

Personalitatea lirică și creșterea a Profesorului Dimitrie Irimia (1939-2008) este reflectată de o bogată activitate științifică, îngrijită nu doar prin elaborarea de note, articole și monografii, ci și prin editarea de volume, organizarea de evenimente științifice naționale și internaționale, realizarea de traduceri din operele unor autori îndrăgiți și participarea activă la viața spirituală a comunității culturale vorlăvești. Încalțăminte publicist.

Cele mai apreciate și mai des revizuite dintre volumele scrise de lingvist, *Limba și poezia antebucurească* (1979), *Idiolectul român vorbitor românesc* (1997), *Introducere în stilistică* (1999) și *Gramatica limbii române* (1997, cu ediții revizuite și adăugate în 2005 și în 2008), demonstrează o erudiție, complexitate și rigoare ale faptelor lingvistice care asigură actualitatea unei viziuni coerente și profunde asupra dinamicii relațiilor în care se încadrează funcțiile de limbă afiate în sfera comunicării. Pe lângă acestea, mai puțin importante și se găsesc lucrări organizatorice, clarificări categorice și subtilizări interpretative ale unor probleme lingvistice sau literare, care așază în tranșă al limbii române în așezarea ei în lume.

Ioan Măciuc

9 787062 000000

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

5
....

Dimitrie Irimia CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

Dimitrie Irimia

Dimitrie Irimia

CURS DE
LINGVISTICĂ
GENERALĂ

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Fondatorul Colecției LOGOS: **Dumitru Irimia**
Colecția LOGOS este coordonată de **Ana-Maria Minuț și Ioan Milică**

Dumitru Irimia

Colegiul științific:

Prof. **Lorenzo Renzi** – Università degli Studi di Padova
Prof. acad. **Anatol Ciobanu** – Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău
Prof. **Valeria Guțu-Romalo** – Universitatea din București

CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

Ediția a III-a

Ediție îngrijită, cuvânt înainte, note și
mic dicționar de autori citați de Ioan Milică
Postfață de Ilie Moisuc

Redactor: **Mariana Codruț**
Tehnoredactori: **Florentina Crucerescu,**
Luminița Răducanu
Coperta: **Manuela Oboroceanu**

ISSN 2066-0480
ISBN 978-973-640-649-2

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași

2011

© Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011
700109 – Iași, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947
[http:// www.editura.uaic.ro](http://www.editura.uaic.ro) e-mail: editura@uaic.ro

CUPRINS

Cuvînt înainte.....	7
Notă asupra ediției	13
I. OBIECTUL LINGVISTICII ȘI METODE DE CERCETARE	29
A. <i>Obiectul de cercetare</i>	29
Lingvistica – știință social-umană	33
Lingvistica și celelalte științe	37
B. <i>Metode de cercetare</i>	42
1. Metode tradiționale	43
Ipoteza	43
Metoda dialecticii	43
Metoda inducției	44
Metoda deducției	44
Metoda logică	45
Metoda experimentală	45
Metoda comparativ-istorică	47
Principiile întrebuintării metodei.....	54
Geografia lingvistică.....	60
Principiile aplicării metodei	66
2. Metode moderne	70
Metode matematice.....	70
Statistica	70
Metode analitice.....	72
Analiza funcțională	72
Analiza componentială (Analiza în trăsături distinctive)	73
Analiza distribuțională	75
Analiza în constituenți imediați.....	77
Metoda generativ-transformațională	79
II. LIMBĂ – GÎNDIRE – SOCIETATE	87
A. <i>Limbă și gândire</i>	90
B. <i>Limbă și societate</i>	104
1. Originea limbajului	105
Ipoteze privind originea limbajului.....	106
Teorii privind primele forme de limbaj	112

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IRIMIA, DUMITRU

Curs de lingvistică generală / Dumitru Irimia; ed. îngrijită,
cuvînt înainte, note și mic dicționar de autori citați de Ioan Milică; postf.
de Ilie Moisuc. – Ed. a 3-a – Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011

Bibliogr.

ISBN 978-973-640-649-2

I. Milică, Ioan (ed.)

II. Moisuc, Ilie (postf.)

Cînd a apărut limbajul vocal articulat?	121
A existat o limbă primitivă?	122
2. Funcțiile limbii.....	124
Procesul de comunicare	132
Emiterea mesajului.....	138
Transmiterea mesajului	140
Receptarea mesajului	141
3. Ipostazele limbii.....	147
4. Dependența de societate.....	162
III. LIMBA – SISTEM SEMIOTIC.....	177
A. <i>Semnul lingvistic</i>	180
1. Caracterul bilateral al semnului lingvistic	183
2. Caracterul informațional al semnului lingvistic.....	188
3. Semnul lingvistic între „arbitrar” și „motivată”	191
4. Caracterul liniar al semnului lingvistic	207
5. Stabilitatea și variabilitatea semnului lingvistic.....	208
B. <i>Organizarea semnelor lingvistice în interiorul limbii</i>	210
1. Sistem și structură.....	210
2. Relații sintagmatice și paradigmatic	213
3. Conținut și formă în limbă. Planul semantic și planul expresiei	218
4. Nivelele limbii și unitățile specifice: ierarhie și izomorfism	228
Nivelul fonematic.....	231
Nivelul morfematic	237
Nivelul lexical	248
Nivelul sintactic	257
IV. ISTORIA ȘI GEOGRAFIA LIMBII.....	267
A. <i>Istoria limbii</i>	267
1. Sincronie și diacronie.....	269
2. Constituirea și evoluția limbii.....	276
B. <i>Geografia limbii</i>	297
V. DIN ISTORIA IDEILOR DESPRE LIMBĂ	317
BIBLIOGRAFIE GENERALĂ	345
Dumitru Irimia – ființă și stil	351
Mic dicționar de autori citați	377
Index de nume	461

CUVÎNT ÎNAINTE

Personalitatea luminoasă și creatoare a Profesorului Dumitru Irimia (1939-2009) este reflectată de o bogată activitate științifică, împlinită nu doar prin elaborarea de note, articole și monografii, ci și prin editarea de volume, organizarea de evenimente științifice naționale și internaționale, realizarea de traduceri din operele unor autori îndrăgiți și participarea activă la viața spirituală a comunității culturale românești, în calitate de publicist.

Cele mai apreciate și mai des invocate dintre volumele omului de știință, *Limbajul poetic eminescian* (1979), *Morfo-sintaxa verbului românesc* (1997), *Introducere în stilistică* (1999) și *Gramatica limbii române* (1997, cu ediții revizuite și adăugite în 2005 și în 2008), demonstrează că exactitatea, complexitatea și rigoarea sînt între elementele care asigură statornicia unei viziuni coerente și profunde asupra dinamicii relațiilor în care se înscriu faptele de limbă aflate în atenția cercetătorului. Nu este, însă, mai puțin important să se știe că finețea argumentativă, claritatea categorială și subtilitatea interpretativă sînt atribute ale unui profesor cu har, care a știut să transmită că limba este un *a fi* al omului în lume. La fel de semnificativă este și sîrguința cu care învățătorul-om de știință a simțit – prin puterea exemplului personal – să îndemne discipolii și colaboratorii să se implice în dezvoltarea unor proiecte comune, mărturiile cele mai elocvente fiind trei dintre actele culturale cu cel mai mare ecou în conștiința comunității academice și nu numai: seria de conferințe naționale *Limba română, azi, Colocviul Național Studentesc „Mihai Eminescu”* și *Dicționarul limbajului poetic eminescian*.

Despre însemnele valorii nu vorbesc doar contribuțiile științifice ale lui Dumitru Irimia, ci și oamenii care l-au cunoscut și i-au prețuit înălțimea și limpezimea gândurilor, firea discretă și hărnicia vecină cu sacrificiul de sine. Premiile, distincțiile și titlurile onorifice acordate de-a lungul carierei dau seamă despre personalitatea unui om care a avut pe deplin conștiința că un cărturar trebuie să fie deopotrivă păstrător de tradiție și deschizător de căi.

Cursul de lingvistică generală pe care Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași îl repune în atenția celor interesați de teoria și practica limbii în general, și a limbii române, în particular, este o lucrare cu un destin mai aparte. Tipărit în 1978 ca manual universitar, volumul a circulat mai ales ca sinteză didactică, de uz intern, fiind adresat în primul rând studenților de la Facultatea de Filologie a Universității ieșene. Rostul său era, fără îndoială, de suport pentru activitățile de curs și de seminar, după cum o dovedesc zecile de sublinieri și de însemnări manuscrise făcute de studenți pe marginile paginilor din diversele exemplare păstrate în biblioteci. Aceste *marginalia* oglindesc relația cu forma și conținutul prelegerilor, punctele de interes supuse dezbaterilor, obiectivele disciplinei și orizonturile de lectură asumate atât de profesor, cât și de studenți.

Una din trăsăturile importante ale cursului este *actualitatea* în raport cu stadiul cercetărilor din lingvistica generală a anilor '70. În perioada 1972-1974, Dumitru Irimia a reușit, în ciuda unor piedici știute de puțină lume, să obțină dreptul de a preda în străinătate, ca lector de limbă și literatură română, la universitățile din Torino și Milano. A fost o etapă fertilă pentru formarea omului de știință interesat să cunoască achizițiile moderne și valoroase din științele limbajului. Din perioada amintită datează, cel mai probabil, lectura unor lucrări de referință, care, la timpul respectiv, fie nu erau de găsit în bibliotecile românești, fie aveau o răspîndire foarte limitată în spațiul cultural românesc. Aproape nimic nu a fost trecut cu vederea. Interesul pentru cercetările de fonetică experimentală și fonologie, observarea progresului înregistrat în dialectologie, urmărirea studiilor de psiholingvistică și sociolingvistică, deschiderea către interpretările de factură semiotică și pragmatică, familiarizarea cu analizele de tip cantitativ și cu eforturile de a contura o lingvistică

computațională și cunoașterea temeinică a contribuțiilor științifice din arii de cercetare tradiționale, precum gramatica și lexicul, sugerează că una din preocupările majore ale Profesorului Irimia a fost de a lămurii studenților continuitatea de idei și de preocupări între lingvistica românească și cea internațională. Tot prima ediție a *Cursului de lingvistică generală* pune în lumină un alt țel formativ important, acela de a-i îndruma pe studenți să-și exerseze judecata critică, descrierea momentelor însemnate din dezvoltarea lingvisticii generale și românești fiind prilejul de a arăta că orice act de analiză a faptelor de limbă este un proces viu și roditor, nu o decupare mecanică a unor eșantioane de realitate. Spiritul critic care străbate lucrarea este, așadar, o provocare menită să trezească atenția și să incite la dezvoltarea facultăților de cunoaștere și de judecată. Selecția tematică, tehnicile argumentative de explorare a conceptelor operaționale și modalitățile de expunere a informației converg către încurajarea recepției active, problematizante.

O altă particularitate a lucrării este *noutatea*. Se poate chiar afirma că noutatea ține atât de bogăția de concepte și idei pe care cursul o propune, cât și de tendința evidentă de a înălța un edificiu argumentativ prin care să transpară o viziune științifică unitară. Dacă noutatea ideatică este rezultatul lecturilor rodnice, noutatea argumentativă trebuie înțeleasă ca realizare a unei concepții științifice cristalizate și durabile. Astfel, unele din problemele centrale ale teoriei limbii, precum originea și evoluția limbajului omenesc, raportul om-limbă-lume, natura semnului lingvistic, identitatea și acțiunea funcțiilor limbii și ale actului de comunicare, legăturile active între limbă și societate, pe de o parte, și între limbă și individualitatea creatoare a vorbitorului, pe de altă parte, sînt integrate într-o concepție organică în care primează considerarea limbii ca sistem de sisteme, relația de tensiune între funcțional și expresiv în limbă și autonomia estetică a limbajului poetic, interpretat ca pătrundere a limbii în sistemul artei, prin convertirea funcției de comunicare în funcție poetică. Altfel spus, firul călăuzitor al demersului interpretativ este reprezentat de observarea înscrierii faptelor de limbă în trei perspective: funcțională (sistemul lingvistic), expresivă (sistemul stilistic) și estetică (limbajul poetic). Aceste dominante sînt, de altfel,

examine și rafinate în contribuțiile majore, ceea ce arată că în cursul de lingvistică generală sînt schițate, pregătite, anunțate elementele de reper ale prelegerilor de gramatică, stilistică și poetică pe care Dumitru Irimia le-a ținut la Facultatea de Litere a Universității din Iași vreme de peste patru decenii.

Dacă *actualitatea* și *noutatea* recomandă cursul ca lectură aducătoare de beneficii, nu mai puțin semnificativă se dovedește *perspectiva originală* adoptată de autor. În acord cu standardul cercetărilor de factură structuralistă și funcțională, domină punctul de vedere sincron, aspect justificat, în primul rînd, de rostul lucrării (instrument ajutător pentru studenți) și, în al doilea rînd, de tradiția descriptiv-structurală asumată de profesor. Totuși, componenta evolutiv-comparativă joacă rolul principal în expunere, mai cu seamă în lămurirea conceptelor operaționale de bază. Fiecare concept este înscris într-o istorie culturală, prin remarcarea notelor interpretative specifice autorilor menționați sau perioadelor avute în vedere. Acest demers expozitiv este amplificat prin evaluarea critică a conceptelor de bază, astfel încît beneficiarul prelegerilor sau al lecturii să dobîndească atît o imagine cuprinzătoare asupra fenomenelor analizate, cît și un punct de vedere care să îi faciliteze studentului orientarea critică în lecturile individuale.

Retipărirea *Cursului*, în 1986, a echivalat cu o mai mare apropiere de o variantă definitivă, care să depășească cadrul relativ limitat al uzului studentesc și să devină o lucrare adresată unui public mai larg. Mărturiile dorinței de a modela manualul universitar într-un volum destinat tuturor celor interesați de problemele lingvisticii sînt noua sistematizare a prezentării, care, fără a fi radical diferită față de materialul tipărit în 1978, este ordonată în spiritul unei sinteze orientate spre descrierea configurației structurale a limbii și a legăturilor ei cu realitatea, lărgirea bazei bibliografice a lucrării și rafinarea interpretativă, prin eliminarea unor pasaje considerate de autor de mai puțină importanță în raport cu tonul general al *Cursului*, prin reformularea unor secțiuni considerate, probabil, generatoare de confuzii ori de ambiguitate și prin lărgirea unor fragmente considerate de maximă importanță pentru înțelegerea ansamblului.

O nouă versiune a *Cursului de lingvistică generală* ar fi însemnat, probabil, lărgirea interpretărilor și a referințelor bibliografice, concomitent cu aducerea la zi a stadiului cercetărilor în domeniul științelor limbajului și dezvoltarea interpretărilor în convergență cu viziunea consolidată în celelalte lucrări considerate încheiate, după standardele calitative înalte ale autorului. Din păcate, timpul și lucrul asiduu la alte proiecte nu i-au mai dat Profesorului Irimia răgazul necesar întoarcerii la una din primele lucrări ale Domniei Sale. Ne revine nouă, discipolilor și colaboratorilor, sarcina de a scoate opera, în întregimea ei valorică, în lumina nouă și proaspătă a tiparului, astfel încît uitarea să fie neputincioasă în fața Ideilor.

Ioan Milică

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezenta ediție a *Cursului de lingvistică generală* are la bază versiunea tipărită în 1986. Această opțiune este motivată de schimbările făcute de autor, în raport cu varianta din 1978, modificări mici, dar semnificative, care indică o viziune superioară asupra modului în care ar trebui ținută o lecție universitară de lingvistică generală, atât în privința ideilor expuse și a exemplelor oferite, cât și în ceea ce privește relația de solidaritate a teoriei lingvistice cu practica analitică. Totodată, ediția din 1986 oferă prilejul de a aprofunda, prin comparația cu versiunea precedentă și cu alte lucrări semnate de Dumitru Irimia, aspectele nucleare ale considerării limbii în organizarea ei internă și în funcționarea ei în interiorul raportului om-limbă-lume.

1. Edițiile precedente

Gradul de asemănare între ediții este foarte mare, însă versiunea din 1986 dovedește o mai clară deosebire între *limbă*, anume ceea ce ține de planul obiectului supus cercetării și *lingvistică*, adică ceea ce ține de planul perspectivei din care se face cercetarea obiectului. Această organizare a rezultat, fără îndoială, din experiența lucrului cu studenții, pentru care distincția între obiect și cercetarea obiectului (reprezentînd, la rigoare, doar una din fațetele interpretative din care este considerat obiectul) nu este întotdeauna foarte clară de la bun început. Același fapt de limbă poate fi explorat din perspectiva mai multor discipline, între care limitele

nu sînt întotdeauna foarte bine demarcate: fiziologie, istorie, psihologie, sociologie, filosofie etc. Cuprinsul fiecărei ediții este lămuritor pentru fixarea celor două planuri:

CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ, 1978   **CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ, 1986**

I. Constituirea lingvisticii

II. Obiectul și metodele de cercetare

III. Originea limbajului

IV. Funcțiile limbii

- Procesul de comunicare

V. Limbă-societate-gîndire

- A. Limbă și societate
- B. Limbă și gîndire

VI. Limbă-normă-vorbire

VII. Limba – sistem semiotic

- A. Semnul lingvistic
- B. Organizarea semnelor lingvistice

1. Sistem și structură
2. Relații sintagmatice și paradigmatică
3. Conținut și formă în limbă.
Planul semantic și planul expresiei
4. Nivelele limbii și unitățile specifice:
ierarhia și izomorfismul lor
  - Nivelul fonologic
  - Nivelul morfologic
  - Nivelul lexical
  - Nivelul sintactic

VIII. Istoria și geografia limbii

- A. Istoria limbii
  - Sincronie și diacronie
  - Constituirea și evoluția limbii

I. Obiectul lingvisticii și metode de cercetare

II. Limbă-gîndire-societate

- A. Limbă și gîndire
- B. Limbă și societate
  - (1) Originea limbajului
  - (2) Funcțiile limbii
  - (3) Ipostazele limbii
  - (4) Dependența de societate

III. Limba – sistem semiotic

- A. Semnul lingvistic
- B. Organizarea semnelor lingvistice

1. Sistem și structură
2. Relații sintagmatice și paradigmatică
3. Conținut și formă în limbă.
Planul semantic și planul expresiei
4. Nivelele limbii și unitățile specifice:
ierarhia și izomorfismul lor
  - Nivelul fonologic
  - Nivelul morfologic
  - Nivelul lexical
  - Nivelul sintactic

IV. Istoria și geografia limbii

- A. Istoria limbii
- B. Geografia limbii

V. Din istoria ideilor despre limbă

B. Geografia limbii

- Diversitatea lingvistică: limbă și dialect
- Organizarea dialectală a limbii

Ediția din 1978 este organizată în spirit didactic, fiind alcătuită pentru a corespunde unor etape de familiarizare cu elementele centrale ale lingvisticii generale. Istoricul disciplinei și stadiul cercetării, cu insistență asupra obiectului și metodelor de descriere, sînt urmate de considerații privind originea limbajului – temă adesea trecută cu vederea în manualele de lingvistică generală, naționale și internaționale –, funcțiile limbii și o analiză a raporturilor limbă-societate, respectiv limbă-gîndire. Faptul că legăturile între limbă și societate par privilegiate în raport cu unitatea dintre limbă și gîndire¹ indică influența ideilor lui Ferdinand de Saussure și a reprezentanților școlii sociologice franceze. Capitolul al șaselea, intitulat *Limbă-normă-vorbire*, este dezvoltat prin evaluarea principalelor contribuții² care s-au impus, în istoria ideilor despre limbaj, între momentul Saussure și momentul Coșeriu. După clarificarea, pentru cititor, a noțiunilor implicate în evoluția de la perspectiva dihotomică (limbă –

¹ Ilustrativ pentru această interpretare este titlul *Limbă-societate-gîndire* (1978), menit să accentueze ponderea factorului social și a funcției dominante a limbii, funcția de comunicare, considerată din unghiul rolului de liant social al limbajului și al devenirii sale istorice, titlu pe care, în ediția din 1986, îl avem reconfigurat sub forma *Limbă-gîndire-societate*, pentru a se sublinia importanța factorului cognitiv și a funcției de cunoaștere a limbii, considerată din perspectiva consubstanțialității limbă-gîndire. Așadar, în varianta din 1978, centrul de greutate al interpretării este dat de natura socială a limbajului uman articulat, însă, în versiunea din 1986, focalizarea este orientată asupra rolului creator al gîndirii. Această deplasare ideatică se armonizează cu o schimbare semnificativă în concepția autorului, care, fără a neglija esența socială a limbii, are deja foarte clară conștiința faptului că limba oglindește creativitatea ființei umane, constantă ideatică aflată în laboratorul tuturor scrierilor lui Dumitru Irimia.

² Este vorba despre două școli lingvistice postsaussuriene, *școala funcțională*, reprezentată de Martinet și Jakobson, și *glosematica* hjelmsleviană, cărora li se adaugă *generativismul* american.

vorbire) la cea trihotomică (limbă-normă-vorbire), conceptele operaționale sînt ilustrate cu exemple din limba română, astfel încît receptorul să aibă posibilitatea de a reține validitatea descriptivă a aspectelor teoretice dezbătute.

Ultimele două părți, *Limba – sistem semiotic* și *Istoria și geografia limbii*, se dezvoltă prin observarea unităților și raporturilor care guvernează profilul idiomatice al limbii și prin explicarea importanței factorilor care favorizează manifestarea diversității lingvistice.

Această organizare face vizibilă existența unui „algoritm” argumentativ inspirat, pare-se, de modelul cursului saussurian: 1. istoricul și obiectul disciplinei; 2. natura, funcțiile și semnificația legăturilor în care se află înscris obiectul investigat; 3. perspectiva sincronică asupra obiectului, prin raportare la unitățile constitutive și la rețeaua relațională pe care ele o dezvoltă; 4. perspectiva diacronică asupra obiectului, prin urmărirea factorilor lingvistici și extralingvistici care contribuie la evoluția limbii, ca mijloc de comunicare interumană.

Ediția din 1986 ilustrează o aranjare mai adecvată a expunerii, prin accentuarea mai nuanțată a etapelor ce trebuie urmate pentru a se asigura succesul receptării. Prima cerință, reflectată de cuprins, este delimitarea obiectului de cercetare al lingvisticii, prin confruntarea viziunii saussuriene³ cu punctul de vedere asumat de E. Coșeriu, potrivit

³ În concepția lui Ferdinand de Saussure, semiologia este știința „care studiază viața semnelor în viața socială”, iar lingvistica, parte a semiologiei (semioticii), este disciplina interesată de cercetarea limbii „ca sistem de semne ce exprimă idei”. Pentru lingvistul elvețian, „studiul limbajului comportă deci două părți: una, esențială, are drept obiect limba, care este socială în esența ei și independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbire, inclusiv fonațiunea: ea este psihofizică”, iar această disociere presupune existența a două obiecte de cercetare, *limba* și *vorbirea*, lingvistica fiind, potrivit distincției saussuriene, interesată de cercetarea *limbii*, fără a respinge categoric, existența unei lingvistici a vorbirii (Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, ediție românească de Irina Izverna Tarabac, Polirom, Iași, p. 41-44).

căruia lingvistica studiază activitatea lingvistică a vorbitorilor⁴. Această contrapunere fixează ca obiect de studiu „limba ca sistem de semne și ca activitate lingvistică”. Prezentarea disciplinelor lingvistice și a raporturilor lingvisticii cu alte discipline conexe este urmată de prezentarea metodelor întrebuintate în cercetarea lingvistică, prin demarcarea metodelor tradiționale de cele moderne.

În interiorul cadrului epistemologic și metodologic descris sînt urmărite, din perspectiva istoriei lingvisticii, raporturile limbă-gîndire și limbă-societate, pentru a se sublinia caracterul de știință social-umană al lingvisticii, prin referire la atributele esențiale ale ființei umane: facultatea de a cunoaște, capacitatea de a exprima această cunoaștere și deprinderea de a o transmite semenilor. În esență, se afirmă în curs, *omul este ființa socială dotată cu gîndire și limbaj*. Subcapitolele despre originea și caracterul articulat al limbajului, despre funcțiile și ipostazele limbii și despre legăturile active între limbă și societate au rolul de a extinde și argumenta teza că lingvistica este o știință care se interesează atît de factorii interni, cît și de factorii externi care orientează și influențează existența sistemului semiotic numit limbă și punerea sa în acțiune. Efectul de interpretare generat prin această dispunere este că lingvistica se preocupă de procesul de comunicare verbală dintre ființele omenești, prin observarea și descrierea elementelor complexe implicate în raportarea omului la realitate și la semenii, în reprezentarea acestei experiențe de cunoaștere grație consubstanțialității ce guvernează relația între limbă și gîndire și în exprimarea ei, nu ca oglindă, ci ca interpretare a realității.

A treia parte a *Cursului* are în centru semnul lingvistic, proprietățile acestuia și organizarea semnelor în interiorul limbii, scopul sistematizării critice fiind de a clarifica ce se are în vedere prin definirea limbii ca sistem de semne și de relații între semne. Aceasta este, de altfel,

⁴ „Lingvistica (...) este știința care studiază din toate punctele de vedere posibile *limbajul uman articulat*, în general și în formele sale specifice de realizare, adică în *actele lingvistice* și în sistemele de izoglose care, tradițional sau convențional, se numesc *limbi*” (Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, ediția a II-a, Echinoc, Cluj, 1999, p. 12).

și secțiunea cu cea mai mare densitate terminologică. Descrierea fiecărui nivel al limbii, prin valorificarea terminologiei impuse de adepții structuralismului, va deveni, în lucrările ulterioare, modelul pe baza căruia se dezvăluie identitatea faptelor de limbă, interpretarea fiind realizată prin considerarea nu numai a axelor semiotice fundamentale (axa paradigmatică și axa sintagmatică), ci și a trihotomiei sistem-normă-vorbire⁵. Rezultatele acestui mod original de a descoperi echilibre interpretative între diversele concepții teoretice fructificate în expunere fac din *Cursul de lingvistică generală* o excelentă modalitate de familiarizare a celor lipsiți de cunoștințele de bază cu toate noțiunile primare necesare pătrunderii în tainele tuturor disciplinelor lingvistice tradiționale: fonetică și fonologie, morfologie și sintaxă, lexicologie și semantică.

Penultimul capitol al ediției din 1986 este dedicat istoriei și geografiei limbii și are în atenție factorii care orientează devenirea istorică și culturală a limbii. Descrierea nu se limitează, însă, doar la axa istorică și la cea pur teritorială, ci include și considerații despre diversitatea socială și expresivă a limbii. Prin parafrizarea unei binecunoscute distincții coșeriene, s-ar putea afirma că secțiunea a treia a lucrării înfățișează organizarea structurală a limbii, în vreme ce partea a patra schițează arhitectura ei. În ultimul capitol sînt evidențiate cele mai importante momente din evoluția lingvisticii. Prin această ultimă unitate expozitivă a cursului se întregeste ansamblul de idei care se constituie în izvoare ale lucrării.

2. Sursele *Cursului de lingvistică generală*

O cercetare a particularităților edițiilor și a lecturilor care au făcut posibilă edificarea unui complex interpretativ bogat și original nu poate neglija chestiunea de fond a surselor și resurselor de care a dispus autorul pentru a dezvolta o lucrare.

⁵ Profesorul Dumitru Irimia se numără printre primii lingviști români care au adoptat și adaptat tezele lingvisticii coșeriene în propriile cercetări.

În ansamblu, s-ar putea aprecia că lucrările parcurse de Dumitru Irimia pentru elaborarea cursului de lingvistică generală pot fi despărțite în trei categorii: a) *surse primare*; b) *surse secundare*; c) *surse auxiliare*.

Prin *surse primare*, înțelegem lucrările monografice, străine sau românești, pe care autorul care le-a parcurs cu atenție, la care s-a raportat în chip critic și pe baza cărora și-a edificat propria concepție lingvistică. În aceste lucrări pot fi identificate, deci, rădăcinile ideatice ale propriei viziuni științifice. Este important să arătăm că, în perioada de documentare premergătoare redactării și publicării variantei din 1978, unele din sursele primare, mai cu seamă cele străine, existau mai degrabă simbolic în bibliotecile universitare românești ori, dacă existau, puteau fi consultate numai în baza unui regim special de împrumut. Alte lucrări erau cunoscute doar indirect, din surse secundare sau auxiliare. De pildă, contribuțiile lingvistice moderne și valoroase, publicate, între 1960 și 1980, de autori străini importanți și foarte importanți, precum Giulio Lepschy, Bernard Pottier, Umberto Eco, au fost citite, fără îndoială, în perioada stagiilor de cercetare și predare petrecute în străinătate.

Considerăm *surse secundare* lucrările de natură predominant explicativă, cum ar fi tratatele de lingvistică, lucrările individuale și colective care au ca țel familiarizarea cititorului cu aspectele cele mai cuprinzătoare ale lingvisticii generale, culegerile de studii teoretice, antologiile și volumele cu orientare interdisciplinară pe care autorul le-a fructificat pentru a rafina, aprofunda și îmbogăți explicațiile și interpretările oferite.

În categoria *surselor auxiliare* includem notele, articolele și studiile de mai mică întindere, la care autorul face trimitere pentru a adînci sau clarifica anumite aspecte teoretice și practice ori controverse persistente care necesită adoptarea argumentată a unei poziții științifice.

Deosebirea celor trei categorii de surse are rolul de a arăta că în lucrare coexistă nivele de lectură cu grade diferite de abstractizare și complexitate argumentativă, pe care autorul le-a contopit creator într-o expunere originală. E mai presus de orice îndoială că opțiunile de lectură și solidaritatea față de viziunile anumitor autori dezvăluie respectarea implicită a unor criterii a căror prezență s-a manifestat în toate contribuțiile științifice publicate de Dumitru Irimia: valoarea dată de calitatea

și claritatea demersului interpretativ, rafinamentul conceptual și individualitatea soluțiilor interpretative propuse, coerența descriptivă și substanțialitatea perspectivei din care se evaluează materialul factual întrebuințat spre ilustrare. Nu este, prin urmare, de mirare că în bibliografia cursului figurează numai titluri de referință, demne de încredere, din care specialistul format și ucenicul au doar de învățat.

a) *Sursele primare*

Locul cel mai important în economia lucrării îl ocupă ideile lui Ferdinand de Saussure și ale celor care, într-un fel sau altul, prin apropiere sau distanțare critică, s-au raportat la opera lingvistului elvețian. Trebuie arătat că nucleul cursului elaborat de Dumitru Irimia s-a constituit prin asumarea activă, nu imitativă, a ideilor saussuriene. În jurul nucleului reprezentat de opera lui Ferdinand de Saussure sînt adăugate și puse în dialog cu opera maestrului contribuțiile elevilor și adepților, creatori, la rîndu-le, de școli și orientări structuraliste și/sau poststructuraliste. Un loc important în această complexă cartografie intelectuală îl au contribuțiile majore ale discipolilor care au avut prilejul să ia parte la prelegerile ținute de marele lingvist elvețian, fie în calitate de conferențiar la École de Hautes Études din Paris, fie ca profesor la Universitatea din Geneva: Charles Bally, fondator al stilisticii moderne și editor al *Cursului de lingvistică generală*, Maurice Grammont, Antoine Meillet, întemeietor al școlii sociologice franceze, Serge Karcevski, unul din fondatorii Cercului lingvistic de la Praga și alții. Dorința de a cunoaște cît mai exact implicațiile viziunii teoretice saussuriene a presupus extinderea lecturilor către operele cele mai importante ale autorilor reprezentativi pentru orientările lingvistice declarat postsaussuriene: cercul lingvistic de la Praga (Serge Karcevski, Nikolai Trubetzkoy, Roman Jakobson), școala sociologică franceză (Antoine Meillet), cercul lingvistic de la Copenhaga (Louis Hjelmslev) și școala funcționalistă (R. Jakobson, André Martinet). Pleiada de mari specialiști cunoscuți prin lecturi directe este continuată – pentru a-i aminti doar pe cei extrem de influenți – de elvețianul Walther von Wartburg, francezii Pierre Guiraud, Lucien Tesnière, Bernard Pottier, semanticianul și semioticianul de origine lituaniană A. J. Greimas,

italienii Umberto Eco, Tullio de Mauro și G. C. Lepschy, americanul Edward Sapir și mulți alții.

Un loc aparte este acordat lingvisticii coșeriene, considerată o concepție lingvistică de mare finețe interpretativă și față de care Dumitru Irimia și-a manifestat în repetate rînduri prețuirea. Ni se pare suficient să amintim că Dumitru Irimia este unul din primii profesori care au popularizat ideile savantului de origine basarabeană și între primii, dacă nu chiar întîiul traducător român interesat de opera literară a lingvistului.

În general, accesul direct la lecturile fondatoare s-a realizat grație unei excelente cunoașteri a limbilor și culturilor franceză și italiană, fără a neglija, însă, vastele spații reprezentate de culturile germană și anglo-americană. Lecturile nemijlocite în limba engleză sînt, însă, cu mult mai puține decît cele în limbile franceză și italiană, iar cele în limba germană lipsesc, cu toate că operele majore ale învățaților care și-au publicat lucrările în limbile germană (N. Trubetzkoy) și engleză (Sapir) au fost parcurse mulțumită traducerilor în limbile română, franceză sau italiană.

Tot în categoria surselor primare trebuie incluse și operele de prestigiu ale marilor lingviști români, pe care Profesorul Irimia i-a citit cu răbdare și prețuire și la ideile cărora a recurs în expunerile, demonstrațiile și interpretările din lucrare, ori de cîte ori a fost necesar, cu dorința legitimă de a arăta relația de continuitate între lingvistica românească și cea europeană, mai cu seamă în perioada premergătoare instaurării regimului comunist. Prin autorii cel mai frecvent citați se numără Alexandru Philippide, fondatorul școlii ieșene de lingvistică, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Sextil Pușcariu, Alexandru Graur, Iorgu Iordan, precum și profesorii care au marcat perioada de formare științifică a autorului, în special Gheorghe Ivănescu, Ecaterina Teodorescu și Theofil Simenschy.

b) *Sursele secundare*

Osatura lecturilor fondatoare a fost întărită prin recursul la lucrări menite să formeze o imagine de ansamblu asupra preocupărilor de

lingvistică ale vremii⁶. În această categorie de surse bibliografice pot fi incluse lucrări devenite astăzi clasice și recunoscute în domeniu prin calitatea descrierii științifice: Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique* (traducere din limba suedeză), Paris, 1966, Georges Mounin, *Histoire de la linguistique dès origines au XXe siècle*, 1967 (trad. rom., *Istoria lingvisticii*, 1999), Maurice Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles, 1971, O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972.

Acestor lucrări de sinteză li se adaugă mai multe antologii și culegeri românești, cum ar fi *Elemente de lingvistică structurală*⁷, București, 1967, *Sistemele limbii*⁸, București, 1970 și *Sociolingvistică*⁹, București, 1975, în care sînt prezentate traduceri de fragmente din operele unor

⁶ În 1971, un colectiv de specialiști condus de Alexandru Graur a publicat una dintre cele mai cunoscute lucrări românești de lingvistică, *Tratat de lingvistică generală*. Prima ediție a apărut ca încununare a unei perioade faste pentru lingvistica românească. Terenul fusese pregătit prin publicarea de volume individuale și colective (*Introducere în lingvistică*, 1965) sau de serii (*Probleme de lingvistică generală*, 7 vol., 1959-1977), care s-au bucurat de mare succes între specialiștii români. În 1977 a fost tipărită prima ediție a faimoasei *Scurtă istorie a lingvisticii*, lucrare foarte documentată, dar ajustată în acord cu cerințele ideologice impuse de regimul comunist (v. secțiunea 3, *Cursul de lingvistică generală* și problema cenzurii). Una din dovezile multiple de efervescență științifică și de mare interes pentru chestiunile de lingvistică generală este că, la finele anilor '70, studenții filologi ai Universității din Iași aveau la dispoziție trei introduceri în lingvistică semnate de profesori ai Facultății de Filologie: Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală* (1978), Constantin Frâncu, *Curs de lingvistică generală (Istoria lingvisticii)*, 1979 și Ioan Lobiuc, *Curs de lingvistică generală*, partea I, *Direcții și metode de cercetare lingvistică* (1979).

⁷ Responsabilul de volum este Ion Coteanu, iar autorii sînt Andrei Avram, Maria Manoliu, Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ion Coteanu, Valeria Guțu-Romalo, Solomon Marcus, Paula Diaconescu, Sorin Stati, Emanuel Vasiliu și Laura Vasiliu.

⁸ Dintre autorii care au publicat în volum îi amintim pe cei mai cunoscuți: Ion Coteanu, Theodor Hristea, Paul Miclău, Solomon Marcus, Emanuel Vasiliu și Lucia Wald.

⁹ Volumul este editat de Dumitru Chițoran și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu.

autori foarte cunoscuți pe plan internațional, sau în care se sistematizează trăsăturile unor noțiuni teoretice fundamentale. Ca și în cazul surselor primare, volumele care fac parte din categoria surselor secundare nu sînt doar mărturii ale lecturilor autorului, ci și lucrări care satisfac nevoia de înțelegere a celor pasionați de lingvistică și necesitățile de cunoaștere ale specialiștilor în formare.

c) Sursele auxiliare

Mai puține ca număr față de celelalte categorii de lucrări, sînt mijloace bibliografice cu ajutorul cărora se aprofundează anumite concepte și fenomene. Cele mai multe sînt articole și studii publicate în reviste științifice cu apariție periodică. Recursul ocazional la aceste surse reflectă gradul de precizie al demersului științific și gradul de dificultate sau de noutate al aspectului conceptual, terminologic sau faptic care reclamă întrebuintarea unui tip foarte specializat de surse bibliografice.

În esență, sursele oglindesc probitatea științifică a autorului, rigoa-re de a care a dat dovadă în alegerea fondului de cunoaștere științifică pe baza căruia a elaborat *Cursul* și nivelul calitativ general al volumului.

3. Cursul de lingvistică generală și cenzura

În perioada de dinainte de 1989, regimul comunist a impus cenzura ca mecanism foarte sever de îngrădire a libertății de exprimare. În cercetarea științifică această impunere a echivalat, în unele domenii, cu pulverizarea obiectului de cunoaștere. Exemple ilustrative sînt filosofia și istoria, ale căror izvoare culturale au fost zăgăzuite sau îngustate excesiv, în favoarea instituirii unui cult al regimului. Cercetarea lingvistică a fost și ea afectată profund de imixtiunea politicului. În perioada de după Cel de-al Doilea Război Mondial, unii din marii profesori ai universităților românești au fost forțați să adere și să-și exprime adeziunea la orientarea ideologică comunistă, în versiune stalinistă, mai întîi, și ceașistă, mai apoi, alții au fost dați afară din universități și

obligați să-și caute servicii derizorii. În cazurile extreme de persecuție s-a ajuns la ani grei de temniță și de tortură.

Instaurată odată cu regimul, cenzura a fost oficializată prin instituirea unor comitete de cenzeni, subordonate mai-marilor aflați la conducerea partidului-stat, apoi prin control ierarhic asupra a tot ceea ce a însemnat tipăritură românească. În volumele publicate în anii '50, impunerea regulii de a proslăvi regimul în publicații științifice care, în mod normal, nu funcționează ca instrumente de propagandă politică, este ilustrată, între foarte multe alte exemple, de un caz-tip: volumul lui Alexandru Graur despre fondul lexical principal al limbii române, publicat în 1957. Asemenea amestecuri între știință și dogma politică evidențiază pericolul foarte mare prezentat de infuziile encomiastice și consistente de elemente ideologice.

Fără a contura un tablou detaliat al unor asemenea realități tenebroase, întreprindere care ar putea face, la rigoare, obiectul unei monografii, cert este că puține lucrări ale perioadei au văzut lumina tiparului fără a include și doze variate de esență materialist-dialectică, de mare concentrație ideologică. Pentru a-și vedea lucrările publicate, unii autori au consimțit să laude fără rezerve regimul, iar alții au preferat să creeze aparența unei colaborări, mergând, cu abilitate și discreție, pe calea propriilor gânduri. Dumitru Irimia face parte din a doua categorie. Referințele care pot fi puse pe seama presiunii ideologice sunt – atât în *Cursul de lingvistică generală* cât și în alte lucrări ale autorului – puține și irelevante, încât nu știrbesc valoarea de ansamblu a contribuțiilor științifice tipărite, cu voia autorului și cu permisiunea discretă, dar obligatorie a regimului, în perioada de dinainte de 1989. Cititorii prezentei ediții au ocazia să constate că referințele la nume și cuvinte încă demonizate (Marx, Engels, materialist dialectic) sunt fie lipsite de conținut ideologic, adică nu au potențial propagandistic, fie prezentate neutru, adică amintite, însă fără a fi încadrate în ecuația ideologică care le-ar fi investit cu forță ideologică, fie transplantate textual ca elemente pur decorative, fără a fi în legătură cu contextul în care apar. Aceste tehnici de evitare a unei confruntări directe cu cei responsabili de practicarea cenzurii arată că demnitatea omului de știință nu ține doar de

onestitatea sa academică, ci și de conservarea unor minime, dar necesare libertăți umane, grav afectate de totalitarism.

4. Note editoriale

În mod firesc, în textul *Cursului de lingvistică generală* din 1986 au fost făcute doar schimbări menite a îndrepta micile erori. Erorilor generate de tipărirea greșită a unor titluri de lucrări străine li se adaugă greșelile apărute ca urmare a culegerii eronate a unor cuvinte. Alte nepotriviri, extrem de rare, au existat între fragmentul de text citat de autor și traducerea pe care acesta a propus-o¹⁰. O altă categorie rarisimă de erori constă în indicarea neadecvată a unor referințe bibliografice¹¹.

¹⁰ Referirea la celebra definiție dată semnelui de Sf. Augustin se întemeiază pe versiunea franceză, preluată din dicționarul Ducrot-Todorov, „Un signe est une chose qui, outre l'espèce ingérée par les sens, fait venir d'elle-même à la pensée quelque autre chose” și tradusă în limba română ca „Un semn este un lucru care, în afara speciei cuprinsă prin *sens*, evocă în planul gândirii altceva”. În realitate, faimoasa definiție formulată de Augustin, în *De Doctrina Christiana* (II, 1,1), este „Signum est enim res, praeter speciem quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire”, ceea ce arată că traducerea românească este neadecvată din pricina ambiguității semantice a fr. *sens*, având înțelesurile ‘simț’ și ‘sens’. O posibilitate de traducere mai apropiată de originalul latinesc și în acord cu versiunea în limba franceză ar fi fost „Semnul este lucrul care ne face să ne gândim la altceva decât de ceea ce ține de sensibil”. Ambiguitatea pare să persiste și în versiunea românească a *Noului dicționar enciclopedic al științelor limbajelor*, editat de Oswald Ducrot și Jean-Marie Schaeffer, Editura Babel, București, 1996, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan și Marina Păunescu, în care definiția lui Augustin este tradusă prin varianta „semnul este un lucru care, în afară de specia percepută prin *sensuri*, atrage de la sine spre gândire alt lucru”.

¹¹ Un exemplu este indicarea lucrării lui Maurice Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, ca fiind publicată la Paris. În realitate, ediția a doua, revizuită și adăugită, a fost publicată, în 1971, la editura Universității din Bruxelles (Editions de l'Université de Bruxelles), după cum indică catalogul Bibliotecii Naționale a Franței.

Pe alocuri, textul este însoțit de notele editorului, adăugate în locurile în care ni s-a părut necesar să lămurim unele interpretări personale date unor concepte fundamentale, să rezumăm stadiul actual al unor direcții de cercetare lingvistică sau să indicăm eventualele convergențe și divergențe între concepțiile unora dintre autorii invocați sau citați.

Volumul se încheie cu o postfață în care sînt schițate relațiile de profunzime între aspectele conceptuale cele mai importante cuprinse în *Cursul de lingvistică generală* și alte opere publicate de Dumitru Irimia, cu intenția de a pune în lumină solidaritatea și continuitatea de adîncime dintre lucrările aceluiași autor.

Pentru a veni în sprijinul cititorilor mai puțin familiarizați cu preocupările și problemele de lingvistică generală, am alcătuit un glosar de autori, prin semnalarea elementelor esențiale legate de formarea lor profesională și de contribuțiile științifice remarcabile pe care le-au publicat, astfel încît să poată fi mai bine fixat contextul istoric și cultural în care oamenii de cultură menționați și-au desfășurat activitatea.

Mulțumirile și gândurile noastre de recunoștință se îndreaptă către toți cei ce, într-un fel sau altul, au participat la publicarea prezentului volum.

Mulțumim, în primul rînd, familiei, pentru amabilitatea de a permite publicarea textului în colecția *Logos*, pe care Dumitru Irimia a inițiat-o.

Un gînd de recunoștință se îndreaptă către cei ce au prețuit personalitatea Profesorului Irimia și care, cu răbdare și bunăvoință, au contribuit, în mod dezinteresat, cu recomandări utile și înțelepte.

Nu în ultimul rînd, sincerele noastre mulțumiri se îndreaptă către colectivul redacțional al Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, fără ajutorul căruia proiectul ar fi rămas ca posibilitate, nu ca realizare.

Ioan Milică

CURS DE LINGVISTICĂ GENERALĂ

1986

CAPITOLUL I

OBIECTUL LINGVISTICII ȘI METODE DE CERCETARE

Orice știință își află propria identitate, câștigându-și autonomie deplină între celelalte științe, prin delimitarea cu claritate a obiectului de cercetare și întrebuițarea unor metode adecvate de interpretare, specifice sau specializate.

1. Obiectul de cercetare

Gîndirea omului despre limbă este o constantă în istoria culturii umanității dar obiectul specific al cercetării lingvistice s-a delimitat relativ tîrziu, pe durata unui secol, între 1816-1818, cînd apare prima dintre lucrările fundamentale ale lui Fr. Bopp (1791-1867), *Über der konjygationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt a.M.) și cartea lui Rasmus Rask (1787-1832), *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sproge Oprindelse* (Cercetări asupra limbii vechi nordice sau originea limbii islandeze), și 1916, cînd Ch. Bally și Albert Sechehaye publică, la Paris, cu colaborarea lui Albert Riedlinger, *Cours de linguistique*

générale de Ferdinand de Saussure, text reconstituit pe baza caietelor de notițe ale unor studenți care au urmat cursurile de lingvistică generală expuse de profesor, la Universitatea din Geneva, în anii 1906-1907, 1908-1909 și 1910-1911.

Istoria delimitării obiectului de cercetare al lingvisticii înseamnă trecerea de la interpretarea limbii în sfera mai generală a *filozofiei* sau *filologiei* la interpretarea și descrierea limbii în sine. În secolul al XIX-lea, prin metoda comparativ-istorică, se înregistrează saltul cel mai important în procesul de autonomizare a *lingvisticii*, care-și fixează acum și denumirea, înlăturându-se treptat termeni precum *glotică*, întrebuițat de A. Schleicher, *linguatică*, propus de F. Bergmann; în cultura românească termenul înlocuiește, în secolul XX, termenii *linguatică*, întrebuițat de B. P. Hasdeu și *limbistică*, prezent la A. Philippide, care întrebuițează însă și *știința limbii*, sintagmă aproape generală în lingvistica secolului XX, întrebuițată în paralel cu *lingvistică* (generală): *Scienza della lingua*, *science du langage*, *science of language*, *językoznawstwo*, *Sprachwissenschaft* și alături de *teoria limbii* sau *glottologia*. Termenul *lingvistică*¹ pare să fie întrebuițat mai întâi de W. von Humboldt (1767-1835), apoi de A. Schleicher și D. Pezzi, care îl condamnaseră ca barbarism, și este consacrat definitiv de «*Société de Linguistique*» înființată în 1866, la Paris.

Devenită obiect specific de cercetare al unei științe care-și căuta încă autonomia, limba este studiată în secolul al XIX-lea sub diferite forme de manifestare și în primul rând din perspectivă istorică și comparativă, la care se va adăuga, spre sfârșitul secolului și la începutului secolului XX, perspectiva dialectală. Reacția la această diversificare și, de aceea, particularizare a interpretărilor lingvistice se va produce o dată cu F. de Saussure, care deplasează atenția de la diacronia limbii la cercetarea limbii în sincronie, și deci, la cercetarea mecanismului ei de

¹ În prefața celui de-al doilea volum al lucrării *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater unser als Sprachprobe in beynahe fünf hundert Sprachen und Mundarten* (4. vol., 1806-1817, volumul al doilea, 1809), editorul Johann Severin Vater, continuator al efortului științific depus de Johann Cristoph Adelung, întrebuițează termenul *Linguistik* pentru a denumi știința care cercetează caracteristicile limbilor umane (n. ed.).

funcționare ca sistem de semne. Se produce astfel al doilea mare salt în delimitarea obiectului de cercetare al unei științe care trebuie să se situeze la nivelul ultimelor generalizări. Prin Saussure, lingvistica devine lingvistică generală, *teoria generală a limbii*, știință generală a limbii.

Plecînd de la marea diversitate a materialului de limbă intrat în câmpul de observație al lingvistului, F. de Saussure consideră absolut necesară delimitarea cu exactitate a obiectului investigațiilor sale, în măsură să permită a ajunge la legile cele mai generale care guvernează limba. Lingvistica nu se poate ocupa de studiul limbajului uman în ansamblu, întrucît acesta, fiind eterogen, s-ar refuza cunoașterii științifice. Precizarea obiectului lingvisticii (= lingvisticii generale) impune cu necesitate, în concepția lui Saussure, distingerea a două moduri de a fi ale limbajului uman: ipostaza socială, *limba* (*langue*) și ipostaza individuală, *vorbirea* (*parole*): „Aceasta este prima bifurcare întîlnită în tentativa de elaborare a teoriei limbajului. Trebuie să alegem între două drumuri pe care este imposibil să plecăm în același timp; ele trebuiesc urmate separat”² (Ferdinand de Saussure, 1967: 38).

Cu conștiința strînsei legături, de interdependență, dintre cele două ipostaze în funcționarea și în istoria unei limbi – în afara *limbii*, sistem de semne lingvistice supraindividual, *vorbirea* nu ar fi inteligibilă; în afara *vorbirii*, *limba* nu s-ar putea stabili – savantul genevez consideră că o teorie lingvistică se poate dezvolta numai pe baza *limbii* (*langue*): „Se poate cel mult păstra numele de lingvistică pentru fiecare din cele două discipline și să se vorbească de o lingvistică a vorbirii. Dar aceasta

² Traducerea din limba franceză a fragmentelor din opera saussuriană aparține autorului. În ediția în limba română a operei lui Ferdinand de Saussure – publicată după două decenii de la apariția *Cursului de lingvistică generală* semnat de Dumitru Irimia – fragmentul este tradus astfel: „Aceasta este prima bifurcație pe care o întîlnim de îndată ce încercăm să facem teoria limbajului. Trebuie să alegem între două căi pe care este cu neputință să le urmăm în același timp; ele trebuie urmate separat” (F. de Saussure, 1998: 44) (n. ed.).

nu va trebui să se confunde cu *lingvistica propriu-zisă al cărei unic obiect este limba*” (s. n.) (Ferdinand de Saussure, 1967: 39)³.

Aceeași optică se întâlnește la danezul L. Hjelmslev.

E. Coșeriu consideră, dimpotrivă, că obiectul de cercetare al teoriei generale a limbii îl constituie *vorbirea*.

Cum cele două moduri de existență a limbajului uman⁴ – *limba* și *vorbirea* – stau într-un raport de interdependență, expresie a dublei naturi a limbii – de sistem semiotic și fenomen social, trebuie considerat că există o singură *lingvistică*, al cărei obiect general de studiu îl reprezintă *limba ca sistem de semne și ca activitate lingvistică*, adică limba considerată în relațiile ei interne și în relațiile ei externe (cu gândirea și societatea) care le condiționează pe cele dintâi.

În funcție de extinderea câmpului de investigație pe care și-o impune un lingvist sau un grup de lingviști, în acest domeniu atât de complex, cercetarea lingvistică se desfășoară într-o organizare și relativă ierarhizare între general și particular.

Principiile generale de funcționare a limbii, relativ indiferente la specificul unei anumite limbi naționale, le identifică și le descrie, le interpretează *lingvistica generală*, care dezvoltă o teorie generală cu aplicabilitate la limbile particulare, fără ignorarea specificității lor, dar depășind-o.

³ În ediția românească a *Cursului* figurează următoarea variantă: „La nevoie, putem păstra numele de lingvistică pentru fiecare dintre aceste două discipline și putem vorbi despre o lingvistică a vorbirii. Dar nu va trebui să o confundăm cu lingvistica propriu-zisă, aceea al cărei unic obiect este limba” (Ferdinand de Saussure, 1998: 44) (n. ed.).

⁴ În acest context este valorificată ideea saussuriană potrivit căreia limbajul uman este *facultatea, funcția* umană, esențialmente socială, „de a constitui o limbă” (F. de Saussure, 1998: 37). În continuitatea acestui punct de vedere se situează și unele comentarii din volumul *Scrieri de lingvistică generală* (2004: 131), potrivit cărora limbajul este interpretat ca *fenomen*: „Limbajul este un fenomen; el reprezintă exercițiul unei facultăți care se găsește în om. Limba este ansamblul formelor concordante pe care le îmbracă acest fenomen într-o colectivitate de indivizi și la o epocă determinată” (n. ed.).

Teoria generală studiază mecanismul intern de funcționare a *limbii* ca *langue*, dar și din perspectiva raportului *langue-parole*.

Structura limbilor particulare, interpretată în modul specific în care își desfășoară acțiunea principiile generale de organizare și funcționare a limbii constituie obiectul de cercetare al *Lingvisticii speciale*.

Alte limite în sfera cercetării lingvistice pot fi impuse de anume perspective sau de anumite aspecte ale limbii. *Lingvistica comparată* studiază un grup de limbi din perspectiva asemănărilor dintre ele, determinate de înrudirea lor, și a deosebirilor, impuse de dezvoltarea în condiții specifice. *Lingvistica istorică* studiază o limbă (sau un grup de limbi) din perspectivă evolutivă, în legătură cu istoria comunității (comunităților) lingvistice căreia (căroră) i (le)-a servit de mijloc de comunicare. *Lingvistica descriptivă* interpretează limba într-un anumit stadiu din evoluția ei permanentă, de obicei, cel contemporan lingvistului. *Lingvistica aplicată*, componentă a lingvisticii descriptive, îmbinând cercetarea științifică cu activitatea practică, sub aspect, de cele mai multe ori, normativ se preocupă de elaborarea unor lucrări de interes practic: dicționare, îndreptare ortografice etc.

Aspecte particulare ale unei limbi mai ales sînt cercetate de diferite discipline lingvistice. *Dialectologia* studiază variantele teritoriale ale unei limbi. *Fonologia* interpretează sistemul fonologic. *Lexicologia* descrie componența și organizarea vocabularului din perspectivă sincronică și diacronică ș.a.m.d.

Lingvistica – știință social-umană

Obiectul de studiu al unei științe îi determină și poziția în ansamblul cunoașterii umane. În istoria definirii sferei proprii de investigație, lingvistica își fixează definitiv locul între științele social-umane. De altfel, acest loc și l-a conturat încă de la dezvoltarea primelor meditații asupra limbii, în gramatica indiană, în filologia și filozofia elină. Socială mai întîi indirect, prin caracterul științelor de care nu se desprinsese încă, lingvistica își relevă în mod direct caracterul de știință socială în secolul

definitivării obiectului ei de cercetare (1816-1916) și încă mai mult o dată cu afirmarea școlii sociologice care își poate revendica în F. de Saussure pe primul ei reprezentant.

În acest secol, doar școala naturalistă⁵ apropie știința limbii de

⁵ Apropierea științei limbii de științele naturii s-a realizat ca urmare a efervescenței culturale generate de răspîndirea ideilor din lucrarea lui Charles Darwin, *Originea speciilor prin selecție naturală sau păstrarea raselor favorite în lupta pentru existență* (1859), cu toate că unele aspecte comune celor două arii de cercetare erau deja fixate, în opera lui August Schleicher, prin valorificarea unor idei și noțiuni din botanică. Lingvistul german consideră că apropierea evidențiază răsturnarea epistemologică dinspre dualism către monism. Omul de știință al veacului al XIX-lea nu mai află teren solid de investigare în suita de contraste spirit-natură, conținut-formă, aparență-realitate, întrucît acestea se prezintă cunoașterii umane ca unități, nu ca dualități. Nu există spirit fără materie, după cum nu există nici materie fără spirit, ci manifestări ale spiritului și materiei deopotrivă. În consecință, observația devine „fundamentul cunoașterii moderne; nu se acceptă nimic altceva în afara concluziilor necesare la care se ajunge pe această cale” (Cf. August Schleicher, *Darwinism tested by the science of language*, 1869, p. 25-26). În concepția lingvistului german, monismul care domină științele naturii există și în planul descrierii limbilor, întrucît limbile „sînt organisme naturale; ele nu s-au supus niciodată voinței omului; au apărut și s-au dezvoltat în conformitate cu anumite legi; au îmbătrînit și au dispărut. Și ele se supun aceluiași ansamblu de fenomene pe care le cuprindem sub numele de «viață»” (Schleicher, 1869: 20-21). Corespondențele terminologice reflectă echivalențele taxonomice care se pot stabili între științele naturii și știința limbii: ceea ce naturalistii numesc *gen*, în descrierea limbilor se numește *familie de limbi*, *limbile* unei familii corespund *speciilor* unui gen, *dialectele* corespund *subspeciilor* (raselor), *subdialectele* sau *graiurile* corespund *varietăților* unei specii, iar ceea ce este caracteristic modului individual de a vorbi corespunde exemplarului biologic. Același raționament analogic legitimează ideea că elementele alcătuitoare ale unei limbi, *radicalii*, sînt *aidoma celulelor* care formează organismele biologice. În trecerea de la simplu la complex, aceste elemente alcătuitoare reprezintă probe ale evoluției lingvistice, întocmai cum dezvoltarea și specializarea celulelor pentru împlinirea anumitor funcții biologice reprezintă esența procesului de evoluție naturală (n. ed.).

științele naturii⁶, prin tezele ei fundamentale, conținute mai ales în lucrările lui A. Schleicher (1821-1868) și atenuate în parte în scrierile continuatoarelor, Max Müller (1823-1900) mai ales.

A. Schleicher încearcă să aplice în *Die deutsche Sprache* (1860) și mai ales în *Die Darwin'sche Theorie und die Sprachwissenschaft* (1863), la istoria limbilor principiile evoluționismului, dezvoltate în epocă de Darwin, care publicase în 1859 *Originea speciilor prin selecție naturală*. În centrul concepției sale naturaliste stă teza despre caracterul natural al limbii. Limba este un organism viu, o creație a naturii care nu se deosebește în mod esențial de celelalte organisme vii; străbate aceleași etape: se naște, se dezvoltă, îmbătrînește și moare, în baza unor legi fixe, nu deosebite fundamental, în acțiunea lor, de legile naturii (Al. Graur, L. Wald, 1977: 101 ș.u.). Asemenea speciilor naturale, limbile intră în „lupta pentru existență”, în care cele slabe mor, cele puternice înving. Aceeași luptă se dă în organizarea internă a limbilor (M. Müller), între structuri sinonime, producîndu-se o „selecție naturală” a componentelor în evoluția limbii. În felul acesta, limba era ruptă de societate; caracterul ei de fenomen social este ignorat de Schleicher și nu îndeajuns de clar interpretat de M. Müller⁷, chiar dacă acesta din urmă se îndepărtează, în vederile sale, de

⁶ Trebuie trasată o distincție între *naturalism lingvistic* (orientare lingvistică din veacul al XIX-lea) și *biolingvistică* (domeniu științific de frontieră, apărut la mijlocul secolului al XX-lea). *Biolingvistica* este disciplina interesată de studiul aspectelor biologice ale facultății limbajului. Studiul limbajului și al comportamentului comunicativ, considerate ca activități determinate biologic, este o arie de cercetare în plină expansiune, situată în proximitatea altor orientări actuale: neurolingvistica, științele cognitive, ecolingvistica etc. (v. Mario A. Pei, Frank Gaynor, *A Dictionary of Linguistics*, Philosophical Library, New York, 1954; R. L. Trask, *Key Concepts in Language and Linguistics*, Routledge, London, 1999; Lyle Jenkins, *Biolinguistics: Exploring the Biology of Language*, Cambridge University Press, 2000) (n. ed.).

⁷ Punctele de vedere comune între lucrările lui Max Müller și cele ale lui August Schleicher se întemeiază, mai degrabă, pe convergențe ideatice și mai puțin pe corespondențe argumentative ori pe referințe textuale reciproce. Spre deosebire de concepția vădit evoluționistă a lui A. Schleicher, Max Müller deosebește *științele fizice* și *științele istorice* și propune ca *știința limbajului* (engl.

concepția globală a maestrului. Fără o interpretare exactă a relației dintre individual și social în raportul dintre limbă și societate, fără înțelegerea funcției esențiale a limbii, de comunicare în interiorul unei comunități socio-lingvistice, M. Müller, ca și Schleicher și ca și întreaga școală naturalistă, absolutizează independența (de fapt, relativă) a limbii față de voința individuală a subiectului vorbitor, transformându-o într-un argument pentru situarea limbii între organisme naturale.

Caracterul de fenomen social al limbii nu este total ignorat de psihologismul lingvistic, dar acesta tinde să anuleze autonomia pe care și-o reliefase lingvistica o dată cu primele lucrări ale comparatiștilor, subordonând-o psihologiei și introducând-o doar prin acest intermediar între științele sociale. Echivalând limba cu o creație artistică, școala idealistă, mai ales prin B. Croce (*Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale*, 1902, *Filosofia del linguaggio*, 1924), situa lingvistica în câmpul științelor omului prin relativa ei identificare cu estetica. Școala neogramaticilor, chiar dacă nu total ruptă nici de teoriile

the science of language) să fie inclusă în categoria *științelor fizice*, alături de botanică, geologie, anatomie și de alte științe ale naturii, în vreme ce *filologia* (engl. *philology*) este inclusă în categoria științelor istorice. Deosebirea de esență între cele două discipline, *știința limbii* și *filologia*, este, în viziunea lui Müller, aceea că „în știința limbajului (...) limba în sine devine unic obiect de cercetare științifică”, în vreme ce filologia „tratează limba ca mijloc”. Știința limbajului se interesează, deci, de identitatea, de originea și de legile care animă limbajul, în timp ce filologia are ca obiect de studiu orice limbă pe care se edifică un vechi monument de cultură. Dintre axiomele pe care se sprijină concepția lui Max Müller, amintim că: 1) schimbarea lingvistică nu se supune voinței și capriciilor vorbitorului; așa cum omul stăpânește natura numai dacă îi cunoaște legile și se supune acestor legi, tot astfel poetul sau filosoful devin stăpâni ai limbii numai în măsura în care îi cunosc legile și se supun acestor legi; 2) limba nu există în sine și pentru sine, ci își află rădăcinile în ființa umană, așa cum un arbore își are rădăcinile în pământ; 3) creșterea și decăderea unei limbi rezultă din acțiunea simultană a două procese aflate în raport de tensiune: *degradarea fonetică* (engl. *phonetic decay*) și *regenerarea dialectică* (engl. *dialectic regeneration*) (cf. Max Müller, *Lectures on the science of language*, 1964) (n. ed.).

naturaliste, nici de cele psihologice, situează lingvistica între științele sociale prin corelarea mai strânsă a istoriei limbii cu istoria societății. Prin școala sociologică (A. Meillet, J. Vendryes) apoi, lingvistica își fixează definitiv poziția, descrisă imediat anterior de F. de Saussure (1857-1913), între științele sociale, o poziție proprie, determinată de caracterul social al limbii, rezultând din originea limbajului și a limbilor, din funcția de comunicare între membrii unei comunități socio-lingvistice, din relațiile complexe ale limbii cu societatea.

În lingvistica ultimelor decenii au pătruns o serie de metode de investigație (matematice, informaționale etc.) și s-au dezvoltat unele concepții și orientări (descriptivismul mecanicist, glosemática etc.), caracterizate prin neglijarea caracterului social și specific al limbii; acestea sînt, însă, contracarate de ansamblul metodelor și concepțiilor lingvistice care cunosc chiar o reliefare a perspectivei social-umane în interpretarea limbii, ceea ce determină totodată și constituirea unor direcții de cercetare interdisciplinare, cum sînt *sociolingvistica* și *psiholingvistica*.

Lingvistica și celelalte științe

Cîștigîndu-și statut de știință autonomă, lingvistica nu a rupt legăturile cu celelalte științe ci a ieșit doar din diferitele raporturi de subordonare în care o plasau diversele modalități de a concepe limba.

Raporturile cu celelalte științe, unele de reciprocitate, altele desfășurîndu-se într-un singur sens, altele indirecte, derivînd din metodologia investigațiilor, sînt impuse în mod obiectiv de natura complexă a limbajului uman, de complexitatea relațiilor limbă-gîndire-societate-realitate ontologică, de desfășurarea funcțiilor multiple ale limbii, ca și de istoria constituirii lingvisticii.

Unele raporturi sînt istorice (precum cel cu filologia sau cu filozofia), altele sînt organice (cu logica sau psihologia), altele – metodologice – cu matematica etc. Unele sînt dezvoltate în cercetarea limbii ca sistem semiotic (cu logica), altele în interpretarea funcțiilor limbii (cu psihologia sau cu fizica, cu anatomia omului), altele în investigarea

relațiilor dintre limbă și comunitatea social-lingvistică (cu istoria poporului în general, cu istoria culturii) ș.a.m.d.

Istoric și organic, raportul cel mai strâns îl are lingvistica cu *filologia*, din câmpul de cercetare al căreia a făcut secole parte și din care se desprinde mai ales începând cu sec. al XIX-lea, o dată cu atenția acordată limbii vorbite.

B. P. Hasdeu distingea între sensul larg al filologiei și cel restrâns. În sens larg, filologia are un obiect de studiu bine delimitat: cunoașterea civilizației, spirituale mai ales, a unui popor prin intermediul textelor. O știință mai degrabă practică, filologia descifrează, reconstituie și editează texte vechi în special, dar și moderne, oferind materiale de investigații științei literaturii, științei limbii, istoriei culturii și civilizației.

Raporturile lingvisticii cu *filologia* sînt de reciprocitate. Dezvoltarea investigațiilor filologice este de neconceput în afara cunoașterii unor laturi de fond ale mecanismului de funcționare a limbii. Necesități de ordin filologic au și avut, de altfel, rolul hotărîtor în apariția și dezvoltarea preocupărilor de limbă în vechile civilizații, indiană, elină, arabă. La rîndul său, lingvistica nu s-ar putea limita numai la interpretarea limbilor vii. Lingvistica istorică și studiul limbilor moarte își au în texte cea mai importantă și, respectiv, unica sursă de informare. Studiarea raportului dintre limbă și scris luminează atît probleme de lingvistică, mai cu seamă privind organizarea limbii ca sistem semiotic și raportul limbă-normă-vorbire, cît și probleme de filologie, privind în special relația dintre dezvoltarea limbii și dezvoltarea culturii, cu concluzii importante totodată și pentru istoria civilizației.

Raporturile lingvisticii cu *filozofia* sînt determinate mai ales de două probleme: a. originea limbajului și b. mecanismul cunoașterii umane. Filozofii elini au abordat probleme de limbă, înaintea filologilor, în contextul larg al teoriei cunoașterii, fiind preocupați în primul rînd de raportul dintre limbă și realitatea ontologică. Filozofii Evului mediu s-au interesat cu preponderență de originea limbajului și de apariția limbilor. Filozofii epocii moderne (Humboldt) dezvoltă o filozofie a limbajului. Pentru filozofia contemporană și în special pentru pozitivism, în baza funcției sale cognitive și a universalității comunicării lingvistice, limbajul

devine obiectul esențial al investigațiilor filozofice: „Filozofia este activitatea prin care se constată sau se explică înțelesul enunțurilor. Filozofia explică enunțurile, iar științele le verifică” (L. Wittgenstein).⁸

Raportul dintre limbă și gândire a determinat frecvente interferențe între *logică* și *gramatică*, mergîndu-se de la descrierea structurii limbii cu instrumente ale logicii (concepte și termeni propuși de Aristotel descrierii structurii gramaticale a limbii rezistă pînă astăzi, deși sînt de esență logică), pînă la subordonarea gramaticii de către logică (prin *Gramatica* de la Port-Royal și după aceea). Cu toate încercările făcute în ultimul secol, lingvistica nu poate interpreta nici categoriile gramaticale, nici raporturile sintactice, fără a recurge la relațiile lor cu categoriile și cu raporturile logice. Însăși gramatica generativ-transformaționistă se construiește pe baze logice. În același timp, logica modernă (B. Russell, L. Wittgenstein, R. Carnap ș. a.) acordă un interes deosebit limbii în legătură cu constituirea unei teorii logice a sensurilor, cu problema constituirii unei sintaxe logice și cu întrebări privind originea și natura contradicțiilor logice.

Absolutizat în sensul subordonării lingvisticii de către psihologie, prin psihologismul lingvistic al lui Steintal sau W. Wundt, raportul dintre *psihologie* și *lingvistică* rămîne un cadru necesar, atît pentru explicarea unor aspecte ale funcționării limbii, cît și pentru descrierea psihicului uman. I. P. Pavlov explică procesul de comunicare lingvistică prin teoria reflexelor condiționate, definind cuvîntul ca cel de al doilea sistem de semnalizare. Comportamentismul behaviorist se așează la baza teoriei comunicării lingvistice, dezvoltată de lingvistica americană (L. Bloomfield). Interferența celor două științe este determinată în esență de complexitatea relațiilor dintre limbă și viața spirituală, a subiectului vorbitor și a comunității de vorbitori.

Relațiile limbii cu comunitatea socio-lingvistică stau la baza raporturilor lingvisticii cu *arheologia* și *istoria*, raporturi de reciprocitate, prin care istoria unei comunități (trib, populații, popor) explică o serie de particularități ale limbii pe care acea comunitate o vorbește, iar limba

⁸ Apud Al. Graur et al., 1971: 36.

explică, fiind adeseori unica sursă de informații, momente din desfășurarea istoriei comunității. Limba română, de exemplu, vorbește, prin caracterul ei unitar, de unitatea etnică a poporului și de comunitatea cu același spațiu geografic. Prin structura ei internă, ea vorbește despre originea sa și a poporului ca și despre continuitatea pe același teritoriu. Prin mișcarea vocabularului reflectă etape din istoria poporului. O serie de fenomene fonetice se constituie în criteriu de bază pentru urmărirea istoriei grupurilor etnice românești care vorbesc dialecte ale limbii române ș.a.m.d.

Fiind limbajul o dimensiune definitorie a omului, lingvistica se întâlnește cu *antropologia* în investigarea originii omului. Descoperiri și interpretări antropologice (privind mai ales omul de Neanderthal și omul de Cro-Magnon) au dus la formularea de ipoteze mereu mai realiste despre epoca apariției limbajului vocal, în procesul muncii.

Alte științe umane se constituie în auxiliare ale lingvisticii pentru explicarea unor aspecte particulare mai ales ale funcționării limbajului: *medicina*, cu psihopatologia limbajului explică afazia; prin logopedie încearcă înlăturarea deficiențelor de vorbire; *anatomia* și *fiziologia* explică procesul de articulare și de percepere a limbajului vocal.

Dintre științele pozitive, *fizica* explică structura sonoră a semnificativului, rămânând, prin aceasta, relativ exterioară investigațiilor proprii lingvisticii. *Matematica* mai mult decât explică limba o descrie modelând-o în funcție de cerințe practice, traducerea automată în primul rând. În același sens intră în raport cu lingvistica, în ultimii ani, *cibernetica*, aprofundând totodată mecanismul intern de desfășurare a procesului de comunicare lingvistică.

Fiind o știință esențial umană, lingvistica își poate păstra acest caracter numai apărându-și autonomia și locul de drept în sfera cunoașterii, în această complexă rețea de relații în care intră cu celelalte științe, impunând ierarhii funcționale: reciprocitate cu filologia, filozofia, logica, istoria, de dominație, transformându-și-le în auxiliare, necesare dar atât, cu matematica și cibernetica⁹.

⁹ Legăturile între lingvistică și matematică s-au concretizat în apariția lingvisticii matematice, arie de cercetare interdisciplinară care se ocupă cu

studierea matematică a caracteristicilor unor fapte de limbă. Lingvistica matematică include, de regulă, următoarele ramuri:

- 1) *lingvistica statistică* sau *cantitativă*, interesată de reliefarea particularităților fonetice, gramaticale și lexico-semantică ale unei limbi, prin valorificarea unor baze de date,
- 2) *lingvistica algebrică*, care însumează preocupări legate de formalizarea unor proprietăți lingvistice fie ca descrieri algebrice, algoritmice sau topologice, fie ca reprezentări ale logicii matematice și teoriei grafurilor și
- 3) *traducerea automată*, teren de cercetare interesat de dezvoltarea unor tehnologii de procesare automată a limbajului natural verbal.

Exemple tipice de *lingvistică statistică* sînt reprezentate de *glotocronologie* și de *lingvistica corpusurilor*. *Glottocronologia*, disciplină dezvoltată de lingvistul american Morris Swadesh, discipol al lui Edward Sapir, are ca punct de plecare teza că *rata de retenție* a vocabularului este constantă. Mai precis, Swadesh a concluzionat că lexicul unei limbi se schimbă cu 14% într-o mie de ani. Compararea vocabularului de bază a două sau mai multe limbi ar oferi, potrivit acestui tip de cercetare, date privind gradul de înrudire între limbi și date despre perioada în care limbile s-au despărțit din trunchiul comun, urmînd căi diferite. *Lingvistica corpusurilor* a devenit deja o disciplină autonomă în care cercetarea empirică a unor trăsături și aspecte idiomatice se realizează prin intermediul unor mijloace și tehnici variate de descriere computerizată a faptelor de limbă, organizate în diverse categorii de corpusuri. Una din aplicațiile cele mai interesante ale *lingvisticii algebrice* este analiza individuală sau comparativă a textelor dintr-o limbă dată, cu ajutorul mijloacelor dezvoltate prin teoria grafurilor. În termeni simpli, un graf este o mulțime de elemente, numite noduri, legate între ele prin vectori de direcție, care arată natura relațiilor între noduri. Analiza textuală cu ajutorul grafurilor reflectă proprietățile centrale (formale sau semantice) ale textelor analizate. *Traducerea automată* este reprezentată de numeroase aplicații, cu grade mai mici sau mai mari de precizie, în transpunerea unor eșantioane lingvistice aparținînd unei limbi-sursă într-o limbă-țintă (v. Susanna M. Sotillo, „Corpus linguistics”; Yuri Tambovtsev, „Mathematical linguistics” în Philipp Strazny, *Encyclopedia of linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor & Francis, New York, Oxon, 2005, vol. I, p. 245-247, vol. II, p. 661-662; E. T. Bonelli, J. Sinclair, „Corpora”; S. Hunston, „Corpus linguistics”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006, vol. 3, p. 207-219; p. 234-248).

2. Metode de cercetare

Istoria constituirii lingvisticii se caracterizează nu numai prin definirea treptată a sferei de preocupări dar și prin fixarea unor principii metodologice esențiale care să permită o interpretare cât mai complexă și mai aprofundată, o descriere cât mai exactă și mai completă a limbajului uman, a mecanismului intern de funcționare a limbilor istorice. Apelul la diverse metode a stat într-o strânsă legătură, pe de o parte, cu sfera mai largă de cercetare, în care era cuprinsă limba, pe de alta, cu ansamblul dezvoltării științelor în diverse epoci.

Relațiile între lingvistică, pe de o parte, și cibernetică sau, mai recent, informatică, pe de altă parte, au favorizat apariția *lingvisticii computaționale*, disciplină de frontieră interesată, printre altele, de dezvoltarea unor aplicații computerizate de procesare a limbajului uman articulat. Situată în continuitatea preocupărilor de formalizare lingvistică care au dominat lingvistica americană din perioada 1950-1970, lingvistica computațională este ca aspect distinctiv reprezentarea computerizată a unor fapte de limbaj natural, prin dezvoltarea unor resurse care să permită procesarea automată a faptelor de limbă, prin identificarea, descrierea și analiza lor. Un alt aspect esențial este dezvoltarea de limbaje de programare complexe, alcătuite, asemenea limbilor naturale, dintr-un vocabular și o sintaxă pe baza cărora funcționează. Din acest ultim punct de vedere se poate aprecia că preocupările de lingvistică computațională stau în strânsă legătură cu cele de inteligență artificială (v. Carlos Inchaurralde, „Computational Linguistics”, în Philipp Strazny, *Encyclopedia of linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor & Francis, New York, Oxon, 2005, vol. I, p. 226-229; Y. Wilks, „Computational Linguistics: History”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006, vol. 2, p. 761-769) (n. ed.).

Metode tradiționale

Ipoteza

Este metoda caracteristică antichității eline. Pe baza interpretării diferite a relațiilor dintre obiect și numele său, reprezentanții celor două orientări filozofice în antiteză, *physei* și *thesei* emit ipoteze diferite despre originea limbajului, dezvoltând cele două concepții opuse: teoria naturală și teoria convenției. Sprijinindu-se pe o serie de exemple și pe analogii între fapte lingvistice, filologii greci se grupează în *anomaliști* și *analogiști* în probleme de funcționare și structură a limbii. Metoda va trece în Evul Mediu în disputa dintre *nominaliști* și *realiști*, în interpretarea raportului dintre idee și cuvânt. Prin raționamente ipotetice, își formulează J.J. Rousseau teoria contractului social.

Ipoteza rămîne o metodă a lingvisticii și în secolul afirmării sale ca știință autonomă, în abordarea unor probleme de filozofie și de istorie a limbilor, pentru care nu există probe materiale: originea vorbirii: cauze, condiții, primele forme, locul și timpul; ideea unei limbi proto-indo-europene, în concepția lingviștilor din sec. al XIX-lea, a unor dialecte pre-indo-europene în concepțiile mai noi. Procedul cel mai frecvent al metodei a rămas *analogia*.

Metoda dialecticii

În formularea științifică a unor concluzii, *ipotezei* i s-a alăturat *dialectica materialistă*. Prin aceasta o serie de idei mai ales privind originea limbajului au fost reformulate pe baza unei concepții științifice riguroase, caracterizată prin forța argumentelor și claritate metodologică; ideea apariției limbajului în procesul muncii din nevoia de comunicare între membrii unei comunități primitive se afirmă hotărît ca singura acceptabilă. Și tot așa ipoteza caracterului sonor al primelor forme de manifestare a limbajului uman.

Metoda inducției

În strînsă legătură cu metoda *ipotezei*, *inducția* lărgeste câmpul unor concluzii, prin trecerea din domeniul *realului* în cel al *posibilului*, din sfera *particularului* în sfera *generalului*. Prin metoda *inductivă*, plecînd de la o serie de fapte lingvistice, școala neogramatică ajunge la ideea existenței unor legi fără excepție în evoluția fonetică a limbilor. Cu conștiința unor posibile erori și a caracterului temporar al unor concluzii, pe baza acumulării unui bogat inventar de fapte și a unor construcții evitînd contradicțiile interne, inerente, lingvistul se poate sluji de metoda *inductivă* cu bune rezultate în descrierea limbilor, unde ea este nu numai necesară, dar chiar indispensabilă.

Metoda deducției

Evitarea erorilor prin generalizări prea tranșante și sprijinite pe studierea unui număr prea redus de fapte se obține prin împletirea metodei *inductive* cu cea a *deducției*. Prin aceasta din urmă, se pleacă de la legi și principii, considerate cuceriri indiscutabile, spre a se pătrunde esența unor fenomene particulare. Prin excelență deductivă este matematica. Lingvistica, știință accentuat inductivă, mai ales în secolul afirmării științelor naturale, s-a slujit de deducție în diversele epoci ale afirmării ei, cu unele rezultate pozitive, dar și cu concluzii mai puțin științifice. Plecînd de la o concepere greșită a raportului dintre limbă și gîndire, confundate, gramatica rațională deduce, din teza universalității gîndirii umane, ideea universalității limbii. Lingvistica comparată și apoi cea istorică din sec. al XIX-lea, în baza unor corespondențe fonetice între diferite limbi indo-europene și formulînd teoria evoluției și funcționării legice a limbilor, ajung la concluzia unui izvor comun și trec la reconstituirea limbii primitive. Metoda o folosesc apoi, cu rezultate pozitive, romaniștii. În lingvistica modernă, gramatica generativă, plecînd de la structura de suprafață a limbii, încearcă să pătrundă, să-i deducă structura de adîncime.

Metoda logică

Preluînd idei din filozofia și gramatica antică elină – Aristotel situează interpretarea structurii propoziției în perspectiva conceptelor de *subiect* și *predicat* din logică –, lingvistica Evului Mediu pune la baza cercetării limbii metoda *logică*. Prin *Gramatica de la Port Royal* (1660) mai ales, *logica*, din metodă de interpretare, devine viziune. Limba este subordonată gîndirii. Cercetarea lingvistică, a sintaxei cu deosebire, dar și a lexicului, se convertește în logicism. Orientarea străbate secolele pînă în vremea noastră. În alternativă cu orientări formaliste, antilogiciste, din ultimele decenii și, de multe ori, în opoziție cu ele, teoria părților de vorbire și a structurii sintactice își caută în permanență puncte de referință sau de sprijin tot în metoda logică.

Metoda experimentală

Pătrunde în cercetarea lingvistică o dată cu apariția *experimentului* în psihologie, fizică, științele naturii și chiar în literatură, în secolul al XIX-lea.

Cea mai veche experiență cunoscută pare să fie cea relatată de istoricul Herodot. Spre a ști dacă erau mai vechi pe lume frigienii sau egiptenii, faraonul egiptean Psammetih izolează la un păstor doi copii imediat după naștere; ei trebuiau ținuți în afara contactului cu limbajul uman. Se spune că primul cuvînt pronunțat de unul dintre ei ar fi fost *bekos*, semnificînd în frigiană „pîine”. De aici s-a tras concluzia că frigiana e limba mai veche. Herodot însuși pune sub semnul îndoielii sinceritatea experienței și plauzibilitatea rezultatului. Este greu de admis că păstorul și familia, oameni simpli, i-ar fi putut hrăni și îngriji pe copii fără să le vorbească.

Metoda experimentală dă în secolul XIX un temei mai riguros științific *observației*, practică de-a lungul secolelor anterioare, dar pe baze mai degrabă superficiale și subiective. Experimentul provoacă observația și o programează, dirijînd-o în sensul intereselor lingvistului.

Prin observarea manifestărilor și dezvoltării limbajului la copii sau la triburi rămase în afara civilizației tehnico-materiale, ca și a limbajului gestual al surdo-mușilor, s-a încercat formularea de concluzii privind originea limbajului și natura primelor sale forme, concluzii nesemnificative, întrucât cele mai multe nu țin seama de condițiile fundamentale deosebite în care se desfășoară experimentele. Nici cercetarea unor cazuri de patologie lingvistică (se disting, în această direcție, cercetările lui Jakobson asupra *afaziei* la copii) nu au dus la vreun rezultat concludent privind raportul dintre limbaj și structura scoarței cerebrale.

Rezultatele cele mai concrete, pozitive, au fost obținute în cercetarea experimentală a nivelului fonetic¹⁰ al limbii, întemeiată în secolul trecut de abatele Pierre Rousselot (1846-1921). La noi, cercetările de fonetică experimentală au fost inițiate de lingvistul Iosif Popovici, la Cluj, în perioada dintre cele două războaie. Centrul de fonetică și dialectologie din București a obținut rezultate importante în descriere sistemului fonetic și fonologic al limbii române literare: a infirmat teza lui E. Petrovici despre existența corelației de timbru *consoane dure-consoane muate*, a demonstrat caracterul compus al unor consoane, precum africaterile *f*, *č* etc.

Așadar, prin metoda *experimentală* se realizează o descriere cât mai exactă a sunetelor limbii (a trăsăturilor lor distinctive, a diferitelor proprietăți: durată, timbru, înălțime, deschidere etc.) din punct de vedere fizic și articulatoriu. În laboratoare special amenajate lingvistul are la dispoziție numeroase aparate, acum foarte complexe; s-a trecut de la kimograful și oscilograful inițiale la aparate Röntgen, spectrografe, filmografe, sonografe, magnetofone, mașini vorbitoare (sintetizatori ai vorbirii). Palatul artificial este înlocuit acum cu fotopalatografia și cu röntgenocinematografia prin care se descrie cu exactitate poziția organelor articulatorii în procesul vorbirii. Prin filme sonore Röntgen se urmărește concomitent și acustica, nu numai fiziologia sunetelor. Spectogramele, realizate cu ajutorul spectrografului, oferă date despre proprietățile fizice ale

¹⁰ Pentru o sinteză coerentă și succintă a istoricului foneticii experimentale și instrumentale, a se vedea H. G. Tillmann, „Experimental and Instrumental Phonetics: History”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006, vol. 4, p. 374-389 (n. ed.).

sunetelor. Prin sintetizatorii vorbirii, aparate complexe prin care se recrează experimental sunetele umane, Centrul de fonetică și dialectologie din București a studiat structura acustică a sistemului vocalic românesc¹¹.

În ultimul timp, un colectiv condus de Tatiana Slama-Cazacu extinde metoda experimentală în psiholingvistică¹², urmărind relațiile dintre cuvânt și alte mijloace de comunicare la copii, autonomizarea limbajului articulat, raportul dintre latura sonoră și cea semantică în funcționarea limbii. La Institutul de psihologie experimentală și socială de pe lângă Universitatea din Torino, se urmărește de mai mulți ani, experimental, relația dintre dezvoltarea biologică a copilului și adolescentului, mediul social și situația dimensiunii metaforice a limbajului.

Metoda comparativ-istorică

Există o strânsă legătură între constituirea lingvisticii ca știință autonomă și așezarea metodei comparativ-istorice la baza cercetării limbilor. Lingvistica științifică ia naștere o dată cu trecerea de la intuiții comparative întâmplătoare (urmate de deducții trecătoare sau de ipoteze privind caracterul neîntâmplător al unor asemănări între diferite limbi), la

¹¹ Pentru informații detaliate, vezi *Introducere în lingvistică* (elaborată de un colectiv sub conducerea acad. Al. Graur), 1972: 57-61.

¹² În mod tradițional, *psiholingvistica* este disciplina care studiază mecanismele mentale implicate în exersarea facultății limbajului articulat: vorbire, ascultare, citire, scriere, dar în sfera de cuprindere a disciplinei sînt incluse și fenomene precum achiziția limbajului, tulburările de limbaj, expresia lingvistică a stărilor afective ș.a. Concentrarea asupra proceselor mentale pe care le prespune activitatea de comunicare este elementul distinctiv care separă psiholingvistica de disciplinele înrudite: psihologia și lingvistica. Primele cercetări de psiholingvistică datează din secolul al XIX-lea, deși preocupări și însemnări privind latura psihică a procesului de comunicare verbală există din cele mai vechi timpuri (v. Robert J. Hartsuiker, „Psycholinguistics”, în *Encyclopedia of linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor & Francis, New York, Oxon, 2005, vol. II, p. 881-884) (n. ed.).

cercetarea limbii pentru sine, la descrierea înrudirii și la căutarea sursei primare a unui grup de limbi înrudite.

Constituirea metodei comparativ-istorice, în sec. al XIX-lea și, o dată cu aceasta, a lingvisticii comparate și istorice, implică a lingvisticii ca știință de sine stătătoare, pregătită mai ales de jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea, este rezultanta convergenței mai multor factori:

- lărgirea sferei de cunoaștere a diferitelor limbi,
- înmulțirea încercărilor de clasificare a limbilor, după criterii încă neștiințifice, precum cel geografic (Adelung) dar și după criterii științifice: tipologic (Humboldt), genealogic (Schleicher),
- acumularea unui număr tot mai mare de observații privind asemănări între limbi mai apropiate sau mai îndepărtate în timp și spațiu,
- declinul relativ al gramaticii logiciste,
- extinderea comparatismului în diverse domenii științifice ale epocii,
- dezvoltarea științelor naturii, care prilejuiește asemuirea limbii cu un organism viu,
- apariția romantismului, care atrage atenția asupra limbilor și culturilor îndepărtate în timp și spațiu, precum și asupra limbii și culturii naționale,
- descoperirea sanscritei, ca urmare a cuceririi Indiei de către englezi, însoțită de relevarea structurii ei flexionare, prin *Gramatica* lui Panini, foarte sistematică.

Cunoașterea sanscritei mai ales, într-o serie de elemente din structura ei flexionară și prin unele revelații izvorâte din *Gramatica* lui Panini, care găsesc un teren teoretic extrem de favorabil, are un rol hotărâtor în dezvoltarea metodei comparative. Problema filozofică a originii limbajului, ca și concepția teologică a ebraice ca limbă-mamă trec de-acum în umbră, lăsând loc unor teze diferite, de orientare naturalistă, despre evoluția limbilor: după un stadiu primar, atingând perfecțiunea, limbile intră într-o perioadă de „ocupare”, de degradare prin transformarea lor de către oameni, dintr-un produs al spiritului uman în care el se reflecta, într-un instrument, un instrument de comunicare (Bopp, Schleicher).

Descoperirea de către europeni a sanscritei survine într-un moment în care predomina preocuparea pentru cunoașterea limbilor vechi. Ea oferea dintr-o dată genealogiștilor, în aparență, imaginea cea mai arhaică și mai aproape de perfecțiune pentru familia limbilor indo-europene. Cunoașterea flexiunii sanscritei, relevată în mod strălucit de Panini și de comentatorii săi, cu descoperirea conceptului de *rădăcină*, aprofundează ideea de *înrudire* lingvistică – încercată în mai multe rînduri, la mari intervale de timp și pînă atunci –, favorizînd totodată ipoteza că prin sanscrită s-ar putea ajunge la primul stadiu al limbajului, caracterizat de rădăcini monosilabice, izolate. În paralel cu considerarea ei, mai mult subînțeleasă și doar vag exprimată, ca bază a limbilor indo-europene, sanscrita se impune cercetării ca o treaptă indispensabilă în pătrunderea spre indo-europeana primitivă.

Fr. Bopp (1791-1867) și Rasmus Rask (1787-1832) descoperă și dezvoltă metoda comparativă cam în același timp, independent și pe alte căi diferite; Bopp, în căutarea „limbii preindo-europene, așa cum Cristofor Columb a descoperit America, căutînd drumul spre Indii”¹³, Rask, preocupat de vechea limbă nordică. Drumul descris de Bopp este condiționat de sanscrită și de nivelul gramatical al limbilor. Sanscrita este termenul de comparație. Cu morfologia sanscritei se compară în 1816 morfologia limbilor greacă, latină, persană și germană. În diferitele ediții ale *Gramaticii*, apoi, valorificînd procesul de cunoaștere a altor limbi vechi, Bopp va mai lua în cercetare lituaniana, slava, gotica, albaneza, celtica, armeană; în mod eronat el va cuprinde în aceeași familie și limbile malaio-polineziene și caucaziene de sud.

Rasmus Rask nu-și întemeiază descrierea comparativă a limbilor pe sanscrită ci își ia ca punct de plecare și ca termen de referință, în desfășurarea comparațiilor, islandeza și limbile scandinave, pentru care află asemănări și corespondențe în greacă, latină, lituaniană, slavă, armeană, în limbile germanice. La început elimină din discuție limbile celtice și albaneza, mai tîrziu însă le va lua în considerație. Afirmă importanța deosebită a întemeierii comparațiilor pe criterii gramaticale,

¹³ *Apud* G. Mounin, 1967: 69.

dar acordă, în aceeași timp, un loc de seamă corespondențelor fonetice, considerînd totodată că se poate face apel și la vocabular.

Diferite sînt și viziunile de ansamblu ale celor doi lingviști asupra metodei. Pentru Bopp, gramatica comparată înregistrează mai ales corespondențele gramaticale între diferitele limbi înrudite. Rask, dimpotrivă, crede că aceasta trebuie să descrie totodată cum s-au format limbile și cum se schimbă; el anticipă astfel perspectiva istorică a metodei în care se va înscrie Jacob Grimm.

O dată constituită metoda și formulate principiile esențiale, cu ajutorul ei, lingviștii își îndreaptă cercetările spre descoperirea unor limbi primare sau spre descrierea unor stadii intermediare necunoscute pe bază de documente.

Pe direcția lui Bopp, se adîncește studiul limbilor indo-europene, reluîndu-se drumul spre o ipotetică indo-europeană primitivă. E. Burnouf introduce definitiv în discuție, prin *Commentaire sur le Yasna*, avestica, iar Benfey înlocuiește sanscrita clasică cu sanscrita vedică. Dicționarele etimologice ale lui A. Pott (1833) și Fick (1868) materializează conceptul de indo-europeană primitivă. A. Schleicher (1821-1867) merge cel mai departe, prin *Compendium der Vergleichenden Grammatik der indo-germanischen Sprachen* (1861-1862); el „reconstituie” indo-europeana primitivă și creează în această „limbă” fabula *Oaia și calul*.

În perspectiva istorică, deschisă mai întîi de Rask, se înscrie J. H. Bredsdorff și mai ales Jacob Grimm, care dă în *Deutsche Grammatik* (1819-1834) istoria limbii germane așa cum este aceasta reflectată de documentele a 14 secole. J. Grimm aplică cel dintîi, în mod sistematic, metoda comparativ-istorică la studiul istoric al unei singure limbi sau grup de limbi, stabilind o strînsă corelație între latura comparativă și cea istorică.

Generațiile următoare de comparatiști, pe de o parte, vor extinde metoda, comparativă și mai ales comparativ-istorică, la celelalte nivele ale limbii, pe de alta, o vor aplica la grupuri mereu mai limitate și mai unitare de limbi, mereu mai îndepărtate de o limbă primitivă indo-europeană ipotetică.

Fonetica, la început mai mult ignorată, cîștigă teren în stabilirea corespondențelor, o dată cu descoperirea principiului regularității schimbărilor fonetice, relevat în același timp de Sievers, *Grundzüge der Phonetik* (1876) și de A. Leskien (*Die Deklination im Slavischen-Litauischen*) și îndreptat spre descrierea sistemului fonetic al limbilor indo-europene de către Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1878). Neogramaticul K. Brugmann (1849-1919) își începe activitatea printr-un studiu asupra unor aspecte ale consonantismului indo-european, *Nasalis sonans in der indo-germanischen Grundsprache* (1876). Contribuții însemnate în acest domeniu are F. de Saussure, prin *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1878), lucrare în care descrie vocalismul indo-european din perspectiva relațiilor în care vocalele intră în alternanțe în interiorul unui sistem. Se prefigurează de pe acum noua viziune asupra limbii pe care o va dezvolta la începutul secolului următor în cursurile de lingvistică generală de la Universitatea din Geneva.

Preocupările de fonetică vor însoți apoi în permanență pe cele de morfologie din paginile publicației, condusă de el și de Osthoff, *Morfologischen Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* și din lucrările fondatorilor noii școli: Brugmann, Osthoff și H. Paul (care publică, la Halle, în 1880, *Prinzipien der Sprachgeschichte*), ca și ale celor care i-au îmbrățișat orientarea (G. Meyer, în primul rînd, iar dintre români, A. Philippide).

Bazele sintaxei comparative vor fi puse de B. Delbrück, *Syntaktische Forschungen* (1879-1900) iar M. Bréal va încerca, spre sfîrșitul secolului, aplicarea în semantică, *Essai de sémantique*.

Latura istorică a metodei devine ca și indispensabilă în aplicarea ei la diferite grupuri de limbi. După tentativa lui Raynouard de a realiza, în volumul I din *Choix des poésies originales des troubadours* (1816), o gramatică a unei limbi comune situată între latină și limbile romanice, o tentativă realizată concomitent cu lucrările lui Bopp și Rask și independent de ele, cel dintîi care aplică principiile metodei la descrierea limbilor romanice este Fr. Diez (1794-1876), prin *Grammatik der romanischen*

Sprachen, volumele I-III (1836-1843); el devine astfel întemeietorul lingvisticii romanice.

Prin studiile publicate în revista *Studien zur griechischen und latieinischen Grammatik*, ca și prin dicționarul său *Grundzüge der griechischen Etymologie* (1858-1862), G. Curtius aplică cel dintâi metoda la limbile clasice. Prin *Gramatica celtica* (1853), J. K. Zeuss (1806-1856) extinde studiul comparativ-istoric la limbile celtice. Bazele lingvisticii comparate slave le pun A. H. Vostokov (1781-1864), care publică în 1820 *Russuzdenije o slavjanskom jazyke sluzoscii vvedenijem k grammatike'sago jazyka*, în care pe baza fenomenelor fonetice și morfologice realizează o primă periodizare a limbilor slavă și rusă, și F. Miklosich (1813-1891), care publică între 1852-1857 o *Gramatică comparată a limbilor slave* (în 5 volume).

O încercare de aplicare a metodei la alte familii de limbi face, după maghiarul Gyarmathi, R. Rask, care se oprește asupra raporturilor dintre maghiară și finică.

Deși activează după școala neogramatică (sau poate tocmai de aceea), A. Meillet (1864-1936), lingvistul francez cu cea mai însemnată contribuție la aplicarea și dezvoltarea metodei în sfera limbilor indo-europene (*Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 1903, cu numeroase ediții, la intervale relativ scurte de timp, *Les dialectes indo-européens*, 1908, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, 1924, în colaborare cu J. Vendryes etc.), rămîne cel mai aproape de concepția lui Fr. Bopp; el se ocupă mai ales de înregistrarea corespondențelor dintre limbi.

Venind după întemeierea geografiei lingvistice, A. Meillet îmbină principiile acesteia cu principiile metodei comparativ-istorice, în încercarea de a da o descriere dialectală a stadiului lingvistic preindo-european.

Prin cele două laturi ale sale, metoda comparativ-istorică presupune constatarea și interpretarea corespondențelor dintre două sau mai multe limbi înrudite, pentru definirea cât mai exactă și descrierea sistemului fiecăreia dintre ele și pentru luminarea istoriei lor, mai ales pentru stadii neatestare prin documente și rămase necunoscute pentru stabilirea profilului limbii primitive.

În general, faptul înruderii este considerat un dat de la care se pornește. Înrudirea poate fi, însă, și obiect al investigațiilor, nu numai bază a lor, urmărindu-se precizarea sensului raportului de înrudire între două limbi, pe verticală sau pe orizontală (Dante deriva italiana din provensală. Tot din provensală derivă Raynouard limbile neolatine cunoscute de el: franceza, italiana, spaniola, portugheza, catalana. I. H. Rădulescu consideră, la un moment dat, româna un dialect al limbii italiene etc.), delimitarea cât mai exactă a limbii originare (dacă pînă la P. Maior limba română era considerată descendenta latinei clasice, el o derivă, cu justete, din latina populară). Înrudirea poate fi confirmată, dar și infirmată. Descoperirea înruderii poate fi scopul principal al investigării unor limbi despre istoria și structura cărora se știe mai puține lucruri (etrusca, basca) ș.a.m.d.

Principiile metodei comparativ-istorice rezultă atît din expunerile teoretice ale întemeietorilor ei, cât mai ales din practica descrierii limbilor luate în considerație. Pe măsura extinderii metodei și pe fondul dezvoltării teoriei generale a limbii, ansamblul de principii și procedee se amplifică, și adîncește și se precizează totodată, contribuții esențiale în această direcție avînd școala neogramatică (prin K. Brugmann, K. Osthoff, H. Paul, Fr. Miklosich, B. P. Hasdeu, A. Leskien, Gaston Paris, W. Meyer-Lübke, A. Philippide etc.) și cea sociologică (prin A. Meillet mai cu seamă). Vor urma apoi cercetările lui Émile Benveniste (1902-1976), care studiind mai ales morfologia limbilor indo-europene vechi (*Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935), distinge o relativă cronologie între faptele de limbă din epoca indo-europenei comune și Jerzy Kuryłowicz prin *Etudes indo-européennes*, volumul I, Cracovia, 1935.

Baza obiectivă, lingvistică și teoretică, a aplicabilității metodei constă în două principii fundamentale de funcționare a limbii:

1. absența unei condiționări absolute în interiorul raportului dintre cele două laturi ale limbii: *expresia* și *sensul*;
2. regularitatea corespondențelor fonetice determinate de caracterul, în diverse moduri motivat, al schimbărilor care au loc într-o limbă sau într-un grup de limbi.

Primul principiu rămîne implicit, urmînd a deveni explicit și esențial în desfășurarea investigațiilor lingvistice în afara metodei comparativ-

istorice. Cel de-al doilea, în schimb, devine cadrul însuși al dezvoltării metodei. Motivarea regularității corespondențelor înseamnă, pe de o parte, origine comună, iar pe de alta, existența unor legi care dirijează evoluția limbii. Cele două coordonate se împletesc în conceperea mecanismului de funcționare a limbii și în practica interpretării lor.

Existența legilor, fonetice, mai ales, (A. Meillet va vorbi și despre legi morfologice), absolutizată de naturalismul lingvistic și de școala neogramatică, devine element de bază în comparații și pentru concluzii privind înrudirea și istoria limbilor.

Principiile întrebuițării metodei

Sînt impuse de particularitățile definitorii ale structurii și funcționării limbii, considerată sincron și diacronic.

1. *Asemănarea* dintre limbi, probă concretă a înrudirii lor, își află motivarea nu în raportul dintre planul expresiei și cel semantic, necondiționat (semnul lingvistic fiind arbitrar) și netransparent, ci în descinderea limbilor dintr-o sursă comună.

Aplicarea acestui principiu implică eliminarea din discuție a termenilor care se caracterizează printr-o relativă motivare a raportului lor intern, prin „transparența” planului expresiei:

- a) cuvintele *onomatopeice* și *interjecționale*. Cele dintîi, fiind rezultatul reproducerii mai mult sau mai puțin fidele a complexului sonor emis de păsări sau de animale, termeni precum românescul *cucurigu* și francezul *cocorico* nu se explică prin descinderea celor două limbi din latină. Asemănarea lor cu maghiarul *kukorikú* nu demonstrează înrudirea celor trei limbi, ci doar interpretarea de către oameni în aproximativ același fel a sunetelor emise precum și caracterul obiectiv al acestor formații lingvistice, în raport cu realitatea.
- b) cuvinte din *limbajul copiilor*. Asemănarea termenilor desemnînd noțiunile de *mamă*, *tată*, *bunic*, *bunică*, *unchi* etc. este în legătură, pe de o parte, cu posibilitățile articulării puțin dezvoltate la copilul

mic, pe de alta cu atitudinea adulților; în consecință, acești termeni vor rezulta din repetarea (eventual provocată de adult) a unor silabe ușor de pronunțat, aproape aceleași în limbi diferite: *mama* (română și chineză), *tata* (română și sanscrită). Aceasta nu înseamnă, însă, că asemenea termeni n-ar putea fi înrudiți (românescul *mamă* provine din latinescul *mama*), ci doar că nu sînt în mod necesar înrudiți.

2. Nu toate nivelele limbii prezintă aceeași însemnătate în interpretarea asemănărilor. Cele mai revelatoare sînt asemănările de la nivelele gramatical și fonetic ale limbii, cele mai stabile și mai puțin penetrabile. Constituirea însăși a metodei, de altfel, este legată de fixarea atenției, prin Bopp, Rask și continuatorii, asupra sistemului morfologic și a nivelului fonetic al limbilor indo-europene.

Corespondențele de la nivelul sufixelor tematice sau de la cel al desinențelor, din flexiunea nominală sau din cea verbală sînt argumente indiscutabile în favoarea înrudirii. În formele atematice de persoana I singular din conjugarea verbelor, desinența *-mi* caracterizează sanscrita: *ás-mi* (eu sînt), *bhára-mi* (eu duc), vechea slavă: *jes-mi* (eu sînt) și grecescul *εἰμι*; îi corespunde *-m*, în armeană: *e-m*, în albaneză: *ja-m*, gotică: *i-m*, latină: *su-m*.

Și mai relevante sînt formele neregulate, care păstrează în limbile înrudite aceeași neregularitate. Verbul *a fi*, de exemplu, prezintă, la prezent indicativ, cele două teme, fie în interiorul limbilor romanice: *este* – *sînt* (rom.), *est* – *sont* (fr.), *è* – *sono* (it.), *é* – *saon* (port.) *es* – *son* (sp.), fie la nivelul limbilor vechi: *ásti* – *sánti* (scr.), *est* – *sunt* (lat.), *ist* – *sind* (got.), *jestī* – *sotū* (v. sl.) etc.

Aceeași „regularitate a neregularităților” caracterizează formele pronumelui personal, în realizarea opoziției N.-Ac.: *aham* – *mam* (scr.), *ego* – *me* (lat.), *azū* – *me* (v. sl.), *ik* – *mik* (got.).

Cînd comparațiile se fac la nivelul vocabularului, înrudirea se argumentează mai ales prin termeni care definesc noțiuni fundamentale: *bhratar* (scr.), *frater* (lat.), *bratrū* (v. sl.), *φρατήρ* (frate); *tráyah* (scr.), *tres* (lat.), *trīe* (v. sl.), *τρεις* (gr.), (trei) ș.a.m.d.

3. Fiind limba un proces în neîntreruptă evoluție, *asemănările* trebuie considerate, în legătură cu *deosebiri*, din perspectiva corespondențelor fonetice, urmarea acțiunii legilor fonetice.

Correspondențele fonetice caracterizează deopotrivă limbi aparținând unei familii mai unitare, fiind de mai mică extindere și limbile clasice, descinzând dintr-o limbă primitivă ipotetică, precum indo-europeana primitivă pentru limbile indo-europene.

Grupul *pt* din română: *noapte*, *lapte* corespunde în majoritatea cazurilor geminatei *t* în italiană: *notte*, *latte*, grupului *it* în franceză: *nuit*, *lait*, africateri *ch* în spaniolă: *noche*, *leche*.

Sonorei aspirate *bh*, din sanscrită: *bhārami* îi corespunde un *b* neaspirat în zendă: *barami*, armeană: *berem*, gotică: *baira*, slava veche: *beron*, și în vechea irlandeză: *berim*, și *f*, în latină: *fero* și în greacă *φέρω* (*cf. bhratar* (scr.), *brathir* (v. irl.), *broþar* (got.), *ebayr* (arm.), dar *frater* (lat.), *φρατήρ* (gr.).

Siflantei *s*, inițială, din sanscrită: *sānah*, gotică: *sinista*, lituaniană: *senas*, v. irlandeză: *sen*, latină: *senex* îi corespunde laringala *h* în zendă: *hanō*, armeană: *hin*, bretonă: *hen*, în greacă: *ἔν*.

Vocalei *a* din sanscrită: *prā-*, lituaniană: *pra-*, gotică: *fra* îi corespunde *o*, în greacă *πρό*, latină: *pro*, veche irlandeză: *ro*, veche slavă: *pro* (*cf. rao* (zendă), *rad* (v. germ. de sus), *ratas* (lit.), *rāthah* (scr.), dar *rota* (lat.), *roth* (v. irl.).

Principiul corespondențelor devine esențial în gruparea genealogică a limbilor, în interpretarea exactă a etimologiei termenilor, în distingerea elementelor împrumutate de cele moștenite.

Așa, corespondența *guturale-siflante* stă la bază clasificării idiomurilor indo-europene în limbi *centum* (lat.: *centum*, irl.: *cet*, got.: *hund*) și în limbi *satəm* (scr.: *catam*, zendă: *satəm*, v. sl.: *sūte*, lit.: *szimatas*). Din constatarea că lui *θ*, din greacă, îi corespunde, în latină, spiranta labio-dentală *f* (*cf. θυμός* „suflu vital”, „curaj”, *fumus*, „fum”, „suflu”), latinescul *deus* nu se va putea alătura în etimologii termenului grec, asemănător și ca formă, și prin înțeles, *θεός*, ci lui *Ζεύς*, care trimite spre seria *deváh* (scr.), *daēvō* (zendă, cu sensul „demon”), *dēvas* (lit.),

deiwan (v. prus., acuzativ), *tivar* (v. isl. plural), *dia* (v. irl.) etc. Întrucât unui *r* intervocalic din limba română (în termeni moșteniți) îi corespunde în italiană sau franceză un *l* (*cf. soare – sole – soleil; moară – mole – moulin*), e de tras concluzia că un termen ca *falit* e neologic (de origine italiană: *fallito*).

4. Comparațiile trebuie să se desfășoare, pe cât posibil, între fapte de limbă aflate în stadii echivalente de evoluție: în interiorul limbilor romanice, de exemplu, italiana, franceza, spaniola etc. între ele și cu latina. Latina, apoi, intră în comparație cu slava comună, sanscrita, gotica etc.

5. Asemănările devin mai accentuate pe măsură ce coborâm la stadii anterioare în istoria limbilor. Formele vechi ale germanului *fechten* și englezului *fight* sînt cu mult mai asemănătoare: *fēhtan* și *fēohtan*. Dacă, pe măsura întoarcerii în timp, devin mai marcante deosebirile, înseamnă că înrudirea (termenilor sau a limbilor) trebuie pusă sub semnul întrebării; termenii își pot datora asemănarea sau întîmplării (românescul *rață* și chinezul *iața*) sau împrumutului (dintr-o limbă în alta: maghiarul *borbáth* provine din românescul, de origine latină, *bărbat*; *sfînt*, din românește, își are originea în slavul *sventŭ*, care a înlocuit latinescul *sāntu*, păstrat doar în limba vorbită; sau dintr-o a treia limbă: românescul *crai* și maghiarul *király* provin din slavul *kralŭ*).

Acest principiu impune eliminarea din discuție a cuvintelor (rare, de altfel, și neînscrise în serii complexe și bogate de fenomene) a căror asemănare își află explicația în jocul întîmplării. Asemănarea fonică și semantică dintre termenul chinez *thang* (pronunțat *tan*, cu *n* velar, și însemnînd „a rumeni la foc”) și bretonul *tan* (cu sensul de „foc”) este întîmplătoare și, de aceea, nu poate duce la concluzia înrudirii celor două limbi, atît de diferite sub aspect morfologic. În intersectarea faptelor de limbă cu aspecte ale istoriei popoarelor, principiul reclamă și, în același timp, permite identificarea împrumuturilor.

6. Legile care stau la baza constituirii corespondențelor fonetice (sau morfologice) sînt limitate în timp. În consecință, absența unor corespondențe trebuie pusă în legătură cu situarea termenului în afara duratei temporale de funcționare a legii fonetice care le-a determinat în

sfera altor termeni. Principiul permite distincții clare între termenii moșteniți pe cale populară din latină și termeni neologici, intrați ulterior: *noapte* și *nocturn* etc. și poate deveni, de aceea, un criteriu esențial în periodizarea unei limbi: faptul că elementele slave nu cunosc trecerea lui *a*, în poziție nazală, la *i* (*rană* < *rana*, în raport cu *mînă* < *manu(m)*) permite concluzia că, la venirea slavilor (secolele VI-VII), limba comună își definitivase trăsăturile fonetice esențiale.

*
*   *

Cea de-a doua direcție pe care se îndreaptă (mai ales s-a îndreptat) cercetarea lingvistică în baza metodei comparativ-istorice este a *reconstituirii*; se urmărește reconstituirea idiomului de la baza unei familii de limbi, a unei faze necunoscute din istoria unei limbi, a unor componente din structura limbilor.

A. Meillet, reprezentantul cel mai strălucit al lingvisticii comparate indo-europene în prima jumătate a secolului al XX-lea, respinge teza posibilității reconstituirii unei limbi primitive, dispărută: „Nu se poate restitui prin comparații o limbă dispărută...”¹⁴. În consecință, singurul obiectiv științific al cercetării lingvistice comparative nu poate fi decît stabilirea sistemului de corespondențe. Dincolo de aceasta, trecem în domeniul ipotezelor: „Corespondențele presupun o realitate comună, dar această realitate rămîne necunoscută și despre ea nu ne putem face nici o idee decît prin ipoteze, și prin ipoteze neverificabile; așadar doar corespondențele sînt obiectul științei”¹⁵. În consecință, așa cum limba latină nu ar putea fi reconstituită, nici exact, nici complet, numai prin compararea limbilor romanice, tot așa nu va putea fi reconstituită indo-europeana primitivă din simpla comparare a limbilor descinde din ea.

În posibilitatea reconstituirii, crede, în sec. al XIX-lea, A. Schleicher, care trece și la crearea unei fabule în această „limbă” primitivă. Prin

Etymologische Farschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen (1833-1836), A. F. Pott (1802-1887), materializează prin dicționar etimologic reconstituirea stadiului primitiv al limbii indo-europene. În același secol, H. Schuchardt încearcă, în *Vocalismus des Vulgärlateins* (3 volume, 1816-1868), să reconstituie latina populară, în baza comparării limbilor romanice și a izvoarelor cunoscute. Vostokov crede că este posibilă reconstituirea limbii slave comune prin compararea limbilor slave. La începutul secolului al XX-lea, S. Pușcariu este preocupat de reconstituirea *protoromânei*: *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*¹⁶. Problema reconstituirii românei comune va deveni apoi o constantă a lingvisticii românești.

În încercarea de reconstituire, prin *fapte* de limbă, se caută drumul spre fapte *posibile*. Corespondențele fonetice (și morfologice) devin probe materiale, iar legile fonetice căi esențiale pentru refacerea, în sens invers, a procesului de evoluție a limbilor, spre a se ajunge la punctul lor inițial. Metoda *deducției* și cea a *ipotezei* vin să se alăture în această tentativă metodei comparativ-istorice.

Pe baza concluziilor trase din interpretarea unui cît mai mare număr de fapte lingvistice: – 1. greaca a conservat cel mai bine sistemul vocalic al unei limbi indo-europene ipotetice¹⁷, 2. sanscrita continuă cu mai multă fidelitate sistemul consonantic – se poate trece la reconstituirea de rădăcini arhaice, la nivelul fonemelor și al morfemelor. Din studiul comparativ, în baza corespondențelor și a legilor fonetice, formele termenilor: din *bhārami* (scr.), *baraimi* (zendă), *bairan* (got.), *berim* (v. irl.), *bere* (v. sl.), *φέρω* (gr.), *fero* (lat.), *berem* (arm.) se deduce forma de bază, ipotetică, rădăcina **bher-*. În acest fel, după Benfey, primul care se preocupă de reconstituirea indo-europenei primitive, și după Schleicher, A. Pott și Fick dau, prin *Dicționare etimologice*, prototipurile indo-europene ale aproape tuturor termenilor comuni limbilor indo-europene clasice (sanscrita, greaca, slava veche, latina etc.). În același

¹⁴ A. Meillet, 1908: 24.

¹⁵ A. Meillet, 1908: 24.

¹⁶ S. Pușcariu, 1937: 64-120.

¹⁷ Limba latină a conservat sistemul vocal indo-european doar în silabe inițiale și finale.

fel procedează cercetătorii limbilor provenind din aceste limbi clasice (fără slava veche), mai ales pentru acele faze lipsite de fapte de limbă atestate: majoritatea termenilor din latina populară sau din româna comună. Astfel, corespondențele fonetice specifice limbilor romanice impun ipoteza unui etimon **fagina* (un derivat din *fagus*) în latina populară, din care să fi putut proveni termenii it. *faina* (nevăstuică), v. fr. *faine* (fr. mod. *fouine*), prov. *faina*, port. *fuinha*. Alte asemenea etimologii caracterizează numai unele limbi romanice. Latinescul *qualem* a putut da în italiană *quale*, dar pentru românescul *care*, ca și pentru sardul *kale*, trebuie presupus un **calem*. Româna comună se reconstituie ipotetic din compararea dialectelor limbii române și a diverselor stadii din evoluția dialectului daco-român. În felul acesta, din latinescul *brachium* se presupune o formă reconstituită **brăcu*, pentru *braț*. Latinescul *stella* trebuie să fi avut în româna comună forma **steuă* ș.a.m.d.

Relativă în esența rezultatelor ei, reconstituirea se dovedește, nu de puține ori, și necesară și posibilă. Gradul de obiectivitate depinde de extinderea comparațiilor și de amploarea corespondențelor luate în considerație, de respectarea ierarhiei și cronologiei faptelor lingvistice, de respectarea principiilor metodei comparativ-istorice, de nivelele limbii. Nivelul fonetic și cel morfologic permit reconstituiri cele mai apropiate de adevărul posibil al formelor originare. Nivelul sintactic și planul semantic al vocabularului sînt ca și imposibil de reconstituit; lipsesc în primul rînd corespondențele din acest punct de vedere între diferite limbi; sînt greu identificabile legile de evoluție. În absența textelor, raporturile sintactice și modul de exprimare a lor rămîn în cel mai înalt grad ipoteze.

Geografia lingvistică

Constituirea metodei la sfîrșitul sec. al XIX-lea este pregătită de o serie de factori care acționează încă de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea:

- dezvoltarea curentului romantic, care îndreaptă atenția spre cultura populară. J. G. Herder (1744-1803) anticipă prin *Vocile popoarelor în cîntece* (3 vol.: 1778-1779), întemeierea folcloristicii. Între fon-

datori, frații Jacob și Wilhelm Grimm publică, între 1812-1822, trei volume de *Povești populare germane*, culese și transpuse în forma lor autentică;

- scăderea prestigiului limbilor clasice și intrarea în atenție a limbilor vorbite. Nu întîmplător J. Grimm este cel dintîi care aplică metoda comparativ-istorică la un grup de dialecte, cele germanice, publicînd prima gramatică istorică a unei limbi indo-europene: *Deutsche Grammatik*;
- dezvoltarea laturii istorice a metodei comparative, mai ales prin impulsul dat de Școala neogramatică.

Observații asupra aspectelor dialectale ale diverselor limbi s-au făcut, sporadic, cu mai multe secole în urmă. La începutul secolului al XIV-lea, Dante dă, în *De vulgari eloquentia*, prima descriere a celor 14 dialecte ale limbii italiene. În 1670, filozoful G. W. Leibniz (1646-1716) cere turcologului J. B. Podesta (originar din Istria, secretar-interpret al împăratului Germaniei pentru limbile orientale) informații despre graiurile saxone din Transilvania.

Un număr redus de cuvinte specifice sașilor din Transilvania menționase cu două secole mai înainte matematicianul Sébastien Münster (1489-1552). La începutul secolului al XVIII-lea D. Cantemir face, în *Descriptio Moldaviae* (1714), primele observații substanțiale asupra graiului moldovenesc, asupra diferențierilor sale interne.

Cercetarea dialectală devine o componentă științifică a investigațiilor lingvistice pe măsura ieșirii din subordonarea față de etnografie și folcloristică și o dată cu dezvoltarea *geografiei lingvistice* ca metodă specifică.

Raportul cu cercetarea etnografică rămîne în continuare în atenția unor lingviști dar devine de coordonare. Cercetarea limbii nu mai este subordonată etnografiei. Se trece de la folosirea diferențelor dintre limbi pentru definirea particularităților etnografice ale diverselor popoare – poziție reflectată de geograful italian A. Balbi (1782-1848), prin *Atlas ethnographique du globe ou classification des peuples anciens et modernes d'après leurs langues* (1826) – la descrierea aspectelor dialectale ale unei limbi însoțită de o serie de considerații etnografice.

Dezvoltarea *geografiei lingvistice* înregistrează mai multe etape, nu în mod riguros succesive:

- Elaborarea de dicționare și de antologii de texte dialectale. În dicționarul său *Origines de la langue française*, elaborat în secolul anterior, Giles Ménage preconiza luarea în considerație și a limbajului țărănilor¹⁸. În 1760 este elaborat un vocabular al termenilor săsești din Transilvania. Între 1785 și 1795, apare la Palermo un *Vocabolario siciliano etimologico italiano e latino*, în cinci volume, elaborat de abatele M. Pasqualino. În 1799 F. Galiani publică *Del dialetto napoletano*. Dicționarele dialectale italiene se înmulțesc în mod simțitor în secolul al XIX-lea; Fr. Cherubini publică, între 1838-1853, un dicționar *milanez-italian* în cinci volume, P. Monti, un dicționar al regiunii lacului Como (1845), A. Tiraboschi, un vocabular al graiurilor bergamasche (1873-1879). În 1867, pastorul J. E. Rietz publică la Lund un dicționar al graiurilor populare din Suedia, *Svenskt dialektlexicon*. Antologiile dialectale erau mai ales traduceri ale unor acelorași texte literare. În 1584-1586, L. Salvati, într-o lucrare despre *Decameronul* lui Boccaccio (*Degli avvertimenti della lingua sopra il Decamerone*), traduce în 12 dialecte italiene o nuvelă.

În sec. al XIX-lea se pun la dispoziție texte autentice populare. În 1873, E. Picot publică o antologie de poezii populare care să servească interpretărilor dialectale: *Documents pour servir à l'étude des dialectes romains*. O antologie de literatură populară cuprinde monografia lingvistică a limbii lituaniene, *Handbuch der litovischen Sprache*, publicată de A. Schleicher în 1857, la Praga;

- Întemeierea de reviste specializate în studierea graiurilor și elaborarea de studii monografice; în Italia, G. I. Ascoli (1829-1907) întemeiază, în 1837, *Archivio glottologico italiano*, unde începe, în același an, publicarea studiilor sale dialectologice: *Saggi ladini* (1873), *Schizzi franco-provenzali* (1878), *L'Italia dialettale* (1882-1885), întemeind dialectologia limbilor romanice.

¹⁸ Cf. G. Mounin, 1967: 132.

- Efectuarea de anchete dialectale, prin corespondență sau pe teren.

La mijlocul sec. al XVIII-lea, călugărul Martin Sarmiento înregistrează, în Galiția, o serie de termeni denumind obiecte, pești etc. În 1832, abatele Vissentu Porru întreprinde o anchetă prin corespondență în Sardinia. Cam în aceeași vreme (1838), J. K. Schullerus începe o anchetă prin corespondență asupra graiului sașilor din Transilvania. Pe baza unor texte dialectale, culese pe teren și prin corespondență, B. Biondelli publică, între 1853-1856, *Saggio sui dialetti gallo-italici*. În 1857, Ion Maiorescu efectuează o anchetă în toate regiunile locuite de istro-români. Rezultatele vor fi publicate de Titu Maiorescu în „Convorbiri literare” mai întâi, în 1868, apoi, în volum, *Itinerar în Istria și vocabular istroromân* (1872).

- Desfășurarea anchetelor pe bază de chestionare sistematice și înregistrarea faptelor de limbă pe hărți. Prima hartă lingvistică apare în 1821 și reflectă aspecte dialectale ale limbii franceze. Principiul central al geografiei lingvistice, însă, anticipat de Leibniz, se va materializa abia în 1881, o dată cu apariția *Atlasului* lui Wenker, când *geografia lingvistică* se poate considera, în linii mari, constituită.

Geografia lingvistică este mai mult decât o metodă, este o perspectivă specifică de cercetare în dialectologie, condiționată de dezvoltarea acestei discipline științifice și condiționând-o. Ea constă în înregistrarea limbii vorbite, sub toate aspectele ei, pe hărți, adunate în *Atlase lingvistice*. Dicționarele și monografiile dialectale devin lucrări adiacente sau izvorînd din interpretarea hărților. Anchetele, prin corespondență și pe teren, se desfășoară pe baza unor chestionare riguros întocmite.

Primele *atlase lingvistice* le realizează G. Wenker, J. Gilliéron și G. Weigand. Prima fasciculă a *Atlasului* elaborat de lingvistul german Wenker, *Sprachatlas von Nord und Mittel-Deutschland*, apare în 1881 și este constituită din șase hărți. Pentru realizarea *Atlasului*, continuat până în 1926, G. Wenker s-a folosit de materialul lingvistic obținut printr-o anchetă prin corespondență, realizată în baza unui chestionar constituit din 40 de fraze, în 3000 de localități. În 1909, G. Weigand, profesor de limba română la Universitatea din Leipzig, publică primul atlas al unei limbi romanice, limba română: *Linguistischer Atlas des Dacoromanischen*

Sprachgebietes. Acesta este alcătuit din 67 de hărți, dintre care 16 sintetice. Materialul a fost adunat, prin anchete pe teren, efectuate între 1895-1901, pe baza unui chestionar cu 114 întrebări (de fapt, o listă de cuvinte), în 752 localități din toate regiunile dialectului daco-român.

După un *Petit Atlas phonétique du Valais roman (Sud du Rhône)* publicat în 1880, alcătuit din 30 de hărți, lingvistul elvețian Jules Gilliéron (1854-1926), profesor la Paris, publică, între 1902-1910, *Atlas linguistique de la France*, elaborat în colaborare cu Edmond Edmont, comerciant din Picardia. Prin caracterul său sistematic, prin principiile pe care le pune în circulație, *Atlasul* îl impune pe J. Gilliéron ca fondator al geografiei lingvistice. *Atlasul* înregistrează direct materialul adunat în anchete efectuate pe teren, în 639 de localități de pe teritoriul galo-roman (Franța, Belgia valonă, Elveția romandă, regiuni provenșale din Nordul Italiei, Vallée d'Aoste în primul rând), realizate între 1897-1901.

Între 1928-1940, K. Jaberg și J. Jud publică în opt volume *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Între 1923-1939, A. Griera publică *Atlas linguistique de Catalunya*. În 1926, F. Wrede tipărește un *Deutscher Sprachatlas*.

În paralel apar și o serie de atlase regionale: J. Gilliéron și E. Edmont, *L'Atlas linguistique de la France: Corse* (1914-1919), O. Bloch, *Atlas linguistique des Vosges méridionales* (1917), G. Bottiglioni, *Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica* (1933-1942), H. Guiter, *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales* (1965), H. Bourcelot, *Atlas linguistique ethnographique de la Champagne et de la Brie* (1966), J. Ségué, *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. În 1960, Griera publică *Atlas linguistique d'Andorra*.

În tot acest timp se întreprind anchete pentru atlasele diverselor limbi. Între 1925-1943, Ugo Pellis face anchete în 727 localități, pentru *Atlasul lingvistic al Italiei*. Vor colabora: M. Bartoli și G. Vidossi. Tomás Navarro și colaboratorii săi fac între 1925-1930 anchete pentru *Atlasul lingvistic al Spaniei*. Primul volum din *Atlas de la Peninsula Iberica*, consacrat foneticii, apare la Madrid în 1962. În 1929 se creează la Debrecen primul Institut pentru *Atlasul lingvistic al Ungariei*. În 1921, Ludovic

Grootaers întemeiază primul centru de geografie lingvistică flamandă. Se lucrează la elaborare de atlase lingvistice ale limbii engleze, ruse etc.

În cercetarea graiurilor românești, anchetelor întreprinse pentru prima dată, empiric, de Ion Maiorescu, le urmează primele anchete științifice, realizate prin corespondență de B. P. Hasdeu. Materialul obținut în baza chestionarului de 206 întrebări i-a servit însă la redactarea marelui dicționar *Etymollogicum Magnum Romaniae*. După o anchetă de probă, realizată prin corespondență, în 1926, în primăvara lui 1930, în organizarea Muzeului limbii române din Cluj, S. Pop, apoi E. Petrovici și St. Pașca, încep anchete pe teren pentru redactarea *Atlasului lingvistic român*, gândit de S. Pușcariu. Se folosesc două chestionare, primul cu 2200 de întrebări, al doilea, cu 4800. Se publică primele două volume, în 1938 și 1940, și *Micul atlas*. Publicarea volumului următor este întreruptă din cauza incendiului din tipografie și a atitudinii lui S. Pop, stabilit între timp în străinătate. Se va relua după 1956, în baza materialului deja cules dar și a unuia nou, rezultând din alte anchete. Din noua serie a apărut, în 1972, ultimul volum redactat, volumul VII, *Verbul*.

În paralel, diferite Institute lingvistice din țară, filiale ale Academiei Române, elaborează atlase pe regiuni; au fost deja publicate două volume din *Noul atlas lingvistic pe regiuni*¹⁹. Oltenia, două din *Atlasul Maramureșului*. Se află sub tipar *Atlasul Moldovei*.

¹⁹ *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR/ALRR) a fost lansat, la propunerea lui E. Petrovici, în 1957. Documentarea pentru realizarea atlaselor regionale s-a realizat timp de două decenii, fiind avute în vedere șapte serii regionale, Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Banat, Crișana, Transilvania, Maramureș, Moldova și Bucovina și o serie pentru dialectele românești vorbite la sud de Dunăre. Până în prezent au fost publicate următoarele volume: NALR Oltenia, 5 vol., 1967-1984, ALRR Maramureș, 4 vol., 1969-1997, NALR Banat, 4 vol., 1980-2005, NALR Moldova și Bucovina, 3 vol., 1987-2007, ALRR Transilvania, 4 vol., 1992-2006, ALRR, Muntenia și Dobrogea, 5 vol., 1996-2007, NALR Crișana, 2 vol., 1996-2003. Pentru o sinteză a stadiului actual al cercetărilor de dialectologie în România, v. Florin-Teodor Olariu, „O sută de ani de cartografie lingvistică românească – un bilanț deschis”, în *Philologica Jassyensia*, an VI, nr. 1 (11), 2010, p. 89-118. (n. ed.).

Pentru graiul moldovenesc vorbit în Republica Moldova²⁰, a apărut în 1968, la Chișinău, *Atlasul lingvistic moldovenesc*, (volumul I), partea I, *Fonetică*, realizată de R. Udler; partea a II-a, *Fonetica*, realizată de Udler, *Morfologia*, realizată de V. Melnic.

Concomitent cu elaborarea de atlase consacrate unor limbi unitare, s-a trecut la realizarea unor atlase consacrate limbilor întâlnite în diferite zone geografic-lingvistice. Încă din 1938, Sever Pop credea necesară inițierea unei colaborări între atlasele limbilor din zona Balcanilor. De mai mulți ani se fac anchete în vederea elaborării unui *Atlas lingvistic mediteranean*, circumscris lexicului marinăresc și pescăresc. Alte anchete urmăresc realizarea unui *Atlas al limbilor Europei*.

*
*   *

Geografia lingvistică, impulsionată de școala neogramatică, urmărește descrierea spațial geografică a limbii, în diversitatea formelor sale dialectale, în sine, pentru interpretarea raportului dintre limba vorbită și limba literară sau pentru o mai exactă pătrundere în istoria lingvistică, socială, politică și culturală a unui popor. Mai cu seamă, din această ultimă perspectivă, geografia lingvistică se împletește cu metoda comparativă, în interpretarea fenomenelor de limbă.

Principiile aplicării metodei

Stau într-o legătură relativă cu diferitele etape din desfășurarea ei:

1. elaborarea chestionarelor;
2. organizarea și desfășurarea anchetelor;
3. realizarea hărților lingvistice.

²⁰ În ediția din 1986 apar denumirea din perioada regimului comunist, R.S.S. Moldovenească.

1. În elaborarea chestionarelor, principul de bază se confundă cu o aspirație: obținerea și prezentarea unei imagini cât mai complexe și mai complete asupra graiurilor, considerate la toate nivelele: fonetic, gramatical și lexical, și în amândouă planurile: al expresiei și semantic. În primele atlase imaginea este mai degrabă unilaterală. G. Wenker este preocupat aproape exclusiv de nivelul fonetic și de planul expresiei. Chiar J. Gilliéron acordă prioritate lexicului, aspectele fonetice și morfologice derivând oarecum din considerarea vocabularului mai ales în planul expresiei. Atlasul inițiat de S. Pușcariu, S. Pop și E. Petrovici se interesează în varianta lui nouă și de gramatică. Mai greu de cunoscut prin intermediul hărților lingvistice, sintaxa graiurilor va fi reflectată de antologiile de texte dialectale și de monografii interpretative, lucrări însoțitoare ale atlasului. Alături de acestea, *glosarele* urmează să aprofundeze cunoașterea lexicului specific diferitelor graiuri; atlasul dă, în general, doar o imagine a modului cum se reflectă aici, în graiuri, vocabularul general al limbii naționale.

Această imagine complexă se obține prin trecerea de la chestionare extrem de reduse ca număr de întrebări (40, la G. Wenker, 114, la G. Weigand, 206, la Hasdeu) la chestionare mai cuprinzătoare (1920 de întrebări, la Gilliéron, 2200 și 4800, la S. Pop și E. Petrovici).

2. În organizarea și desfășurarea anchetelor, principiul călăuzitor este cel al *obiectivității*. Prezent și în elaborarea chestionarelor (impunând preferință pentru întrebările indirecte), acest principiu caracterizează acum concepția despre anchetator, despre informator, despre rețeaua punctelor anchetate. În concepția lui J. Gilliéron, anchetatorul trebuie să îndeplinească două condiții: să nu fie specialist și să aibă auzul foarte fin; colaboratorul său, care a și realizat singur anchetele, Ed. Edmont, le îndeplinea pe amândouă. În concepția celorlalți redactori de atlase este preferat specialistul; S. Pop și E. Petrovici au fost dialectologi eminenți. În privința subiectului-informator, K. Jaberg și J. Jud sînt adepții libertății absolute. S. Pop impune o serie de condiții: de vîrstă, de origine, de sex, de cultură etc. Vîrsta preferată de S. Pop este cea care delimitează o generație, între 30-60 de ani; cei mai în vîrstă pot deforma pronunția, cei mai tineri pot dezinforma despre realitatea lingvistică

locală. Sînt preferați localnicii, care să aibă puțină știință de carte, sînt în mod hotărît refuzați intelectualii. Femeile sînt acceptate pentru conservatorismul vorbirii lor, dar sînt mai greu de anchetat din cauza ocupațiilor casnice. În privința numărului subiecților, S. Pop recomandă unul singur, alți anchetatori au apelat și la doi informatori sau chiar la mai mulți.

În ultimele decenii, un plus de obiectivitate se obține prin aparatura modernă cu care sînt dotați anchetatorii; de la fonograful lui G. Weigand s-a trecut la magnetofone, aparate de fotografiat și de filmat.

Cunoașterea completă și obiectivă reală a organizării dialectale a unei limbi este condiționată totodată de densitatea punctelor anchetate precum și de structura social-economică a localităților. Preocupați mai mult de înregistrarea unor fapte de limbă arhaice, pe cale de dispariție, mai mulți dintre autorii de atlase își limitează anchetele la zone rurale. S. Pop alege cu prioritate sate vechi, cu populație majoritar românească, depășind 600 de locuitori, pătrunzînd însă și în unele orașele și chiar cartiere din Orăștie și Hunedoara. Se anchetează, în zigzag, localități aflate la distanțe cuprinse între 30-50 km.

G. Weigand își alesese localitățile mai degrabă la întîmplare, el urmează văile și căile ferate, făcînd anchete mai ales în iarmaroace. Era oarecum firesc pentru o epocă de început, cînd lingvistul nu-și putuse stabili de dinainte o rețea.

Densitatea punctelor atinge, prin Emil Petrovici, raportul de 1/634 km². Cele 639 de puncte anchetate de Ed. Edmont reprezentau o densitate de 1/830 km² față de 1/600 km², în anchetele *Atlasului catalan* al lui A. Griera și 1/310 km², în anchetele lui M. Bartoli. Densitatea mai mare a punctelor anchetate, atît sub aspect spațial, cît mai ales sub aspect demografic, asigură o cuprindere mai compactă a teritoriului și o imagine mai exactă a manifestărilor dialectale ale unei limbi.

3. Înregistrarea pe hartă a faptelor de limbă trebuie să se sprijine pe principiile rigurozității științifice și al transparenței caracteristicilor definitorii. Wenker și Weigand notau pe hărți rezultate ale elaborării materialului înregistrat, ceea ce-i atenua obiectivitatea și, implicit, caracterul riguros științific, Gilliéron, cel dintîi, transpune direct răspunsurile la chestionar. Răspunsurile și multe întrebări sînt transcrise în mod

riguros fonetic pe hărți. Caracterul științific și obiectiv al tuturor atlaselor depinde și de normele transcrierii fonetice. În general se îmbină norme internaționale de transcripție cu norme naționale. Întrebuințarea culorilor în notarea variantelor dialectale permite o sesizare imediată și sugestivă a repartizării și mișcării dialectale a limbii.

Dezvoltată la început în cadrul curentul neogramatic și al interesului pentru limba vorbită, geografia lingvistică provoacă o serie de mutații în concepțiile reprezentanților acestei școli, precum și formularea unor teorii în probleme de lingvistică generală. S-a infirmat, astfel, încă, de la primele atlase (G. Wenker, J. Gilliéron), teza caracterului absolut al legilor fonetice, ca și ipoteza lui Wenker că ar exista granițe precise între graiuri. Atlasele ulterioare celui francez, cu o rețea mai densă de puncte anchetate, infirmă, pe de altă parte, și idei contrare, ca aceea a inexistenței legilor fonetice sau cea a absenței oricărei limite dialectale. Interpretarea exactă, obiectivă și atentă a diferitelor atlase lingvistice dezvăluie caracterul deosebit de complex al limbii. Fiind limba un fenomen istoric și social, legile care îi dirijează funcționarea sînt multiple și se intersectează, au caracter relativ și se înscriu într-o durată de timp.

Impunînd această concluzie, geografia lingvistică devine activă în rezolvarea unor probleme aflate mai ales sub incidența metodei comparativ-istorice: luminează aspecte din istoria limbilor (prin lucrările lui A. Meillet, de exemplu, dar și prin lucrări ulterioare, ipoteza unei limbi indo-europene primitive lasă loc ideii unui grup de dialecte indo-europene), contribuie substanțial la reconstituirea unor forme neatestate, definește raportul dintre inovație și tradiție în evoluția unei limbi sau a unui grup de limbi (M. Bartoli dezvoltă teoria ariilor în descrierea limbilor romanice), determină noi ipoteze privind istoria diversificării limbilor (prin J. Schmidt mai ales teoria arborelui genealogic este trecută în umbră de teoria undelor) etc.

Metode moderne

Sînt impuse de noile orientări din lingvistica sec. al XX-lea, mai ales după apariția *Cursului* lui F. Saussure, o dată cu conceperea limbii ca un sistem de semne și de relații între semne. Ele reflectă, pe de o parte, concepțiile diferitelor școli lingvistice, pe de alta, intrarea științei limbii în diferite și strînse raporturi cu alte științe. Concepția însăși despre cercetarea științifică a fenomenului lingvistic orientează în bună măsură noua metodologie: cele mai multe dintre metode stau în legătură cu preocuparea centrală a lingviștilor de dezvoltare a unei teorii generale a limbii și cu procesul de formalizare, considerat condiția de bază a investigației științifice.

*Metode matematice**Statistica*

Pătrunde în lingvistică din științele pozitive. Este anticipată de lingviști ai sec. al XIX-lea. În definirea fizionomiei unei limbi are mare importanță, mai mult decît numărul, frecvența semnelor lingvistice și a raporturilor dintre ele. Fără a recurge la o statistică riguroasă, B. P. Hasdeu formulează, pentru prima oară în lingvistica generală, *teoria circulației cuvintelor*. Urmărind frecvența cuvintelor de origine latină în raport cu frecvența termenilor de alte origini, B. P. Hasdeu infirmă în mod hotărît concluziile superficiale ale lui Cihac cu privire la ponderea elementului slav în limba română.

Metoda statistică își propune să descifreze în manifestări cantitative, realități calitative, trăsături definitorii ale unei limbi, considerată în diacronie sau sincronie, la diferite nivele și în diversele ei întrebuințări. Pe baza conceptelor de *frecvență* absolută și relativă, *ergodicitate* (gradul de uniformizare a frecvențelor unor semne lingvistice), *entropie* (gradul de nedeterminare în apariția semnelor), *redundanță* (exprimarea repetată a

unor aceleași opoziții semantice) se poate face descrierea vocabularului unei limbi; de exemplu, a limbii naționale comune sau a limbii literare, sau descrierea stilurilor, funcționale sau individuale ș.a.m.d.

Principiile metodei au fost formulate de P. Guiraud, începînd cu deceniul al VI-lea al secolului XX, în două lucrări mai ales: *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954, și *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Paris, 1960.

Întemeindu-se pe această metodă, Alph. Juilland, I. M. H. Edwards și Ileana Juilland elaborează primul dicționar de frecvențe pentru limba română: *Frequency Dictionary of Romanian Words*, 1965. Contribuții la studiul statistic al lexicului limbii române literare au adus, în ultimele decenii, prin lucrări mai degrabă empirice, D. Macrea (*Fizionomia lexicală a limbii române*, 1943, *Originea și structura limbii române*, 1961) și Al. Graur (*Fondul principal al limbii române*, 1957). În 1974, Luiza Seche publică o descriere statistică a vocabularului operei artistice a unui scriitor român: *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*. Se înțelege din aceste lucrări de statistică și mai ales din cele referitoare la creația literară că rezultatele obținute nu au valoare numai în ele înseși. Ele trebuie interpretate, constituindu-se doar în sugestii sau în argumente pentru adevărata descriere a unei limbi, a unui stil, a limbajului unui scriitor, a unei opere.

Avînd în vedere existența unor ritmuri inegale în mișcarea diferitelor straturi ale vocabularului unei limbi de-a lungul istoriei și impulsionați de posibilitatea revelării, pe cale statistică, a unui nucleu lexical fundamental (constituit dintr-un număr de termeni variind între 100 și 200), unii lingviști (între care Morris Swadesh și Robert B. Lees) au încercat să extindă metoda (botezînd-o glotocronologie) la interpretarea înrudirii limbilor sub aspect diacronic, emițînd și ipoteza că s-ar putea ajunge, pe aceeași cale, la speciile cele mai arhaice din istoria limbilor și a limbajului uman. Conceptul de bază cu care se operează în glottocronologie este *rata de retenție*, rezultînd din ideea existenței unui ritm constant de ieșire a termenilor din nucleul lexical fundamental. Acest ritm ar fi de 15-20%, într-o perioadă de 800-1000 de ani. *Rata de retenție* ar reprezenta procentul constant de conservare a termenilor, adică 80-85%. Cu ajutorul acestui indice s-ar opera o serie de calcule matematice, în

compararea stadiilor a două sau mai multe limbi – din punctul de vedere al nucleului lexical fundamental – aflate la distanța de un mileniu, refăcându-se în felul acesta drumul spre originea limbilor și a limbajului. Rezultatele obținute pînă acum au fost aberante. Neaplicabilitatea, de fapt, a metodei este determinată de caracterul neștiințific al principiilor sale, mai degrabă subiective și ignorînd complexitatea fenomenului lingvistic.

Metode analitice

Analiza funcțională

Se constituie o dată cu dezvoltarea structuralismului lingvistic. Orientează cercetarea limbii – considerată ca sistem, a cărui structură se organizează în cele două planuri: semantic și al expresiei – spre identificarea componentelor ei pertinent-sociale, active și esențiale în îndeplinirea funcției de comunicare. Se aplică mai întîi și mai ales în descrierea și interpretarea – funcțională – a nivelului fonetic. Pe principiile ei se întemeiază *fonologia*, prin școala lingvistică de la Praga, ai cărei principali reprezentanți sînt N. S. Trubetzkoy (1890-1938), S. Karcevski (1884-1955) și R. Jakobson (1896-1983). Se desfășoară între coordonate teoretice derivînd din concepția dominării individualului de către social, a particularului de către general, a fenomenalului de către esențial.

Conceptele fundamentale cu care operează sînt *variante*, *invarianta* și *comutarea*, toate în relație cu *opozitia*. Comutarea este operația prin care analiza funcțională își atinge scopul: reducerea numărului teoretic infinit de *variante* la un număr finit de *invariante*. Sînt *invariante* două elemente lingvistice aflate în *raport de comutare*: înlocuirea unui element dintr-unul din cele două planuri ale limbii, cu un altul în același plan atrage după sine mutații în celălalt plan. Vocalele *é* (închis) și *è* (deschis), de exemplu, sînt *invariante* în italiană, întrucît înlocuirea lor reciprocă în planul expresiei este întovărășită de mutații în plan semantic: *pésca* (pescuit)/ *pèsca* (piersică). Aceleași vocale sînt, însă, *variante* (ale

aceleiași *invariante* sau între ele) în limba română, întrucît înlocuirea lor, reciprocă în planul expresiei, nu provoacă schimbări în plan semantic. Identificînd și interpretînd relațiile dintre elementele lingvistice, care sînt de *opozitie* (între *invariante*) sau de *variație* (între *variante*), lingvistul operează o primă distincție: de o parte, *fonemele*, de alta *sunetele*. Reținînd *fonemele*, întrucît numai acestea au funcție distinctivă și, deci, socială, el identifică și descrie apoi sistemul fonologic al unei limbi.

De la nivel fonetic, metoda s-a extins în ultimul timp la nivel morfologic, unde impune distincția între *morfeme* (*invariante*) și *alomorfe* (*variante*): în opoziția *fat-ăl/ fet-e*, desinențele *ă* și *e* sînt morfeme distincte, dar *-i* din *codr-i* și *-i* din *ere-i* sînt *alomorfe*, variante poziționale ale aceluiași morfem (numit *arhimorfem*) *i*.

În ultimul timp se fac încercări de extindere a metodei la cercetarea lexicului, introducîndu-se distincția între *lexeme* și *alolexeme*, precum și în studierea sintaxei. Rezultatele cele mai concludente le-a determinat *analiza funcțională* în fonetică și morfologie.

Analiza componențială (Analiza în trăsături distinctive)

Este dezvoltată mai întîi în lingvistica britanică și americană, după deceniul al șaselea. Aplicată la început în fonologie, pătrunde în ultimul timp, mai ales prin lingvistica franceză și prin activitatea românului E. Coșeriu în Germania și în cercetarea lexicului sub aspect semantic.

Considerate în relațiile de opoziție în care intră, unitățile lingvistice nu mai sînt privite din punctul de vedere al funcționalității lor în comunicare, ci în sine. Opozițiile devin cadrul în care se evidențiază trăsăturile distinctive.

Principiile metodei sînt formulate de R. Jakobson și de M. Halle, cu contribuții ulterioare ale lui Lepschy și S. Marcus. Conceptul de bază îl constituie *trăsăturile distinctive*, numite de S. Marcus *cuante lingvistice*, de Lepschy, *universalii lingvistice*, de lingvistica franceză (A. J. Greimas, B. Pottier), *feme*. Un fonem își relevă, în diferite serii de opoziții, un fascicul de trăsături distinctive, cauză a fiecărei opoziții în parte.

Fonemul românesc *b*, de exemplu, adună în structura sa mai multe trăsături distinctive, care îi definesc individualitatea în sistemul fonologic al limbii române: *sonoritate*, în opoziție cu *p*, *nonsonoră*, *labialitatea*, în opoziție cu *d*, *nonlabial*, *ocluziunea*, în opoziție cu caracterul constrictiv al lui *v*, *oralitatea*, în opoziție cu *nazalitatea* lui *m*.

Prin extinderea la investigarea planului semantic, datorată mai ales lingvisticii franceze (A. J. Greimas și B. Pottier), expresia *trăsături distinctive* este înlocuită cu termenul *seme* (lingvistica engleză și cea americană folosesc *trăsături semantice*). *Analiza componențială (semică)* situează într-o altă perspectivă analiza mai veche în câmpuri semantice, numai că, în loc să se intereseze de învecinarea cuvintelor (*păstor*, *stînă* etc.), trece în prim-plan deosebiriile dintre ele. Greimas și Pottier transpun analiza ca fascicul (*femic*) al fonemului în analiza ca fascicul (*semic*) al cuvintelor. Și într-un caz, și într-altul importanță decisivă are de fapt planul material sau cel referențial.

Trăsăturile semantice (*semele*) ale unui cuvînt se identifică și se descriu prin definirea conceptului în sine, cu evidentă trimitere spre planul referențial (cuvîntul *stilou*, de exemplu, înseamnă: 'obiect', 'care servește la scris' și 'care funcționează cu cerneală') sau prin relații de opoziție binare: același termen se opune, prin planul său semantic, substantivului *creion*, printr-o trăsătură semantică distinctivă: 'funcționează cu cerneală'. Tot așa, termenul *student* se opune, în limba română lui *elev*, cu care are în comun unele *seme* (tînăr, studiază etc.), printr-un sem distinctiv: 'la un institut de învățămînt superior'. Verbul *a adormi* se opune verbului *a dormi* prin semul incoativitate ș.a.m.d. Înregistrarea întregului fascicul de trăsături semantice este cu deosebire importantă în descrierea vocabularului unei limbi, mai ales în alcătuirea de dicționare. Relevarea semelor distinctive are importanță în descrierea planului semantic al termenilor și în tentativele de pătrundere în organizarea de adîncime a planului semantic al limbii.

Analiza distribuțională

Se dezvoltă în cadrul descriptivismului american, teorie lingvistică – numită și *distribuționalism* – elaborată de L. Bloomfield (1887-1949) în deceniul al IV-lea al secolului XX, cînd publică *Language* (New York, 1933) și *Linguistic aspects of science* (Chicago, 1939).

Principiile metodei, expuse cu claritate de Z. S. Harris (*Methods in Structural Linguistics*, 1951, *Distributional Structure*, 1954), derivă din considerarea limbii ca un *corpus* de enunțuri în mod efectiv emise de vorbitori într-o epocă dată și din înscrierea cercetării lingvistice într-un climat filozofic-cultural determinat de behaviorism. Harris ridică totodată metoda la rangul de scop al investigației lingvistice care trebuie să urmărească: a) identificarea și inventarierea unităților lingvistice; b) descrierea distribuției lor la nivelele fonematic și morfematic, considerate în planul expresiei limbii.

Conceptele fundamentale ale metodei sînt *contextul*, *distribuția*, *însușirile combinatorii*. *Contextul* unei unități lingvistice (numit și *vecinătate*) este dat de unitățile care o preced și care îi urmează, condiționînd-o, într-un fel sau altul, pe axa sintagmatică a enunțului. Așa, de exemplu, în *cînta-se-m*, contextul sufixului *-se-*, pentru mai mult ca perfect, este constituit din sufixul *-a-*, al temei perfectului, și desinența *-m*, pentru persoana I. Desinența nu-l condiționează, sufixul *-a-*, însă, da; în afara lui (sau a altor sufixe de 'perfect'), sufixul *-se-* nu poate apărea. Unitățile care-l preced și care-i urmează sînt *coocurenții* săi.

Contextul lingvistic al unei unități lingvistice depinde de *însușirile sale combinatorii (valențe)*, care definesc gradul de deschidere a capacităților lui de a stabili relații sintagmatice cu alte unități. *Selecția* (coocurenții unei unități lingvistice) sufixului *-se-* este reprezentată numai de un sufix al perfectului (*-a-*, *-i-*, *-u-*, *-se-*), în stînga, și de o desinență de persoană (la plural, dar precedată de un sufix special), în dreapta *cînta-se-m*, *ven-i-se-m*, *scrie-se-se-m*, *făc-u-se-ră-m* etc.

Distribuția unui element înseamnă tocmai totalitatea contextelor în care el poate apărea și este determinată de însușirile lui combinatorii. Două sau mai multe elemente lingvistice se pot afla în:

- distribuție *identică*, când unitățile pot apărea una în locul celeilalte în toate contextele (morfemele rădăcină *cînt-* și *fluier-*, de exemplu);
- distribuție *complementară*, când ocurența unuia într-un context respinge ocurența celuilalt (celorlalte); e cazul *alomorfelor*, variante poziționale ale unei invariante, *morfemul* (desinența de persoana a III-a, singular, prezent, indicativ: *-e*, în *apropi-e* și *-ă*, în *cînt-ă*, articolul hotărît are forma *-l* în *copilul*, *-le*, în *fratele*; *il* în *il bimbo*, *lo* în *lo studente* ș.a.m.d.) sau al *alofonelor*, variante poziționale ale fonemului (*n* dental, în *mînă*, și *n* velar, în *lîngă*);
- distribuție *defectivă*, când, în funcție de context, pot să se substituie reciproc sau să se excludă; desinențele de plural neutru, de exemplu, sînt substituibile în cazul unor substantive: *nivel -e - nivel -uri* dar exclusiviste, în altele: *bec -uri*, *televizor -e*, nu **bec -e*, **televizor -uri*.

Prin gruparea *distribuțiilor* elementelor lingvistice se obțin *clasele de distribuție* – scopul esențial al metodei –, care corespund pînă la un punct clasificării tradiționale logico-semantic. Rezultate remarcabile s-au obținut în această direcție și se pot obține, pentru diverse limbi, la nivel fonetic și morfologic.

Metoda este aplicată cu eficiență în definirea identității specifice a claselor lexico-gramaticale (părțile de vorbire) sau în stabilirea valorii unor termeni – verbul *a fi*, de exemplu, ca verb predicativ, verb copulativ, verb auxiliar, verb semiauxiliar. Încercările de aplicare a metodei la studiul planului semantic și la interpretarea vocabularului nu au dat deloc rezultate optimiste. Ceea ce face metoda, de fapt, inaplicabilă la vocabular sau la sintaxă este tocmai punctul ei de plecare: considerarea limbii ca *un corpus finit*. Din perspectiva acestei concepții lingvistice, se anulează tocmai caracterul procesual al limbii, învățată dar și în permanență creată sau recreată.

Analiza în constituenți imediați

Se împletește cu metoda *distribuțională* în interiorul aceleiași teorii lingvistice descriptiviste formulată de L. Bloomfield. Principiile și tehnica ei sînt descrise de R. S. Wells (*Immediate Constituents*, în „Language”, 1947), C. P. Hockett (*Two Models of Grammatical Description*, în „Word”, 1954) și Z. S. Harris, care situează investigarea *corpusului* limbii într-o perspectivă sintagmatică. Aplicată cu preponderență la studiul nivelului sintactic al limbii – unde vine în prelungirea analizei tradiționale, semantic-logiciste (structura bipolară a propoziției își are rădăcinile în logicismul aristotelic), pe care o reorganizează pe alte baze –, metoda se extinde și la nivel morfologic și chiar fonetic, concomitent, de fapt, cu desființarea granițelor dintre sintaxă și morfologie. Prin intermediul ei, este descompus enunțul lingvistic, descriindu-se structura ierarhic-arborescentă: se pleacă de la segmente de vaste dimensiuni pentru a se ajunge la unități minimale. Conceptele fundamentale cu care operează sînt *constituent*, *sintagmă* și *expansiune*.

Sintagma definește un grup de elemente lingvistice aflate în raporturi sintagmatice și constituind o unitate în organizarea ierarhizată a unui enunț. Este constituită din cel puțin două elemente și, în același timp, face parte dintr-o unitate superioară. Sintagma poate fi *nominală* (*omul*), *verbală* (*a venit*), *adverbială* (*foarte bine*). În analiza sintactică fundamentală se operează cu primele două.

Constituentul este un segment lingvistic, component ierarhic inferior al unei unități sintagmatice de rang superior. *Constituenții* sînt *nucleari* (cei care reprezintă *nucleul* unei sintagme: *Prietenul* în „*Prietenul meu...*”) și *extranucleari* (elementele „adăugate”: *meu*, în aceeași sintagmă), *continui* (*a în cartea*) și *discontinui* (a căror structură e mediată în sintagmă, de alte elemente lingvistice; e cazul negației în franceză: *il n'est pas venu*, sau al conjunctivului românesc: *să cînt-e*).

Expansiunea (a cărei reflectare sînt *constituenții* extranucleari) este reprezentată de orice dezvoltare a unei sintagme, care nu are influență (nici prin absență, nici prin prezență) asupra existenței frazei și

nici asupra raportului dintre termenii nucleari. În propoziția „Studentii noștri pleacă mâine.”, *noștri* și *mâine* reprezintă expansiunile sintagmelor nucleare, nominală *studentii* și, respectiv, verbală, *pleacă*. Prin acest înțeles al conceptului de expansiune (prezent la A. Martinet), se operează identificarea *constituenților imediați*:

Enunțul: „Studentii noștri pleacă mâine.” se interpretează:

Primul rang de C. I. (constituenți imediați):

sintagma nominală (S. N.): *studentii noștri*

sintagma verbală (S. V.): *pleacă mâine*

Al doilea rang de C. I.:

pleacă + mâine

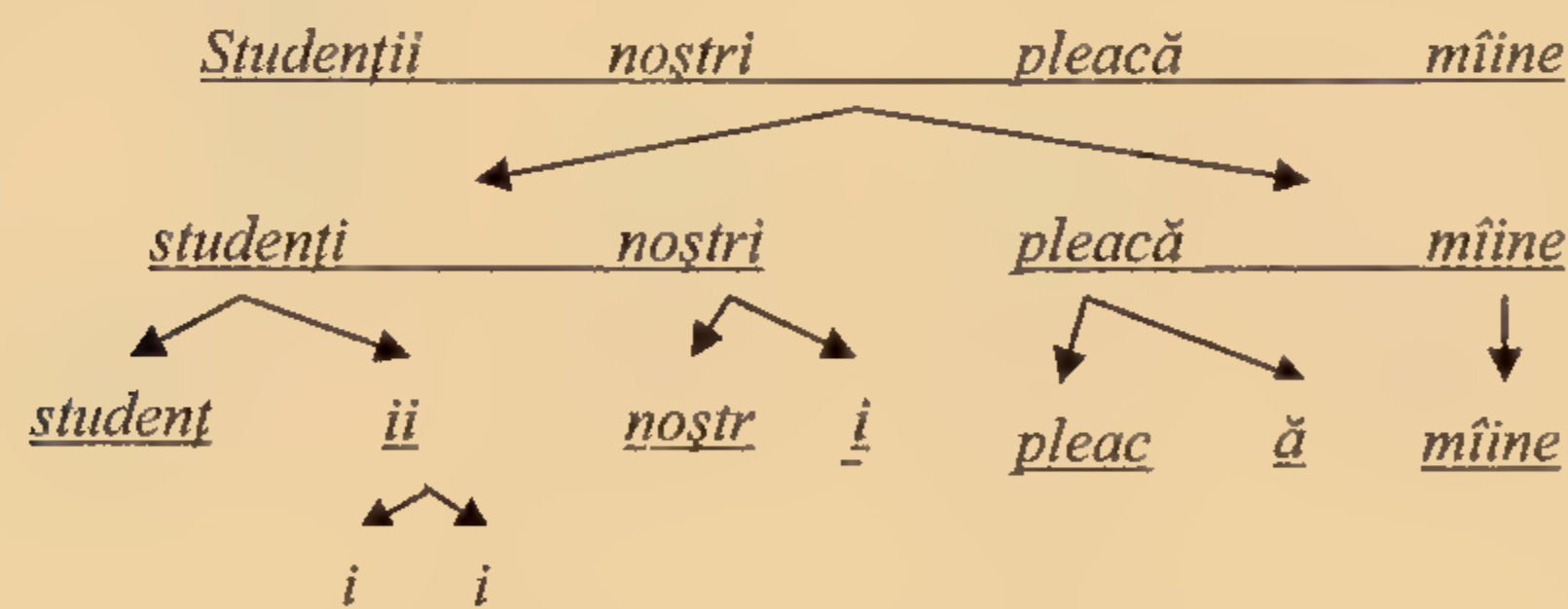
studentii + noștri

Al treilea rang de C. I.:

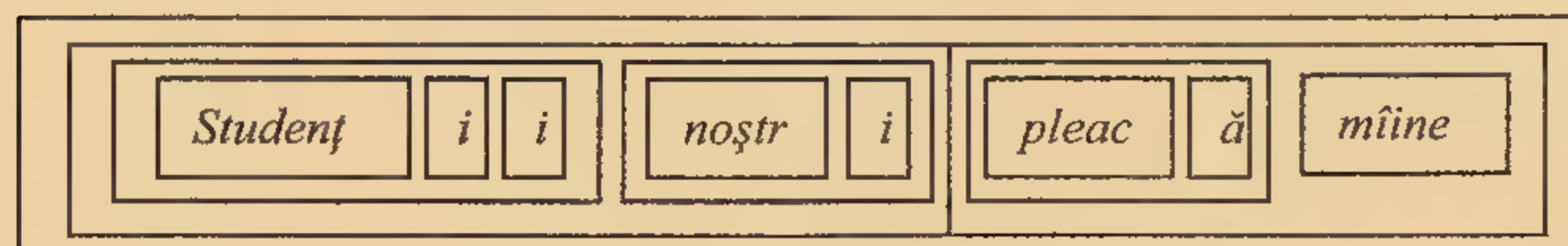
studenti + i

pleac + ă

Această structură ierarhică este reprezentată apoi grafic, printr-o schemă arborescentă:

sau orizontal, prin dreptunghiuri care se înscriu unele în altele:

sau prin paranteze care se includ:

{[*Studenti* (*i+i*)] [*noștr* (*i*)] [*pleac* (*ă*)] [*mâine*] }

Lingvistica americană acordă termenului *expansiune* un alt înțeles: o unitate sau o suită de unități lingvistice diferite de componentele unui enunț, dar prezentând aceeași distribuție și caracterizându-se printr-o dezvoltare sintagmatică egală sau superioară. Expansiunile enunțului „Mircea studiază.” pot fi „Mihai citește.” sau „Prietenul meu pregătește un examen”. Prin această înțelegere a conceptului de *expansiune*, pe lângă identificarea *constituenților imediați*, până la cei reprezentând unități minimale, se urmărește reducerea infinității enunțurilor lingvistice la un număr finit de enunțuri-model. Împletirea celor două înțelesuri ale conceptului, cu predominarea celui din lingvistica americană, face din *analiza în constituenți imediați*, prin interpretarea și printr-o restructurare a procedurilor, o metodă cu deosebire activă în *gramatica generativă*.

Dezinteresându-se conceptual de planul semantic, metoda intră în mod frecvent în impas, ceea ce îi face pe lingviștii europeni mai ales, să recurgă, nu de puține ori, la înțelesul enunțului supus analizei.

Metoda generativ-transformațională

Este caracteristică *generativismului* american, elaborat de N. Chomsky (n. 1920, care publică în 1957, la Haga, *Syntactic Structures*) și dezvoltându-se în mod deosebit între 1960-1965 (în 1965, același Chomsky publică *Aspects of the Theory of Syntax*, prezentând o variantă diferită conceptual și metodologic a gramaticii transformaționale din lucrarea anterioară), ca o reacție împotriva distribuționalismului mai ales.

Dacă metodele *analitice* pleacă de la infinitatea enunțurilor lingvistice, urmărind identificarea și descrierea unui număr finit de *trăsături distinctive*, *constituenți imediați*, *modele* etc., metoda *generativ-transformațională*, dimpotrivă, se preocupă de elaborarea, pe baza unui număr

cît mai mare de enunțuri, dar un număr finit, a o serie de *reguli* pentru dezvoltarea unui număr infinit de enunțuri.

Întrebuințată empiric și de lingvistica tradițională, mai cu seamă în definirea sinonimiei sintactice (precum cea dintre construcția pasivă și cea activă), în rezolvarea ambiguității unor sintagme (de genitiv, de exemplu: *alegerile studenților*), în explicarea unor fenomene sintactice (*elipsa, subînțelegerea* etc.), metoda *transformațională* începe – mai întîi chiar în cadrul distribuționalismului – prin a se sprijini pe *analiza în constituenți imediați*. Dar ulterior se detașează de aceasta, dizolvînd conceptul de *expansiune* în interpretarea organizării enunțurilor pe două planuri: *structura de suprafață* și *structura de adîncime*, în baza ideii (care trece de la Z. S. Harris la N. Chomsky) că unui număr finit de propoziții-tip (numite *propoziții-nucleu*) îi corespunde un număr infinit de enunțuri.

După o perioadă de respingere a logicismului în investigația lingvistică și de situare a acesteia într-o orientare descriptivistă suficientă sieși, cu *gramatica generativă*, desfășurată pe baza metodei *transformaționale* (alăturată descrierii *sintagmatice*), se orientează spre planul semantic. Corelația dintre structura de *adîncime* și cea de *suprafață* înseamnă tocmai abandonarea absolutizării planului expresiei (care nu-i decît structura de suprafață) – orientare care a împiedicat metodele analitice (cea în constituenți imediați, de exemplu) să interpreteze exact sinonimii precum *activ-pasiv* sau polisemia unor sintagme ca cea a genitivului subiectiv: *răsăritul soarelui* în raport cu cea a genitivului obiectiv: *recoltarea grîului* sau cu una în mod deosebit ambiguă: *iubirea fetelor*.

În opoziție cu metodele analitice, metoda *transformațională* nu își propune numai să descrie, ci *să și explice* și chiar mai mult: să ofere reguli pentru crearea de enunțuri lingvistice corecte.

Baza teoretică a metodei o constituie deplasarea atenției de la limbă, considerată ca obiect, la relațiile dintre limbă și vorbitor. Nu mai interesează limba văzută ca un corpus de enunțuri (finite sau infinite), ci ceea ce vorbitorul știe despre aceste enunțuri, auzite sau create de el. Limba este un proces în plină desfășurare, în care rolul important revine creativității vorbitorului.

Toată metodologia gramaticilor generative – în sfera căreia *transformaționalismul* i se mai adaugă *intuiția, ipoteza, deducția* etc. – se desfășoară în interiorul raportului *vorbitor* – (lingvistul însuși e un vorbitor ideal și cel mai bine informat) *limbă*, concretizat, sub aspectul teoriei generale a limbii, în dihotomia *competență* (capacitatea vorbitorului de a auzi, înțelege și folosi un număr infinit de enunțuri, o parte învățate, o parte create sau recreate) – *performanță* (realizarea, în practica vorbirii, de enunțuri individuale).

Metoda se aplică cu preponderență nivelului sintactic al limbii, urmărind să formuleze un ansamblu de reguli pentru explicarea și crearea de enunțuri lingvistice. Principiile pe care se bazează reprezintă cele două grade de adecvare: 1. adecvare *slabă*: cercetarea să ia în considerație toate enunțurile corecte ale limbii și numai pe acestea; 2. adecvare *forte*: gramatica să poată reprezenta cunoașterea intuitivă a subiectului vorbitor cu privire la enunțurile limbii.

Conceptele fundamentale cu care operează sînt: *structura de suprafață*, *structura de adîncime*, cele două nivele sub care se prezintă orice frază, *reguli de transformare*.

Structura de suprafață este organizarea frazei așa cum apare ea în planul expresiei. Ea poate fi relevată, figurat, prin arborele constituenților. *Structura de adîncime* este o frază abstractă, anterioară aplicării regulilor de transformare, care au dus la organizarea ei în planul expresiei.

Structura de adîncime se situează în planul semantic al limbii, sau chiar în cel ontologic (cum cred E. Coșeriu, G. Ivănescu ș.a.). de altfel, unele raporturi din interiorul frazei, considerată la nivelul structurii de suprafață, își dezvăluie identitatea numai din perspectiva relației de implicație dintre planul semantic al limbii și planul ontologic, extralingvistic: e cazul *diatezei*, de exemplu, sau al raportului *apozitiv*.

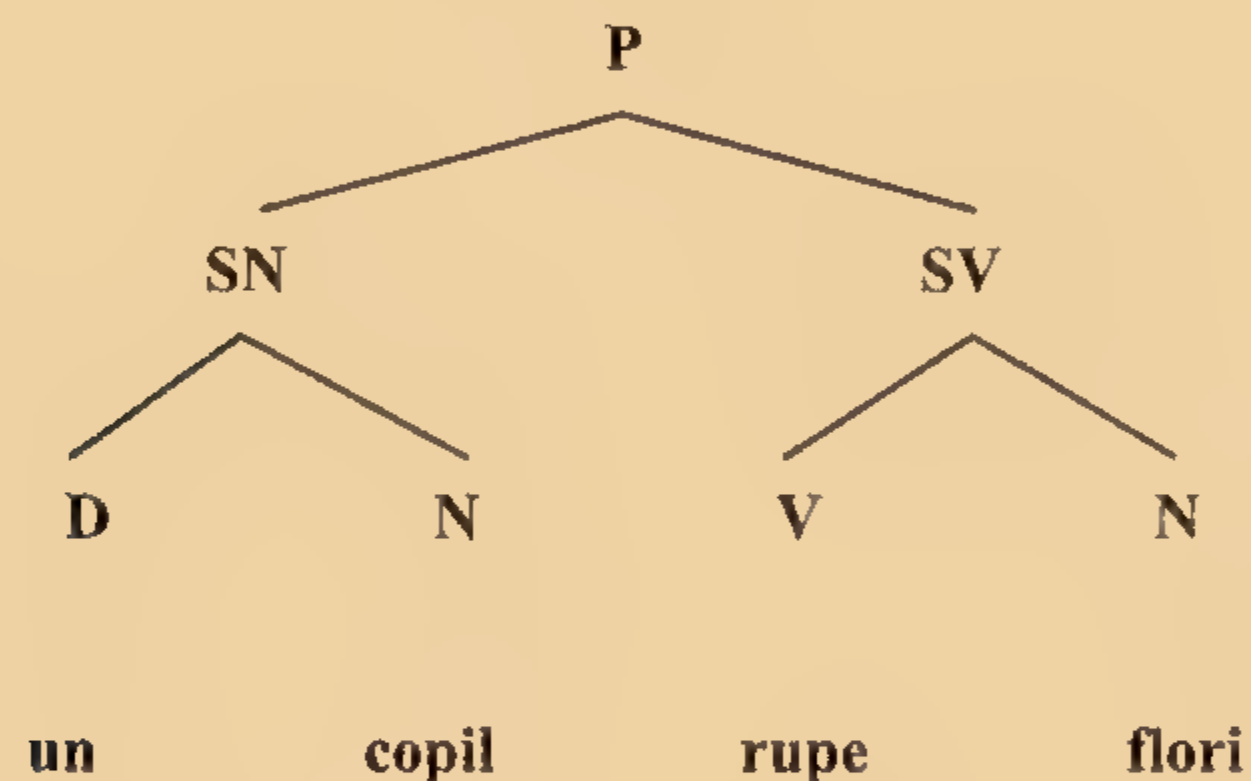
Funcțiile sintactice care structurează conținutul semantic al enunțurilor se dezvoltă în structura de adîncime și se relevă, prin organizarea expresiei, în cea de suprafață.

Regulile de transformare orientează și descoperă o serie de operații prin care (1) se organizează structura de adîncime în structură de

suprafață și (2) se generează o infinitate de enunțuri cu baza în structura de adîncime.

Prima categorie de reguli, mai degrabă de organizare (sau de rescriere) decît de transformare, dezvăluie, în analiza structurală, prin *indicatorii sintagmatici*, organizarea în unități elementare a structurii de adîncime. Acestea, descoperite, descriu raportul dintre structura de suprafață și structura de adîncime, plecînd de la cea dintîi. Indicatorul sintagmatic ia forma arborelui din analiza în constituenți imediați. Astfel, *indicatorul sintagmatic*:

indică o serie de reguli ale structurii de adîncime:

$P \rightarrow SN + SV$ (o frază formată dintr-o sintagmă nominală și una verbală)

$SN \rightarrow D + N$ (sintagma nominală este constituită dintr-un nume precedat de un determinant al său)

$SV \rightarrow V + N$ (sintagma verbală este formată dintr-un verb urmat de un nume)

și o serie de substituiri (prin reguli de rescriere) ale simbolurilor categoriale (SN , SV etc.), cu alte simboluri categoriale ($SN D+N$) și cu cuvinte

(rescriere lexicală), în procesul de constituire, prin structura de suprafață, a unor propoziții reale: „Un copil rupe flori”.

Cea de a doua categorie de reguli, într-adevăr de transformare, implică modificări, uneori substanțiale, în trecerea de la structura de adîncime (invariantă) la cea de suprafață (variante) și la generarea de enunțuri infinite, prin modificări în planul expresiei (expansiuni, substituiri, suprimări, permutări, adăugiri)²¹, dar fără modificări în plan semantic. Ideea conservării neschimbate a planului semantic cu toate modificările din planul expresiei a fost cu dreptate contestată. De fapt, nemodificat poate rămîne cel mult conținutul informațional. Semnificația enunțului „Ion o iubește pe Ioana.” nu este chiar identică cu cea a enunțului „Ioana este iubită de Ion”. Și nici sensul enunțului „Pierre mange la pomme.” nu rămîne același în „C'est Pierre qui mange la pomme”. Și cu atît mai puțin cînd trei propoziții fuzionează în una singură: *El vine + El este trist + El este gînditor* → *El vine trist și gînditor*.

Pentru procesul de generare de noi enunțuri, prin expansiune, au importanță deosebită regulile recursive, prin care se trece de la enunțuri sintactice simple la altele din ce în ce mai complexe.

O regulă precum $SN \rightarrow SN + SN$ dă naștere unor enunțuri în care SN se poate dezvolta la infinit.

Mihaela și Mihai au plecat la mare.

Mihaela, Mihai și Doina au plecat la mare.

Mihaela, Mihai, Doina și Mircea au plecat la mare ș.a.m.d.

Prin alte reguli recursive se pot dezvolta lanțuri de subordonate relative, introduse prin pronumele *care* (*qui/que* etc.).

Am citit o carte. → *Am citit o carte pe care am găsit-o la librăria „M. Eminescu”.* → *Am citit o carte pe care am găsit-o la librăria „M. Eminescu”, în care intru în fiecare zi.* → *Am citit o carte pe care am găsit-o la librăria „M. Eminescu”, în care intru în fiecare zi în care am timp.*

²¹ Vezi Al. Graur, L. Wald, 1977: 257 ș. u.

În generarea acestor enunțuri limitele sînt introduse de conținutul lexical al componentelor, de *dimensiunea* stilistică a limbii, de particularități psiho-fiziologice ale subiectului vorbitor și de alți factori.

Investigarea limbii prin structura de suprafață și structura de adîncime implică luarea în considerare a *trei* componente, unul creator (cel *symbolic*) și doi interpretativi (cel *semantic* și cel *fonologic*), din perspectiva competenței subiectului *vorbitor*, a capacității lui de a sincroniza planul expresiei cu cel semantic.

Prin componentul *sintactic* (central), pe baza cunoașterii regulilor recursive (prin care se poate genera un număr infinit de enunțuri), a identității semantice (categoriale și lexicale) a unității limbii (în funcție de care acestea se pot insera în indicatorul sintagmatic inițial) ca și a regulilor de transcriere (rescriere) (prin care se desfășoară funcțiile și relațiile gramaticale), vorbitorul construiește (sau identifică) structura de adîncime.

Prin componentul *semantic*, pe baza *amalgamării* interpretative a conținuturilor semantice ale morfemelor intrate în relații sintagmatice, el construiește (sau identifică) semnificația enunțului.

Prin componentul *fonologic*, pe baza cunoașterii caracteristicilor funcțional-distinctive ale fonemelor, el construiește structura de suprafață a enunțului, care să cuprindă structura de adîncime (componentul sintactic) interpretată prin componentul semantic, sau identifică raportul dintre această structură de suprafață și structura de adîncime prin interpretarea ei semantică.

Prin această metodă de investigație lingvistică, dezvoltată și ca reacție împotriva formalismului unor curente structuraliste, se atrage atenția asupra raportului complex dintre nivelul sintactic al limbii și planul ei semantic, asupra relațiilor dintre toate nivelele limbii și planurile expresiei și cel semantic. Totodată, în aspirația ei de constituire a unei teorii generale a limbii, se acordă din nou importanță *universaliilor lingvistice*²².

²² În cercetările de lingvistică generală, dezbaterile referitoare la existența și importanța universaliilor lingvistice ocupă un loc central. Reprezentanții de frunte ai orientărilor și școlilor lingvistice s-au pronunțat, aproape fără excepție, asupra acestei teme de cercetare de importanță majoră. Potrivit unei definiții de lucru, universaliile lingvistice sînt proprietăți comune limbilor naturale. Un

Metoda generativ-transformațională, inițiată de Z. S. Harris și transformată de N. Chomsky în teorie lingvistică, va fi dezvoltată ulterior pe o altă direcție de Charles I. Fillmore, prin elaborarea unei *gramatici a cazurilor* (în studiul *The Case for Case*, 1968), care reformulează structura de adîncime și acordă o importanță încă mai mare universalilor lingvistice. Oarecum pe aceeași linie va merge și John M. Anderson, prin *The Grammar of Case: Towards a localistic theory*, 1971.

exemplu de caracteristică lingvistică universală este că toate limbile sînt sistem de semne formate din unități biplane, înzestrate cu formă și conținut. Un alt exemplu este că, în toate limbile, unitățile din planul formei, unități ale celei de-a doua articulări în concepția lui A. Martinet, pot fi identificate prin prezența sau absența unor trăsături distinctive. Aceste proprietăți se numesc *universalii absolute* pentru că sînt prezente în toate limbile. *Universalii relative* (statistice) sînt proprietățile care descriu o majoritate de limbi, fără a exista în toate idiomurile naturale. În încercarea de a legitima existența unei *gramatici universale*, adepții generativismului au făcut distincția între *universalii formale*, adică ansamblul condițiilor care trebuie îndeplinite pentru desfășurarea activității de comunicare lingvistică (au fost subsumate acestui tip de universalii noțiuni precum *componente*, *tipuri de reguli*, *tipuri de transformări* ș.a.) și *universalii substanțiale* (engl. substantive universals), ansamblul de elemente fundamentale care permit realizarea deosebiriilor de natură lingvistică. În funcție de nivelul (componenta) avut(ă) în vedere, adepții școlilor lingvistice moderne, precum funcționalismul și generativismul, au încercat să dovedească existența unor *universalii formale* de tip fonologic, sintactic sau semantic. Din perspectiva universalilor substanțiale, a fost discutată existența unor elemente și unități care să permită descrierea tuturor limbilor, exemple de astfel de universalii fiind trăsături de tipul [+abstract] sau unități precum Grup Nominal (GN) ș.a. Tot generatiștii au emis ipoteza unei *baze universale*, potrivit căreia toate limbile pot fi generate prin folosirea unui set finit și general de reguli generative. Dezbaterile asupra existenței universalilor lingvistice se dezvoltă mai cu seamă dacă se teoretizează originea și evoluția limbajului. Unii cercetători invocă universalii fie pentru a demonstra validitatea principiului *monogenezei*, potrivit căruia toate limbile au la origine o singură protolimbă, fie pentru a arăta importanța *contactelor interlingvistice* (v. David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell Publishing, 2008, ediția a șasea, p. 504) (n. ed.).

*
*   *

La un secol și jumătate de la constituirea lingvisticii ca știință autonomă, limba impune, prin caracterul ei extrem de complex, prin structură, prin mecanismul intern de funcționare, prin raporturile exterioare, desfășurarea investigațiilor prin metode variate, în funcție de diferitele aspecte luate în considerație și evitându-se transformarea *cercetării* într-un scop în sine sau care să rupă limba de natura și relațiile specifice cu gândirea, cu comunitatea de vorbitori, cu planul ontologic.

Interpretarea unei limbi (sau a unui grup de limbi sau a structurii limbii în general) poate duce la concluzii cât mai exacte și mai complete, mai reale și într-adevăr specifice, numai printr-o teorie lingvistică în stare să-i fixeze locul în raportul dintre general și particular, dintre individual și social, dintre abstract și concret, dintre dinamic și static etc. iar aceasta se poate realiza numai printr-o împletire inteligentă și bine ponderată a diverselor metode de investigație, prin situarea în permanență pe pozițiile unei lingvistici – știință umană.

CAPITOLUL II

LIMBĂ – GÎNDIRE – SOCIETATE

Această relație caracterizează însăși esența omului ca ființă superioară. Coexistența celor trei factori a fost fundamentală pentru saltul enorm de la stadiul animalic la cel uman. Într-o interpretare grafică a esenței definitorii a omului, cele trei componente ar fi laturile, egale ca rol și importanță, ale unui triunghi echilateral, care să reflecte sugestiv dezvoltarea unor relații în permanență trilaterale și de concomitență, în cauzalitate și condiționare reciprocă.

Hoarda primitivă a putut deveni o primă formă de comunitate social-umană numai în momentul în care membrii ei au dezvoltat o primă formă funcțională rudimentară *conștientă* a activității cerebrale și când complexele sonore nearticulate și-au pierdut caracterul absolut al instinctivității.

Gândirea *conștientă* derivă din formele, ajunse la un anumit grad de complexitate, ale activității sistemului nervos central, subordonată cerințelor biologice ale speciei, din momentul în care membrii hoardei *se simt* aparținând aceluiași grup și încearcă să stabilească între ei o comunicare vocală, sprijinită de una gestică. Este momentul în care se trece de la „conștiința” naturală, animalică, de turmă, la *conștiința umană*.

Limbajul își începe procesul îndelungat al devenirii din strigătele instinctuale, spontane, din momentul în care comunități relativ stabilizate și „conștientizate” *descoperă* posibilitatea comunicării, fundamental necesară în desfășurarea activităților în comun, prin grupurile sonore de care dispuneau și care erau relativ diferențiate între ele, trimițând spre cauze diferite.

Raportul dintre cei trei factori este de absolută reciprocitate în perioada devenirii omului, când se constituie cele trei atribute esențiale ale sale: *omul* = (1) *ființă socială*, dotată cu (2) *limbaj* și (3) *gîndire*.

În epoca trecerii de la Omul de Neanderthal la Omul de Cro-Magnon (aurignacian) se produc o serie de fenomene în desfășurarea cărora apariția societății, a limbajului și a gîndirii se stimulează reciproc. Fenomenul central este desprinderea de natură și autonomizarea. Cetele (hoardele) primitive, mai mult întîmplătoare și constituite instinctiv, se stabilizează în comunități primare, presociale. Reacțiile nemijlocite la agresivitatea mediului încep a fi pregătite o dată cu ieșirea lor de sub semnul unic al cauzalității pentru a trece și sub cel al finalității. Complexul sonor, din expresie a unor stări interioare (de spaimă, de bucurie etc.), devine instrument pentru provocarea unor atitudini și acțiuni.

Cum se vor fi produs toate acestea? Fără îndoială într-o perioadă îndelungată de timp, în care acumularea de variate elemente a avut un rol esențial.

Trecerea strigătului instinctiv sau imitativ în formă rudimentară de limbaj s-a putut produce numai prin detașarea de planul de referință. Acesta este primul pas spre obiectivarea în limbă a emisiunilor sonore devenite treptat umane. Membrii unei aceleiași comunități primitive, aflată în perioada dintre omul de Neanderthal și omul de Cro-Magnon, au trebuit să devină la un moment dat conștienți de *repetabilitatea* unor complexe sonore care, în baza *amintirii*, au putut fi corelate cu anumite stări, mai mult sau mai puțin diferențiate, în funcție de diversitatea – se înțelege, relativ redusă – a grupurilor sonore. Acest caracter „conștient” se putea dezvolta numai în interiorul unei comunități stabilizate sau pe cale de stabilizare. Rolul hotărîtor în acest fenomen de stabilizare îl are activitatea în comun. Când s-a ajuns la un anumit grad de maturizare, provocîndu-se

ideea unei „împărțiri” a sarcinilor, s-a putut trece la emiterea grupurilor sonore în afara cauzelor tradiționale. Ruperea cu tradiția, echivalentă tocmai cu ruperea planului lingvistic de cel ontologic imediat, este saltul hotărîtor spre transformarea limbajului dintr-o dimensiune biologică într-o dimensiune umană, prin instrumentalizare.

Procesul, desfășurîndu-se, în toată complexitatea sa, pe durata mai multor generații, trebuie să fi fost paralel cu dezvoltarea diviziunii muncii, fenomen ce implică un mijloc de comunicare, înțelegere, și cu dezvoltarea primelor forme de manifestare artistică, atitudine complexă față de realitate, care implică o primă tentativă de reprezentare și abstractizare.

Simultaneitatea și reciprocitatea dezvoltării celor trei dimensiuni sînt de altfel susținute și de descoperirile arheologice și paleontologice.

*
*   *

Raporturile dintre cei trei factori, foarte strînse în epoca preistorică, se mențin de-a lungul întregii istorii ulterioare a omului, doar că, cu timpul, fiecare din componente își conturează o relativă autonomie. Pe de altă parte, se strîng mai mult raporturile de intercondiționare bilaterale, relația cu cel de-al treilea fiind mai mult mediată. Totodată, în organizarea lor internă, de esență, doar societatea continuă să evolueze în ritmuri revoluționare. Limba și gîndirea, ajungînd într-o anumită etapă să-și fixeze coordonatele esențiale, intră într-un ritm mai lent de evoluție.

În sincronie, raportul *limbă – gîndire – societate* caracterizează, deopotrivă, *limba (langue)* ca sistem semiotic cu organizare internă specifică și ca activitate lingvistică, implicînd cele trei perspective de care vorbește Ch. Morris în *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago, 1938:

- *sintactică*: raportul dintre semnele lingvistice selectate din planul *langue* și combinate într-un enunț, condiție indispensabilă realizării comunicării lingvistice; dimensiunea *sintactică* împreună cu dimensiunea *fonetică* asigură autonomia specifică a limbii în interiorul raportului limbă – gîndire – societate;

- *semantică*: raportul semnului lingvistic cu realitatea ontologică; raportul este, în general, mediat de gândire: limbă – gândire – plan ontologic;
- *pragmatică*: raportul dintre semnele lingvistice și protagoniștii actului de comunicare, emițătorul și destinatarul enunțului; raportul pe de o parte reflectă caracterul social al limbii ca instrument de comunicare și de acționare interumană, pe de alta presupune desfășurarea din perspectivă socială a raportului semantic, deci: limbă – gândire – societate – plan ontologic.

A. Limbă și gândire

În procesul de dezvoltare a omului ca ființă *socială*, dotată cu *vorbitură* și *intelență*, raportul bilateral dintre *limbă* și *societate* este de intercondiționare între două realități fundamentale distincte, exterioare una alteia. Limba există pentru societate și datorită societății, care i-a provocat apariția și-i stimulează dezvoltarea. Societatea nu s-a putut constitui și nu s-ar putea dezvolta în absența limbii, mijloc de comunicare, coeziune și continuitate absolut indispensabil.

Atât limba, însă, cât și societatea își au fiecare propria natură și esență. Coordonatele pe care se înscriu și-și desfășoară evoluția sunt fundamentale diferite.

Raportul dintre *limbă* și *gândire* este de o altă natură. Limba și gândirea se împletesc într-o unitate indisolubilă, determinată de relațiile lor comune cu activitatea cerebrală, pe fondul dezvoltării sociale. Nu numai existența, dar esența însăși a fiecăruia dintre cele două atribute umane este condiționată și o condiționează pe a celuilalt. Aceasta a și determinat confundarea lor în diverse epoci ale evoluției cunoașterii. Implicită mai ales, la greci, care folosesc pentru amândouă conceptele același termen, *logos*, confuzia este explicită în concepția unor filozofi și lingviști care le situează într-un raport de subordonare: limba față de gândire mai frecvent (de la logica lui Aristotel la *Gramatica de la Port-Royal* și mai târziu) și, mai rar, gândirea față de limbă (cum ar părea să rezulte din unele formu-

lări ale lui Ed. Sapir). N-au lipsit nici opinii exact opuse, dar ponderea lor a rămas neînsemnată. În secolul al XIX-lea, înscriindu-se în orientarea psihologismului individualist, H. Steinthal consideră absolut incompatibile categoriile gândirii și cele ale limbii: „Categoriile limbii și cele ale logicii sînt incompatibile și pot fi comparate între ele tot atît de puțin ca și noțiunile de cerc și roșu”¹. În secolul nostru, N.I. Marr, în baza unei viziuni în multe privințe mecanicist-materialiste și dogmatic sociologizante, corelează exagerat apariția și dezvoltarea limbii și gândirii de dezvoltarea societății. Societatea organizată pe clase antagonice ar impune dominarea gândirii de către limbă. Societatea instaurată prin revoluția proletară ar impune, în schimb, dominarea limbii de către gândire. Înaintea structurării pe clase a societății umane, gândirea ar fi existat independent, în afara limbii, iar o dată cu dispariția claselor sociale, în societatea construită de proletariat, gândirea ar deveni din nou independentă de limbă, nedominată de ea și nedominînd-o.

Natura raportului va fi intuită exact și definită, dintre lingviști, mai întîi de W. von Humboldt, apoi de Baudouin de Courtenay (1845-1929), F. de Saussure ș.a., iar dintre filozofi, de K. Marx și Fr. Engels. Unitatea dintre limbă și gândire este o unitate dialectică. Cele două atribute fundamentale ale omului sînt indispensabil legate printr-un (într-un) raport condiționat de însăși esența lor diferită; gândirea este ideală și subiectivă, limba este materială și obiectivă.

Constituirea raportului coincide cu începutul procesului de devenire umană, care înseamnă tocmai afirmarea *conștiinței* și a *limbajului* în procesul activităților în comun care, în mod organic, (1) determină apariția conștiinței apartenenței la aceeași comunitate și (2) impune încercarea de a comunica. Așadar, *limba* și *conștiința* (prima formă de manifestare a gândirii umane) sînt la fel de vechi și deopotrivă de condiționate de constituirea societății, pe care o condiționează în aceeași măsură, condiționîndu-se una pe alta.

Raportul de intercondiționare dintre limbă și gândire începe în momentul în care *conștiința animalică*, prin care lumea „se reflectă”

¹ Apud Al. Graur et al., 1971: 21.

strict senzorial, iar reacția la stimuli venind din exterior era subiectiv-instinctuală, concretizată, între altele, în emisiuni sonore spontane, trece în *conștiință umană*. Această trecere presupune o primă detașare de natură, care devine astfel obiect de „studiere”. Natura nu mai este doar privită, ascultată, temută etc., ea este supusă primelor „interpretări”. Prima formă de manifestare a conștiinței în devenire umană trebuie să fi constat în „sesizarea” deosebirilor dintre complexe sonore emise și în „intuirea” existenței unor cauze în spatele acestor diferențe. În acest proces de denumire, conștiința trebuia să reflecte, pe lângă lumea obiectivă exterioară speciei, și realitatea complexă a speciei însăși, din care strămoșul omului „se simte” la un moment dat făcând parte. Din comportamentul semenilor, conștiința omului aflat în primul său stadiu de devenire reține datele cele mai importante: aptitudinile pentru anumite activități, caracterul diferențiat al grupurilor sonore, în legătură cu diversitatea cauzelor, corespondența dintre diferențierea grupurilor sonore și deosebirea de reacții ale membrilor cetei primitive etc. Unele date vor fi exploatate pentru organizarea socială a muncii, altele pentru realizarea comunicării sonore, altele vor împinge înaintea dezvoltării însăși a conștiinței spre constituirea gândirii.

Cercul relațiilor *limbaj-gîndire* este, în această primă fază, închis, ca și cel al devenirii umane însăși. Diferențele obiective dintre diferitele grupuri sonore determină dezvoltarea conștiinței existenței lor iar aceasta stimulează raportarea la cauze și instrumentalizarea lor, adică *produceerea* „conștientă” – naturalul se încarcă de convențional – a grupurilor sonore diferențiate. Acest proces are drept consecință fundamentală *autonomizarea* complexului sonor care, devenind semnificativ prin el însuși, mai cu seamă o dată cu dezvoltarea structurilor imitative, se desprinde de obiect, fiind în măsură să-l semnaleze și în absența lui și să provoace aceleași reacții.

În acest proces de convertire a strigătelor interjecționale și imitative din expresie a perceperii senzoriale a lumii obiective în expresie a reflectării ei în planul conștiinței, se trece de la reflexe necondiționate la reflexe condiționate, de la primul la cel de-al doilea sistem de semnalizare. Descoperirea diversității material-sonore a strigătelor, descoperirea

conștientă a existenței unor relații între interjecție și cauza care a provocat-o, întrebuintarea *intenționată* a strigătelor, în afara cauzei, sînt manifestări elementare dar de o însemnătate hotărîtoare ale înscrierii activității sistemului nervos central pe calea dezvoltării concomitente a gândirii și a vorbirii. Acestea se află unite definitiv într-un raport care, într-o permanentă corelare cu evoluția societății și cu dezvoltarea neînteruptă a realității obiective, se impune ca trăsătură definitorie a omului.

În interiorul acestei unități dialectice și numai prin intermediul ei, limba și gîndirea își desfășoară funcțiile specifice și cele comune, atît în raport cu realitatea obiectivă și cu societatea, cît și în raport una cu alta, și-și organizează structurile proprii.

1. Din punctul de vedere al funcțiilor principale, limba și gîndirea intră în raporturi diferite. Gîndirea își desfășoară funcțiile esențiale în contactul omului cu realitatea lumii materiale. Limba își desfășoară funcțiile de bază în dependență de societatea umană. Funcția centrală a gândirii este una de *cunoaștere*². Ea se sprijină, însă, derivă din cea de

² Ca orientare științifică axată pe cercetarea interdisciplinară a minții omenești, paradigma *științelor cognitive*, formată din antropologie, psihologie, lingvistică, filosofie, neurologie și inteligență artificială, își are originile în cercetările întreprinse începînd cu a doua jumătate a veacului al XX-lea, cînd unii cercetători din domeniile amintite au început să dezvolte experimente, modele interpretative și teorii inovatoare despre procesul complex de receptare, reprezentare și interpretare a realității înconjurătoare. În jumătate de secol, cognitivismul a devenit orientarea cu cea mai accelerată evoluție epistemologică și metodologică. În cercetarea lingvistică, direcția cognitivistă s-a manifestat inițial ca reacție față de eșecul semanticii generativiste. Deloc întîmplător, prima generație de cognitiști este formată din reprezentanți de formație generativistă sau poststructuralistă, care au fondat direcții noi de cercetare în teoria limbii, gramatică, semantică, stilistică și poetică, analiza discursului, pragmatică și în disciplinele conexe, psiho- și sociolingvistică. Deși fiecare arie de preocupări are tendința de a-și crea o relativă autonomie epistemologică, metodologică și terminologică, aspectul comun este reprezentat de dorința de a surprinde mecanismele mentale care fac posibilă reprezentarea și exprimarea cunoașterii despre lume ca și prin limbaj. Astfel, în *gramatica cognitivă*, limba este consi-

derată o entitate cognitivă alcătuită din unități simbolice. Construcțiile gramaticale sînt interpretate ca unități simbolice formate prin relații între proprietățile formale (fonologice, morfologice, sintactice) și cele de înțeles (semantice, pragmatice, discursive), întocmai cum, în modelul semiologic saussurian, semnul este reprezentat de raportul între semnificant și semnificat. Unitățile simbolice reliefează faptul că gramatica unei limbi naturale nu este autonomă, ci inerent semantică. Considerate ca unități simbolice, construcțiile gramaticale dezvăluie existența unor scheme sau inventare structurale, mai simplu spus, a unor tipare dobîndite de vorbitor ca urmare a experiențelor sale de cunoaștere și comunicare verbală. Între unitățile simbolice și schemele structurale se instituie relații de categorizare. Distincția primară care se realizează este între *nominale* și *relaționale*, adică între unități simbolice care profilează 'lucruri' și cele care profilează 'relații'. Astfel, în propoziția *Mihai cîntă*, verbul *cîntă*, care, potrivit gramaticii tradiționale, îndeplinește funcția de predicat, în gramatica cognitivă este considerat un *relațional*, pentru că verbul *a cînta* presupune existența unui *cîntăreț*. Mai departe, nominalul *Mihai* (considerat ca subiect în gramatica tradițională) este interpretat ca argument al relaționalului, în sensul că *Mihai* „umple” rolul de *cîntăreț* pe care îl presupune sfera lui *a cînta*. În *semantică*, diferențele cel mai clar conturate față de orientările tradiționale sunt: 1) considerarea înțelesului din perspectivă *conceptualistă* (sensul este de natură conceptuală) și *enciclopedică* (sensurile sînt adesea analizate ca puncte de acces ce reliefează existența unor rețele cognitive), 2) categorizarea semantică nu se mai dezvoltă pe bază de trăsături necesare și suficiente, așa cum se procedează în semantica de factură structuralistă, de pildă, prin descrierea sensului ca fascicul de trăsături semantice, ci prin caracterul prototipic (central, primar) sau marginal al înțelesurilor, ceea ce înseamnă că problema înțelesurilor nu mai este judecată din punct de vedere static, descriptiv, ci dinamic, evolutiv și 3) în contrast cu orientările semantice interesate de raporturile logico-abstracte între sensuri considerate ca entități stabile, comune vorbitorilor, semanticile cognitive se raportează la uz. Cele mai bine conturate orientări semantice de factură cognitivă sînt *teoria metaforei conceptuale*, dezvoltată de George Lakoff, potrivit căreia sistemul conceptual uman este, în esență, metaforic, ceea ce face ca actul de conceptualizare să presupună înțelegerea unei entități conceptuale în termenii altei entități conceptuale, *teoria spațiilor mentale*, dezvoltată de Gilles Fauconnier, potrivit căreia sensurile pot fi descrise ca actualizări ale proceselor cognitive oglindite de relațiile între elementele constitutive ale unor modele mentale, și *teoria integrării conceptuale*, propusă de Gilles Fauconnier și Mark Turner, dezvoltată

reflectare a lumii realului și se constituie în bază a funcției de transformare a realității. Funcția esențială a limbii este cea de *comunicare* între membrii aceleiași comunități. Acesteia îi este, însă, immanentă funcția cognitivă, care implică formularea și exprimarea gândirii. Fără să-și anuleze specificul, funcțiile limbii și ale gândirii se sprijină reciproc, provocînd permanente schimbări de roluri. Gîndirea stimulează limba. Limba organizează gîndirea. Dezvoltîndu-se în strînsă legătură cu realitatea obiectivă, funcția principală a gândirii, componentă de bază a conștiinței umane, funcția *cognitivă* încoronează funcția de reflectare a realității, în baza unui proces de abstractizare și generalizare. Acest proces este, însă, vital condiționat de formularea și exprimarea gândirii prin limbă. Funcția de cunoaștere, apoi, rămîne închisă în limitele activității cerebrale individuale, dacă nu se socializează. Prin funcția de comunicare a limbii se materializează și se stimulează gîndirea o dată cu obiectivarea ei. Chiar funcția de transformare a realității, derivînd din cea cognitivă, se poate realiza numai în baza funcției de comunicare a limbii. Se înțelege din aceasta că limba devine instrumentul fundamental al gândirii, o dată cu mutații esențiale intervenite în funcțiile ei. Funcția centrală, de comunicare, devine și una de cunoaștere. Evident că între cunoașterea logică și cunoașterea lingvistică nu există suprapunere ci împletire și continuitate. Prin gîndire se realizează o cunoaștere directă nemijlocită, dar orientată de limbă; gîndirea umană este discursivă. Prin limbă cunoașterea este *mediată* de gîndire dar nu exclusiv, întrucît intervine și cunoașterea afectivă.

La nivelul *gîndirii*, cunoașterea este, de regulă, subiectivă; prin limbă, cunoașterea este obiectivă.

Deosebirea este, însă, mai mult teoretică și, în orice caz, extrem de labilă, de vreme ce fundamentală naturii umane îi este gîndirea lingvistică. Prin aceasta nu trebuie să se înțeleagă că gîndirea lingvistică (discursivă) este și unica, ci doar că este singura universală. Gîndirea imagistică, nelingvistică, este o dimensiune specifică unei anumite categorii umane, creatorii de artă, și unui anumit moment, cel al contactului cu o

pentru a descrie procesele active, spontane și efemere de conceptualizare, care se manifestă permanent în procesul de comunicare verbală.

operă de artă. Dar și în aceste cazuri ea este doar o facultate secundă, care nu poate substitui gândirea lingvistică în orice moment al relațiilor cu lumea obiectivă și interumane.

2. Atît corespondențele, cît și diferențele de structură dintre limbă și gândire își au originea în natura și funcțiile lor, în ritmurile lor de dezvoltare.

Natura gândirii este ideală, a limbii este materială, de fapt, ideală și materială. Prin latura ei ideală, limba face din gândire componenta fundamentală (nu unică) a conținutului ei. În constituirea acestuia se întâlnește funcția gândirii de reflectare a lumii cu funcția limbii denominativă (cognitivă), de formulare și exprimare a gândirii. Procesul de abstractizare și generalizare nu este posibil în afara împletirii celor două funcții. Prin această împletire funcțională gândirea se socializează; reflectarea realității devine, prin intermediul conceptelor care prind contur numai datorită limbii, din individuală, socială. Prin latura ei materială, apoi, limba face gândirea transmisibilă, obiectivînd cunoașterea. Natura duală a limbii poartă în sine cauzele discontinuității paralelismului cu gândirea. Funcția de comunicare, înscrisă pe latura materială, care domină, *lingvistic*, latura ideală, pune raportul dintre individual și social, subiectiv și obiectiv sub semnul neconcordanței și al unei permanente dinamici.

Gîndirea, fiind în contact nemijlocit cu lumea obiectivă, este mai mobilă decît limba și urmează mai îndeaproape schimbările din realitatea obiectivă. Mai mult, prin funcția de transformare a realității, gîndirea anticipă și pregătește dezvoltarea realității. Fenomenul este favorizat și de natura ei ideală și subiectivă, mai deschisă spiritului de creativitate umană.

Prin condiția ei esențială de instrument de comunicare între membrii unei societăți, atît în sincronie, cît și în diacronie, și intrînd în contact cu realitatea doar prin intermediul gîndirii (al conștiinței, în sens larg), limba rămîne în urma și a evoluției lumii obiective – și, implicit a societății –, și a dezvoltării gîndirii. Ritmul propriu de dezvoltare îi este apoi încetinit de natura ei materială sau, mai exact, de îmbinarea laturii materiale cu cea ideală într-un raport de necesitate chiar dacă nu de condiționare obligatorie.

În această asimetrie de ritmuri evolutive, gîndirea impune limbii o permanentă neconcordanță dar și neîntreprinse tentative de reducere a dife-

rențelor. În cadrul caracterului particular al unității dialectice dintre limbă și gîndire, atribute specific-umane ca atare, dar ipostaze ale aceleiași activități cerebrale, procesul devine interior limbii, concentrîndu-se într-o unitate, de asemenea dialectică, între laturile ideală și materială ale limbii. Evoluția gîndirii, în legătură cu dezvoltarea realității obiective, determină mutații în latura ideală a limbii, care provoacă schimbări în desfășurarea corelației cu latura materială, urmată de modificări în structura materială a limbii. Natura limbii se relevă, așadar, mult mai complexă decît natura gîndirii, ceea ce are implicații asupra organizării sale interne.

*   *

În afara gîndirii, procesul comunicării și cunoașterii nu este posibil. Este adevărat că nu toate nivelele limbii se situează în amîndouă planurile sale, semantic și al expresiei, dar limba este în permanență materială și ideală. Se înțelege de aici că latura materială nu e totuna cu planul expresiei, iar latura ideală nu se suprapune planului semantic. Dacă latura materială „se confundă” cu perceperea complexului sonor concret al unui enunț lingvistic (cuvînt, propoziție etc.), latura ideală nu caracterizează numai elementele lingvistice dotate cu conținut semantic. *Fonemul* se realizează material într-un *sunet* avînd diverse caracteristici perceptibile senzorial: timbru, intensitate, înălțime, durată sau sonoritate, caracter exploziv etc. Component al laturii ideale a limbii, fonemul este o *image acustică*, rezultînd dintr-un proces de generalizare și abstractizare, prin care gîndirea reflectă realitatea materială a sunetului. La acest nivel, fonetic-fonologic, raportul dintre limbă și gîndire este dominat de aspectul social prin desfășurarea funcției de comunicare a limbii. Realitatea obiectivă asupra căreia se exercită funcția gîndirii de reflectare este închisă acum în chiar materialitatea limbii.

La nivel fonetic, limba și gîndirea se găsesc asociate în realizarea și identificarea unităților minimale circumscrise celei de-a doua articulații. Raportul dintre ele este implicit și unidimensional: oricărui sunet îi cores-

punde o imagine acustică, aceeași pentru întreaga comunitate socio-lingvistică, indiferent de realizările sale material-concrete.

La celelalte nivele, *lexical* și *gramatical*, însă, se desfășoară o rețea foarte complexă de relații, convergente și divergente totodată, cu structura gândirii, atât în interiorul unității dialectice dintre latura materială și cea ideală a limbii, cât și numai în planul ei semantic. Gândirea își constituie structura specifică în raport direct cu realitatea obiectivă, pe care o reflectă în tentativa de a o înscrie în sfera cunoașterii. Se întâlnește în aceasta cu funcția denominativă a limbii în tentativa acesteia de realizare a comunicării cunoașterii. Zona de convergență va fi conturată de spațiul de întâlnire dintre funcția denominativă a limbii și funcția de reflectare a gândirii. Zonele de divergență vor fi conturate de raporturile specifice în care aceste funcții se realizează: gândirea intră în raport cu realitatea obiectivă; limba are implicit raportul dintre planul ei semantic și planul expresiei.

La nivel lexical

Nivelul lexical al limbii se caracterizează printr-o autonomie doar relativă, împletindu-se, în procesul comunicării, în mod frecvent, cu nivelul gramatical. Considerat, însă, în afara acestei împletiri, nivelul lexical reprezintă primul grad de abstractizare în denumirea lingvistică a lumii realului, interpretată în elementele sale alcătuitoare și „ignorându-i-se” relațiile în care acestea sînt prinse. Este mediat de primul grad al reflectării prin gândire.

Unitatea lexicală minimală, cu autonomie semantică, derivînd din exercitarea funcției denominative a limbii și din subordonarea față de funcția de comunicare, este *cuvîntul*. Unitatea minimală de gândire, derivînd din exercitarea funcției de reflectare a realității, este *noțiunea*. Procesul de generalizare și abstractizare se încheie în noțiuni prin intermediul aceleiași funcții denominative a limbii, concentrată în cuvînt.

Noțiunea și *cuvîntul* sînt două categorii care se implică una pe alta în procesul comunicării: noțiunea determină, prin însăși activitatea de gândire, conținutul cuvîntului; cuvîntul dirijează constituirea noțiunii, o

conturează și-i acordă independență față de obiect), dar care sînt *asimetrice*. Noțiunea este o categorie ideală care trimite spre un obiect material. Cuvîntul este o categorie duală, reprezentînd unitatea dialectică dintre o latură ideală: *sensul* și una materială: *expresia*.

Raportul dintre *limbă* și *gîndire* se circumscrie atât *sensului* cuvîntului, cât și *expresiei* sale, dar cele două laturi îi condiționează în mod diferit desfășurarea. Prin ceea ce o situează la nivelul fonetic al limbii, expresiei – un lanț de foneme – îi corespunde, în planul gândirii, o imagine acustică, *ideală* și *socială*, complexă. Prin ceea ce o situează la nivel lexical, pe lîngă asimetria generală, pe care o provoacă raportului dintre limbă și gândire, expresia sonoră (componenta materială a planului mai complex al expresiei) introduce asimetrii și în interiorul raportului dintre noțiune și sens:

- expresia depășește limitele unui singur cuvînt, considerat ca unitate minimală, limitată formal de două spații libere care îl încadrează, în timp ce sensul este unul singur și corespunde unei singure noțiuni; e cazul locuțiunilor, în structura cărora cuvintele își dizolvă sensurile individuale într-un sens unic, de sinteză: *a șterge putina*, *aduceri aminte*, *care mai de care*, *farsi largo* ('a-și croi drum'), *darsi a gambe* ('a-și lua picioarele la spinare'), *prendre la clef des champs* ('a șterge-o');
- cuvintele alcătuiind planul expresiei își păstrează fiecare sensul propriu, dar toate sensurile colaborează la formularea și exprimarea unei singure noțiuni, pentru care limbii îi lipsește termenul unic care să-i poată desemna toate componentele rezultînd din reflectarea realității obiective; este cazul cuvintelor compuse: *aparat de fotografiat*, *floarea soarelui*, *mangiadischi*, *girasole*, *φιλόσοφος* (= „iubitor de înțelepciune” < *φίλος* – iubitor + *σοφία* – înțelepciune).

Raportul dintre *noțiune* și *sens* nu este nici de confundare, nici de concordanță perfectă. Noțiunea și sensul, chiar dacă par să se suprapună uneori – în cazul termenilor tehnici mai ales, care dezvoltă un sens unic, cel „noțional”: *filament*, *bielă*, *apicultor* etc. –, sînt diferite nu numai prin origine, dar și prin natura categorială. *Noțiunea* este o categorie a gândirii, în procesul de reflectare, și un operator totodată, în procesul de cunoaș-

tere, implicînd un raport în sens unic, între subiectul care percepe lumea și lumea percepută, obiectivă. Noțiunea este impusă de un obiect privit din perspectiva clasei sale. *Sensul* este rezultanta mai multor relații: cu noțiunea, care-i mediază limbii contactul cu realitatea, după ce limba i-a dirijat constituirea, cu alte elemente ale conștiinței, aflată în contact cu realitatea, cu alte cuvinte, din inventarul limbii, cu cuvintele vecine din structura enunțului.

Între coordonatele acestor deosebiri dintre noțiune și sens, categorii corelative, divergențele dintre ele relevă mai pregnant atît autonomia, cît și condiționarea lor reciprocă, prin asocierea într-o unitate dialectică esențială pentru funcționarea cuvîntului ca element de reflectare, cunoaștere și comunicare în același timp;

- sensul cuvintelor nu corespunde totdeauna unei noțiuni, nu este totdeauna *noțional*. Există o serie de cuvinte care exprimă stări afective, *interjecțiile* și altele care s-au instrumentalizat, devenind, prin desemantizare, instrumente gramaticale: articolul, unele conjuncții și prepoziții (*să* de la conjunctiv, *pe* de la acuzativul personal etc.), unele adverbe (*mai* de la comparativ etc.), unele verbe auxiliare și semiauxiliare. Există o serie de cuvinte care exprimă *relații*: sensul lor corespunde unui proces de abstractizare dar nu prin reflectarea unor obiecte, ci a raporturilor dintre obiecte: prepoziții și conjuncții. Exprimă noțiuni diferite substantivul, adjectivul, adverbul, verbul³ etc.;
- sensul cuvintelor se înscrie într-o sferă mult mai complexă decît noțiunea. Limba se află în raport nu numai cu gîndirea, dar cu conștiința în ansamblu și tot ce se reflectă în conștiință trece și în limbă. Sensul cuvîntului e de fapt un fascicul de sensuri, în care sensul noțional este încadrat de altele, derivate sau figurate. Cuvîntul

³ În concepția lui Gh. Ivănescu, situat pe poziția gramaticii logiciste, numai substantivul exprimă noțiuni (în gramaticile de orientare logicistă, se atribuie caracter noțional și verbului *a fi*), în timp ce verbul, adjectivul, numeralul exprimă doar note din conținutul noțiunii. Cf. studiul *Gramatica și logica. I. Structura gîndirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, A. U. T., I, 1963, p. 259-267.

ul devine astfel expresie – mediată –, nu numai a realității obiective, dar și a istoriei ei și a atitudinii subiectului vorbitor față de ea, a viziunii unei comunități lingvistice asupra lumii.

La nivel gramatical

Nivelul gramatical al limbii reprezintă cel de-al doilea grad de abstractizare în exprimarea lingvistică, în legătură cu al doilea grad de reflectare, prin gîndire, a lumii realului: interpretarea raporturilor dintre obiecte. Relațiile dintre limbă și gîndire, tot convergente și divergente în același timp, se concretizează aici în (1) raporturile dintre *categoriile logice* și *cele gramaticale* și în (2) raporturile dintre *judecată* și *propoziție*.

1. Categoriile logice derivă din reflectarea, la un grad superior de abstractizare, a raporturilor dintre componentele realității precum și a proprietăților relevante în (și prin) aceste raporturi. Sînt un al doilea operator, prin care funcția de cunoaștere a gîndirii pătrunde în esența dinamicii și organicității realității obiective, a întregii sale complexități. Prin funcția denominativă a limbii, de formulare și exprimare a gîndirii în procesul de interpretare a realității ontologice, categoriile logice primesc expresie lingvistică, determinînd constituirea sensurilor gramaticale. Împletirea sensului lexical cu cel gramatical acordă cuvîntului autonomie maximă.

Raportul dintre categoriile logice și cele gramaticale se caracterizează printr-un paralelism mai accentuat decît cel dintre noțiune și cuvînt, dar e departe de a fi absolut (cum credea gramatica logicistă). Structura duală a limbii (materială și ideală) provoacă și aici situații de asimetrie. Caracterul nemotivat în mod necesar și absolut al relației dintre planul expresiei și planul semantic face ca unor categorii logice, în general universale datorită naturii universale a gîndirii umane, să le corespundă, în diverse limbi și chiar în interiorul aceluiași idiom, expresii diferite, care pot depăși nivelul gramatical (se pot înscrie la nivel lexical), ceea ce are implicații asupra profilului însuși al categoriilor gramaticale.

Dar paralelismul rămîne relativ chiar în plan semantic. Categoriile gramaticale se constituie în baza categoriilor logice, întrucît limba

reflectă și denumește realitatea prin intermediul gândirii, dar nu se confundă cu ele. În organizarea internă a categoriilor gramaticale are rol important faptul că limba intră în raport cu gândirea și cu realitatea prin intermediul conștiinței, din sfera căreia gândirea este doar o componentă, esențială, preponderentă, dar nu singura. Se mai adaugă apoi diferența de ritm dintre evoluția cunoașterii, prin gândire, și evoluția limbii.

În dezvoltarea sensurilor gramaticale, pe lângă exprimarea – prin intermediul categoriilor logice – a raporturilor din lumea obiectivă, mai intervin și alți factori, unii subiectivi, derivând din specificul desfășurării procesului de comunicare: subiectul vorbitor și interlocutorul său, circumstanțe ale vorbirii, momentul, spațiul etc. *Timpul* gramatical diferă de categoria logică a timpului tocmai prin intervenția perspectivei momentului desfășurării comunicării. *Modul* verbal este o categorie gramaticală determinată exclusiv de raportul dintre subiectul vorbitor și realitate; nu corespunde, de aceea, unei categorii logice ș.a.m.d.

Categoriile gramaticale nu rămân indiferente la viziunea despre lume și viață specifică unei anumite comunități socio-lingvistice (în unele limbi – cele mai multe din grupa indo-europeană – *numărul* se structurează într-o opoziție binară: *singular-plural*, în altele, paleoslava, de exemplu – elementele de opoziție sînt trei: *singular-dual-plural*), și nici nu sînt autonome față de întreaga structură a unei anumite limbi. Profilul unor categorii depinde de profilul și dezvoltarea altora. Limba română, de exemplu, cunoaște o amplă dezvoltare a timpului verbal, dar o extrem de slabă reprezentare morfologică a aspectului. Limba rusă, dimpotrivă, dezvoltă mai mult categoria gramaticală a aspectului și mai puțin categoria timpului. În această corelare intercategorială și specificitate, un rol activ însemnat are planul expresiei, care poate stimula sau, dimpotrivă, frîna dezvoltarea unor categorii.

2. Convertirea procesului de reflectare în unul de cunoaștere complexă se realizează prin *judecăți* despre realitatea obiectivă, formulate și exprimate lingvistic prin *propoziții*.

Cîtă vreme raportul se stabilește între limbă, care-și suprapune funcțiile de comunicare și de cunoaștere, și gândire doar, care trece, prin funcția de reflectare, la cea de cunoaștere, *judecata*, operator fundamental în

procesul cunoașterii umane, se poate confunda cu planul semantic al *propoziției*, unitate sintactică fundamentală în procesul de cunoaștere și comunicare deopotrivă. Cînd raportul, însă, se extinde de la gândire la conștiința în ansamblul ei – ceea ce se întîmplă în mod frecvent –, asimetriei rezultînd din natura duală a limbii i se adaugă neconcordanțele chiar între planul semantic al propoziției, mai complex, și structura logică a judecății.

Dacă este adevărat că orice judecată se formulează și se exprimă printr-o propoziție și numai în cadrul ei, nu este la fel de adevărat că orice propoziție exprimă o judecată. Exprimă judecăți și numai judecăți doar propozițiile al căror conținut semantic reflectă raportul strict dintre limbă și gândire: este cazul propozițiilor enunțiative obiective, care formulează judecăți afirmative sau negative despre realitatea reflectată în planul gândirii.

Întrucît nici nu afirmă, nici nu neagă nimic, nici propozițiile interogative, nici cele imperative și nici cele optative nu exprimă judecăți, ci doar atitudinea subiectului vorbitor față de realitate; el se interesează de existența sau inexistența unor componente și a unor raporturi între componentele lumii obiective, despre proprietățile lor, sau vrea să provoace o serie de raporturi. Aceste propoziții pot presupune judecăți-punct de plecare, dar care, nefiind formulate lingvistic, nu au existență obiectivă. Conținutul semantic al propozițiilor interogativ-retorice sau al celor exclamative asociază afirmației sau negației logice alte componente, extralogice, care reflectă reacțiile subiectului vorbitor la realitatea obiectivă.

Din specificul organizării limbii – interacțiunea între nivele (nivelul lexical își relevă în mod frecvent un rol activ asupra celorlalte nivele) și categorii (categoriile morfologice se impun celor sintactice și invers), ca și interacțiunea dintre cele două planuri (planul expresiei se impune adesea planului semantic, dar sensul poate fi și invers) – și în legătură cu particularități ale desfășurării procesului de comunicare, derivă frecventele neconcordanțe între structura lingvistică a propoziției și structura logică a judecății.

Orice judecată se dezvoltă între doi poli, organizați ierarhic: *subiectul* și *predicatul*, situați în raport de afirmare sau negare prin *copulă*, condiție fundamentală a judecății. Propozițiile enunțiative obiective, bimebre,

reflectă această structură. De aici, extinzînd, prin generalizare, structura judecății la structura oricărei propoziții, indiferent de conținutul ei semantic și indiferent de limbă, gramatica logicistă a pus sub semnul universalității și structura sintaxei, impunînd, de la Aristotel încoace, și terminologia din logică și definirea conceptelor de bază. În realitate, fără a infirma caracterul cvasiuniversal al structurii de bază a propoziției, atunci cînd reprezintă unitatea fundamentală a limbii în desfășurarea funcției de formulare a gândirii, limbile își organizează structuri specifice care, prin intervenția elementelor extralogice, în planul conținutului, și prin latura materială, a planului expresiei, nu se confundă cu structura judecății, uneori nici măcar nu o secondează.

Structura binară a judecății poate rămîne implicită, dacă o permit sau condițiile desfășurării comunicării, sau ansamblul complex al enunțului lingvistic. Rămîn în afara organizării în subiect și predicat cuvintele-propoziții, de tipul – *Da!*, *Firește* etc. Suficiente în ele înseși, aceste propoziții sînt neanalizabile. Datorită conținutului lexical al verbului, propozițiile impersonale sînt monomembre; sînt constituite numai din predicat, subiectul rămînînd exterior limbii: *Plouă*. Conținutul lexical al verbului-predicat sau anumite categorii gramaticale care-i modifică proprietățile pot determina dezvoltarea unor contradicții între categoriile sintactice și cele logice. Subiectul gramatical nu se confundă cu subiectul logic, atunci cînd verbul predicat exprimă, lexical, stări fiziologice sau psihice: *Mi-e foame*, *Mi-e dor*, sau cînd se află la diateza pasivă: *Profesorul este apreciat de elev*.

B. Limbă și societate

Relația dintre limbă și societate este de accentuată și activă reciprocitate în epoca preistorică a devenirii umane. Ulterior, în perioadele istorice, cîștigă în preponderență sensul *societate-limbă*. În interiorul acestui raport, limba își constituie și relevă condiția de fenomen social, impunîndu-și totodată specificul. Ca facultate categorială, ca limbaj, este o dimensiune definitorie a omului-ființă socială. Ca sistem de semne, con-

venționale și convenționalizate, adunate într-o paradigmă, în parte închisă, în parte deschisă, este un instrument la dispoziția unei întregi societăți.

Ca dimensiune specifică a omului-specie biologică superioară, limbajul își datorează existența societății în aceeași măsură în care aceasta este ea însăși condiționată de limbă, pe fondul apariției și dezvoltării unei conștiințe sociale și lingvistice.

Ca sistem de semnale, mai întîi, și de semne instrumentalizate devenite paradigma unui preidiom la început, a unui idiom apoi, limba își datorează existența și structura specifică unei anumite etape în dezvoltarea societății umane în general, a unor anumite societăți umane. Evenimentele din istoria societății au implicații asupra istoriei limbii și se reflectă în limbă.

Esența socială a limbii este dată de (1) originea limbajului vocal-articulat, în strînsă legătură cu dezvoltarea gândirii, și a limbilor istorice, în strînsă legătură cu istoria societății umane; (2) funcțiile pe care le dezvoltă în desfășurarea comunicării lingvistice; (3) ipostazele ei, ca moduri de a fi ale limbajului uman; (4) dependența relativă, de societate, de dezvoltarea materială și spirituală a unei anumite comunități socio-lingvistice.

(1). Originea limbajului

Fără să fie o problemă propriu-zis lingvistică, *originea vorbirii* interesează lingvistica, fie și numai prin aceea că orice știință urmărește fenomenul pe care și l-a luat ca obiect de cercetare, de la începuturile sale, căutînd să-i cunoască izvoarele, cauzele, condițiile apariției, formele prime de manifestare.

Întrebarea este, de fapt, o componentă a problemei mai generale a originii omului, căreia îi caută rezolvarea filozofii, antropologii, fiziologii, psihologii, sociologii etc. În funcție de condițiile culturale în care se afirmă, de gradul de dezvoltare a cunoașterii, de poziția filozofică sau științifică, opiniile despre originea vorbirii s-au înscris de multe secole, fie într-o viziune teist(ic)ă, fie într-una de ateism, fie într-o concepție

idealistă, în diverse variante, fie într-una materialistă, de asemeni, în mai multe variante.

*
*   *

Problema are mai multe aspecte, în strînsă legătură între ele, dintre care unele se îndepărtează de sfera de preocupări a lingvistului, iar altele se apropie. Între aceste multiple aspecte, două sînt fundamentale: 1. cauza primă a apariției limbajului, întrebare mai puțin lingvistică; 2. formele primare de manifestare a limbajului uman, aspect interesînd în mod deosebit lingvistica.

Ipoteze privind originea limbajului

Cele mai vechi ipoteze privind originea limbajului uman sînt cele mitologice și teologice și stau în legătură mai mult cu primul aspect. Cauza limbajului este considerată exterioară omului: ea se află în ființe superioare sau în natura însăși a lucrurilor. La egipteni, zeul Thot este creatorul și stăpînitorul scrierii. El este în același timp zeu al magiei și al verbului divin, al cuvîntului-creator al universului. La accadieni, scrisul e dăruit oamenilor de omul-pește Oês (sau Oanès), care-i învață totodată artele, știința și tehnica. În același timp, însă, regele asirian Sardanapal atribuie originea scrisului unui fiu al zeului Mardank. La vechii hinduși, limba este creată de zeul Indra sau de Brhspati, care dau nume lucrurilor. În religia lui Zoroastru, limba este creată de Ormuzd, spirit al binelui. A venit apoi Ahriman, spiritul răului, care a încurcat limbile. Evreii popularizează legenda turnului Babel. În religia creștină, originea limbii este divină, oscilîndu-se, însă, între două idei, amîndouă reflectate în Biblie:

1. Dumnezeu a creat lumea și a dat nume componentelor ei: „5. Dumnezeu a numit lumina zi, iar întunericul l-a numit noapte... 8. Dumnezeu a numit întinderea cer... 10. Dumnezeu a numit uscatul pămînt, iar grămada de ape a numit-o mări.” (*Vechiul Testament. Geneza*).

2. Dumnezeu a creat lumea și omul, înzestrîndu-l pe acesta din urmă cu capacitatea de a numi obiectele și fenomenele: „19. Dumnezeu a făcut din pămînt toate fiarele cîmpului și toate păsările cerului; și le-a adus la om, ca să vadă cum are să le numească; și orice nume pe care-l dădea omul fiecărei viețuitoare, acela îi era numele. 20. Și omul a pus nume tuturor vitelor, păsărilor cerului și tuturor fiarelor cîmpului.” (*Vechiul Testament. Geneza*).

Teoria originii divine a limbii străbate întreg Evul Mediu și secolele următoare, fiind însă cu timpul contracarată tot mai mult de alte teorii, imanente, empirice, materialiste. De altfel, chiar în filozofia greacă, problema este relativ scoasă de sub orizontul mitologiei sau teologiei. *Nomotet*-ul din concepția lui Platon, asimilat unui principiu demiurgic, poate fi – și a fost – interpretat ca spirit al colectivității, care creează și reglementează limba (comunicarea).

De fapt, filozofii greci sînt mai mult preocupați de natura raportului dintre *nume* și *obiect*. Prin modul deosebit de abordare și gîndire a acestui raport, se constituie cele două cunoscute teorii imanente, una socială, alta asocială. Cea dintîi, teoria *convenției*, acordă rol activ societății umane. Poziția cea mai avansată și orientată în sensul interpretării cauzalității apariției limbii o au, la greci, Diodor din Sicilia iar, la romani, Vitruvius și Lucretius (sec. I î.e.n.). Istoricul grec, autor al unei *Biblioteci istorice*, vede apariția limbii în interiorul unei comunități, constituită de oameni primitivi pentru a se apăra împotriva agresivității mediului înconjurător. Aceeași idee, materialistă, o exprimă poetul latin Lucretius (cca. 98-55 î.e.n.), în poemul epicureic *De rerum natura*: „Natura l-a împins pe om să scoată/ Și variile sunete ale limbii:/ Nevoia dete lucrurilor nume/ Cam tot așa cum neputința vorbe/ Îndeamnă pe copii să facă semne/ Și lucrurile să le-arate numai/ Cu degetul”⁴. El respinge originea exterioară sau individuală (printr-un individ uman superior dotat) a limbii cu argumente logice: „De-aceea este-o nebunie a crede/ Că cineva a dat la lucruri nume/ Și că de la acela ceilalți oameni/ Au învățat întîiele cuvinte./ De ce

⁴ Lucrețiu, *Poemul naturii*, traducere de T. Naum, București, Editura Științifică, 1965: 306.

să fi putut acela numai/ Să le însemne toate cu cuvinte/ Și să rostească sunetele limbii,/ Pe cînd ceilalți n-ar fi putut-o face?/ Și dacă ceilalți oameni între sine/ Mai înainte încă nu vorbise,/ Putea să aib-acela vreo idee/ Despre folosul vorbei?”⁵.

Renumitul arhitect roman Vitruvius intuiește, chiar dacă într-o viziune naivă, rolul activității în comun în stimularea limbajului: oamenii au întrebuințat pentru prima dată în scopul comunicării sunetele emise din instinct cînd s-au adunat în jurul aceluiași incendiu într-o pădure, o dată cu trecerea de la spaimă la senzația de cald și la plăcere: „Odată, într-un loc oarecare, copacii înghesuiți și bătuți de vînt și de furtună, frecîndu-și ramurile au iscat foc. Însăpăimîntați de furia flăcărilor, cei din jurul focului aceuia au fugit.

Pe urmă, făcîndu-se liniște și venind mai aproape, ei își dădură seama cît de plăcută era pentru corpuri căldura focului și, adăugînd lemne și întreținîndu-l, au atras prin aceasta și alți oameni, căroră, făcîndu-le semne, le arătau ce foloase trăgeau de pe urma lui.

În asemenea întîlniri, oamenii emiteau tot felul de sunete, care, repetate zilnic, au ajuns să formeze cele dintîi cuvinte.

Numind în felul acesta lucrurile cele mai uzuale, oamenii începură întîmplător să vorbească și astfel au creat graiul între ei.

Deci, prin descoperirea focului, se născu dintru început la oameni gruparea, adunarea și conviețuirea”⁶.

Începînd cu secolul al XVII-lea, punctul de vedere transcendent nu mai depășește decît cu totul sporadic lumea bisericii. Lupta se dă acum între teoriile naturalist-individualiste și teoriile sociale, iar punctul de vedere social se instaurează mereu mai dominant o dată cu afirmarea tot mai hotărîtă a materialismului filozofic care caracterizează concepția enciclopediștilor francezi, precum și filozofia engleză (Hobbes, J. Locke) din acea vreme.

Teoriile individualiste au puțină pondere; între acestea, teoria, nu total desprinsă de viziunea transcendentă, care pune apariția limbajului

⁵ Lucretiu, 1955: 267.

⁶ Vitruvius despre arhitectură, București, 1964: 69.

pe seama unui *miracol*. Nu este departe de aceeași orientare neștiințifică nici teoria *invenției*, care atribuie crearea limbajului unor indivizi excepțional dotați (susținută de D. Tiedemann și chiar de Herder).

Secolele al XVIII-lea și al XIX-lea se caracterizează prin cele mai multe și mai diverse teorii despre originea limbajului, problemă centrală în epocă. Preocuparea devenise atît de obsedantă și de net prevalentă în sfera investigațiilor lingvistice, încît *Societatea de lingvistică*, înființată la Paris în 1866, simte nevoia să avertizeze că nu se vor mai admite comunicări privitoare la originea limbii, pe care nu o consideră o problemă lingvistică.

Orientarea diferitelor teorii stă în legătură cu dezvoltarea științelor și a filozofiei.

Teoriile *biologice* și *antropologice*, în general asociate, se situează în cadrul evoluționismului, prezentînd, însă, fiecare orientări diverse, atît în ceea ce privește interpretarea cauzelor directe care au dus la apariția limbii, cît și în ceea ce privește rolul acordat componentei sociale.

Teoria *mișcărilor și sunetelor expresive* (sau teoria *pooh-pooh*⁷) pune accentul pe evoluția naturală. Limbajul s-a constituit din evoluția lentă a mișcărilor și sunetelor expresive, spontane și instinctuale, din nevoia exprimării stărilor emoționale interioare. Teoria este susținută de Condillac, Spencer, Darwin, Wundt, Jespersen etc.

Teoria *imitației* (sau teoria *bow-wow*⁸) pune accent pe relația dintre individ și mediu. Limbajul ar fi apărut dintr-o pornire înăscută a

⁷ Max Müller pune în circulație această denumire pentru a rezuma controversele legate de originea interjecțională a limbajului verbal. V. *Lectures on the science of language*, vol. I, London, Longman 1864⁴, p. 383-387 (n. ed.).

⁸ Numele teoriei este dat de Max Müller și este menit a sugera esența dezbaterilor privitoare la originea onomatopeică a limbajului. Pentru o prezentare detaliată a teoriei, v. *Lectures on the science of language*, vol. I, ediția a patra, Longman, London, 1864, p. 372-382. O a treia teorie, așa-numita *teorie a rezonanței*, sau „ding-dong”, este prezentată de Max Müller pentru a explica că sunetele articulate au apărut ca reacție sonoră instinctivă a omului primitiv față de provocările de mediu. Pentru detalii, v. Otto Jespersen, *Language. Its Nature, Development and Origin*, George Allen & Unwin Ltd, London, 1928⁴, p. 417 (n. ed.).

omului primitiv – trăsătură constantă la maimuțele superioare – spre imitație. Sînt imitate atît strigătele emise de animale, cît și zgomotele naturale. Treptat, aceste sunete, sub influența unui impuls interior de comunicare, se dezvoltă în mișcări sonore inteligibile, tocmai datorită marii asemănări cu realitatea care le-a provocat. Teoria este susținută de Steinthal.

Între social și biologic se situează teoria *strigătelor de muncă* (sau teoria *yo-he-ho*⁹) susținută de L. Noiré (1828-1889), în *Der Ursprung der Sprache* (1877). Filozoful german accentuează rolul muncii, dar nu în sensul dimensiunii sale sociale. Limbajul uman s-ar fi născut dintr-o pornire firească, spontană, de însoțire a eforturilor musculare prin strigăte ritmice, care dirijau activitatea în comun, și nu din nevoia de comunicare.

Teoria *predispoziției*, susținută de Humboldt, consideră că, pe o anumită treaptă de dezvoltare, omul a creat limbajul ca urmare a unei forțe spirituale interioare. Între savanții de astăzi, Cl. Levi-Strauss consideră că la baza apariției limbajului stă dezvoltarea creierului uman, care, ca urmare a dezvoltării sale, trebuia să ducă numaidecît la producerea vorbirii.

Prin teoria *contactului* (*Origine et préhistoire du langage*, Paris, 1950), G. Révész dezvoltă o idee asemănătoare: limbajul ia naștere dintr-o tendință fundamentală și înnăscută omului, dar o pune sub semnul socialului; limbajul apare cînd omul trece de la nevoia de a trăi împreună la aceea de a comunica cu semenii săi.

Între teoriile sociale se situează, în secolul al XVIII-lea, teoria *contractului social*, susținută de englezul Adam Smith (1723-1790) și de francezul J. J. Rousseau (1712-1778), în continuarea tezei convenției din Antichitate. Dar, dacă teoria convenției rămînea în Antichitatea elină (la Democrit sau Diodor din Sicilia) exclusiv în sfera filozofiei, la J. J.

⁹ În expunerea lui Jespersen, aceasta este a patra teorie menită să explice originea limbajului. Acesta ar fi apărut ca urmare a eforturilor musculare susținute din timpul activităților colective, eforturi ce ar fi determinat expirarea aerului din plămîni iar procesul respirator ar fi condus la vibrații diferite ale coardelor vocale. V. Jespersen, 1928: 417 (n. ed.).

Rousseau, ea trece în filozofia societății. Însemnată prin reliefaarea rolului societății în transformarea strigătelor instinctive, din perioada *naturală* a omului, în limbaj articulat, în cea de-a doua perioadă, a *omului social*, teoria sa rămîne greu de susținut sub aspectul raportului limbă-gîndire; e greu de înțeles cum au putut cădea de acord oamenii să-și construiască (sau să adopte) un mijloc de înțelegere reciprocă, de vreme ce le lipsea acest mijloc, adică limbajul.

Fără să fie lipsite de o bază reală, aceste teorii nu ajung la un răspuns științific datorită caracterului lor unilateral, determinat de absolutizarea unor condiții sau cauze și ignorarea altora sau, mai exact, de ignorarea cadrului foarte complex în care s-a produs devenirea omului. În apariția limbajului toate aceste cauze au colaborat: dezvoltarea biologică (fiziologică și psihică), predispoziția înnăscută spre imitație, nevoia de asociere și de comunicare, dezvoltarea unei forțe superioare interioare etc. Unii dintre factori sînt premise esențiale în apariția limbajului (dezvoltarea biologică), alții sînt cauze (nevoia de comunicare), alții, condiții sau circumstanțe (viața în comun).

*
*   *

Facultate fundamental umană, limbajul articulat își află originea în însăși dezvoltarea omului, aceasta determinată în mod hotărîtor de desfășurarea în comun a vieții și activității de muncă și de apărare împotriva agresivității mediului exterior. [Ideea stă la baza concepției marxiste despre apariția limbajului exprimată de Fr. Engels mai ales în *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*. Munca a avut rolul hotărîtor în strîngerea relațiilor dintre membrii unor comunități umanoide primitive și tot ea l-a pregătît și determinat, în interiorul acestor comunități, să treacă la instrumentalizarea sunetelor pe care le emitea în mod instinctual, să le folosească pentru a comunica reciproc: „Perfecționarea muncii contribuia în mod necesar la o tot mai strînsă apropiere între membrii societății, înmulțind cazurile de întraajutorare, de colaborare și făcîndu-l pe fiecare individ să aibă conștiința limpede a utilității

acestei colaborări. Pe scurt, oamenii în devenire au ajuns la un punct când au avut să-și spună ceva unul altuia”]¹⁰.

Teorii privind primele forme de limbaj

Ideile privind primele forme de manifestare a comunicării lingvistice stau într-o strânsă legătură cu teoriile despre cauza primă a apariției sau, mai exact, *devenirii* limbajului uman. Ele se grupează în concepții opuse, fără a lipsi, însă, punctele de vedere eterogene:

a. teorii vizuale (cinetice)

b. teorii sonore (auditive)

a. Reprezentanții teoriilor vizuale (J.v. Ginneken, W. Wundt, Pedget, E. Sturtevant etc.) susțin, în esență, precedența limbajului gestic, în raport cu cel vocal-articulat. La început, omul primitiv a comunicat cu semenii săi prin mimică și prin gesturi și numai după aceea valorile gesturilor au trecut, natural, dar mai ales convențional, în simboluri sonore. Diferențele dintre opiniile formulate stau în punctul de plecare și în argumentare și mai puțin în substanța însăși a teoriei.

J. v. Ginneken (*La reconstruction typologique des langues archaïques de l'humanité*, 1939) și Tchang Tchong-Ming (*L'écriture chinoise et le geste humain*, 1938) își argumentează teoria prin scrierea pictografică și hieroglifică egipteană, sumeriană și, respectiv, chineză. Semnele pictografice și hieroglificele reprezintă nu numai obiecte, dar și acțiuni. Iar acțiunile sînt sugerate prin gesturi. Din scriere – ea însăși un limbaj vizual – se dezvoltă apoi limbajul sonor. Ideea este numai la prima vedere ademenitoare. O interpretare exactă, riguros științifică, aprofundată și extinsă, infirmă această concluzie. Dezvoltarea *fonogramelor* din *ideograme*, prin abstractizarea acestora din urmă și instrumentalizarea lor tocmai din perspectiva unor realități sonore, demonstrează că scrierea reflectă un limbaj sonor, apărut și dezvoltat anterior.

¹⁰ K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, București, 1967: 69-70.

W. Wundt, în primele două volume intitulate *Die Sprache* (1900), din lucrarea sa în zece volume *Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*, Leipzig, 1900-1920, își susține teoria cu argumente derivînd din evoluționism: prioritatea funcției motrice în raport cu cea fonică, în evoluția anatomo-fiziologică a omului, caracterul concret și simplificat al limbajului gestual al surdo-mușilor sau sonor al triburilor „primitive”, ca și al limbajului copiilor. Dar nu s-a putut și nu se poate demonstra că, în evoluția activității scoarței cerebrale, funcția motrice ar fi precedat funcția lingvistică; alături de alte funcții ale creierului, ele coexistă și se dezvoltă în paralel. Dezvoltările sînt, într-adevăr, deosebite, dar cauzele acestor diferențe sînt greu de identificat. În orice caz, rămîne neîndoiește că, în desfășurarea activităților în comun, s-au creat condiții cu totul favorabile dezvoltării funcției sonore.

Nedemonstrabilă este și ideea unor asociații de tipul antitezei *simplu, concret – complex, abstract*, între limbajul surdo-mușilor, pe de o parte, sau al popoarelor neintrate în sfera de dezvoltare a civilizației material-tehnice și limbajul omului primitiv, pe de alta. Limbajul surdo-mușilor este concret pentru că este vizual și este vizual, în mod necesar, datorită absenței simțului auzului în primul rînd. Se cunosc o serie de cazuri în care indivizi nevorbitori *au fost învățați* să vorbească¹¹.

Concluziile trase din comportamentul triburilor „primitive” sînt infirmate dacă se extinde mult sfera investigației. Este demonstrat, mai întîi, caracterul neștiințific al corelației stabilite între gradul de civilizație (tehnic-materială) și preponderența limbajului gestic. Între poporul italian, de exemplu, și cel danez nu există nici o diferență sub aspectul dezvoltării civilizației tehnice, dar, în timp ce danezii sînt, în general, reținuți în gesturi, italienii le întrebunțează din abundență. Explicația trebuie căutată în particularitățile temperamentale și, în nici un caz, nu ar putea argumenta vreo idee despre originea limbajului. Cît privește caracterul complex sau rudimentar al limbilor sonore, există triburi al

¹¹ Vezi Louis Arnauld, *Âmes en prison*, Paris, 1919 și G. Harry, *Le miracle des hommes*, Paris.

căror idiom este extrem de complex și de bine organizat; e cazul limbii pigmeilor în Africa, de exemplu, sau al limbii hotentoților. Diferențele sînt relevante numai în planul vocabularului, dar acestea nu argumentează în nici un fel prioritatea limbajului gestic în istoria constituirii limbajului uman.

Chiar în interiorul teoriei conform căreia „filogeneza repetă ontogeneza”, limbajul copiilor nu oferă argumente în sensul derivării limbajului sonor din cel gestic. Gesturile indicative ale copiilor nu sînt niciodată mute. Nedezvoltarea suficientă a scoarței cerebrale și, în strînsă legătură cu aceasta, a deprinderilor articulatorii (psihice și fiziologice) îl împiedică pe copil să construiască fraze și chiar numai cuvinte inteligibile, dar emisiuni sonore el realizează încă de la început.

În sfera teoriei *mișcărilor expresive* (Pegget, între alții), se consideră mai degrabă neargumentată și neargumentabilă ideea că limbajul sonor s-ar fi dezvoltat din grimasele feței și ale gurii. Ideii i se asociază, dintre teoriile *imitative*, cea care derivă vorbirea dintr-un complex de mișcări ale gurii care imită suptul; iau naștere astfel *clicurile*, plescăieli cu valoare consonantică. Limbajul sonor se constituie doar în momentul în care, din aceste plescăieli, se dezvoltă un sistem fonetic. În unele limbi africane (din grupul limbilor bantu), sistemul consonantic cunoaște o serie de foneme „clicante”.

În sensul aceleiași teorii, americanul Sturtevant deduce limbajul sonor dintr-un sistem inițial de gesturi simularde; se mimau acțiuni, invitîndu-se la imitație, din necesitatea „omului” de a-și înșela semenii.

N. I. Marr (1866-1934) pune primele forme de manifestare a comunicării în legătură cu raporturile religios magice; limbajul era deținut exclusiv de preotul-mag al tribului, care comunica, prin gesturi, cu totemul. Din acest limbaj cinetic, se va dezvolta ulterior limbajul sonor, pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății, cînd aceasta se diferențiază în clase antagonice.

La o investigare mai riguroasă și mai realistă, teoria priorității limbajului cinetic, oricare i-ar fi variantele, rămîne închisă în sfera unor ipoteze, unele fanteziste, altele numai la prima vedere ademenitoare. [O

interpretare logică, dintr-o perspectivă materialist-dialectică, a componentelor esențiale ale devenirii omului ca specie o infirmă].

Derivînd limbajul sonor din cel cinetic, această teorie implică o perioadă, mai întinsă sau mai redusă, de timp de relativă muțenie în istoria umanității. N. I. Marr, de pildă, consideră că limbajul sonor ar fi apărut cam cu 50 000 de ani î.e.n. după o perioadă foarte îndelungată de circa 1 500 000 de ani de comunicare prin gesturi, iar J. v. Ginneken crede că limbajul oral ar fi apărut în jurul anului 3 500 î.e.n., după cca. o mie de secole de limbaj cinetic.

Se pare că în argumentarea priorității limbajului gestic prin referirea la limbajul surdo-muților, se ignoră un fapt esențial: că omul primitiv nu era surd și că emitea grupuri sonore încă din treapta anterioară pe scara evoluției. În consecință, o întrebare intervine aproape de la sine: cum e posibil ca omul primitiv să nu-și fi exploatat, sau poate chiar să-și fi abandonat emisiunile sonore pe care le continua ca moștenire de la maimuțele antropoide? Nu s-ar contrazice astfel însăși teoria evoluției care presupune tocmai dezvoltări calitativ-superioare ale unor dimensiuni biologice și funcții specifice speciei-strămoș?

Nu poate fi argumentată nici trecerea – eventual convențională sau eventual prin intermediul scrisului – de la limbajul cinetic la cel sonor de vreme ce între cele două tipuri de semne comunicative nu se pot identifica trăsături comune. Asemănările pe care le semnalează Wundt între limbajul *gesturilor* și al *cuvintelor* la hotentoți rămîn nesemnificative și-și au izvorul în simultaneitatea celor două mijloace de comunicare, nu în succesivitatea lor.

Rămînînd neîndoielnică ideea că vorbirea a apărut în desfășurarea vieții și activităților în comun, din nevoia „oamenilor” de a comunica reciproc mai ales în situații de primejdie, teoria cinetică nu poate fi admisă în termenii în care este pusă tocmai pentru dificultățile pe care le-ar fi avut de întâmpinat omul în această direcție. Comunicarea prin gesturi se putea face numai în condiții de vizibilitate suficientă: ziua, la distanțe îndeajuns de reduse, în lipsa unor obstacole, naturale sau artificiale etc.

b. Teoria *priorității limbajului sonor* este preponderentă în seria opiniilor despre originea limbajului (Aristotel, Platon, Lucrețius, Sf. Augustin, Leibniz, Darwin, Spencer, Herder, G. Vico, Fr. Engels, J. Noiré, Al. Graur, G. Révész etc.). Ea respinge ipoteza derivării cuvîntului din gest, dar nu și ideea unei coexistențe încă de la început între cele două forme de limbaj.

În Antichitate, de exemplu, se întâlnește la Lucrețius: „Ei își dădură între ei spre pază/ Copiii și femeile, spunîndu-și/ *Prin semne și cu glasuri îngîinate*/ Că este drept ca toți să aibă milă/ De cei neputincioși”¹² (s. n.). La noi, coexistența celor două limbaje o admite Al. Graur¹³.

Ideea se întâlnește și la partizanii priorității gestului, dar este trecută în umbră de teoria precedenței în timp a limbajului cinetic. Wundt, de exemplu, vorbește la un moment dat de dezvoltarea pe căi și în scopuri deosebite a celor două limbaje: cel gesticular ar fi reprezentat obiecte, cel sonor, derivat din mișcările expresive ale feței și gurii, stări emoționale. Coexistența celor două limbaje a fost și a rămas permanentă, dar s-au dezvoltat în limbaj fundamental numai emisiunile sonore, înăscute, și nu gesturile. Cauzele trebuie să fie multiple, unele mai greu de identificat. În orice caz, trebuie să fi avut rol decisiv dezvoltarea într-un anumit sens, principal, a activității scoarței cerebrale, în strînsă legătură cu o serie de factori, între care:

- posibilitățile largi, pe care le ofereau comunicării grupurile sonore, multiple, deja relativ diferențiate, de care dispunea omul primitiv,
- posibilitatea stabilirii de relații, imitative, de exemplu, cu manifestări, preponderent sonore, ale lumii înconjurătoare (animale, păsări, fenomene ale naturii, fenomene geologice, meteorologice etc.),
- caracterul mai puțin restrictiv al condiționărilor impuse de emisiunile sonore (de distanță, geografice, meteorologice, de activitate etc.) receptării lor.

¹² Lucrețiu, 1965: 306.

¹³ Vezi studiul „Limba gesturilor și limba strigătelor”, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. IV, București, Editura Academiei Române, 1962: 139-146.

Însăși impunerea definitivă a limbajului sonor ca instrument esențial și indispensabil de comunicare între oameni, structura și funcțiile sale, rolul primordial în dezvoltarea gândirii, societății și omului ca ființă superioară argumentează ideea priorității sale diacronice și a prevalenței sale în sincronia epocilor preistorice. Limbajul gesturilor, al mimicii, al pantomimei, a devenit tot mai mult un auxiliar al limbajului sonor și, în situații speciale, un înlocuitor sau un limbaj derivat, într-un anumit sens asemenea scrisului.

*
*   *

În ceea ce privește primele forme de limbaj sonor, opiniile sînt destul de diferite, alternînd *deducția* cu *ipoteza* și cu *fantezia* și reflectînd concepțiile susținătorilor despre circumstanțele apariției limbajului uman.

Plecînd de la prioritatea caracterului emoțional în istoria constituirii limbajului, O. Jespersen formulează ipoteza romantică a priorității cîntecului, exprimînd-o într-o manieră destul de naivă: la început, limbajul „ar fi fost ceva intermediar între tonurile lirice ale unui pisic pe un acoperiș de casă și cîntecele armonioase ale privighetorii”¹⁴. Ideea priorității formelor cîntate se întâlnește și la filozofii greci, iar dintre filozofii și savanții epocii moderne, la H. Spencer și la Darwin, care consideră cuvintele ca derivînd din sunete articulate ce imitau apeluri armonioase ale vietuitoarelor. Pentru J. v. Ginneken, limbajul primar era un fel de *gîngurit*, ca la copii.

În cadrul aceleiași concepții care corelează apariția limbajului cu caracterul preponderent emoțional al vieții spirituale a omului preistoric se înscriu și diferitele teorii *interjecționale*. Cele mai vechi apar încă în Antichitate. Epicur, Lucrețius și întreaga școală epicureică au considerat primele forme de limbaj manifestări exterioare, sonore, ale unor puternice stări de excitație. Considerînd aceeași stare de excitație la om și la animale, Epicur pare să nu ia în considerație nici condiționările

¹⁴ *Apud* G. Révész, 1950: 174.

sociale și nici funcția de comunicare a limbii, iar gândirii îi ignoră rolul specific, fără de care nici o emisiune sonoră nu poate fi considerată limbaj, fie el cât de rudimentar.

În epoca modernă teoria este dezvoltată, mai mult în legătură cu teoria sunetelor expresive, de J. J. Rousseau, G. Vico, W. Wundt etc. Nu-i departe de teoria expresivă interjecțiilor nici teza *strigătelor de muncă* ale lui J. Noiré, și nici cea a *strigătelor emise de animale* și pe care oamenii le-ar fi putut prelua. Ideea a circulat în Antichitate dar a fost respinsă de Aristotel. A reapărut, însă, în strînsă legătură cu ipoteza existenței unui *limbaj animal*.

Prin observații și pe cale experimentală s-au tras concluzii pozitive privind existența unor forme de „comunicare” la diferite specii de animale și păsări, dar nu s-a putut încă argumenta convingător că s-ar depăși treapta instinctuală. Rămînîndu-se la nivelul emisiunilor sonore, fără a se căuta ce e dincolo de ele, s-au întreprins lucrări destul de pretențioase asupra „limbajului” unor animale superioare. R. M. Yerkes și B. W. Learned pretind că ar fi identificat un număr de cuvinte bine diferențiate și chiar sunete bine delimitate, articulate, la cimpanzeu¹⁵. În *Chimpanzee intelligence and its vocal expressions* (1925), ei descriu acest vocabular, alcătuit din observarea „vorbirii” a doi cimpanzei. Inventarul lor lexical era constituit din 32 de „cuvinte”, dintre care doar două erau comune. Majoritatea sunetelor erau de tip gutural: g, k, iar „cuvintele” corespundeau senzațiilor de foame, durere fizică și stărilor de neliniște, spaimă, mulțumire etc.

Dincolo de aceste descrieri, unele reflectînd mai degrabă „arta” investigatorului, problema derivării limbajului uman din strigătele animalelor rămîne încă în afara unei argumentații substanțiale.

Cu deosebire frecventă este teza *onomatopeică*, dezvoltată de reprezentanții teoriei *imitației* despre originea vorbirii. Se întîlnește de-a lungul secolelor la Platon, Leibniz, Herder, Ginneken, Steinthal, Potebnea etc. Reprezentanții teoriei naturale, în filozofia greacă, se situau, implicit, pe aceeași poziție.

¹⁵ Apud G. Révész, 1959: 40 ș. u.

Pentru J. v. Ginneken, în etapa dezvoltării limbajului sonor din cel vizual, primele forme – *clicurile* – au luat naștere din imitarea suptului la copil. Leibniz corelează capacitatea omului de a se face înțeles cu posibilitățile sale mimetice. La baza constituirii cuvintelor primare a stat imitarea sunetelor din natura înconjurătoare; cuvintele rădăcini au fost la origine onomatopei. Prin teoria sa, a *reflexelor*, Steinthal susținea că omul primitiv alături fiecărei impresii sensibile primită din realitatea înconjurătoare o articulație reflexă onomatopeică adecvată.

Teoriile sonore privind primele forme de limbaj uman sînt, fără îndoială, mult mai aproape de formularea unor răspunsuri decît cele cinetice; răspunsuri ultime, însă, nu pot da nici ele. De altfel, un răspuns definitiv nu se va putea da probabil niciodată. Nu există nici o cale riguros exactă care să ducă spre acea epocă îndepărtată, cînd, printr-un complex de împrejurări, ceea ce fusese pregătit de milenii de evoluție se produce. Totuși, cu logica, cu deducția [și cu dialectica materialistă] acest răspuns se poate apropia tot mai mult.

Majoritatea teoriilor se opresc la jumătatea drumului întrucît pierd la un moment dat din vedere însuși obiectul cercetării sau, mai frecvent, al speculațiilor. Problema are, între altele, două aspecte, fundamentale: 1. originea primelor forme de limbaj sonor, 2. natura acestor prime forme.

Nefăcîndu-se cu claritate această necesară diferențiere decît tîrziu și doar sporadic (o face la noi Al. Graur), natura primelor forme de limbaj a fost confundată cu emisiunile sonore care le-au precedat. S-a pierdut atunci din vedere elementul esențial în formarea limbajului: gîndirea, manifestată în acea epocă în dezvoltarea unei *intenții* de comunicare și în descoperirea unei relații între emisiunea sonoră și cauza care a produs-o. Și s-a mai pierdut din vedere că perioada devenirii omului și, deci, a devenirii limbajului se prelungește mult, de-a lungul cîtorva milenii, interesînd serii numeroase de generații.

Prin luarea în considerație a tuturor acestor factori, *pierduți din vedere*, cîteva aspecte măcar ale problemei se pot clarifica întrucîtva, fie și numai sub forma unor ipoteze, dar a unor ipoteze plauzibile.

Primele forme ale limbajului uman derivă din strigătele interjecționale ale animalelor. O categorie dintre aceste strigăte, cele pe care le

poseda „omul” însuși, în stadiul său ultim de animalitate, vor fi continuate și *convertite* în cele dintâi forme, rudimentare, de limbaj. Acestea erau *interjecțiile*, devenite forme de limbaj, din momentul în care omul preistoric devine conștient de existența unui raport de cauzalitate între structura lor fonică și o anumită stare emotivă interioară și, în consecință, prin declanșarea unui proces de instrumentalizare a lor.

Alte categorii, strigătele interjecționale emise de alte animale, „omul” le va „copia” din spirit de imitație, dar mai ales din nevoia de comunicare, o dată cu apariția primelor forme de *conștiință*, de reflectare conștientă – se înțelege, rudimentară – a lumii din jur. Animalele, *celelalte*, devin „planul de referință” care era „desemnat” prin manifestările sale sonore. Acestor strigăte copiate li se adaugă alte complexe fonice, „copiind” alte manifestări sonore ale naturii înconjurătoare: curgerea râurilor, tunetul, ploaia, vântul, furtunile etc. Acestea erau formele *onomatopeice*.

Așadar, primele forme de limbaj uman au fost *structuri interjecționale și onomatopeice* și nu doar *interjecțiile* sau doar *onomatopeile*. Interjecțiile nu puteau comunica decât stări interioare ale subiectului, iar prin onomatopei puteau intra în incidența comunicării numai componente ale lumii din jur care se manifestau sonor. Aceste prime forme s-au dezvoltat ca forme de limbaj într-o perioadă îndelungată de timp și printr-o evoluție gradată, printr-un proces de perfecționare simultană a aparatului vocal și a activității cerebrale, o dată cu dezvoltarea comunității sociale.

Primul salt în devenirea limbajului îl constituie convertirea strigătelor interjecționale în *interjecții imperative*¹⁶. Din expresii instinctuale, pentru subiectul emițător, observate și „înțelese” de către cei din jur, strigătele-interjecții devin forme de limbaj când sînt emise cu intenția de a determina o anumită reacție (fuga, gruparea pentru apărare etc.) la semenii.

Apariția *onomatopeilor* trebuie să se fi produs într-un timp următor, când caracterul conștient al existenței unei relații între interjecție

¹⁶ Ideea primordialității funcției imperative apare la Révész.

și cauza ei, trece de la *ascultător* (omul primitiv privit ca ascultător), la *vorbitor*, care *imită*, transmițînd mai departe ce a auzit, sau care *produce* el cel dintâi, copiind, sunete „emise” de obiectele din jur: animale, râuri curgînd, cascade, vîntul etc. sau de *semenii* săi. În sensul acesta se poate spune chiar că primele forme de limbaj au fost *interjecții onomatopeice*, adică interjecții imitînd strigăte emise de *hominide*. Poate că la început intenția a fost tot primordial-imperativă (sau mai exact, determinativă, serios sau și în glumă; poate un fel de amuzament al copiilor și tinerilor), dar e mai probabil ca prin onomatopei să se fi afirmat pentru prima dată comunicarea *indicativ-enunțiativă*.

Aceasta este preistoria limbajului uman. Intrarea în istorie se face probabil greu și lent, prin desfășurarea unui proces de durată de abstractizare și diversificare, proces care a trebuit să ducă la crearea primelor rădăcini, *verbale* sau *nominale*, concomitent cu un fenomen de dezvoltare a vocalelor în interiorul structurilor consonantice ale formelor lingvistice primitive, derivate din interjecții și onomatopei, asigurîndu-se astfel comunicarea la distanță.

Cînd a apărut limbajul vocal articulat?

Întrebarea privește devenirea însăși a omului; în afara limbajului, omul nu iese din starea de animalitate. Iar limbajul era strîns legat de dezvoltarea gîndirii, cu care se află într-un raport de condiționare și determinare reciprocă. În consecință, rezolvarea problemei este de domeniul antropologiei în primul rînd, reclamînd, însă, convergența eforturilor tuturor științelor care se interesează de istoria devenirii umane.

Concepînd existența unor strînse relații de intercon condiționare între limbaj, pe de o parte, evoluția scoarței cerebrale și dezvoltarea activităților material-productive, pe de alta, ipotezele privind epoca apariției vorbirii se formulează în funcție de descoperirile antropologiei, anatomiei comparate, paleontologiei etc.

Excluzînd mileniul IV î.e.n., propus de J. v. Ginneken, care deriva limbajul sonor din cel cinetic, prin intermediul scrierii hieroglifice, apariția primelor forme de limbaj articulat este situată de diversele științe fie în epoca omului de Neanderthal (100 000-50 000 î.e.n.), fie în cea a omului de Cro-Magnon (30 000 î.e.n.). Argumentele se adună mai multe în favoarea tezei epocii omului de Cro-Magnon – Homosapiens. Interpretarea descoperirilor arheologice demonstrează că acesta cunoștea o organizare superioară a activităților. Descoperirea de schelete de adulți și copii, în peșterile din Liguria (Balzi Rossi), Italia, care erau însoțite de ornamente din scoici și os, conduce la concluzia că exista un anumit ritual al înmormîntării¹⁷ care e greu de admis că s-ar fi putut desfășura în afara existenței unor forme, fie și rudimentare, de limbaj. După aceea, fabricarea uneltelor pentru producerea altor unelte este un alt indiciu că se făcuse deja un pas decisiv în comportamentul omului primitiv, sugerînd existența unor forme de diviziune a muncii, ceea ce implică, pe de o parte, intrarea într-o treaptă superioară a activității scoarței cerebrale, pe de alta, intervenția în mod necesar a limbajului.

Paleontologia limbajului apelează sau la scris, în formele sale cele mai vechi, sau la compararea limbilor în fazele lor cele mai vechi. Plecînd de la primele zgîrieturi regulate pe pereții peșterilor și trecînd de aici la primele figuri gravate, apoi, la pictograme, se ajunge deductiv la aceeași epocă a omului de Cro-Magnon (G. Devoto vorbește de anii 25 000-20 000 î.e.n.).

A existat o limbă primitivă?

Aceasta este o problemă care stă și mai mult sub semnul ipotezelor. Teoretic, drumul spre constituirea unui prim inventar de semne a fost deschis de inserarea unor structuri vocalice în grupurile consonantice reprezentînd convertirea strigătelor interjecționale și a onomatopeilor în rădăcini. Practic, însă, nici paleolingvistica (studiul celor mai

¹⁷ Cf. G. Devoto, 1974: 25 ș. u.

vechi forme de semne lingvistice, chiar anterioare pictogramelor) și nici paleontologia în general, spre a nu mai vorbi de împingerea oricît de departe a metodei comparativ-istorice, nu dispun de date care să traseze o cît de firavă cale spre rezolvarea problemei, fie și în linii foarte generale. Evoluția cunoașterii umane a depășit doar treptat o serie de ipoteze fantaziste greu argumentabile.

Viziunea teologică rezolvă problema, în modul ei, prin teza unei limbi sacre, ebraica, pe care o așeza la originea tuturor limbilor. Plecînd de la mitologia biblică, unele scrieri din afara bisericii vorbesc de o limbă adamică. Prin secolul al XVI-lea, G. d'Anvers considera că această limbă adamică ar fi flamanda, de unde concluzia că flamanda reprezintă idiomul cel mai vechi. În alt context Leibniz vorbește despre o limbă adamică; prin acest concept, filozoful german avansează ideea că originea limbilor se situează dincolo de punctul de apariție al tuturor limbilor cunoscute. Considerînd seria ipotezelor sale, mai degrabă mitologice, N. I. Marr vorbește de o primă limbă, *iafetica*, dezvoltată, pe baza a patru cuvinte: *sal*, *ber*, *ion*, *ros*, după amalgamarea diferitelor triburi, care dispuneau deja, fiecare, prin preotul-mag, de cîte un cuvînt poli-funcțional: strigăt de adunare, marcă etnică și totemică etc.

Problema intră sub incidența unor ipoteze științifice mai ales de la începutul secolului al XIX-lea, cunoscînd repede mutații hotărîtoare. Fr. Bopp vrea să ajungă, prin sanscrită, la stadiul primar al limbajului omenesc, cel al rădăcinilor monosilabice izolate, cînd grupul sonor trebuia să fi fost semnificativ prin el însuși. Nu a atins acest stadiu, dar a descoperit metoda comparativă. Ulterior se va demonstra că sanscrita nu era nici măcar cea mai arhaică dintre limbile cunoscute. Aspirația spre descoperirea celor mai vechi forme ale limbajului uman a rămas de la Bopp încoace o permanență a lingvisticii, concretizîndu-se într-o tot mai detaliată investigare a structurii limbilor de bază (indo-europeană, semitică etc.).

Problema *limbii primitive* intră totodată în corelație cu cea a patriei primitive a primilor oameni (plasată cînd în Asia centrală, cînd în Australia) și a migrațiilor. Se dezvoltă teorii opuse: a *monogenezei* și a *poligenezei*. Italianul A. Trombetti o susține pe cea dintîi. J. Schmidt o respinge sub calificativul de *limbă fantomă* dat ipoteticei limbi primitive

unice. H. Schuchardt (1842-1927) consideră că cele două direcții co-există de la început. Limbile primitive cunoscute nu oferă date suficiente care să argumenteze decisiv o teorie sau alta. Existența mai multor familii de limbi, cu structuri extrem de diferite (indo-europene, ugro-finice, semitice etc.) ar sprijini ideea poligenezei. Dar, oricât de mari ar fi aceste deosebiri tipologice, ele nu au împiedicat nașterea ideii înrudirii dintre aceste familii de limbi, ceea ce ar duce la ipoteza monogenezei. În stadiul actual al cunoașterii, problema își așteaptă rezolvarea.

(2). Funcțiile limbii

Dezvoltându-se prin conștientizarea expresivității strigătelor interjecționale subiectiv-instinctuale, funcția *activ-imperativă*, de determinare a unei atitudini la ceilalți membri ai comunității-hoardă, este prima formă de instrumentalizare a emisiunilor sonore primare, condiționată de existența unei grupări umane și condiționând-o. Posibilitatea desfășurării funcției *imperative* era condiționată de comunitatea de trăire a unor acelorași experiențe de viață. Un complex sonor putea declanșa o atitudine de apărare, de exemplu, la membrii ceilalți ai cetei numai dacă aceștia trăiseră ei înșiși anterior, direct sau indirect, evenimentul care l-a provocat; numai astfel puteau stabili o legătură de cauzalitate între cele două fenomene: apariția evenimentului-primejdie și emiterea interjecției.

Funcției activ-imperative i se alătură de timpuriu o funcție *indicativ-enunțiativă*, sprijinită pe complexe sonore imitative, devenind două ipostaze ale funcției *de comunicare*. Din implicită în prima ipostază, funcția de comunicare devine explicită în cea de-a doua, stimulând autonomizarea limbii. De-acum înainte posibilitatea realizării funcției de comunicare este legată de posibilitatea stabilirii unor raporturi între semnele lingvistice și o anumită experiență de viață, fără obligația ca această experiență să fi fost trăită efectiv în comun de cei implicați în comunicare. Structura sonoră a formelor lingvistice trebuie să fi fost pentru multă vreme foarte transparentă în ce privește realitatea desemnată. În

faza de început comunicarea era posibilă tocmai datorită caracterului foarte puțin mediat al constituirii și dezvoltării „sensului”.

Amîndouă ipostazele funcției de comunicare implică, prin însăși desfășurarea lor, existența societății. Ambele implică existența unui receptor, neindividualizat, nedesprins de gruparea socială, în realizarea aspectului imperativ, presupunînd de acum un proces de individualizare în aspectul indicativ. Iar receptorul este reprezentantul condiționărilor pe care le impune limbii societatea. Din momentul în care omul emite primele grupuri sonore cu intenția de a ajunge la un receptor, căruia să-i determine un anumit comportament, el ține seama de el. Pe de altă parte, receptorul, prin aceea că acționează în sensul intențiilor vorbitorului, relevă și accentuează caracterul social al limbii. Fenomenul devine cu deosebire revelatoriu în epocile istorice ale limbilor, cînd interlocutorul devine factor activ pentru situarea enunțului lingvistic receptat sub semnul socialului neluînd în considerație manifestările individuale. În condițiile anulării transparenței constituirii și revelării sensului o dată cu accentuarea maximă a caracterului mijlocit al raportului dintre cuvînt și realitatea desemnată, desfășurarea optimă a funcției de comunicare este condiționată tocmai de această situație în social a locutorului și interlocutorului, a unui enunț lingvistic, emis și receptat.

În realizarea funcției de comunicare, și prin aceasta, raportul *limbă-societate* se desfășoară în amîndouă sensurile. Funcția de comunicare presupune existența societății și modelarea limbii după cerințele societății, fiind totodată și condiția fundamentală a constituirii diferitelor grupuri sociale, mai restrînse sau mai largi, chiar pînă la constituirea unui popor, a unei națiuni.

Funcția de comunicare, suport al înțelegerii între membrii aceleiași comunități, se impune ca instrument fundamental de coeziune, pe orizontală, asigurînd, în sincronie, buna desfășurare a relațiilor sociale și pe verticală, asigurînd, în diacronie, continuitatea între generații, în planul vieții materiale și spirituale, asigurînd, în consecință, însuși progresul cunoașterii. Manifestată mai întîi ca necesitate, funcția de comunicare determină constituirea (printr-un proces de devenire) și dezvoltarea limbajului ca facultate umană, a limbilor ca sisteme de semne, a omului

ca ființă superioară, dotată cu limbaj oral articulat și gândire, a societății umane în genere, a colectivităților umane, determinate istoric.

Prin rolul ei în dimensionarea omului, funcția de comunicare a avut și continuă să aibă importanță majoră în dezvoltarea lui biologică. Dacă, din diferite motive, această funcție nu s-ar exercita, omul, ca individ, ar putea cunoaște fenomene de involuție biologică, fenomene, observate, de altfel, la copiii răătăciți și adaptați la viața animalelor în mijlocul cărora au crescut și s-au maturizat. Exercițarea sau neexercițarea funcției de comunicare poate lăsa amprente însemnate asupra dezvoltării psihice și intelectuale a omului. În acest sens, s-a constatat că, sub aspect intelectual, orbii manifestă, în general, un grad de relativă superioritate, în raport cu surdo-mușii, care se caracterizează printr-un nivel mai scăzut al gândirii abstracte.

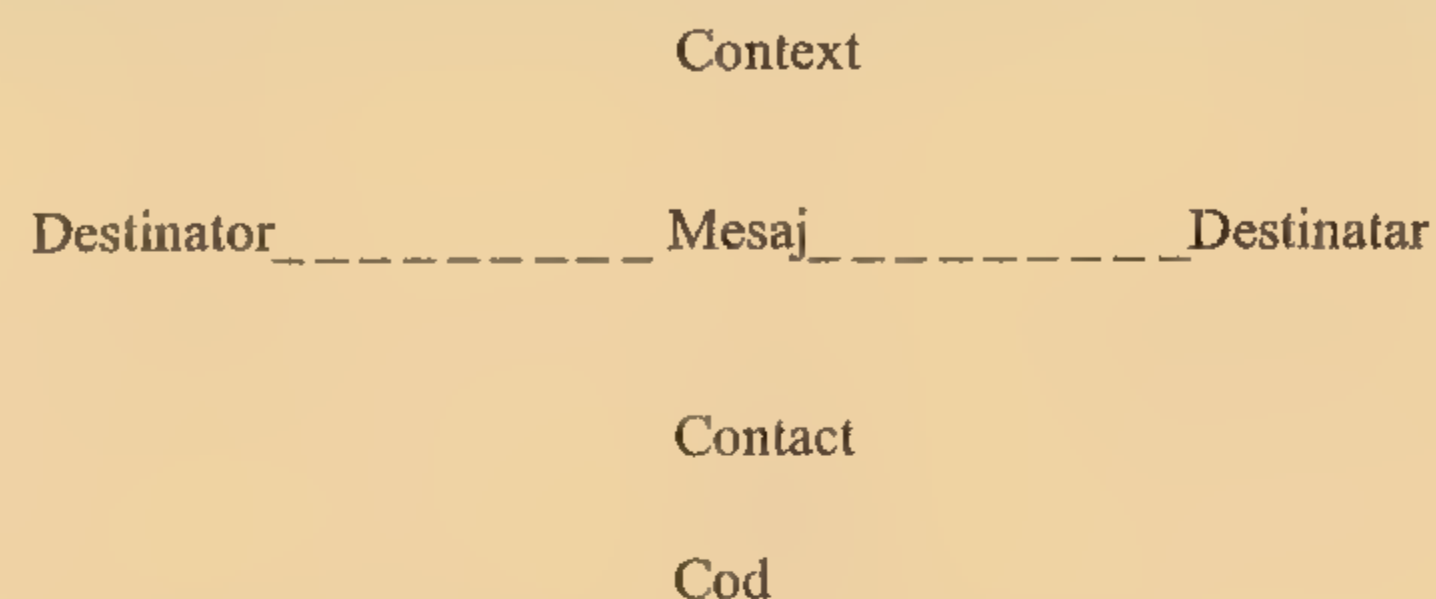
Prin funcția ei esențială, limba se alătură altor mijloace de comunicare: gesturi, mimică, pantomimică, flori, culori, vestimentație, simboluri matematice sau chimice, semne de circulație sau topografice, artele etc., pe care le domină prin caracterul său universal, complex, abstract și concret în același timp, natural și convențional.

Funcția de *comunicare* este funcția globală a limbii. În desfășurarea ei, de fapt, ca funcție de comunicare și cunoaștere, se întemeiază pe diferite funcții particulare, specializate, în legătură cu factorii implicați în activitatea lingvistică.

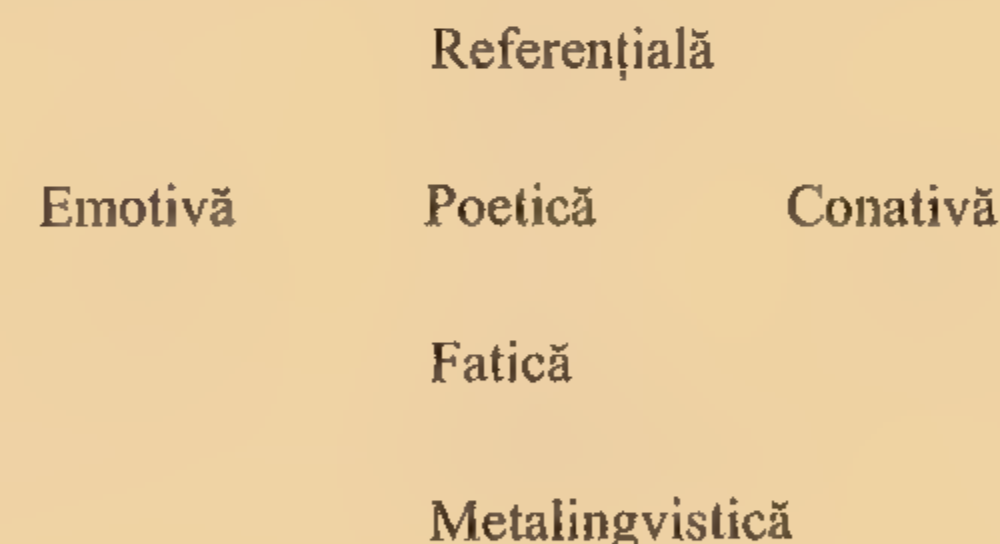
Luând în considerație, dintr-o perspectivă psihologică, cele trei componente fundamentale ale actului lingvistic: subiectul vorbitor, ascultătorul și conținutul comunicării, K. Bühler¹⁸ identifică trei funcții ale limbii: 1. *expresivă* (numită și *emotivă*); se desfășoară la polul primului protagonist: subiectul vorbitor, 2. *apelativă* (numită și *exclamativă*); constă în invitarea unui al doilea protagonist: destinatarul, ascultătorul, la desfășurarea comunicării lingvistice, 3. *reprezentativă*; reprezintă prin semne lingvistice, un anumit conținut care este transmis de la primul protagonist la al doilea.

¹⁸ Cf. Al. Graur et al., 1971: 17-18.

În prelungirea teoriei lui K. Bühler, R. Jakobson¹⁹ va identifica șase funcții. Plusul de trei rezultă din modul mai detaliat în care este conceput actul vorbirii, în desfășurarea căruia sînt implicați șase factori:

Fiecărui factor îi corespunde cîte o funcție:

Funcția *referențială* (numită și *denotativă*, *denominativă*, *cognitivă*) corespunde funcției *reprezentative* din interpretarea lui K. Bühler

¹⁹ În studiul „Linguistique et poétique”, din vol. *Essais de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 213 ș.u. Studiul este publicat în traducere românească, în vol. *Probleme de stilistică*, Editura Științifică, București, 1964: 83-125.

sau funcției de *formulare și exprimare a gândirii*, din alte interpretări, își dezvoltă conținutul din raportarea limbii la *context* (*referent*, în alți termeni, sau *planul ontologic* sau *realitatea extralingvistică*).

Prin această funcție limba „descrie” „interpretează” realitatea extralingvistică în interiorul raportului *limbă ⇔ gândire – plan ontologic*.

Limbajul a apărut din necesitatea oamenilor de a-și transmite reciproc informații despre realitatea din jur, reflectată în planul conștiinței. În acest proces de reflectare, superioară, perceperea însăși a realității trece, la om, prin limbă care, prin *denumire*, o scoate de sub semnul instinctualului și o pune sub cel al judecății. Limba introduce (sau relevă) ordine în lumea realului prin organizarea gândirii.

Organizînd și dirijînd reflectarea realității în planul conștiinței umane, limba se relevă ca instrument indispensabil, „suport” de neînlocuit, în afara căruia ar intra sub semnul îndoielii însăși existența gândirii. „Fără expresia sa în limbă – observă Saussure – gândirea noastră nu este decît o masă amorfă, indistinctă...; luată în ea însăși, gândirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este delimitat în mod necesar. Nu există idei prestabilite și nimic nu este distinct înainte de apariția limbii”²⁰.

Prin limbă, [„realitatea nemijlocită a gândirii” (K. Marx)], perceperea obiectivă, directă, a lumii realului trece în reflexie subiectivă și în afara contactului direct. Prelungindu-și existența în conștiința umană, realitatea este supusă interpretărilor de profunzime, care o smulg limitelor închise ale concretului și particularului spre a o înălța în sfera abstractului și generalului. Procesele fundamentale prin care gândirea *prelucrează* realitatea își au, într-un anume sens, condiționată constituirea și desfășurarea de către limbă. Trecerea percepțiilor prin reprezentări în noțiuni se realizează prin planul expresiei limbii, de esență duală, materială și ideală în același timp; spiritul se relevă, astfel, împovărat încă de la început de materie [(Marx-Engels)]. Generalizarea și abstractizarea, desprinderea esențialului din fenomenal, sînt mediate de planul semantic al limbii, într-un raport de intercondiționare reciprocă. În acest proces, sînt condiționate de limbă înseși instrumentele

²⁰ F. de Saussure, 1967: 115 ș.u; în ediția românească, 1998: 126 (n. ed.).

gândirii; noțiunile nu se pot constitui în afara cuvintelor; judecățile nu se pot formula în afara propozițiilor; raționamentele nu se pot desfășura în afara organizării propozițiilor, prin raporturi sintactice, în fraze. Formulînd și susținînd procesele fundamentale ale gândirii, limba nu asigură doar reflectarea în conștiință a realității, dar și impulsionează totodată dezvoltarea gândirii.

Prin funcția denominativă, subiectul vorbitor încadrează impresiile sale personale, subiective, în normele de interpretare socială a realității. Prin limbă, gândirea se fixează într-o formă materială, perceptibilă. În felul acesta, gândirea omului implică acțiunea reciprocă dintre subiectul care gîndește și conținutul de realitate și de meditații asupra realității inclus în cuvînt. Limba asigură mecanismului interior al gândirii o formă exterioară de existență și relevare, care o face socială; esențial individuală și interioară, gândirea devine, prin limbă, socială și exterioară.

Acest rol limba îl desfășoară încă de la origine. Apariția vorbirii articulate a fost o treaptă esențială în eliberarea omului de obiecte și pentru dezvoltarea procesului de cunoaștere. Activitatea logică de gândire devine – prin limbă – o activitate independentă sau relativ independentă. Cîștigîndu-și acest caracter de independență, gândirea devine o premisă esențială pentru transformarea creatoare a lumii. Prin aceasta, în interiorul raportului *limbă ⇔ gândire* comunicarea nu se oprește la transmiterea de informații despre o anumită componentă a planului referențial. Funcția *cognitivă* scoate omul din limitele închise ale contactului direct cu lumea înconjurătoare. Experiențele personale se generalizează. Prin acumulări de la individ la individ, în sincronie, și de la o generație la alta în diacronie, sfera cunoașterii umane se amplifică în permanență. Cunoașterea este una din funcțiile de bază ale gândirii, dar numai limbajul asigură posibilități infinite de dezvoltare a procesului de cunoaștere pe dimensiuni teoretic nelimitate. Omul ajunge, prin limbă, a cunoaște mereu mai în profunzime lumea micro- și macrocosmică.

Funcția *expresivă* este circumscrisă *emîțătorului* (*destinatorului*). Viața spirituală umană nu se confundă decît în parte cu activitatea de gândire. Limba, expresie a întregii vieți spirituale, depășește dimensiunile sferei descrise de funcția sa de exprimare și de formulare a gândirii în

procesul de reflectare și de interpretare a realității. Toate componentele spirituale ale vieții omului își lasă amprenta asupra modului său de a se exprima. Prin funcția *expresivă*, vorbitorul își exprimă, conștient sau inconștient, voluntar sau involuntar, atitudinea sa față de realitate, față de conținutul textului pe care îl transmite, față de societatea cu care intră în dialog. Funcția expresivă este absolută în interjecții și elemente interjecționale, fără a se limita, însă, la acestea. Se concretizează în variate fenomene lingvistice (alături de unele extralingvistice), la nivel fonetic: prelungiri de vocale, repetări de consoane, căderi de vocale sau consoane, de silabe etc., și sintactic mai cu seamă, dar și la nivel morfologic și lexical. R. Jakobson argumentează în favoarea rolului principal pe care îl are în comunicare funcția expresivă (numită și emotivă), cu posibilitatea dezvoltării unui amplu registru de variere a expresiei unui enunț, fie acesta cât de redus; un actor de la teatrul Stanislavski a realizat 40 de variante intonaționale ale sintagmei *Segodnia vecerom* corespunzând la tot atâtea situații emoționale, recunoscute toate de publicul moscovit mai întâi, de majoritatea cetățenilor de origine moscovită din America, invitați să asculte înregistrările pe bandă²¹.

Funcția expresivă devine net relevantă în organizarea stilistică a limbii, în ansamblu, și a enunțurilor lingvistice.

Funcția *poetică* rezultă din centrarea atenției asupra *textului* (mesajului în termenii lui R. Jakobson) în el însuși. Fiind un produs al activității spirituale a omului, limba nu poate rămâne indiferentă la latura estetică. Funcția *poetică* orientează constituirea și organizarea mesajului lingvistic, considerat în sine, în afara raportului cu realitatea obiectivă care l-a provocat, în sensul unei estetici a limbii. Se concretizează în gruparea componentelor enunțului nu după conținutul lor informațional și nici reflectând o anumită atitudine a emițătorului față de realitate, ci în funcție de cadențarea fluxului sonor, de armonia lui estetică. Impune, de exemplu, evitarea cacofoniilor, a repetițiilor dizarmonioase, constituirea unităților ritmic-intonaționale, asigurarea echilibrului sonor al cuvintelor și sintagmelor etc.

²¹ R. Jakobson, 1964: 88-89.

Implicită în comunicarea lingvistică, funcția poetică devine esențială în procesul de convertire a comunicării lingvistice în comunicare estetică, când limba se constituie în instrument fundamental al artei literare. Este funcția fundamentală a limbajului poetic.

Specificul funcției poetice constă în reorganizarea proceselor de bază ale actului lingvistic: *selecția* și *combinarea*, pe cele două axe: *sintagmatic* și *paradigmatic*. În comunicarea lingvistică, subiectul vorbitor procedează mai întâi la o selectare, pe baza principiului echivalenței de pe axa paradigmatică a unor termeni, pentru a-i combina apoi, pe axa sintagmatică, în baza principiului contiguității, în funcție de conținutul informațional al mesajului. Pentru un enunț ca *Elevul studiază pentru examen*, vorbitorul selectează fiecare termen din mai multe clase de termeni posibili, de exemplu, în raport de sinonimie între ei, avînd în vedere și perspectiva combinării lor într-o aceeași sintagmă: (1) *student, școlar, licean, elev, ucenic* etc., (2) *a învăța, a (se) pregăti, a cerceta, a toci* etc., (3) *teză, concurs, examen* etc. „Studentul/ elevul se pregătește pentru examen.” // „Studentul/elevul învață pentru teză”. În comunicarea estetică, principiul echivalenței este „proiectat de pe axa selecției pe cea a combinării”²²; paradigmaticul trece în sintagmatic. Poetul nu mai alege un termen dintr-o clasă de sinonime; el propune o serie de echivalențe pe care le desfășoară în plan sintagmatic. Versul eminescian *Ea din noaptea amintirii o vecie-ntreagă scoate* apropie prin metaforă *noapte* și *amintire* într-o echivalență cu rol activ în procesul de constituire a semnificației lirice, la polul creatorului, în declanșarea emoției estetice și împlinirea semnificației, la polul cititorului.

Funcția *conativă* își constituie conținutul specific din orientarea limbii spre *destinatar*, impunînd introducerea în textul lingvistic de elemente prin care destinatarul să fie implicat într-un fel sau altul în actul de comunicare.

Funcția *fatică* își are originea în centrarea limbii asupra *canalului*; prin această funcție se introduc în enunț elemente lingvistice sau se cons-

²² R. Jakobson, 1964: 95.

truiesc enunțuri prin care se verifică menținerea contactului lingvistic între emițător și destinatar sau pentru întărirea acestui contact. Se concretizează în structuri interogative, în mod frecvent incidente, de tipul *Mă asculți? Mă înțelegi? Alo!* etc.

Funcția *metalingvistică* determină dezvoltarea de enunțuri sau introducerea în text de structuri prin care se definesc termeni din *cod*. Interlocutorul cere lămuriri în legătură cu o serie de termeni întrebuințați de emițător, al căror înțeles îi este necunoscut: „*Ce înseamnă imanent?*”, „*Ce-ai vrut să spui prin «taie frunze la cîini»?*” Explicarea termenilor poate fi dată de la început de emițător; așa se întâmplă în textul științific. Prin această funcție limba se relevă ca singurul sistem semiotic care se întoarce asupra sa, se autodefineste și se autocaracterizează.

Procesul de comunicare

Funcțiile limbii se împletesc, în grade diferite, în realizarea funcției globale, de comunicare și cunoaștere în *comunicarea lingvistică*, implicînd în mod necesar existența societății. Orice comunicare lingvistică presupune reciprocitate și dezvoltare în două sensuri. Forma ei esențială de manifestare este *dialogul*. *Monologul* însuși este un tip particular de dialog, dialogul subiectului vorbitor cu el însuși.

Comunicarea lingvistică reprezintă esența însăși a limbii și expresia în cel mai înalt grad a caracterului ei social. Teren de manifestare a relațiilor interumane fundamentale, comunicarea lingvistică implică, în interpretarea lui J. L. Austin²³, trei categorii de acte:

- a) un act *locutor* (sau *locuțional*), „activitatea” de înlănțuire în enunț a semnelor lingvistice, în legătură cu articularea „informațiilor” de comunicat;

- b) un act *ilocutor* (*ilocuțional*), „activitatea” prin care enunțarea textului reprezintă totodată și *real-izarea* conținutului enunțat. Un enunț precum „Îți promit că mă întorc imediat” înseamnă și actul promisiunii;
- c) un act *perlocutor* (*perlocuțional*), „activitatea” prin care locutorul are anumite intenții asupra interlocutorului. Printr-un enunț precum „Crezi că am procedat bine așa?”, locutorul poate nu vrea un răspuns, ci doar să-i creeze interlocutorului impresia că-i ia în considerație părerile.

Exercitarea funcțiilor limbajului înseamnă desfășurarea procesului de comunicare, între cel puțin doi membri ai unei comunități lingvistice, în baza unei anumite limbi, proprie acelei colectivități. Cînd comunicarea se face între vorbitori aparținînd unor comunități lingvistice diferite, se recurge, prin acord, implicit sau explicit, la o limbă cunoscută în comun.

Desfășurarea procesului de comunicare înseamnă un schimb reciproc de mesaje, implicînd înțelegerea lor reciprocă. Procesul, doar aparent simplu, este în realitate deosebit de complex, desfășurîndu-se pe multiple coordonate (anatomofiziologică, psihică, fizică etc.) și pe fondul unei ample rețele de relații de interdependență: limbă și gândire, limbă și societate, limbă și realitatea obiectivă, gândire și realitate, individ și limbă etc.

Spre deosebire de alte facultăți umane, *văzul*, *auzul* etc., limbajul nu dispune de organe specifice. Funcția primară a tuturor organelor interesate în procesul activ al vorbirii: plămîinii, laringele, palatul bucal, cavitatea nazală, limba, dinții, buzele, este și alta. A. Martinet pune sub semnul întrebării chiar și specificitatea sediului vorbirii de pe scoarța cerebrală; din punctul său de vedere, nu ar fi deloc sigur că funcția primară și esențială a zonei Broca din circumvoluțiunea a treia frontală stînga ar

²³ J. L. Austin, 1970.

fi cea lingvistică²⁴. E de observat, totuși, că unele din aceste organe, coardele vocale și limba mai ales, s-au adaptat solicitărilor impuse de noua funcție, lărgindu-și mult gama de mișcări, elasticitatea, mobilitatea și sfera de relații cu sistemul nervos central.

Intuit încă din Antichitate, prin componentele sale cele mai evidente – rolul fundamental al sunetului, elementul material care asigură transmiterea informației și situînd în legătură reciprocă pe cei doi protagoniști, și al comunității –, procesul de comunicare a primit o interpretare și descriere detaliată abia în secolul nostru, pe măsura cunoașterii mereu mai în adîncime a activității sistemului nervos central. Primul mare pas în această direcție îl realizează neurofiziologia prin teoria reflexelor condiționate, elaborată de I. P. Pavlov; în centrul teoriei stă caracterul limbii de *semnal al semnalelor*, un al doilea grad de semnalizare, în relațiile dintre om și lumea care îl înconjoară. Cel de-al doilea mare pas, decisiv, în înțelegerea riguros-exactă a mecanismului interior al comunicării, este determinat de dezvoltarea ciberneticii. Venind în prelungirea neurofiziologiei pe care o încorporează, neuro-cibernetica²⁵

²⁴ A. Martinet, 1970: 26.

²⁵ În perioada actuală, uriașul progres tehnologic înregistrat în ultimii cincizeci de ani și dezvoltarea unor noi metode de investigare non-invazivă a scoarței cerebrale au făcut posibilă apariția unei discipline de graniță, neuro-lingvistica. Obiectul de cercetare al acestei orientări științifice interdisciplinare relativ noi este reprezentat de solidaritatea funcțională dintre limbă și creier. Neurolingvistica presupune împletirea cunoștințelor de lingvistică cu cele de biologie, medicină, psihologie și, mai recent, cercetare asistată de calculator. Istoricul disciplinei este adesea descris din perspectiva a cinci etape: 1) filosofia limbajului, etapă generală, a aspectelor premergătoare constituirii unui domeniu de cercetare; 2) apariția lingvisticii comparativ-istorice și dezvoltarea studiilor privind factorii care guvernează organizarea și funcționarea limbii ca mijloc de comunicare; 3) avîntul studiilor de psiholingvistică, mai cu seamă progresul înregistrat în studiile experimentale; 4) apariția tehnicilor computerizate de simulare a procesării limbajului natural, în special dezvoltarea cercetărilor privind funcționarea rețelelor neuronale și 5) apariția actualelor mijloace

oferă descrierea cea mai exactă și mai completă a activității nervoase superioare în procesul vorbirii²⁶. Sprijinindu-se pe datele oferite de această știință, lingvistica modernă a ajuns la o cunoaștere complexă a actului vorbirii, interesîndu-se mai puțin de detalii psiho-fiziologice și situîndu-l în sfera relațiilor dintre limbă și gîndire, pe de o parte, dintre limbă și societate, pe de alta, ca și din perspectiva unor raporturi interioare limbii. Se evidențiază, în acest din urmă sens, o serie de principii ale actului lingvistic, care asigură buna desfășurare a procesului de comunicare chiar în condiții de funcționare relativ defectuoasă a aparatului fonator și/sau auditiv sau a raportului dintre subiectul vorbitor (sau interlocutor) și limba-cod; între aceste principii rolul cel mai important îl au

imagistice de observare a activității cerebrale și de înregistrare a ceea ce se petrece în creier atunci cînd vorbim. În general, se consideră că neurolingvistica are trei ramuri: a) *neurolingvistica clinică*, adică studiul medico-lingvistic al patologiilor verbale, precum afazia, în vederea descoperirii de noi terapii; b) *neurolingvistica experimentală*, adică studiul, în condiții de laborator, a funcționării normale a creierului în procesul de comunicare, pentru a dezvălui secretele activității cerebrale; cele mai cunoscute tehnici de investigare non-invazivă sînt *electroencefalografia*, *magnetoencefalografia*, *tomografia cu emisie pozitronică* și *tomografia cu rezonanță magnetică* și c) neurolingvistica simulativă, sau, mai exact, dezvoltarea unor simulări computerizate ale funcționării creierului. Studiile de neurolingvistică au adus date noi și foarte importante privind stadiile de însușire a limbii materne sau a unei limbi străine, au oferit informații noi despre factorii care favorizează sau perturbă desfășurarea optimă a comunicării verbale și au impulsionat dezvoltarea de noi modele teoretice de descriere a activităților de limbaj (v. Horst M. Müller, „Neurolinguistics” în Philipp Strazny, *Encyclopedia of linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor & Francis, New York, Oxon, 2005, vol. II, p. 731-734; H. A. Whitaker, „Neurolinguistics from the Middle Ages to the Pre-Modern Era” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006, vol. 8, p. 597-605) (n. ed.).

²⁶ Vezi Al. Graur et al., 1971: 166-168.

*redundanța*²⁷ în limbile cărora le este caracteristică și *specificitatea* structurală a limbilor.

*
*   *

Componentele procesului de comunicare lingvistică sînt eterogene atît ca natură, cît și sub aspectul rolului pe care îl au: cei doi protagoniști: *emițătorul* (locutorul, subiectul vorbitor) și *receptorul* (destinatarul interlocutorul, ascultătorul), cu roluri deosebite, în alternanță, cu poziții simetrice față de mesaj; *limba*, care trebuie să fie aceeași pentru amîndoi protagoniștii, *canalul* de transmitere, cauză frecventă a alterării mesajului; el este aerul și telefonul în comunicarea orală directă, banda de magnetofon, în comunicarea înregistrată, foaia de hîrtie, în comunicarea transferată în mesaj scris; *mesajul* lingvistic, care se constituie în procesul de comunicare (sau care este un dat anterior și care este reprodus) și care devine ca atare – adică *mesaj*, altfel rămînînd un simplu enunț lingvistic – numai în măsura în care, plecînd de la un emițător, ajunge la un receptor.

În desfășurarea procesului de comunicare, se conjugă în permanență elemente lingvistice cu elemente nelingvistice, care țin de condițiile particulare în care se realizează actul vorbirii ca și de multiplele posibilități de exteriorizare și de comunicare de care omul dispune.

În procesul de comunicare, limba, implicită, se explicitează. Se dezvăluie ca activitate între coordonatele raportului *limbă-vorbire*.

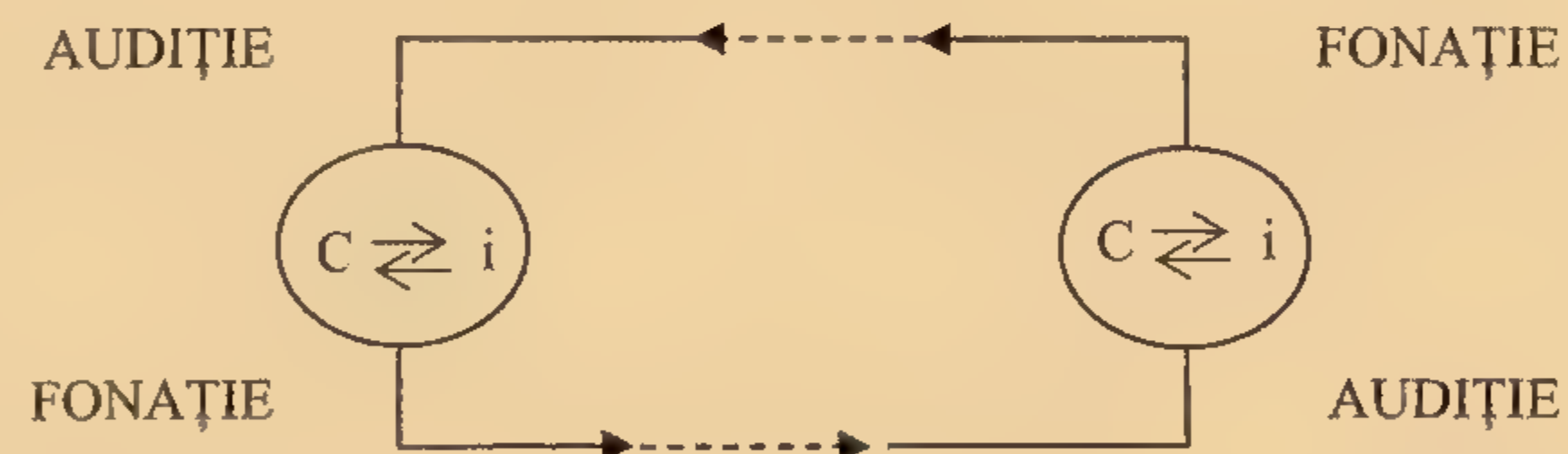
²⁷ Pe scurt, *redundanță* înseamnă exprimarea repetată și, într-un anume sens, de prisos, în interiorul unei sintagme a aceluiași conținut informațional; ideea de plural, de exemplu, este marcată, într-o sintagmă precum *casele frumoase*, de trei ori (la substantiv prin desinența *-e* și articolul hotărît *-le* și la adjectivul calificativ, prin desinența *-e*). Sintagma corespunzătoare din limba maghiară, în schimb, limbă lipsită, în general, de fenomenul *redundanței*, a *szép házak*, ideea de plural este exprimată o singură dată, la substantiv, prin sufixul *-ak*, opus lui $\emptyset$ din forma de singular: *ház*.

Semnul lingvistic își relevă acum caracterul *bilateral* precum și *linearitatea* semnificantului. Regulile de constituire a semnelor lingvistice și de corelare a lor în variate raporturi din *virtuale* devin *reale* în procesul de constituire a enunțului lingvistic.

*
*   *

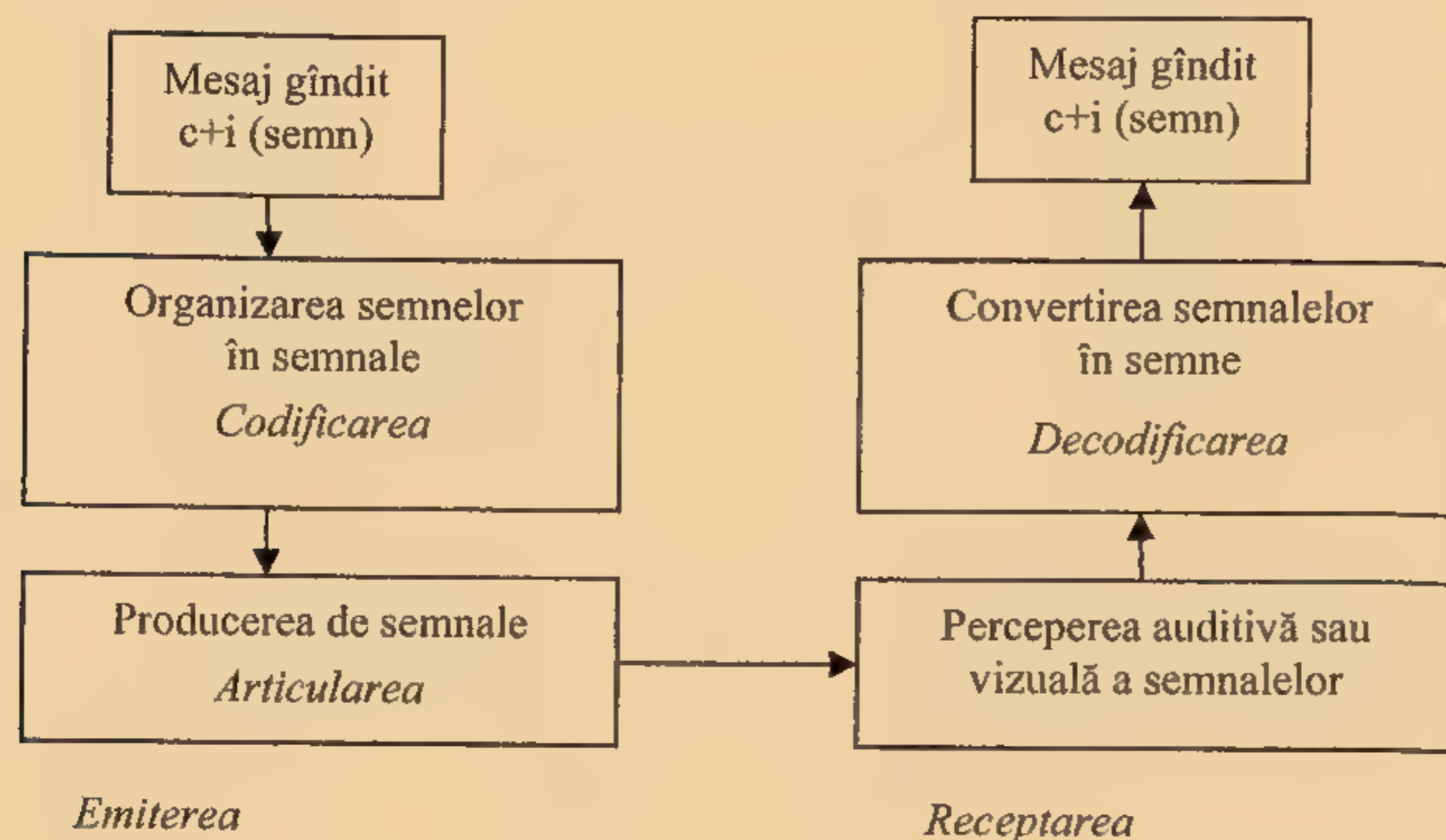
Fazele lingvistice esențiale ale procesului de comunicare sînt două: *Emiterea (Fonația)* și *Receptarea (Audiția)*. Sînt corelate, făcîndu-se astfel posibilă comunicarea, prin *Transmisie*, în sine de natură extralingvistică, dar provocată lingvistic, condiție indispensabilă desfășurării actului vorbirii.

Reprezentarea grafică cea mai sintetică a procesului de comunicare o realizează mai întîi F. de Saussure:

Schema sugerează caracterul de reciprocitate al procesului de comunicare, precum și caracterul psihic și bilateral al semnului lingvistic, lăsînd implicite operațiile interioare care au loc în realizarea deplină a înțelegerii unui mesaj. Aceste operații vor fi explicitate prin variate scheme dezvoltate ulterior:

Emiterea mesajului

Rolul activ determinant în desfășurarea procesului de comunicare îl are *subiectul vorbitor*, persoana I sub aspect lingvistic, *emițătorul*. În urma unor stimuli veniți din lumea exterioară (sau din lumea sa interioară) și ca urmare a aspirației spre stabilirea de contacte intelectuale cu mediul social (sau din nevoia de a reacționa în comun la mediu), el concepe mesajul și declanșează actul vorbirii. În această situație, vorbitorul se află orientat spre *planul de referință*, lumea exterioară sau lumea sa interioară, *spre limbă*, sistem semiotic specific unei anumite comunități lingvistice, și *spre destinatar* în sfera căruia se concentrează acea comunitate. Dezvoltând un proces *onomasiologic*²⁸, el realizează conceptualizarea componentelor planului de referință, reflectat în conștiința sa, printr-o dublă reducere, prin selecție; *din sfera planului referențial* el se oprește la un număr redus de elemente destinate a deveni persoana a III-a, expresie lingvistică a nivelului ontologic (mediat de

²⁸ Cf. B. Pottier, 1974: 34.

gîndire) al mesajului lingvistic, *din inventarul limbii* selectează termenii care *conceptualizează* (situînd concretul în abstract, particularul în general) componentele realității de referință.

Procesul de conceptualizare (care înseamnă crearea sau numai recrearea unităților lingvistice, componente ale inventarului limbii-sistem) implică gîndirea termenilor ca semne lingvistice bilaterale, de natură psihică: conceptul este asociat unei imagini acustice (c+i), în afara căreia el nu poate exista.

În acest prim moment din *emiterea mesajului*, limba își dezvăluie dubla ei natură: de sistem semiotic și de fenomen social, pe fondul relațiilor cu gîndirea și cu societatea. Caracterul individual al percepției (sau meditării) de către vorbitor a realității, precum și caracterul individual al intențiilor sale de comunicare se dizolvă în caracterul social al conceptelor, împletire absolută a limbii și gîndirii.

Din momentul selectării semnelor lingvistice, începe procesul de *codificare* a enunțului; rolul activ îl are imaginea acustică, care face legătura între latura ideală a limbii (concept+imagine acustică) și latura ei materială (fiind corespondentul, „modelul” abstract, esențializat, invariant al unui complex sonor, concret, una din multiplele variante posibile).

Emiterea mesajului s-ar putea limita și numai la materializarea semnelor selectate de pe axa paradigmatică și înșiruite apoi unul după altul, pe scara timpului doar: *studentul, a studia, examen*. „Se comunică” astfel în situații de excepție, cînd limba procesului de comunicare este cunoscută doar aproximativ sau, mai exact, i se cunoaște doar o parte din inventarul lexical. Constituirea unor enunțuri corecte, însă, care să formuleze clar judecăți despre realitate pe baza unor raporturi logice, depinde de *competența* și, mai ales, de performanța subiectului vorbitor. Este hotărîtoare, cu alte cuvinte, capacitatea emițătorului de a desfășura actul lingvistic pe amîndouă axele sale: *paradigmatică* și *sintagmatică*.

Selectarea termenilor din plan paradigmatic se face nu numai din perspectiva conceptualizării izolate a componentelor planului referențial, ci și din aceea a *combinării* lor. Se selectează, în consecință, *rădăcini* care conțin virtual diferite sensuri lexice *denotative*, *morfeme*, conținînd virtual diferite sensuri gramaticale, și alte instrumente morfologice

sau sintactice, prin care, pe baza cunoașterii regulilor specifice limbii date, să se poată construi raporturile care dirijează combinarea semnelor lingvistice pe axa sintagmatică. Așadar, pe lângă *student*, *a studia*, *examen*, se mai selectează desinența ($\emptyset$, pentru singular), articolul (hotărât enclitic *-l*, de exemplu), auxiliarul *a* (pentru perfectul compus), sufixele *-a* și *-t* (pentru tema perfectului și, respectiv, a participiului), prepoziția *pentru* (pentru exprimarea raportului sintactic de finalitate), obținându-se enunțul *Studentul a studiat pentru examen*. În acest moment, enunțul este constituit, *codificat*. E încă închis, însă, în sfera ideală, a subiectului, la nivelul conștiinței sale. Emiterea se încheie numai o dată cu ultima fază a codificării, corespunzând unei operații anatomo-fiziologice: articularea componentelor fonetice ale enunțului, când semnele lingvistice se reduc la semnale. Imaginea acustică, ideală, se realizează material într-un complex sonor. Depozitat de latura lui psihică, pe care o poartă cu sine dar nu o conține, semnul lingvistic, devenit semnal, este unilateral. Din socială și ideală, limba devine vorbire individuală – realizarea concret-sonoră a semnelor lingvistice, devenite semnale, depinde de particularitățile articulatorii ale fiecărui vorbitor – și materială. Limba se obiectivează, obiectivând gândirea.

Transmiterea mesajului

Fără ieșirea enunțului lingvistic din sfera ideală a locutorului, fără materializarea lui, comunicarea ar fi imposibilă. În această fază, fizică, mesajul lingvistic ia forma (mai exact, este în mod substanțial) unui flux sonor, realitate material fizică, măsurabilă și alterabilă (sub acțiunea unor agenți tot fizici), la o privire superficială cu nimic deosebit de alte fluxuri sonore, „emise” în permanență de realitatea înconjurătoare. La o considerare mai aprofundată, asemănarea se dovedește numai aparentă. Deosebiri între o structură sonoră naturală în mod absolut, care are o cauză, nu și un scop, sau care, în orice caz, este produsă mecanic, și fluxul sonor vocal, articulat, provocat și îndreptat spre un anumit scop, sînt de esență. Fiind o creație conștient dirijată, fluxul vocii umane are o organizare materială bine determinată, corespunzător laturii ideale, imaginii

acustice. Regularitățile sau neregularitățile, contrastele sonore, modelarea generală a fluxului se deosebesc esențial de înlanțuiri sonore din natură (ca și de altele provocate de om în mod mecanic) chiar și sub aspect fizic: „culoarea” sonoră a vocii umane nu se confundă cu nici o altă manifestare sonoră. Sînt posibile doar similitudini, în cazuri de excepție, acestea simțite ca excepții: o voce umană poate fi „metalică” sau „ruginită”; un grup sonor din natură (cîntecul fierăstrăului, șuieratul vîntului etc.) poate aminti de vocea umană, dar se păstrează în fiecare din situații conștiința deosebirilor. Realizarea artificială, mecanică, a sunetelor vocale umane a devenit în ultima vreme o preocupare a electronicii aplicate la știința limbii sau în alte domenii ale vieții spirituale umane (muzică).

Transmiterea mesajului nu se limitează la materializarea sonoră și, în felul acesta, la vehicularea unui enunț lingvistic, conceput în sfera ideală a locutorului. Prin transmitere conținutul informațional al mesajului se poate îmbogăți depășind sfera de înțelesuri a enunțului. O serie de elemente lingvistice și suprasegmentale proprii vorbirii: intonație, accent, prelungiri de vocale, insistență în pronunțarea consoanelor, pauze etc. în asociere cu altele nelingvistice: gestică, mimică și cu circumstanțe ale desfășurării comunicării: loc, timp, mediu socio-cultural, starea fizică și psihică a protagoniștilor etc. adaugă informații noi, prin care semnificația globală a mesajului se poate amplifica, se poate clarifica sau poate intra în contradicție cu semnificația enunțului lingvistic considerat în sine: un gest, o anumită expresie a feței pot acoperi goluri din structura lingvistică a enunțului sau pot pune conținutul acestuia sub semnul îndoielii sau al ironiei, al desconsiderării, al neadevărului etc.

Receptarea mesajului

Un enunț lingvistic devine mesaj, adică act de comunicare, numai dacă a fost receptat. Receptarea mesajului înseamnă primirea și decodificarea lui.

Fluxul sonor emis de locutor este un *semnal* care reprezintă pentru ascultător (destinatar, persoana a II-a a procesului de comunicare sau receptor ocazional) un stimul venit din lumea exterioară, pe care el îl percepe prin organele auzului și-l reflectă în planul conștiinței. El îi sesizează organizarea fonetică material-concretă pe care o interpretează prin restabilirea corespondenței între planul sonor (semnificantul extern) și imaginea lui acustică din conștiință (semnificantul intern), situând particularul în general, fenomenalul în esențial, variantele sub semnul invariantelor. Mergînd în sens invers, în raport cu emițătorul, receptorul începe operația de decodificare prin această primă treaptă, în care semnalele sonore (sau grafice) sînt transformate în semne. Imaginii acustice, în sfera căreia a situat complexul sonor perceput, locutorul, printr-un proces *semasiologic*²⁹, îi corelează de îndată, prin competența lui lingvistică, condiționată de memorie și de inteligență, conceptul corespunzător. Urmează apoi orientarea semnului, considerat în structura enunțului lingvistic, către planul de referință. Se relevă astfel caracterul limbii de semnal al semnalelor, de sistem de semnalizare de gradul al II-lea.

Fiind procesul de comunicare un dialog, receptorul mesajului ia comunicarea pe seama sa; devine element activ, emite un alt mesaj, care va străbate aceleași etape, prin desfășurarea acelorași operații, transformînd emițătorul inițial în destinatar și receptor.

Circumstanțe și condiții ale desfășurării și realizării procesului de comunicare

Lăsînd la o parte discuțiile posibile (și manifestate destul de frecvent în filosofia contemporană sau convertite în literatură) despre posibilitatea sau imposibilitatea comunicării, determinată de opoziția dintre caracterul individual-concret al oricărui mesaj și caracterul general abstract al limbii în care este formulat, de oscilația între unicitatea și multiplicitatea de semnificații posibile ale termenului care poartă cu sine

²⁹ B. Pottier, 1974: 35.

experiența de viață a celui care îl folosește și a celui care îl receptează, buna desfășurare, eficientă a procesului de comunicare, realizarea scopurilor sale: stabilirea de contacte între oameni, comunicarea de idei, cunoașterea, sînt condiționate de o serie de factori, obiectivi sau subiectivi.

1. Limba

E o condiție fundamentală a comunicării întrebuițarea unui același sistem lingvistic; numai astfel se pot realiza cele două operații fundamentale: *codificarea* și *decodificarea* mesajului.

Comunitatea de limbă nu se confundă cu identitatea gradului de cunoaștere a sistemului semiotic, a ansamblului de semne care alcătuiesc limba, a relațiilor dintre semne și a regulilor de transformare a relațiilor virtuale în relații reale. Cu alte cuvinte, între emițător și receptor pot exista diferențe însemnate în ceea ce privește *competența* și *performanța* lor lingvistică.

Diferențele, dacă nu sînt avute în vedere de la început de locutor, pot fi neutralizate prin intervenția interlocutorului care, servindu-se de funcția metalingvistică a limbii, cere lămuriri suplimentare despre diverse componente ale enunțului lingvistic pe care nu reușește să le decodifice, nu reușește, de exemplu, să reconstruiască corelația *imagine acustică-concept*, dezvoltată de emițător.

Cînd se discută procesul de comunicare se are în vedere, în general, cazul în care emițătorul și receptorul se află în poziție simetrică, cu roluri alternative, angajați direct și „programatic” în actul lingvistic: locutorul își îndreaptă mesajul către un interlocutor (unic sau colectiv, prezent în chiar momentul vorbirii sau intrînd în „circuit” într-un moment ulterior), iar interlocutorul este pregătit, așteaptă să recepteze mesajul. Nu sînt puține cazurile, însă, în care sau se lansează mesaje care urmează să-și afle un receptor (e cazul, de exemplu, al chemării în ajutor, eventual într-o limbă diferită sau de cea maternă sau de cea a mediului lingvistic în care individul vorbitor se poate afla la un moment dat), sau se receptează mesaje, fără ca receptorul să fie un destinatar anterior pre-

văzut. Fluxul sonor, în oricare din situații, este un stimul venit din exterior, care este reflectat de conștiința receptorului. În funcție de gradul de identificare și cunoaștere a limbii în care mesajul a fost conceput, el poate fi decodificat sau poate rămâne necunoscut. Un mesaj într-o limbă total necunoscută și diferită fundamental ca structură în planul expresiei (chineză, de exemplu, pentru un vorbitor de limbă romanică) rămâne o simplă percepere sonoră, auditivă, care nu ajunge să-și contureze, în planul conștiinței, o imagine acustică. Un mesaj într-o limbă necunoscută, dar cu o structură a expresiei similară (cum este limba italiană pentru un vorbitor de limbă română), permite convertirea percepției auditive într-o imagine acustică, fără a se ajunge, însă, la corelarea imaginii acustice cu un concept. Numai cunoașterea limbii în care a fost elaborat și emis enunțul lingvistic permite, după constituirea imaginii acustice, transformarea semnalului în semn lingvistic, o dată cu corelarea imaginii acustice cu un concept.

2. Protagonistii

Elaborarea mesajului nu rămâne independentă de tipul de relații sociale în care se află prinși cei doi protagoniști; o serie de structuri lingvistice vor fi determinate în mod obligatoriu de natura acestor relații (pronume, forme verbale etc.). Funcțiile expresivă și conativă ale limbii dirijează într-o măsură însemnată organizarea mesajului sub acest aspect. Vorbitorul își gândește și structurează enunțul lingvistic în funcție de destinatar, de condiția lui socio-lingvistică; același vorbitor comunică într-o anumită manieră într-un mediu lingvistic academic și într-un alt chip într-un mediu familiar, în unul urban sau în unul rural, într-un cerc de prieteni sau într-un grup de necunoscuți ș.a.m.d. Cu alte cuvinte, structura de adîncime a mesajului este determinată de planul de referință al realității obiective, dar structura lui de suprafață și mai ales dimensiunea lui stilistică este determinată de emițător, pe de o parte, de luarea în considerație a destinatarului, pe de alta. Acesta din urmă, pe lângă condiționările pe care le introduce în procesul de comunicare prin sfera

socială în care se află înscris, mai dirijează organizarea enunțului și din punctul de vedere al sensului în care emițătorul tinde să-l influențeze.

Nivelul cultural, sau mai exact specificul orizontului cultural al protagoniștilor, ca și elemente ținînd de temperament și inteligență sînt, de asemenea, condiții care modelează mesajul, pe de o parte, și care, pe de alta, îl fac descifrabil, integral sau parțial, sau îl fac indescifrabil.

Prin decodificare, în mod ideal, receptorul unui mesaj ar trebui să „perceapă” și să înțeleagă în întregime, prin intermediul gîndirii, componente ale planului referențial care a provocat mesajul, care se află în structura de adîncime a mesajului.

Este de la sine înțeles că diferența de cultură sau chiar numai de experiență de viață individualizează reprezentarea „obiectului” din planul de referință spre care trimit semnele lingvistice alcătuitoare ale mesajului. Diferențele sînt anulate total numai cînd protagoniștii se află în prezența aceluiași plan de referință, concretizat în persoana a III-a, ca într-un enunț precum: „Acesta este pinul lui Pirandello”. Diferențele cresc, putînd conduce chiar la nerealizarea comunicării, cînd *obiectul* – persoana a III-a a comunicării – îl constituie un element abstract.

Dificultățile realizării depline a comunicării, rezultînd din neconcordanța între codificare și decodificare, derivă, pe fondul unei diversități de experiență de viață și de cultură, din chiar structura faptului de limbă, în raportul – adesea de contradicție – dintre *conotația* și *denotația* semnului lingvistic, a enunțului. *Denotația* este un instrument al funcției denotative a limbii, prin care se dezvoltă și dezvăluie relația dintre un semn lingvistic și referentul său; denotația implică o relație de *denumire*. *Conotația* unui semn lingvistic implică, pe lângă determinările contextuale, în constituirea semnificației, alte determinări izvorînd din experiența de viață a locutorului, din starea lui emoțională în momentul elaborării și comunicării mesajului. Opoziția dintre denotație și conotație, stînd în strînsă legătură cu relația dintre individual și social (denotația descrie sensul unui termen ca obiect al consensului unei comunități lingvistice; conotația reprezintă ceea ce semnificația are particular la un individ vorbitor sau la un grup de indivizi din interiorul unei comunități lingvistice), se neutralizează tocmai prin caracterul specific al funcțio-

nării limbii: cufundarea particularului în general, a fenomenalului în esențial, a concretului-material în abstract-ideal. În planul conștiinței se produce o triere a trăsăturilor, lăsându-se la o parte cele necaracteristice tocmai din punctul de vedere al raportului dintre social și individual. [„Limba – spune K. Marx – este conștiința reală, practică, existentă și pentru alți oameni și numai astfel existentă și pentru mine însumi”].

3. Circumstanțe

Circumstanțele (de loc, timp, mediu, de canal – scris sau oral etc.) în care se desfășoară procesul de comunicare pot avea un rol decisiv în codificarea și mai ales în decodificarea mesajului.

Orice enunț lingvistic trebuie interpretat în contextul, lingvistic și extralingvistic, în care el a fost emis. Contextul completează goluri rămase în structura enunțului considerat izolat. Secvența „A șters-o.”, de exemplu, își dezvăluie unul din mai multe înțelesuri posibile, virtuale, numai în funcție de contextul în care este inserată de locutor: sau în relație cu întrebarea „Unde-i Mircea?”, sau în relație cu o alta: „A șters Mircea tabla?”, sau în legătură cu o anumită intonație sau mimică, cu o anumită grafie etc. sau cu elemente legate de locul și timpul desfășurării procesului de comunicare și în legătură cu care emițătorul găsește superfluu să mai dea indicații. Nereceptarea unuia din aceste elemente contextuale duce la denaturarea sensurilor și, în consecință, la deformarea informației primite de receptor, putându-se ajunge până la ne-realizarea comunicării.

Mesajul mai este adesea denaturat de condițiile transmiterii sale; în transmiterea pe cale scrisă, grafia poate fi în parte ilizibilă, hîrtia poate fi distrusă în anumite puncte; în transmiterea orală, particularități sau deficiențe de pronunțare ale locutorului, sau de audiere ale interlocutorului, distanța dintre protagoniști, intervenția unor zgomote mai puternice pot provoca alterarea enunțului. În toate aceste cazuri, receptorul poate *reconstitui* din părți întregul, între altele, pe baza principiului *redundanței* în limbă, dacă el are o cunoaștere perfectă a limbii și a

specificului funcționării ei. În sine un plural, numeralul *doi* conduce la refacerea secvenței *doi moși*, receptată ca *doi moș*; pluralele *ei* și *au fost* orientează reconstituirea enunțului *Ei au fost împrăștiați*, dintr-o variantă alterată *Ei au fost împrăștiaț* sau *Ei au fost împrăștia... etc.*

Pe fondul caracterului specific al unei limbi, principiul redundanței, în strînsă legătură cu principiul gradului de probabilitate de apariție a unui semn lingvistic într-un enunț finit și, în consecință, cu gradul de previzibilitate a apariției lui, permite receptorului să umple goluri ale enunțului după receptarea lui sau chiar în momentul emiterii, venind eventual în ajutorul emițătorului.

(3). Ipostazele limbii

În structura eterogenă a limbajului uman, F. de Saussure distinge cele două componente fundamentale: *limbă* și *vorbire*; ceea ce a fost, însă, pentru lingvistul genevez, la început, o distincție necesară pentru delimitarea sferei de investigații propriie teoriei generale a limbii, a devenit mai târziu o problemă majoră a lingvisticii, interesînd însăși esența și mecanismul de funcționare a limbajului.

Conceptele de *limbă* și *vorbire* reflectă în concepția lui Saussure și a lingvisticii postsaussuriene două modalități de existență și manifestare a limbajului uman în general și, mai ales, a limbajului specific unei comunități socio-lingvistice. Între ele raportul e dialectic, un raport între două componente ale unei unități, care se implică în mod reciproc, fără a se confunda, care se opun fără a se elimina, care se neagă discret și creator. E un raport care se înscrie și se desfășoară între coordonatele altor raporturi: social-individual, esențial-fenomenal, ideal-material, pasiv-activ, sincronie-diacronie și pe fondul complexului de relații *limbaj-gîndire-societate*.

Facultate umană complexă și totodată instituție socială de caracter particular, limbajul articulat înseamnă:

1. desfășurarea unor asociații psihice:
  - între un obiect din realitate și un concept,

- între un concept și o imagine acustică,
  - între o imagine acustică și o imagine auditivă;
2. desfășurarea unor procese anatomo-fiziologice:
- realizarea unor complexe sonore, purtătoare de sens,
  - perceperea unor complexe sonore, purtătoare de sens.

De aici se înțelege că o facultate umană, *limbajul*, în abstracto, nu există sau nu interesează lingvistica. Limbajul există (și interesează) ca produs social, funcționând social, ca instrument de comunicare în interiorul unei anumite comunități socio-lingvistice, care îi condiționează specificul. *Limba* și *vorbirea* sînt tocmai două ipostaze, două moduri de a fi, fundamentale, care fac din *limbaj* o realitate și nu doar o însușire, fie și definitorie, a omului; din această din urmă perspectivă interesează psihologia, nu lingvistica.

Raportul dintre *limbă* și *vorbire* l-a conturat însăși istoria devenirii limbajului uman. *Vorbirea* a apropiat (și apropie) oamenii între ei în tentativa (derivînd din necesitate) de informare asupra unor evenimente din realitate, fapte de experiență etc. *Limba* a făcut (și face) posibilă comunicarea, înțelegerea, apropierea între oameni și stabilitatea relațiilor.

Limba este ipostaza socială a *limbajului*, instrument și produs al culturii umane lingvistice moștenite, al gândirii și al unei anumite societăți, cu date istorice, etno-psihice și de civilizație specifice, care o diferențiază de alte societăți uman-istorice. Din această perspectivă, limba se relevă ca unul din axele centrale ale unității naționale și de diferențiere între comunități-națiuni.

Dezvoltîndu-se în sfera general-umanului, *limba* este produsul social-istoric al unei comunități lingvistice interioară membrilor colectivității, dar independentă de voința individuală a fiecăruia în parte, *obiectivă* și *obiectivîndu-se* în procesul de comunicare individuală, prin care conștiința *revoluționară* a vorbitorului se confundă cu conștiința lui socială.

Limba are existență și esență *socială*, fiind, de aceea, marcat *convențională*; este *pasivă* și *referențială* (în sensul de plan de referință). Ea este socială în două sensuri:

- a. e un ansamblu de semne, polivalente, cu semnificații virtuale, constituite istoricește, în procesul de dezvoltare materială și spirituală a unei colectivități umane;
- b. e aceeași pentru toți membrii unei aceleiași comunități socio-lingvistice, pe care-i servește în mod egal în realizarea comunicării. E un ansamblu de semne și de relații, virtuale, între semne, trecute din sfera naturalului în cea a convenționalului și impunîndu-se ca atare individului vorbitor, care *primește* limba și o *învață*. Limba este aceeași pentru toți membrii unei comunități lingvistice, dar nu toți o „posedă” în egală măsură: „Limba nu este completă în niciunul [individ], ea nu există perfect decît în masă”³⁰. Ca tezaur pasiv, „inventar” complet de semne și de relații între semne, limba există numai la nivelul întregii comunități, ca esență psiho-intelectuală: „Limba există în colectivitate sub forma unei sume de amprente în fiecare creier, aproape ca un dicționar ale cărui exemplare au fost toate împărțite între indivizi”³¹.

Gradul de cunoaștere, de „posedare” a limbii de către indivizii vorbitori stă în legătură direct proporțională cu nivelul lor de cultură; aceasta, mai ales în ceea ce privește ansamblul de semne; chiar dacă nu rămîn cu totul indiferente la orizontul cultural și la nivelul de instrucție al subiectului vorbitor, relațiile dintre semne, fiind virtuale și constituind o componentă de adîncime a limbii și esențial definitorie, sînt într-o măsură mult mai mare cunoscute de către membrii unei comunități lingvistice.

Acesta e modul de existență socială și de relevare a esenței sociale a limbilor naționale; ele există în și prin comunitatea respectivă și prin membrii ei considerați individual, dar sînt exterioare vorbitorului, voinței și inteligenței sale. Cu o existență și cu o istorie anterioară vorbitorului și oricărui act lingvistic pe care acesta îl desfășoară, *limba* își dezvăluie esența socială, ca dimensiune activ-referențială în procesul comunicării. Prin caracterul ei ideal-psihic – ansamblu de seme care asociază unui

³⁰ F. de Saussure, 1967: 30; în ediția românească, 1998: 39 (n. ed.).

³¹ F. de Saussure, 1967: 38; în ediția românească, 1998: 44 (n. ed.).

concept o imagine acustică, asociație motivată istoric și convenționalizată – *limba* „reglează” comunicarea prin situarea fenomenalului sub semnul esențialului; emiterea și receptarea mesajului se socializează în spațiul corelației dintre *imaginea auditivă* – abstractizare și esențializare a realității fluxului sonor (emis și perceput) și *concept* – abstractizare și esențializare, prin gândire, a unor componente ale realității, obiect al informației.

Vorbirea este ipostaza individuală a limbajului, componentă fundamentală reprezentând actul lingvistic concret și desfășurându-se în sincronie. Rolul individului vorbitor este esențial; el este elementul activ care transformă virtualitățile de la nivelul *limbii* în realități. Când actul lingvistic se desfășoară în scris, componentele din planul limbii devin chiar „tangibile”. Ceea ce există implicit, la modul psihic-ideal, devine explicit, prin latura materială, care nu e unica, dar e dimensiunea relevantă, definitorie pentru *vorbire*.

În funcționarea limbajului, *limba implică* o asociație bilaterală de natură psihică, între un concept și o imagine acustică. *Vorbirea* este mai complexă, implicând, pe lângă o serie de asociații psihice, o altă serie de procese anatomo-fiziologice. Fiind un act individual, derivând din intențiile subiectului care întrebuintează *limba*, *vorbirea implică*, în primul rând, stabilirea unor asociații între obiecte din realitate și concepte corespunzătoare. Desfășurându-se între niște coordonate pe care *limba* – subiacentă – i le impune, *vorbirea se realizează* prin complexe sonore sau grafice, emise și receptate, purtătoare ale unor sensuri voite și constituite în mod individual, receptate și înțelese în mod individual. Mai ales din punctul de vedere al receptării (situația este valabilă, însă, și la emitere), raportul dintre *limbă* (domeniu al pasivității) și *vorbire* (domeniu al activității) implică o dinamică a reducerii percepțiilor auditive la imagini acustice și a reprezentărilor și ideilor particulare, individuale, despre obiecte din realitate, la concepte.

Componente într-o permanentă relație de interdependență, în diacronie – practica *vorbirii* este condiția fundamentală pentru constituirea și dezvoltarea asociației dintre concept și imagine acustică – și în sincronie – *limba*, prin unicitatea acelorași asociații face *vorbirea* inteligibilă și

eficientă –, *limba* și *vorbirea* se apropie pînă la a face imposibilă distingerea lor în desfășurarea unei asociații psihice care suprapune latura materială și cea ideală a limbajului: asociația dintre imaginea acustică, cu esență pasivă în conștiința socială a membrilor unei comunități, și percepția auditivă (sau vizuală) a unui flux sonor (sau grafic). Prin acest proces mai ales, *vorbirea* este individuală și socială în același timp.

Dacă în ceea ce privește ansamblul semnelor lingvistice, „inventarul” lor, *limba* și *vorbirea* se află în raporturi de cuprindere, de includere: *vorbirea* se înscrie în sfera mai amplă a limbii, în privința relațiilor dintre semne și a realizării semnificațiilor finite, cele două ipostaze ale limbajului uman se situează în raporturi de conversiune: în sfera *limbii*, relațiile dintre semnele lingvistice sînt *virtuale* și tot *virtuale* sînt și semnificațiile; în sfera *vorbirii*, relațiile dintre semne devin *reale*: semnele lingvistice se asociază în combinații mai mult sau mai puțin complexe; prin aceste combinații se dezvoltă semnificația fiecărui semn în parte și a enunțului în ansamblul său. În acest proces, *limba* se revelă ca domeniu al memoriei, iar *vorbirea*, domeniu al creativității. În *vorbire*, prin transformarea relațiilor virtuale în relații reale, și, o dată cu aceasta, în constituirea semnificațiilor, creativitatea individului vorbitor intervine în mod decisiv. Este aceasta și zona în care *vorbirea* poate împinge înainte dezvoltarea *limbii*, fie prin depășirea unor limite pe care *limba* – prin semnificațiile virtuale ale semnelor – le impune, fie prin regularizarea unor relații nu îndeajuns de clar organizate în sfera virtualului.

*
*   *

Lingvistica postsaussuriană a transformat opoziția *limbă-vorbire* într-un cadru teoretic luat ca bază pentru interpretarea altor probleme de funcționare a limbajului, trecînd totodată la o serie de reformulări ale acestei unități bipolare, atît sub aspect terminologic – cel mai frecvent –, cît și sub cel al interpretării conceptelor.

Trubetzkoy și, în general, școala lingvistică de la Praga, în ansamblu, inserează în opoziția *limbă-vorbire* studiul sunetelor: *fonetica*

studiază sunetele vorbirii, din punctul de vedere al caracteristicilor lor articulatorii și fizice, în timp ce *fonologia* descrie „sunetele” limbii, din punctul de vedere al funcționalității lor, studiază, adică, *fonemele*. Înscriindu-se pe aceeași linie și, în același timp, în sfera raportului dintre general și particular, Emanuel Vasiliu asimilează opoziției *limbă-vorbire* opoziția *invariantă-variantă*; limba este un ansamblu sistematic de invariante, a căror trăsătură definitorie este pertinența, în timp ce *vorbirea* ar fi o sumă infinită de variante.

R. Jakobson și A. Martinet propun o altă dihotomie: *cod-mesaj*, concomitent cu o situare a discuției în cadrul relativ limitat al procesului de comunicare. Din această limitare a investigării fenomenului lingvistic derivă și incapacitatea termenilor și a conceptelor propuse de a pătrunde în adâncimea esenței și a funcționării limbajului uman. Termenul *cod* își închide semnificația în ideea respectării, în sincronia procesului de comunicare, a unei convenții privind asociația, specifică limbii-fenomen social, dintre imaginea acustică și concept, asociație care trebuie să funcționeze perfect atât la polul emițătorului, cât și la cel al receptorului. În același timp, termenul *opus, mesaj*, este prea concret legat de caracterul informațional al semnului lingvistic spre a permite ridicarea la un nivel de abstractizare superior, numaidecât necesar înțelegerii limbajului uman în toată complexitatea sa.

Dezvoltând opoziția *paradigmatic-sintagmatic*, mai mult subînțeleasă în concepția lui Saussure (*vorbirea* se dezvoltă în plan *sintagmatic*, avînd aici caracter combinatoriu, în timp ce limba, care dispune cel mult de o serie de combinații fixe, echivalînd, în ultimă instanță, tot cu niște semne lingvistice, doar mai complexe, se situează în plan *paradigmatic*), între coordonatele sistemului său lingvistic-filozofic, al cărui ax organizator este *timpul*, G. Guillaume concretizează raportul *limbă-vorbire* într-o opoziție *lexic-sintaxă*, care se desfășoară tocmai pe scara timpului. În sfera *limbii* se situează unitățile lexicale, în sfera *vorbirii*, structuri sintactice. În sistemul limbii, unitățile lexicale ocupă anumite *poziții*; în procesul de comunicare, vorbitorul le situează, în organizarea frazei, într-o serie de *opoziții*. Raportul dintre limbă și vorbire e un raport temporal, în interiorul căruia unitățile potențiale de la nivelul limbii

devin unități reale, „de efect”, la nivelul vorbirii; așadar, dacă *limba* aparține trecutului, *vorbirea* aparține prezentului.

Prin introducerea conceptelor de *competență* și *performanță*, generativismul american, promovat de N. Chomsky, reformulează, în unele privințe în mod esențial, teoria saussuriană, mai ales în zona ei cea mai vulnerabilă, domeniul sintactic, adică al relațiilor dintre semne.

Competența, mai mult decît un înlocuitor al conceptului de *limbă*, este o componentă esențial-definitorie a acestui aspect social și ideal al limbajului uman. Prin această dimensionare, Chomsky, pe de o parte, aduce în planul limbii nivelul sintactic, situat de Saussure în planul vorbirii, iar, pe de alta, înlocuiește caracterul de pasivitate (care ar fi specific limbii, domeniu al memoriei, în viziunea lui Saussure) cu cel de creativitate. Competența este ansamblul posibilităților fiecărui membru al unei comunități socio-lingvistice de a construi și de a recunoaște un număr de fraze corecte, de a le identifica sensurile. La modul ideal, competența comună tuturor subiecților vorbind aceeași limbă reprezintă acea limbă.

Performanța este *actualizarea competenței*; este modul în care vorbitorul utilizează „regulile care leagă semnele de interpretarea lor semantică” și care, adunate în sistem, constituie *competența*. Cu alte cuvinte, performanța este *manifestarea reală* a competenței *virtuale* a subiecților vorbitori și care depinde (ca și *vorbirea*, din concepția lui Saussure) de o serie de factori precum memoria vorbitorului și a interlocutorului, atenția, mediul socio-cultural etc.

Privite dintr-o perspectivă saussuriană, *competența* (corespunzînd *limbii*) înseamnă totalitatea relațiilor virtuale specifice unei limbi stăpînite doar parțial de către indivizii vorbitori, considerați individual, „posedate” în întregime numai la nivelul colectivității în ansamblu, iar *performanța* înseamnă totalitatea relațiilor *realizate*, de către individ sau de către masa de indivizi vorbitori. Spațiul de existență a competenței și de manifestare a performanței este fraza.

*
*   *

Scoala glosematică propune, prin Hjelmslev, o altă opoziție, între *schemă* și *uzaj*, situată între coordonatele teoriei formaliste despre limbă. Mergînd mai departe decît Saussure, lingvistul danez consideră că limba nu-i altceva decît formă; conținutul însuși (*substanța*, în terminologia sa) este manifestare a formei în interiorul materiei. În cadrul acestei teorii, *schema* se definește prin natura sa pur formală; un ansamblu de relații (paradigmatice și sintagmatice) între elemente ale limbii, independente de sensul și realizarea lor fonetică. *Uzajul* este modul de manifestare a acestor unități, sub aspect semantic și fonic. Hjelmslev va merge încă mai departe cu reformularea teoriei lui Saussure introducînd în discuție un al treilea concept, cel de normă. În tricotomia propusă: *schemă-normă-uzaj*, *norma* reprezintă o abstractizare în raport cu *uzajul*; ea este ansamblul trăsăturilor distinctive care permit, în manifestarea concretă a *schemei*, diferențierea unităților lingvistice între ele. Înțeles astfel nivelul fonetic al limbii, un fonem *r* se definește, în planul *schemei*, prin posibilitățile sale combinatorii, în silabă; în planul *normei*, prin trăsăturile sale distinctive, în raport cu alte foneme: este o consoană vibrantă; în planul *uzajului*, se caracterizează prin ansamblul trăsăturilor sale fizice, distinctive și non-distinctive: vibrantă, sonoră, alveolară etc.

Interpretarea tricotomică a organizării și funcționării limbajului o va dezvolta și aprofunda mai ales românul E. Coșeriu, care publică în 1952, la Montevideo, studiul *Systema, Norma y Habla* (*Sistem, normă și vorbire*).

Considerînd distincțiile de acest fel justificate mai mult metodologic – în realitate există numai limbajul uman articulat, unitar și indivizibil, în stare de activitate –, E. Coșeriu, după ce supune unui examen critic concepția lui Saussure și o serie de idei dezvoltate ulterior (la Hjelmslev, Martinet, Brøndal), întreprinde o descriere complexă a fenomenului lingvistic, situîndu-l în perspectiva raportului dintre limbă și vorbitor (și el privit ca entitate individuală sau colectivă și în raport cu societatea), dintre limbă și conștiința lingvistică a vorbitorului.

În modul de a concepe limbajul, E. Coșeriu îl urmează pe Humboldt. Adevărata esență a limbajului este o esență verbală, adică limbajul este activitate. Limbajul nu este *ergon* – un produs static –, ci *energèia*, are esență dinamică, este o activitate creativă liberă. Limba nu este un sistem închis în sine, întrebuințată în limbaj ca un obiect dat, o unealtă preexistentă. Limba este suma posibilităților de a vorbi aceea limbă, în parte realizate deja, în parte urmînd a se realiza. Limba este însemnul unei maxime libertăți a omului și, prin aceasta, a esenței sale de umanitate.

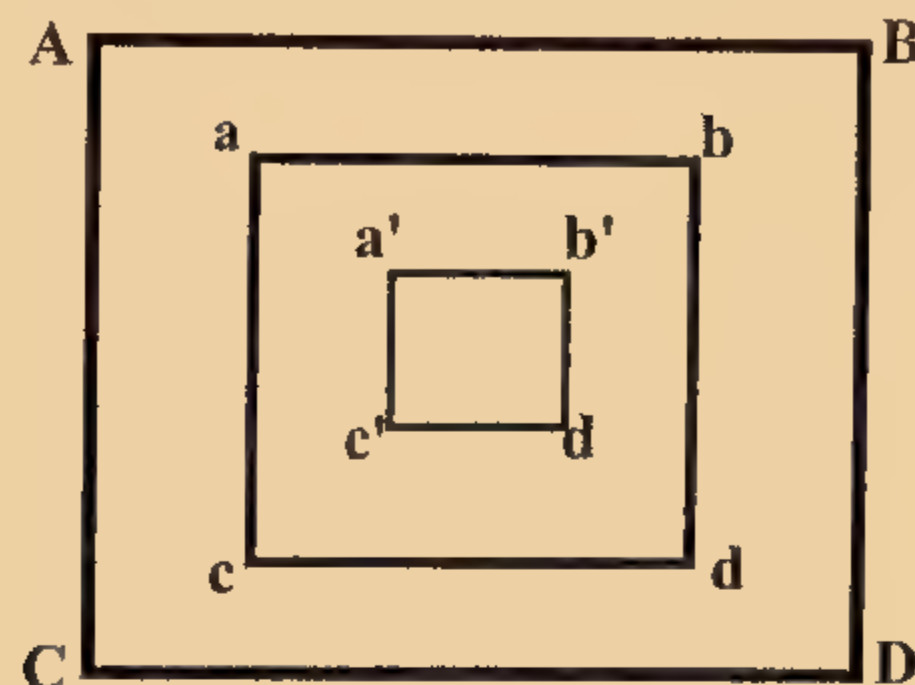
În această înțelegere, *vorbirea* din termenii lui Saussure nu este numai actualizarea de natură individuală a limbii de natură socială, ci dezvoltarea, *real-izarea* diferitelor posibilități oferite de limbă.

Actul lingvistic este în orice moment repetare și creație; o limbă națională oferă vorbitorului o serie de elemente spre cunoaștere și, în același timp, o serie de posibilități de a le întrebuința. Vorbitorul se află, de aceea, mereu prins între libertate și constrînger, între ceea ce știe și ce poate, între ce vrea și ce se poate. Ca facultate umană, limbajul se moștenește, dar ca limbă națională se deprinde a se crea în permanență. Din această perspectivă, individul vorbitor se află în poziții diferite în raport cu limbajul, în funcție de gradul de abstractizare în interpretarea (cunoaștere și întrebuințare) pe care el o dă limbii naționale, în strînsă legătură cu nivelul său cultural și de instrucție, cu mediul social în care se face comunicarea, cu stadiul de dezvoltare a limbii însăși.

Cele trei ipostaze ale limbajului: *sistem-normă-vorbire* reflectă, în consecință, concomitent trei dimensiuni implicite ale unei limbi naționale (și, prin extindere, ale limbajului în general), trei modalități de interpretare de către vorbitor a limbii, trei situații în care el se poate afla, în sfera diferitelor raporturi: individual-social-particular-general, fenomenal-esențial, libertate-constrînger, inovație-tradiție, creație-repetare.

E. Coșeriu își reprezintă grafic teoria prin trei pătrate care se includ într-un sens care corespunde gradelor de abstractizare ce diferențiază cele trei „trepte” ale *interpretării* limbajului în (și prin) actul lingvistic:

Pătratul cel mare, *ABCD*, corespunde *vorbirii (hablar)*, reprezentând realizările lingvistice concrete, în comunicarea orală sau scrisă.

Pătratul al doilea, *abcd*, corespunde *normei (norma)* și reprezintă un prim grad de abstractizare în interpretarea limbajului în (prin) actul lingvistic; se elimină „tot ceea ce în vorbire se prezintă absolut inedit, ca variante individuale, ocazionale și momentane”, se păstrează numai „aspectele comune constante în actele lingvistice concrete și în modelele lor. «Norma» conține numai ceea ce în *vorbirea concretă* este repetiție a modelelor anterioare”³².

Ultimul pătrat, *a'b'c'd'*, corespunde *sistemului (sistema)*; el reprezintă un al doilea grad de abstractizare, prin care se rețin numai opozițiile funcționale, invariantele, eliminându-se „ceea ce în *normă* e simplă obișnuință, tradiție constantă, element comun vorbirii unei comunități luate în considerație, dar fără valoare funcțională”³³; se elimină adică variantele determinate contextual sau cultural sau socio-cultural.

Dar în ce plan se fac (sau există) aceste abstractizări? Și cine interpretează limbajul?

Interpretarea limbajului implică procesul de abstractizare. Până la un punct aceasta este realizată de orice vorbitor în momentul emiterii unui enunț lingvistic și de orice interlocutor în momentul receptării. În

³² E. Coșeriu, 1971: 80; în ediția românească, 2004: 97 (n. ed.)

³³ E. Coșeriu, 1971: 81; în ediția românească, 2004: 98 (n. ed.).

ansamblul său, interpretarea o realizează lingvistul, vorbitor și totodată interlocutor ideal; el ambiționează o *conștientizare* absolută a fiecărui act lingvistic considerat în amândouă sensurile, al emiterii și al receptării.

În concepția lui E. Coșeriu, *sistemul* este un complex de opoziții funcționale, o „rețea de funcțiuni”, care se constituie în condiții, în posibilități oferite comunicării lingvistice: „Sistemul este un ansamblu de posibilități, de coordonate care indică drumuri deschise și drumuri închise; poate fi considerat un ansamblu de „impostări”, sau, mai bine zis, *un ansamblu de libertăți*, admitând realizări infinite și impunând o singură exigență; să nu fie afectate condițiile funcționării instrumentului lingvistic; mai mult decât imperativă, natura sa e consultativă”³⁴.

În activitatea lingvistică, sistemul este subiacent și *normei*, și *vorbirii*. În dicotomia saussuriană, amândouă aceste din urmă ipostaze reprezintă realizarea practică a *sistemului*, deci *vorbire (parole)*. În același timp, însă, așa cum apare la A. Martinet, întrucât se manifestă și ca abstracțiune și întrucât este implicită actelor concrete de vorbire, norma s-ar apropia de conceptul de *limbă*, din teza lui Saussure. În alți termeni, *norma* ar fi *vorbire* pentru *sistem*, și *limbă* pentru *vorbirea individuală*. Vorbitorul comun nu cunoaște în mod explicit *sistemul*, dar îl poartă cu sine; pentru el, conștientizarea sistemului o realizează norma. Dar *norma* poate să fie la fel de necunoscută vorbitorului, în care caz el se înscrie intuitiv, subconștient în sistem, realizându-l în vorbire în modul său particular, nederajat. Rămânând subconștient în sistem, el, vorbitorul, poate contrazice norma. Se întâmplă așa în mod frecvent în limbajul copiilor și în întrebuințarea unei limbi străine, într-o primă fază de cunoaștere.

³⁴ E. Coșeriu, 1971: 82; termenul „impostări” este o adaptare a unui termen italian; în ediția românească, 2004: 100: „Sistemul este ansamblu de posibilități, de coordonate care indică drumuri deschise și drumuri închise. Poate fi considerat ca ansamblu de „impuneri”, dar, de asemenea și chiar mai bine, poate fi considerat ca *ansamblu de libertăți*, dat fiind că admite infinite realizări și pretinde numai să nu fie afectate condițiile funcționale ale instrumentului lingvistic; el are, mai degrabă, un caracter consultativ decât „imperativ” (n. ed.)

În limba română, de exemplu, ca și în alte limbi, de altfel, în structura temelor de prezent indicativ și imperfect verbele prezintă aceeași rădăcină (cu eventuale alternanțe): *cînt-cîntam, merg-mergeam, vin-veneam* etc. Situînd, prin analogie, verbul *a fi* în acest sistem flexionar, copiii ajung să conjughe *eu sînteam...* „Eroarea” nu se va repeta mai târziu, cînd copilul va lua cunoștință, prin cultură și instrucție, de *normă*, care scoate acest verb din sistemul verbelor regulate, pentru a-l introduce într-un sistem propriu de conjugare: *sînt-eram*.

Așadar, *norma* este situată între *sistem* și *vorbire* de o anumită tradiție socio-culturală, cu rolul de a limita libertățile pe care și le ia individul vorbitor în aplicarea sistemului. Poziția subiectului vorbitor față de sistem și normă este contradictorie: sistemul îi oferă posibilități și libertăți multiple, teoretic nelimitate, în timp ce norma îi impune constrîngerii. Prin aceasta, vorbitorul se află în situația pictorului în raport cu pînza și culorile avute la dispoziție: „pictorul nu poate, pictînd, să iasă afară din dimensiunile pînzei și nu poate folosi decît culorile pe care le are; dar în marginile pînzei și în întrebuintarea culorilor pe care le are, libertatea lui expresivă este absolută”³⁵.

Norma se situează atît în planul conștiinței, cît și în vorbirea reală. Ea este virtuală și reală în *vorbire*. Poate fi cunoscută sau ignorată, acceptată sau respinsă. Intuind sistemul mai mult decît vorbitorul comun, marii scriitori sfărîmă *norma*, relevînd posibilități de expresie „ascunse” ale limbii; așa au făcut Dante, Cervantes, Gongora, Eminescu, Shakespeare etc.

Norma este în același timp interpretare (o interpretare) a sistemului și abstragere din vorbire. Reprezintă echilibrul fragil și imperfect (datorită dinamismului limbii și caracterului mărginit al cunoașterii) al sistemului la un moment dat pe care aspiră să-l reprezinte și o zonă în

³⁵ E. Coșeriu, 1971: 82; în ediția românească, 2004: 100: „pictorul nu poate să renunțe la pînză și nu poate folosi culori pe care nu le are, dar, în cadrul limitelor impuse de pînză și de culorile de care dispune, libertatea sa de exprimare este absolută” (n. ed.).

care vorbirea și sistemul se întîlnesc; dirijează posibilitățile oferite de sistem, restrînge libertățile manifestate în vorbire. Tinzînd spre sistem, prin latura ei virtuală, și spre vorbire, prin latura ei reală, norma este „materializarea” conștiinței sociale în actul lingvistic.

Prin natura ei de interpretare a sistemului, *norma* tinde să se impună (și este impusă de lingviști, prin diverse instrumente: gramatici, dicționare, îndreptare etc.) ca *normă generală* (luînd numele de *limbă literară*), ce trebuie respectată în mod conștient. Prin natura ei de abstragere din vorbire, norma se impune ca model condiționat de o anumită comunitate socio-lingvistică, relativ restrînsă, de tradițiile comunicării în interiorul ei; este vorba atunci de *norme colective*, specifice diferitelor stiluri: științific, publicistic, familiar etc. în procesul activ al comunicării, este mai frecvent ignorată *norma generală*; *normele colective* (stilistice) sînt în general respectate. În oricare din situații, însă, *vorbirea* este, din punctul de vedere al vorbitorului, interpretare a sistemului, cu sau fără cunoașterea și respectarea normei, și nu realizare a normei. În acest proces de *realizare* concretă, prin *vorbire*, a sistemului, individul vorbitor, chiar supunîndu-se unor „reguli”, chiar urmînd o serie de modele impuse de norma generală sau (și) de norme particulare (colective, stilistice), ajunge să-și creeze și o normă a sa, *individuală*, caracterizată printr-un număr de constante care-i definesc originalitatea indiferent de împrejurările comunicării. Dincolo de această *normă individuală* se dezvoltă apoi realizările ocazionale, proprii momentului comunicării, *actele de vorbire*, în cel mai înalt grad concrete și individuale.

Prin prisma interpretării lui Coșeriu, limbajul apare în toată complexitatea lui, determinată de însăși complexitatea raporturilor în care intră vorbitorul, și de împletirea dimensiunii statice cu cea dinamică. În esența ei, teza lui Coșeriu nu se opune radical concepției lui F. de Saussure, ci mai mult o adîncește, o explicitează și o nuanțează. Între ipostaza abstractă, *limba* (*sistemul*, într-o echivalență imperfectă), și cea concretă, *vorbirea* (*vorbirea concretă*, la Coșeriu, în aceeași echivalență imperfectă), Coșeriu introduce o a treia, abstractă și concretă în același

timp, *norma*, care, la rândul ei, dezvoltă alte două laturi, una socială (*norma generală* și, adăugăm noi, *normele stilistice*) și alta individuală (*norma individuală*). El însuși își privește la un moment dat teoria prin prisma dicotomiei saussuriene, regroupînd cele trei (de fapt, patru) concepte în funcție de diverse unghiuri din care poate fi considerat limbajul uman.

Din punctul de vedere al dinamicii comunicării, în opoziția *pasiv-activ*, *limbii* (*langue*) din concepția lui Saussure îi corespunde *sistemul*, rețea de opoziții funcționale, pertinente, „ansamblu de posibilități”; *vorbirii* (*parole*) îi corespund *norma* (socială și individuală) și *vorbirea concretă*.

În interiorul opoziției *social-individual*, *limba* corespunde *sistemului* și *normei sociale*, iar *vorbirea*, *normei individuale* și *vorbirii concrete*.

Din perspectiva opoziției *abstract-concret*, Coșeriu consideră că *vorbirea* (*parole*) coincide cu actele lingvistice concrete, în timp ce *limba* (*langue*) cuprinde *norma* (socială și individuală), reprezentînd diferite grade de abstractizare, și *sistemul*. De fapt, *norma* este în același timp concretă și abstractă; *norma individuală*, apoi, stă mai mult în planul concretului.

Cînd opoziția se stabilește între *tradiție* și *inovație*, *repetiție* și *originalitate expresivă*, *vorbirea* cuprinde numai faptele concrete ale actului lingvistic, în timp ce *limba* corespunde *sistemului* și *normei* (sociale și individuale). În ceea ce privește *norma individuală*, am considera că, din punctul de vedere al unei limbi naționale, ea corespunde mai degrabă inovației.

În concluzie, esențial definitorie pentru dinamica funcționării limbajului uman este structura lui tricotomică:

- 1) *Sistemul*: un ansamblu de semne lingvistice virtuale, de relații funcționale, de condiții oferite transformării semnelor virtuale în reale;

- 2) *Norma*: un ansamblu nedeterminat de semne lingvistice reale, situate în relații funcționale care organizează, după diferite criterii socio-culturale, variabile în timp, posibilitățile oferite de sistem; este imaginea de la un moment dat a sistemului;
- 3) *Vorbirea*: un ansamblu infinit de semne lingvistice realizate în interiorul (și prin intermediul) unor raporturi care-și află posibilități de constituire în sistem, dar a căror desfășurare este dirijată de normă.

Concret, această structură se manifestă la toate nivelele, mai transparent la unele (fonetic, morfologic), mai puțin, la altele (sintactic, lexical), în sincronie și în diacronie.

La nivel fonetic, de exemplu, între alte semne lingvistice, limba română situează, în ipostaza ei de sistem, în poziție fonemele *e* și *i*. Nu prezintă, însă, ca în italiană, opoziția de apertură: *ę-ę*. În realizarea concretă a sistemului, în *vorbirea concretă*, se poate, însă, întîlni, în chiar același context fonic, cine, de exemplu, și varianta *ę*, și varianta *e*, (*cinę-cinę*), dar fără rol distinctiv. Un alt exemplu. În sfera derivării, limba română posedă, la nivelul sistemului, sufixul *-esc* și rădăcini nominale, precum *student-*, *școlar-*, *muncitor-*, *elev-* etc., oferind, în legătură cu ele, posibilitatea dezvoltării unor relații de derivare. Norma limitează orizontul acestei posibilități, permițînd constituirea semnelor *studentesc*, *școlăresc*, *muncitoresc*, dar nu și *elevesc*. Și tot așa, permite relația *re+citi*, care duce la crearea semnului *reciti*, dar nu și relația *re+tuși*. Relațiile respinse de normă se pot încerca și chiar realiza în actul concret al vorbirii; ele se situează atunci în cadrul sistemului, dar rămîn în afara normei.

În acest raport de opoziție a vorbirii individuale cu norma își află, de altfel, punctul de plecare, dacă se întîlnesc mai mulți factori activi, între care socializarea inovației, procesul de modificare a normei mai întîi, ulterior a sistemului chiar, ca urmare a tulburării accentuate a echilibrului de moment, instabil prin definiție. În felul acesta s-a trecut de la declinarea desinențială din latina clasică la declinarea prepozițională din limbile

neolatine. Loviturile repetate date sistemului, prin permanenta reorganizare a normei, duc, în cele din urmă, la transformarea lui radicală. Începe atunci istoria unei noi limbi, prin dezvoltarea de norme care să orienteze treptat constituirea unui nou sistem. *Acum* mai ales *norma* se manifestă ca abstractizare activă din planul vorbirii (e acesta procesul de constituire a limbii literare), iar *sistemul* abstractizare, de gradul doi, a *normei*, înțeleasă, însă, mai mult ca *uz* (*uzaj*). Este aceasta și istoria limbilor române, dezvoltate prin reconstruirea între alte coordonate a sistemului limbii latine.

(4) *Dependența de societate*

Complexitatea limbii ca fenomen social derivă din poziția particulară în interiorul raportului cu societatea, schimbătoare în diverse etape istorice ale dezvoltării, și cu individul, poziție determinată de caracterul ei natural și convențional în același timp, moștenit și învățat, preluat, recreat și creat.

Sub aspect biologic, se moștenește facultatea de a vorbi, *limbajul*; cu el *se intră* în societate. *Limba*, în schimb, o *anumită* limbă este deprinsă, însușită; ea *este primită* de la societate. Aceasta înseamnă că limba ca sistem de semne într-un anumit fel organizate, cu o anumită structură, specifică, prin care se diferențiază de alte limbi, este esențial socială, în sensul închiderii specificității ei în sfera unei anumite comunități social-lingvistice, în timp ce limbajul, dimensiune biologică general-umană, este *asocial*. Este *asocial* în sensul că nu depinde de o *anumită* societate umană, avînd caracter universal, dar este, în mod implicit, prin origine, social. Limbajul este o funcție exclusiv umană tocmai pentru că apariția sa stă în legătură cu constituirea societății. Este un „produs” al societății în aceeași măsură în care el a stimulat și condiționat trecerea de la turmă la ceata primitivă umană. În acest proces de reciprocitate și simultaneitate, în preistoria omului, s-au constituit și s-a deschis drum dezvoltării ulterioare a proprietăților esențiale, social-umane, ale limbajului: caracterul *vocal-articulat* și *rațional-conștient*.

Necesitatea comunicării, provocată de activitatea în comun, a determinat exploatarea diferențierilor existente precum și extinderea și adîncirea lor, a determinat, adică, *articularea*, prin trecerea de la un număr finit de complexe sonore, semnificative ca atare și unitare, la un număr mereu mai mare, tinzînd spre infinit, o dată cu destrămarea unității polisemnificative și sesizarea unor unități minimale. Procesul, de durată, interesînd numeroase generații, se desfășoară pe fondul intervenției mereu mai conștiente a gîndirii, devenită tot mai complexă, între fluxul sonor, concret dar tinzînd spre abstract, și planul semantic, desprins de concret.

Formă concretă de realizare a limbajului, activitatea *reală* a limbajului *virtual*, *limba* este produsul direct, explicit, al societății, fie că este considerată în sine, ca sistem de semne convenționalizate, din momentul în care se rupe legătura de obligativitate dintre planul expresiei sonore și cel al sensurilor, fie că este considerată în raport cu individul, din momentul în care acesta își *realizează* facultatea de a vorbi. Copilul *moștenește*, prin părinți, de la umanitate, funcția limbajului, dar *deprinde* de la părinți, familie, școală, într-un cuvînt, de la societate, o limbă. Nimic din structura biologică a omului, atunci cînd e normală, nu-i interzice accesul la o limbă și nu-l face inapt pentru niciuna din limbile cunoscute. Copilul își însușește, în mod natural, limba mediului social în sfera căruia își trăiește vîrsta deprinderii vorbirii. O demonstrează aceasta copiii care, din diferite motive, își încep viața într-un alt mediu social-lingvistic decît cel propriu naționalității părinților. Aceasta nu înseamnă că o serie de elemente biologice moștenite (de natură fiziologică sau psihică), care țin de exercitarea facultății vorbirii – e cazul organelor articulatorii, aceleași pentru toți oamenii, dar cu deosebiri anatomice și implicații psihologice în abitudini, care diferențiază baza de articulație la diverse popoare –, nu ar influența nici într-un fel limba *învățată*, dar atunci se revelă încă o dată rolul limbii de instituție socială regulatoare: mediul socio-lingvistic ori ignoră, ori determină anularea diferențelor manifestate și „acordarea” limbii individului la limba comunității.

Diversitatea bazei de articulație (fiziologică și psihologică) are importanță majoră numai cînd interesează o întreagă comunitate lingvis-

tică. Dar atunci deprinderile articulatorii nu mai funcționează ca trăsături individuale, ci ca moștenire generală a întregii comunități și vor influența, eventual în mod decisiv, limba pe care, din diverse motive, comunitatea și-o însușește: o va face definitiv a sa, prin modificarea sistemului original și convertirea lui într-un alt sistem. Este cazul limbilor provenite dintr-o limbă originală: limbile romanice din latină, cele slave din paleoslavă etc. Acesta reprezintă primul moment fundamental din istoria unei limbi care va rămâne într-o strânsă și permanentă legătură, chiar dacă păstrând o relativă distanță, cu istoria poporului. Cauze diferite pot duce la dispariția unor limbi, reală sau aparentă; toate, însă, țin de istoria comunității, când un rol important poate reveni componentei politice a vieții sociale. Dispariția unei limbi poate fi violentă, în cazul unor tragedii, naturale (cataclisme) sau sociale (războaie), care duc la nimicirea sau numai la destrămarea unei comunități social-lingvistice și, implicit, la moartea limbii acelei societăți. Moartea poate fi lentă, rezultat al unui proces de desnaționalizare (dirijat sau natural). Așa se pare că a dispărut limba dalmată, al cărei ultim vorbitor, Tuone Udaina, anchetat de M. Bartoli, care va da o descriere parțială a limbii, moare în 1898. O limbă poate trece apoi în altele, o dată cu producerea unor mutații fundamentale în structura și istoria unor popoare care o vorbesc și cu acțiunea a o serie de alți factori, lingvistici și extralingvistici. Este cazul latinei, devenită franceză pe teritoriul Galiei, spaniolă în peninsula Iberică, italiană și sardă în peninsula italică și, respectiv, în Sardinia, română în Dacia etc. În sfârșit, circumstanțe speciale în care se poate afla la un moment dat o comunitate lingvistică pot determina abandonarea limbii proprii. Așa se va fi întâmplat cu limba dacilor, dominată mai întâi, apoi înlăturată de latină, instrument de comunicare mai general întrucât servea deopotrivă pe cuceritori și pe cei cucerii, apropiindu-i și transformându-i într-o comunitate unică, devenită poporul român. Dacă a fost fixată în scris, o limbă poate renaște, cu condiția să fie cerută de nevoile de comunicare ale unui grup social. S-a întâmplat așa cu ebraica, ieșită din circulația vie, în momentul destrămării unității poporului israelian, și redevenită unic mijloc de comunicare pentru o întreagă comunitate socială după constituirea statului israelian, în 1948.

Dependența limbii de societate, accentuată și transparentă în perioada de formare a unui popor și a idiomului său, este mai atenuată de-a lungul istoriei; aceasta, în primul rând, pentru că ritmul de dezvoltare a societății este cu mult mai rapid decât cel al evoluției limbii. Diferența de ritm este o condiție fundamentală pentru asigurarea coeziunii sociale în sincronie și a continuității între generații. Raportul rămîne, însă, în permanență, de o complexitate majoră, desfășurându-se pe dimensiuni multiple: dezvoltarea socio-economică, politică, culturală, pe de o parte, a societății, constituirea limbii literare, relațiile dintre limba națională și limba oficială, graiurile, pe de alta.

Procesul de constituire a limbilor literare este condiționat, prin intermediul dezvoltării culturale a societății, de dezvoltarea ei economică, socială și politică. Factori istorici favorabili au determinat, în secolele XIII-XIV mai ales, o afirmare categorică, pe plan social-politic și economic, a Republicii florentine, urmată de o înflorire cu totul deosebită a culturii și artelor. Această dezvoltare a atras după sine, în mod cu totul firesc, o impunere a dialectului toscan ca bază a limbii literare italiene. Dezvoltarea economică și politică a Nordului Italiei la începutul secolului al XIX-lea, apoi urmată de realizarea unității naționale, schimbă raportul de forțe, atît în plan social-economic, cît și în plan cultural; în consecință, se produce o remodelare a limbii literare din perspectiva dialectului lombard și a celui roman. Dezvoltarea relativ uniformă a celor trei provincii românești, mai ales sub aspect cultural, pe fondul unei unități etnice foarte marcate, au impus colaborarea celor trei graiuri la dezvoltarea limbii române literare. Unificarea politică din 1859, apoi, va accentua ritmul de desăvîrșire a limbii literare, pe terenul unei dezvoltări remarcabile a artelor românești, a învățămîntului și a presei.

Dependența limbii de societate este sensul predominant al raportului, nu și unicul însă. În condiții specifice, limba poate cuceri, în anumite momente, un rol activ în dezvoltarea unei comunități sociale. Păstrîndu-și calitatea de tezaur al unei spiritualități comune, limba a conservat la români și a dezvoltat conștiința apartenenței la unul și același

popor, asigurând rezistența în fața vicisitudinilor istoriei, pregătind și stimulând realizarea unității de stat.

Fenomenul poate reprezenta un proces de intercondiționare înlăntuită. În anumite împrejurări social-politice, se instaurează ca limbă oficială o limbă străină, fapt ce poate încetini ritmul de dezvoltare a culturii naționale, împiedicând totodată accesul poporului la viața politică, ceea ce nu rămîne fără implicații serioase asupra dezvoltării societății. Istoria românilor a cunoscut asemenea perioade. Funcționarea un timp a limbii slave ca limbă oficială nu a putut împiedica dezvoltarea limbii române naționale, dar a întârziat dezvoltarea culturii românești și intrarea ei în circuitul culturii universale. Ritmul de dezvoltare a vieții economice, social-politice și culturale a societății românești se va accelera o dată cu renașterea națională, după înlăturarea fanarioșilor și mai ales după revoluția de la 1848, când limba română se instaurează în administrație, școală, presă, literatură. În acest raport extrem de strîns dintre limbă și societate, lupta pentru apărarea esenței naționale se poate concentra la un moment dat în lupta pentru apărarea limbii.

Contradicția dintre limba oficială și limba națională reprezintă o consecință a atitudinii claselor sociale față de limbă: pe de o parte, clasa care deține puterea economică și politică, cu dispreț pentru cultura și limba națională, pe de altă, clasele producătoare, care constituie poporul, păstrător și continuator al tradițiilor lingvistice și culturale, condiție de neînlocuit a conservării esenței unei națiuni și a apărării existenței sale. De aici nu rezultă că limba ar avea caracter de clasă, cum credea N. I. Marr, în opinia căruia revoluțiile sociale sînt (și trebuie să fie) urmate de revoluții lingvistice. Limba este o instituție socială, dar este în cel mai înalt grad socială, indiferentă, adică, în esența ei, la conflictele de clasă. Prin funcția ei esențială, limba asigură coeziunea unei comunități social-lingvistice, și în diacronie, și în sincronie, asigură comunicarea între toți membrii comunității, indiferent de organizarea lor pe clase sociale. Neapărînd interesele unei singure clase, așa cum face justiția, de exemplu, instituție socială puternic instrumentalizată de clasa deținătoare a puterii economice și politice, limba nu poate fi nici modificată radical,

nici înlocuită, o dată cu răsturnarea, prin revoluție violentă, a unei structuri sociale.

Nefiind rezultatul voinței unei anumite clase, ci al unui îndelungat proces istoric, în care rolul fundamental l-a avut poporul în toată complexitatea lui socială, limba a rămas în permanență deasupra orînduielilor sociale, condiționate direct de evoluția sau revoluția relațiilor interclase, pe fondul dezvoltării bazei economice a diferitelor societăți.

Limbajul nu a apărut *pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății* (și a gândirii), cum credea N. I. Marr, despre limbajul sonor, ci s-a constituit *o dată cu societatea* (și cu gândirea). Limbile apoi, ca produs social al limbajului, s-au constituit diferențiat (sau diferențiindu-se) înaintea organizării pe clase a societății. Prin origine, natură (mai ales prin caracterul ei *obiectiv*) și prin funcțiile fundamentale, limba nu poate fi, deci, obiect al acțiunilor revoluționare care ținesc schimbarea ordinii sociale existente. Se înțelege că este vorba de limba poporului, națională, nu de cea oficială. Aceasta din urmă, dacă este alta decît cea națională, este în mod frecvent înlocuită, prin revoluții, violente sau nu, o dată cu schimbări radicale produse în organizarea politică și socială, determinate de mutațiile intervenite în baza economică. De curînd, de exemplu, în Republica Guineea, intrată de mai mulți ani pe drumul dezvoltării independente, s-a înlocuit ca limbă oficială *portugheza* cu *creola, limbă națională*.

O revoluție adevărată în istoria limbilor se produce în momentul constituirii lor, prin destrămarea, din motive istorice mult mai complexe, a sistemului limbii de bază. Limba română s-a constituit prin *revoluționarea* sistemului limbii latine. Și tot așa franceza, italiana etc. Dar această revoluție nu este reflexul răsturnării unor raporturi existente în structura unei societăți, ci al constituirii unui nou popor, iar la ea au participat toate componentele sociale, cu diferențe cantitative doar.

Caracterul social obiectiv al limbii impune constrîngerii discrete, dar ca și absolute, atitudinilor individuale. Individul vorbitor are o singură libertate, aceea de a-și alege limba în care să comunice cu ceilalți. Dar și această alegere, de fapt, îi este impusă, fie de mediul social în care deprinde vorbirea, fie de mediul de cultură în care se poate

afla la un moment dat. O dată *aleasă* limba, el nu poate interveni în structura ei, așa cum de-a lungul timpului au încercat o serie de filologi (la noi A. Pumnul), din motive variate. Dacă individul vorbitor nu poate modifica în mod conștient și dirijat sistemul unei limbi și nici structura ei, el participă, însă, la acest proces, în mod subconștient și numai, în cadrul afirmării caracterului deplin social și obiectiv al limbii. O inovație individuală devine fapt de limbă dacă se înscrie în sensul în care limba, în mod virtual, se îndreaptă. Simțit ca atare de comunitatea lingvistică, *aceasta* doar îi acordă statut social și, prin această socializare și, implicit, obiectivizare, se așează între alte inovații care, treptat, pe neobservate, vor produce modificări. În acest sens, un rol deosebit revine oamenilor de cultură, scriitorilor în primul rând, care pot orienta, mai ales în anumite epoci, dezvoltarea limbii, cu deosebire a aspectului ei literar, dar implicit, și a întregii limbi naționale. Condiționarea rămîne, se înțelege, aceeași: inovațiile să fie, de fapt, *realizări* ale unor *virtualități* ale limbii, încă nerelevante.

Mai liber, chiar de o serie de condiționări sociale, rămîne doar limbajul poetic, dar, prin creația literară, limba iese din sistemul lingvistic spre a pătrunde în sistemul artelor; limba își convertește funcția de comunicare într-o funcție poetică. Comunicarea și cunoașterea artistică se desfășoară tot într-un cadru de condiționări sociale, dar se află sub semnul individualului.

Raportul de reflectare lingvistică a structurilor sociale este complex și variabil. Considerate limbile sub aspect tipologic, raportul apare neesențial; nici caracterul etnic al unei comunități sociale, nici tipul său de civilizație și nici gradul de cultură nu determină fundamental, într-un raport de la cauză la efect, structura unei limbi. De aceea, „încercările de a raporta anumite tipuri morfologice la anumite stadii culturale sau la un anumit ansamblu de obiceiuri sînt vane”³⁶. Româna și maghiara, de exemplu, sînt două limbi esențial deosebite tipologic

³⁶ E. Sapir, 1967: 211.

(româna este o limbă flexionară, în timp ce maghiara este aglutinantă), dar cele două popoare nu sînt deloc deosebite sub aspectul civilizației și fac parte din aceeași rasă. Indigenii din America de Nord, în schimb, deși aparțin la patru tipuri diferite de civilizație (vînătorii din Canada de Vest și Alaska, crescătorii de bivoli din Plaines, indigenii din Navajos, cu o formă de civilizație arhaic-ritualistică, californienii din NV, cu o serie de tradiții cu totul singulare) vorbesc idiomuri care se constituie într-un grup lingvistic de mare unitate³⁷. Sistemul fonologic al boșimanilor din sudul Africii este mult mai bogat și mai „regularizat” decît cel al unor limbi moderne³⁸ ș.a.m.d.

Se înțelege din cele de mai sus nu că structura unei limbi ar fi absolut indiferentă la caracteristicile generale ale tipului de civilizație a unui popor sau la stadiul de cultură în care el se află, ci doar că raportul nu este obligatoriu – „Limba, rasa, obiceiurile nu sînt în mod necesar în corelație, ceea ce nu înseamnă că nu sînt niciodată”³⁹ – iar atunci cînd se manifestă, rămîne, în marea majoritate a cazurilor, la nivelul unor coordonate foarte generale, cu implicații mai mult asupra inventarului de semne dintr-o limbă decît asupra relațiilor interne dintre semne. Raportul se reflectă atunci mai ales în vocabular, foarte rar în structura fonetică, cu implicații sporadice asupra nivelului morfologic. Dar și în aceste cazuri, el poate fi doar una din fasciculi de cauze care au orientat într-un anumit sens organizarea noilor sisteme lingvistice, după sfărîmarea celor originare. Arhaicitatea unui sistem morfologic, de exemplu, precum cel al limbilor slave, nu-i numai decît rezultatul reflectării unei culturi de tip arhaic (cum crede A. Meillet), ci mai curînd al unor împrejurări istorice, tot așa cum arhaicitatea (dintr-un anumit punct de vedere) a limbii române, în raport cu alte limbi romanice, își are una din cauzele principale în izolarea geografic-istorică a poporului care o vorbea în secolele constituirii ei.

³⁷ E. Sapir, 1967: 209.

³⁸ E. Sapir, 1967: 214.

³⁹ E. Sapir, 1967: 219.

Dacă anumite particularități ale tipului de civilizație sau ale stadiului de cultură nu se reflectă direct, fundamental și cu obligativitate în structura tipologică a limbilor, acestea pot avea, însă, implicații asupra istoriei limbilor. Nu este exclus ca dispariția limbii dacilor să-și aibă una din cauze în nefixarea ei în scris, determinată probabil de interdicții de natură religioasă, asemănătoare celor din cultura arhaică hindusă. Iar dacă limba română și-a conservat latinitatea într-un mediu lingvistic neromanic și mai degrabă ostil, cauza trebuie căutată și în cultura poporului, care a convertit latina în română, și în anumite caracteristici etnice ale acestuia. Și tot așa, dacă limba greacă a rezistat presiunii limbii cuceritorilor romani, suportul principal trebuie să-l fi aflat la nivelul cu deosebire elevat al culturii elene ș.a.m.d.

Cît privește implicațiile caracteristicilor temperamentale ale unui grup etnic asupra structurii limbii pe care acesta o vorbește, respinse poate prea categoric de E. Sapir: „Este imposibil de demonstrat cel mai slab raport între forma unei limbi și temperamentul național”⁴⁰, ele sînt tot relative, fiind exclusă orice obligativitate, dar nu și posibilitatea manifestării lor. Raportul ar putea fi unul din factorii cu o anumită pondere în organizarea fonetică a unei limbi sau în cea sintactică.

Considerîndu-l dintr-o altă perspectivă, cea a istoriei în ea însăși a unui idiom, raportul își reliefează sensul de reflectare prin limbă a vieții societății. Fie și numai din simplul fapt al comunității între o națiune și o aceeași limbă, aceasta din urmă se constituie, mai ales prin planul ei semantic, într-un receptacul al teaurizării istoriei și spiritualității unei națiuni. Din acest punct de vedere, deprinderea limbii înseamnă, pentru copil, și însușirea, subconștientă, a unor coordonate esențiale ale spiritului național, ale viziunii unui anumit popor despre lume și viață. „Dar pe cît timp studiul principal al unei școale rurale sau primare e limba română – observa cu multă claritate Eminescu –, ea este totodată organul prin care neamul moștenește avutul intelectual și istoric al strămoșilor

⁴⁰ E. Sapir, 1967: 213.

lui. Copilul nu învață numai a vorbi corect, el învață a gîndi și a simți românește”⁴¹.

Urmînd cel mai îndeaproape evoluția societății, vocabularul este și nivelul limbii care reflectă cel mai fidel și mai imediat atît aspecte specifice ale spiritualității unui popor, cît și o serie de mutații din sfera vieții lui social-economice, politice, culturale, științifice, artistice. Conținutul semantic al termenilor este reprezentat nu numai de componenta noțională, dar și de o anumită viziune asupra lumii, atît în cazul constituirii planului de referință din obiecte concrete, materiale, dimensionabile, cît și atunci cînd e dat de concepte abstracte. Sensul românescului *casă* nu se suprapune peste sensul dezvoltat, în legătură cu același obiect, de termeni din alte limbi, chineza, de exemplu, sau boșimana.

Toate modificările survenite în dezvoltarea, materială sau spirituală, a unei comunități sociale se reflectă, prin vocabularul mobil, la nivelul lexical al limbii, într-un proces de permanentă adaptare a acesteia la cerințele comunicării. O serie de termeni trec în vocabularul pasiv, o dată cu dispariția realităților pe care le desemnau, devenind *arhaisme*. Noi realități impun noi termeni, *neologisme*, ca împrumut sau create pe baza materialului propriei limbi. Procesul este neîntrerupt, dar nu afectează structura esențială a limbii, întrucît nu interesează nici fondul principal lexical, nici nivelul fonetic sau morfologic; aceasta se întîmplă la perioade mari de timp, și fără *simțirea* vorbitorilor. Nivelul fonetic al limbii române, de exemplu, cunoaște cîteva modificări esențiale. Primele reprezintă, de fapt, trecerea sistemului latinesc la sistemul românesc: apariția vocalelor *ă* și *î*, a africatelor *ț* și *ğ*, a spirantelor *ș*, *j* etc. Altele reflectă o organizare, prin selecție, dintr-un inventar bogat și eterogen de semne, a sistemului fonologic al limbii române literare. De-a lungul istoriei s-a modificat structura fonetică a cuvintelor, dar nu și sistemul fonologic al limbii.

⁴¹ „Limbă și naționalitate”, în vol. *Mihai Eminescu despre cultură și artă*, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 213-214.

Limba nu are caracter de clasă, dar nici nu rămîne indiferentă la stratificările sociale ale unei comunități, iar clasele și categoriile sociale își lasă puternic amprenta mai ales pe vocabularul și pe sintaxa ei.

Dacă existența *dialectelor regionale* (dialecte și/sau graiuri; *patois*, în lingvistica franceză) își are originea în istoria comunităților lingvistice, diferențele dintre limba literară și limba populară, uneori foarte accentuate, sau *dialectele sociale* sînt reflexul lingvistic al organizării pe clase și categorii socio-economice și culturale a societății.

Procesul de constituire și dezvoltare a limbii literare reflectă o primă diferențiere, mai generală și schimbătoare, de la o epocă la alta: pe de o parte, categoria intelectualilor care o stimulează și o folosesc ca instrument de comunicare în mediul propriu, iar, pe de alta, celelalte categorii sociale, cu predominarea, de-a lungul a multor secole, a claselor țărănești, sub aspect lingvistic nediferențiate. O dată cu dezvoltarea capitalismului, diferențierea se desfășoară între alți doi poli: limba vorbită la sate, mai departe de aspectul literar al limbii naționale, și limba vorbită în orașe, mai apropiată. Aceste deosebiri diferă de la o limbă națională la alta; sînt foarte accentuate, de exemplu, în Italia, datorită și caracterului accentuat dialectal al limbii populare, și sînt mai reduse la români. În orice caz, însă, deosebirilor dintre civilizația urbană, mai tehnicistă și mai abstractă, pe de o parte, și civilizația satului, mai arhaică și mai concretă, le corespunde și o diferențiere lingvistică. Tendința generală a limbilor naționale este reducerea acestei diversități, ca urmare a stingerii deosebirilor dintre civilizația urbană și cea rurală și a dezvoltării învățămîntului și a culturii. Consecințele sînt esențiale pentru limba însăși, care își întărește astfel caracterul *sistematic*.

Dacă diferențele dintre limba satului și cea a orașelor sînt involuntare, consecințe pasive ale organizării social-economice, altele reflectă intervenția activă, voluntară, dintr-o tendință de instrumentalizare a limbii, în legătură cu interesele unei anumite categorii sociale sau cu viziunea acesteia despre lume și viață. Nu lipsește din această atitudine aspectul politic, care devine în anumite momente deosebit de marcat. Așa, de exemplu, instaurarea regimului fascist în Italia, pe lîngă am-

prenta pe care o lasă vocabularului și frazeologiei epocii, consecință firească a unei anumite publicistici propagandistice generalizate, încearcă și intervenții directe, la nivel gramatical: în locul pronumelui de politețe *Lei* este impusă forma *Voi*. Aceste înrîuriri directe, din afară, determinate în primul rînd de circumstanțe politice, durează atît cît durează împrejurările și nu ajung să provoace modificări reale în structura limbii. După victoria Rezistenței, italiana literară a revenit la exprimarea raporturilor de politețe prin pronumele de persoană a III-a, iar vocabularul a redevenit funcțional, scuturîndu-se de o terminologie politică accentuat retorică. Un fenomen similar s-a întîmplat în istoria limbii române. După reinstaurarea domniilor pămîntene, aceasta s-a eliberat aproape imediat și aproape total de „fanariotisme” intrate masiv dar parazitar în limbă, în secolul al XVIII-lea, al guvernării fanariote.

Dialectele sociale sînt categorii lingvistice permanente, neconjuncturale, condiționate numai social. Sînt rezultatul încercării unor grupuri sociale de a se izola în propria comunitate, închisă social și lingvistic. Caracteristica lor generală este o reducere esențială a generalității funcției de comunicare. Se desfășoară mai cu seamă la nivelul vocabularului și, mai rar, la cel sintactic.

Argoul este, între dialectele sociale, sistemul de semne (mai ales lexicale) cel mai intenționat închis și cu forța de comunicare limitată la grupul social care-l întrebunțează. A început prin a fi un limbaj absolut convențional, întrebunțat mai întîi de lumea periferiei morale și topografice a orașelor: hoți, bandiți, criminali etc. Cu timpul, însă, s-a extins la alte categorii, ieșite oarecum de sub cadrele organizării pe clase: elevi, studenți, soldați, vînzători ambulanți, pușcăriași, tineri din cartiere periferice etc. Treptat, caracterul său închis, cifrat, realizat prin întrebunțarea cu sensuri speciale a termenilor din limba națională (din graiuri și din limbajul familiar mai ales) sau prin introducerea unor cuvinte și expresii dinafara limbii naționale, a mai pălit. O dată cu extinderea la diferite alte grupuri sociale, nota dominantă a devenit expresivitatea, pitorescul, cu deosebire marcată în argoul studentesc. În afara impru-

mutului din alte limbi (a țiganilor în primul rând), argoul își are sursa de îmbogățire în întrebuintărea metaforică a unor termeni din graiuri, din limbajul familiar dar și din limba literară. Este un limbaj prin excelență metaforic.

Jargonul este constituit dintr-o sumă de cuvinte, expresii și fraze introduse dintr-o limbă străină în enunțurile realizate în limba națională. Cunoaște două ipostaze principale; una reflectă atitudinea detașat aristocratică a unor categorii sociale care, atunci când nu disprețuiesc limba națională, o consideră incapabilă de a exprima toată bogăția de idei și sentimente ce le-ar fi proprii; alta, care reflectă aspirația spre o anumită poziție socială, fetișizată într-o exprimare „originală”, încărcată de termeni și fraze străine, ca semn al unui „elevat” grad de cultură și de noblețe. Prima ipostază prezintă o întrebuintare corectă a elementelor străine inserate în frazele din limba națională. Limbii naționale, însă, i se restrânge sfera de desfășurare a funcției de comunicare, la limitele categoriei sociale respective. Cea de-a doua ipostază se caracterizează printr-o întrebuintare incorectă a termenilor și a frazelor străine sau printr-o „adaptare” formală a termenilor din limba națională la o limbă străină, ceea ce face ca dorința de originalitate să se transforme într-o sursă de ridicol; cu alte cuvinte, limba se răzbună. Fenomenul, în strînsă legătură cu diversele *mode* lingvistice și reflectînd mutații sociale intervenite în diferite epoci ale istoriei comunității socio-lingvistice, a fost ridiculizat de toți marii comediografi ai literaturii universale: Molière, G. B. Shaw, V. Alecsandri, I. L. Caragiale.

Limbajul tehnico-profesional, considerat de unii lingviști o formă de manifestare a jargonului, caracterizează vorbirea unor categorii socio-profesionale. Fiind un ansamblu de termeni științifici, parte din ei neologici, parte chiar străini, specifici unor anumite activități tehnico-științifice în medicină mai ales, dar și în alte sfere profesionale, accentuat specializate: industrie, farmacie, tipografie etc., limbajele tehnico-profesionale impun funcției de comunicare a limbii aceeași restrîngere. Circumscris jargonului – se vorbește de un jargon al sportivilor, al ziaristilor, al avocaților etc. – și confundat de unii lingviști cu stilurile,

limbajul tehnico-profesional este, în realitate, doar o componentă, concret-lexicală, a unor varietăți stilistice dezvoltate de stilul științific, în legătură cu diferențierea domeniilor de activitate.

Dacă *dialectele regionale* oferă lingvistului probe pentru înțelegerea istoriei limbii și a poporului, cu prea puține deschideri spre organizarea pe clase a societății (reflectă mai mult aspecte ale civilizației satului nediferențiat), *dialectele sociale* aduc, alături de procesul de constituire a limbii literare, mărturii prețioase despre structura societății într-o epocă dată și despre mutațiile sociale și de civilizație intervenite de-a lungul timpului.

CAPITOLUL III

LIMBA – SISTEM SEMIOTIC

Definind limba „un sistem de semne care exprimă idei”, Saussure o alătură altor sisteme de semne: ritualurile simbolice, formulele de politețe, semnalele militare, limbajul surdo-mușilor, scrierea etc.

Limba are în comun cu celelalte sisteme de comunicare funcția de comunicare, dar se deosebește de acestea prin origine; specificul comunicării verbale, multitudinea funcțiilor, natura semnului lingvistic, specificul organizării și funcționării sale.

Limba este un sistem de semne verbale, instrument al realizării concrete, ca mijloc de comunicare interumană, a limbajului vocal articulat, facultate specifică, definitorie a omului, și produs al „practicării” limbajului în condițiile unei anumite comunități sociale.

Limbajul vocal-articulat este universal, caracterizează toate colectivitățile umane, indiferent de treapta de civilizație materială pe care se află și de civilizația spirituală specifică, dar limbile ca sisteme semiotice prezintă identități concrete distincte, în funcție de colectivități. Fiecare limbă funcționează în interiorul unei anumite comunități și poartă amprenta istoriei și caracteristicilor spirituale ale acelei colectivități, pe care le și influențează.

Limba este naturală (prin origine) și convențională (sau convenționalizată) (prin întrebuințare) și, de aceea, în general, independentă de voința expresă a oamenilor. Este la fel de veche ca și omul (nu apare pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății sau a cunoașterii). Limbajul vocal-articulat este o creație a omului în aceeași măsură în care l-a creat pe om. Limba, ca limbă națională, condiționată istoric, poate fi la fel de veche ca și poporul care a creat-o și o vorbește, contribuind la constituirea identității lui specifice într-un proces de construire a propriei identități.

Sistemele semiotice nelingvistice (semnele de circulație, semnalele marinărești, limbajele simbolice din matematică, fizică, chimie etc.) sînt creații ulterioare ale omului ajuns pe o anumită treaptă de dezvoltare socială și a cunoașterii. Sînt în mod absolut convenționale și, ca atare, supuse voinței oamenilor, care pot interveni, prin consens sau nu, și le pot modifica, parțial sau integral.

Ca identități specifice, sistemele nelingvistice depind de dezvoltarea, materială și mai ales spirituală, a umanității, rămînînd, în general, independente de istoria și specificul etnic al unei comunități sociale. Excepție fac artele, care, fără a depinde în esența lor în mod direct de o anumită comunitate socială, poartă amprenta istoriei și specificului național al acesteia. Mai generale decît limba, ca particularitate de întrebuințare, în sensul depășirii limitelor naționale, sistemele de semne nelingvistice sînt mai limitate în întrebuințarea lor concretă, restrînsă în general la anumite domenii ale vieții sociale sau ale cunoașterii umane. Limbajul simbolic, de exemplu, este același pe toate meridianele, dar întrebuințarea lui ca mijloc de comunicare și cunoaștere este în general limitată la domeniul cunoașterii științifice, în spațiul „științelor exacte”.

Sistemele semiotice nelingvistice sînt, în general, unifuncționale. Funcția de comunicare se realizează fie ca funcție *estetică* (artele), fie ca funcție *cognitivă* (limbajul matematic), fie ca funcție *imperativă* (semnele de circulație) etc. mai multe funcții dezvoltă doar sistemele secundare, substitutive (scrisul, alfabetul Morse, alfabetul Braille etc.).

Limba realizează funcția globală, de comunicare și cunoaștere, prin dezvoltarea mai multor funcții particulare, cu pondere diferită, în

desfășurarea actului lingvistic concret: referențială, expresivă, poetică, conativă, fatică, metalingvistică, stilistică. Prin funcția poetică, limbajul vocal, spre deosebire de alte sisteme semiotice (cu excepția celor secundare: scrisul) poate depăși, prin semnificații noi date semnelor, stadiul anterior al consensului colectivității; devine atunci limbaj poetic tinzînd spre sistemul artelor.

Prin funcția metalingvistică, limba este singurul sistem de semne caracterizat prin reflexivitate; limba se întoarce asupra sa, autointerpretîndu-se.

Pe de altă parte, între limbă și alte sisteme de semne, intervin deosebiri de esență chiar la nivelul funcției generale, de comunicare și cunoaștere. Sistemul artelor înglobează funcția de comunicare și cunoaștere în funcția estetică; accentul este pus pe organizarea mesajului, care își ia ca punct de plecare lumea obiectivă, dar propune un nou univers, care depășește limitele concrete, închise, ale unui plan de referință supus cunoașterii. În plus, comunicarea prin sistemul artelor se desfășoară într-un singur sens, dinspre creator spre un receptor neindividualizat, de la care nu se așteaptă un răspuns; receptorul nu devine, la rîndul său, cu necesitate și în mod curent, emițător al altor *semne estetice*.

Nici sistemul vestimentației nu dă informații despre un plan obiectiv și nu cunoaște reversibilitatea comunicării. Prin funcția expresivă, pe care se întemeiază cel mai adesea conținutul funcției de comunicare, vestimentația în general, moda în special dau informații despre „emițător”: vîrstă, condiție socială, cultură, individualitate spirituală, intelectuală etc. și despre situația de comunicare.

Sub aspectul structurii interne și al mecanismului intern de funcționare în procesul de comunicare, trăsătura distinctivă a limbii față de alte sisteme de semne (semnele de circulație, de exemplu) este caracterul *combinatoriu*: cu un număr finit de semne primare, pe axa paradigmatică, limba poate dezvolta pe axa sintagmatică un număr teoretic infinit de semne derivate, mai complexe, și de enunțuri semnificative. De aici rezultă o altă particularitate definitorie: *creativitatea*; în funcționarea ei, limba înseamnă deopotrivă existența, în planul memoriei, a unui inventar de semne și de posibilități relaționale și permanenta ei recreare, în

actul lingvistic concret. Mai cu seamă prin aceste două atribute, caracterul *combinatoriu* și *creativitatea*, și datorită naturii de instituție umană în cel mai înalt grad socială, limba își afirmă caracterul *dinamic* și se afirmă ca un sistem semiotic *deschis*, supus unei neîntrerupte reorganizări în funcție de exigențele comunicării.

Alte deosebiri, de esență, între sistemul semiotic al limbii și celelalte sisteme semiotice stau în natura semnului lingvistic, care și condiționează, de fapt, structura internă a limbii și funcționarea ei.

A. Semnul lingvistic

Conceptul de *semn lingvistic* este central pentru știința generală a limbii. Definirea lui, dificilă și controversată în timp, implică două perspective: a *semiologiei generale* și a *semiologiei lingvistice*, adică a lingvisticii.

Din perspectiva semiologiei generale, definirea semnului lingvistic înseamnă stabilirea naturii *semnului*, identificarea esenței *semnului*, spre a-l deosebi de alte fenomene cu care se confundă în general sau s-ar putea confunda.

Semnul, lingvistic sau nelingvistic, se deosebește, prin natură, de *indicii* și de *simptome*. *Fumul*, de exemplu, este un *indiciu*; el indică existența *focului* într-un anumit loc, a arderii. *Îngălbenirea ochilor* este un simptom al *îmbolnăvirii ficatului*. *Indiciile* și *simptomele* se înscriu, pe baza unei experiențe de viață, a educației și a culturii, a unei activități de cunoaștere, într-o relație de la cauză la efect sau de explicație, de la eveniment la consecință etc. Aceste „semne” naturale nu semnifică, de fapt, în mod detașat, o realitate exterioară lor, cu fac parte din acea realitate; *fumul* este o componentă a *focului*, *îngălbenirea ochilor* este extinderea (și manifestarea) *îmbolnăvirii organismului* ca punct de plecare în *îmbolnăvirea ficatului* ș.a.m.d. Or, definitoriu pentru statutul de semn este tocmai caracterul de *substitut*, într-un proces de detașare de *referent*, adică de „obiect” în sens larg.

Semnul stă în *locul a ceva* o dată cu *distanțarea* de acel *ceva* și numai dacă există această detașare. Ideea apare încă la Augustin¹: „Un semn este un lucru care, în afara speciei cuprinsă prin simțuri, evocă în planul gândirii altceva”.

Simptomele se constituie în „semne” pentru specialiști (s-a și creat o semiotică medicală), *fumul*, *aparitia ghiocilor*, în indicii, pentru cunoașterea empirică, dar numai în sensul că „lumea” este citită spontan, prin intermediul diferitelor sale manifestări și nu în interiorul unui act de comunicare, condiție fundamentală a existenței *semnului*. În acest sens, indicii, precum *fumul*, pot deveni semne veritabile prin *convenționalizare* și *instituționalizare*: un anumit grup social le poate scoate din sfera relației cauză-efect, de exemplu, transformându-le în purtătoare de informații exterioare realității în sine. Numai așa indiciile devin *instrumente de comunicare*, adică semne, emise și destinate în mod conștient în legătură directă cu o anumită situație de comunicare: *focurile* aprinse pe culmi, într-o anumită organizare spațială sau temporală, pot vesti un început de răscălare sau apropierea dușmanului sau pot desemna, într-un alt spațiu, un loc de aterizare.

De celelalte semne, *semnul lingvistic* se deosebește prin natură, în strânsă legătură cu caracterul sistematic al limbii, pe care o conține, o constituie.

Semnele de circulație, de exemplu, rutieră sau feroviară, sînt în mod absolut *convenționale*. Semnul lingvistic este *natural* și *convențional*, produs al activității spirituale a omului ca ființă socială, în general refractar intervenției voinței individuale. Semnele de circulație, în schimb, sînt rezultatul unei activități voluntare a omului, rezultatul nui *consens* în mod absolut conștient, în procesul de elaborare.

În afara unor situații particulare (cuvinte-etichetă denumind străzi, obiecte etc.), *semnul lingvistic* trimite spre un referent *in absentia*, cele mai multe din semnele nelingvistice trimit spre referenți *in praesentia*. În

¹ „Un signe est une chose qui, outre l'espèce ingérée par les sens, fait venir d'elle-même à la pensée quelque autre chose”, apud Oswald Ducrot, Tz. Todorov, 1972 : 131.

consecință, dacă semnele nelingvistice înlocuiesc numai „obiecte” existente, semnele lingvistice pot sta și pentru realități imaginare, construite. Capacitatea semnului lingvistic de a ține locul, sau mai exact de a sta pentru realități fără existență anterioară comunicării lingvistice, stă în strânsă legătură cu trăsătura lui definitorie cea mai importantă – *capacitatea de a semnifica* – trăsătură în care se intersectează raportul semnului lingvistic cu celelalte semne într-o limbă dată și din enunțul în care este înscris, cu „realitatea” în legătură cu care este folosit, cu vorbitorul și interlocutorul său într-o situație dată de comunicare.

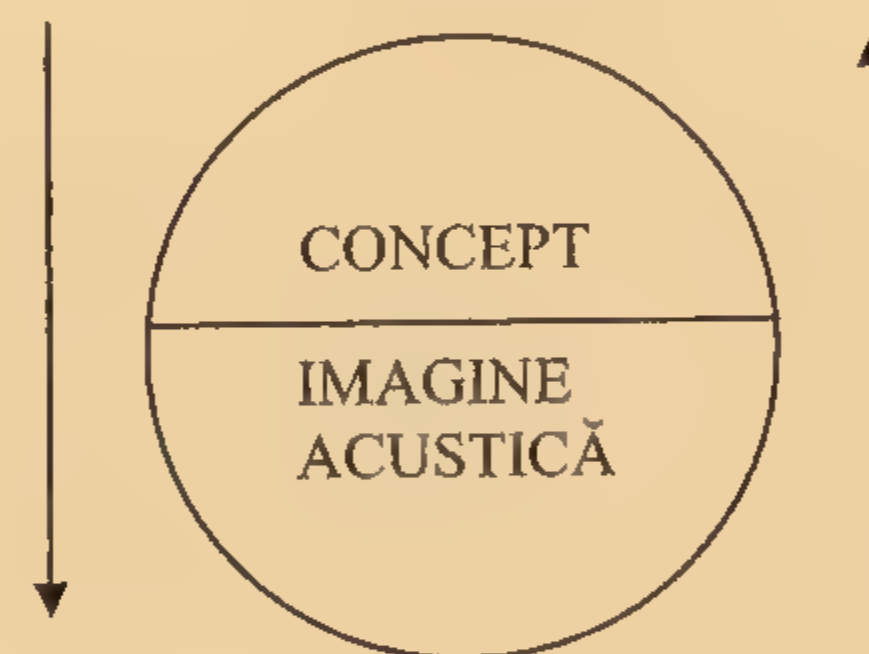
Prin această trăsătură definitorie, *capacitatea de semnificare*, semnul lingvistic se deosebește de *simbol*. Relația dintre cele două componente ale *simbolului*, *simbolizat* și *simbolizant*, nu este echivalentă cu relația dintre componentele semnului lingvistic, *semnificatul* și *semnificantul*². În procesul de simbolizare intrarea celor două componente în raport este facultativă (sau relativ facultativă, într-o serie de cazuri) și condiționată de o *motivare*: stabilirea unor puncte de contact în trecerea de la reflectarea planului ontologic la simbolizare. Așa s-a impus, de exemplu, *balanța* ca simbol al *justiției* sau al *echilibrului*; pentru că actele fiecăruia (bune sau rele) sînt, urmează a fi sau trebuie bine cîntărite.

În afară de aceasta, în relația interioară procesului de simbolizare, cele două componente, *simbolizat* și *simbolizant*, nu-și condiționează în mod necesar și reciproc existența; condiționarea are un singur sens, impus de caracterul neîntîmplător al simbolizării; în general, elementul simbolizat își caută simbolizantul care i se potrivește: *balanța*, de pildă, nu ar fi putut simboliza *purificarea*, exprimată prin simbolul *focului*. Și nici invers.

Fără să fi fost total ignorat în istoria mai veche a științei limbii, semnul lingvistic își definește esența mai ales de la Saussure încolo. Chiar punctele de vedere contrare (adesea doar în declarații) concepției sale sînt, de fapt, cel puțin provocate de tezele lui și se înscriu, conștient

² Cf. F. de Saussure, 1967: 101; în ediție românească, 1998: 87 (n. ed.); Oswald Ducrot și Todorov, 1972: 134.

sau subconștient, pe același drum. Cele trei accepții circulînd în lingvistica ultimelor decenii: 1. *semnul lingvistic* este doar latura lui sonoră, *semnificantul* (L. Bloomfield), 2. *semnul lingvistic* implică, în unitate, amîndouă laturile, *semnificatul* și *semnificantul*, 3. *semnul lingvistic* este doar *relația dintre semnificat și semnificant* (Hjelmslev), cînd ar trebui, după U. Eco, să vorbim de o *funcție semnică*³, se regăsesc toate în *Cours*-ul lingvistului genevez. Concepția sa dezvoltă, însă, în strînsă legătură cu modul de înțelegere a obiectului de cercetare specific *lingvisticii* ca știință – *limba (langue)*, teoria esenței *bilaterale* a semnului lingvistic, „o entitate psihică cu două fețe... îmbinare a conceptului cu imaginea acustică”, „care poate fi reprezentată prin figura”⁴:

1. Caracterul bilateral al semnului lingvistic

Structura semnului lingvistic implică două componente: *semnificatul* și *semnificantul*. Dezvoltarea *semnificației*, prin intrarea în relație a *semnificantului* cu un *semnificat* (într-un fenomen de sincronizare) înseamnă tocmai funcționarea semnului lingvistic. În baza

³ Cf. U. Eco, 1974.

⁴ F. de Saussure, 1967: 99; în ediția românească, 1998: 86 (n. ed.).

principiului fundamental al părții care poartă în sine întregul, semnul lingvistic, component al limbii-ansamblu de semne organizate în sistem prin intermediul a o serie de variate relații, concentrează în sine limba însăși; în consecință, el interesează întrucât comunică. Ca fapt de comunicare, instituționalizat, semnul concentrează în structura sa complexă și *limba* sub aspectul ei ideal, virtual, cu sediul în planul conștiinței sociale, și *vorbirea*, sub aspectul ei material și realizat. Semnul este static și dinamic: el există în planul conștiinței sociale a individului purtând în sine capacitatea de a deveni sensibil și de a releva ceea ce înlocuiește: se manifestă în actul lingvistic individual (dar dezvoltat în mediul social), când devine sensibil, sensibilizând totodată „absența” sau mai exact o „prezență” de natură spirituală, pe care el o marchează. Această dublă capacitate a semnului lingvistic de a deveni sensibil și de a sensibiliza este conținută tocmai în caracterul său bilateral: *semnificația* este rezultată a unității dialectice complexe dintre *semnificat* și *semnificant*, două laturi diferite, opuse ca natură, care-și condiționează reciproc existența, condiționând în același timp procesul de semnificare.

Semnificantul

Semnul lingvistic are rolul decisiv în reflectarea conceptualizată, în conștiință, a realității obiective. *Conceptualizarea* „referentului” se realizează prin dezvoltarea relației dintre *semnificat* și *semnificant*. În acest raport semnificantul primește rol activ; în afara lui nu numai că nu se constituie semnificația, dar semnificatul nici nu poate exista. Rolul semnificantului este dublu: 1. intră cu semnificatul într-un raport fundamental existenței semnului lingvistic și constituirii semnificației, 2. deschide drum către semnificat și actualizează în permanență semnificația. În acest proces prin care semnul lingvistic – limba însăși – se obiectivează, obiectivând gândirea, semnificantul își dezvăluie și natura sa dublă: *ideal-abstractă* și *material-concretă*. Semnificantul nu este numai *imaginea acustică* intrată într-o corelație necesară cu un *concept*, ci este și *imaginea* unei realități materiale sonore, care a provocat-o și pe

care o reflectă în planul conștiinței prin abstractizări și generalizări, pe care o provoacă și care se realizează în actul viu al comunicării. Prin această latură concretă (care nu se confundă cu *complexul sonor*, realitate fizică; cu aceasta se află într-o relație strânsă de implicație), semnul lingvistic devine *sensibil*, *sesizabil*, pentru destinatar, care prezintă comunitatea lingvistică.

Semnificantul, prin urmare, nu este echivalent cu *imaginea acustică*, aceasta este doar latura lui interioară, cea prin care semnul lingvistic (limbajul uman) se socializează ca *limbă (langue)* din momentul intrării în relație cu *conceptul*. *Imaginea acustică* intră în relație și cu *imaginea auditivă* imediată a unui complex sonor; aceasta este latura exterioară a semnificantului, prin care limbajul se individualizează ca *vorbire* (în sens larg, cuprinzând și *parole*, din concepția lui Saussure, și norma, de care vorbește Coșeriu), în desfășurarea a socială, activă. Prin *imaginea acustică*, semnificatul intră în relație cu conceptul din structura semnificatului; prin *imaginea auditivă* intră în relație de implicație cu realitatea fizică a complexului sonor.

În interpretarea lingvistului român Alexandru Philippide (1859-1933), în concepția căruia limba se caracterizează prin dualitatea *fizic-psihic*, complexul sonor intră în structura semnificantului lingvistic, alături de *imaginea* lui în conștiința subiectului vorbitor: „Este hotărât lucru că limba este și fizică și psihică, fizică, ca sunete ale vorbirii ocazionale, psihică, ca cunoștințe simbolizate prin acele sunete și ca cunoștințe ale acestor sunete înseși”⁵. Semnificantul implică, așadar, în această concepție trei componente: unul fizic: complexul sonor și două psihice, de natură individuală: reprezentarea mentală imediată a complexului sonor și de natură generală, *imaginea* – abstractizată a complexului sonor: „Sunetele limbii se întipăresc în minte în reprezentări și pe baza reprezentărilor se formează în minte sunete-noțiuni”⁶.

⁵ A. Philippide, 1928: 273.

⁶ A. Philippide, 1921: 125.

Semnificatul

În interiorul unității dialectice a semnului lingvistic, existența *semnificatului* condiționează nu numai constituirea semnificației, dar și existența însăși a semnificantului sau, mai exact, calitatea de semnificant a imaginii auditive provocată de un complex sonor. În afara unui semnificat, „semnificantul” rămîne un *obiect* material oarecare intrat întîmplător sub incidența procesului de reflectare, în planul conștiinței, a lumii obiective; în limba română, de exemplu, întrucît nu-i corespunde un *semnificat*, un grup sonor precum *farte* determină constituirea unui *pseudo-semnificant*.

La semnificat nu se poate ajunge decît prin relația cu semnificantul, cu un semnificant real, însă; semnificatul există ca atare prin semnul lingvistic. Iar în cadrul semnului și, deci, al realizării semnificației, semnificatul este în primul rînd *conceptul*, rezultat al unui proces de abstractizare și generalizare circumscris unui component al planului ontologic: el există în planul *limbii* (considerată pasiv) și are esență socială, fiind același pentru toți membrii unei comunități; noțiunea de „arbore”, ca să luăm exemplul lui Saussure, este semnificatul cuvîntului *arbore*. În interiorul sistemului semiotic al limbii, semnificatul se definește prin *concept* și totodată prin ceea ce semnificatele altor semne nu sînt.

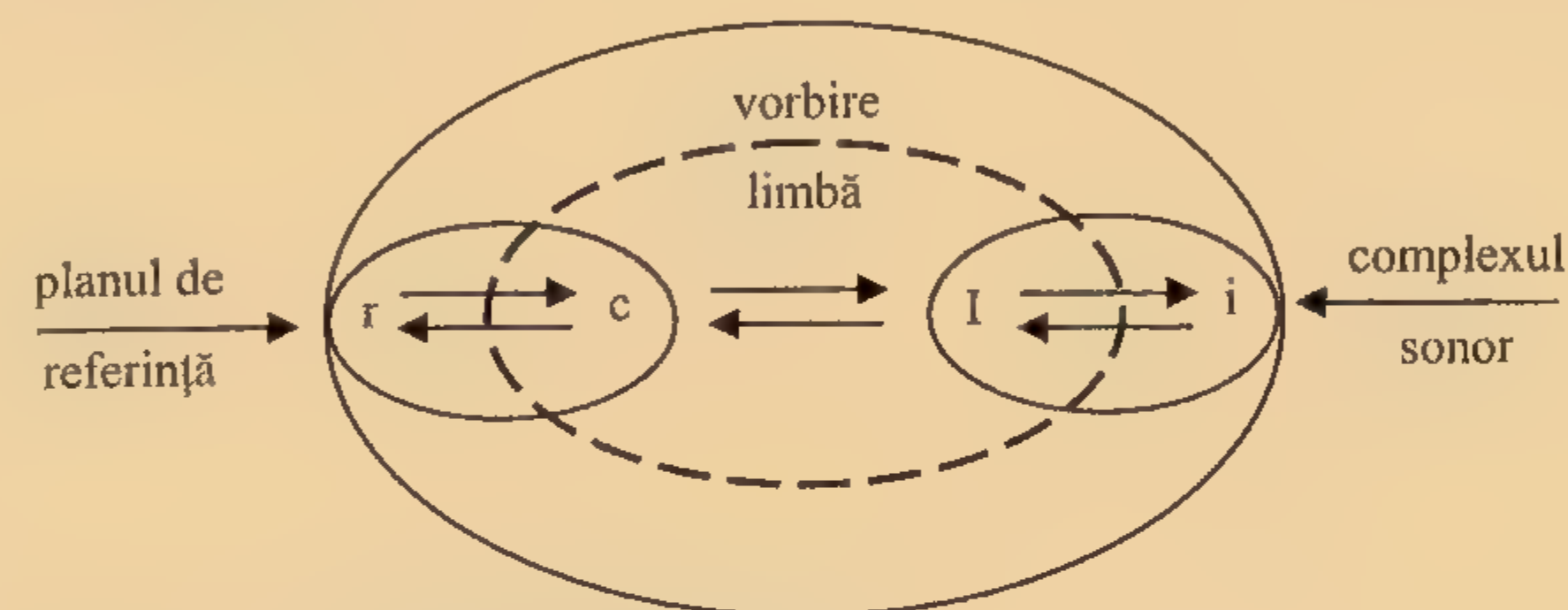
În planul *vorbirii* (considerată ca activitate), el este, însă, și *reprezentare* individuală, cînd semnul lingvistic trimite spre planul de referință din perspectiva unei anumite experiențe de viață a protagoniștilor comunicării.

Pe scurt, *semnificatul* este, – ca și *semnificantul* – „realitatea” dinamică, constituită din *reprezentare* și *concept*. Prin *concept* semnificatul intră în relație directă cu imaginea acustică a semnificantului, iar prin *reprezentare* intră în relație de implicație cu planul de referință.

Prin urmare, în structura semnului lingvistic și mai ales în funcționarea lui în procesul de semnificare, *semnificantul* intră în relație de intercondiționare cu *semnificatul* prin relația dintre *imagine acustică* și *concept*. În același timp, însă, prin intermediul *imaginii auditive*,

semnificantul intră în legătură cu *complexul sonor*, iar semnificatul, prin intermediul *reprezentării*, cu planul *ontologic*. Se înțelege de aici nu că, pe de o parte, *imaginea acustică* ar fi ruptă de complexul sonor, iar, pe de alta, ar exista o ruptură între *concept* și *planul ontologic*, ci doar că relațiile acestea sunt mai ales (chiar dacă nu totdeauna) mijlocite de *imaginea auditivă* și, respectiv, de *reprezentare*.

În legătură cu această interpretare, imaginea grafică a semnului lingvistic ar putea fi:

unde *r* – simbolizează reprezentarea,
i – imaginea auditivă,
c – conceptul,
I – imaginea acustică.

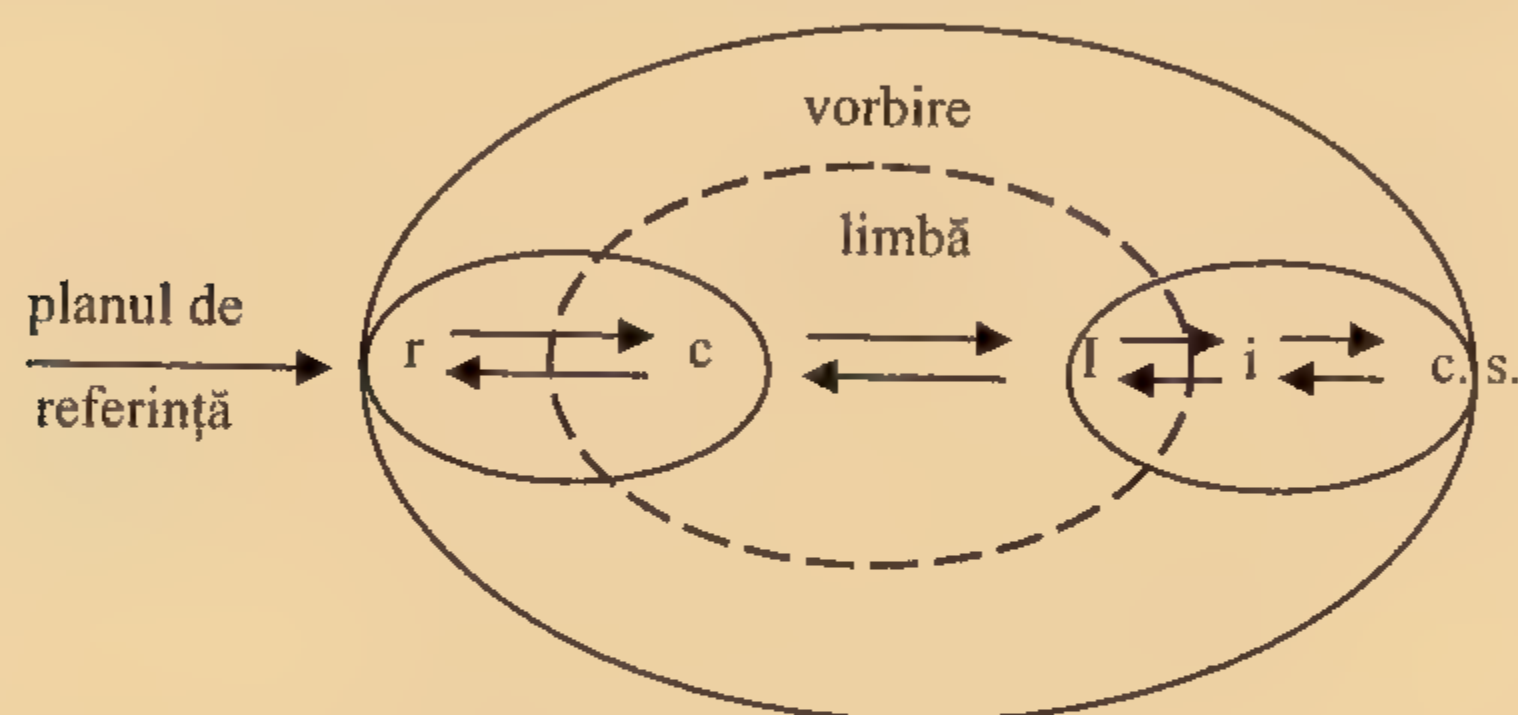
Atît interpretarea dată mai sus caracterului bilateral al semnului lingvistic, cît și reprezentarea sa grafică au avut în vedere, pentru simplificarea discuției, din motive metodologice, un semn lingvistic simplu și considerat doar la nivelul lexical al limbii. În realitatea textului lingvistic, însă, structura semnului, rămînînd în esența ei aceeași, poate varia în realizarea unora din relațiile interne. Pe axa sintagmatică se înscriu semne lingvistice de ample dimensiuni, cînd semnificatul, mai ales prin intervenția nivelului gramatical, atinge un grad maxim de abstractizare și cînd *reprezentarea* este dominată de *concept*. De fapt, în procesul viu al comunicării, acest fenomen de „dizolvare” este frecvent

sau, în orice caz, datorită ritmului accelerat al vorbirii, relația dintre reprezentare și concept se desfășoară mai degrabă în mod subconștient⁷.

În conceperea dualistă a limbii, considerată de Philippide concomitent ca *limbă* și *vorbitură* (din interpretarea lui Saussure) semnul lingvistic se caracterizează printr-o structură asimetrică, *semnificantul* (forma în termenii lingvistului român) cuprinde *sunetul material ocazional* – reprezentarea mentală a sunetului material ocazional – *sunetul tip* iar semnificatul – reprezentarea ocazională a obiectelor realității – *ideea (noțiunea)* despre obiectele realității.

Imaginea grafică a semnului lingvistic înțeles astfel devine:

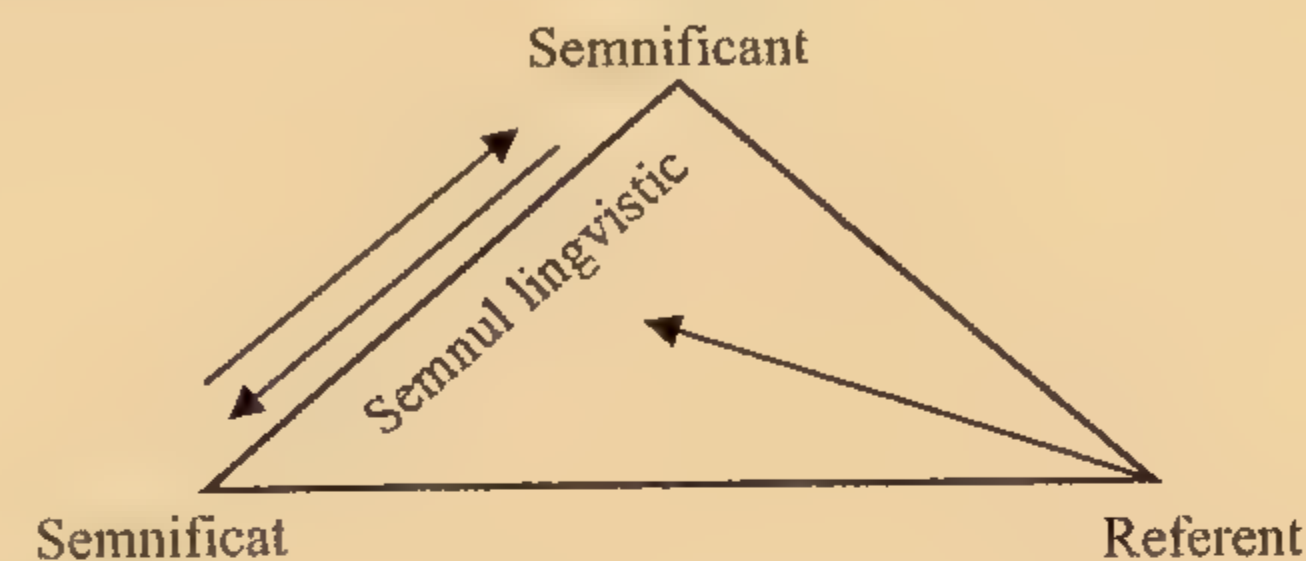
unde c.s. reprezintă complexul sonor.

2. Caracterul informațional al semnului lingvistic

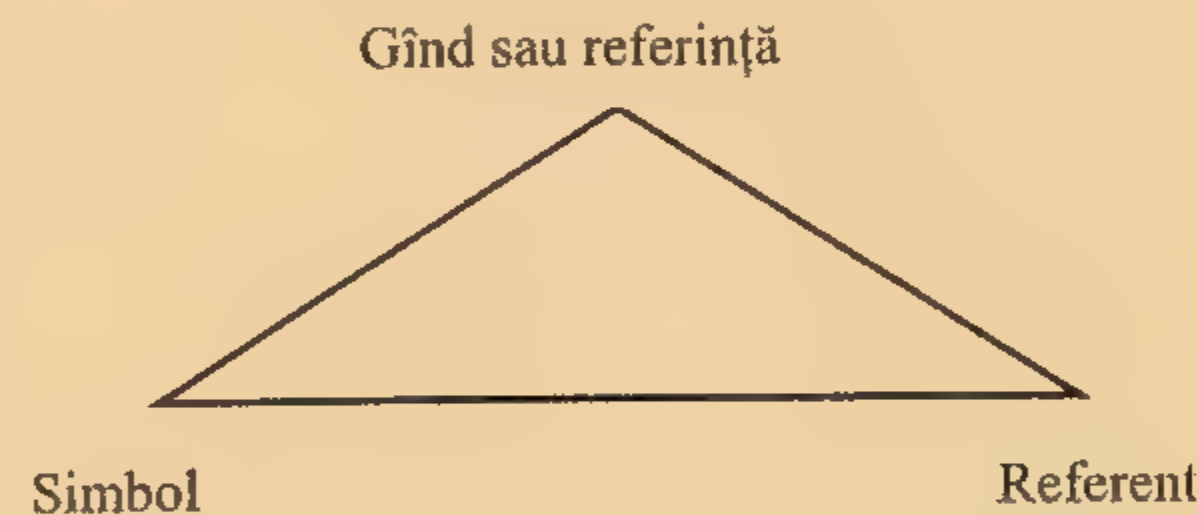
Procesul de semnificare, prin intermediul relației interne *semnificant-semnificat*, se întemeiază pe existența unei relații exterioare *semn-referent* (realitate extralingvistică), se desfășoară, adică în interiorul raportului *limbă-gîndire-plan ontologic*. Semnul lingvistic nu interpretează realitatea extralingvistică ci reflectarea în conștiința umană a acestei realități. Relația *semn-referent*, fundamentală în actul de

⁷ Cf. și A. Martinet, 1970: 57.

cunoaștere și comunicare lingvistică, este reprezentată grafic prin intermediul *triunghiului semiotic*:

descriș mai întâi, în 1923, în termeni proprii, de C.K. Ogden și J.A. Richards:

Din reprezentarea triunghiulară originală se pot reține două aspecte:

- simbolul* (termen pentru *semn* - *semn lingvistic*) semnifică referentul prin intermediul gîndului: în alți termeni, sensul semnului lingvistic stă în interpretarea dată „obiectului” la nivelul conștiinței umane;
- referentul* este supus unui proces de abstractizare, fiind situat într-o clasă de „obiecte” caracterizate prin aceeași proprietate definitorie. Sensul, atribut definitoriu al semnului lingvistic, este „realitate” dinamică, cu originea în raportul *referent-gîndire* ⇌ *limbă*.

În planul *limbii* (*langue*, în concepția lui Saussure), preexistent actului lingvistic concret, sensul semnului lingvistic înseamnă luarea în

atenție a unei întregi clase de cuvinte: semnul lingvistic *lac*, din inventarul limbii, semnifică întreaga clasă a obiectelor „lac”, marcate de proprietățile *acvatic, sub aspect spațial închis*. În planul *vorbirii (parole)*, în termenii lui Saussure), sensul semnului implică luarea concomitent în considerație a obiectului și a clasei de obiecte din care face parte: termenul *lac* într-un enunț sintactic: „*Lacul codrilor albaștri / Nuferi galbeni îl încarcă*” informează despre „un anume lac” din clasa de obiecte *lacuri*, cu care are în comun proprietățile definitorii și de care se deosebește prin trăsături individuale, componente ale reprezentării individuale – componenta externă a *semnificatului*.

De altfel, din perspectiva actului lingvistic concret, problema semnului atinge gradul maxim de complexitate, întrucât raportului semantic *semn-referent* i se alătură, complementar, raportul pragmatic *semn-protagoniști* și raportul sintactic *semn-semn* (din interpretarea lui Ch. Morris), când sensul *denotativ* intră într-o relație dinamică cu sensul (sensurile) *conotative*.

Sensul *denotativ* sau *denotația* semnului lingvistic rezultă din raportul dintre semn și referentul lui, instituționalizat de tradiția întrebuintării limbii, independent de situația de comunicare. Sensul *denotativ* corespunde *semnificatului* din structura semnului lingvistic. Semnificația semnului lingvistic coincide cu semnificatul, din punctul de vedere al informației, și, deci, reprezintă, *denotația* lui (*semnificat = semnificație = denotație*), când semnificantul nu este decât un simplu vehicol al informației, transmis de la emițător la receptor. Situația aceasta se întâlnește cel mai frecvent în textul științific.

Sensurile *conotative* sau *conotațiile* semnului lingvistic rezultă din raportul *semn-referent-protagoniști* (emițător și destinatar), în dependență de situația de comunicare. Sensurile *conotative* realizează, împreună cu sensul *denotativ* cu care intră în raporturi de complementaritate pe fondul unei dinamici specifice, *semnificația* semnului lingvistic (*semnificat ≠ semnificație = denotație ↔ conotație*).

Așadar, conținutul informațional al semnului lingvistic este spectrul lui semantic, rezultat din relația internă *semnificat-semnificant* condiționată de modul, variabil, de convergență a celor trei relații externe: relația semantică *semn-referent*, în care își are originea *sensul denotativ*, relația pragmatică *semn-protagoniști*, care generează „sensuri”

afective și *sensurile conotative* și relația sintactică *semn-semn*, prin care se delimitează sensul *denotativ* sau se desfășoară *sensuri conotative*.

Într-un enunț precum „Ieri mi-a bătut în poartă *un moșneag*”, termenul *moșneag* este întrebuintat în sensul său *denotativ*, fixat ca atare de dicționar: „bărbat în vîrstă, moș”. În versul eminescian „și, purtat de biruință, să mă-mpiedic de-un *moșneag*?”, sensului *denotativ* i se adaugă *dominatoare conotații* exprimînd atitudinea arogantă, depreciativă a subiectului vorbitor (Baiazid) față de interlocutor (Mircea cel Bătrîn).

Funcționarea limbii se întemeiază pe două categorii de sensuri: *sensuri lexice* și *sensuri gramaticale*, variabile în funcție de desfășurarea raporturilor *semn-referent* și *semn-semn* sau în funcție de coordonatele obiective ale cîmpului deictic (cîmpul constituit de factorii implicați în comunicarea lingvistică) și pe diferite *conotații*, variabile în funcție de raportul *protagoniști-semn* sau de raportul *semn-semn* în anumite situații de comunicare. Într-un enunț nominal precum „Bieții țărani!” semnul lingvistic *țăran* asigură sensul lexical, semnul *-i* (din structura cuvîntului *țărani* și din structura cuvîntului *bieți-i-i*) dezvoltă sensul gramatical de 'plural', cel de-al doilea *-i* din structura obiectivului *bieți-i*, sensul gramatical 'determinare hotărîtă', rădăcina *biet* – în relație sintagmatică cu morfemele purtătoare de sensuri gramaticale, dezvoltă un sens afectiv – compasiunea subiectului vorbitor față de „obiectul comunicării”.

3. Semnul lingvistic între „arbitrar” și „motivată”

Problema raportului dintre limbă și realitatea ontologică a cunoscut, în istoria meditațiilor despre limbajul uman, mai ales două aspecte, nu totdeauna bine distincte și nu totdeauna ușor de delimitat:

- 1) natura raportului dintre *semnul lingvistic* și „obiectul”- *referent*;
- 2) natura raportului dintre componentele interne ale semnului lingvistic, *semnificatul* și *semnificantul*.

Gînditorii greci s-au situat cu precădere în perspectiva primului aspect; în funcție de modul în care a fost interpretat raportul dintre *cuvînt* și conținutul său referențial, s-au dezvoltat cele două concepții opuse. Pentru reprezentanții teoriei *physei* există o legătură de necesitate între

cuvînt (considerat din punctul de vedere al sonorității sale mai ales) și obiectul denumit. Platon – care nu aderă, de altfel, decît parțial la această concepție și pentru care, spre sfîrșitul vieții, cuvintele sunt niște „semne diacritice”, nu imagini, ale esenței lucrurilor – are în vedere, în susținerea acestei corespondențe, o serie de structuri lingvistice în esența lor onomatopoeice: sensul de „curgere” al termenului *rheo*, de exemplu, este reflectat de prezența vibrantei *r*, consoană proprie exprimării mișcării. Reprezentantii teoriei *thesei* (Democrit, Aristotel etc.) neagă existența vreunei legături de condiționare, de reflectare nemijlocită între cuvînt și realitatea exterioară lui.

Spre sfîrșitul mileniului, în cadrul celor două școli filologice eline (din Pergam și din Alexandria), cele două viziuni vor trece în disputa dintre *anomaliști* (care susțin existența unei legături naturale între *cuvinte* și *lucruri*) și *analogiști* (pentru care între *cuvînt* și *obiect* nu există nicio legătură obligatorie).

Sub același aspect este discutată problema în epoca modernă, mai ales în filozofie. [K. Marx afirmă în acest sens independența totală a cuvîntului de obiectul pe care îl denumește: „Numele unui lucru este cu totul exterior naturii sale”.]

Lingvistica modernă interpretează problema mai ales sub cel de al doilea aspect. Atrăgînd atenția asupra distincției dintre *referentul* semnului lingvistic și *semnificatul* său, Saussure consideră relația dintre *semnificat* și *semnificant* fundamentală pentru definirea și interpretarea semnului lingvistic; tocmai natura acestei relații impune o trăsătură a sa definitorie, care îl distinge esențial de alte semne. Această trăsătură lingvistul genevez o numește *arbitraritate*: semnul lingvistic este *arbitrar*, adică „legătura care asociază semnificantul semnificatului este arbitrară”; „...ideea de 'soeur' – concretizează Saussure – nu este legată prin nici un raport interior cu suita de sunete *s-ø-r*, care-i servește de semnificant; ar fi putut fi foarte bine reprezentată prin nu importă care altul /semnificant/”⁸.

Contrar lui Saussure, francezul E. Benveniste consideră că arbitrar poate fi definit numai raportul dintre semnul lingvistic și o realitate extralingvistică. Celălalt raport, interior semnului, nu poate fi arbitrar; el este *necesar*: „între semnificant și semnificat legătura nu este arbitrară, dimpotrivă, ea este o legătură *necesară*”⁹.

Datorită complexității ei, derivînd din caracterul complex al limbajului uman, în funcționarea lui concretizată în structura diferitelor limbi istorice, problema nu poate fi interpretată sub un singur aspect; în relațiile multiple ale limbii cu gîndirea, cu societatea, cu realitatea ontologică, intervine în permanență conștiința lingvistică a vorbitorului, în afara căreia limba, considerată ca un inventar de semne, rămîne un obiect oarecare. Vorbitorul îi dă viață în actul lingvistic. Pentru el limba are o existență anterioară, virtuală, și una în prezent, reală. Prin interferență, raportul își amestecă cele două aspecte, introducînd totodată alte două: 1. între semnul lingvistic și sistemul semiotic, din care face parte, 2. între semnul lingvistic și vorbitor (membru al unei comunități de vorbitori). Iar aceste din urmă două aspecte le luminează pe cele dintîi, într-o îmbinare a perspectivei sincronice cu cea diacronică.

În procesul comunicării, semnul lingvistic se reduce la un moment dat – prin codificare – la semnificant și numai la latura lui concretă, care se materializează anatomo-fiziologic. Această latură exterioară a semnificantului, devenind o realitate fizică, face legătura între emiter și receptare. În realizarea sa material-sonoră, ea derivă dintr-un semn lingvistic și, funcționînd ca semnal, provoacă un semn lingvistic și doar acesta semnifică. În procesul de comunicare, relația dintre *semnificant* (abstragere dintr-un complex sonor a cărui imagine o poartă cu sine) și *semnificat* (abstragere dintr-o realitate ontologică, pe care o reprezintă mai mult sau mai puțin difuz), face din semnul lingvistic un *înlocuitor*; semnul lingvistic stă, prin *semnificant*, în locul complexului sonor, iar prin semnificat, în locul ideii despre „obiect” (în sens larg) din realitatea ontologică. Semnificatul are rolul activ în provocarea relației și în justificarea ei. Semnificantul are rolul activ în constituirea relației și în

⁸ F. de Saussure, 1967: 100, în ediția românească, 1998: 87.

⁹ E. Benveniste, 1966: 51.

cuvînt (considerat din punctul de vedere al sonorității sale mai ales) și obiectul denumit. Platon – care nu aderă, de altfel, decît parțial la această concepție și pentru care, spre sfîrșitul vieții, cuvintele sunt niște „semne diacritice”, nu imagini, ale esenței lucrurilor – are în vedere, în susținerea acestei corespondențe, o serie de structuri lingvistice în esența lor onomatopoeice: sensul de „curgere” al termenului *rheo*, de exemplu, este reflectat de prezența vibrantei *r*, consoană proprie exprimării mișcării. Reprezentanții teoriei *thesei* (Democrit, Aristotel etc.) neagă existența vreunei legături de condiționare, de reflectare nemijlocită între cuvînt și realitatea exterioară lui.

Spre sfîrșitul mileniului, în cadrul celor două școli filologice eline (din Pergam și din Alexandria), cele două viziuni vor trece în disputa dintre *anomaliști* (care susțin existența unei legături naturale între *cuvinte* și *lucruri*) și *analogiști* (pentru care între *cuvînt* și *obiect* nu există nicio legătură obligatorie).

Sub același aspect este discutată problema în epoca modernă, mai ales în filozofie. [K. Marx afirmă în acest sens independența totală a cuvîntului de obiectul pe care îl denumeste: „Numele unui lucru este cu totul exterior naturii sale”.]

Lingvistica modernă interpretează problema mai ales sub cel de al doilea aspect. Atrăgînd atenția asupra distincției dintre *referentul* semnului lingvistic și *semnificatul* său, Saussure consideră relația dintre *semnificat* și *semnificant* fundamentală pentru definirea și interpretarea semnului lingvistic; tocmai natura acestei relații impune o trăsătură a sa definitorie, care îl distinge esențial de alte semne. Această trăsătură lingvistul genevez o numește *arbitrarie*: semnul lingvistic este *arbitrar*, adică „legătura care asociază semnificantul semnificatului este arbitrară”; „...ideea de 'soeur' – concretizează Saussure – nu este legată prin nici un raport interior cu suita de sunete *s-ø-r*, care-i servește de semnificant; ar fi putut fi foarte bine reprezentată prin nu importă care altul /semnificant/”⁸.

⁸ F. de Saussure, 1967: 100, în ediția românească, 1998: 87.

Contrar lui Saussure, francezul E. Benveniste consideră că arbitrar poate fi definit numai raportul dintre semnul lingvistic și o realitate extralingvistică. Celălalt raport, interior semnului, nu poate fi arbitrar; el este *necesar*: „între semnificant și semnificat legătura nu este arbitrară, dimpotrivă, ea este o legătură *necesară*”⁹.

Datorită complexității ei, derivînd din caracterul complex al limbajului uman, în funcționarea lui concretizată în structura diferitelor limbi istorice, problema nu poate fi interpretată sub un singur aspect; în relațiile multiple ale limbii cu gîndirea, cu societatea, cu realitatea ontologică, intervine în permanență conștiința lingvistică a vorbitorului, în afara căreia limba, considerată ca un inventar de semne, rămîne un obiect oarecare. Vorbitorul îi dă viață în actul lingvistic. Pentru el limba are o existență anterioară, virtuală, și una în prezent, reală. Prin interferență, raportul își amestecă cele două aspecte, introducînd totodată alte două: 1. între semnul lingvistic și sistemul semiotic, din care face parte, 2. între semnul lingvistic și vorbitor (membru al unei comunități de vorbitori). Iar aceste din urmă două aspecte le luminează pe cele dintîi, într-o îmbinare a perspectivei sincronice cu cea diacronică.

În procesul comunicării, semnul lingvistic se reduce la un moment dat – prin codificare – la semnificant și numai la latura lui concretă, care se materializează anatomo-fiziologic. Această latură exterioară a semnificantului, devenind o realitate fizică, face legătura între emiter și receptare. În realizarea sa material-sonoră, ea derivă dintr-un semn lingvistic și, funcționînd ca semnal, provoacă un semn lingvistic și doar acesta semnifică. În procesul de comunicare, relația dintre *semnificant* (abstragere dintr-un complex sonor a căruia imagine o poartă cu sine) și *semnificat* (abstragere dintr-o realitate ontologică, pe care o reprezintă mai mult sau mai puțin difuz), face din semnul lingvistic un *înlocuitor*; semnul lingvistic stă, prin *semnificant*, în locul complexului sonor, iar prin *semnificat*, în locul ideii despre „obiect” (în sens larg) din realitatea ontologică. Semnificatul are rolul activ în provocarea relației și în justificarea ei. Semnificantul are rolul activ în constituirea relației și în

⁹ E. Benveniste, 1966: 51.

sensibilizarea ei. Așadar, în dezvoltarea actului lingvistic, semnificatul ține locul componentei din planul ontologic (reflectată în planul logic; relația dintre planul logic și cel ontologic este de implicație și greu dissociabilă) despre care vorbitorul vrea să comunice ceva. Neavînd, însă, existență în afara semnificantului, semnificatul înlocuiește numai prin intermediul semnului lingvistic. Rezultă de aici că *semnificatul nu este expresia semnificatului*, ci că în relație de interdependență cu aceasta constituie semnul lingvistic, pe care doar el (semnificantul) îl poate face sensibil. Aceasta înseamnă că raportul dintre semnul lingvistic și realitatea extralingvistică se concentrează în relația internă dintre semnificat și semnificant, iar relația dintre semnificat și semnificant se proiectează în raportul dintre semnul lingvistic și lumea obiectivă. Pentru conștiința vorbitorului, trece în prim-plan (sau rămîne exclusiv aici) raportul dintre semnul lingvistic (cuvîntul, de exemplu) și „obiectul” desemnat. Pentru conștiința critică, interpretativă, a lingvistului, trece în prim-plan relația din interiorul semnului lingvistic, dintre semnificat și semnificant.

Fiind indiscutabil caracterul *necesar* al acestei relații, rămîne întrebarea dacă asocierea unui semnificat cu un semnificant este întâmplătoare sau dacă, dimpotrivă, există o motivare condiționată, prin care unui anumit semnificat îi corespunde un anumit semnificant și nu altul.

În faza primară a limbajului uman, anterioară diferențierii limbilor, trebuie să fi existat o corespondență marcată între semnificant, considerat în latura lui exterioară: *percepția auditivă* a unui complex sonor, și semnificat, concentrat mai mult (dacă nu exclusiv) în *reprezentarea* pe care și-o făcea receptorul despre realitatea care provocase complexul sonor.

Pe măsura abstractizării limbajului, în procesul de diferențiere și de evoluție a limbilor, raportul dintre semnificat și semnificant, considerate în toată complexitatea lor, dar dominate de dimensiunile interne, pierde caracterul de *neîntîmplător*.

Considerat în sine, singur, rupt de sistemul limbii naționale din care face parte în mod organic, un semn lingvistic rămîne arbitrar, în sensul că nici relația sa internă, între semnificant (considerat fonetic) și semnificat (considerat lexical), nici raportul său extern, cu planul de referință, în dezvoltarea funcției denominative a limbii, nu-l face explicabil

prin el însuși. Din structura sensibilă a semnificantului (și, deci, a semnului lingvistic sensibilizat prin semnificant) nu transpare nici imaginea obiectului denumit, nici conceptul abstras, constituit și formulat lingvistic. Percepînd complexul sonor *c-a-s-ă*, vorbitorul român nu află în particularitățile sale fonetice, concret-senzoriale, și cu atît mai puțin în imaginea acustică dezvoltată prin abstractizare, nici un element care să stea în vreo legătură cauzală cu reprezentarea obiectului sau cu noțiunea corespunzătoare. Nici un fel de corespondență nu află nici vorbitorul francez cînd pronunță sau receptează termenul *maison*, nici cel din limba rusă la perceperea complexului sonor *d o m*, nici cel german cînd aude substantivul *H a u s*.

Caracterul *arbitrar* (nemotivat) al relației dintre semnificant și semnificat și, prin aceasta, al raportului dintre semnul lingvistic și realitatea înlocuită prin denumire explică diferențierea limbilor, cauzată, evident, între altele, istoric de diversitatea condițiilor de viață materială și spirituală, de existența unor caracteristici ale bazei de articulație, anatomo-fiziologice și psihice, specifice diferitelor comunități social-umane. Același caracter explică apoi posibilitatea existenței unor diferențieri dialectale, regionale sau sociale, în interiorul limbilor particulare.

Aceste diferențieri iau forma concretă a unor fenomene lingvistice, care, derivînd din arbitrarul semnului lingvistic, îl și argumentează totodată:

- existența unor semne lingvistice diferite pentru denumirea acelorași componente ale lumii obiective, în limbi diferite, chiar înrudite: *casă* (rom.), *maison* (fr.), *Haus* (germ.), *dom* (rusă); *codru* (rom.), *bosco* (it.), *bois* (fr.), *les* (rusă); *biserică* (rom.), *église* (fr.), *chiesa* (it.), *iglesia* (sp.), *Kirche* (germ.) ș.a.m.d.;
- intrarea unor acelorași (de fapt, doar aparent aceleași) semnificante în relație cu semnificate diferite, constituind semne lingvistice diferite: *molie* (în rom., *o insectă distrugătoare de casă*) – *moglie* (în ital., *soție*); *rana* (în rom., *ruptură de țesuturi* sau *durere sufletească*; în it. *broască*); românescul *sanie* semnifică în italiană *puroi* etc.

- existența sinonimelor în limba aceleiași comunități largite socio-lingvistice: *zăpadă* și *omăt*, *pădure* și *codru* (în rom.), *bosco* și *foresta* (ital.), *bois* și *forêt* (fr.) etc.

Același caracter arbitrar explică (și este argumentat de) o serie de alte fenomene lingvistice:

- existența omonimelor morfologice, de tipul *sare* (subst.)- *sare* (verb), *vin* (subst.) – *vin* (verb),
- modificări fonetice și semantice ale cuvintelor în istoria limbilor: *pâne* > *pîne* > *pîne* (rom.), *loco* > *luogo* (ital.), *dritteil* > *Drittel* (germ.) etc.

Dacă în limbile particulare nivelul fonetic al semnificantului rămîne, în esență, nesugestiv, percepția auditivă încetînd a mai comunica prin ea însăși trăsături definitorii ale realității care a provocat un complex sonor, nivelul lui morfologic, în schimb, tinde să-și asume un rol activ prin introducerea unor noi motivări, care țin de relațiile dintre sensul lingvistic și sistemul semiotic al limbii. Iar aceste relații orientează raportul dintre semnul lingvistic și subiectul vorbitor (în relație socială cu comunitatea de vorbitori din care face parte prin naștere și deprindere a vorbirii sau în care intră la un moment dat).

Semnul lingvistic nu-și mai află explicația în exprimarea prin semnificant (ca succesiune de sunete) a semnificatului (mănunchi de trăsături reprezentabile), ci în poziția componentelor sale în sistemul limbii. Semnificantul nu mai este relevant sub aspectul alcătuirii sale fonetice ci sub cel al alcătuirii morfologice. Caracterul arbitrar al relației interne semnului este atenuat de o motivare secundară, care trece pe prim-plan în conștiința vorbitorului. Într-un termen precum *cizmar* se identifică două semne originare: *cizmă* și *-ar*. În semnul simplu *cizmă* nu există nici o relație de condiționare a semnificantului *c-i-z-m-ă* de către semnificatul care înlocuiește (prin semn și la nivel conceptual) obiectul desemnat. Nici din semnificantul sufixului *-ar* nu transpare ideea de 'agent'; fonetic secvența *a-r* nu se deosebește prin nimic de aceeași secvență dintr-un semn simplu, precum *par*. Ea introduce, însă, în noul semn înțelesul de 'agent' din seria unor derivate cu același sufix și

dezvoltînd același sens în sfera diferitelor semnificații: *argint-ar*, *lemn-ar*, *ciubot-ar*, *sob-ar*.

Sub aspect fonetic, semnificantul *c-i-z-m-a-r* nu comunică nimic despre semnificatul 'cizmar' ('lucrează cizme'); sub aspect morfologic, însă, ideea transpare din asocierea numelui-rădăcină *cizmă* cu sufixul de agent *-ar*, pe fondul relațiilor stabilite de vorbitor în planul conștiinței cu sistemul limbii.

Depășind limitele unui *semn-cuvînt*, motivarea enunțului lingvistic se reflectă, la nivel sintactic, în sfera raportului *limbă-gîndire*, într-o mai strînsă relație de condiționare între semnificat (care se dezvoltă în cadrul unor relații logice în împletire cu factori psihologici) și semnificant (care tinde spre reflectarea acestei structuri logice în intersectare cu diverși factori psihologici, fără a ajunge, însă, vreodată la o corespondență perfectă).

În limbile istorice, așadar, se instaurează o dinamică permanentă între două tendințe: 1. de ștergere a corespondenței dintre nivelul fonetic al semnificantului și semnificat, 2. de dezvoltare a unor noi motivări: între nivelul morfologic (și sintactic) al semnificantului și semnificat. În mod frecvent, prima tendință este mai puternică: evoluția fonetică poate anula măcar caracterul explicit al motivării morfologice: în termenul *a scurta* doar specialiștii mai identifică un prefix *ex-* (*excurtare*). Alteori se pierde componenta semantică introdusă de semne „modelatoare”; în verbul *a reieși*, prefixul *re-* nu mai determină dezvoltarea unui sens iterativ ca în alte verbe: *a reciti*, de exemplu.

Problema raportului dintre semnul lingvistic și realitatea extra-lingvistică, concentrat în relația dintre semnificant și semnificat, este discutată ca și exclusiv la nivelul vocabularului. Există fără îndoială o motivare pentru aceasta: conștiința lingvistică a vorbitorului e reținută mai mult de elemente finite (sau considerate așa) și concret-sensibile (sau simțite așa). *Cuvintele* și *obiectele* sînt, în acest sens, componente exponențiale ale celor două realități: *limba* și *lumea obiectivă*, aflate în raporturi directe (conștiința medierii de către gîndire este, în general, ștearsă pentru vorbitor), de vreme ce unul (*cuvîntul*) înlocuiește (în cadrul raportului limbă-gîndire) pe celălalt (*obiectul*).

Cuvîntul, însă, este o unitate foarte complexă, care depășește acest raport unidimensional; atît în planul semnificatului, cît și în cel al semnificantului, el dezvoltă, pe lîngă stratul lexical, unul gramatical-morfologic și sintactic. Despre aceste din urmă nivele, vorbitorul are conștiința că o realizare din planul semnificantului corespunde unei componente din planul semnificatului, dar numai în interiorul sistemului de opoziții al limbii (morfemul – *i* exprimă pluralul în *elev-i* în opoziție cu $\emptyset$ din *elev*) și numai prin cuvînt, *elevi*, semn lingvistic finit, multidimensional.

Sistemul vocabularului unei limbi cuprinde serii de semne lingvistice care și-au definitivat deja componenta lexicală sau pe cea gramaticală (și care există *virtual* la nivelul *langue*, în planul conștiinței), pe care vorbitorul le moștenește, le învață – prin educație și instrucție – de la familie, școală, societate și care străbat (modelîndu-se) decenii sau secole de istorie; alte semne vorbitorul le construiește (sau reconstruiește, fără a avea această conștiință) singur, din materialul oferit de limbă; rădăcini cu sensuri lexicale virtuale și modelatori semantici (sufixe, prefixe) sau gramaticali. De fapt, date fiind condițiile mereu altele ale comunicării, diferențele de experiență de viață, nonidentitatea componentelor planului de referință, vorbitorul (și interlocutorul) recrează în permanență, într-o măsură mai mică sau mai mare, semne lingvistice. În orice caz, definitivarea semnelor lingvistice, în enunțuri mereu altele, prin dezvoltarea sensurilor gramaticale (morfologice și sintactice) și a nuanțurilor semantice (din perspectivă stilistică) este o rezultată a actului lingvistic concret, real. În desfășurarea acestuia, subiectul vorbitor (concentrînd în sine și în intrarea în legătură cu un receptor relația *individual-social*) se află situat, prin *normă*, între *limbă* (ansamblu de posibilități, libertăți oferite) și *vorbire* (ansamblu de libertăți luate).

Din punctul de vedere al raportului dintre vorbitor și limbă, semnul lingvistic este aproape în mod absolut nearbitrar. Vorbitorul, în afara unor limite care țin de întrebuintarea stilistică a limbii, nu este liber nici să schimbe raportul dintre un semn lingvistic și realitatea desemnată, nici să modifice după propria voință structura semnificantului sau a semnificatului, nici să introducă mutații în relația internă semnului. Orice

schimbare care depășește limitele impuse de *normă* poate duce la nerealizarea semnificației în procesul de receptare și, în consecință, la nerealizarea comunicării. Vorbitorul nu poate numi *masa* cu un alt termen, inexistent pînă la el. El nu poate realiza fără consecințe negative pentru comunicare semnificantul *predat* ca *prădat* sau ca *trădat* și nici nu poate reduce semnificatul *student* prin anularea trăsăturii semantice distinctive (în raport cu *elev*) la ‘un institut de învățămînt superior’, spre a-i da întrebuintarea din italiană: ‘Sînt *student* la liceul „D. Cantemir...”’. El nu poate modifica raportul dintre semnificantul și semnificatul semnului lingvistic *bărbat*, pentru a corespunde, de exemplu, raportului specific termenului italian *uomo* (care înseamnă ‘bărbat’ și ‘om’ în general).

Vorbitorul ca individ nu poate să-și ia aceste libertăți, nu pentru că un anumit semnificat ar cere cu obligativitate un anumit semnificant, ci pentru că structura semnului lingvistic a fost decisă de istoria limbii în strînsă legătură cu istoria comunității care o vorbește, pentru că numai printr-o anumită relație semnificat-semnificant un semn face parte organică din același sistem cu alte semne și pentru că numai păstrînd o relație cunoscută de toți membrii unei comunități socio-lingvistice este posibilă comunicarea și coeziunea societății, în sincronie și în diacronie.

Mai ales libertatea de a schimba raportul dintre semnificat și semnificant și-o poate lua, însă, creatorul de poezie care convertește semnul lingvistic în semn poetic, prin acordare de rol activ semnificantului în procesul semnificării și prin producerea de mutații în afara semnificatului.

În concluzie, semnul lingvistic este: (1). totdeauna (sau aproape) motivat pentru comunitatea de vorbitori, (2). este în cele mai multe cazuri motivat în relația sa internă dintre semnificantul considerat morfologic și semnificat, din perspectiva sistemului semiotic al limbii din care face parte, (3). este, în general, nemotivat în relația sa internă dintre semnificant, considerat fonetic, și semnificat, din perspectiva interpretării sale izolate.

(1) Pentru comunitatea de vorbitori, semnul lingvistic face parte dintr-un sistem de semne, limba națională, cu caracter social, obiectiv, istoricește constituit.

Totalitatea semnelor lingvistice originare dintr-o limbă își află motivarea existenței și poziției lor în sistem, în istoria acestuia, strâns legată de istoria materială și culturală a poporului. Teoretic, elementele din realitatea obiectivă, care corespund acestor semne, puteau fi numite și prin altele, dar o serie de factori socio-culturali au determinat impunerea unor anumiți termeni: din limba de bază (pentru română, latina; majoritatea elementelor lexicale: *casă, cîntec, fată, literă, limbă, lapte, munte, oaie, soare, vițel* etc.), din limba constituită în substrat (elemente traco-dace: *barză, brad, mal, moșneag, pîrîu* etc.), din limba cu care s-a intrat în contact în faze timpurii (termeni de origine slavă: *trestie, pod* etc., maghiară: *cizmă, uliu* etc.) sau în alte epoci (turcisme: *țol, caftan* etc., elemente de origine tătară: *buzdugan* etc.), din limbi către care limba națională s-a orientat în diferite momente ale dezvoltării sociale și culturale a poporului (împrumuturile: *actor, teatru, amfiteatru, revistă, satelit, avion, chitară* etc.)

Structura fonetică a semnificantului apoi, o anumită dezvoltare a semnificatului și a raportului din interiorul semnului lingvistic sînt hotărîte de legi specifice, cu motivări extralingvistice, dar nu exterioare procesului de comunicare, ceea ce determină transformarea lor în legi proprii sistemului limbii. În baza unor astfel de legi, semnificantul latinescului *canem* a primit în română forma *c-î-i-n-e*, în italiană, *c-a-n-e*, în franceză *ch-i-ê* iar termenul *tenerum* a dezvoltat în română sensul de vîrstă – *tînăr*, în timp ce în celelalte limbi romanice a dezvoltat sensuri definind o caracteristică umană comportamentală: *tandrețe* (it. *tenero*, fr. *tendre*).

În funcție de istoria unei comunități lingvistice, diverși factori socio-culturali pot determina în anumite momente înlocuirea unor semne cu altele (în română, *libertate* ia locul lui *slobozenie*; *hoț* înlocuiește pe *fur*, *vitreg* pe *fiastru*, *sceptru* pe *schiptru* etc.) sau intrarea unor semne noi în sinonimie cu cele vechi (*punte* și *pod*, *vreme* și *timp* etc.).

Înlocuirea unui semn lingvistic prin altul și modificările fonetice ale semnificantului în funcție de anumite legi derivă din caracterul ne-

motivată, în sine, în relațiile sale interne sau cu planul de referință, al semnului lingvistic, caracter pe care astfel îl accentuează. Mutațiile afectînd relația dintre semnificant și semnificat și, în legătură cu aceasta, determinînd schimbări în raportul dintre semn și realitatea desemnată introduc o serie de motivări importante pentru conștiința vorbitorului, care nu va putea alege la întîmplare între sinonime precum *pod* și *punte*; în sfera semantică a termenului *punte* a intervenit o trăsătură distinctivă care depășește informația conținută în definiția 'așezată peste ape mici, eventual de munte', reflectînd o serie de date istorice. Nemotivat în relația dintre semnificant și semnificat, semnul își motivează semnificația prin istoria lui împletită cu a poporului; derivă de aici funcția „documentară” a limbii.

Rezultă din cele spuse mai sus că semnele lingvistice ale unei limbi, înainte de a fi motivate sau arbitrate în structura lor internă, considerate în sine, sînt motivate pentru vorbitor prin apartenența lor la o limbă istoricește construită, pe deasupra voinței expresive a vorbitorilor, chiar dacă nu în afara activității lor lingvistice.

Cuvinte *anistorice* sînt extrem de puține. Lingviștii enumeră cîțiva termeni: *gaz, jingo, kodak, nailon*. Într-adevăr, fără rădăcini într-un sistem semiotic par să fie doar ultimele două: primul, însă, rămîne izolat, prin funcționarea sa mai mult ca *etichetă*, numele unui aparat de fotografiat, al unei pelicule etc.; ultimul doar a intrat în limbă (în lexicul internațional al limbilor), provocînd o serie relativ productivă, în baza lui *-lon* final, și tinzînd, prin aceasta, la realizarea unei motivări parțiale: *dralon, orlon, perlon, silon*.

(2) Pe baza termenilor originali, limba își construiește în permanență semne noi, derivate, desfășurînd o rețea complexă de relații cu dezvoltări atît în planul semnificantului, cît și în cel al semnificatului. Înscrise în diferite poziții în această rețea, semnele lingvistice sunt preluate, create sau recreate de vorbitor, care le motivează din punctul de vedere al sistemului limbii. Fenomenul este numit de Saussure (preluat de P. Miclău și de alți lingviști) *motivare relativă*, de Levițki, *motivare morfologică*, iar Buyssens vorbește de *o motivare a alcătuirii* (deci, morfologică în sens larg). Este, în esență *o motivare parțială, de gradul*

al doilea. Semne primare, simple, nemotivate sub aspectul relației dintre semnificantul fonetic și semnificat, se constituie în instrumente de motivare, sub aspectul relației dintre semnificantul considerat morfologic și semnificat, a unor semne secundare, complexe. Se cuprind aici:

- a) Semne derivate cu sufixe și prefixe: *descuraja-încuraja, scăunel, revedea, prevedea, lădoi, călugărește* etc. Fiecare component al semnului lingvistic derivat este arbitrar în relația sa internă, dar, din perspectiva claselor și categoriilor de semne din sistemul limbii de unde vine, *motivează* relația dintre semnificant și semnificat făcând transparente din structura morfologică a semnului lingvistic o serie de componente ale semnificației și, prin aceasta, o serie de trăsături revelatorii în reprezentarea „obiectului”. Iar în acest proces rolul activ pare să-l aibă „modificatorul” (sau „modelatorul”) semantic – *sufixul și prefixul*. Sufixul *uț*, de exemplu, introduce în semnul complex pe care îl creează, *brăduț, bănuț* etc., o componentă semantică: ideea de ‘mic’, în strînsă legătură cu o trăsătură a termenului de referință, *obiectul*, în reprezentarea sa în planul conștiinței. Nimic din semnificantul *b-r-a-d* nu comunică nimic despre *semnificatul* (noțiune și reprezentare) ‘brad’, dar sufixul *-uț* comunică la nivelul conștiinței vorbitorului, prin intermediul sistemului limbii, ‘caracterul redus al dimensiunilor unui obiect’ – *bradul - brăduț*. Tot așa prefixul *bi-* vorbește despre obiecte cu două (roate: *bicicleta*, picioare: *biped*; apariții: *bilunar* etc.). Semnele lingvistice complexe rămîn nemotivate din punctul de vedere al relației dintre semnificantul lor fonetic și semnificat dar devin motivate (analizabile pentru conștiința vorbitorului și mai ales a vorbitorului-lingvist) din punctul de vedere al relației semnificatului cu semnificantul morfologic; în consecință, semnificației nu-i este indiferent semnificantul: un semn cu prefixul *tri-* în structura semnificantului determină o altă reprezentare, dirijată tocmai de prefix: *tricicletă, tripartit* etc. Cu conștiința existenței unei relații între clase și categorii de semne lingvistice, structura morfologică a semnificantului și constituirea

semnificației, dar ignorînd poziția exactă a unor semne lingvistice, vorbitorul ajunge la false motivări, prin false analize: așa sînt falsele regresii, de tipul lui *telectual* opus lui *in-telectual*, din perspectiva prefixului negativ *in-*.

- b) Semne compuse: două sau mai multe cuvinte simple, originare, se unesc într-un cuvînt complex, desemnînd, prin nivelul noțional, un singur obiect din plan ontologic: *floarea soarelui, gura-leului, primăvară, giradischi, perce-neige, Edelweiss* etc.

Ca și în cazul semnelor derivate, fiecare component al cuvintelor compuse este în sine arbitrar, dar semnificantul în ansamblu exprimă, tocmai prin semnificațiile semnelor primare situate într-un anumit raport sintactic, o trăsătură distinctivă din planul semnificatului, iar, prin semnul lingvistic complex, o particularitate a obiectului. Românescul *floarea soarelui* într-un fel, mai metaforic, italianul *girasole*, într-altfel, mai direct, indică orientarea plantei în permanență după soare. Românescul *gura-leului* reflectă o asemănare fizică proprie plantei numită așa. Italianul *giradischi* sugerează, prin semnificant, un principiu esențial al funcționării patefonului spre care trimite semnificatul etc. Trăsăturile marcante în procesul de *motivare* a acestor semne lingvistice pot fi esențiale sau accidentale. Ele reflectă cel mai adesea un anumit mod de a privi lumea din jur, care diferă de la un popor la altul. Sînt revelatorii în acest sens semnele lingvistice complexe care denumesc aceleași obiecte, de obicei plante. Limba română denumeste *ghiocelul*, printr-un semn derivat, formal și semantic, relevînd o viziune plastică. O viziune picturală caracterizează și termenul german *Schneeglöckchen* (clopoțel de zăpadă); semnificatul acestuia conține o comparație determinată de forma de clopoțel a florii de ghiocel. În limba rusă, distinctivă este situarea plantei sub zăpadă: *podsnieжник*. În franceză și italiană, ghiocelul e văzut străpungînd zăpada: *perce-neige, bucanave*.

- c) Semne lingvistice derivate semantic; semnul primar este luat ca termen intermediar, de referință, pentru exprimarea (sau numai sugerarea) unor trăsături distinctive din planul semnificatului noului semn lingvistic, în baza unor puncte de asemănare între obiectele denumite de sensul primar și, respectiv, de cel secundar.

Aceasta este caracteristica *omonimelor*: *capră*, *broască*, *corn* etc. Termenul primar *capră*, denumind animalul, este arbitrar în relația sa internă, ca și în raportul său extern cu planul referențial: semnul derivat, însă, desemnând instrumentul pentru tăiat lemne sau jocul de copii sau aparatul de gimnastică își are activată relația internă prin asemănarea în plan ontologic, reflectată în planul conștiinței, dintre *capra*, *animal* și poziția copilului în jocul *capra*.

Prezintă aceeași caracteristică o mare parte din vocabularul onomastic (nume derivate de la apelative de tipul *Ciubotaru*, *Croitoru*, etc., nume derivate de felul *Amariei*, *Asandei* etc., toponime precum *Focuri* sau *Valea Largă*, hidronime ca *Repedea*, porecle: *Scrumbie*, *Lunganul*, *Zgîrie-brînză*, *Mațe Fripte* etc., invective: *Porcul(e)*, *Măgarul(e)* etc.) ca și termeni întrebuițați ca imagini artistice: „Cu *umbre* care nu sînt *v-antunecat* vederea”, dar atunci limba se convertește în limbaj poetic, în structura căruia semnul poetic se caracterizează prin motivare estetică.

Nevoia de motivare determină dezvoltarea unor false motivări, ca în *etimologiile populare*, cînd semnificantul este motivat tocmai pentru a se apropia de semne cunoscute anterior și pentru a-și face sensibilă semnificația: *lăcrămație*, *renunerație*.

(3) Categoriilor de semne *motivate* parțial, din punctul de vedere al istoriei limbii și din cel al situării sale în rețeaua de relații interne ale sistemului, li se adaugă altele, *comunicative prin ele înseși*, caracterizate printr-o *motivare absolută* (F. de Saussure, P. Miclău) a relației dintre semnificant și semnificat și, prin ea, a raportului dintre semnul lingvistic și realitatea exterioară lui. Se pot identifica trei asemenea categorii, cu o pondere redusă, însă, în sistemul lexical al limbilor moderne:

a. Semne lingvistice în structura cărora *semnificantul exprimă semnificatul*. Prin percepția auditivă a unui complex sonor și convertirea sa în imagine acustică, subiectul receptor (și emițătorul, de fapt) cunoaște în mod direct semnificatul și, prin el, obiectul denumit. Cum semnificantul „reproduce” o serie de trăsături distinctive ale semnificatului, prin aceasta raportul cu realitatea devenind foarte transparent, semnului lingvistic i se poate recepta semnificația

(măcar cu aproximație) chiar fără cunoașterea sistemului limbii din care el face parte. Prezintă această situație:

- *onomatopeile*: *cucurigu*, *miau*, *kuckuck*, *scîrț*, *pleosc* etc. „Copierea” lingvistic-articulată a sunetelor nearticulate emise de păsări sau de animale este, în mod firesc, aproximativă și nu absolut indiferentă la specificul fonetic al diferitelor limbi: *cocorico* (fr.), *kukorikú* (magh.), *quiquiriqui* (sp.), *cock-a-doodle-doo* (engl.); diferențe de „interpretare” se manifestă uneori chiar în interiorul aceleiași limbi, ca în italiană, de exemplu: *chicchirichi* și *cuccurucu*. Sînt de semnalat, însă, și mari asemănări între termeni aparținînd la limbi cu deosebiri însemnate sub aspect fonetic: *cucu* (rom.), *cuccu* (it.), *coucou* (fr.); *miau* (rom.), *miao* (it.), *miaou* (fr.). În oricare din situații, semnificantul onomatopeilor păstrează trăsăturile esențiale, definitorii dacă nu în realizarea concretă fonetică a sunetelor alcătuitoare, în organizarea lor de ansamblu: ritmică, intonațională, contrastivă etc., ceea ce le face ușor de recunoscut.

- *termeni de origine onomatopeică*: *cuc*, *cucco*, *cuccare*; *kikirros* (gr. ‘cocoș’), *coqueriquer*, *chicchiriare*, *chicchiriata*, *a cucuriga*, *cotcodăceală*, *miagolare*, *miagolata*, *miagolona* (miorlăită), *a scîrții*, *a vîjii*, *a pleoscăi* etc. În raport cu onomatopeile originare, acești termeni prezintă un grad superior de abstractizare și de înscriere în structura fonetică, morfologică și semantică a limbii naționale, ceea ce-i face mai puțin transparenți și, de aceea, mai puțin comunicativi în ei înșiși: pentru conștiința vorbitorului limbii respective ei rămîn, însă, în continuare autosuficienți, în înțelesul lor de bază, pornind din rădăcina motivată în mod absolut.

b. Cînd structurile imitative se circumscriu unor componente ale lumii obiective care se manifestă prin complexe sonore mai puțin definite pentru că foarte variabile, în funcție de condiții de timp, spațiu etc., ele păstrează în limbile istorice doar niște urme slabe, prin care semnificantul poate deveni sugestiv în procesul de semnificare dar nu mai exprimă semnificatul. Se vorbește atunci

de fenomene de *symbolism fonetic*: consoana *r*, de exemplu, sau grupul *fl* sînt mai proprii sugerării ideii de 'curgere'; așa s-ar explica rezistența acestor sunete în termeni exprimînd 'curgerea': *rheo, rio, currere, curgere, scorrere, fluire, fluviu, corrente* etc.

În structura acestor semne, semnificantul devine sugestiv mai ales printr-un sunet care își asumă rolul activ de organizare a întregului complex sonor și „marcîndu-l” în sensul stabilirii unei mai strînse corespondențe cu semnificatul în sugerarea semnificației. Sugestia se desfășoară în legătură cu rețeaua de relații, de opoziție în special, din interiorul sistemului unei limbi. Sunetul *a*, de exemplu, vocala cea mai deschisă, domină semnificantul fonetic al semnelor lingvistice exprimînd dimensiuni vaste (sau obiecte de asemenea dimensiuni): *mare, grand, grande*, în timp ce *i*, vocală închisă, caracterizează semnificantul unor termeni exprimînd sensuri opuse: *mic, piccolo, petit, leetle*.

Semnificantul acestor termeni nu exprimă semnificatul; cele două laturi ale semnului lingvistic se asociază într-un paralelism sugestiv, mai ales în interiorul limbilor marcat-contrastive sub aspect fonetic, așa cum e limba română: *închide – deschide, urca – coborî, alb – negru, vast – strîmt – larg – lat – îngust* etc. Semnificantul nu *vorbește* despre semnificat dar este mai propriu asocierii cu semnificatul, cu care pare a se modela reciproc. Posibilitățile modelării pot fi exploatate de limbajul poetic. A făcut-o pentru limbajul poetic românesc, la cel mai înalt nivel artistic, M. Eminescu.

- c. Semne lingvistice în structura cărora semnificantul *este rezultatul* semnificatului, sau mai exact semnul lingvistic, greu analizabil în semnificat și semnificant, este rezultatul unor stări din realitatea obiectivă. Aceleași stări fiziologice sau psihologice impun emiterea (în mod frecvent, în afara unui control al scoarței cerebrale, sau cel puțin a unui control conștient) obiectiv-determinată a unor acelorași complexe sonore care au primit structura lingvistică a interjecțiilor: *ah!, vai!, of!* Ele sînt modelate relativ diferit în diverse limbi, dar păstrează elemente esențiale comune, întrucît nu depind fundamental de sistemul semiotic al limbii respective: *ah!*

(rom.), *ah!*, *ahi!* (ital.), *ah!* (fr.), *off!* (rom.), *uff!* (it.), *ouf* (fr.), *oh!* (fr.), *o!* (rom.), *oh!*, *o!* (fr.) etc.

Semnele derivate de la interjecții, ca și cele derivate de la onomatopei, își pierd, prin abstractizare și organizare fonetică a semnificantului, caracterul absolut al motivării, ele rămîn parțial motivate și transparente pentru vorbitorul limbii în care se produce procesul de convertire: *a se văita, a ofta, a hăui, oftat* etc.

4. Caracterul liniar al semnului lingvistic

Prin latura exterioară, senzorial-concretă a semnificantului, prin convertirea sa cu necesitate, la un moment dat, în semnal, semnul lingvistic este *liniar*. Înscriindu-se în timp, ca orice realitate materială, atît articularea sunetelor care compun un complex sonor, cît și perceperea lor auditivă – mediată de transmitere – se înscriu în mod firesc în fenomenul succesiunii; sunetele se pot realiza – conform și legilor fizicii – numai urmînd unul altuia. În același mod circulă de la emițător la receptor fluxul sonor și în același mod este perceput. Transpunerea în scris a limbajului oral evidențiază cu claritate absolută acest caracter.

Latura internă a semnificantului – imaginea acustică – se caracterizează prin aceeași *linearitate*, care tinde, însă, a se dizolva în *simultaneitate*. Caracterul linear al semnificantului rămîne accentuat pentru conștiința vorbitorului și la acest nivel, al imaginii acustice, cînd semnele lingvistice au o mai mare dezvoltare, cînd sînt complexe și cînd ordinea componentelor morfologice nu poate fi răsturnată: *cîntasem, revenire, să cînt, se redeschide* etc. Linearitatea unui semn poate fi continuă: *ho cercato* sau discontinuă: *ho sempre cercato*.

Cît privește semnificatul, acesta se caracterizează prin realizarea și perceperea simultană a componentelor sale semantice. Un concept își dezvoltă în mod simultan întreg ansamblul de trăsături rezultînd din procesul de abstractizare și esențializare a realității. În simultaneitate cu conceptul se dezvoltă și alte laturi ale semnificatului ținînd de specificitatea viziunii unei comunități lingvistice (sau numai a subiectului vorbitor) asupra realității. Semnificatul termenului *universitate*, de

exemplu, este perceput dintr-o dată, prin semnul lingvistic, nu în succesiunea trăsăturilor alcătuitoare: 'instituție de învățământ superior, frecventată de absolvenți ai unei școli secundare, pregătește specialiști în diverse domenii, mai ales pentru învățământ (în organizarea românească actuală; diferențiindu-se de agronomie, medicină, politehnică)'.

Perceperea semnificatului este parțial lineară în cazul semnelor complexe, când după ce secondează succesiunea componentelor morfologice: *bicicletă, re-distribui, căl-uț, floarea-soarelui*, reintră în simultaneitate, printr-o reorganizare a elementelor semantice alcătuitoare. Oscilează între simultaneitate și linearitate mai ales împletirea componente gramaticale cu cea lexicală a semnificatului, care se pot afla uneori într-un raport de succesiune: *voi cînta* (ideea de viitor + ideea lexicală), *canterò* (ideea lexicală + ideea de viitor).

În esență, semnul lingvistic se caracterizează prin *asimetrie* între caracterul *linear* al semnificantului și *simultan* al semnificatului, asimetrie tinzînd spre reducere în cazul semnelor complexe, cu o structură analizabilă morfologic; dacă unei succesiuni strict fonetice nu-i corespunde niciodată o linearitate semantică, unei succesiuni morfologice îi poate corespunde o succesiune semantică, într-un fenomen de relativ paralelism între semnificant și semnificat în constituirea semnificației: *re-citi-se-m, micro-filme, ne-margini* etc.

5. Stabilitatea și variabilitatea semnului lingvistic

Această caracteristică, numai aparent contradictorie, derivă din complexitatea relației dintre *semnificat* și *semnificant*, a raportului dintre semn și obiect, arbitrar și motivate în același timp, din caracterul natural și convențional totodată al limbii, din caracterul ei concomitent ideal și material, din funcția de comunicare în sincronie și diacronie, din cea de formulare și exprimare a gândirii și din cea cognitivă, din relațiile complexe cu societatea, de dependență și de independență în același timp, din poziția pasivă și activă a vorbitorului.

Absența unei condiționări de obligativitate a relației interioare semnului lingvistic îl face pe acesta stabil; inexistența unei motivări raționale și „tangibile” din partea semnificatului (considerat

în alcătuirea sa fonetică) sau invers determină o stare de inerție din partea vorbitorului; realități dominate de arbitrar sînt mai greu atacabile decît cele construite pe criterii „motivate”; într-un fel sau altul, însă, arbitrarul însuși le va măcina dinlăuntru. În același timp, existența unor condiționări între semnificant (considerat sub aspect morfologic sau din punctul de vedere al istoriei limbii) și semnificat obligă comunitatea de vorbitori la păstrarea aceluiași semne, nemodificate, care numai astfel pot semnifica exact. Modificarea semnului urmează, însă, schimbării condiționărilor, a motivării, deci.

Nefiind rezultatul unei convenții, în sensul unei dezbateri organizate, conștiente, cu argumente pro și contra, cu hotărîri luate prin consens, cum e cazul semnelor de circulație, de exemplu, semnele lingvistice nu pot fi nici modificate printr-o astfel de convenție. Încercările făcute în acest sens (în cultura românească, de latiniști, de A. Pumnul sau de Heliade-Rădulescu) sînt sortite eșecului. Reușesc doar acelea care se înscriu, de fapt, în sensul unei evoluții interne, intuite, a limbii.

Orice semn lingvistic își află motivarea de esență în interiorul întregului sistem semiotic: orice schimbare ar trebui să provoace tulburări în sistem. Sistemul, însă, restabilește ordinea ori de cîte ori asemenea tentative depășesc un anumit grad de agresivitate. În același timp, o serie de semne își caută locul încă neprecizat în sistem; acestea se pot modifica, de fapt modela, tocmai pentru a se înscrie în sistem și pentru a întări sau echilibra sistemul; așa a devenit *pîne*, de exemplu, *pîine* în limba română.

Limba este un fenomen social, dar nu are caracter de clasă; aceasta înseamnă că stabilitatea sistemului și a semnului este condiționată de funcția socială a limbii, care nu poate seconda răsturnările intervenite în structura sau în suprastructura societății; semnul lingvistic trebuie să asigure întîlnirea, prin semnificația sa, în sincronie, a membrilor aceleiași comunități, indiferent de poziția socială, în diacronie, a generațiilor succesive ale aceleiași colectivități. Din acest punct de vedere, limba este cea mai rezistentă la tendințele reformatoare sau revoluționare, impunîndu-și caracterul stabilizator. Rezultantă și instrument al activității spirituale a oamenilor, limba rămîne deasupra voinței lor, individuale sau colective. Același caracter social, însă, al limbii, prin funcția de cunoaștere determină modificări la nivelul semnificatului și mai ales al

relației dintre semnificat și semnificant, în legătură cu evoluția societății, a lumii obiective, a cunoașterii înseși.

Relația *limbă-vorbire* asigură atât stabilitatea semnului, prin imaginea socială a complexului sonor și a reprezentării obiectelor, cât și variabilitatea lui, prin realizările individuale ale limbii, în vorbire. Caracterul social al imaginii acustice ignoră particularitățile individuale ale realizării complexului sonor și al perceperii sale auditive, dar acestea „sapă” în permanență imaginea acustică socială. Intervine în mod frecvent *norma* cu tendința de a situa vorbirea între coordonatele presupuse ale sistemului limbii. Norma este, însă, cea dintâi atacată. Fenomenul este discret: vorbitorul, în general, nu este conștient de desfășurarea lui. Semnul lingvistic este stabil în sincronie cu vorbitorul și este variabil în diacronia sistemului. Supus timpului este predispus mutațiilor, alterărilor, ca tot ceea ce se află înscris pe scara timpului. Se modifică semnificantul, semnificatul și cel mai frecvent raportul dintre ele, prin permanenta stare de conflictualitate dintre inovația individuală și tradiția colectivă. Se modifică semnul lingvistic considerat izolat, se schimbă norma, se produc clătinări, modelări, reorganizări în sistemul semiotic. Continuitatea sistemului se împletește cu modificarea lui. Ceea ce este esențial se consolidează sau se modelează. Ceea ce este accidental se modifică sau cade. Aceasta nu înseamnă că rămîne absolut neschimbat raportul dintre ceea ce este pertinent și ceea ce este accidental, nici că accidentalul ar putea dispărea vreodată definitiv, ci doar că acesta este sensul fundamental al dinamicii semnului lingvistic, considerat nu în sine, ci în interiorul sistemului de semne care este limba națională privită în complexitatea ei, ea însăși dinamică: *limbă – normă – vorbire*.

B. Organizarea semnelor lingvistice în interiorul limbii

1. Sistem și structură

Atributele semnului lingvistic descrise mai sus l-au izolat oarecum, putînd lăsa impresia că ar fi definibil în sine, ca un „obiect” autonom, rupt de întregul din care face parte, și că acest întreg – limba – n-ar

fi decît o sumă de semne lingvistice. În realitate, aceste caracteristici își au originea și se manifestă tocmai în integrarea semnului lingvistic în limbă; semnul lingvistic își definește esența generală și profilul individual numai în interiorul sistemului limbii considerat ca întreg. El funcționează prin poziția pe care o ocupă în sistem și pe care și-o actualizează în structura limbii. Cu alte cuvinte, semnul se definește prin sistem și se realizează prin structură.

Raportul dintre sistemul și structura limbii este indisolubil, pînă aproape de confundarea lor. Nu de puține ori, de altfel, cei doi termeni au fost și sînt întrebuințați în sinonimie (la Humboldt) sau unul în locul celuilalt (mai frecvent, în ultima vreme, *structură* în locul lui *sistem*; la Piaget și la alții). Oricît de intim ar fi, însă, raportul dintre ele, sistemul și structura rămîn două „realități” distincte, dacă nu în funcționarea limbii, în interpretarea ei.

Sistemul este ansamblul semnelor lingvistice și al relațiilor în care acestea se înscriu în mod organic, definindu-se reciproc prin *diferențiere* și *opozitie*; fiecare semn lingvistic există întrucît face parte din sistem și are o identitate întrucît se opune celorlalte care i-o condiționează prin intrarea cu ele în relații paradigmatică. Conceperea limbii ca sistem e veche la Saussure; în plină dominare a școlii neogramatice, el publică în 1878 *Mémoire sur le système primitif de voyelles dans les langues indo-européennes*, dar e exprimată în mod explicit abia în paginile *Cours*-ului: „limba este un sistem al cărei termeni sînt solidari și în care valoarea unuia din termeni rezultă din prezența simultană a celorlalți”¹⁰.

Structura este immanentă sistemului. Ea este configurată de ansamblul relațiilor în care semnele lingvistice sînt aduse (sau pot fi aduse) de exigențele procesului de semnificare. Ea este modalitatea de existență și funcționare a sistemului.

În interiorul sistemului, semnele lingvistice își definesc identitatea prin poziția pe care o ocupă în diferitele serii de opoziții paradigmatică.

¹⁰ Lipșeste indicația de pagină din originalul consultat; în ediția românească, 1998: 128 (n. ed.).

Structura determină și relevă *valoarea* semnelor lingvistice, care se concretizează în tipul de unități (și subunități – fonemele) funcționale și semnificative, în care este organizat un enunț. Cum distincția *sistem – structură* este posibilă numai în sfera interpretării, deși este reală, nici *identitatea și valoarea* nu pot fi diferențiate în realitatea obiectivă a limbii: „... În sistemele semiologice cum e limba – spune Saussure –, în care elementele se țin reciproc în echilibru după reguli determinate, noțiunea de identitate se confundă cu cea de valoare și reciproc”¹¹.

Valoarea unui semn lingvistic depinde de poziția sa în sistem. De aceea, două semne din limbi diferite pot avea același sens, dar nu aceeași valoare. Substantivul *timp* din limba română diferă ca valoare de *tempo*, din italiană, și de *temps*, din franceză, întrucât numai în română el se află înscris în relație paradigmatică cu sinonimul *vreme*.

Semnul lingvistic se află orientat în același timp către lumea obiectelor (prin dezvoltarea raportului limbă – gândire) și către sistemul semiotic al limbii din care face parte (prin dezvoltarea raportului limbă – comunitate de vorbitori). Cele două orientări se întâlnesc în conștiința vorbitorului care îl interpretează (prin emiterie și receptare) în funcție de amândouă. Relația dintre semnificat și semnificant condiționează fundamental constituirea semnificației semnului lingvistic, proiectat într-un raport – mijlocit de gândire – cu obiectul care i-a provocat dezvoltarea. Poziția semnului lingvistic, apoi, în interiorul sistemului îi dă o identitate și o valoare virtuală care își află realizarea prin structura limbii. Iar structura unui sistem lingvistic implică:

- a) intersectarea axei relațiilor sintagmatice cu cea a relațiilor paradigmaticice,
- b) desfășurarea relațiilor dintre planul expresiei și cel semantic între coordonatele raportului dintre conținut și formă,
- c) ierarhizarea nivelelor limbii și izomorfismul lor.

¹¹ F. de Saussure, 1967: 154; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

2. Relații sintagmatice și paradigmaticice

Intersectarea axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmaticice reflectă raporturile strânse dintre sistem și structură și dintre limbă și vorbire în actul lingvistic real, în cadrul căruia se realizează procesul de semnificare. Condiționată de intrarea în relație a unui semnificat cu un semnificant, desfășurarea actului lingvistic implică două operații esențiale: selecția și combinarea; din plan paradigmatic se selectează o serie de semne, caracterizate prin sensuri virtuale, care urmează *a se combina* între ele, în plan sintagmatic, definitivându-și sensuri reale.

Selectate din planul paradigmatic al limbii, semnele vin cu un fascicul de componente semantice virtuale în orientarea procesului de semnificare în funcție de clasele și categoriile de semne în care se află grupate în mod obiectiv pe baza unor particularități în comun.

În plan sintagmatic, apoi, în funcție de semnele vecine cu care se combină, o parte din aceste componente virtuale sînt anulate; în actualizarea semnificației se realizează doar unele dintre ele, cel mai frecvent doar cîte una. Semnificația reală a semnului lingvistic rezultă tocmai din această intersectare a axei relațiilor din plan sintagmatic cu axa relațiilor din plan paradigmatic.

Relațiile *paradigmaticice* – numite de Saussure *asociative* întrucît *asociază* (în *absentia*), din perspectiva sistemului un termen din vorbire (domeniu al realizării), cu o serie sau mai multe serii de termeni din *limbă* (domeniu al memoriei), de Hjelmslev *corelații* (definibile prin relația logică *sau... sau...*), situate de R. Jakobson pe axa similarității – se desfășoară în *simultaneitate*. Ele sînt relații virtuale de *asociere* sau de *opozitie*.

Prin *asociere*, semnul lingvistic poartă cu sine (în conștiința subiectului vorbitor, la emiterie și la receptare) întreaga serie în care este înscris obiectiv și organic, sub aspect semantic (termenului *elev*, de exemplu, i se asociază *student*, *ucenic*, *calfă* etc.; substantivului *casă* i se asociază *bordei*, *locuință*, *vilă*, *apartament*, *palat* etc.) sau sub aspectul alcătuirii semnificantului (*reciti*, trimite, prin prefixul *re-*, spre *reface*, *revedea*, *rescris* etc.; termenul *căsuță* își asociază prin sufixul *uță*-termenii *măsuță*, *crenguță* etc.).

Prin *opozitie*, semnul lingvistic își relevă trăsături specifice care-l fac deosebit de alte semne cu care are în comun macar o caracteristică. Opozițiile¹² sînt:

- a) *bilaterale*: se desfășoară între două semne lingvistice (sau unități lingvistice inferioare semnului, precum fonemele) care au în comun un număr de trăsături caracterizatoare;
- b) *multilaterale*: se desfășoară între mai multe semne lingvistice (sau unități inferioare) care au în comun una sau o serie de particularități; acestea depășesc prin frecvență și număr opozițiile bilaterale.

Opozițiile bilaterale sînt *privative*: dintre două semne lingvistice (sau foneme), unul are o trăsătură distinctivă în plus: *proprietar* - *chiriaș*; *b* - *p*; *echipolente* (ambele semne lingvistice sau foneme au același număr de trăsături distinctive specifice); *elev* - *profesor*; *b* - *z*, sau *graduale* (cele două semne lingvistice (sau foneme) prezintă aceeași particularitate dar în grade diferite) *grai* - *dialect* - *limbă*; *i* - *u* - *î*.

În cadrul sistemului limbii, opozițiile bilaterale sînt organizate în opoziții *proporționale*, în baza cîte unei trăsături distinctive: *elev* - *profesor*, *ucenic* - *maistru* etc.; *încifra* - *descifra*, *încătușa* - *descătușa* etc.; *p* - *b*, *s* - *z*, *t* - *d*, *ș* - *j* etc. sau pot rămîne *izolate*: *doctorand*, *autodidact* etc.; *m*, *n* etc.

Opozițiile proporționale reprezintă cadrul dezvoltării opozițiilor *multilaterale*: *elev* se opune lui *ucenic*, *student*, *calfă* etc. și corelative (*bilaterale* și *proporționale* totodată): *chiriaș* - *proprietar*, *elev* - *profesor* etc.; *b* - *p*, *s* - *z*, *j* - *ș* etc.

Relațiile sintagmatice se desfășoară - pe axa *contiguității* (R. Jakobson) - între termeni *in praesentia* (F. de Saussure) - *în durată*, fiind condiționate de caracterul liniar al semnului (prin semnificant) și al enunțului lingvistic; în dezvoltarea celor mai simple sintagme (semne lingvistice derivate: *ne-în-crede-re*), semnele sînt consecutive unul

altuia. Saussure le considera relații de opoziție: un termen al unei sintagme își datorează valoarea sa faptului că se opune celui care îl precede și celui care îi urmează. Lingvistica postsaussuriană le numește mai potrivit contraste. Pentru Hjelmslev relațiile sintagmatice sînt relații echivalente conjuncției logice *și... și...* Dacă relațiile paradigmatică sînt *virtuale*, relațiile sintagmatice sînt *reale*.

Ele actualizează trăsăturile care situează termenii în diverse corelații în plan paradigmatic: *ne-cinstit*, *ne-fericit*, *ne-mărginit* etc.; pot modifica desfășurarea opoziției: *re-citi* (citește *din nou*) - *re* - *organiza* (organizează *din nou* dar *altfel*) sau o pot neutraliza: așa se întîmplă, de exemplu, cu opoziția *ma* - *mon* (*ta* - *ton*, *sa* - *son*) în limba franceză, care este neutralizată din punctul de vedere al semnificantului atunci cînd termenul următor, un feminin, începe cu o vocală sau cu un *h* mut, *mon épouse*, *ton histoire*, *son épée*.

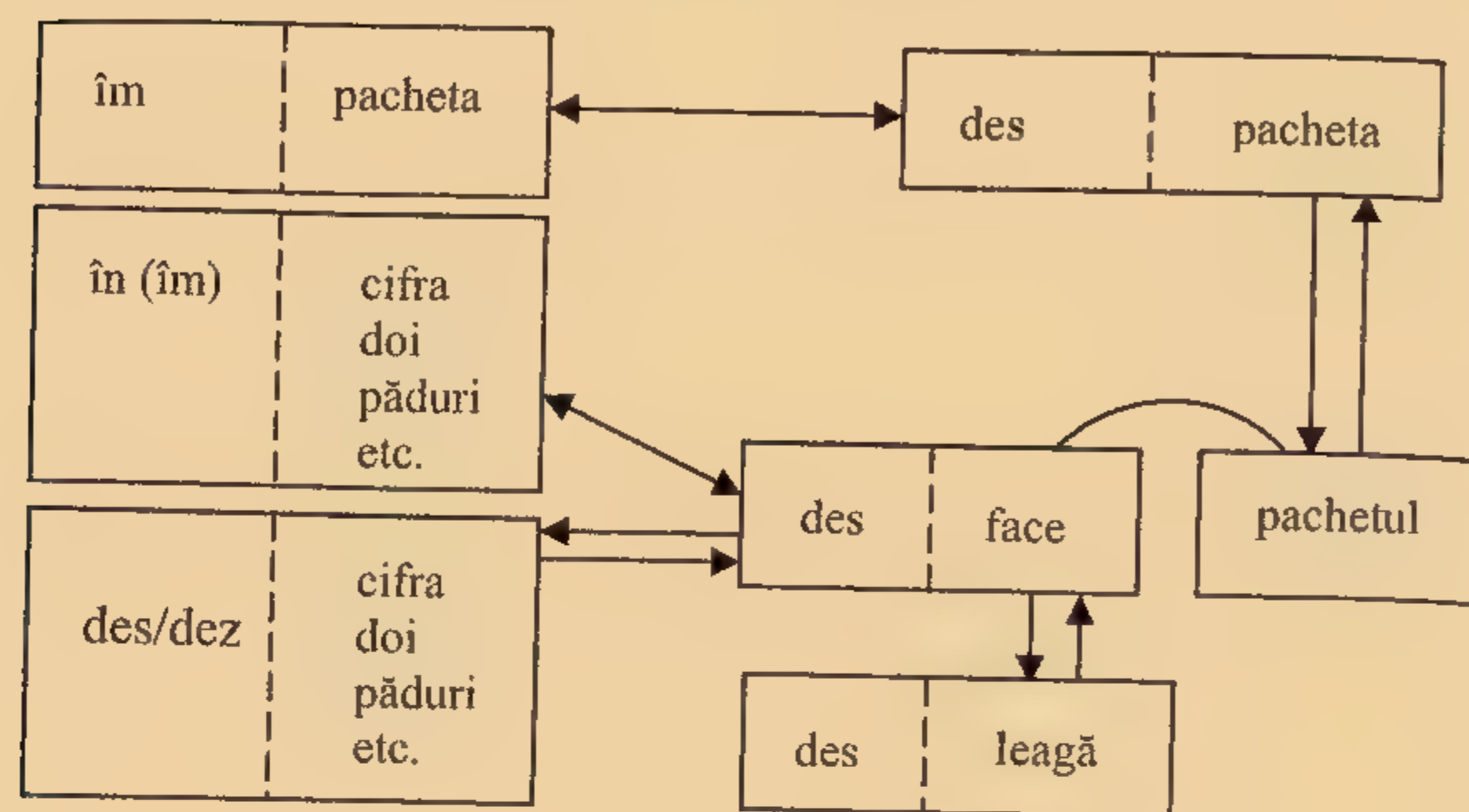
Dacă relațiile paradigmatică pun în lumină *constituirea* semnului lingvistic (din alte semne, dacă semnul lingvistic este complex: *descălța* - *încălța*, *bicicletă* - *tricicletă* etc.; din unități lingvistice inferioare, dacă semnul e simplu: *b-ar*, *p-ar*, *m-asă*, *c-asă* etc.), cele sintagmatice *constituie* noi semne lingvistice, complexe: *cal* - *căluș*; *zi-lumină*, *zi-muncă*, *mangia-nastri*, *girasole*, *gira-dischi* etc. sau dezvoltă unități lingvistice superioare: *mon épouse*, *bar de noapte*, *vine primăvara* etc.

Așadar, orice semn lingvistic își constituie și-și definește semnificația prin situarea sa la întretăierea axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmatică. Semnificația este o rezultată a influenței semnelor vecine și a influenței semnelor care ar fi putut (sau n-ar fi putut) apărea în locul celui prezent.

Să exemplificăm cu termenul *desface*, considerat, pentru simplificarea discuției, doar sub aspect lexical, în enunțul „El *desface* pachetul primit”; semnificația lui rezultă din întretăierea relațiilor sale sintagmatice cu cele paradigmatică.

¹² Teoria opozițiilor este dezvoltată de N. S. Trubetzkoy, în *Gründzuge der Phonologie*, publicată în TCLP, nr. 7 din 1939, fiind reluată apoi de J. Contineau, A. Martinet, Solomon Marcus ș.a.

Prin prefixul *des-* de pe axa sa sintagmatică internă, semnul complex, derivat *des-face* este asociat unei întregi clase de semne deja realizate în sistemul limbii și de semne posibile, structurate la fel (și prin semnificant, și prin semnificat): *descifra*, *dezdoi*, *despăduri*, *descumpăni* etc., și este situat în același timp în opoziție cu o altă clasă de semne, a căror structură prezintă pe axa sintagmatică internă prefixul *în (îm)-*: *încifra*, *îndoi*, *împăduri* etc. sau Ø: *cumpăni*, *face* etc.

Prin relație sintagmatică internă, de contiguitate, între *des-* și *face*, se dezvoltă asocierea *desface* - *desleagă*.

Prin relație sintagmatică exterioară cu *pachet*, același termen construiește o unitate lingvistică superioară care provoacă o altă asociație: *desface pachetul* - *despacheta* (*despachetează*). Semnul din urmă, apoi, se opune, prin prefix, lui *împacheta*.

Dacă același verb *desface* s-ar combina pe axa sintagmatică, cu *marfă* de exemplu, într-un enunț precum: „El și-a *desfăcut* *marfa* toată doar în câteva ore”, sensul real al noului semn ar deveni ‘vinde’; dacă s-ar combina cu *contract*, sensul ar fi ‘a rezilia’ ș.a.m.d.; toate aceste mutații semantice în sfera verbului *desface* reflectă influența raporturilor

asociative asupra constituirii semnificațiilor reale ale semnelor lingvistice.

Rezultă de aici că, în afara unor cazuri de excepție, când, în funcție de limbă și de competența subiectului vorbitor (emițător sau receptor), raporturile paradigmatic se impun asupra celor sintagmatice, când adică alegerea condiționează combinarea, în general, rolul cel mai activ în procesul de semnificare îl are planul sintagmatic. Această preponderență stă în legătură și cu principiul central al funcționării limbajului: cu un număr limitat (și chiar finit) de semne lingvistice (sau elemente alcătuitoare) se desfășoară un număr nelimitat de combinații de semne (sau de elemente minimale în structura sintagmatică internă a semnelor, într-un număr, teoretic, infinit de enunțuri lingvistice).

Din acest punct de vedere, prin axa raporturilor sintagmatice se reduce polisemia și se anulează omonimia semnelor lingvistice din plan paradigmatic, spre a se ajunge la semnificații univoce, condiție esențială a desfășurării procesului de comunicare. Așa, de exemplu, polisemia verbului *a trece* se rezolvă într-o direcție semantică, în raport sintagmatic cu *stradă*: „El *trece* strada”, și într-o altă direcție, în raport cu *timpul*: „Timpul *trece* repede”. Omonimia singular - plural din flexiunea unui verb precum *a cînta* este anulată prin intrarea în relație sintagmatică a prezentului *cîntă*, persoana a III-a, cu un pronume-subiect: El *cîntă* - Ei *cîntă*, El *să cînte* - Ei *să cînte*. Intrînd în relație cu adverbul *ieri*, imperfectul *cîntați* iese din omonimia cu prezentul: „De ce *cîntați ieri* pe stradă?” - „Iar *cîntați* această melodie?”.

Așadar, din faptul constituirii semnificației semnului lingvistic, a valorii sale reale, aspect primordial în funcționarea limbii ca sistem semiotic - „sistem de valori pure”¹³ (Saussure) -, prin situarea lui la intersecția celor două axe, rezultă caracterul său în același timp *pozitiv* și *diferențiativ*; un semn lingvistic se diferențiază de altul prin ceea ce *este* el în mod esențial; un semn *este* ceea ce îl *diferențiază* de altul. Un semn lingvistic este prin ceea ce celelalte semne nu sînt, dar el este totodată și

¹³ Lipsește indicația de pagină din originalul consultat; în ediția românească, 1998: 98 (n. ed.).

prin ceea ce datorează celorlalte semne. Relația pozitiv - negativ în construirea, definirea și afirmarea identității semnului lingvistic este dialectică.

„Un semn lingvistic este o serie de diferențe de sunete combinate cu o serie de diferențe de idei”¹⁴, dar structura sistemului transformă diferențele în manifestări pozitive ale semnelor lingvistice prin procesul de semnificare: „Chiar dacă semnificatul și semnificantul sînt, considerate fiecare în parte, pur diferențiale și negative, combinarea lor este un fapt pozitiv”¹⁵.

Diferențele presupun termeni pozitivi iar termenii pozitivi intră în opoziție pe baza diferențelor. Relația dintre opoziție și diferență reprezintă un alt principiu de bază al structurării și funcționării sistemului limbii: „Din moment ce se compară între ele semnele – termeni pozitivi – nu se mai poate vorbi de diferență; expresia ar fi improprie, întrucît nu se aplică bine decît la compararea a două imagini acustice, de exemplu, *père* și *mère* sau a două idei, de exemplu ideea de ‘tată’ și cea de ‘mamă’; două semne, implicînd fiecare un semnificat și un semnificant, nu sînt diferite, ele sunt doar distincte. Între ele nu există decît opoziție. Tot mecanismul limbii /.../ constă din opoziții de acest gen și nu din diferențele fonice și conceptuale pe care le implică”¹⁶.

3. Conținut și formă în limbă. Planul semantic și planul expresiei

În dezvoltarea teoriei semnului lingvistic, F. de Saussure asociază două teze:

- a) Limba nu este *substanță* ci *formă*.
- b) Limba este în același timp *expresie* și *conținut*.

Preluîndu-le, danezul L. Hjelmslev, preocupat de o autonomizare totală (imposibilă, de fapt) a lingvisticii, dizolvă teza a doua în prima, pe care o absolutizează. El distinge, ca și Saussure, două planuri: (a) al

¹⁴ F. de Saussure, 1967: 167; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

¹⁵ F. de Saussure, 1967: 167; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

¹⁶ F. de Saussure, 1967: 167; în ediția românească, 1998: 133 (n. ed.).

expresiei și (b) al conținutului, dar identifică în cadrul fiecăruia o opoziție netă între *formă* și *substanță*: există, adică, o *formă* și o *substanță* a expresiei, o *formă* și o *substanță* a conținutului. Substanța, atît a expresiei (fonică), cît și a conținutului (gîndirea), este exterioară limbii și, în consecință, nu interesează lingvistica. Teza, existentă, de altfel, și în textul saussurian, este reinterpretată de Hjelmslev în spiritul concepției sale despre semnul lingvistic, definit ca o relație între un semnificant și un semnificat, concepție centrală în școala glosematică daneză.

Complexitatea relației dintre conținut și formă în limbă derivă, pe de o parte, din raportul ei indisolubil cu gîndirea, iar pe de alta, din natura sa duală: materială și ideală totodată.

Din raportul cu gîndirea trebuie reținute ca esențiale cîteva elemente:

- a) gîndirea nu este conținutul limbii și, în consecință, limba, forma gîndirii;
- b) gîndirea este formulată, fixată și exprimată prin limbă;
- c) gîndirea se exprimă prin limbă, dar limba nu exprimă numai gîndirea.

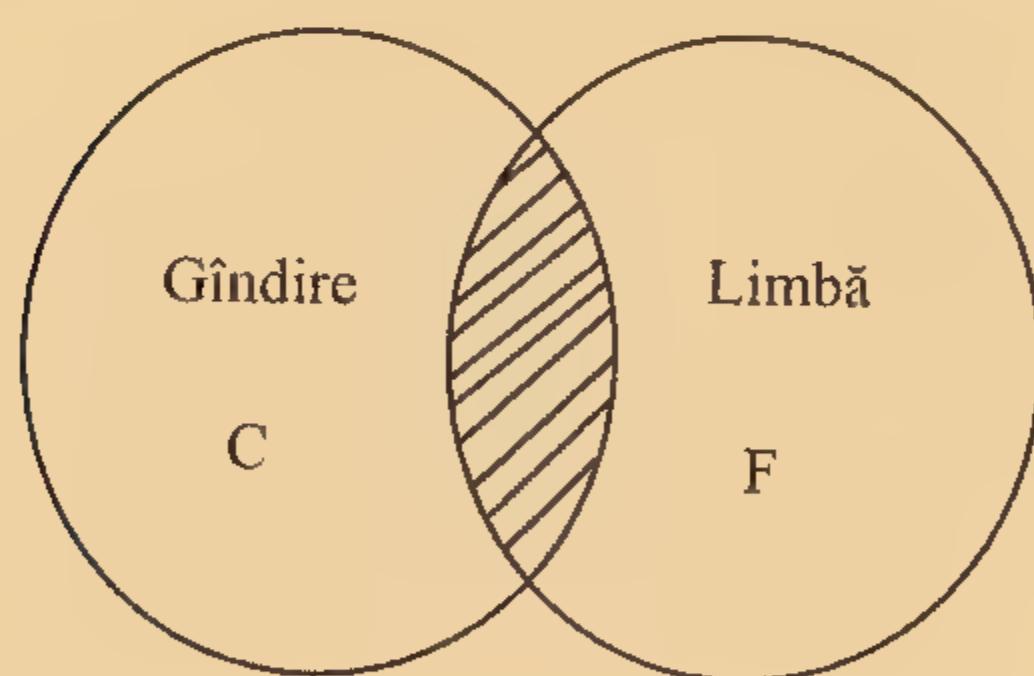
Raporturile *conținut* - *formă* și *gîndire* - *limbă* nu se suprapun, ci se implică; gîndirea nu este conținutul limbii dar îl condiționează; limba nu este forma gîndirii dar îi condiționează structura. Gîndirea își are un conținut propriu, rezultînd din funcția sa centrală de reflectare a realității, și organizarea ei specifică, dar instrumentele structurării sale logice: noțiunea, judecata, raționamentul, nu există în afara limbii. Pentru *noțiune*, de exemplu, *cuvîntul* este esențial constituirii, fixării și exprimării ei. Noțiunea rezultă dintr-un proces de reflectare a realității, prin abstractizare și generalizare, dar această realitate se reflectă, se abstractizează și se generalizează, prin cuvînt, concomitent cu convertirea noțiunii în *sens*, proces care implică *intrarea conceptului în relație cu o imagine acustică*.

Relația dintre *noțiune* și *sens* și, prin extindere, dintre gîndire și limbă se înscrie în dialectica raportului dintre *conținut* și *formă*, așa cum a fost aceasta descrisă de Hegel: „În opoziția dintre formă și conținut

trebuie să reținem ca esențial faptul că conținutul nu este lipsit de formă ci *are forma în el însuși*, după cum forma îi este *ceva exterior*. Avem aici dedublarea formei, care, pe de o parte, ca reflectată în sine este conținutul, pe de alta, ca nereflectată în sine, este existența exterioară, indiferentă față de conținut. În sine avem aici raportul absolut al conținutului și formei, anume preschimbarea unuia în celălalt astfel încât conținutul nu este decât *preschimbarea formei în conținut*, iar forma nu este decât *preschimbarea conținutului în formă*¹⁷.

În raportul complex dintre ele, gândirea poate fi echivalată conținutului, iar limba formei, dar numai admitând că limba se află în același timp și în gândire tot așa cum gândirea se află și în limbă; niciuna nu este în întregime exterioară celeilalte; niciuna nu este în întregime interioară celeilalte. Organizând structura gândirii (pleonasm aparent), *limba devine conținut*. Reflectând apoi la exterior această organizare, *limba se manifestă ca formă*, ca formă de organizare a gândirii. Această strînsă interacțiune dintre limbă și gândire în desfășurarea raportului *conținut - formă* poate fi reprezentată grafic prin două cercuri care se întretaie:

C – conținut

F – formă

¹⁷ Hegel, 1962: 247.

Zona de suprapunere reprezintă tocmai procesul de preschimbare a limbii din formă în conținut. Limba nu îmbracă gândirea, nu-i dă o formă. Ea „izbucnește” ca formă din conținutul pe care i-l dă gândirea când o organizează. Conținutul limbii îl dă gândirea organizată și exteriorizată; noi gândim lumea din jur prin limbă și comunicăm despre lumea din jur prin gândire.

Rămîne exterior limbii conținutul gândirii (substanța, în terminologia lui Hjelmslev): reflectarea lumii obiectelor, dar face parte din limbă înscriindu-se în conținutul ei, care devine *plan semantic*, structurarea procesului de abstractizare și generalizare, prin constituirea *noțiunii* și trecerea ei în *sens*, în sincronie cu asocierea conceptului cu o imagine acustică, printr-un fenomen de *conceptualizare a obiectelor realității*.

Planul *semantic* al limbii nu se confundă, însă, cu sensul rezultat din convertirea noțiunii. Raportul limbii cu gândirea este înscris, de fapt, într-o sferă mai amplă de raporturi ale limbii cu lumea obiectivă prin intermediul conștiinței. În cadrul acestor raporturi, mai întîi convertirea însăși a noțiunii în sens se desfășoară într-o oscilație permanent reversibilă între *concept* și *reprezentare*. Se convertesc, apoi, în sensuri sau în componente semantice doar stări afective și de voință, atitudini, relații între obiecte etc., care impun o organizare a planului semantic (rezultat din convergența tuturor sensurilor: lexicale, gramaticale (categoriale și relaționale) etc. Limba se manifestă atunci ca formă de organizare a propriului conținut [cînd latura ei materială devine „expresie a vieții interne a conținutului” (K. Marx)].

Prin această latură, limba este un „obiect” material, dar de un tip aparte: un obiect material care s-a convertit în formă de exprimare a unui conținut exterior sieși și de o altă natură – spirituală; prin aceasta, însă, și l-a făcut propriu, devenind totodată asemenea lui, adică formă spirituală. Limba s-a constituit ca atare din momentul în care complexe sonore emise instinctiv au început să provoace dezvoltarea unei laturi psihice. Limba nu se confundă cu complexul sonor și nici nu-l conține. Ea este reflectarea în conștiință a complexului sonor convertit în *semnificant*

pentru im semnificat împreună cu care determină constituirea unor semnificații al căror purtător devine.

Dialectica deosebit de complexă a limbii, a raportului dintre conținut și formă în limbă, își are izvorul în această întâlnire – în istoria devenirii omului și apoi în desfășurarea cunoașterii și a comunicării interumane – între o componentă spirituală, *conceptul* (rezultând din reflectarea în conștiință, prin gândire, a lumii obiective) și *imaginea acustică* (rezultând din reflectarea în conștiință și instrumentalizarea, prin gândire, a unor manifestări vocale ale omului sau exterioare dar făcute ale sale prin imitație). Din această întâlnire, organizarea gândirii devine *conținut semantic* (adică de limbă), în sincronie cu un proces în care substanța sonoră devine, prin abstractizare, forma de manifestare și exprimare a acestui conținut semantic, constituind *planul expresiei*, în interiorul căruia (și prin care) limba se autoorganizează, într-o relativă independență.

În interiorul raportului *conținut – formă*, limba își desfășoară identitatea specifică (duală) între *gândire* și *complex sonor*. Ea are o zonă de suprapunere cu gândirea, pe care o convertește în conținut semantic, și o alta de suprapunere cu complexul sonor, pe care îl convertește în expresie (lingvistică). Între cele două *convertiri*, în intercondiționare absolută, sincronizarea este, de asemeni, absolută. Limba își realizează astfel propria ei organizare într-un plan *semantic* și un plan al *expresiei*. Prin relațiile dintre aceste două planuri, în procesul semnificării lingvistice, forma de manifestare trece în formă de exprimare a conținutului¹⁸. Această dinamică a identității limbii poate fi exprimată grafic:

¹⁸ L. Wald vorbește, în „Note cu privire la raportul dintre conținut și formă în limbă”, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. III, București, Editura Academiei, 1961, p. 41-50, de o *identificare* a celor două forme.

În preistoria și istoria constituirii limbajului uman, convertirea emisiunilor sonore în semne lingvistice, rudimentare mai întâi, s-a realizat prin „sesizarea” și dezvoltarea diferențierilor obiective și naturale dintre ele, în legătură cu diversitatea evenimentelor sau obiectelor care le provocaseră și cu comportamentul pe care trebuiau să-l provoace. Pe măsura evoluției conștiinței și prin dezvoltarea celei de a doua articulații, diferențierile au început cu timpul să se localizeze, pentru conștiința lingvistică a vorbitorului, în diferite puncte ale fluxului sonor, pe care acesta începe a-l simți ca un complex de sunete alcătuitoare; de atunci el îl „analizează”, conștient sau subconștient, în fragmente minimale. Fluxul sonor își câștigă astfel o relativă independență față de „fluxul” semantic, o independență nu de existență, ci de organizare. Principiul esențial al funcționării complexelor sonore ca mijloc de comunicare rămâne același: unor diferențieri din planul expresiei le corespund diferențieri în plan semantic și invers, dar caracterul concret al relațiilor dintre latura sonoră (de fapt, expresia psihică a laturii sonore, oscilând, în conștiința subiectului vorbitor, între imagine auditivă și imagine acustică) și cea semantică devine foarte complex:

- a) în timp ce diferențele semantice se reflectă, în conștiința vorbitorului, în ansamblu, cele sonore se impun în puncte precise și sunt de valoarea unor unități minimale; semantic, *masă* se opune

lui *casă* prin toate elementele care definesc, prin gândire, cele două *concepte* înscrise în *sensul* cuvintelor; sonor, diferențele dintre cele două semne se localizează la nivelul primei unități identificabile: fonemul *m* și, respectiv *c*;

b) în timp ce diferențele semantice se concretizează într-o singură trăsătură, cele sonore se impun în ansamblu: *bărbat - femeie, elev - student* etc.

Un paralelism accentuat al diferențierilor caracterizează semnele lingvistice complexe, considerate din perspectiva înscrierii sensurilor gramaticale în planul lor semantic: *elev - elevă, elev - elevi* etc. sau a modificărilor semantice introduse de combinarea cu alte semne: *face - reface, conosciuto - sconosciuto* etc., dar în toate aceste cazuri latura sonoră se ridică de la structura fonetică la o structură morfologică; planul expresiei trece de la o organizare indiferentă planului semantic la una strâns legată de ea. Semnul lingvistic trece de la nemotivarea internă a relației dintre semnificat și semnificant la motivarea ei parțială.

*   *

Asimetria dintre planul *expresiei* și planul *semantic* este un principiu și totodată o condiție la fel de esențială în desfășurarea funcției semiotice a limbii ca și raportul de solidaritate dintre ele. Ea derivă din oscilațiile semnului lingvistic între caracterul arbitrar al relației dintre semnificantul fonetic și semnificat în procesul semnificării și caracterul motivat al relației dintre semnificantul morfologic și semnificat. Ea determină specificitatea limbilor naționale, reflectată atât în modul de organizare a celor două planuri, cât mai ales în modalitatea de desfășurare a relațiilor dintre ele.

Planul *expresiei* prezintă un grad accentuat de independență față de planul *semantic* datorită unor particularități de organizare internă, care își au izvorul în primul rând în natura sa concretă, materială:

- întreținerea unor relații de implicație strânse cu substanța fluxului sonor,

- o anumită autoorganizare indiferentă față de planul semantic,
- dezvoltarea unui număr, teoretic infinit, de combinații fonetice și morfologice cu un număr finit de unități minimale detașabile,
- intervenția unor elemente exterioare semnificantului lingvistic,
- posibilitatea desfășurării discontinue pe axa sintagmatică.

Formă de manifestare și exprimare a conținutului semantic, de care se deosebește prin natură, planul expresiei se caracterizează și printr-o organizare proprie, structurându-se într-un conținut și o formă de aceeași natură. Conținutul îl constituie unitățile fonice distinse de conștiința vorbitorului ca expresie a diferențierilor obiective din substanța complexului sonor, care, *aceasta*, rămâne exterioară *limbii*, servindu-i, însă, în permanență de suport. Conținutul este rezultanta structurării lingvistice a substanței sonore din perspectiva celei de a doua articulații¹⁹. Elementele minimale, „decupate” și „decupabile” din fluxul sonor, își constituie esența individuală și individualizatoare și-și relevă existența prin relațiile de opoziție în care intră și pe care le condiționează prin alcătuirea semnificațiilor diverselor semne lingvistice: *parcă – barcă – marcă – bardă – bancă – marfă – tartă, parte* etc. Ele există, așadar, ca entități numai întrucât sînt diferite unele de altele și întrucât diferențiază semne lingvistice între ele. Cauza diferențelor se află în complexul sonor, exterior limbii. Existența diferențelor, însă, este un atribut esențial al expresiei lingvistice, care se constituie în principiu activ al funcționării limbii ca sistem de semne.

Forma expresiei rezultă din structurarea conținutului, din intrarea elementelor minimale în diverse relații pentru constituirea semnificantului o dată cu asocierea acestuia cu un semnificat în interiorul semnului lingvistic: *p-a-r-c-ă / b-a-r-c-ă* etc. și din împletirea cu elemente fonice „nedecupabile”, attribute supra- sau extralingvistice: *accent, intonație, pauză* etc.

Organizarea internă a planului expresiei se desfășoară pe trei straturi:

¹⁹ Cf. interpretarea lui A. Martinet, 1970: 33 ș.u.

- a) al unităților *fonice* minimale, nepurtătoare de sens dar „compunând” semnificantul semnelor purtătoare de sens;
- b) al unităților *morfologice* (de structură), purtătoare de sensuri virtuale; sînt constituite din unități nepurtătoare de sens și „compun” semne lingvistice complexe, purtătoare de sensuri reale;
- c) al unităților *prozodice*, nepurtătoare de sens, dar modelînd sau modificînd sensurile semnelor lingvistice: *accent*, *intonație* etc.

Primul strat rămîne indiferent planului semantic; celelalte două îl structurează. Modificările din primul strat nu prilejuiesc în mod direct (uneori nici obligatoriu) modificări în plan semantic. Modificările din celelalte straturi determină mutații „directe” în plan semantic și invers.

Planul *semantic* prezintă un grad superior de complexitate față de planul *expresiei*, datorită împletirii în simultaneitate a mai multor categorii de sensuri: lexicale, gramaticale componente semantice, afective etc., fiecare din ele avînd o deosebită complexitate.

Conținutul planului semantic îl reprezintă totalitatea acestor sensuri, rezultînd din structurarea în conștiință a lumii obiective, prin intermediul raportului limbă-gîndire. Forma o realizează modul de organizare a lor o dată cu trecerea în semnificații a asocierii unor semnificate cu semnificanți lingvistici. Stabilitatea semantică o asigură sensurile lexicale care își asociază în simultaneitate sensurile gramaticale. Ele pot fi modificate doar de intervenția altor sensuri lexicale prin intermediul unor noi semne lingvistice: *cîntam* - *des+cîntam*. Din intrarea în relație a unui sens gramatical cu sensul lexical se produc mutații în configurația generală a planului semantic, dar sensul lexical originar – coloana vertebrală a planului semantic – rămîne același în esența lui. Cînd sensul gramatical modifică sensul lexical, se modifică întreg planul semantic, raportul cu planul expresiei, semnul lingvistic în ansamblu: *uită* - *se uită*.

Fiecare din cele două planuri diferă de la o limbă la alta, atît sub aspectul conținutului, cît mai ales sub cel al formei. Aceste particularități se reflectă în modul de desfășurare a raportului dintre ele, accentuînd individualitatea specifică a limbilor.

În planul expresiei este în mod diferit interpretată substanța fluxului sonor. Sînt diferite unitățile minimale, identitatea și numărul lor ca și relațiile în funcție de care se definesc.

Sînt diferite, în consecință, opozițiile pe care le condiționează și relațiile sintagmatice în care intră. Așa, de exemplu, vocalismul românesc se distinge, între altele, de cel italian prin prezența fonemelor *ă*, *î*, *i* (ultra scurt), în funcție de care se organizează toate relațiile din planul expresiei: opoziții precum *mare* - *mări*, *mînă* - *mină* sînt specifice limbii române, așa cum sunt specifice limbii italiene opoziții de tipul *pesca*-*peșca*, în baza existenței în sistemul fonologic italian a două foneme: *e* (închis) și *e* (deschis). Modul de intrare în relații sintagmatice a fonemelor limbii române face imposibilă o succesiune de tipul *abrcă*. Nici *rcăba* nu este posibilă, dar nu datorită etimologiei termenului *barcă*, ci modului particular românesc de a organiza structura expresiei. Istoria termenului face imposibile forme precum *carba* sau *braca* sau *craba* care sînt, însă, posibile din punctul de vedere al modului românesc de structurare a planului expresiei.

În planul semantic, specificul limbilor își are izvorul nu atît în „numărul” sensurilor dezvoltate, gramaticale, lexicale sau afective (care nu rămîne, însă indiferent), cît mai ales în relația dintre *reprezentare* și *concept* în constituirea lor și în relația dintre diferitele categorii de sensuri. Sensurile temporale, de exemplu, din limba română diferă de cele din limba rusă, datorită organizării diferite – în planul paradigmatic al sistemului – a opozițiilor temporale în cele două limbi și aceasta determinată de modul de „concepere” a categoriei aspectului. Sensurile de *gen* sînt diferite în limbile vechi, care distingeau între *animat* și *inanimat*, în raport cu limbile moderne, care disting între *masculin* și *feminin*. Sensurile de *număr* sînt diferite în limbile care gîndesc lumea în funcție doar de *singular* și *plural*, față de limbile care gîndesc în funcție de *singular*, *dual* și *plural* ș.a.m.d. Sensul de ‘casă’ este în limba română altul decît într-o limbă arabă sau africană, datorită modului particular de implicare a reprezentării în concept. Datorită aceluiași caracter specific de desfășurare a relației dintre reprezentare și concept în construirea lor,

sensul românescului *floarea-soarelui* diferă de sensul italianescului *girasole* etc.

Mai ales procesul particular de constituire și organizare a sensurilor determină caracterul specific al modalității de desfășurare a raporturilor dintre planul expresiei și planul semantic al limbii, absolutizată mai întâi de Saussure, apoi de Hjelmslev și de U. Eco în definirea specificului limbilor. Limbile realizează o repartizare diferită a semnificațiilor pe întinderea semnificanților semnelor lingvistice. Astfel semnul francez *louer* (sau românescului *a închiria*) îi corespund în limba germană două semne: *mieten* ('a lua cu chirie') și *vermieten* ('a da cu chirie'), lui *bois* ('lemn', 'pădure'), îi corespunde în română *lemn* și *pădure*. Lui *sapere* din italiană îi corespund în română *a afla* și *a ști*, lui *sentire*, *a simți* și *a auzi*, verbului *a învăța* din limba română îi corespund în italiană *insegnare* ('a învăța pe cineva') și *imparare* ('a învăța') ș.a.m.d.

4. Nivelele limbii și unitățile specifice: ierarhia și izomorfismul lor

Unitatea de structură a sistemului limbii impune (și se reflectă în) *izomorfismul* celor două planuri: semantic și al expresiei. În intersectarea axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmatică și încă mai mult cu izomorfismul nivelelor limbii.

Cu toate deosebirile dintre ele, unele de esență (planul semantic intră în relație cu o formă – planul expresiei – exterioară propriei sale naturi, în timp ce planul expresiei își construiește o formă de aceeași natură cu sine), organizarea celor două planuri se desfășoară într-un paralelism uneori foarte îndepărtat dar alteori apropiat până la identificare.

Apropierea maximă o realizează structurarea morfologică a celor două planuri. Unei relații sintagmatice din planul expresiei, precum: *Semn lingvistic primar (temă lexicală) + semn lingvistic auxiliar (afixe lexicale sau gramaticale)*: *cînt+înd* sau *cînt+ăreț* îi corespunde o structură similară în plan semantic: *sens lexical + sens gramatical (sau*

componentă semantică): '*a cînta*' + '*gerunziu*' sau '*a cînta*' + '*persoană care face acțiunea de a ...*'. Iar acest paralelism se valorifică în întâlnirea axei sintagmatice cu cea paradigmatică, în serii de o extindere condiționată de structura limbii (mai exact de *normă*): *înfigînd - înfigăreț*; *certînd - certăreț*, *plîngînd - plîngăreț*. Un același tip de modificare, apoi, în planul expresiei atrage după sine un același tip de mutații în planul semantic: *cînt-at - cert-at*; *cînt-aseam - cert-aseam* etc.

Îndepărtarea maximă o realizează structurarea fonetică a planului expresiei, căreia nu-i corespunde o structurare simetrică în planul semantic:

- unei opoziții *privative* din planul expresiei îi corespunde o opoziție *disjunctivă* (între termeni care nu au nimic în comun, în terminologia lui Solomon Marcus) în plan semantic; dacă semnele *tată* și *rată* se deosebesc în planul expresiei numai prin fonemele inițiale, în plan semantic nu au nici un punct de întâlnire;
- unei opoziții binare *privative* din planul semantic îi corespunde o opoziție *disjunctivă* în planul expresiei: *casă - vilă*, *elev - student* etc.;
- unei opoziții *corelative* din planul expresiei nu-i corespunde una la fel în plan semantic: *barcă - parcă*;
- unei opoziții echipolente de sens negativ, din planul semantic, nu-i corespunde o opoziție de același tip în planul expresiei; *burghez - proletar*. În consecință, o modificare minimă în planul expresiei atrage după sine (mai exact corespunde) o mutație fundamentală în plan semantic: *casă - masă*, *dată - tată* etc. și invers: o modificare minimă în plan semantic corespunde unei modificări totale în planul expresiei: *elev - student*, *ied - mînz* etc.

Izomorfismul relativ al celor două planuri în împletire cu coexistența simetriei și asimetriei dintre ele sînt principii generale ale ierarhizării nivelelor limbii. Acestea se implică unele pe altele în reciprocitate, dar se includ numai într-un singur sens: își desfășoară o structură specifică, dar în același timp inserată în structurarea generală a limbii pe care o întemeiază.

Un semn lingvistic intră în relații sintagmatice la nivelul său cu alte semne de același rang, construind astfel un nivel superior, căruia îi orientează dezvoltarea. El conține, în același timp, în structura sa internă, o serie de relații sintagmatice între unități inferioare care i-au fixat locul la nivelul la care se află. „Fiecare semn – scrie Hjelmslev – este compus din semne alcătuitoare și/sau apare în combinații cu alte semne. Aceasta înseamnă că fiecare unitate lingvistică servește în același timp de context pentru unități mai simple și/sau își află contextul propriu într-o unitate lingvistică complexă. De aici rezultă că orice asamblare efectivă de unități lingvistice le unește într-o unitate superioară...”²⁰.

Această permanentă interacțiune între structura sintagmatică internă a semnului lingvistic și intrarea lui în alte relații sintagmatice determină o legătură organică între nivelele limbii; fiecare nivel conține în sine nivelul inferior și dezvoltă un nivel superior. Intersectarea axei relațiilor sintagmatice, apoi, cu cea a relațiilor paradigmatică (în realitatea obiectivă a limbii și în conștiința subiectului vorbitor) dezvăluie identitatea unor unități lingvistice inferioare sau superioare semnului lingvistic care, în funcție de nivelul pe care ele îl dimensionează, se înscriu în aceeași ierarhie. În desfășurarea acestei ierarhii de structură, izomorfismul nivelelor păstrează sistemul limbii în echilibru și-i asigură funcționarea. Manifestarea cea mai generală a izomorfismului nivelelor se înscrie tocmai în mecanismul intern de funcționare a limbii:

- a) un număr minim de unități lingvistice creează un număr superior de semne la nivelul imediat superior; se urcă proporțional de la un număr finit, extrem de redus, de unități la nivel fonetic, până la un număr infinit de semne complexe, la nivel sintactic;
- b) funcția distinctivă a fiecărei unități în cadrul nivelului pe care îl alcătuiește în relație cu alte unități de același rang îi este orientată de opoziția de la nivelul imediat inferior.

*
*   *

Cuvîntul nu se confundă cu semnul lingvistic, dar este un semn lingvistic. Este un semn lingvistic finit care semnifică în mod real chiar dacă insuficient. În organizarea internă a cuvîntului se reflectă atât simetria și asimetria dintre planul semantic și planul expresiei, cât și izomorfismul nivelelor limbii.

Cuvîntul se desfășoară pe un nivel (lexical), conține în sine alte două nivele inferioare, stratificate ierarhic (fonematic și morfematic) și dezvoltă un nivel superior (sintactic). Cuvîntul – spune Saussure „...este o unitate care se impune spiritului, ceva central în mecanismul limbii”²¹.

În structurarea ierarhică a nivelelor, considerate prin prisma unităților specifice, cuvîntul desfășoară un nivel central, în jurul căruia și în dependență de care se stratifică într-o ierarhie organică, prin mutații de incluziune, de la simplu la complex, alte nivele: dintre acestea, unele solidarizează planul expresiei cu planul semantic (morfematic, sintactic), altele (fonematic) marchează doar coexistența lor necesară.

Nivelul fonematic

Este nivelul semnificantului fonetic. Se înscrie numai în planul expresiei, căruia i-a condiționat și-i condiționează constituirea (prin convertirea substanței fonice în conținut fonematic), în sincronie cu constituirea planului semantic. Intră în relație de implicare cu latura fonică a complexului sonor pe care îl „reprezintă” lingvistic, prin trecerea de la perceperea lui auditivă la imagini acustice înlănțuite corespunzătoare, și în care se concentrează la un moment dat în desfășurarea procesului de comunicare (în transmiterea mesajului lingvistic). Prin această relație de

²⁰ Apud Maria Manoliu-Manea, 1973: 147.

²¹ F. de Saussure, 1967: 154; în ediția românească, 1998: 125: „cuvîntul, în ciuda dificultății pe care o avem de a-l defini, este o unitate care se impune spiritului, ceva ce se află în centrul mecanismului limbii” (n. ed.).

implicație cu latura fonetică, nivelul fonematic face sensibil semnul lingvistic.

Unitatea minimală de la acest nivel este fonemul (identificat și pus în opoziție cu sunetul, pentru prima dată de Baudouin de Courtenay). În terminologia lui A. Philippide, fonemului îi corespunde *sunetul-tip*, reprezentând *noțiunea sunetului* realizat într-o infinitate de variante – sunetele ocazionale, cel mai mic element „decupabil” în structura semnului lingvistic, unitate a celei de a doua articulații în interpretarea (prin emiterie și receptare) a fluxului vorbirii (A. Martinet). Unități de rang inferior semnului lingvistic, în stratificarea ierarhică a sistemului limbii, incluse în structura lui internă, fonemele sînt lipsite de autonomie sub aspectul expresiei și nesemnificative. Fără sens în ele înseși, fonemele contribuie la dezvoltarea de sensuri prin funcția lor *distinctivă*, care derivă din orientarea în același timp către sistem, prin semnul lingvistic din care fac parte, și către complexul sonor, prin convertirea unor trăsături caracterizatoare, de conținut, a unor attribute naturale, fizice și articulatorii, ale sunetului.

În structura sistemului limbii, fonemele există numai prin semnificant iar identitatea lor – o identitate funcțională înălțată pe una naturală, prin abstractizare lingvistică – rezultă din situarea semnului lingvistic la intersectarea axei sintagmatică cu axa paradigmatică. Semnele lingvistice intră în opoziție unele cu altele, în baza diferențierilor introduse de foneme, în planul expresiei și care stau în legătură cu diferențieri în planul semantic: *măr – păr, mască – matcă; frunte – frunze; splină – plină* etc. Cu rol distinctiv pentru semnele lingvistice pe care le alcătuiesc, fonemele își convertesc attribute inerente rezultînd din relația de implicare cu sunetele în propria lor identitate distinctă.

Fonemele intră în alcătuirea semnului lingvistic, fac parte din structura semnului lingvistic, dar fără voința sau activitatea expresă a subiectului vorbitor. Pentru transmiterea de informații deosebite, vorbitorul întrebuintează semne lingvistice diferite între ele. Fonemele diferențiază în structura acestora în mod direct semnificanții în *ansamblu*. Cauza acestor diferențieri nu stă în conținutul semantic al

informației și, în consecință, nici în activitatea desfășurată în acest sens a vorbitorului, ci în istoria semnului lingvistic, a sistemului de semne care este limba.

Vorbitorul are conștiința existenței și identității unităților minimale care disting între ei semnificanții și, prin aceștia, semnele lingvistice, dar are și conștiința că el nu mînuiește aceste unități ci doar unități superioare. Vorbitorul nu construiește semnificanți combinînd în relații sintagmatică noi foneme selectate din plan paradigmatic; el află în limbă fonemele deja unite în relații sintagmatică. Semnificanții fonetici nu se construiesc; ei există sau derivă (în cazul termenilor împrumutați sau evoluți în istoria unei limbi).

Identificabile prin analiza comparativă a semnelor lingvistice pe care le diferențiază (analiză făcută subconștient de vorbitorul comun și conștient de vorbitorul lingvist), detașabile din structura semnificantului, fonemele se constituie, în abstracto, într-un sistem fonologic redus, specific unei limbi prin număr (în general foarte restrîns, variînd între 20 și 50 de unități), prin frecvență și prin identitatea lor, apoi prin structura sa, concretizată mai puțin în corelații în plan paradigmatic și mai mult în relații sintagmatică.

Identitatea și, în funcție de aceasta, numărul fonemelor implică:

- caracterul de *unitate minimală*. Fonemul nu conține în interiorul său o relație sintagmatică; secvența *-mi* din *pomi* nu este un singur fonem, întrucît între *m* și *i* se dezvoltă o relație de succesiune între două unități care pot exista (și natural, și funcțional) una fără cealaltă în plan sintagmatic: *pom, bani*; prin aceasta, *m* și *i* își dovedesc o identitate proprie în plan paradigmatic.
- funcție *distinctivă*. Prin intermediul semnificantului, fonemele *s* și *p* disting între ele semnele *s-at* și *p-at* și semnificațiile lor.

În desfășurarea relației *limbă - vorbire*, fonemul reprezintă o abstractizare, care se definește tocmai prin funcția sa distinctivă, la nivelul *limbii*, indiferent de realizările particulare în *vorbire*, ca *sunet*, în legătură cu particularitățile individuale ale fiecărui subiect vorbitor, sau ca variantă combinatorie, numită frecvent *alofon*, în legătură cu relațiile

sintagmatice în care intră. Fonemul *n*, de exemplu, se realizează în mod diferit în semnificații *lîngă*, *nor* sau *ban*.

În același timp, prin relații sintagmatice, funcția distinctivă se poate uneori neutraliza; în românescul *îm-păduri*, de exemplu, *m* este o variantă contextuală a lui *n*; apariția sa este condiționată de vecinătatea labialei *p* și nu provoacă distincții semantice între *în-* și *îm-*.

Pe baza funcției distinctivă, numărul fonemelor unei limbi se stabilește prin reducerea variantelor (din vorbire) – fără luarea în considerație a fenomenelor de neutralizare – la *invariante* (ale limbii).

c) trăsături *pertinente*²². Din intrarea nivelului fonetic în relații de implicație cu latura fonică a complexului sonor, cum am văzut mai sus, fonemul se prezintă ca expresia unui fascicul de trăsături articulatorii (oralitate sau nazalitate, labialitate, caracter velar etc.) sau fonice (sonoritatea sau surditatea, durata, timbrul etc.). Individualitatea „fonică” a fonemului este dată de ansamblul trăsăturilor pe care le realizează numai sunetul care îi corespunde și care diferă de ansamblul corespunzător altui sunet. De exemplu, doar sunetul *n* este *nazal*, *dental*, *sonor* și *ocluziv* în același timp. Alte sunete au măcar o trăsătură diferită: *m* este *nazal*, *sonor* și *ocluziv*, dar nu este *dental* ci *labial*; *d* este *ocluziv*, *dental* și *sonor*, dar nu este *nazal* ci *oral* ș.a.m.d. În același timp, însă, *n* poate fi și *velar* (sau să tindă spre *velar*), în *lîngă*, poate fi *exploziv* sau *imploziv*: *noi*, *an* etc. Dintre toate aceste trăsături, însă, au importanță pentru funcția distinctivă a fonemului și, deci, pentru identitatea fonematică a secvenței *n*, numai trăsăturile constante, abstragere din multitudinea posibilităților determinate de

²² Termenul *pertinent*, frecvent întrebuințat în lingvistica structuralistă, uneori în sinonimie cu *distinctiv*, exprimă trăsături statornice ale fonemelor, reflectînd însușiri ale sunetelor corespunzătoare; prin ansamblul acestor însușiri, fonemele se diferențiază între ele, diferențiind semnele lingvistice pe care le alcătuiesc. Trăsăturile *pertinente* stau în legătură cu circumstanțe ale articulării sunetelor: locul de articulare: *b* este o labială, *d*, o dentală, *e* o velară ș.a.m.d.; modul de articulare: *b* este o ocluzivă, *f*, o constrictivă, *n*, o retroflexă etc.; aspectul acustic: *b* este o sonoră, *p* o surdă etc.

combinațiile în care intră. Iar selectarea și impunerea mănunchiului de constante o realizează, în timp, sistemul limbii, care-și organizează funcțional fiecare din nivelele structurii sale, într-un echilibru instabil dar funcțional.

Pe baza întregului fascicul de trăsături pertinente, un fonem se opune, de fapt, tuturor celorlalte din același sistem lingvistic: *r* și *b*, de exemplu, sînt două foneme diferite întrucît (și în consecință) disting două semne lingvistice: *rar* - *bar* și pot intra în relații de succesivitate: *iarbă*, *brad*.

Pe baza unei singure trăsături, însă, un fonem intră în opoziții binare cu un singur alt fonem. Trăsătura, devenită atunci *distinctivă*, revelatorie, se constituie în *marcă* pentru unul din ele, care devine fonem *marcat*; astfel, *b* se opune lui *p*, în baza ‘sonorității’, marca lui distinctivă; *bh* se opune lui *b*, în sanscrită, prin ‘aspirație’ ca și *ph* lui *p*, *dh* lui *d*; în franceză, vocalele nazale se opun celor orale prin ‘nazalitate’ ș.a.m.d. Prin aceste opoziții *binare*, *privative*, devenite *proportionale* pe baza trăsăturii distinctivă, sistemul fonetic al tuturor limbilor se organizează în serii corelative: *b, d, v, z, j - p, t, f, s, ș*. În plan sintagmatic, opozițiile se pot neutraliza în condiții contextuale dozebite: (a) cînd caracterul *marcat* al unui fonem este o rezultată a relațiilor sintagmatice și nu derivă din poziția sa în plan paradigmatic, el rămîne nefuncțional; lasă nemodificate semnificațiile semnelor lingvistice la prima vedere distincte: *des-face* – dez-doi, (b). apariția fonemului marcat fiind imposibilă în anumite condiții contextuale, opoziția din plan paradigmatic se suspendă în plan sintagmatic; semne lingvistice diferite în plan semantic rămîn indistincte în planul expresiei, devenind omonime; în limba germană, de exemplu, în finalul cuvintelor consoanele sonore își pierd ‘sonoritatea’; în consecință, *Rad* (‘roată’) devine omonim cu *Rat* (‘sfat’). Pentru acest din urmă caz de neutralizare, lingvistica ultimelor decenii introduce noțiunea de *arhifoneme*, (contestată sau neluată în considerație de mulți lingviști), unități mai generale decît fonemele, care se definesc prin ansamblul trăsăturilor pertinente comune fonemelor interesate, fiind exclusă trăsătura distinctivă; potrivit acestei concepții, în germană, arhifonemele seriei *sonore - surde* sînt

unități fonematice caracterizate printr-un fascicul de trăsături pertinente din care lipsește *sonoritatea* și, respectiv, *surditatea*; ele se notează prin majuscula fonemului nemarcat al opoziției: /P/, /T/ etc.

Trăsăturile nepertinente, chiar dacă nu determină relevarea unor foneme deosebite, pot provoca modificări ale mesajului. Caracterul deschis sau închis al vocalei *i*, de exemplu, în limba română, ca și în franceză italiană etc., este o trăsătură contextuală și, de aceea, nefuncțională lingvistic. În desfășurarea funcției stilistice a limbii, însă, ea poate introduce o serie de modificări de ordin afectiv: un *Bine!*... cu *i* lung poate ascunde o amenințare.

R. Jakobson consideră că există aceleași trăsături distinctive (pentru el, sinonime cu *pertinente*²³) în toate limbile și le numește, de aceea, *universalii fonologice*. Limbile se deosebesc între ele numai prin modalitatea specifică fiecăreia de a le combina. Acest mod de a concepe structura fonemului are drept consecință considerarea trăsăturilor distinctive drept un nivel lingvistic primar în stratificarea limbii, inferior nivelului fonemului. Concepția trece și în *Tratatul de lingvistică generală*, în capitolul semnat de Elena Slave. Trăsăturile pertinente caracterizează și individualizează dintr-un anumit unghi (care nu rămâne singurul în stabilirea identității fonemelor), dar ele nu sînt și nu devin elemente alcătuitoare; ele rămîn niște atribute ale fonemelor și nimic mai mult. Nu sînt entități „decupabile”; fonemul este o unitate indivizibilă. Trăsăturile pertinente nu intră în relații sintagmatice, de succesivitate în „alcătuirea” fonemului, ci se află îmbinate în simultaneitate, ceea ce le scoate în afara semnificantului care este *linear*. Nivelul lingvistic primar, distinctiv și constituit din unități minimale distincte și distinctive, este

²³ Cum se poate vedea la p. 233-234, considerăm necesară distingerea trăsăturilor *distinctive* de cele *pertinente*. Trăsăturile distinctive sînt și *pertinente*, dar trăsăturile pertinente devin distinctive numai în desfășurarea unor relații binare între *foneme*; *b* se distinge de *p* prin sonoritate, trăsătura *distinctivă*, *revelatorie*, în timp ce celelalte trăsături, *comune*: ocluzivitate, labialitate sînt numai trăsături pertinente; *g* se distinge de *b* prin caracterul său velar, trăsătură *distinctivă*, opus caracterului labial al lui *b*; rămîn simple trăsături pertinente: sonoritatea, ocluzivitatea.

nivelul *fonemelor*, considerate în unitatea lor dialectică cu *sunetele*; raportul *fonem - sunet* se înscrie în raportul general *esențial - fenomenal*, iar în funcționarea limbajului, în interiorul raportului *limbă - vorbire*; *fonemul* este imaginea (psihică) în planul paradigmatic al limbii corespunzătoare *sunetului* (în diferitele lui variante), din planul sintagmatic: „Fonemul – spune Al. Rosetti – nu e identic cu sunetul și nici exterior lui, ci necesar prezent în sunet, fiindu-i inerent și suprapus... fonemul există în și prin sunetele concrete...”²⁴.

În descrierea unei limbi, nivelul fonematic se constituie în domeniu specializat de studiu al *foneticii și fonologiei*. *Fonetica* studiază sunetele concrete, reprezentînd latura materială a limbii; le studiază din punct de vedere acustic (și fiziologic, adică din punct de vedere al producerii și transmiterii lor). *Fonologia* studiază sunetele din punct de vedere funcțional, le studiază, deci, ca *sunete-tip*, ca *foneme*, dotate cu capacitatea de a distinge, indirect, prin intermediul *semnificantului* global din care fac parte, sensuri, lexicale sau gramaticale.

Nivelul morfematic

Este nivelul *semnelor lingvistice* elementare, primare, sub aspect structural. Se înscrie în amîndouă planurile; în planul expresiei este manifestarea semnificantului morfologic, primul grad de organizare a semnificantului fonetic de la nivelul inferior al stratificării limbii; în plan semantic desfășoară sensuri virtuale, lexicale și gramaticale, care vor deveni reale la nivelul imediat superior, prin *cuvînt*, semn lingvistic complex.

Unitatea minimală de la acest nivel este *morfemul*, alcătuit din unul sau mai multe *foneme*, intrate în relații lingvistice în baza funcției lor distinctive și a funcției de semnificare proprie semnului lingvistic. Corespunzînd în parte *monemului* din concepția lui Martinet, *morfemul* se înscrie în ceea ce lingvistul francez numește *prima articulare* (prin

²⁴ Al. Rosetti, 1967: 23.

care „orice fapt de experiență, orice nevoi pe care dorim să le facem cunoscute altuia sunt analizate într-un șir de unități înzestrate fiecare cu o formă vocală și cu un înțeles”²⁵), tocmai prin calitatea lui esențială de semn lingvistic, ceea ce implică:

1. *natură biplană*; are un semnificant și un semnificat, pe care îl manifestă; în *cîntînd*, morfemul *cînt-* este îmbinarea dintre semnificantul fonetic *c-î-n-t* și semnificatul ‘a emite sunete armonioase’, iar *-înd* îmbină semnificantul *-î-n-d* cu semnificatul ‘gerunziu’;
2. *caracter indivizibil*; este cea mai mică unitate lingvistică biplană. Conține în structura sa internă o relație sintagmatică între unități inferioare, nesemnificative, dar distincte și distinctive - *fonemele*, și un fascicul de sensuri (gramaticale) sau de componente semantice (lexicale) virtuale, numite de semantica structurală *seme* și considerate ca alcătuind un nivel inferior în structurarea ierarhică a limbii, situat doar în planul ei semantic²⁶. Intră în relații sintagmatice cu unități de același grad - alte morfeme, adică - dînd naștere, prin aceasta, la unități de grad superior, care-și asociază în succesivitate semnificanți și în simultaneitate semnificații: *cînt* + *înd*, *cant* + *erò*, *ved* + *ea* + *ți*, *re* + *fac* + *e*, *des* + *cîntă*, *ri* + *scriu* + *o* etc.;
3. *funcție semnificativă*; între semnificantul fonetic al morfemului și semnificat, raportul este arbitrar, dar prin poziția sa în sistemul semiotic al limbii, morfemul devine motivat; morfemul *e*, de exemplu, semnifică pluralul nu prin natura lui fonematică ci prin poziția în sistemul limbii: se opune lui *ă* în interiorul categoriei

²⁵ A. Martinet, 1970: 32. Lingvistul francez consideră *monem* orice unitate semnificativă identificabilă la *prima articulare*: sînt deci *moneme* și *cuvintele*; vezi A. Martinet, 1970: 181 ș.u.

²⁶ Ideea trece și în *Tratat...* unde se vorbește de „un nivel al trăsăturilor distinctiv” fonetice: sonoritate, labialitate etc. și semantice: „o unitate semnificativă este «scatun» poate fi analizată în trăsăturile: la spate, cu picioare, pentru o persoană, pentru se așeza, fără braț...” (A. Martinet, 1971: 198).

număr: *elev-ă* / *elev-e*, *frumoas-ă* / *frumoas-e*, *aceast-ă*, *acest-e* etc.

Funcția *semnificativă* implică prima caracteristică (natura lui plană) și o orientează pe cea de a doua (caracter indivizibil). În calitate de semn lingvistic, semnificația morfemului rezultă numai din asocierea unui semnificat cu un semnificant, iar identitatea și valoarea lui, din intersectarea axei relațiilor sintagmatice cu cea a relațiilor paradigmatic. Secvența *-ți*, de exemplu, din *cînta-ți*, este morfem pentru persoana a II-a plural, în flexiunea verbului, întrucît, prin intrarea în relații cu secvența *cînt-a-*, se opune, în plan paradigmatic, lui *m*, de la persoana I plural: *cînt-a-m* și lui *i*, de la persoana a II-a singular: *cînt-a-i*. Intrarea în relații sintagmatice la nivel morfologic verifică actualizînd calitatea de morfem și funcția sa determinată de poziția în plan paradigmatic. Secvența *se* este morfem în *plecasem*, dar nu și în *case* sau *laser*, întrucît în structura acestora din urmă nu intră în relații sintagmatice de ordin morfologic cu unități vecine de același rang, adică morfeme; nici *ca* nu este morfem de vreme ce nu-și află o poziție proprie în plan paradigmatic, din care să-și dezvolte funcția semnificativă virtuală și, din aceleași motive, nici *la* sau *r* din *laser*.

Prin această definiție și actualizare a identității sale, în care pentru planul expresiei are rol activ funcția distinctivă a fonemelor de la nivelul inferior al stratificării semnificantului, morfemul primește, tocmai datorită funcției semnificative, o relativă autonomie în structura lanțului vorbirii. Spre deosebire de *fonem*, pe care subiectul vorbitor nu-l poate mînuși voluntar în mod direct, ci doar prin intermediul unui semnificant ce-și asociază un semnificat, morfemul este mînuit într-un anume sens, voluntar. Aceasta nu înseamnă că vorbitorul combină în mod liber și pentru prima dată morfemele ci doar că el este conștient (sau numai subconștient) de structurarea morfologică a planului expresiei în strînsă legătură, de condiționare, cu componente ale planului semantic. El poate identifica relativ ușor morfemele, le cunoaște poziția în planul paradigmatic al limbii și se servește de ele pentru a construi mesaje prin intermediul unor semne lingvistice complexe. Prin morfeme, vorbitorul construiește sau reconstruiește unități de la nivelul superior, dintre care

unele pot fi inedite; cu material existent (morfemele organizate în mod obiectiv în sistemul limbii în clase și categorii paradigmatic) vorbitorul construiește semne noi sau reconstruiește semne deja existente, prin analogie, adică, de fapt, prin întrebuințarea unor reguli sintagmatice specifice sistemului limbii și aplicate în alte cazuri: *caiet-ăraie*, *creion-ăraie*, *stilou-aș*, *a-lun-iza*, *sector-iza*, *venus-ian*, *venezian-ită* etc. O asemenea „activitate”, de relativ, redusă extindere și mai mult subconștientă în limba maternă, se desfășoară în mod conștient în procesul de învățare a unei limbi străine, când vorbitorul aduce, prin selecție, din diferite sectoare ale sistemului paradigmatic al limbii, morfeme, pe care le asociază în construirea unor semne lingvistice deja existente în limba în cauză, dar nu și în memoria subiectului vorbitor.

*
*   *

Caracterul minimal și indivizibil al morfemului nu depinde nici de componentele semnificantului (fonemele, cu caracter distinct și distinctiv), nici de cele ale semnificatului (sensuri sau trăsături semantice), ci de particularitățile dezvoltării unitare a funcției semnificative, în strînsă legătură cu organizarea internă a planului semantic, în asimetrie cu organizarea planului expresiei, de la nivelul superior, al *cuvîntului*. Pentru acesta din urmă, nivelul morfologic nu este numai un nivel ierarhic inferior dar și unul organizator.

Morfemele își datorează relativa lor autonomie asocierii unui sens sau fascicul de sensuri, din plan semantic, cu un fragment „decupabil” din latura fonematică a planului expresiei. Această autonomie relativă este subordonată, însă, corelării reciproce a morfemelor în relații sintagmatice dezvoltînd unități lingvistice superioare. Fragmentul fonetic *se* este morfem în *cînta-se-m*, pentru că în această alcătuire semnifică ceva, poartă cu sine ideea de ‘mai mult ca perfect’, prin poziția sa în plan paradigmatic, verificată și actualizată ca identitate și valoare prin relațiile sintagmatice în care intră, cu morfemul anterior în primul rînd, *-a-*, și cu cel care îi urmează, *-m*, iar prin toate cu morfemul inițial *cînt-*. Nu este

morfem, însă, în *case*, unde *ca-* nu mai reprezintă un morfem, de vreme ce nu poate dezvolta la „nivelul” său o funcție semnificativă și nici în *laser*, unde nici *la* și nici *r* nu au calitatea de morfeme.

Semnificantul morfemului poate fi redus la un singur *fonem*, de care se deosebește, însă, funcțional, tocmai prin asocierea directă cu un semnificat „propriu”, asociere verificată prin intrarea lui în relații sintagmatice cu alte morfeme; astfel, fonemul *e* devine morfem, urcînd pe o treaptă superioară în ierarhia stratificării limbii, prin funcția sa semnificativă, determinată în plan paradigmatic de opoziția cu *-ă*, verificată în opoziția sintagmelor *cas-ă / cas-e*, și de posibilitatea intrării în relații sintagmatice cu *cas-*, *mes-*, *fet-*, *frumoas-*, *acest-* etc. Rămîne, în schimb, simplu fonem, component al unui morfem, *se*, de exemplu, în *cînta-se-m*, indivizibil pentru motivele arătate mai sus; în alcătuirea acestui morfem, fonemul își desfășoară funcția lui specifică, cea distinctivă, opunîndu-l pe *se* morfemului *să*: *se / să apropie*.

Semnificantul unui morfem rămîne uneori fără realizare fonetică; existența morfemului, numit morfem $\emptyset$ (de existența lui erau deja conștienți gramaticii indieni), este asigurată de existența, în spectrul semantic al cuvîntului – semn lingvistic complex – a unui sens gramatical dezvoltat în interiorul unei opoziții categoriale; opoziției semantice singular - plural, de exemplu, *drum - drumuri*, îi corespunde, în planul expresiei, opoziția $\emptyset$ - *uri*.

Prin relațiile sintagmatice în care intră mai ales morfemele realizate printr-un singur fonem sau morfemul $\emptyset$ (cel mai ușor predispuse omonimiei), își precizează sau dezvoltă poziția în sistemul paradigmatic al limbii, în raport cu altele care au același semnificant fonetic: *a* este morfem de ‘imperfect’ în *cînt-a-m* și morfem de ‘perfect’ în *cînt-a-t*. Morfemul *i* din *cas-e-i* precizează sensul de ‘singular - genitiv’ al morfemului *e*, diferențiîndu-l de morfemul *e* pentru ‘plural nominativ sau genitiv’, în relație sintagmatică cu morfemele *le* sau *lor*: *ca-se-le*, *ca-se-lor*.

Funcția unitar semnificativă a semnului lingvistic asigură identitatea unor morfeme care, din diferite motive, sau sînt neunitare în

planul expresiei, sau prezintă variații ale semnificantului, determinate de diferite cauze.

Semnificatul gramatical de 'persoana I plural' îl determină pe A. Martinet să considere semnificantul discontinuu *nu...ă* un singur morfem într-o sintagmă precum cea a indicativului *nous courons*, în opoziție cu o din imperativul *courons!* În același sens, este un morfem unitar semnificantul discontinuu *ne... pas* în exprimarea negației în limba franceză: *Je ne sais pas*, sau *să ...e/ă*, pentru conjunctivul românesc: *Să cînte / meargă*.

Relațiile de succesivitate în care intră îi pot modifica unui morfem structura semnificatului fonetic, dar nu și identitatea. Vorbitorul are conștiința menținerii aceleiași organizări de sensuri (sau trăsături semantice) virtuale, în planul semantic al morfemului, chiar dacă în planul expresiei intervin variate modificări, determinate (a) fonetic sau (b) morfologic.

a) Interacțiunile complexe, pe axa succesivității, din interiorul semnificantului fonetic într-o dezvoltare mai amplă decît limitele unui morfem, provoacă în mod frecvent modificări ale semnificantilor morfemelor considerate în sine. Întrucît, însă, nu se produc mutații în raportul dintre semnificantul modificat și semnificatul rămas același, morfemele rămîn funcțional identice cu ele înseși: *des - dez - de*; *desface, dezdoi, dezobișnui, deșira, dezice*; *în - îm*: *îndoi, împături*; *înd - înd*: *apropiînd, cîntînd*; *cînt - cîntî*: *cînt, cîntî*; *merg - mearg*: *merge, să meargă* ș.a.m.d.

b) Interacțiunile, pe aceeași scară a succesivității, dar și prin intervenția planului paradigmatic, între diferite morfeme, provoacă constituirea sau menținerea unor serii paralele de morfeme, cu același semnificat dar cu semnificanți diferiți, în distribuție complementară cel mai frecvent, sau în distribuție liberă. Sensul de 'plural' este caracteristic în limba română fiecăruia din morfemele *-e, -uri* și *-i* (*scaun-e, bec-uri, consili-i*), la substantivele neutre, fiecăruia din morfemele *-e, -i* sau *-le* (*cas-e, bănc-i, ste-le*), la cele feminine. Alegerea este fie determinată de structura fonetică a morfemului precedent sau a întregului semnificant al

unității lingvistice superioare (*bec-uri, colegi-i* și nu *bec-e, colegi-e*; *bănc-i, perde-le* și nu *bănc-e* sau *perde-ile*), fie impusă de semnificatul morfemului precedent, sau al cuvîntului în ansamblu (*coarn-e* și *corn-uri*), fie, mai rar, liberă (*chibrit-e* sau *chibrit-uri, nivel-e, nivel-uri*), cînd intră sub incidența *normei*, adică a unor determinări socio-culturale.

Sensul de 'imperfect' caracterizează deopotrivă și morfemul *a* și morfemul *ea*; alegerea unuia sau a altuia este condiționată de morfemul anterior, fonetic: *îngenunch-ea-m*, dar mai ales morfologic, stînd în legătură cu poziția lui în plan paradigmatic: *cit-am, cit-ea-m*. În aceleași relații de intercondiționare intră morfemele de gerunziu: *cîntînd, apropiînd, privînd, citînd, citînd* sau cele de participiu: *făcut, scris* sau altele.

Păstrînd același raport între semnificat și semnificant, datorită în mod esențial nemodificării semnificatului, toate variantele unui morfem, condiționate fonetic sau morfologic, sînt numite *alomorfele* lui, sau mai exact ale unui *arhimorfem*, greu descriptibil prin planul expresiei și, de aceea, considerat doar din perspectiva planului semantic. Din acest punct de vedere sînt *alomorfe* ale aceluiași *arhimorfem* *des-* și *dez-*, *în-* și *îm-*, *-e, -i* și *-uri*, *-e* și *-ule* (de la vocativ), *cînt-* și *cîntî-*, *merg-* și *mearg-*, *sînt, est-, fi-, er-* etc.

*
*   *

Asigurînd o relativă independență planului semantic față de planul expresiei, funcția semnificativă a semnului lingvistic primar organizează din perspective semantice diferite categorii și clase de morfeme în sistemul paradigmatic al limbii. Se disting în primul rînd două mari clase: morfemele *lexicale* (numite în lingvistica franceză tradițională *semanteme*, iar de A. Martinet, *moneme lexicale* sau *lexeme*) și morfeme *gramaticale* (*morfeme* în lingvistica tradițională, *moneme gramaticale* la A. Martinet).

Morfemele *lexicale* poartă în planul lor semantic un fascicul de trăsături semantice²⁷, derivînd din reflectarea „descriptivă” – prin gîndire – a „obiectelor” realității obiective. În funcție de poziția lor în organizarea lineară a semnificantului și de rolul și ierarhia în planul semnificatului, morfemele lexicale se diferențiază în *rădăcină* (numită și *radical* sau *tulpină*) și *modificatori* lexicali: *sufixe* și *prefixe*.

Rădăcina este morfemul lexical central, bază atît pentru construirea semnificantului, cît și pentru structurarea și stabilirea semnificatului. Este purtătoare a unui sens (sau fascicul de trăsături semantice) primar(e), care rămîne nemodificat, prin intrarea în relații sintagmatice cu morfeme gramaticale și care se modifică prin intrarea în relații sintagmatice cu *modificatori* lexicali, prefixe și sufixe: *cas-ă*, *cas-e-i*, *căs-uță*, sau cu o altă rădăcină: *girasole*. În baza rădăcinii se constituie, în sistemul semiotic al limbii, familiile de cuvinte și paradigmele lor gramaticale.

Morfemele *gramaticale* dezvoltă sensuri gramaticale, derivînd din interpretarea lingvistică a unor categorii logice prin care este structurată reflectarea în conștiință a realității ontologice.

Sensurile gramaticale se dezvoltă în interiorul *categoriilor gramaticale*. Categoriile gramaticale există în planul paradigmatic al limbii, ca expresie lingvistică a unor categorii nelingvistice (*logice*, în primul rînd) prin care se interpretează realitatea extralingvistică.

În interiorul raportului *realitate extralingvistică* - *gîndire* ↔ *limbă*, interpretarea planului ontologic se desfășoară pe diferite grade de abstractizare și generalizare:

- *noțiune* ↔ *cuvînt*, căreia îi corespunde sensul lexical;
- *categorii logico-gramaticale* ↔ *cuvînt*, căroră le corespund sensurile lexico-gramaticale ‘substantiv’ ‘verb’ ‘adjectiv’ etc., adică sensurile gramaticale cele mai largi, dezvoltate ca *părți de vorbire*, în termenii gramaticii clasice;

²⁷ La A.J. Greimas, 1966, A.J. Greimas, 1975, B. Pottier, 1974, ș.a., numite *seme*; un fascicul de *seme* constituie, în aceeași terminologie, un *semem*.

- *categorii lexico-gramaticale* ↔ *cuvînt*, căroră le corespund sensuri gramaticale: *gen*, *număr*, *timp* etc.
- *categorii logico-gramaticale* ↔ *enunț*, căroră le corespund sensuri gramaticale sintactice: *subiect*, *predicat*, *atribut* etc.

Între toate aceste grade de abstractizare și sensuri se dezvoltă raporturi de interdependență. În consecință, anumite morfeme exprimă anumite sensuri gramaticale, care se dezvoltă în interiorul unor anumite categorii gramaticale, proprii unor anumite categorii lexico-gramaticale. Morfemul *se*, de exemplu, din structura termenului românesc *pleca-se* exprimă sensul temporal de ‘mai mult ca perfect’ și marchează, indirect, apartenența lui la clasa verbului.

În interiorul limbii ca sistem, fiecare categorie gramaticală este o unitate dialectică între diferiți termeni cantitativi care reprezintă variante interpretative ale lumii dintr-o anumită perspectivă. Orice categorie gramaticală presupune existența a cel puțin doi termeni corelativi. Prin unul din acești termeni, categoria gramaticală se actualizează în planul sintagmatic al limbii în interiorul raportului general - particular pe baza opoziției pe care categoria o conține. Categoria gramaticală a numărului, de exemplu, se actualizează, în limba română fie prin termenul *singular*, fie prin corelativul său *plural*: *Copilul* a plecat / *Copiii* au plecat.

Conținutul categoriilor gramaticale își are originea în interpretarea lingvistică a unor categorii logice în afara procesului de comunicare (*numărul*, *genul*, la substantive și pronume, *comparația*, la adjectiv și adverb), în funcție de desfășurarea procesului de comunicare (*timpul*, la verb, *persoana* la pronume și verb), în interiorul relațiilor sintactice care asigură unitate și coerență textului, condiție fundamentală a comunicării (*cazul*) sau prin intersectarea diferitelor raporturi (conținutul *diatezei* își are originea concomitent în relațiile sintactice din interiorul enunțului și în raportul dintre enunț și protagoniștii actului lingvistic).

Diferitele trepte de interpretare a planului ontologic sînt aceleași pentru toate limbile, dar raporturile dintre ele diferă de la o limbă la alta. În consecință, universalitatea gîndirii umane implică universalitatea unor categorii dar modalitățile de realizare a lor, în interiorul raportului lexical - gramatical, prezintă diferite grade de specificitate în fiecare limbă.

Organizarea însăși a unor categorii gramaticale diferă de la o limbă la alta în funcție și de viziunea asupra lumii dar și de specificul organizării ca sistem a fiecărei limbi. *Aspectul verbal*, de exemplu, prezintă, în limba rusă o sistematică organizare a opoziției *perfectiv - imperfectiv*, atât în plan semantic, cât și în planul expresiei, prin morfeme specifice.

Organizarea categoriei gramaticale a *timpului*, în schimb, categorie cu care aspectul intră în raporturi de interdependență, este limitată la cele trei timpuri fundamentale: *trecut - prezent - viitor*.

În limba română, ca și în toate celelalte limbi romanice, *aspectul verbal* nu are o organizare specifică; asemeni numărului care coexistă cu categoria gramaticală a persoanei la verb, aspectul se realizează solidar cu opoziția specifică categoriei gramaticale a *timpului*, cu o organizare foarte bogată: *imperfectul*, termenul aspectual 'imperfectiv' în opoziție cu *perfectul compus*, *perfectul simplu* și *mai mult ca perfect*, termeni aspectual 'perfectivi'.

Sub aspectul semnificantului, morfemele sînt *libere și conjuncte*.

Dintre morfemele conjuncte, *sufixe*, urmînd imediat rădăcinii sau temei (lexicale, constituită din rădăcină și unul sau mai mulți modificatori lexicali, sau gramaticale, constituită din rădăcină (temă) lexicală și unul sau mai multe morfeme gramaticale), exprimă categorii verbale dinamice, specifice flexiunii verbului: *modul*: *ven-ind*, *timpul*: *cant-av-o*, *aspectul* (opoziția perfectiv - imperfectiv, de exemplu, în limba rusă): *krik-nu-t' / krič-a-t'*, diateza (în limba rusă): *vstrečat' / vstrečat'-sja*. În flexiunea nominală, sufixul exprimă în italiană comparația: *bello - bellissim-o*.

Desinența, morfem final pe axa sintagmatică a unităților lingvistice de la nivel superior - cuvintele -, exprimă categorii statice, din flexiunea nominală (și pronominală): *gen*: *bell-o*; *număr*: *codr-u*, *codr-i*; *caz*: (o) *cas-ă*, (unei) *cas-e*; *băiet-e* (vocativ), sau din flexiunea verbului: *număr și persoană*: *mergea-i - mergea-ți*; *gen și număr*: *sono andat-a, siamo andat-i*.

Mai puțin frecvente, *prefixele* gramaticale exprimă comparația: *vechi - străvechi* și *aspectul verbal*: *pisat' - napisat'*, *kričat' - zakričati*, *pet' - spet'*, *govorit' - pogovorit'*.

Morfemele *libere* sînt: *articolul* (care în limba română apare și ca morfem legat), pentru exprimarea determinării: *il pane, le chien, un cîine, lui Mihai, conjuncții: să cînt, prepoziții: de Michel, a tutti*, (îl văd) *pe Mihai, a cînta, verbe auxiliare: am fost, budu kričat', je suis allé, pronume: je chante, se îmbracă, adverbe: očen' horoso, mai repede*.

Distincția dintre morfemele lexicale și cele gramaticale nu se limitează la natura diferită a sensurilor conținute, ci trece și în modul de manifestare a acestor sensuri în desfășurarea mecanismului interior al limbii, în plan paradigmatic și în plan sintagmatic.

Morfemele lexicale sunt univoce sub aspect semantic. Ele sînt polisemantice în manieră *alternativă*, în plan paradigmatic. Rămîn ambigui în plan sintagmatic pînă cînd o suficientă dezvoltare a relațiilor sintagmatice le reduce sfera semantică la un singur sens (sau fascicul unitar de trăsături semantice): *a încremenit* → *a încremenit* de uimire, *a ascultat* → *a ascultat* toată melodia, *l-a ascultat la algebră*. Morfemele gramaticale sînt polisemantice (și rămîn sau devin polisemantice (sau numai bisemantice) în simultaneitate, în plan paradigmatic și rămîn sau devin polisemantice în plan sintagmatic. A. Martinet vorbește de morfeme *amalgamate* (sau numai de semnificanți amalgamați). Este vorba de o coexistență a două sau mai multe sensuri gramaticale în planul semantic al unui morfem complex rezultînd din amalgamarea, prin relații sintagmatice, a doi semnificanți, dar și de o coexistență implicită în structura primară a morfemelor. În flexiunea nominală franceză „se amalgamează” prepoziția de caz și articolul hotărît al substantivului masculin: *le livre de le garçon* → *le livre du garçon*, *les livres de les élèves* → *les livres des élèves*, *à le livre* → *au livre*, *à les livres* → *aux livres*.

Fenomenul caracterizează și limba italiană, doar că aici morfemul complex se constituie din solidarizarea nu din suprapunerea celor două morfeme originare: *de + la* → *della: della casa*, *de + gli* → *degli: degli sposi*, *a + lo* → *allo: allo studente*; pot interveni doar modificări condiționate fonetic: *a + il* → *al: al profesore*, *de + il* → *del: del professore*. În limba română, articolul, de fapt, înlocuiește desinența unor

substantive feminine, adăugînd sensului său gramatical toate sensurile specifice desinenței: *casă + a → casa, poezie + a → poezia*.

Coexistența mai multor sensuri gramaticale în planul semantic al aceluiași morfem chiar pe axa paradigmatică rezultă dintr-o permanentă interferență a categoriilor gramaticale, consecință a unității de existență și manifestare a lumii obiective în reflectarea ei în planul conștiinței. Persoana la verb nu există în afara numărului: *cînt-i – cînta-ți*, ceea ce duce la diferențierea desinenței de persoană în funcție de număr: *-i*, pentru singular persoana a II-a (*cant-i, cantav-i*), *-te*, pentru plural (*canta-te, cantava-te*). În flexiunea nominală, cazul coexistă cu numărul: *-ă* este morfem de singular și nominativ (acuzativ): *casă*, sau și cu genul: *frumoas-ă*.

În sfîrșit, dacă morfemul lexical are în permanență un semnificant realizat pozitiv, morfemele gramaticale pot prezenta și realizări $\emptyset$, cînd funcționează numai prin planul semantic, înscris într-o relație sintagmatică și în baza relației de opoziție în care intră în plan paradigmatic: *elev- $\emptyset$ – elev-i*. Structura morfematică a cuvîntului, sub aspectul flexiunii lor (deci, al formelor numai) sau și sub aspectul sensurilor categoriale este obiectul de studiu al *morfologiei*. Morfologia, de obicei, parte componentă, alături de *sintaxă*, a *gramaticii*, realizează descrierea limbii din perspectiva claselor lexico-gramaticale ale vocabularului și a flexiunii lor în interiorul funcționării unor categorii gramaticale specifice, considerate deopotrivă în planul expresiei și în plan semantic.

Nivelul lexical

Este nivelul semnelor lingvistice complexe, finite, rezultînd din intrarea în relații sintagmatice încheiate (închise) a morfemelor lexicale și gramaticale. Se înscrie în amîndouă planurile limbii, pe de o parte, atenuînd asimetria dintre ele, pe de alta, accentuînd o serie de contradicții. Reprezintă cel de al doilea grad de organizare a planului expresiei (prin structurare morfologică, o dată cu intrarea în relații sintagmatice a

morfemelor lexicale și a celor gramaticale) și primul grad de organizare a planului semantic, în procesul de constituire a semnificației, nu totdeauna univocă, dar totdeauna reală; ambiguitatea semantică se va rezolva la nivelul sintactic superior, prin intermediul *propoziției și frazei*.

În planul expresiei, semnificantul fonetic se subordonează celui morfologic, concomitent cu manifestări ale unui semnificant prozodic²⁸, cu rol activ uneori în desfășurarea funcției semnificative a unităților incluse de la nivelul inferior – morfemele, ca și în autonomizarea unităților de la acest nivel din perspectiva nivelului superior. Prin nivelele inferioare – fonematic și morfematic – pe care le include, și prin cel superior – sintactic – pe care îl întemeiază, planul expresiei organizează planul semantic, convertind în semnificații complexe reale și unitare variate sensuri virtuale: *lexicale, gramaticale* (categoriale: număr, caz, persoană etc.), *relaționale* (categoriale: determinarea, sau sintactice), *afective*.

Unitatea minimală de la acest nivel este *cuvîntul*, alcătuit din două sau mai multe morfeme, dintre care prezență absolută și decisivă are morfemul lexical de bază, rădăcina, care le polarizează în jurul său pe celelalte; acestea intră cu rădăcina și, între ele în relații sintagmatice pe baza poziției lor în plan sintagmatic și a funcției lor semnificative, dezvoltînd în solidaritate reciprocă o funcție *denominativă*. Cuvîntul este cea mai mică unitate prin care limba *semnifică* și *denumeste* totodată. Prin convertirea în sensuri a unor noțiuni, cuvîntul se relevă ca cea mai mică unitate prin care se reflectă, organizează și exprimă lingvistic, în relativă autonomie, o realitate extralingvistică; prin dezvoltarea sensurilor gramaticale, se constituie într-o componentă esențială a procesului de interpretare lingvistică a acestei realități prin unități lingvistice superioare: *propoziția, fraza*.

²⁸ Pe pozițiile unei atitudini extrem de critice, exagerat și neîntemeiat de dură, la adresa concepției lui Saussure, D. Alonso atrage, în *Poezie spaniolă* (versiune românească), București, 1977, atenția asupra prezenței unei componente prozodice în structura complexă a semnificantului; cf. p. 13 ș.u.; B. Pottier vorbește, în același sens, chiar dacă cu diferențe de nuanță, de *prozodeme*; vezi Pottier, 1974: 32, 302.

Identitatea de unitate lingvistică minimală a cuvîntului, din perspectiva *limbii*, frecvent contestată, mai puțin relevantă și mai greu definibilă datorită complexității raporturilor în multe privințe divergente, dintre planul expresiei și planul semantic, și identitatea cu sine însuși a cuvîntului, din perspectiva *vorbirii*, implică:

1. Natură biplană

Cuvîntul asociază într-un raport dialectic un semnificant (cu o stratificare complexă) și un semnificat (fascicul complex de sensuri, lexicale și gramaticale). Dacă în interiorul relației dintre structura fonetică a semnificantului și semnificat vorbitorul nu află corespondențe directe și simetrice, în privința structurii morfologice a semnului, el are conștiința asocierii neîntîmplătoare a celor două planuri, al expresiei și semantic, atît în procesul de întrebuintare a morfemelor în construirea sau reconstruirea (la emiterie) de cuvinte, cît și în cel de interpretare, prin analiză, a cuvintelor (la receptare); el codifică și decodifică semne precum *des-făc-u-se-m* sau *căs-uț-e-lor* prin stabilirea (sau identificarea) unor relații de motivare reciprocă între semnificantul lor morfologic și semnificat.

2. Structură binară

Relația sintagmatică din interiorul cuvîntului considerat din perspectiva structurii sale morfologice, adică a nivelului imediat inferior, se desfășoară între un pol lexical și unul gramatical: *cînt-am*, *cînt-ase-m*, *cas-ă*, *căsuț-elor*, ceea ce a determinat pe unii lingviști să dea cuvintelor flexibile o analiză binară, în *radical* și *flectiv*²⁹, cînd se situează în perspectiva planului expresiei, în *sememe* și *grameme*³⁰, cînd se descrie planul semantic. În esența lor specifică, cuvintele sînt unități lexico-gramaticale, datorîndu-și autonomia tocmai asocierii în limitele aceluiași semnificant a unui semnificat complex solidarizînd sensuri lexicale și sensuri gramaticale. Rămîn în afara acestei organizări explicit binare:

²⁹ Cf. Valeria Guțu-Romalo, 1968: 46 ș.u.

³⁰ *Lexemele* și *gramemele* sînt, în interpretarea lui B. Pottier, cele două clase de *categorie* (clase formale de *morfeme*); cf. Pottier, 1974: 31, 272 ș.u.

- a) cuvinte neflexibile constituite dintr-un singur morfem care s-au înălțat direct din plan morfologic în plan lexical, fără a mai intra în relații sintagmatice cu alte morfeme datorită autonomiei lor derivînd din concentrarea în plan semantic atît a componentei lexicale rezultînd din reflectarea descriptivă – prin raportul limbă-gîndire – a realității, cît și componenta gramaticală, rezultînd din perspectiva din care se realizează reflectarea lingvistică; se înscriu aici adverbele: *deasupra*, *jos*, *sus*, *hier*, *sotto*, *zavtra*.
- b) cuvinte neflexibile care concentrează într-un singur morfem sensuri relaționale (sintactic); sînt morfeme care își depășesc nivelul propriu, descris de structura semnificantului, aflat la un prim grad de organizare, cel morfologic, și-și desfășoară identitatea funcțională la nivelul superior cuvîntului, nivelul sintactic; sînt morfemele *funcționale* (moneme *funcționale*, la A. Martinet): *prepozițiile* și *conjuncțiile*.
- c) cuvinte care descriu direct și limitat, fără să interpreteze „obiecte” din realitate; sînt cuvintele care exprimă direct, prin semnificantul fonetic (nu cunosc al doilea grad de organizare a planului expresiei) stări afective și de voință, sau care reflectă lingvistic, printr-un semnificant fonetic imitativ, sunete emise de natura exterioară omului: *interjecțiile* și *onomatopeile*: *vai*, *of*, *cucuricu*, *vîjji*!
- d) cuvinte cu flexiune neregulată, cu forme supletive, care concentrează, în permanență sau numai la un moment dat, în semnificația lor, atît sensul gramatical, cît și pe cel lexical într-un singur morfem, morfemul-rădăcină, tocmai datorită variabilității sale condiționată morfologic: pronumele personale: *mă*, *te*, *îl*, *eu*, *noi*, *o* etc., unele forme ale verbului *a fi*, *e* sau *i*: Unde e Mircea ?, *è*: „Non c'è nessuno”, *suis*: „Je suis” etc.

3. Univocitate, stabilitate și autonomie lexicală

Ceea ce face ca un cuvînt să rămînă identic cu sine însuși, oricît de variate i-ar fi formele de manifestare, este univocitatea și stabilitatea morfemului lexical de bază – *rădăcina*, indiferentă la variațiile alomorfe din planul expresiei și la extinderea relațiilor sintagmatice cu morfeme morfologice. Prin relațiile dintre morfemul lexical de bază și

alte morfeme (lexicale sau gramaticale), cuvîntul îşi construieşte şi cîştigă o autonomie semnificativă superioară unităţilor de la nivel inferior. Prin conservarea sensului (sau fasciculului de sensuri) originar al morfemului-rădăcină, cuvîntul îşi construieşte şi relevă o identitate proprie care-l diferenţiază de celelalte cuvinte. Dacă numărul şi identitatea morfemelor gramaticale pot varia oricît în dezvoltarea cuvîntului, fără a-i anula identitatea nici de unitate minimală, nici cu sine însuşi, orice nou morfem lexical determină pierderea acestei din urmă identităţi. Variaţiile morfologice constituie paradigma cuvîntului: *cînt-am*, *cîntînd*, *cînt-aserăm* etc. Si împreună cu variaţiile fonetice, rezultînd din suspendarea funcţiei distinctive a fonemelor: *cînt-*, *cîntî-i*, reprezintă alolexemele cuvîntului. Variaţiile polului lexical al cuvîntului, prin intrarea rădăcinii originare în relaţii sintagmatice cu morfeme lexicale (sufixe, prefixe, alte rădăcini), provoacă dezvoltarea de noi cuvinte, cu o identitate proprie: *cînt-ec*, *cînta-se*, *cînt-ăreţ*, *des-cînta*, *în-cînta*, *giradischi*, *untdelemn*, *Edelweiss* etc. În semnalarea identităţii cuvîntului poate avea un rol activ accentul fie prin poziţia sa fixă, fie prin unicitatea prezenţei sale în dezvoltarea unui cuvînt; în franceză, indică sfîrşitul lui, în maghiară începutul. Accentul poate anula identitatea de la nivelul semnificantului fonematic: *âncora* (ancoră) / *ancòra* (din nou), *cópii* / *copîi* etc. Cuvintele construite în baza aceleiaşi rădăcini formează familia lui lexicală: *a citi*, *reciti*, *cititor*; *a vedea*, *prevedea*, *întrevedea*, *văzător*, *nevăzător* etc.

4. Funcţie semnificativă şi denominativă

Prin relaţii sintagmatice interne, cuvîntul îşi derivă funcţia semnificativă din sinteza funcţiilor semnificative ale componentelor morfologice, lexicale şi gramaticale. Prin situarea acestor relaţii (de fapt, împletire de relaţii sintagmatice şi paradigmatică) în reţeaua generală de relaţii dintre planul expresiei şi planul semantic, cuvîntul este pus de subiectul vorbitor, în procesul de reflectare lingvistică a realităţii extralingvistice, în legătură cu un obiect (concret sau abstract); pentru conştiinţa vorbitorului-lingvist cuvîntul intră în relaţii cu planul referenţial prin intermediul gândirii. Fenomenul rămîne în orice caz acelaşi, de vreme ce atît planul semantic, cît şi planul expresiei cuvîntului se

constituie în cadrul raportului complex limbă-gîndire – realitate ontologică. Un cuvînt rămîne identic cu sine însuşi atîta vreme cît păstrează legătura – convertită lingvistic în trecerea reversibilă de la reprezentare la concept – cu un acelaşi obiect; formele *pădure*, *pădurii*, *pădurea*, *pădurilor* nu modifică nici reprezentarea, nici conceptul prin care este reflectat lingvistic „obiectul” /*pădure*/ din realitatea ontologică; sînt în consecinţă, toate alolexemele aceluiaşi cuvînt. Provoacă în schimb, o altă reprezentare şi, în consecinţă, un alt concept, chiar dacă mult înrudite, *pădurice*, care este de acum un alt cuvînt. Cuvîntul primeşte o altă identitate, devine un altul, şi cînd, prin modificarea doar a perspectivei din care este reflectată realitatea, raportul *realitate - gîndire - limbă* provoacă mutaţii în desfăşurarea relaţiilor dintre reprezentare şi concept şi, în consecinţă, dintre semnul lingvistic şi realitatea desemnată; *student* şi *studentime* sînt două cuvinte distincte; tot aşa *bun* şi *bunătate*, *pădure* şi *păduros*.

Ca şi funcţia semnificativă în cazul stabilirii identităţii morfemelor, funcţia denominativă, corelată cu cea de semnificare, stabileşte identitatea cuvintelor, peste asimetria dintre planul expresiei şi planul lor semantic şi peste marea varietate a aloxemelor. Funcţia denominativă impune identitatea lexicală a cuvintelor cu ele înseşi peste frecvenţa lor nonidentitate fonetică.

„Cuvîntul” fonetic este o unitate nefuncţională sub aspect lexical fie pentru că nu denumeste sau nici măcar nu semnifică în mod autonom, fie pentru că, prin intermediul funcţiei de denumire, relaţia reprezentare - concept din interiorul semnului lingvistic intră în raport cu două sau mai multe componente obiective ale realităţii. În secvenţa românească *am să merg*, cele trei „cuvinte” fonetice „denumesc” împreună o singură acţiune în timp ce în secvenţa *vedendolo*, vorbitorul de limbă italiană sesizează dezvoltarea unor relaţii cu două componente din planul de referinţă: *vedendo* (acţiunea de ‘a vedea’) şi *lo* (obiectul intrat sub incidenţa acţiunii). Numai cuvîntul fonetic se poate defini prin spaţiile albe, de care e limitat în scris, sau prin pauzele din comunicarea orală. Cuvîntul *lexical* îşi defineşte propria identitate prin caracterul lexical univoc rezultînd din univocitatea *denumirii*, a relaţiei referenţiale.

Această univocitate în desfășurarea funcției de denumire îi acordă cuvântului stabilitate (prin intermediul rădăcinii) și autonomie lexicală, întărită prin funcția semnificativă a morfemelor componente. Morfemele gramaticale acordă cuvântului autonomie globală, care îi asigură poziție bine precizată în sistemul și structura limbii pe care și-o relevă și consolidează la nivel superior, sintactic.

Lipsite de autonomie lexicală, dar caracterizate prin autonomie gramaticală, rezultând din funcția lor semnificativă, o serie de instrumente gramaticale se înscriu în sistemul vocabularului limbii ca niște cuvinte fonetice, de fapt, ca morfeme libere și variabile. Variabilitatea lor, determinată de funcția semnificativă complexă, în strânsă legătură cu relațiile sintagmatice discontinue în care intră, le transformă în alomorfe ale unor arhimorfeme indescriptibile în mod concret. Identitatea cu ele înseși le-o asigură în mod esențial funcția semnificativă, căreia i se adaugă, însă, și stabilitatea unui același „radical” – bază comună tuturor alomorfelor (și aloxeme totodată); comună doar sub aspectul „semnificantului” însă, nu și al „semnificatului” secvența *un* este comună tuturor formelor de singular ale articolului nehotărît singular: *uno, una; un, unui*. Secvența *l* este comună formelor articolului hotărît: *-(u)l, lui, lor; le, la, les; il, lo, le, gli* ș.a.m.d. Punându-se *de acord* (cf. A. Martinet) cu cuvântul lexical autonom din structura sintagmatică a căruia, de fapt, face parte, articolul are o parte mobilă, care se modifică într-o concordanță de multe ori perfectă cu sensurile gramaticale pe care le exprimă „în plus”, în afara sensului specific propriului plan semantic: *a, al, ai, ale; cel, cea, cei, cele*.

Neintrând în relații sintagmatice de ordin morfologic, *prepozițiile* și *conjuncțiile*, deși fără autonomie lexicală, nu sunt simple *cuvinte fonetice*, componente ale unor *cuvinte lexicale*, ca *articolul*, de exemplu, decât când sunt veritabile morfeme; prepozițiile, în flexiunea nominală din limbile romanice occidentale și mai rar în română, conjuncțiile, în flexiunea verbului (*să mergem*). În afara acestor cazuri, mai degrabă de excepție, prepozițiile și conjuncțiile ocupă în sistemul vocabularului poziții specifice ca *morfeme-cuvinte*; morfeme, întrucât se caracterizează prin relații sintagmatice interne între unități de nivel fonematic; cuvinte,

întrucât intră în relații sintagmatice cu alte cuvinte la nivel sintactic. Își definesc individualitatea, în planul expresiei prin caracterul invariabil al semnificantului, iar în plan semantic, prin caracterul specific al sensurilor relaționale determinate de orientarea funcțională a componentelor sintactice, ca structurare lingvistică a interpretării, prin intermediul raportului limbă-gîndire, a conexiunilor dintre obiectele și fenomenele realității.

Modalitățile particulare de constituire a identității cuvintelor, structura planului lor semantic și a planului expresiei, modul particular de dezvoltare a raportului dintre cele două planuri, condiționat de relațiile sintagmatice interne, precum și disponibilitățile specifice de a se înscrie în relații sintagmatice la nivelul superior al limbii apropie discret cuvintele unele de altele, sau le îndepărtează, grupîndu-le în mod obiectiv; se conturează astfel clasele generale de cuvinte, lexico-gramaticale, numite încă din Antichitate *părți de vorbire* și identificate mai degrabă aproximativ în funcție de criterii mai mult sau mai puțin aproximative. În aceste clase generale lexico-gramaticale se intersectează identitatea de unitate minimală a cuvântului cu identitatea cu sine însuși, printr-o intersectare a nivelului lexical – nivel central – cu nivelul morfologic și cu nivelul sintactic.

Mai ales, prin nivelul *lexical*, limba își dezvoltă și relevă caracterul de sistem deschis. Cel mai sensibil la structura și dinamica vieții sociale (materială și spirituală), vocabularul unei limbi se dezvoltă și se reorganizează în permanență. În funcție de dinamica lui internă, vocabularul prezintă un *nucleu constant și activ*, definitiv pentru specialitatea unei limbi (ca origine și sub aspectul viziunii asupra lumii) și diferite straturi variabile în timp și în funcție de categorii socio-profesionale. Aceste straturi constituie vocabularul mobil al limbii.

În *nucleul lexical constant* se cuprind cuvinte care denumesc noțiuni fundamentale, de maximă generalitate în întrebuințarea dinamică și sincronică a limbii. În vocabularul *mobil* se cuprind termeni tehnico-științifici, întrebuințați în domenii restrânse ale cunoașterii și comunicării umane sau cuvinte care ies din circulație activă din diferite motive.

Semn lingvistic complex, aparținând concomitent, în actul lingvistic concret, sistemului lexical al limbii și structurii ei gramaticale, cuvântul se caracterizează printr-un plan semantic deosebit de complex. Nucleul său semantic, asigurat, la nivelul rădăcinii sau temei lexicale, de sensul lexical, intră în relații de complementaritate cu sensuri lexico-gramaticale constante ('substantiv' sau 'verb'; *căldură* poartă sensul 'substantiv', *a (se) încălzi*, sensul 'verb'; 'masculin sau 'feminin'; substantivul *păr* (arbore) poartă sensul 'masculin', substantivul *pară*, sensul 'feminin'; 'subiectiv' sau 'obiectiv'; verbul *a construi* are sensul de 'obiectivitate', *a se astîmpăra*, sensul 'subiectivitate'), sensuri gramaticale variabile ('imperfect' – *cîntam*, 'mai mult ca perfect' – *cîntasem*, 'singular' – *student*, 'plural' – *studenți*), 'sensuri' afective: 'compasiune' – *sărăcuțul*.

Însuși nucleul semantic central se caracterizează, în general, prin complexitate. Doar termenii tehnico-științifici, întrebuițați în texte științifice prezintă un singur sens, *denotativ* (*planetă, metaforă, neutron* etc.). În afara acestora, în nucleul semantic al cuvântului coexistă un sens fundamental cu mai multe sensuri derivate și sensuri figurate. Verbul *a se stinge* are sensul fundamental 'a înceta să mai ardă' (lumînarea, focul) și sensul figurat 'a muri'.

Considerat în general, nivelul *lexical* al limbii se constituie în obiectul de studiu al *lexicologiei*. În funcție de specializarea și de finalitatea cercetării, însă, *lexicul* este cercetat de *etimologie, semantică* și *lexicografie*. *Etimologia* cercetează originea cuvintelor și evoluția lor, sub aspectul expresiei și sub aspect semantic.

Semantica studiază organizarea vocabularului unei limbi pe câmpuri semantice, mecanismul de constituire a sensului lexical, raporturile semantice de constituire a sensului lexical, raporturile semantice dintre cuvinte. În cercetările mai noi, *semantica* se orientează și spre cercetarea altor categorii de sensuri din limbă, sensurile gramaticale, categoriale și sintactice.

Domeniu de cercetare interdisciplinară (interesează deopotrivă filosofia, psihologia, sociologia, lingvistica), *semantica* este considerată,

de lingviști care exclud sensul din structura semnului lingvistic exterioră obiectului propriu de cercetare al lingvisticii.

Lexicografia studiază dintr-o multitudine de perspective vocabularul unei limbi, realizînd descrierea acestuia prin intermediul diferitelor tipuri de *dicționare*.

Nivelul sintactic

Este nivelul înscrierii semnelor lingvistice complexe, autonome (cuvintele) – prin relații sintagmatice externe (relații *heterosintagmatice*, în termenii lui Hjelmslev, în opoziție cu realitățile *homosintagmatice*, desfășurate de morfeme în interiorul unei aceleiași sintagme unitare) – în enunțuri de diferite dezvoltări, care realizează în interpretarea lingvistică a realității semnificații încheiate, univoce și lipsite de ambiguitatea componentelor considerate izolat.

Se situează în amîndouă planurile limbii, reprezentînd un al treilea grad de organizare a planului expresiei și un al doilea grad de organizare a planului semantic.

În planul expresiei, semnificantul sintactic, în împletire cu cel prozodic, modelează organizarea fonetică și mai ales morfologică a unităților de la nivelul inferior – cuvintele –, desfășurînd o structură în mai relevantă corelație cu structura planului semantic. Iar această mai strînsă coeziune o realizează în primul rînd *morfemele-cuvinte*, prin însăși natura lor specifică de semne lingvistice al căror plan semantic derivă din planul expresiei sau invers. Sensul relațional al *prepozițiilor* și *conjuncțiilor* le situează în planul semnificantului sintactic. Pe acesta îl organizează din perspectiva sensului lor relațional organizînd totodată și planul semantic al enunțului la un nivel ierarhic superior semnificațiilor individuale ale cuvintelor componente de care este în parte condiționat, dar și de care poate rămîne relativ indiferent. În interiorul planului semantic al enunțului sintactic, semnificația globală rezultă dintr-o reorganizare a sensurilor lexicale, gramaticale, relaționale, afective din perspectiva reflectării în conștiință a raporturilor dintre componentele

planului ontologic, concomitent cu reflectarea raporturilor în care intră cu ele subiectul vorbitor. Factorul decisiv al acestei reorganizări îl reprezintă *funcția sintactică*, care își subordonează desfășurării ei și manifestării în planul expresiei *morfeme-cuvinte* (prepoziția și conjuncția), *morfeme gramaticale* (articolul, prepoziția-morfem), *cuvinte autonome instrumentalizate* (pronume și adverbe relative sau interrogative), *componente ale semnificantului prozodic* (pauză, intonație, topică etc.).

Unitatea minimală de la acest nivel este *propoziția*, semn lingvistic superior constituit din două sau mai multe cuvinte intrate între ele în raporturi sintactice. Prin convertirea funcțiilor semnificativă și denominativă, specifice componentelor sale, la nivel inferior, în funcții sintactice, propoziția dezvoltă funcția complexă de comunicare și cunoaștere. *Propoziția* este cea mai mică unitate lingvistică prin care se organizează, exprimă și comunică o activitate spirituală de investigare și interpretare – în cadrul raportului limbă-gîndire dar și în afara lui – a realității considerată în dinamica ei.

Dacă unitățile de la nivelul inferior, cuvintele, păstrau conștiința subiectului vorbitor într-o stare de echilibru între memorie și creație (sau recreație), unitățile sintactice ies ca atare din sfera memoriei subiectului vorbitor, datorită caracterului nu în mod absolut relevant al funcției denominative a elementelor alcătuitoare. Componenta funcțională, derivînd din desfășurarea funcțiilor sintactice, își subordonează componenta lexicală; sensurile cuvintelor pot condiționa și condiționează funcțiile lor în interiorul enunțului, dar rămîn într-un strat secund al planului semantic de la nivel sintactic. În consecință, dacă numărul cuvintelor unei limbi este, teoretic, nedeterminat, niciodată închis la nivelul limbii, dar limitat la nivelul de cunoaștere al unui subiect vorbitor, la nivelul competenței sale, numărul propozițiilor unei limbi este și teoretic, și practic infinit, cum infinit este și numărul enunțurilor, ceea ce și determină marea lor varietate. Pentru subiectul vorbitor nu se mai pune problema cunoașterii (sau recunoașterii) unui număr de propoziții, ci a performanței sale, a posibilităților lui de a construi propoziții, în baza unui număr, pentru el finit, de cuvinte autonome lexical și de cuvinte-instrumente.

La nivel lexical, identitatea de unitate lingvistică minimală a cuvîntului se îmbină – prin identitatea de clasă lexico-gramaticală – cu identitatea cu sine însuși a unui cuvînt concret, într-un proces de confundare a *limbii* și *vorbirii* în actul lingvistic. La nivel sintactic marea varietate a enunțurilor, ieșite de sub incidența memoriei, în strînsă legătură cu caracterul mereu inedit al raporturilor în care se află de fiecare dată subiectul vorbitor cu realitatea, anulează identitatea cu sine însăși a propoziției, în planul *vorbirii*, impunînd atenției identitatea ei de unitate minimală în planul *limbii*. Intersectarea celor două tipuri de identitate se realizează în dezvoltarea unei *identități funcționale*, prin care propoziția, fără a fi identică cu sine însăși prin stratul lexical al planului semantic, este identică cu sine însăși prin stratul sintactic. Această identitate funcțională se verifică în interiorul unor unități sintactice superioare: *fraza*.

Păstrarea și relevarea identității minime, de esență abstractă, și a celei funcționale, între abstract și concret, implică o modelare specifică a condiționărilor de celelalte nivele semnificative (morfologic și lexical) și, mai ales, dezvoltarea unor condiționări specifice:

a. *Natură biplană*

Derivă din înscrierea nivelului sintactic în amîndouă planurile limbii. Reprezintă dezvoltarea în condiții specifice a caracterului bilateral al semnelor lingvistice din care se constituie propoziția, prin situarea morfemelor în relații homosintagmatice, a cuvintelor în relații heterosintagmatice și prin convertirea acestor relații în raporturi sintactice. Ca nivel ultim în stratificarea ierarhică a limbii, nivelul sintactic este și cel mai complex, incluzîndu-le pe toate celelalte și dizolvînd granițele dintre ele; orice comunicare lingvistică se realizează sintactic. În interpretarea comunicării sintactice, însă, la emitere și la receptare deopotrivă, dar mai mult și mai conștient la receptare (și mai ales în comunicarea într-o altă limbă decît cea maternă), rămîn revelatorii pentru dezvoltarea semnificațiilor unui mesaj unitățile lingvistice. Iar acestea, pe măsura ridicării pe scara ierarhiei nivelelor limbii pe care le concentrează în structura lor specifică, se motivează reciproc într-o tot mai mare măsură. Prin structura sistemului limbii, unitățile semnificative se

definesc și se motivează unele pe altele. Prin trecerea de la un nivel la altul, consecință a intrării în relații sintagmatice condiționate paradigmatic la propriul nivel, unitățile lingvistice câștigă în autonomie pentru nivelul superior, concomitent cu un proces de tot mai accentuată solidarizare a celor două planuri ale limbii.

Întemeindu-se pe autonomia relativă a cuvintelor componente, rezultând din constituirea semnificației lor globale prin realizarea unității sintagmatice dintre morfeme lexicale și morfeme gramaticale, cu intervenția frecventă a unor semnificanți prozodici, subiectul vorbitor comunică cu conștiința că-și construiește planul semantic al propoziției prin planul expresiei sau că planul semantic impune planului expresiei o anumită organizare, în funcție de conținutul pe care îl are de transmis și care nu rămâne indiferent la factori extralingvistici, logici sau psihologici. În construirea propoziției sau în interpretarea ei, motivarea relației dintre cele două planuri, considerate în ansamblul structurării lor este ca și totală. Expresia motivării se concretizează în marea varietate a propozițiilor și în modalitățile particulare, de asemeni, foarte variate, de desfășurare a funcțiilor sintactice.

b. Structură nucleară minimală

Propoziția se întemeiază pe dezvoltarea unei relații sintagmatice specifice, care se constituie într-un *nucleu*³¹, cu forță polarizatoare. Nucleul are o structură *bimembră*: o sintagmă verbală își asociază, într-o relație de interdependență, numită frecvent *raport de inerență*, o sintagmă nominală. Prin această relație, sintagma verbală devine *predicat* iar cea nominală *subiectul* său. Nucleul astfel organizat se constituie în centru al tuturor relațiilor din propoziție, cu expansiune chiar în exteriorul ei. Identitatea de unitate minimală a propoziției este dată de *existența unui nucleu și numai a unui*.

Spre deosebire de celelalte nivele ale limbii, la nivelul sintactic, datorită caracterului specific al planului semantic al enunțului, o serie de componente interne pot rămâne neexprimate în plan sintagmatic sau pot chiar lipsi. Organizarea *bimembră* a propoziției poate fi, în consecință,

explicită sau implicită, iar în condiții particulare de comunicare, îi poate lua locul o organizare *monomembră*. Frecvența maximă o au structurile bimembre explicite: „Răsare soarele”, „Mihai a plecat ieri la Vatra Dornei”, „Nu e vinovat nici unul dintre noi”. Caracterul implicit este impus de natura semnificației sintagmei verbale, de organizarea ei internă. Sintagma verbală poate fi „bimembră” în ea însăși, într-un mod specific. „Subiectul” ei poate fi un morfem de persoană: „*Il pleut*”, „*Je viens*”, „*Plouă*”, sau poate fi un cuvânt care și-a pierdut, în contextul dat, autonomia lexicală fără a deveni, însă, morfem: „*Mi-e foame (frig, dor, teamă)*”, „*E nevoie*”. Sînt monomembre propozițiile în care *nucleul* este un verb sau o expresie verbală care concentrează în propria semnificație relația cu un subiect ce rămîne extralingvistic: „*Era într-o toamnă*”, „*Mi displace*”, „*Îmi pare rău*”.

Sînt numai aparent monomembre propozițiile cu structură nucleară complexă. Acestea își dezvoltă raportul de inerență printr-o expansiune a subiectului sau a predicatului (sau a amîndurora), care, cu structuri de propoziții, conțin în interiorul lor un alt nucleu bimembru: „*Ar fi bine să pleci*”, „*A ajuns ce-a vrut*”, „*Ceea ce faci tu pare să fie cu totul nou*”.

Rămîn în afara unor astfel de structuri nucleare *cuvintele-frază* (în terminologia lui Tesnière), care concentrează în semnificația lor globală nu numai relația nucleară subiect-predicat, dar și toate celelalte relații polarizate de nucleu: *da, oui, si, firește, adieu, au revoir, vai, of!*

c. Funcție predicativă

Predicația este un atribut esențial, indispensabil propoziției prin conținutul ei funcțional: restabilește relația dintre planul semantic al enunțului sintactic și realitatea ontologică, prin actualizarea funcției semnificative a morfemelor și a funcției denominative a cuvintelor, pe care le subordonează funcției de comunicare a limbii. „Funcția proprie propoziției, și numai ei, constă – spune J. Ries – în stabilirea unei relații între conținutul ei și existența reală, de fapt a lumii externe”³².

Predicația este funcția sintactică prin care operația de selectare a semnelor lingvistice din planul paradigmatic al limbii este verificată în

³¹ *Nucléus*, în terminologia lui L. Tesnière, 1959: 45 ș.u.

³² În *Was ist ein Satz?*, Praga 1931, p. 74; apud S. Stati, 1967: 159.

combinarea lor în planul sintagmatic, împlinindu-se astfel procesul de comunicare lingvistică, o dată cu unirea morfemelor în cuvinte și a cuvintelor în propoziții, o dată cu trecerea sensurilor virtuale în sensuri reale și asocierea lor în dezvoltarea semnificațiilor globale. Predicația orientează, direct sau indirect, desfășurarea celorlalte funcții sintactice specifice componentelor secundare ale propoziției polarizate de nucleu.

Această funcție sintactică primordială o îndeplinește cu precădere verbul, datorită caracterului său dinamic, concretizat în constituirea planului semantic propriu din sensuri gramaticale fundamentale actualizării: *timpul și modul*, în primul rând, apoi *diateza și persoana*. Singur verbul prezintă în structura sa morfologică morfeme specializate în dezvoltarea sensurilor de *timp, mod și diateză*.

În caz de neexprimare a verbului-predicat, funcția predicației o poate îndeplini semnificantul prozodic, *intonația*, în primul rând: „Ajutoooooor!”, „Jos!”, care primește atunci numele de *intonație predicativă*³³. Prin îndeplinirea acestei funcții, intonația predicativă acordă identitate de propoziție enunțurilor lipsite de structură nucleară, de tipul: „Afară!”, „Liniște!”, „Nici un pas!”.

Sintagma bimembră a nucleului nu rămâne unica sintagmă din interiorul propoziției; atât numele (pronumele), cât și, mai ales, verbul polarizează în jurul lor o serie nedeterminată de alți termeni cu care se constituie în alte sintagme. Fiecare din aceste sintagme sintactice reprezintă cadrul dezvoltării unui raport de la regent la subordonat, prin care se desfășoară o funcție sintactică specifică. În felul acesta sintagma nucleară devine un centru de expansiune sintagmatică: când această expansiune dezvoltă alte sintagme nucleare, enunțul devine *frază*. Iar în spațiul *frazei*, unitate sintactică superioară, funcțiile sintactice se desfășoară la alte dimensiuni, prin intrarea propozițiilor în raporturi de la regent la subordonat. În desfășurarea acestor funcții, propozițiile își conturează identitatea lor funcțională, în corespondența aproape perfectă

³³ S. Stati, 1967: 157 ș.u. Vezi S. I. Karcevski, *Sur la phonologie de la phrase*, TCLP, IV, 1931.

dintre planul lor semantic și planul expresiei, considerat între altele, prin elemente relaționale. Identitatea funcțională a propozițiilor permite o reducere a numărului infinit de variante la un număr finit de invariante, situate la nivelul limbii și al vorbirii deopotrivă, prin natura lor oscilantă între abstract și concret; sînt acestea *tipurile de propoziții* (tipuri semantice și structurale), care au o identitate „schematică” la nivelul *limbii* și una reală, concretă, la cel al *vorbirii*.

În limbile flexionare și aglutinante nivelele morfematic și sintactic constituie, solidar, *structura lor gramaticală*, componentă, alături de nucleul lexical fundamental, stabil, în cel mai înalt grad definitorie pentru identitatea lor specifică.

Interdependența celor două nivele se reflectă în structura cuvîntului; morfemele gramaticale din alcătuirea lui își au, cele mai multe, originea în dezvoltarea relațiilor sintactice, sau în orice caz în realizarea enunțului sintactic, și fixează anumite sensuri categoriale, în strînsă legătură cu dezvoltarea anumitor funcții sintactice. În sintagma *autorul acestei creații*, morfemul *-i* din structura substantivului *creați-i* este desinență de genitiv și, ca atare, marcă a funcției sintactice de atribut, funcție în care își are originea cazul genitiv.

Prin poziția pe care o are ca spațiu de solidarizare a nivelelor morfematic și sintactic, cuvîntul se impune ca unitate lexicală și, concomitent, ca subunitate sau constituent sintactic. El aparține nivelului *lexical* numai în planul *langue*, în planul paradigmatic al limbii. În planul *parole*, cuvîntul aparține și nivelului sintactic. Fenomenul este reflectat și de complexitatea planului semantic al cuvîntului, în care se implică sensuri lexice și sensuri gramaticale (morfologice-categoriale și sintactice).

Nivelul sintactic al limbii constituie obiectul de studiu al *sintaxei*, preocupată de descrierea unităților sintactice, a relațiilor și funcțiilor sintactice, a mijloacelor de exprimare. Este descris cel mai adesea, împreună cu nivelul morfologic, de *gramatică*.

*
*   *

Prin dezvoltarea ierarhică a unităților lingvistice superioare din unități inferioare, prin condiționarea lor reciprocă sub aspectul structurii și sub aspect funcțional, se impune cu evidență existența unor raporturi strânse între nivelele limbii, de intercondiționare în interiorul sistemului, ansamblu unitar, organic de semne și de relații între semne, sistem al cărui echilibru, fie el cât de fragil, depinde tocmai de această solidaritate. Nivelul fonologic și cel sintactic sînt cele mai generale, în sensul că orice enunț real are o expresie fonematică și o structură sintactică, aceasta din urmă înscrisă în dimensiunile fonologice ale expresiei dar și depășindu-le, prin intervenția semnificanților prozodici: intonația, pauza etc.

Amîndouă aceste nivele sînt însă departe de a constitui doar niște cadre generice ale desfășurării semnificațiilor: cel sintactic, în strînsă legătură cu interacțiunea „obiectelor” realității extralingvistice, cel fonologic, prin sensibilizarea diferențierilor semantice.

Nivelul fonetic pare să rămîină la o funcție generică, distinctivă, oarecum dinspre exterior, doar în limbile *aglutinante*; aici o schimbare vocalică, de exemplu, în structura unui cuvînt este impusă de un principiu fonetic strict formal: sinarmonismul vocalic. Sufixul de plural, la nume, de exemplu, este *-ak* (de fapt *-k* precedat de o vocală de legătură) în *házak* (case) dar *ek*, în *emberek* (oameni). Și tot așa, sufixul de acuzativ *házakat - embereket*.

În limbile flexionare, însă, datorită puternicei influențe între sunetele vecine din structura semnificantului cuvintelor, variația fonematică a rădăcinii primește rol morfematic; nu mai distinge doar două morfeme între ele sub aspect fonetic (*ă* de *e*, de exemplu, în *cînt-ă / cînt-e*), ci distinge, direct, sensuri gramaticale devenind „morfem”. Lingvistica modernă vorbește atunci de *morfofoneme* sau *morfoneme* sau *flexiune internă*. Termenul este folosit la români mai ales de S. Pușcariu. În limba germană, flexiunea internă este în mod frecvent un *mijloc* indispensabil de exprimare a unor opoziții categoriale: pluralul de singular: *Mütter - Mutter* (mame - mamă), *Brüder - Bruder* (frați - frate) etc. În limba

română, fenomenul caracterizează mai ales graiul moldovenesc, unde desinența *-l* pentru plural este asimilată de consoana precedentă: *tot - toț*, *pas - paș* etc. iar *ă* și *e* final se pronunță uneori *â*: *masă - masâ* etc. În limba literară, însă, alternanțele fonetice însoțesc doar morfemele, care le-au și cauzat, de fapt, din motive fonetice: *merge / să meargă*; *cînți / cînte*; *dorm / doarme* etc.

Datorită modificărilor fonetice pe care le cunoaște rădăcina cuvintelor, aceasta devine semnificativă nu numai din punct de vedere lexical, dar și gramatical; fenomenul caracterizează, dacă lăsăm la o parte alternanțele fonetice, în primul rînd verbele neregulate și pronumele personale. Morfemul-rădăcină *er-* exprimă în *eram* și conținutul lexical al verbului existențial și „imperfectul” lui.

Solidaritatea între nivelele se manifestă în cel mai înalt grad în structura și funcționarea cuvîntului. Semnificația sa este rezultanta întîlnirii, în plan semantic, a nivele morfologic, lexical și sintactic. Planul expresiei sale suprapune nivelul fonologic și cel morfologic. Poate funcționa la propriul său nivel, cel lexical, desfășurîndu-și funcția denominativă, dar și la un nivel inferior, avînd doar o funcție semnificativă, asemeni oricărui *morfem*, ca și la un nivel superior, cînd poate primi o funcție predicativă: *Jos!* sau o poate dezvolta în baza structurii sale interne: *Plouă*.

Raporturile de intercondiționare în care se află prinse în permanență nivelele limbii devin încă mai relevante în evoluția sistemului de-a lungul timpului.

CAPITOLUL IV

ISTORIA ȘI GEOGRAFIA LIMBII

Limba este în același timp un sistem semiotic și un fenomen social-uman. Ca sistem semiotic se definește printr-o rețea de relații interne care îi condiționează funcționarea. Dar funcționarea sa înseamnă situarea concomitentă într-o serie de raporturi cu realitatea ontologică – prin intermediul gândirii, și cu comunitatea de vorbitori. Ca fenomen social-uman limba se definește tocmai prin dezvoltarea acestor strânse raporturi, esențiale, în procesul de comunicare și cunoaștere. Ea străbate istoria comunității care o vorbește, cunoaște mutații interne, pe verticală – pe axa istoriei, și pe orizontală – pe axa extinderii ei teritoriale și a diferențierilor social-culturale.

A. Istoria limbii

În istoria delimitării obiectului de cercetare și a constituirii lingvisticii ca știință autonomă, perspectivele asupra limbii au variat. Gramatica antică (hindusă, elină, latină) este dominată de o interpretare descriptivă, a stadiilor contemporane interpreților, sau anterioare lor dar considerate static, cu foarte vagi și mai mult întâmplătoare referiri

istorice. Direcția aceasta se prelungește și în gramaticile empirice ale Evului Mediu și chiar în considerațiile comparative anterioare jumătății a doua a secolului al XVIII-lea. Perspectiva istorică se confundă cu ideea descendenței limbilor dintr-o limbă comună. Gramaticile speculative și cele raționale, filosofice exclud, de fapt, din discuție factorul timp, concepând limba în afara lui. Gramatica comparată este la început descriptivă, ignorând situarea temporală a diferitelor limbi luate în considerație. O dată cu dezvoltarea metodei comparativ-istorice, punctul de vedere istoric începe să se impună, ajungându-se pînă la absolutizarea lui de către reprezentanții școlii neogramatice, care consideră istoria limbii și fac din studierea ei unicul obiect de investigație al unei lingvistici științifice. Naturalismul lingvistic apoi va concepe istoria limbii din perspectiva confundării ei cu un organism natural, evoluția avîndu-și cauzele în însuși acest caracter „natural”. În această concepție limbile cunosc o fază preistorică, de constituire și înflorire, și una istorică, de decadentă, prin îmbătrînire.

Considerînd limba ca sistem semiotic și în funcție de conștiința vorbitorului, F. de Saussure readuce în prim-plan – și ca o reacție împotriva absolutizării dimensiunii istorice de către școala neogramatică – studiul descriptiv, sincron, al limbii, direcție pe care o va absolutiza descriptivismul american.

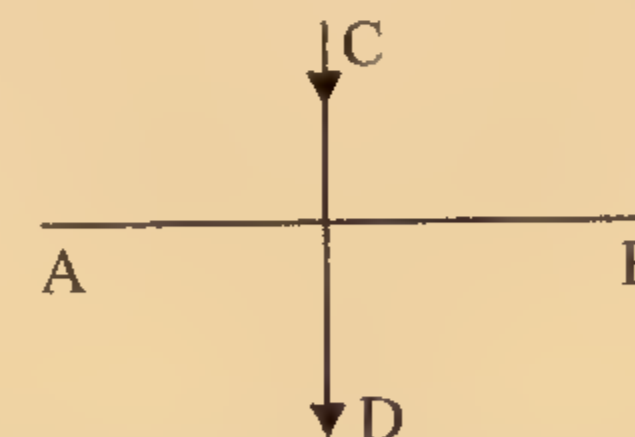
În interiorul teoriei formaliste despre semnul lingvistic (definit ca o relație între semnificat și semnificant) și despre sistemul semiotic al limbii (considerat un ansamblu de relații pure), lingvistica daneză va exclude, prin Brøndal mai întîi și apoi prin glosematica lui Hjelmslev, dimensiunea temporal-istorică din descrierea structurii și funcționării limbii, aspirînd către o lingvistică *pancronică* (sau *acronică*), prin care să se ia în considerație numai principiile cele mai generale, constante și indiferente la curgerea timpului. Posibilitățile unor astfel de interpretări le cîntărise și Saussure, dar le respinsese, întrucît principiile care să supraviețuiască evenimentelor ar trebui să aibă un caracter mult prea general și să fie, de aceea, nespecifice limbii. Acestea ar trebui să fie independente de faptele concrete de limbă, rămînînd, de aceea, în esența lor, extralingvistice. Un astfel de principiu general l-ar putea constitui, de

exemplu, existența modificărilor (asimilabile modificărilor fizice, biologice etc.), dar acesta devine un principiu specific lingvistic numai sub forma unui mănunchi de legi fonetice care, însă, nu mai sînt valabile peste tot și oricînd, ci se înscriu într-o durată de timp și într-o zonă teritorială.

1. Sincronie și diacronie

Prin funcția de comunicare mai ales, limba – alături de alți factori (etnic, social, de teritoriu), dar cu o poziție particulară între ei și avînd un rol cu deosebire activ – condiționează unitatea istorică a unei comunități socio-lingvistice, legătura între generații succesive, și unitatea ei într-o etapă dată, legătura între contemporani. Limba concentrează în funcționarea ei două perspective: a) cea a desfășurării componentelor sale pe scara timpului, în indiferență față de vorbitori, chiar dacă în dependență de ei, b) cea a coexistenței componentelor sale într-o secțiune a timpului, sincronică subiectului vorbitor.

Semnele lingvistice (și prin ele sistemul limbii) se află în permanență la intersecția axei simultaneităților – în exprimarea lingvistică și grafică a lui Saussure¹ – cu axa succesivității:

Pe axa simultaneităților (AB), semnele lingvistice se definesc prin relațiile dintre ele, sintagmatice și paradigmatic, definind astfel sistemul limbii și structura sa, într-o anumită etapă, în *sincronie*.

¹ F. de Saussure, 1967: 115; în ediția românească, 1998 : 97-98 (n. ed.).

Pe axa succesivităților (CD), semnele lingvistice își explică devenirea, în diacronie, explicînd totodată constituirea noilor structuri prin care se manifestă sistemul la un moment dat.

Dinamica permanentă a limbilor naturale vii – „fluviul limbii curge fără întrerupere”² – l-a determinat pe Saussure să introducă o nouă opoziție în delimitarea sferei de investigații lingvistice: *sincronie* - *diacronie*, reprezentînd cea de a doua „bifurcare” a științei ce-și caută obiectul de cercetare în marea masă a faptelor de limbă: lingvistica „a trebuit mai întîi să aleagă între limbă și vorbire: iată-ne acum la încrucișarea drumurilor care duc unul la diacronie, celălalt la sincronie”³.

Opoziția se înscrie, de altfel, în prelungirea celei dintîi, dimensiunea diacronică a limbii avîndu-și punctul de plecare în vorbire: „tot ceea ce este diacronic în limbă nu este decît prin vorbire”⁴.

La fel cum limba și vorbirea nu puteau constitui obiectul aceleiași lingvistici, datorită caracterului eterogen al limbajului uman considerat în ansamblu, dimensiunea sincronică și cea diacronică nu pot fi investigate – în concepția lui Saussure – de o aceeași lingvistică, din cauza caracterului disparat al faptelor de limbă sincronice și diacronice, atît prin legile diferite care le guvernează, prin natura și modul specific al funcționării, cît și prin caracterul specific al metodelor de investigație. Acestea din urmă nu ar putea ignora rolul fundamental al conștiinței subiectului vorbitor pentru interpretarea sincronică și absența acesteia în interpretarea diacronică. În consecință, din perspectiva celor două axe limba ar urma să fie studiată de o *lingvistică sincronică* și de una *diacronică*. Lingvistica sincronică s-ar confunda cu lingvistica limbii, în aceeași concepție.

Este adevărat că, pentru conștiința vorbitorului, limba nu există, în actul viu al comunicării, decît în sincronie cu el, dar pentru conștiința critică a vorbitorului-interpret, a lingvistului adică, limba se situează (sau se

poate situa) deopotrivă în sincronie și în diacronie, chiar dacă Saussure pare să-i ceară lingvistului să nu depășescă condiția vorbitorului.

Este adevărat că „cea mai bună modalitate de a cunoaște esența și caracterul unei limbi este analiza sincronică a faptelor concrete”⁵ (B. de Courtenay), dar pentru cunoașterea procesului de constituire a unui sistem lingvistic are importanță deosebită interpretarea schimbărilor produse în timp, o dată cu evoluția comunității lingvistice respective.

Tocmai caracterul de fenomen social al limbii impune interpretarea atît a realității ei sincronice, cît și a celei diacronice, cu atît mai mult cu cît stări sincronice pure nu există și, în consecință, însăși descrierea sistemului dintr-o anumită etapă impune interpretarea unor fenomene rezultate din coexistența unor forme noi cu altele tradiționale. Această absență a sincroniei absolute, pure a limbii Saussure nu o putea ignora, dar ponderea schimbărilor fiind neînsemnată, acestea pot fi neglijate, „printr-o simplificare convențională”⁶.

Avînd în vedere limba în ansamblu, concentrînd, adică, în sine cele două axe, A. Meillet formulează teza unei lingvistici integrale, complexe, cu diferențieri interne, doar, în funcție de scopul concret al lingvistului: „...nu există decît o singură disciplină gramaticală, în același timp descriptivă și istorică și care doar pune în evidență latura descriptivă sau pe cea istorică, în funcție de scopul principal al cercetării interpretate”⁷.

² F. de Saussure, 1967: 193; în ediția românească, 1998: 151 (n. ed.).

³ F. de Saussure, 1967: 138; în ediția românească, 1998: 112 (n. ed.).

⁴ F. de Saussure, 1967: 138; în ediția românească, 1998: 112 (n. ed.).

⁵ Apud Al. Graur et al., 1971: 361.

⁶ Saussure, 1967: 143; în ediția românească, 1998: 118 (n. ed.).

⁷ A. Meillet, 1952: 48.

*
*   *

Relația dintre aspectul sincron și cel diacronic al limbii este dialectică, caracter neignorat, de fapt, de Saussure, cum ar lăsa unii lingviști postsaussurieni să se înțeleagă. Lingvistul genevez a vorbit în mod limpede de „autonomia și interdependența sincronului și diacronicului”⁸, chiar dacă a insistat mai mult asupra distincției și chiar opoziției dintre ele sau mai exact asupra autonomiei sincroniei. Natura acestui raport este exprimată în mod sugestiv de Saussure prin două comparații succesive: 1. cu un corp și proiecția lui pe un plan 2. cu o secvență transversală și una longitudinală printr-un trunchi de arbore.

Proiectarea unui corp pe un plan depinde de corpul proiectat, dar este altceva decât el; corpul, la rândul său, este altceva decât proiectarea lui și există în afara proiectării. În același mod, limba, realitatea istorică, desfășurată a limbii reprezintă o proiectare, retroactivă, a unei stări de limbă, dar starea de limbă e altceva și există în ea însăși. În cea de a doua comparație, secțiunea longitudinală prin trunchiul arborelui indică fibrele înseși, creșterea lor, dar nu și organizarea în trunchi; aceasta o arată secțiunea transversală. În același mod, organizarea sistemului limbii este sesizabilă numai în sincronie, nu în diacronie, în diacronie ea se constituie: „Limba – va spune E. Coșeriu – funcționează în sincronie, dar se constituie în diacronie”⁹.

Comparațiile sugerează mai mult corelația dintre sincronia și diacronia limbii sau mai exact originea sau desfășurarea diacronică a stadiilor sincronice, fenomen remarcat și exprimat direct, cu câteva decenii mai înainte, de Baudouin de Courtenay: „Mecanismul limbii și, în general, structura și elementele sale într-un anumit moment reprezintă rezultatul întregii istorii anterioare a ei, a întregii evoluții și, invers, acest

mecanism într-un anumit moment condiționează evoluția ulterioară a limbii”¹⁰.

Ideea autonomiei stadiului sincron va fi accentuată apoi de Saussure prin compararea funcționării limbii cu desfășurarea unei partide de șah. Dispunerea la un moment dat a pieselor pe tabla de șah reprezintă organizarea lor sistematică (în baza unor valori specifice inițiale) de la acel moment, acceptând o descriere completă ca atare, fără referiri la poziții anterioare, fără luarea în considerație a mutărilor care au provocat-o. Cei care au asistat de la începutul partidei pot face (și fac) abstracție de mișcările anterioare. Cel care ajunge mai târziu nici nu le cunoaște, dar aceasta nu-l împiedică să-și facă o impresie exactă despre situația de pe tablă.

Autonomia *sincroniei* de *diacronie* nu este doar un instrument de lucru al lingvistului; ea este reală și rezultă dintr-o serie de particularități distinctive, descrise de lingvistul genevez în *Cursul* său și numai în parte infirmate de lingviștii care i-au urmat: trebuie însă precizat că raportul dintre ele este dialectic.

În concepția lui Saussure limba există pentru vorbitor doar în sincronie și se manifestă ca „un sistem ale cărui părți pot și trebuie să fie considerate toate în solidaritatea lor sincronă”¹¹, idee anticipată de Baudouin de Courtenay și preluată chiar de întemeietorii fonologiei diacronice, lingviștii aparținând Cercului de la Praga. În același timp, însă, spre deosebire de Saussure, școala pragheză extinde conceptul de sistem și la diacronia limbii, idee ce va caracteriza și concepția lui E. Coșeriu în tentativele sale de constituire a unei semantici structurale diacronice¹².

Dacă Saussure considera că modificările componentelor unei limbi pot fi studiate în afara sistemului, întrucât „nu se produc niciodată asupra

¹⁰ Al. Graur et al., 1971: 354.

¹¹ F. de Saussure, 1967: 124; în ediția românească, 1998: 103: „Limba este un sistem ale cărui părți pot și trebuie să fie considerate sincronice” (n. ed.).

¹² Prin amplul studiu *Pour une sémantique structurale*, publicat în „Travaux de linguistique et de littérature”, 1964, nr. 2, p. 139-186; versiunea italiană este cuprinsă în volumul *Teoria del linguaggio e linguistica generale*, Bari, 1971, p. 225-286.

⁸ Cf. F. de Saussure, 1967: 124; în ediția românească, 1998: 103 (n. ed.).

⁹ E. Coșeriu, 1958: 148; în ediția românească, 1997: 238: „Limba funcționează sincron și se constituie diacronic” (n. ed.).

blocului sistemului”¹³, fiind accidentale și particulare, lingvistica postsaussuriană a relevat caracterul sistematic al diacroniei, chiar dacă prin aceasta nu a infirmat în întregime poziția lui teoretică, ci doar a argumentat împotriva ideii caracterului accidental și particular al schimbărilor. Pentru că, altfel, caracterul sistematic al diacroniei limbii diferă de cel al limbii în sincronie, de vreme ce nu se înscrie în dezvoltarea unității dialectice dintre planul expresiei și planul semantic, așa cum se întâmplă cu sistemul sincron. Este adevărat că fiecare modificare din planul expresiei sau din planul semantic duce la modificarea raportului dintre ele, dar regularitatea schimbărilor fonetice, de exemplu, sau a mutațiilor de la nivelul semnificației, nu este însoțită de o aceeași regularitate a deplasărilor din interiorul raportului dintre planul expresiei și cel semantic. Așa, de exemplu, transformarea latinescului *cane(m)* în *chien* (fr.), *cane* (it.), *cîine* (rom.) a rămas doar la nivel fonetic, fără consecințe pentru planul semantic. Caracterul sistematic este de fapt al diacroniei limbii și nu al limbii în diacronie, rezultând din regularitatea relativă a schimbărilor intervenite și mai ales din caracterul de sistem al stărilor succesive; numai acestea există în ele înseși ca sistem, pentru că numai în sincronie sistemul condiționează identitatea de funcționare și semnificare a componentelor sale. Iar limbile sînt ansambluri de semne semnificative și de relații de semnificare în fiecare moment al evoluției lor și indiferent de stadiul anterior.

*

* *

Dacă studiul sincron ic își are justificarea în sine însuși, din perspectiva relației dintre limbă și subiectul vorbitor, studiul diacronic urmărește, în general, un scop exterior sieși – explică structura sistemului considerat sincron ic.

Întrucît orice limbă se prezintă ca un sistem în oricare din momentele sale, ea poate fi interpretată numai din punct de vedere

sincronic, dar o interpretare exclusiv diacronică a limbii este practic imposibil și ar fi inutilă. Imposibilă, pentru că dimensiunea diacronică este constituită de fapt dintr-o succesiune de stadii sincronice. Inutilă, deoarece ar fi fără finalitate.

Dar în același timp, întrucît în orice stadiu lingvistic (greu de delimitat), considerat, prin convenție, o secțiune sincron ică, coexistă mai multe stadii sincronice, situate între ele diacronic, cercetarea diacronică, chiar dacă nu este indispensabilă studiului sincron ic, îi este un auxiliar util. Această necesitate a împletirii studiului sincron ic cu cel diacronic este impusă de natura complexă a relației dintre diacronia și sincronia limbii, concretizată în două direcții principale:

- diacronia este subiacentă sincroniei, sincronia fiind, de fapt, o secvență „decupată”, din exterior și imprecis, din curgerea neîntreruptă a limbii. „Nu există repaus în limbă...” – afirmă B. de Courtenay. În limbă ca și, în genere, în natură, totul trăiește, totul se mișcă, totul se transformă. Liniștea, oprirea, stagnarea sînt fenomene aparente, reprezintă un caz particular al mișcării, în condițiile unor modificări minime. Statica limbii este numai un caz particular al dinamicii sau mai bine zis al cinematicii ei”¹⁴.
- diacronia și sincronia sînt complementare, dar intră în opoziții datorită altor opoziții, în sfera cărora se manifestă ca atare: *limbă - vorbire, social - individual, stabilitate - mobilitate*.

Ajutată de diferența de ritm dintre evoluția limbii și evoluția societății, a lumii obiective și a cunoașterii, relația complexă dintre limbă și vorbire rămîne fundamentală pentru marcarea mișcării neîntrerupte a limbii. Pe fondul ei trec în permanență în prim plan funcțional fenomene pertinente, centrale și sînt ignorate, conștient sau subconștient, cele periferice, nepertinente. Dar în curgerea acestui „fluviu neîntrerupt” care este limba, fenomenele nepertinente devin treptat pertinente, o dată cu socializarea faptelor individuale, cu trecerea unor elemente de vorbire în componente de limbă, de sistem. Doar că generațiile de vorbitori se succed mai repede decît se produce transformarea unor fapte de vorbire

¹³ Ferdinand de Saussure, 1967: 124, în ediția românească, 1998: 103 (n. ed.).

¹⁴ Apud Al. Graur et al., 1971: 355.

în fapte de limbă și, în consecință, subiectul vorbitor rămîne în permanență cu conștiința, iluzorie, că se situează într-un stadiu sincron. Ideea lui Saussure că pentru subiectul vorbitor „aspectul sincron este adevărata și unica realitate”¹⁵ nu poate fi infirmată; poate fi contestată doar teza potrivit căreia lingvistul ar trebui să se situeze pe aceeași poziție, a vorbitorului.

2. Constituirea și evoluția limbii

Istoria unei limbi este istoria constituirii sale ca sistem semiotic distinct și evoluția ei pînă la stadiul sincron subiectului vorbitor (și lingvistului), în cazul limbilor vii, pînă la dispariția sau transformarea sa în alte limbi, cum e cazul dalmatei, de exemplu, sau, respectiv, al latinei. Ea urmează în general istoria poporului, mai îndeaproape în perioada formării ei ca sistem, de la mai mare distanță după aceea. Istoria oricărei limbi cunoaște, așadar, două etape:

- constituirea sistemului propriu, prin destrămarea și apoi dezvoltarea specifică a sistemului limbii-bază.
- evoluția sistemului prin permanente treceri de la un echilibru la altul, în aspirația spre atingerea unui grad maxim de stabilitate și regularitate.

Procesul se desfășoară în interiorul raportului *limbă - vorbire*, caracterizat de o permanentă stare de tensiune între imperativul adaptării la nevoile comunicării, mereu schimbătoare (în perioada de formare în mod radical schimbătoare), și exigențele impuse de funcționalitatea limbii pentru întreaga comunitate. Norma este mai ales ignorată sau uneori de-a dreptul respinsă, iar generalizarea abandonării normei (normelor de la diferite nivele aflate în interacțiune) duce, în perioada de formare, la distrugerea echilibrului vechiului sistem și construirea unui alt echilibru.

Factorii care condiționează constituirea noului sistem lingvistic și după aceea procesul neîntrerupt al diacroniei sale, provocîndu-i modificări în structura internă, sînt multipli. Unii sînt extra-lingvistici alții sînt de natura lingvistică, unii derivă din alții sau intră în conflict cu ei, dar toți acționează, mai ales împreună, în strînsă legătură cu funcția de comunicare a limbii, care impune în permanență noi exigențe

Caracterul complex al cauzalității evoluției limbii a fost subliniat de mai toți lingviștii preocupați de istoria limbii, concluzia fiind, în general, aceeași: dincolo de descrierea modificărilor intervenite este greu de trecut; în căutarea explicațiilor se intră într-un domeniu al ipotezelor (A. Meillet), neverificabile (A. Martinet) în mod absolut.

Continuîndu-l pe Trubetzkoy în direcția constituirii unei fonologii diacronice, A. Martinet consideră, în *Économie des changements phonétiques* (Berne, 1955) și apoi în *Éléments de linguistique générale* (Paris, 1960), că lingvistica trebuie să dea prioritate cauzalității interne a evoluției limbii.

Între cele două serii de cauze, externe și interne, se desfășoară, de fapt, relații complexe, de la implicație pînă la opoziție, a căror natură se schimbă în funcție de etapa istorică în care se află limba. În etapa constituirii noului sistem, cauzele externe au un rol activ, deosebit de accentuat. Ulterior, sistemul își cîștigă o relativă autonomie față de ele, iar rolul activ revine cauzelor interne care acționează în sensul regularizării sistemului și stabilizării echilibrului său. Dar, dincolo de această schimbare de pondere, îmbinarea cauzelor interne cu cele externe este permanentă, derivînd din însăși funcția de comunicare a limbii, din caracterul ei de fenomen social, din întrebuintările ei de către subiectul vorbitor care își situează mereu actul lingvistic între limbă și vorbire.

Factori extralingvistici

Aceștia reprezintă cadrul general în care se constituie și evoluează o limbă. Fără să intervină direct în modificarea limbii, orientează acțiunea factorilor lingvistici.

¹⁵ A. Martinet, op. cit., p. 28, dar și p. 17.

- a. *originea și istoria poporului*. Limba latină a devenit limbă română pe teritoriul Daciei o dată cu constituirea poporului român, prin amestecul coloniștilor romani cu populația dacă, în condiții istorice cunoscute. În alte condiții, latina a devenit spaniolă în Peninsula Iberică, franceză în Galia ș.a.m.d. Istoria ulterioară a populației daco-romane, devenită apoi poporul român: ruperea timpurie a legăturilor cu Roma, întâlnirea cu slavii, trecerea populațiilor migratoare, constituirea statelor române, unificarea lor etc., ca și contactul neîntrerupt cu același spațiu geografic și climatic, au determinat organizarea și dezvoltarea în mod specific a sistemului limbii române.
- b. *nivelul de dezvoltare a civilizației spirituale* a populațiilor prinse în desfășurarea acelorași evenimente; în confruntarea dintre romanii invadatori – ca să reluăm exemplificarea de mai sus – și populațiile ce vor fi învinse, cuceritorii și-au impus limba și datorită superiorității lor culturale;
- c. *caracterul etnic* al populațiilor care au învățat să vorbească latina modificând-o și al celor cu care s-a intrat ulterior în contact. Baza specifică de *articulație*¹⁶ și de *audiție*¹⁷, deprinderile articulatorii cu care trecuseră autohtonii la întrebuințarea latinei au trebuit să influențeze constituirea sistemului fonetic; într-un fel au vorbit latina iberii și într-alt fel dacii sau galii; prin viziunea specifică asupra lumii apoi, a fost influențată, chiar dacă în mai mică măsură, constituirea sistemului morfologic și mai ales a celui lexical.
- d. *dezvoltarea economică, socială, culturală, politică* a comunității social-lingvistice. În istoria limbilor, după constituirea sistemului lor specific, evoluția societății, frământările social-politice nu provoacă modificări calitative substanțiale și directe în organizarea sistemului limbii, dar nici nu-l lasă nemodificat. În circumstanțe economico-politice și culturale favorabile, un dialect, de exemplu,

își poate impune hegemonia asupra celorlalte, constituindu-se în *normă* și determinând stabilirea într-un anumit sens a echilibrului sistemului, cu consecințe apoi și asupra celorlalte dialecte și asupra întregii limbi naționale. Dezvoltarea științei și tehnicii, a culturii, a cunoașterii duce la modificări, în multe privințe substanțiale, mai ales la nivelul vocabularului. Dezvoltarea artei literare are rol activ de reorganizare permanentă a sistemului lexical al limbii, mai ales în plan semantic. În anumite epoci istorice, factorul politic poate interveni în mod activ, uneori chiar direct, în determinarea sau impunerea unor modificări în structura limbii; acestea, însă, cel mai adesea dispar o dată cu acțiunea factorului politic, lăsând urme de cele mai multe ori neînsemnate.

Factori lingvistici

Aceștia sînt *externi* și *interni*.

Factorii *externi* vin în prelungirea factorilor extralingvistici care îi condiționează:

a. *contactul între limbi*. Este o consecință a amestecului de populații, la origine, a conviețuirii pe un teritoriu comun a două (sau mai multe) grupări etnice, a vecinătății geografice sau numai a dezvoltării unor diverse relații: culturale, politice, economice, cînd comunitățile socio-lingvistice care vorbesc limbile respective pot rămîne și în afara unei vecinătăți teritoriale.

b. *bilingvismul*. Derivă, de fapt, din contactul dintre limbi sau, mai exact, este forma concretă de manifestare a acestuia. Constă în întrebuințarea de către aceeași comunitate de vorbitori, în situații diferite (în relații familiale și în relații oficiale) sau în situații identice, a două limbi. Nu se confundă cu însușirea conștientă și voluntară a unei a doua limbi de către indivizi dispași. Bilingvismul cu rol activ în evoluția limbilor este numai cel rezultat din contactul a două limbi, ca urmare a amestecului a două populații, vecinătăți etc. și care este involuntar și mai

¹⁶ Vezi mai ales G. Ivănescu, 1971: 249.

¹⁷ Cf. I. Iordan, M. Manoliu, 1965: 25.

degrabă subconștient. Poate avea un singur sens sau se poate desfășura în reciprocitate, poate fi individual sau colectiv. Are un singur sens în *enclavele lingvistice*; e cazul istro-românilor care formează o „insulă” de limbă română în mijlocul unor vorbitori de limbă slavă; sînt bilingvi numai românii. Aceeași este situația grupurilor etnice neromânești de pe teritoriul României: friulani, ciangăi, huțuli etc. Bilingvismul individual intervine în condițiile desfășurării activității unor indivizi izolați în medii lingvistice străine.

Pentru constituirea limbilor și apoi pentru modificări mai relevante în structura sistemului are importanță majoră bilingvismul colectiv, desfășurat în amîndouă sensurile și care cunoaște o mare extindere, pînă la a interesa o întreagă comunitate umană; trecerea de la latină la română sau la franceză, spaniolă etc. trebuie să se fi făcut printr-o fază prelungită de bilingvism, care a caracterizat la început pe vorbitorii autohtoni, dar care a antrenat în cele din urmă și pe cuceritori.

După constituirea limbilor, bilingvismul pierde din importanță, dar nu rămîne fără urmări în structura sistemului lingvistic, determinînd variate interferențe; se explică așa, de exemplu, o serie de prezențe de origine slavă în limba română, de origine germană în franceză, de origine arabă în spaniolă.

În epoca modernă, bilingvismul cunoaște o mai mare varietate de aspecte, condiționate de istoria socială, politică, economică, culturală a unei comunități sau a unor grupuri sociale: limbă literară – dialect (în Italia, de exemplu) sau limbă națională – limbă oficială (în regiuni cu populație multinațională, în țări aflate multă vreme sau care se mai află încă sub dominație colonialistă, în state cu organizare federativă, în desfășurarea fenomenului emigrației etc.)

c. *poziția subiectului vorbitor* (sau a unui grup social) față de limbă. Acesta poate avea un puternic spirit inovator sau, dimpotrivă, unul de imitație, poate avea o anumită atitudine față de limba populară sau față de faze mai vechi ale limbii etc. Pe de o parte, au un rol deosebit în această privință scriitorii și oamenii de cultură, dar nu numai ei, care pot accelera constituirea limbilor literare. Pe de altă parte, se creează, mai ales din motive sociale, unele micro sisteme: *argotice* sau de *jargon*,

care, pe lîngă inserarea lor în interiorul sistemului, nu rămîn nici fără urmări asupra organizării sale de ansamblu.

Acești factori lingvistici externi se insinuează în interiorul sistemului, unde pot deveni cauze ale modificărilor fizionomiei limbii, în primul rînd, prin prezență, și chiar a structurii sale, sub forma unor categorii lingvistice: *substrat*, *superstrat*, *adstrat*, *împrumuturi* și *creații individuale* etc. Între acțiunea factorilor lingvistici externi și constituirea și acțiunea acestor categorii, situate, de fapt, la intersectarea cauzalității interne cu cauzalitatea externă, se desfășoară o relativ însemnată distanță în timp, determinată de caracterul complex al trecerii unor fapte de vorbire în fapte de limbă, printr-un proces de severă selecție.

a. *Substratul* reprezintă, în concepția lui A. Meillet, prima fază a bilingvismului, bilingvismul *substrat* – *strat*. După o perioadă a mai scurtă sau mai lungă, în epoca de constituire a unui nou sistem prin contactul dintre două limbi, limba învinsă nu dispăre total și dintr-odată, componente ale ei, mai concrete sau mai abstracte, de la diferite nivele trec în sistemul limbii învingătoare. Tocmai în acest proces complex (mai greu de descris datorită lipsei de informații detaliate privind limba învinsă), prin extinderea bilingvismului de la populația băștinașă la cea venită, sistemul limbii învingătoare își pierde identitatea cu sine însuși, intrînd în dezagregare, primul pas spre dezvoltarea unei noi identități printr-un nou sistem.

Sistemul fonetic al limbii învinse, condiționat de o anumită bază de *articulație* și *audiție* (însușind deprinderile anatomice și psihologice de articulare și percepere a sunetelor), determină transformarea sistemului fonetic al limbii învingătoare și reorganizarea sa treptată. De aici, apoi, prin interacțiunea nivelelor limbii, modificările se extind la întreg sistemul, în planul expresiei, cu consecințe și pentru planul semantic. Astfel, trecerea grupului consonantic latin *ct: nocte(m)*, în *pt* în română: *noapte* și în *it*, în franceză: *nuit* își are cauza, pentru marea majoritate a lingviștilor, în influența substratului: traco-dacic și, respectiv, celtic. Nici celelalte nivele nu rămîn în afara influenței directe a substratului, dar aceasta se exercită mai ales în plan semantic sau se reflectă cu precădere în fizionomia limbii. La nivel morfologic, este de

origine tracă în limba română sufixul *-esc*, indicînd apartenența: *românesc*, *București* etc. Între cuvintele de origine traco-dacică în română, termeni ca *bucura*, *ghiuș*, *moș*, *mal*, *șap* etc. au determinat o organizare deosebită a unor clase și relații semantice: *bucurie* - *fericire*, *moș* - *ghiuș* - *bătrîn*, *mal* - *țărnișă* ș.a.m.d.

Superstratul reprezintă, în aceeași concepție a lui Meillet, o a doua fază a bilingvismului, bilingvismul *strat* - *superstrat*. Intrată în contact cu alt idiom, limba rezistă ca sistem specific, lăsîndu-se doar influențată de limba *venită*, mai mult în fizionomia generală și mai puțin în organizarea sau reorganizarea sa internă. Elementele care pătrund în sistem constituie *superstratul* și pot determina o serie de modificări la diferite nivele. Este, astfel, considerată ca avîndu-și originea în *superstratul* germanic prezența aspiratei *h* în limba franceză veche: *hair*, *haut* etc. *Superstratul* slav a determinat în limba română dezvoltarea unei desinențe specifice pentru vocabularul femininelor: *fetișo* (cf. *ženo*), împiedicînd absolutizarea omonimiei nominativ - acuzativ la aceste substantive. Prefixul *ne-* (din termeni de origine slavă precum *nemilostiv*, *netrebnic*, *nevrednic* etc.) a determinat reorganizarea opoziției semantice pozitiv - negativ: *cunoscut* - *necunoscut*, *margini* - *nemargini*, *somn* - *nesomn* etc. Termeni ca *omăt*, *dumbravă*, *nevoie*, *veselie*, *glas* au influențat organizarea semantică a vocabularului limbii române: *codru* - *pădure* - *crîng* - *dumbravă*, *veselie* - *bucurie* - *fericire* - *voioșie* etc.

Adstratul: printr-o serie de relații variate între limbi, de vecinătate în primul rînd, dar nu exclusiv, limbile se influențează reciproc putînd provoca și modificări în interiorul structurii sistemului. Influențele sînt cel mai frecvent de natură lexicală, constînd, de fapt, din împrumuturi care pot duce la reorganizarea claselor și relațiilor semantice. Astfel, limba română și-a reorganizat în bună măsură cîmpul semantic al sferei politice prin termeni de origine franceză: *libertate*, *parlament*, *democrație*, *guvern*, *constituție* etc.

Unii lingviști păstrează termenul de *adstrat* numai pentru influențele determinate de contactul unor limbi vecine. *Împrumutul* rămîne atunci să reflecte cel mai îndeaproape schimbările din sfera vieții sociale, politice, economice, a cunoașterii, în strînsă legătură cu relații de

același tip între popoare și mai ales cu mutațiile din aceleași domenii pe plan mondial. Se împrumută termeni noi cum sînt în general adaptați fonetic și morfologic la sistemul limbii receptoare, se dezvoltă numai sensuri noi sau se calchiază expresii lexice, construcții sintactice. În limba română, întrebuițarea verbului *a ști* cu sensul de 'a afla', ca la Eminescu: „Blanca, știi că din iubire / Făr-de lege te-ai născut”, este o mutație semantică de origine italiană. Germanul *Autobahn* este un calc după italianul *autostrada* etc.

Inovațiile individuale reflectă poziția subiectului vorbitor față de limbă. Aceasta își poate avea originea în bilingvismul individual, într-o anumită atitudine socială, într-o serie de erori condiționate de vîrstă sau de cultură, într-o forță creatoare deosebită.

Prin bilingvism, vorbitorul transpune în limba comunității în mijlocul căreia se află particularități ale proprii limbi materne sau întrebuițează în limba maternă o serie de elemente, mai ales de ordin sintactic și semantic-lexical, specific limbii străine cu care a fost în contact în timpul imediat anterior. Un enunț precum „Era pentru prima dată că nu știa ce să facă” reprezintă o construire a frazei românești după model italian, iar „Trebuie că e tîrziu” trebuie să-și aibă originea în familiarizarea vorbitorului cu limba germană.

A. Meillet a vorbit și despre modificările din limbajul copiilor; extinderea caracterului sistematic al limbii la forme neregulate își are cauza la aceștia în necunoașterea normei. Pe măsura însușirii regulilor, însă, adică a „neregulilor”, prin familie și școală, copiii revin la sistemul „normal”, cu neregularități, al limbii, fără a lăsa, de fapt, urme în structura limbii.

Întrebuițarea eronată a unor componente ale limbii își poate avea explicația uneori în nevoia pe care o simte vorbitorul de a afla o motivare semnelor lingvistice folosite; prin *etimologii populare*, cuvintele își modelează forma sau înțelesul în funcție de apropierea făcute de vorbitor și în contradicție, nu de puține ori, cu sensul „legic” al modificărilor. Astfel, numele plantei *sunătoare* s-a îndepărtat formal de latinescul *sanatoria*, pentru că a fost apropiat de verbul *a suna*. J. Gillieron explică menținerea fonemului *s* în *espérer* și *respirer* prin apropierea de *esprit*.

Rolul cel mai important în producerea unor modificări îl au inovațiile izvorâte din forța creatoare a subiectului vorbitor, caracteristică în primul rând scriitorilor și creatorilor populari. Rolul scriitorilor devine cu deosebire activ în anumite perioade ale istoriei unei limbi, esențiale pentru regularizarea sistemului, prin constituirea unei norme mai fidele spiritului profund al sistemului limbii.

Cîtă vreme, însă, inovațiile rămîn individuale, ele, de fapt, nu interesează sistemul limbii, indiferent ce origine ar avea, nu ajung să-l influențeze în nici un fel, ci rămîn în sfera vorbirii. F. de Saussure identifica în istoria inovațiilor două momente: a) nașterea lor la nivelul vorbirii, b) transformarea lor în fapt de limbă¹⁸. Fenomenul este aprofundat de Coșeriu în cazul tricotomiei sistem – normă – vorbire individuală¹⁹: inovațiile devin fapt de limbă prin socializare, o dată cu acceptarea lor de către comunitatea de vorbitori, trecînd astfel în sistem. Aici pot produce alte modificări, nu numai în fizionomia limbii, dar și în sistemul ei de opoziții.

Pentru a deveni fapte de limbă, inovațiile au de înfruntat, în răspîndirea lor, inerția, atitudinea conservatoare a unor categorii sociale și de vîrstă. Răspîndirea lor pe orizontală, pe teritorii mai mult sau mai puțin extinse, este condiționată de răspîndirea lor pe verticală, în sfera diferitelor categorii sociale, de vîrstă, de sex, de cultură. Prin această exigență a socializării, inovația se impune, de fapt, în diacronia limbii ca inovație colectivă.

Factori interni

Între factorii lingvistici externi și cei interni, raporturile sînt de interdependență. Factorii externi acționează asupra sistemului întrucît sunt cauzati de factori extra-lingvistici dar și pentru că sistemul însuși reclamă o serie de modificări în legătură cu reorganizarea echilibrului

său interior. Echilibrul interior este, însă, clătinat de acțiuni ale (sau și ale) factorilor externi. Această dinamică face ca acțiunea factorilor interni să se îndeplinească în permanență cu cea a factorilor externi.

Factorii interni sînt, de fapt, niște principii foarte generale de funcționare a limbii în sincronie care se impun ca legi, mai mult sau mai puțin imperative, în diacronie. Aceștia au primit descrierea și interpretarea cea mai aprofundată, chiar dacă pe alocuri caracterizată de o tendință de absolutizare a autonomiei lor, în lucrările lui A. Martinet *Économie des changements phonétiques* și *Éléments de linguistique générale*.

a. *Efort minim*. Acțiunea principiului efortului minim se înscrie în sfera relațiilor dintre subiectul vorbitor (considerat ca reprezentînd comunitatea socio-lingvistică) și sistem. Stă în legătură cu deprinderile articulatorii și cu competența sa lingvistică. Actul lingvistic concret se caracterizează printr-o antinomie permanentă „între nevoile de comunicare ale omului și tendința sa de a reduce la minimum activitatea mentală și fizică”²⁰. Este considerată ca o acțiune a acestui principiu căderea silabelor postaccent din limba franceză, fenomen care a putut să fie determinat de intensitatea accentuării silabei precedente: prin aceasta s-ar fi „consumat” toată energia de articulare a silabelor succesive. Dacă „forța cu care se articulează fiecare silabă este... în corelație cu consumul de energie necesar pronunțării silabei neaccentuate”, urmează că se poate identifica un principiu universal: „cu cît accentul se concentrează mai mult asupra unei silabe, cu atît cele care sînt mai slab accentuate sau chiar deloc slăbesc sau chiar dispar”²¹. Fenomenul, se verifică, de exemplu, și în trecerea de la latină la limbile romanice: *calidus* > *cald* (rom.), *caldo* (it.), *chaud* (fr.), fără a avea, însă, caracter absolut: latinescul *directus* (sau *derectus*) a devenit, în română, *drept* (cu o formă mai veche, însă, *dirept*), în franceză, *droit*, dar în italiană *diritto* (popular *dritto*), în spaniolă *derecho*. Se poate explica în același fel apocopa silabelor finale în termenii italieni *bontade* > *bontă*, *virtude* > *virtú* etc.

¹⁸ Saussure, 1967: 139.

¹⁹ În studiul *Sistema, norma e „parole”*, 1971: 88 ș.u.

²⁰ A. Martinet, 1970: 227.

²¹ W. v. Wartburg, 1963: 37-38.

b. *Economia limbii*. În strânsă legătură cu principiul efortului minim, sistemul limbii evoluează în sensul realizării (sau numai căutării) unui echilibru între nevoile de comunicare, pe de o parte, care, în funcție de evoluția societății, a lumii obiective, a cunoașterii, reclamă un număr tot mai mare de unități specifice, și inerția (de articulare și de memorie, și ele în conflict) subiectului vorbitor, pe de alta. Căutarea acestui echilibru se înscrie într-o altă antinomie: între economia sintagmatică și economia paradigmatică a limbii²². Economia sintagmatică, legată de tendința spre realizarea de eforturi minime în desfășurarea lanțului vorbirii, ar implica o creștere a numărului semnelor lingvistice din plan paradigmatic: „reducerea volumului fiecărei unități conduce la creșterea numărului unităților distinctive”²³. Astfel omonimia care va fi rezultat, în germana veche, între termenii *scōno* și *scōni*, prin sincoparea silabei postaccent, a stimulat constituirea unui nou fonem *ō* și a unei noi opoziții fonologice *o-ō*: *schon* (deja) - *schōn* (frumos). Economia paradigmatică implică, însă, întrebuintarea semnelor lingvistice, deja existente, în combinații noi, fără introducerea altor semne, ceea ce ar duce la creșterea lanțului vorbirii. Conflictul rămâne permanent cu „victoria” alternativă a planului sintagmatic sau a celui paradigmatic. În actul viu al vorbirii, intervine în mod frecvent pentru atenuarea lui *brevilocvența*: *magnetofonul* devine *mag*, o *pînză de America*, *Olanda* devine *americă*, *olandă*, o sintagmă ca *chemin de fer métropolitain* devine *métro* ș.a.m.d.

c. *Randamentul funcțional*. Necesitatea păstrării unei stări de echilibru între energia cheltuită în actul comunicării lingvistice și cantitatea de informație transmisă determină întărirea opozițiilor funcționale (sau care sînt pe cale de a deveni funcționale) și abandonarea opozițiilor nefuncționale. Ideea devine teză centrală în fonologia diacronică: „o opoziție fonologică utilă înțelegerii reciproce se menține mai bine decît una mai puțin utilă”²⁴. A. Martinet o află exprimată deja de P. Passy, care o pune în legătură, pe de o parte, cu principiul

minimului de efort iar, pe de alta, cu un principiu al emfazei; limbajul se caracterizează, în concepția lui Passy²⁵, prin două tendințe: să se debaraseze de ceea ce e superfluu și să reliefeze ceea ce este necesar. Randamentul funcțional al unei opoziții este direct proporțional cu numărul și frecvența semnelor lingvistice în care se concretizează. Este funcțională, de exemplu, în limba franceză opoziția *ā - ō*, întrucît distinge între ele un foarte mare număr de semne lingvistice, cu o frecvență foarte ridicată: *blanc - blond*, *dent - don*, *sang - son*, *banc - bon* etc. Are, în schimb, un randament funcțional extrem de scăzut opoziția *ē - œ*, prezentă într-un număr cu totul restrîns de semne opuse: *brin - brun*, *empreint - emprunt* și încă două-trei.

Randamentul funcțional stă în legătură, totodată, și cu posibilitatea apariției semnelor caracterizate de o anumită opoziție binară în același context. Opoziția *surd - sonor*, de pildă, are rolul decisiv în distingerea unor semne lingvistice care se pot substitui reciproc în același context: *poisson - boisson*, *sori - zori*, *fiu - viu*, *pară - bară*, *pasă - bază*, *pază - bază* etc. A preluat *pasa/paza/baza*. Comutative sînt, în același sens, *blanc* și *blond*, în timp ce *brin* (o bucată, fărîmă etc.) nu poate apărea în contextele lui *brun* (negru), și nici *empreinte* în contextele lui *emprunt*. Opoziția fonologică *ē - œ* se dovedește și din acest punct de vedere nefuncțională.

Slăbirea sau chiar anularea unei opoziții fonologice ar putea avea și cauze fonetice (articulatorii și acustice); trăsăturile sale distinctive încetează de a se mai manifesta ca atare la nivel fonetic. Se întâmplă așa, în franceza contemporană, cu opoziția dintre *a* anterior și *â* posterior²⁶, în perechi precum *patte - pâte*, *tache - tâche*, *là - las*, mai ales în vorbirea generației tinere.

În aceste cazuri atenuarea opoziției fonologice este compensată, în procesul de comunicare, de opoziții lexicale prin substituirii sinonimice: *tâche - travaille* sau se tentează introducerea unor elemente din afara

²² Cf. A. Martinet, 1970: 228-229.

²³ A. Martinet, 1955: 71.

²⁴ A. Martinet, 1955: 42.

²⁵ În *Étude sur les changements phonétiques et leur caractères généraux*, Paris, 1890; cf. A. Martinet, 1955: 42.

²⁶ A. Martinet, 1955: 258-259.

sistemului, precum un timbru vocalic, ca în cazul tentativelor de a rezolva opoziția *l'ami - l'amie*²⁷.

d. *Integrarea în sistem.* În plan paradigmatic, sistemul este constituit dintr-o rețea complexă de corelații (ansamblu de opoziții proportionale: perechi de foneme opuse unul altuia printr-o aceeași trăsătură distinctivă: *p-b, t-d, s-z, c-g* etc.; *b-bh, d-dh, t-th* etc.). Opozițiile integrate în această rețea de corelații sînt mai stabile (nu imuabile) și impun o rezistență mai mare la presiunile diferiților factori, decît cele neintegrate; gradul cel mai mare de instabilitate revine fonemelor izolate. Astfel, A. Martinet explică menținerea, în engleză, a opoziției *θ-ð* (*th* sonor și *th* surd), cu tot caracterul ei nefuncțional, prin integrarea în opoziția proporțională în baza sonorității: *v-f, s-z, ș-ž, ċ-ġ*. Și invers, dispariția aspiratei *h* din latină este explicată prin caracterul ei izolat.

e. *Interacțiunea semnelor și unităților lingvistice în sistem.* Definindu-se prin situarea sa la intersecția axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmatic, semnul lingvistic și unitățile inferioare lui: fonemele depind în permanență de semnele (și unitățile) vecine și de cele din plan paradigmatic care ar fi putut apărea în locul lor în plan sintagmatic. Passy, Pușcariu, Martinet scot în evidență conflictul dintre tendința de asimilare a fonemelor intrate în relații sintagmatice și tendința conservatoare a relațiilor paradigmatic. Antinomia, implicând o trecere de la opoziții fonetice la opoziții fonologice²⁸ se „rezolvă” prin:

- transformarea trăsăturii distinctive în unitate a schimbării²⁹: în consecință, o modificare determinată fonetic atrage după sine modificarea în aceeași direcție a întregii serii de opoziții binare: așa se produce, de exemplu, în limba română, palatalizarea labialelor: *picior > κ'čior, bine > g'ne*.
- menținerea (sau realizarea) diferențierii maxime a fonemelor, prin *echidistanțarea* lor, în același proces al trecerii de la opoziții

fonetice la opoziții fonologice. Realizarea fonetică a fonemelor în vorbire are un spațiu de mișcare, *cîmp de dispersie*³⁰ de o extindere oarecare. Rămînerea variabilității fonetice în limitele acestui spațiu nu are implicații asupra opozițiilor fonologice, *acestea* funcționale; în plan sintagmatic, *n* din *lîngă, luncă* etc. se distinge, prin caracterul său velar, de *n* dental-alveolar din *lună* sau *nucă*, fără a-și pierde, însă, identitatea funcțională cu sine însuși. Nu anulează această identitate fonologică nici diferitele variante ale lui *r* în limba franceză și nici diferitele variante de realizare a fonemelor vocalice, în funcție de atitudinea subiectului vorbitor³¹. Opoziția fonetică trece în opoziție fonologică numai prin ieșirea fonemului din propriul cîmp de variabilitate. Exigențele păstrării diferențierii maxime a fonemelor se concretizează în tendința păstrării echidistanței lor. O ieșire din propriul cîmp a unui fonem înseamnă intrarea în cîmpul fonemului vecin, în plan paradigmatic; astfel, prin pierderea aspirației, fonemul *bh* s-a apropiat, în germană și în alte limbi indo-europene, de fonemul *b*, tinzînd să se confunde cu el; s-a provocat atunci „o reacție în lanț”; toate fonemele corelative și-au modificat trăsătura distinctivă spre a menține distanța inițială; așa este explicată dubla mutație consonantică din limbile germanice: *bh, dh, gh > b, d, g > p, t, k; p, t, k > f, p, h*: lui *bhārāmi* din skr. îi corespunde în gotică *baira*, lui *bhrātar, brāthir* în vechea irlandeză, *brópar*, în gotică; lui *padam, fotu*, în gotică, lui *guruh* (skr.), *kaurus* (got.) ș.a.m.d.

- *organizarea sistemului*: limba tinde spre un caracter mereu mai sistematic. În antinomia dintre tendința spre asimilare a fonemelor vecine în plan sintagmatic și tendința spre conservare, proprie planului paradigmatic, acțiunea legilor fonetice este contracarată

³⁰ A. Martinet, 1955: 17 ș.u.

³¹ A. Martinet vorbește, în *Économie...* și în *Elemente...*, de funcția estetică a unor diferențe de realizare a unor foneme; pronunțarea vocalei *e*, cu un timbru deschis, poate exprima distincție în timp ce un *e* închis e mai simplu, natural, iar un *e* exagerat de deschis poate ridiculiza într-un enunț ca „Elle est très belle”.

²⁷ A. Martinet, 1955:58.

²⁸ Cf. S. Pușcariu, 1937: 135-202.

²⁹ A. Martinet, 1955:67.

de acțiunea *analogiei*. Neogramaticii considerau că „ceea ce strică fonetica repară analogia”. Lăsând la o parte teza greșită despre „stricarea” limbii (prezentă încă la naturalismul lingvistic și chiar mai înainte) și despre „repararea” ei, ca și absolutizarea principiului mai sus enunțat, numeroase fapte de limbă, considerate în istoria lor, confirmă rolul important pe care îl joacă analogia în reorganizarea sistemului lingvistic (chiar dacă uneori provoacă și „dezorganizări”). Astfel, dacă latinescul *aqua* a devenit în limba română *apă*, datorită unei schimbări fonetice „legice”: $qu+a > p+a$ (Cf. *quattuor > patru*, *equam > iapă* etc.), *aquae* ar fi trebuit să devină **ace*, întrucât $qu+i (ae) > \check{c}+i (e)$ (cf. *quinque > cinci*); forma de plural *ape*, cu păstrarea fonemului *p*, se explică prin analogie cu forma de singular. Prin analogie cu forma de persoana a III-a singular a indicativului se explică formele, refăcute, de la persoana I: *simt*, *aud*, în locul variantelor regionale *simț* (din *sentio*) *auz* (din *audio*).

Prin „atractivitatea sistemului”³² apoi, se completează unele serii de opoziții, umplându-se „căsuțele goale”; așa s-ar explica apariția consoanelor sonore *z* și *v*, în limbile romanice, care ar completa seria corelațiilor în baza opoziției surd - sonor: *p-b*, *t-d*, *s-z*, *f-v* etc. Și tot așa s-ar explica introducerea surdei *f*, pereche pentru sonora *v*, în slavă. De aici nu trebuie să se înțeleagă nici că sistemul își caută, printr-o forță interioară proprie, mijloace pentru „umplerea” tuturor căsuțelor goale, nici că sistemul ar putea ajunge la un moment dat la un stadiu de perfecțiune, dincolo de care evoluția ar înceta, și nici că limbile ar introduce prin împrumut foneme care le lipsesc. Se împrumută numai semne lingvistice iar acestea se adaptează sistemului fonologic și morfologic al limbii împrumutătoare (în care proces un rol important revine din nou *analogiei*). Principiul economiei limbii poate determina menținerea „neadaptată” a unor semne, eventual tocmai în sensul realizării unui nou echilibru, deschizând drum dezvoltării sau extinderii unei anumite opoziții fonologice.

³² A. Martinet, 1955: 50.

Din urmărirea factorilor care condiționează, stimulează sau chiar cauzează schimbările în limbă, se impune o concluzie asupra căreia au atras atenția Saussure, S. Pușcariu, A. Martinet, Al. Graur, ș.a.: nu există o anumită cauză, internă sau externă, care, singură și cu obligativitate, să provoace un anumit fenomen. Schimbările care se produc în structura sistemului lingvistic și, prin aceasta, în structura semnului – favorizate în mod esențial deopotrivă de arbitrarul relației interne dintre semnificant și semnificat, și al raportului dintre limbă și planul ontologic, și de tendința spre motivare a lui – derivă dintr-o cauzalitate complexă, în care un factor poate avea la un moment dat un rol mai important dar acțiunea sa se corelează cu acțiunea altor factori. Evoluția limbii este o rezultantă a convergenței mișcării interne a sistemului (absolutizată de unele direcții în fonologia diacronică), nevoilor obiective ale comunicării și poziției, subiective sau obiective, a subiectului vorbitor.

Consecință a acestei cauzalități complexe, evoluția limbii, al cărei dinamism este permanent întrucât derivă din însăși natura ei de două ori duală: materială și ideală, fenomen social și semiotic, este neîntreruptă și se caracterizează prin:

- a. regularitatea, relativă, a schimbărilor, în primul rând a celor fonetice,
- b. interacțiunea nivelelor limbii,
- c. tendința spre câștigarea unei mai mari și mai prelungite stabilități a echilibrului intern al sistemului.

a. Regularitatea schimbărilor în limbă a fost sesizată cu multe secole în urmă, de romanul Varro, de exemplu, dar a câștigat importanță majoră pentru lingvistică de-abia în secolul constituirii ei ca știință autonomă. Întemeietorii metodei comparativ-istorice au surprins-o mai întâi sub forma constanței corespondențelor fonetice (înscrind-se în aceeași direcție, A. Meillet va urmări și corespondențe morfologice) între diferite limbi indo-europene. Vor fi considerate apoi ca legi fonetice, în baza cărora se poate urmări evoluția limbilor (J. Grimm, anticipat de R. Rask), sau se poate reconstitui limba primitivă (A. Schleicher). Naturalismul lingvistic, prin A. Schleicher mai ales, va emite teza caracterului fix al legilor fonetice, legi „oarbe”, asemenea legilor naturii, independente de

voința oamenilor, legi fără excepții. Teza rămâne centrală în ideologia școlii neogramaticilor, care însă o modelează, o reinterpretează: legile fonetice sînt limitate în spațiu și în timp și se confruntă cu acțiunea altor legi și cu acțiunea analogiei, care provoacă „excepțiile”, de fapt, false excepții. Scoțînd fenomenul regularității schimbărilor fonetice de sub incidența relației de la cauză la efect, B. de Courtenay vorbește doar de o serie de coincidențe determinate de repetarea acelorași circumstanțe pentru aceleași sunete. Reprezentantii geografiei lingvistice mai întîi (J. Gillieron în primul rînd, pentru care fiecare cuvînt își are istoria lui particulară), apoi școala idealistă (prin K. Vossler mai ales) și neolingvistica (prin G. Bertoni și G. Bonfante) neagă existența legilor, vorbind sau de o cauzalitate existentă în spiritul uman (Vossler), sau de una de natură fizică sau fiziologică (neolingvistica), situînd deopotrivă, însă, dinamica limbii sub semnul libertății totale. De pe poziții sociologist-vulgare, N. I. Marr vede în legile limbii un reflex al legilor sociale și, de aceea, dependente de voința oamenilor; în consecință, revoluțiile social-economice trebuie să se extindă și asupra limbii. În cadrul opoziției *sincronie - diacronie*, F. de Saussure consideră legile diacronice *particulare* (numai cele sincronice ar fi generale) și *imperative*. Lingvistica ultimelor decenii face un fel de compromis, admițînd regularitatea schimbărilor dar evitînd termenul *lege*. Al. Graur vorbește de legi în *Studii de lingvistică generală*, 1960 (Cf. cap. „Legile limbii”, p. 243-282), dar *Tratatul de lingvistică generală*, apărut sub redacția unui colectiv restrîns din care face parte, nu mai insistă asupra lor.

Oricare ar fi pozițiile lingviștilor de diferite orientări, un fapt este cert, schimbările în limbă se caracterizează printr-o maximă regularitate, vizibilă aceasta mai ales la nivelul fonologic al limbii, datorită în primul rînd inventarului mai limitat al unităților componente și apoi datorită naturii material-sensibile a acestui nivel. Cum aceste schimbări se produc în mod necesar din momentul în care se întrunesc anumite condiții, relația dintre ansamblul de circumstanțe (devenit cauzalitate internă) și modificarea lingvistică poate fi asimilată relațiilor de la cauză la efect și, în consecință, poate fi interpretată ca lege. Astfel, condiționat de factori externi, care țin de timp și de spațiu, mai exact de comunitatea de vorbitori considerată în timp și în spațiu, rotacismul lui *-/-* intervocalic,

în cuvinte de origine latină, este o lege pentru limba română: *sole(m) > soare*, *mola > moară* etc., după cum are caracter de lege diftongarea lui *o* în *oa* în condiții fonetice favorabile (silaba următoare să conțină un *a/ă* sau *e*: *soare*), sau sonorizarea consoanelor intervocalice în spaniolă: *focus > fuego*, *bonitas > bondad*, *vita > vida*, *capra > cabra* etc.

În afara legilor foarte generale (precum cea privind propagarea schimbărilor lingvistice de la un nivel al limbii la altul), legile limbii sînt limitate spațial și temporal (prin acțiunea unor factori extralingvistici greu de identificat); prin aceasta se poate descrie specificul limbilor sau al dialectelor, pe de o parte, și se poate realiza, pe de alta, periodizarea istoriei lor în legătură și cu istoria comunității de vorbitori. Astfel, limbile romanice și-au constituit o identitate aparte, printre altele, și prin transformarea în mod specific a sistemului fonologic latinesc. Dialectele limbilor apoi se disting unele de altele prin modul specific de acționare a unor legi; în dialectele aromân și meglenoromân, de exemplu, legea transformării velarelor *c* și *g* urmate de *e* sau *i* acționează în mod deosebit în raport cu dialectul daco-român: *jinți* față de *cinci*, *fudim* față de *fugim* ș.a.m.d.

Din punctul de vedere al limitei temporale, în baza legii $a+n > i$, care își încetează acțiunea la venirea slavilor, s-a putut delimita perioada românei comune; că legea nu mai funcționa la contactul românei cu slava o confirmă sustragerea elementelor slave de la acțiunea ei: *manus > mîna*, dar *rana > rană*.

b. Saussure considera că schimbările fonetice ating semne lingvistice (sau unități inferioare) individuale, nu ansamblul sistemului. Contrar acestei opinii (de altfel, mai degrabă neclar formulată, sau neadîncită, pentru că, de fapt, Saussure nu neagă nici un moment evoluția sistemului), M. Grammont consideră cu dreptate, dintr-o perspectivă saussuriană, de altfel, că „Nu există schimbări fonetice izolate, nici legi fonetice izolate, și o lege fonetică nu poate fi recunoscută valabilă decît dacă ea este în acord cu principiile care guvernează, în momentul în care ea acționează, sistemul articulatoriu al limbii. Ansamblul articulațiilor unei limbi constituie într-adevăr un sistem în care totul se ține, în care totul se află într-o strînsă dependență /de citit: inter-

dependență/. Rezultă de aici că dacă o modificare se produce într-o parte a sistemului, există șanse ca întreg ansamblul sistemului să fie atins, căci este necesar ca el să rămână coerent³³. În acest sens, datorită interacțiunii nivelelor limbii, căderea consoanelor finale în latina populară a determinat o reorganizarea a flexiunii nominale în toate limbile romanice, orientînd-o mereu mai mult pe drumul exprimării categoriei gramaticale a cazului prin prepoziții. Mai menține cîteva distincții cauzale, realizate prin desinențe, la feminin singular doar limba română.

c. În lingvistica secolului al XIX-lea, mai ales Fr. Bopp și A. Schleicher, amîndoi din perspectiva unei aceleiași interpretări naturaliste, vorbesc de o preistorie a limbilor (Bopp o numește perioadă organică), în care evoluția acestora (caracterizată de o corespondență deplină între categoriile logice și cele gramaticale) a fost ascendentă, pînă la constituirea flexiunii, și o epocă istorică, a cărei caracteristică principală este decadența limbilor, degradarea o dată cu reducerea flexiunii, consecință a schimbărilor fonetice. Mai moderat, J. Grimm situează în preistoria limbilor constituirea rădăcinilor iar în istoria lor identifică alte două perioade: în prima se dezvoltă flexiunea, în cealaltă are loc reducerea flexiunii. Chiar dacă nu consideră reducerea flexiunii o fază regresivă în istoria limbilor, mijloacele noi – construcții analitice – putîndu-se dovedi în procesul comunicării chiar mai eficiente, idealul limbii perfecte J. Grimm îl află tot în limbile vechi.

Două perioade identifică, în același secol, dar dintr-o altă perspectivă, de filosofie a limbajului, W. von Humboldt; el le dă, însă o altă interpretare, din care teza declinului, a degradării limbilor este absentă: în perioada preistorică, limbile se organizează iar în cea istorică își simplifică formele, îmbogățindu-și, însă, în același timp conținutul și sistematizîndu-se.

Dintr-o perspectivă mai degrabă culturală sau culturală și istorică totodată, lingvistica secolului nostru distinge în istoria limbilor vii mai

ales trei epoci, corespunzînd mai mult sau mai puțin istoriei comunității socio-lingvistice și istoriei culturii sale: veche, medie și modernă.

În strînsă legătură cu istoria poporului și cu dezvoltarea lui culturală, istoria limbilor se caracterizează printr-o permanentă evoluție progresivă. Se afirmă în mod frecvent că limba servește în mod satisfăcător nevoile de comunicare ale societății în oricare din momentele istoriei sale. Afirmatia rămîne numai în parte adevărată și mai mult pentru epoca modernă și nu ia în considerație întregul registru de funcționalitate a limbii, pentru că există, în orice caz, în istoria tuturor limbilor, perioade în care cerințele comunicării depășesc posibilitățile limbii. Între altele, schimbările limbii, întreaga ei evoluție sînt stimulate și de tendința, internă dar condiționată extern, de reducere a antinomiei dintre exigențele comunicării, care cresc o dată cu dezvoltarea social-economică și culturală a societății, și disponibilitățile limbii.

Într-un fel sau altul, toate limbile trec prin trei perioade principale, chiar dacă nu tranșant distincte între ele:

1. Prima etapă din istoria oricărei limbi este „perioada comună” (tuturor dialectelor ei, mai ales ulterioare), epocă a constituirii identității ei unitare de sistem semiotic distinct de cel al limbii de origine și de cel al celorlalte limbi care au aceeași origine. Se stabilește acum un prim echilibru propriu, fundamental, al sistemului limbii rezultînd dintr-o primă punere în acord a caracterului funcțional al opozițiilor sale interne cu armonizarea lui de ansamblu, derivînd din (și condiționînd) dezvoltarea unui echilibru armonic în desfășurarea relațiilor sintagmatische. Pentru limba română, această primă etapă era deja încheiată la sfîrșitul mileniului I e.n. În esența sa, modificarea în sens românesc, datorită acțiunii unor legi specifice, a sistemului fonologic latinesc, se produsese chiar pînă în sec. V-VI; se anulase asimetria sistemului vocalelor românești prin diftongarea lui *e* deschis în *ie* (*perī*)³⁴. Se dezvoltaseră formele specifice *ă* și *î*, dar sistemul (cu o identitate de acum specifică) își va continua organizarea sa printr-o serie de alte fenomene și reorganizări: dezvoltarea diftongilor ascendenți *ea* și *oa*,

³³ M. Grammont, 1933: 167.

³⁴ Cf. Al. Rosetti, 1960/I: 64 ș.u.

apoi a celor descendenți, în baza semivocalelor *i* și *u*, completarea valorilor lui *i*, definitivarea opozițiilor consonantice etc.

2. În etapa a doua, sistemul gramatical, care își începuse încă din prima perioadă constituirea, dar mai mult ca o prelungire în consecințe a organizării sistemului fonologic, se definitivează prin regularizarea specifică a flexiunii și prin constituirea unei relative identități a sistemului relațiilor sintactice. Se organizează și îmbogățește în permanență sistemul lexical. Datorită unor condiții istorice particulare, cele mai multe din limbile indo-europene vii cunosc o permanentă frământare a sistemului (mai ales la nivel fonologic și lexical), prin dezvoltarea unei accentuate opoziții între limbă și vorbire, o dată cu apariția (sau reliefa) unor diferențieri dialectale (geografic-teritoriale și sociale), și prin desfășurarea unor multiple și variate raporturi culturale. În condițiile păstrării conștiinței apartinerii la același neam, precum și datorită caracterului permanent al contactelor dintre populația românească din diferite regiuni ale spațiului geografic locuit fără întrerupere, limba română s-a păstrat în general mai unitară. Interferența unor factori extralingvistici a determinat, totuși, o diferențiere dialectală care se va accentua în epoca următoare, prin dezvoltarea inegală a celor patru dialecte, o dată cu intrarea dialectului daco-român pe drumul constituirii sale în limbă de cultură.

3. Etapa a treia începe prin distanțarea unui dialect de celelalte cărora li se impune printr-un proces de definitivare și apoi de rigidizare a *normei* care, după ce mediază între limbă și vorbire, în aspirația de stabilire a unui echilibru desăvârșit, tinde să se substituie sistemului. Procesul este deosebit de complex, de lungă durată (de fapt nu e niciodată încheiat), implicând diferite direcții, nu puține dintre ele contradictorii. Norma care se impune ca limbă literară (numită și limbă de cultură), aspect exponențial, supradialectal, al limbii naționale încearcă o echilibrare și o extindere conștientă, dirijată, a sistemului (sau a unui sistem). Prin aceasta iau naștere o serie de contradicții, între tendința de nivelare a diferențierilor dialectale și tendința de menținere a individualității dialectelor (fenomenul se verifică mai ales în Italia) între evoluția „firească” a limbii și tendința de frînare a acestei evoluții (mai ales când

„propagatorii” ei nu țin seama de dinamica limbii, ca în cazul diferitelor orientări puriste (Academia della Crusca din Italia sau latinismul sau românismul lui A. Pumnul la români). Situația limbii române e întrucâtva particulară. Dialectul daco-român s-a distanțat de celelalte, fără a li se impune, urmînd o evoluție proprie, în timp ce dialectele sud-dunărene au fost frîmate în evoluția lor „românească” de puternica influență a limbilor vecine, toate neromanice, și de poziția lor socială și culturală subordonată. În interiorul dialectului dacoromân apoi, limba literară s-a constituit prin colaborarea tuturor graiurilor, ceea ce favorizează procesul de reunificare a sistemului limbii, pe o treaptă superioară acum, tinzînd la anularea distanței dintre limba populară și limba cultă, fără provocarea unor contradicții în interiorul limbii naționale. O anumită tendință de diferențiere este determinată, dar mai mult din exterior, după 1940, de prezența unor granițe statale.

Cît privește structura internă a sistemelor limbii, în această a treia etapă se accentuează procesul de simplificare a flexiunii, de abstractizare prin extinderea mijloacelor gramaticale în locul celor lexicale, a mijloacelor sintactice în locul celor morfologice etc. Nivelul fonologic rămîne în general inatacabil. Nivelul lexical devine mereu mai bogat și mai complex. Registrul funcțional al limbii se lărgeste și se nuanțează mereu prin organizarea ei stilistică tot mai amplă. Totodată literatura artistică, cu un rol deosebit de important, alături de publicistică, în reunificarea, prin normă, a limbii naționale, pînă la atingerea unui anumit nivel de perfecționare și abstractizare, constituindu-și un limbaj specific începe să submineze echilibrul devenit (sau tinzînd să devină), într-un anumit sens, inert al limbii literare, care ambiționează confundarea cu sistemul și frînarea evoluției sale. În felul acesta limbajul literaturii, sfărîmînd granițele temporale și dialectale ale limbii, recîștigă un rol activ în declanșarea unei noi dinamici a acesteia.

B. Geografia limbii

Lăsînd la o parte viziunile mitologice (legenda turnului Babel) sau teologice (a descendenței tuturor limbilor dintr-o limbă comună:

ebraica), problema originii diversității limbilor a intrat în atenția lingvisticii mai ales în secolul al XIX-lea, prin întemeietorii metodei comparativ-istorice mai întâi, prin școala naturalistă apoi, prin cea a neogramaticilor ș.a.m.d. În secolele anterioare, mai ales filosoful Leibniz se distinge printr-o concepție mai sistematică și prin elaborarea unei teze genealogice mai realiste. El abandonează ideea descendenței limbilor din ebraică, vorbind de o limbă originară mult mai veche, „adamică”. El elaborează un sistem genealogic prin care anticipă teorii ulterioare. El identifică în genealogia limbilor două ramuri principale: grupurile *aramic (semitic)* și *iafetic*, din care au descins alte două ramuri: *celtic* și *scitic*. Din subgrupul celtic fac parte, apoi, *greaca*, *latina* și *germana*, iar din cel scitic, *fineza*, *turca*, *mongola*, *slava*.

Întemeietorii metodei comparativ-istorice vor formula teoria înrudirii genetice a limbilor, dând o interpretare mai exactă descendenței și diversității lor. Metoda se impune ca instrument principal pentru cunoașterea genealogiei limbilor și pentru descrierea limbilor-bază. Pe fondul concepției sale naturaliste, A. Schleicher elaborează, în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, o primă teorie complexă despre diversificarea progresivă a limbii indo-europene primitive, sub forma unei reprezentări naturaliste – *teoria arborelui genealogic*: dintr-un trunchi comun – limba de bază, indo-europeana primitivă, se desprind ramuri principale care dezvoltă la rândul lor alte ramuri, secundare ș.a.m.d.

Diversitatea idiomurilor rezultă din sciziunea limbilor de bază, determinată de acțiunea a diverși factori, mai ales extralingvistici. Teoria rămâne, în esența ei, o interpretare realistă, chiar dacă relativ simplificatoare și incompletă; se ignoră, de exemplu, existența unei tendințe spre unificare, mai accentuată în anumite perioade, mai slabă în altele, dar permanentă. Pe de altă parte, teoria nu poate explica diversitatea tipologică a limbilor, ale cărei origini, de altfel, A. Schleicher le situează în preistoria lor. În concepția sa, cele trei tipuri morfologice pe care le identifică în marea diversitate de structură a limbilor: *izolant*, *aglutinant*, *flexionar*³⁵, reprezintă tot atâtea stadii în evoluția spre perfecțiune.

Combătînd teoria arborelui genealogic, J. Schmidt elaborează teoria *valurilor (a undelor)*, care explică diversitatea limbilor prin apropierea sau depărtarea geografică a popoarelor care le vorbesc, în strînsă legătură cu procesul inovațiilor lingvistice și de răspîndire (în valuri) a acestora. În această concepție – dezvoltată în mod independent și de Hugo Schuchardt – inovațiile – cauză principală a diversificării – se propagă asemenea undelor; sînt, de aceea, mai puternice în centrul producerii lor și slăbesc pe măsura îndepărtării de el. Extinsă pe un teritoriu mereu mai vast, limba primitivă dezvoltă deosebiri interne tot mai accentuate, în zonele mai îndepărtate păstrează structuri mai arhaice, în timp ce în zona unde s-a produs inovația evoluează cu mai multă repeziciune. Totodată, prin extindere spațială, continuitatea limbii se rupe, din diverse cauze, omogenitatea ei se reduce, zonele îndepărtate cîștigă autonomie și încep să inoveze în mod independent. Așa se ajunge ca limbile aflate la mai mare distanță să fie – după cum observă J. Schmidt – mai deosebite între ele decît cele apropiate, indiferent de relațiile lor genetice: germana este mai apropiată de limbile slave și mai deosebită de iraniană. În același sens vor dezvolta teoria *ariilor laterale*, în studiul dialectelor unei limbi, J. Gilliéron și, în interpretarea specificului limbilor romanice, M. Bartoli.

Contrar naturalismului profesat de A. Schleicher, psihologismul etnolingvistic al lui H. Steinthal (1823-1899) și W. Wundt (1823-1920)

³⁵ Vezi Al. Graur, L. Wald, 1977: 102.

explică diversitatea limbilor prin modul specific fiecărui popor de a percepe și exprima în limbă realitatea care îl înconjoară. Respingând clasificarea morfologică tradițională, Steinthal propune o nouă grupare structurală a limbilor, al cărei criteriu să fie interpretarea raportului dintre *sunset* și *idee*, dintre *conținut* și *formă*; în dezvoltarea acestui raport se manifestă cel mai evident formele specifice în care se realizează, în limbile particulare, relația dintre esența generală a limbii și spiritul fiecărui popor. În concepția sa există două mari categorii de limbi, fiecare cu câte alte două subcategorii.

1. *limbi fără formă*, care nu cunosc distincția dintre conținut și formă, exprimând în mod analitic diferitele categorii gramaticale. Dintre acestea, unele se caracterizează prin juxtapunerea cuvintelor-radical (birmana, siameza), altele, prin modificări ale cuvintelor (limbile polineziene, amerindiene, uralo-altaice);
2. *limbi cu formă*, care cunosc distincția între conținut și formă; acestea se subdivid în limbi caracterizate prin juxtapunere (chineza) și limbi care exprimă diferite categorii gramaticale prin modificări ale cuvintelor (la nivelul rădăcinii sau al morfemelor): limbile semitice, vechea egipteană, limbile indo-europene vechi etc.³⁶

W. Wundt păstrează clasificarea tradițională, o pune, însă, în legătură cu dezvoltarea psihicului popoarelor și cu relația dintre limbă și gândire. Cele trei tipuri morfologice reflectă, în concepția sa, evoluția în paralel a limbii, gândirii și psihicului: limbile *izolante* s-ar situa pe treapta dezvoltării reprezentărilor globale asupra realității, cele *aglutinante*, pe treapta analizei și reunirii reprezentărilor, iar cele *flexionare* pe treapta generalizării reprezentărilor și a constituirii noțiunilor³⁷.

Fenomenul este foarte complex și, de aceea, nu poate fi interpretat unilateral. Diversificarea internă a limbilor pînă la transformarea „dialectelor” inițiale în idiomuri cu identitate proprie își are fără îndoială punctul de plecare în scindarea limbii-bază (care devine limbă-bază),

determinată de condiții diferite, extralingvistice: istorice, politice, culturale etc., în strînsă legătură cu o serie de factori lingvistici, între care inovațiile și răspîndirea lor au rolul cel mai activ. Această scindare, dacă nu intervin factori unificatori (sau reunificatori), este ulterior adîncită de acțiunea unor alți factori: izolarea de limba de bază, contactul cu alte limbi, apoi dezvoltarea specifică a funcționalității limbilor în interiorul comunităților socio-lingvistice cărora le servesc de instrument de comunicare, cînd au o influență considerabilă și o serie de date psihosociale.

*
*   *

Sporadic și concomitent cu observații privind diversitatea limbilor, s-au făcut referiri și la aspectele dialectale ale lor de-a lungul întregii istorii a constituirii lingvisticii, începînd încă din Antichitate. În China, la începutul mileniului nostru, filologul Yang Siung (sec. I î.e.n. - sec. I e.n.) alcătuiește o lucrare consacrată vorbirii dialectale: *Fang Ien (Vorbiri locale)*. În Evul Mediu, filologii arabi alcătuiesc dicționare de sinonime în baza unui vast material dialectal. Tot pe material dialectal se sprijină Mahmud al-Kasgari în elaborarea lucrării sale *Dīwān lugāt at Turk (Divanul limbilor turce)*, considerată prima gramatică comparată a limbilor turce³⁸. În Europa, la începutul Renașterii, Dante dă, în *De vulgari eloquentia*, o primă imagine a dialectelor italiene, luate în discuție în legătură cu necesitatea constituirii unei limbi literare naționale care să înlocuiască latina. La români, D. Cantemir face, în *Descriptio Moldaviae* (1714), observații interesante asupra graiului moldovenesc, asupra aspectelor dialectale în zonele de graniță, luînd în considerație și o serie de factori sociali în explicarea diferențelor lingvistice.

Ca obiect specific de cercetare, limba vorbită intră în atenția lingvisticii aproape concomitent cu constituirea ei ca știință autonomă. În prima jumătate a sec. al XIX-lea, J. Grimm urmărește, în *Deutsche*

³⁶ Al. Graur, L. Wald, 1977: 110.

³⁷ Al. Graur, L. Wald, 1977: 111.

³⁸ Al. Graur, L. Wald, 1977: 31.

Grammatik (1819), istoria limbii germane pe baza unui amplu material dialectal, dînd totodată „prima descriere sistematică a unui grup de dialecte”³⁹. Naturalismul lingvistic apoi, mai ales prin lucrarea lui Schleicher: *Handbuch der litavischen Sprache* (1856), și neogramaticii deplasează centrul atenției de la limbile clasice la cele vorbite. Pași decisivi în îndreptarea cercetării lingvistice către realitatea dialectală a limbilor se fac, însă, doar spre sfîrșitul secolului. Prin studiile sale *Saggi ladini* (1873), *Schizzi franco-provenzali* (1878) și mai ales *L'Italia dialettale* (1882-1885), publicate toate în prima revistă de dialectologie, „Archivio glottologico italiano” (fondată de el în 1873), G. I. Ascoli (1829-1907) întemeiază dialectologia romanică. Abatele P. Rousselot (1846-1921), care publică, în 1891, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin*, stimulează dezvoltarea dialectologiei prin întemeierea *foneticii experimentale*. După ce publicase în 1880 un *Petit atlas phonétique du Valais roman (sud du Rhône)*, concomitent cu un fascicul din *Sprachatlas von Nord-und Mitteldeutschland*, realizat de G. Wenker, J. Gilliéron devine, prin *L'Atlas linguistique de la France* (1902-1910), întemeietorul *geografiei lingvistice*, pasul definitiv în constituirea unei dialectologii științifice. În aceeași perioadă A. Meillet extinde metoda la studiul indo-europenei primitive. În *Les dialectes indo-européens* (1908) el încearcă să dea o descriere a configurației dialectale a unei ipotetice indo-europene comune. Metoda este extinsă tot acum și la studiul dialectelor limbii române (început anterior, de B. P. Hasdeu mai ales), de către G. Weigand, care publică în 1909 *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*. Dialectologia științifică românească își adaugă apoi printre întemeietorii ei pe Iosif Popovici (1876-1928), care publică două studii monografice: *Rumaenische Dialekte. I. Die Dialekte der Munten und Pădureni im Huniader Komitat*, Halle, 1905 și *Dialectele române (Rumaenische Dialekte) IX. Dialectele române din Istria*, 1909-1914 și Ov. Densușianu, prin monografia *Graiul din Țara Hațegului*. O vor dezvoltă în deceniile următoare Tache Papahagi (1892-1977), S.

³⁹ Al. Graur, L. Wald, 1977: 86.

Pușcariu (1877-1948), prin *Studii istroromâne*, mai ales, și prin inițierea și pregătirea alcătuirii *Atlasului lingvistic român*, ale cărui prime volume au fost elaborate de Emil Petrovici (1899-1968) și Sever Pop (1901-1961) și a ajuns acum la volumul al VII-lea, consacrat verbului.

*
*   *

Considerînd limbajul vocal articulat cea mai arhaică moștenire a umanității, E. Sapir observa totodată că două sînt particularitățile sale în cel mai înalt grad revelatorii: universalitatea extinderii la toate comunitățile umane, fără excepție, indiferent de treapta de civilizație pe care s-ar afla (în sincronie sau în diacronie) și universalitatea diversității limbilor prin care el se concretizează, în funcție de aceste comunități.

Istoria limbilor înseamnă constituirea ca sisteme semiotice distincte și evoluția lor ulterioară, prin desfășurarea unui proces permanent de diversificare și unificare. Constituția unei limbi își are originea în diversificarea unui sistem precedent. Evoluția ei se caracterizează prin dezvoltarea unei antinomii neîntreprute, care își poate modifica doar ponderea și intensitatea, între două tendințe: (a) spre unitate, (b) spre diversitate. Cu alte cuvinte, limba se află prinsă, în fiecare moment al istoriei ei, în sfera de acțiune a două forțe contrarii: una centrifugă, de diversificare, și alta centripetă, de unificare. Presiunea celor două forțe se desfășoară în interiorul raportului *limbă - vorbire*, cu intervenția într-o a treia perioadă din evoluția limbilor, a *normei*. Predomină (sau chiar se impune) una sau alta din cele două tendințe interne, în funcție de o serie de factori externi, extralingvistici: geografici, istorici, social-politici, psihologici, culturali etc.

Fenomenul cunoaște două grade de intensitate și extindere, nu totdeauna clar distincte, cu consecințe diferite:

1. desfacerea unei limbi, relativ unitare, în mai multe dialecte; prin dezvoltarea particularităților specifice, devin sisteme semiotice cu o proprie identitate. Astfel, în lingvistica romanică se impune tot mai mult teza potrivit căreia identitatea diferită a limbilor

romanice actuale își are punctul de plecare în diversificarea dialectală a latinei populare. Se interpretează la fel constituirea limbilor indo-europene, cu deosebirea că de la Meillet încoace se pune sub semnul întrebării existența unei limbi indo-europene primitive unitare. Cu alte cuvinte, procesul de diversificare s-a accentuat înainte ca grupul dialectelor indo-europene primitive să fi ajuns la un stadiu de unitate.

2. diversificarea internă a unei limbi în mai multe dialecte sau graiuri care nu ajung să-și contureze o proprie autonomie și identitate în raport cu limba de bază. Situațiile pot fi două:

a. dialectele își opresc evoluția către statutul de limbă autonomă, datorită mai multor cauze:

- prin sufocarea lor, conștientă sau nu, de către mediul lingvistic străin, în care o comunitate de vorbitori nu-și poate dezvolta, din diferite motive social-politice, o cultură proprie: este acesta, de exemplu, cazul dialectelor sudice ale limbii române;
- prin impunerea hegemoniei unui dialect asupra celorlalte, ceea ce are drept consecință o frînare a dezvoltării culturale a acestora din urmă; e cazul dialectului toscan care s-a impus ca bază a limbii literare italiene, ridicându-se la „autoritatea” de limbă națională;

b. dialectele se apropie unele de altele într-un proces de constituire a unei noi unități lingvistice, determinat de influența limbii literare, în strînsă legătură cu dezvoltarea învățămîntului și culturii, cu extinderea mijloacelor mass-media. În cazul discontinuității teritoriale a unor dialecte, acestea se spropie unele de altele mai ales prin menținerea vie a conștiinței apartenenței la aceeași limbă și cultură precum și prin păstrarea unor contacte strînse, fie și numai culturale.

Așadar, interpretarea diversificării limbilor în sensul celor două grade de intensitate și extindere implică distincția *dialect* - *limbă*, concepută în mod divergent în lingvistica secolului nostru. Unul și același idiom este considerat de unii interpreți *limbă*, de alții, *dialect*. Așa s-a

întîmplat cu limbile *sardă* și *catalană*, de exemplu, trecute la un moment dat (nu numai din considerente științifice, e drept) între dialectele limbii italiene și, respectiv, spaniole. Așa s-a întîmplat cu dialectele sud-dunărene ale limbii române sau cu subdialectul ei moldovean vorbit în Republica Moldova, interpretate, adesea ca limbi romanice autonome.

Pentru unii lingviști (P. Meyer sau G. Paris) nu există decît limbi: dialectele sînt creații artificiale, arbitrare, abstracții ale lingviștilor. Pentru școala neolingvistică (prin M. Bertoni dar mai ales prin G. Bonfante) nu există limbi ci dialecte sau mai exact limbi mixte, ansambluri *complexe* și complicate de vorbiri individuale. În concepția lui F. de Saussure, distincția dintre dialect și limbă este doar cantitativă și nu de natură⁴⁰.

Fără a ignora caracterul labil al distincției, lingvistica secolului al XX-lea a încercat totodată (și încearcă în continuare) să stabilească o serie de criterii în baza cărora un idiom să poată fi interpretat ca *limbă* sau ca *dialect*. Criteriile sînt unele lingvistice, altele, extralingvistice:

Criterii lingvistice

1. *Geneza și structura*; în funcție de acest criteriu, sînt dialecte idiomurile care au aceeași origine și prezintă mari asemănări la nivelul structurii gramaticale mai ales și al fondului principal lexical. Sînt limbi idiomurile care, dezvoltîndu-se sau nu dintr-o aceeași limbă-bază, se diferențiază între ele nu numai la nivel fonetic sau al vocabularului, în general, dar și prin structura gramaticală și organizarea și componența fondului principal lexical. Așa, de exemplu, în baza acestui criteriu sînt dialecte ale limbii italiene idiomurile *piemontez* și *toscan* sau *lombard* și *calabrez*, dar este o limbă romanică aparte *sardă*. Și tot așa, prin origine comună și prin comunitate de structură în primul rînd, idiomurile *aromân*, *meglenoromân* și *istroromân* sînt dialecte ale aceleiași limbi române comune din care s-a dezvoltat și dialectul *dacoromân*.

⁴⁰ Op. cit., p. 264, 278.

2. *Înțelegerea reciprocă a vorbitorilor*; sînt dialecte și nu limbi idiomurile care permit vorbitorilor lor să se înțeleagă între ei, folosind fiecare propriul său idiom. Vorbitorii dialectului meglenoromân, de exemplu, se pot înțelege fără dificultăți cu vorbitorii oricăruia din celelalte trei dialecte ale limbii române, dar nu se pot înțelege cu vorbitorii de limbă franceză, spaniolă etc.

3. *Existența verigilor intermediare*; în baza acestui criteriu, care implică, însă, o condiționare extralingvistică: continuitatea teritorială, se interpretează ca dialecte ale aceleiași limbi (chineză, de exemplu) idiomuri care, datorită distanțelor, ajung să se deosebească între ele pînă la a crea impresia unor limbi diferite. Prin identificarea asemănărilor cu idiomul imediat vecin și prin accentuarea progresivă a acestor asemănări pe măsura trecerii de la un idiom vecin la altul se confirmă statutul de dialecte. În baza aceluiași criteriu, deosebiriile dintre dialectul dacoromân și dialectele sud-dunărene, chiar în afara continuității teritoriale, slăbesc în favoarea asemănărilor, dacă se confruntă între ele dialectele sudice, trecînd de la cel aromân la cel meglenoromân și apoi la cel istroromân, iar prin acesta (dar nu numai prin el) la graiurile dialectului dacoromân.

4. *Perspectiva contopirii*; se consideră dialecte idiomurile care se înscriu la un moment dat, în mod convergent, într-un proces de atenuare a deosebirilor între ele și față de limba în devenire național-unitară; sînt limbi idiomurile care, pe măsura avansării în timp, diverg tot mai multe unele de altele. Astfel, mai ales după realizarea unității politice, dialectele limbii italiene își sting tot mai mult diferențele sub influența limbii literare. Se sustrage, însă, acestui proces limba sardă.

Criterii extralingvistice

1. *Relația limbă-stat*; criteriul este mai degrabă un factor care explică accelerarea procesului de transformare a unui dialect în limbă, prin ridicarea sa la rangul de idiom oficial. Constituirea statului poate accentua un proces de diversificare dar nu-l poate provoca; constituirea

statului San Marino nu a dus la dezvoltarea unei limbi autonome deosebită de italiană. Limbilor intrate deja în procesul de constituire a unei identități proprii, organizarea statală le favorizează și grăbește diversificarea funcțiilor precum și stingerea deosebirilor dialectale interne.

2. *Funcțiile limbii*; mai ales prin ridicarea la rangul de idiom oficial, dialectele se impun ca limbi, dezvoltînd un amplu registru funcțional; sînt limbi idiomurile care, pe lîngă funcțiile intrinseci: denotativă, expresivă, poetică etc. își afirmă o serie de funcții explicite, cea de instrument de cultură în primul rînd, prin extinderea sa la toate nivelele instituționale: școală, presă, literatură, radio-televiziune etc.

3. *Subordonarea*; stă în legătură cu dezvoltarea funcțională și este condiționată de relația limbă-stat; sînt dialecte idiomurile care se află într-o poziție ierarhic inferioară în raport cu un altul înrudit, cu funcție reprezentativă pentru o întreagă comunitate etnică.

4. *Conștiința vorbitorului*; sînt dialecte idiomurile în legătură cu care vorbitorii au conștiința că se subsumează unei aceleiași limbi, în baza conștiinței apartinerii la aceeași unitate etno-lingvistică; e cazul idiomurilor germane din Transilvania sau al celor românești din sudul Dunării etc.

Interpretarea distincției *limbă - dialect*, în multe cazuri relativă, și mai ales definirea cît mai proprie realității lingvistice (și socio-lingvistice) a diferitelor idiomuri implică cel puțin două premise teoretice și metodologice fundamentale:

1. Definirea, cît de relativă, a unui idiom ca *dialect* sau ca *limbă* nu se poate sprijini pe un singur criteriu, ci numai prin coroborarea mai multora, prioritatea trebuind acordată cînd celor lingvistice (cel mai adesea), cînd celor extralingvistice. Un criteriu poate avea, însă, o pondere mai mare în raport cu celelalte, în legătură cu condițiile particulare în care funcționează un idiom anumit.

Astfel, criteriul genetico-structural fixează un prim cadru, indispensabil interpretării, dar nu și suficient. Originea comună a două idiomuri nu poate spune nimic despre statutul lor lingvistic iar

asemănările de structură lasă drum deschis unor concluzii subiective, de vreme ce nu pot fi supuse unor măsurători exacte, în baza cărora să se stabilească până la ce grad de asemănare idiomurile sînt dialecte și de la ce grad de deosebire ele devin limbi. În baza acestui criteriu, V. Polak⁴¹ consideră, prin variantele lor populare, dialecte slave idiomuri precum ceha, slovaca, poloneza, rusa, sîrbo-croata, interpretate în mod curent ca limbi autonome. Criteriul înțelegerii reciproce este subiectiv și variază de la limbă la limbă; considerat în general el este inefficient; un piemontez se înțelege mai greu cu un sicilian decît un rus cu un bulgar. Calitatea de dialecte a celor două idiomuri italiene este probată, însă, de criteriul verigilor intermediare, în asociere cu cel genetic-structural și cu altele. Criteriul verigilor intermediare apoi, cel al perspectivei contopirii și cel al subordonării pot fi invocate mai ales (dacă nu chiar exclusiv, cel puțin pentru unele limbi) în condiții de continuitate teritorială. Dialecte izolate precum cele românești din sudul Dunării, cele germane din Transilvania sau cel italian din Corsica nu „se varsă” în albia limbii naționale. Pentru aceste situații A. Martinet și R. Tudoran⁴² introduc conceptele de *dialecte de convergență* și, respectiv, *convergente* sau *tipice*, pentru cele din interiorul teritoriului de limbă comună, și dialecte *de divergență*, *divergente* sau *atipice*, pentru dialectele izolate prin discontinuitatea teritorială. Se caracterizează prin perspectiva contopirii cu dialectul ierarhic superior, devenit reprezentativ pentru limba națională numai dialectele convergente. Statutul lingvistic al dialectelor divergente îl poate releva sau întări conștiința vorbitorilor; pentru dialectul italian vorbit în Corsica sau pentru cele românești vorbite în sudul Dunării sau pentru cele germane vorbite în Transilvania, conștiința apartenenței la limbile respective a determinat mai ales rezistența lor în medii lingvistice nefavorabile dar și o relativă apropiere de limba națională comună; e cazul mai ales al dialectului corsican. Transformarea relației limbă - stat din cauzalitate în criteriu și argument mai degrabă viciază interpretarea științifică a fenomenului lingvistic, mai ales datorită interferenței

factorului politic. Faptul că populația bască nu s-a constituit într-un stat autonom nu poate infirma caracterul de limbă al idiomului basc. Considerarea ca limbă autonomă a limbii române vorbite în Republica Moldova numai pentru că este întrebuințată într-un teritoriu constituit în stat exterior României este contrazisă de toate celelalte criterii, cel genetico-structural în primul rînd, ca și de situația altor limbi a căror întrebuințare depășește granițele politice ale statelor: spaniola, italiana, engleza, franceza, germana etc.

2. Distincția *dialect* - *limbă* are caracter dialectic, este relativă și nu total indiferentă la idiomul luat în considerare și nici independentă de o serie de factori extralingvistici. Toate idiomurile sînt, într-o primă etapă a istoriei lor, dialecte, dar nu toate dialectele rezultînd din diversificarea unei limbi comune, un timp relativ omogenă, ating nivelul de limbă. În acest sens, ideea lui A. Brun, cu punct de plecare în Saussure, este fundamentală pentru orientarea interpretării acestei distincții: „Între *limbă* și *dialect* nu există diferență de natură, ci mai degrabă diferență de destin. O limbă nu este, adesea, decît un dialect care a reușit”⁴³.

Apariția unor noi idiomuri este condiționată de destrămarea sistemului unei limbi anterioare. Cîtă vreme destrămarea acelei limbi nu atinge o anumită limită care să-i anuleze identitatea cu sine însăși și s-o facă, de aceea, inutilizabilă în comunicare, idiomul i se subordonează ca dialect. Pe măsura evoluției în timp, limba de bază iese din circulație lăsînd loc noilor idiomuri care-și construiesc propriul sistem. Destinul acestora este descris de o serie de factori extralingvistici: destrămarea unui imperiu, dezvoltarea în izolare a unor mici organizații statale, ca în feudalismul european, eliberarea de sub dominație colonială, formarea statelor naționale, dezvoltarea civilizației materiale și spirituale etc., dar și de o serie de factori lingvistici: caracterul mai închis sau mai deschis în fața influențelor, o anumită orientare în construirea noului echilibru al sistemului, varietatea redusă sau mai amplă a idiomurilor în care s-a diversificat limba primitivă etc.

⁴¹ Apud Graur et al., 1971: 424.

⁴² Cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu, 1977: 22.

⁴³ Apud Matilda Caragiu-Marioțeanu et al., 1977: 23.

Interpretarea ca *limbă* sau ca *dialect* a două sau mai multe idiomuri înrudite depinde de realizarea sau nu a atributelor enunțate mai sus: comunitate sau identitate proprie de structură gramaticală în primul rând, registru funcțional restrâns la funcțiile implicite (denominativă, expresivă etc.) sau amplificat până la dezvoltarea limbii literare și a limbajului artistic, constituirea în reprezentant al limbii naționale sau subordonarea față de aceasta evoluind spre contopirea cu ea etc.

Când idiomul întrunește în mod pozitiv aceste atribute, are o identitate proprie, mai ales sub aspectul structurii gramaticale, dezvoltă un amplu registru funcțional, inclusiv funcția de limbă de cultură și cea de limbaj artistic, reprezintă lingvistic o entitate națională, el este *limbă*. Când nu le întrunește, este *dialect* al idiomului care „a reușit” în procesul său de devenire. Este acesta cazul, de exemplu, al dialectelor limbii italiene care au rămas ca atare, subordonându-se dialectului toscan devenit reprezentant al întregii comunități etno-lingvistice (cu excepția Sardiniei) și, în consecință, impunându-se ca limbă de cultură și confundându-se în același timp cu limba italiană națională.

O situație relativ deosebită caracterizează limba română. Datorită unor condiții lingvistice defavorabile, idiomurile românești sud-dunărene au rămas la stadiul prim al diversificării limbii române comune (fără a rămâne total neschimbate), nedevenind limbi autonome, dar nici anulându-și distincțiile dintre ele și nici dispărând, cu toată adversitatea mediului lingvistic străin. Dialectul dacoromân, în schimb, a evoluat către un sistem semiotic cu o identitate distinctă între limbile romanice moderne. După ce a cunoscut un al doilea proces de diversificare – în graiuri (sau subdialecte și graiuri) –, a intrat într-o fază de reunificare, pe o nouă treaptă, prin dezvoltarea funcției de limbă de cultură și a calității de limbă națională.

Alte idiomuri își afirmă calitatea de *limbi* prin imposibilitatea subordonării lor față de orice altă limbă înrudită, care „a reușit”, datorită divergențelor prea mari de la nivelul structurii gramaticale. Chiar dacă nu și-au putut, din motive extralingvistice, dezvolta registrul funcțional până la desfășurarea funcției de limbă literară, aceste limbi se impun ca unici reprezentanți lingvistici ai unor entități naționale și ai unor culturi

care-și cer dreptul la independență. Este cazul limbii sarde, al limbii retoromane, al celei basce, al celei catalane etc.

În strânsă legătură cu caracterul arbitrar al semnului lingvistic și totodată cu nevoia de motivare a lui simțită de vorbitor, în strânsă legătură cu relația dintre limbă și comunitatea socio-lingvistică, circumstanțele (considerate frecvent și cauze) principale ale diversificării sau ale unificării idiomurilor sînt reprezentate de doi factori generici: *spațiul* și *timpul*. F. de Saussure îi situa în opoziție, considerînd timpul cauza principală a diversificării limbilor iar spațiul condiția apropierei lor. Dar atît spațiul, cît și timpul acționează, de fapt, în amîndouă sensurile. Spațiul nu este o cauză (sau condiție) în sine. El acționează prin dimensiunile sale și prin continuitate sau discontinuitate. Continuitatea în același spațiu a unei populații păstrează unitatea sistemului și o întărește. Discontinuitatea spațială „necontrolabilă”, apoi, timpul acționează în sensul accentuării procesului de diversificare prin întărirea forțelor centrifuge. Pe o întindere spațială redusă, în schimb, și „controlată”, timpul acționează în sensul nivelării diferențierilor, prin întărirea forțelor centripete.

Astfel, discontinuitatea teritorială a determinat constituirea celor patru dialecte ale limbii române comune: *dacoromân*, în nordul Dunării, *aromân*, *meglenoromân* și *istroromân*, în sudul Dunării. Pe de altă parte, continuitatea teritorială și a contactelor între populațiile românești, aflate de-a lungul istoriei, sub administrații politice diferite, mărginite de granițe statale artificiale, a asigurat o accentuată unitate dialectului dacoromân dezvoltat în limbă de cultură și de stat, precum și păstrarea la un nivel ridicat a asemănărilor cu dialectele sud-dunărene.

Prin intervenția „controlului”, desfășurarea liberă a procesului de diversificare este măcar relativ limitată. Factori de ordin politic sau cultural pot orienta, conștient sau numai subconștient, într-un sens anumit evoluția antinomiei dintre cele două tendințe: spre unificare și spre diversificare. Așa se explică marea unitate a limbii spaniole, cu toată imensa ei expansiune, sau a limbii franceze, împotriva extinderii și a discontinuității ei teritoriale. Se înțelege că există deosebiri „dialectale” între franceza pariziană, de exemplu, și cea canadiană sau algeriană, dar,

în esența ei, limba își păstrează identitatea cu ea însăși (mai ales sub aspectul normat, de limbă de cultură).

Organizarea dialectală a limbii

Cum am văzut mai sus, după impunerea unui dialect asupra celorlalte, pe care și le subordonează lingvistic și socio-cultural, acesta preia asupra sa două funcții fundamentale:

- a. de instrument de cultură, devenind limbă literară și impunându-se ca normă generală în desfășurarea raportului dintre limbă și vorbire;
- b. de reprezentant lingvistic al naționalității, devenind limbă națională supradialectală și tinzând la anularea particularităților celorlalte dialecte, de sub influența cărora nu se sustrage în mod absolut.

Fără a lua în considerație idiolectele, care se situează, de fapt, în planul vorbirii individuale (în accepția lui E. Coșeriu, reprezentând particularitățile specifice de vorbire ale fiecărui individ) lingviștii identifică trei sau, mai rar, patru nivele, care se dezvoltă ierarhic unul din altul;

1. *limba națională comună*, cu o variantă populară și cu varianta cea mai îngrijită – limba literară;
2. *dialectele*, cu dezvoltarea unor variante artistice uneori (dialectul sicilian, de exemplu),
3. *graiurile*, cu dezvoltarea frecventă a variantei artistice folclorice.

Lingviștii care consideră organizarea dialectală a limbii pe patru nivele introduc, între grai și dialect, subdialectul.

Graiul este ansamblul constantelor din vorbirea individuală a locuitorilor unei anumite regiuni (uneori destul de restrânse teritorial) care îi fac identificabili ca aparținând acelei regiuni. Lingvistica franceză folosește pentru acest nivel termenul *patois* (corespunzând doar aproximativ românescului *grai*).

Subdialectul este ansamblul constantelor lingvistice specifice mai multor graiuri, de obicei în continuitate teritorială, întrebuințat ca mijloc principal de comunicare în vorbirea cotidiană într-un spațiu geografic-administrativ, ai cărui locuitori au o comunitate mai îndelungată de istorie și tradiții culturale, condiționate de particularități ale desfășurării istoriei unui grup etnic. Sînt subdialecte idiomurile românești *moldo-vean*, *muntean*, *crișean*, *bănățean*, *maramureșan*, considerate și *graiuri* de alți lingviști și chiar *dialecte*.

Dialectul, și prin extindere teritorială, și prin organizarea sistemului său, este cea mai importantă unitate lingvistică teritorială subordonată direct limbii naționale. Este un ansamblu al constantelor subdialectelor sale, organizate în sistem.

Pentru neogramatici, susținători ai caracterului absolut al legilor fonetice, dialectele sînt unități lingvistice bine delimitate, cu granițe precise între ele, descrise de limitele funcționării legilor fonetice. Înaintea alcătuirii primelor atlase lingvistice, francezii Ch. de Tourtoulon și O. Bringuier ajung, în *Étude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl* (Paris, 1876), la concluzia că nu se pot trasa limite exacte între două limbi. Existența unor granițe precise între dialecte este, apoi, infirmată încă de la primele atlase dialectale (G. Wenker). În consens cu P. Meyer, G. Paris trece de la negarea granițelor interdialectale la negarea dialectelor. Pe baza atlasului elaborat cu ajutorul lui Ed. Edmont, *Atlas linguistique de la France*, J. Gilliéron este și mai categoric, negînd în același timp existența legilor fonetice, a limitelor dialectale și a dialectelor înseși. Potrivit concepției sale, în limbă nu există decît cuvinte cu o istorie și o geografie proprie.

După această primă etapă de exagerări negatoare, derivînd în parte și din situarea lingviștilor în opoziție netă față de școala neogramaticilor, geografia lingvistică intră treptat într-o perioadă de clarificări, ajungînd la o interpretare realistă nuanțată a fenomenului dialectal și lingvistic, în general. Dialectul își dezvăluie, în hărțile atlaselor lingvistice, existența

reală prin caracterul specific al sistemului său interior⁴⁴ în raport cu al celorlalte dialecte și cu cel al limbii naționale în varianta ei normată. Identitatea specifică a dialectelor o dau *isoglosele* diferitelor fenomene lingvistice care se suprapun și se adună în constituirea unor arii lingvistice distincte; acestea se manifestă ca atare, distinctiv, în zona centrală a dialectelor. La români, ideea apare mai întâi la B. P. Hasdeu.

Isoglosele sînt linii ideale obținute prin unirea, pe hărți lingvistice, a punctelor care se caracterizează prin manifestarea unui același tratament dialectal al unui fapt de limbă, deosebit de tratamentul la care este supus același fapt în zonele învecinate. Prin aceasta, isoglosele diferențiază ariile dialectale ale unei limbi. Cu deosebire revelatorii și frecvente sînt isoglosele fenomenelor de la nivel fonetic, numite *isofone*; astfel, isofonele tratamentului italian al grupului latinesc *-ct* semnaleză una din distincțiile dintre dialectele vecine piemontez și lombard: *lacte(m) > lăit* (piem.), *lac* (lomb.). Acestora li se adaugă isoglosele fenomenelor morfologice (numite *isomorfe*), lexicale (numite *isolexe*) și mai rar sintactice (numite *isosintagme*). Între dialecte există limite, dar acestea nu sînt rigide și nici nu prezintă treceri bruște. Ele iau forma unor fișii reprezentate de întretăierea mai multor isoglose ale acelorași fenomene lingvistice; cînd aceste fișii se extind pe arii mai mari, ele formează „graiuri de tranziție”, sau mai exact *arii de tranziție*. Aceeași este și desfășurarea lingvistic-teritorială a graiurilor (sau subdialectelor) subordonate dialectelor (sau limbii), doar că acestea reprezintă *variante* ale sistemului dialectelor (sau limbii), nu sisteme autonome.

Limba națională este rezultatul impunerii, în condiții istorice, economice, culturale favorabile, a unui dialect ca reprezentativ pentru o comunitate etno-lingvistică, care cel mai frecvent, nici în epoca modernă, nu se confundă cu comunitatea de stat. Limba națională poate fi sau nu limba oficială. Poate fi singura limbă oficială a statului respectiv (cum

⁴⁴ Ideea apare la Trubetzkoy și A. Martinet; vezi și articolul lui Andrei Avram, *Despre dialectologia structurală*, în volumul „Elemente de lingvistică structurală”, București, 1967: 181-192.

este româna), poate fi limbă oficială alături de altele (franceza, italiana și germana, în Elveția) sau poate fi recunoscută doar ca limbă națională și nu oficială (retoromana în Elveția), sau poate fi limbă națională indiferent de recunoașterea ei ca atare de factorii politici (cum a fost pînă de curînd cazul limbii basce în Spania).

În constituirea sistemului său specific, limba națională poate primi o serie de elemente de la celelalte dialecte și poate pierde o serie din particularitățile sale. Fenomenul este general. Această dinamică se desfășoară în interiorul (și prin intermediul) procesului de dezvoltare a limbii literare, aspectul ei exponențial. Relația dintre limba literară și dialecte este complexă; ea cunoaște în același timp și celălalt sens, al determinării atenuării, pînă la stingerea chiar (ca în cazul majorității dialectelor limbii grecești) a diferențierilor dialectale. Procesul se poate desfășura de la sine, ca o consecință a acțiunii unor factori extralingvistici, între care rol primordial are dezvoltarea culturală și a învățămîntului la nivel de masă, sau poate fi dirijat, cînd nu totdeauna scapă instrumentalizării politice.

Cînd procesul unificării lingvistice se desfășoară de la sine, limba națională înregistrează dezvoltarea în același sens a unei variante populare, paralelă variantei literare. Cînd procesul este dirijat (sau simțit ca atare), ca reacție se fac tentative de întărire a rezistenței dialectale.

Varianta literară a limbii naționale, care se poate dezvolta pe baza unui dialect (sau grai) sau prin colaborarea unui grup de dialecte (sau graiuri: e cazul limbii române), își amplifică în permanență registrul stilistic, descriind un al doilea proces de diversificare socio-culturală, obiectul de cercetare al *stilisticii*.

Condiționat de dezvoltarea poeziei și a concepțiilor despre poezie și artă în general, din sfera limbii literare se va desprinde la un moment dat, aspirînd spre o proprie autonomie și identitate în interiorul limbii naționale, *limbajul poetic*, obiect de cercetare al *poeticii*.

CAPITOLUL V

DIN ISTORIA IDEILOR DESPRE LIMBĂ

Meditația omului asupra limbii este mult mai anterioară interpretării ei propriu-zise. Observațiile sînt la început intuitive și privesc aspecte concrete ale limbii proprii unei comunități etno-lingvistice. Aceasta este *faza preistorică* a lingvisticii, cînd cunoștințele despre limbă sînt implicite în dezvoltarea altor aspecte socio-culturale. Sînt reflectate, în primul rînd, *în* (și *de*) scrierea veche, *hieroglifică*, egipteană și sumeriană, mai întîi.

Scrierea *pictografică* (cea mai veche) nu implică în mod obligatoriu nici cunoștințe, nici observații lingvistice. Transmiterea sau comunicarea unui mesaj se realizează printr-o succesiune de desene mai mult sau mai puțin stilizate. Nu lasă să transpară nimic despre limbajul sonor, vorbit, care nu intervine nici într-un fel în scris. E la fel ca în artele grafice, care își au originea în scrierea pictografică.

În scrierea *hieroglifică*¹, semnelor *ideografice* (*ideogramelor*) – caracterizate printr-o accentuată corelație între planul semantic și cel al

---

¹ În traducere, 'scriere sfîntă' (*hieros*, 'sfînt', *glyphe*, 'gravare'); e păstrată pe pereții templelor, pe morminte, în documente, în piatră mai întîi, apoi în lemn, piele, papirus; e în relief, adesea în culori.

expresiei, prin trimitere directă la planul ontologic² – li se adaugă *fonogramele*, semne care implică în mod necesar recunoașterea și analiza, măcar în parte componentială, a structurilor fonetice – aspectul sonor – ale cuvintelor.

Apariția *fonogramelor* a fost determinată de însăși evoluția *ideogramelor*, devenite cu timpul polisemantice, prin dezvoltarea unor sensuri derivate, metaforice, metonimice, sinecdotice. O ideogramă polisemantică nu mai trimitea, considerată izolat sau chiar în context, prin planul ei semantic, spre un singur obiect din realitatea ontologică, ci spre mai multe sau spre realități abstracte. Așa, de exemplu, în scrierea egipteană, semnul nu mai semnifică doar *r.* (*ra*, 'soare') ci și *h.r.w.* ('lumină a zilei'), *s.s.w.* ('zi a lunii'), *r.k.* ('moment')³. Prin aceasta, una și aceeași ideogramă presupunea și impunea o lectură diferită în funcție de sensurile desfășurate în cadrul întregului lanț sonor. Semnul grafic devine, cu alte cuvinte, *polisemantic* și *polifonic*.

Ieșirea din *polifonie* și *polisemie*, numaidecât necesară pentru înțelegerea fără echivoc a mesajului, se realizează fie anulându-se mai întâi polisemia, cu ajutorul unor *indicatori semantici*, fie anulându-se polifonia, printr-o serie de *indicatori fonici*.

Pentru înlăturarea ambiguității, pentru reducerea sferei semantic-ontologice a semnului la un singur sens, scrierea hieroglifică se servește de niște semne auxiliare, verticale, care dau indicații despre întrebuințarea semnului de bază (în sens propriu sau în alte sensuri) sau despre categoria semantic-morfologică în care trebuie încadrat. Aceste semne, numite de Champollion⁴ *déterminatifs d'espèce*, determinați de

² Prin exprimarea conceptului (de fapt a reprezentării) de *ochi*, de exemplu, se desena stilizat un ochi ; și tot așa, munte , casă , gură , pieptene etc; se exprimau la fel acțiuni: a merge etc.

³ Apud G. Mounin, 1967: 40.

⁴ Jean François Champollion (1770-1832), savant francez, fondatorul egiptologiei. Expune principiile scrierii egiptene în *Scrisoare către dl. Dacier cu privire la scrierea cu hieroglife fonetice* (1822). Postum i se publică, în patru

categorie nu se citeau; ele reprezentau, așadar, un prim pas spre abstractizare și convenționalizare. Acestor determinanți semantici li se adaugă *complementele fonetice* – în aceeași terminologie a savantului francez –, semne secundare care anulează polifonia semnului de bază. Tocmai aceste *fonograme* (complemente fonetice), al doilea pas, uriaș, spre abstractizare analitică, reflectă capacitatea egiptenilor antici, a sumerienilor și a altora, de a interpreta fonetic limbajul vorbit. Selectate dintre ideograme, fonogramele încetează de a mai evoca vizual realitatea sensibilă, trimițând, prin aspectul sonor caracteristic, spre elemente abstracte sau mai ales indicând lectura sonoră a unui semn, virtual polisemantic și polifonic. Fonogramele păstrează din semnul originar (din ideograme), doar aspectul fonetic exprimând o consoană, cele monosilabice, două sau trei consoane, cele bi- și trisilabice. În felul acesta semnul exprimă ca ideogramă sensul 'gură', iar ca fonogramă, consoana *r.*; semnul , sensul 'pieptene' și consoanele *m.n.* Fonogramele se așezau sub ideograme indicând lectura acestora, prin referire la ultima consoană sau la întreaga structură sonoră. Semnul , fonogramă pentru consoana *r.*, situat sub semnul → , precizează lectura ca semn de bază al ideogramei, deci *p.r.* 'casă'. În baza principiului acrofoniei⁵, semnele minoice desemnează, pe lângă obiecte din realitatea sensibilă, și inițiala complexului sonor prin care ele se citesc.

În trecerea spre scrierea fenicienilor, creatori ai alfabetului, definitivat apoi de greci, fonogramele reflectă tocmai desprinderea conștientă de sensul semnelor și desfacerea complexului sonor, în constituenți consonantici: prima consoană + restul, restul + ultima consoană, consoanele interne, consoane + vocale (scrierea minoică). Prin aceste cunoștințe analitice în transpunerea în scris a limbilor vechi (egipteana, sumeriana, akadiana, feniciană, minoică etc.), în strânsă legătură și cu gra-

volume, *Monumentele Egiptului și Nubiei*, apoi o *Gramatică* și un *Dicționar egiptean*, precum și note de călătorie sub titlul *Scrisori din Egipt și Nubia*.

⁵ *Acrofonia* este principiul prin care un sunet se indică prin semnul unui cuvânt care are ca inițială tocmai acel sunet; semnul , pronunțat *pe* și însemnând 'scaun' devine indicator al consoanei *p*.

dul de civilizație al popoarelor respective și cu structura internă a limbilor, inventatorii scrierii se relevă ca fiind interpreți ai limbii, sub aspectul organizării ei și în plan semantic, și în planul expresiei. A. Meillet îi consideră chiar primii lingviști: „Oamenii care au inventat și perfecționat scrisul au fost mari lingviști, ei sînt cei care au creat lingvistica”⁶.

În prima etapă istorică a constituirii lingvisticii, rolul activ îl are tot scrisul, dar într-alt fel și cu alte condiționări. Cunoașterea limbii, pe de altă parte, nu mai este doar implicită, ci trece în comentarii explicite.

Primele observații sînt determinate de o serie de probleme practice concrete ridicate de lectura textelor sau de clarificarea unor monumente literare circulînd pe cale orală. Intervine acum un factor de importanță majoră: factorul social. Pun probleme lingvistice mai ales creațiile față de a căror limbă limba vorbită este mult evoluată. Cauza primă, esențială a acestei discrepante se află în durata, adesea extinsă la cîteva secole și chiar milenii, a unor dinastii. În Egipt, de exemplu, regimul faraonic se prelungește de-a lungul a trei milenii. Spre sfîrșitul perioadei și mai apoi, cercetarea arhivei de documente vechi va pune, mai apoi, scribilor probleme deosebit de complexe pentru lectura lor. Cultura sumeriană se desfășoară cu relativ aceeași limbă scrisă pe o durată de circa patru milenii. În mileniul I î.e.n. devine pentru akadieni, care-i continuă pe sumerieni în ținuturile Mesopotamiei, limbă sacră. În timpul regelui Assurbanipal (cca. 669-633 î.e.n.) al Babilonului încep vaste studii de paleografie și filologie. Se cercetează textele vechi ale sumerienilor în căutarea de informații despre magie. Se alcătuiesc analogii de semne sumeriene, dicționare unilingve și bilingve (sumeriano - akadiene). Se încearcă primele clasificări ale semnelor, pe baze formale sau semantice. Se fac traduceri. Mărturii numeroase despre această prodigioasă activitate filologică se găsesc în biblioteca lui Syrien Rap'anu de la Ugarit (sec. XIV-XII î.e.n.). Ia astfel naștere *filologia*, prima formă de manifestare istorică a studiului limbii, prima etapă în lungul drum, sinuos, al constituirii lingvisticii. Cu o dezvoltare mai puțin

semnificativă la egipteni, sumerieni etc., direcția filologică se situează hotărît la începuturile lingvisticii prin cercetările întreprinse de savanții hinduși și elini.

Gramatica la indieni

La indieni, preocupările lingvistice stau de la început într-o strînsă legătură, de subordonare chiar, cel puțin o vreme, cu viața religioasă, cu civilizația ritualică. În prima fază, nu sînt în nici un fel determinate de scris. Scrierea apare relativ tîrziu, în raport cu cea egipteană, de exemplu, sau cu cea sumeriană. Canoane ritualice specifice interziceau în mod sever transpunerea în scris a imnurilor religioase și chiar a frazelor liturgice.

Prima fază în gramatica indiană este una *normativă*. Canoane rigide ale culturii religioase și conceperea sanscritei ca limbă sacră, perfectă, întrucît era limbă a zeilor, impuneau păstrarea cu religiozitate a formei pure a structurilor lingvistice ale enunțurilor religioase. Se impunea o grijă deosebită pronunțării termenilor și formulelor. Pe acest fond are loc o puternică dezvoltare a foneticii, în sensul fiziologiei și acusticii sunetelor și grupurilor sonore, precum și în cel al organizării prozodice, de o însemnătate particulară în desfășurarea ritualurilor. Se dezvoltă totodată studiul constituenților morfologici și lexicali ai cuvintelor. Perspectiva analitică este, alături de cea normativă, net predominantă. Termenul însuși care definește cercetarea lingvistică, *vyākaraṇa*, înseamnă *analiză*: a sunetelor, a silabelor (unitatea minimală a enunțului lingvistic era silaba; în delimitarea ei rolul principal revenea consoanei), a sufixelor și prefixelor. Pronunțarea incorectă a formulelor rituale ar fi atras — în concepția indiană — anularea valorii ceremoniilor ritualice.

Dezvoltarea direcției filologice a gramaticii hinduse este determinată de caracterul arhaic al sanscritei vedice, limba textelor sacre, care rămîne tot mai departe de sanscrita clasică și mai ales de limba populară, *pracrita*.

⁶ Apud G. Mounin, 1967: 36.

Dintre cele patru colecții de texte vedice, cele mai vechi monumente de limbă și cultură sînt cuprinse în *Rig-Veda*, elaborate probabil la începutul mileniului I î.e.n.⁷. Concepute în scopuri magico-religioase și în sfera unei culturi ritualiste, imnurile se caracterizează printr-o structură lingvistică asupra căreia practica religioasă a lăsat o puternică amprentă; asociațiile sonore, structura metrică, jocul morfemelor, formulele fixe, frazeologia stereotipă etc. sînt accentuate arhaice și reflectă destul de transparent legăturile limbii cu desfășurarea ritualurilor.

Caracterul arhaic se atenuează în celelalte colecții și mai ales în corpul de texte exegetice care li se alătură la un moment dat (*brāhmaṇa*, *āranyaka* și *Upanișadele*). Continuă, totuși, să prezinte dificultăți de transmitere orală și de transpunere în desfășurarea ritualului, ca și mai ales în transpunerea lor în scris, prin secolele VIII -VII î.e.n. și mai târziu. De altfel, dezvoltarea amplă a gramaticii indiene stă în legătură tocmai cu marea prăpastie dintre: (a.) arhaicitatea limbii imnurilor vedice, (b.) sanscrita *Upanișadelor* (secolul VI î.e.n.) și a marilor epopei *Rāmāyana* și *Mahābhārata* (secolul V î.e.n.) și (c.) limba vorbită, *pracrita* (secolul III î.e.n.). Pentru înțelegerea limbii vedice, pentru respectarea întocmai a formulelor ritualice, a structurilor fonetice și prozodice ale imnurilor, *Rigveda* și celelalte colecții trebuiau comentate. Tot așa cum trebuiau comentate zone lingvistice obscure din cele două epopei, elaborate în sanscrita clasică.

⁷ Sub numele general de *Samhitā* (Culegere) sînt adunate cele mai vechi documente (secolele XV - VI î.e.n.) în sanscrita vedică: panegirice versificate adresate principalelor divinități de cult, formule izolate ce trebuiau recitate în timpul ceremonialului, strofe sau grupuri de strofe ce urmau a fi cîntate, incantații, imnuri, fragmente de proză servind de comentariu, ritualuri etc. Cea mai veche culegere de imnuri este *Rig-Veda* (Veda regilor); ea conține peste o mie de imnuri închinare zeilor vedici, care urmau a fi recitate de preotul care săvîrșea sacrificiul vedic. I se alătură *Yajur-veda* (Veda formulelor de sacrificiu), *Sāmaveda* (Veda melodiilor; e redistribuire a materialului din *Rig-veda*) și cea mai recentă, *Atharva-veda* (Veda vrăjilor).

Înscriindu-se într-o îndelungată tradiție (care numără cel puțin 68 de gramatici anteriori lui), în secolele V - IV î.e.n. își desfășoară activitatea cel dintîi mare gramatic al Antichității, „Homer al lingvisticii”⁸, *Pānini*. Gramatica sa, *Astadhyāhyī* (‘Cele opt cărți’), desfășoară într-o manieră foarte modernă, de o concentrare aproape algebrică, 3996 de reguli, numite *sutre*, prin care se descriu și se formulează norme de pronunțare a cuvintelor și sintagmelor, norme de alcătuire a cuvintelor, dezvoltînd o cunoaștere surprinzător de profundă a limbii sanscrite în primul rînd, dar și a structurii limbii în general. Anticipînd multe din ideile lingvisticii secolului al XIX-lea, gramatica indiană, prin *Pānini*, mai întîi, prin comentatorul său cel mai profund, Patanjali (secolul II, î.e.n.), prin Vararuci (secolul III î.e.n.) și, mai târziu, prin Hemacandra⁹ (secolul IX e.n.), se smulge din perspectiva filologică, afirmîndu-se ca lingvistică descriptivă circumscrisă unei singure limbi, dar și cu unele tendințe de formulare a unor principii generale.

La nivel fonetic este relevantă precizia interpretării și clasificării sunetelor. Un alfabet silabic grupează foarte rațional consoanele după modul și locul lor de articulație, cu notarea exactă a opozițiilor binare, de tipul sonor-surd, aspirat-nonaspirat:

Velare	Palatale	Cacuminale (Retroflexe)	Dentale	Labiale
Ka	Ca	Ṭa	Ta	Pa
Kha	Cha	Ṭha	Tha	Pha
Ga	Ja	Ḍa	Da	Ba
Gha	Jha	Ḍha	Dha	Bha
Ṇa	Ṇa	Ṇa	Na	Ma
	Ya	Ṣa	La	Va
	Śa	Ṣa	Sa	

⁸ Aprecierea aparține sanscritistului P. Thieme.

⁹ Citit „Hemaciandra”.

În strînsă relație cu contextul cultural de tip ritualistic și cu tradiția circulației pe cale orală a imnurilor vedice și a epopeilor sanscrite, silaba se constituie în unitate minimală. Consoana, indicînd limitele silabei și subordonîndu-și vocala, pe care o implică în mod necesar, primește numele de semn revelator: *vyañjana* (*vy-añj-* 'a revela' + *ana* = 'semn'). Mai târziu, Patañjali, comentatorul lui Pānini, pare să ajungă la intuirea raportului dintre semnificant și semnificat din teoria modernă a fonemului; *sphota* ar reprezenta substratul fonic, invariabil, al sunetelor și al cuvintelor, fiind deosebit de realizările lui individuale: *dhvani*.

Interpretarea nivelului morfologic se impune printr-o înțelegere și descriere exactă a structurii flexiunii, nominale și verbale, și a derivării. În alcătuirea cuvintelor, Pānini distinge *ariga* ('parte') reprezentînd *tema* (sau *rădăcina*), din terminologia europeană, dar înțeleasă ca element auxiliar, și *vibhakti* ('flexiuni'), desemnînd afixele și desinențele. Relațiile dintre componente sînt asemenea unor conexiuni permanente. Sensurile lor sînt doar virtuale, lipsite de autonomie absolută, ele devin reale numai în conexiune reciprocă. Rolul principal în constituirea semanticii termenilor finiți și în desfășurarea funcțiilor îl are sufixul. Schimbătoare este tema (rădăcina). Ideea apare la Pānini și încă mai clar la gramaticii de după el. *Prakṛti*, termen pentru desemnarea rădăcinii (temei), înseamnă în traducere literală 'substanță primară, supusă modificărilor'. Ea va fi modificată de sufixe (*pratyaya*), elemente de structură cu rol activ. Sufixul, în înțeles larg, extinzîndu-se și asupra desinenței, poate avea și valoare zero. Conceptul de morfem zero, de mare importanță în lingvistica modernă, indicat de termenul indian *lopa*, este definit, însă, de Pānini nu atît din perspectiva opozițiilor, cît din cea a substituției. *Lopa* indică un element lingvistic existent dar nemanifestat. Precizări aduce, în acest sens, Patañjali: „Termenul tehnic *lopa*, 'zero', este valid cînd entitatea virtual aplicabilă (*prasakta*) este invizibilă”¹⁰.

Înțelegerea semnului zero este strîns legată de interpretarea morfologiei cuvîntului, a cărei autonomie este condiționată de existența

în structura sa a unor sufixe flexionare: „Cuvîntul (*pāda*) este ceea ce se termină printr-o desinență flexionară nominală (*suP*) sau verbală (*tiN*)”¹¹.

În plan semantic, mai ales gramaticii de după Pānini pun problema raporturilor dintre sensurile cuvîntului, a relațiilor dintre cuvînt și frază. Ideea absenței autonomiei cuvintelor o afirmă cu claritate gramaticul filosof Bhartrhari (secolul VII e.n.), în *Vakyapadiya*: „... cuvintele nu au nici o existență separată în afara frazei”¹².

Chiar dacă gîndirea lingvistică indiană nu se organizează explicit într-un sistem autonom, comentariile făcute asupra limbii sanscrite, observațiile, intuițiile, unele geniale, anticipă multe din componentele științei lingvisticii, așa cum aceasta se va constitui începînd cu secolul al XIX-lea. Prin Pānini în primul rînd, prin comentatorii săi și prin gramaticii care îi urmează, apoi, sanscrita își dezvăluie transparența structurii sale interne, ceea ce va determina în parte, odată cu descoperirea ei de către europeni, constituirea lingvisticii moderne.

Gramatica la greci

Ca și indienii, grecii se arată buni cunoscători ai structurii fonetice a limbii lor. O argumentează înainte de toate crearea alfabetului, prin care notează, ei cei dintîi, atît consoanele cît și vocalele. În prelungirea principiului acrofoniei literele alfabetului notează (o bucată mai mare) sunetul inițial al termenilor prin care sînt numite: α – alfa, β – beta, γ – gamma, δ – delta. Referiri la distincția vocale – consoane și la proprietățile acustice ale sunetelor fac Euripide, Platon, Aristotel ș.a.; ele vorbesc totodată despre existența unor preocupări de limbă strîns legate de arta spectacolului, impuse de cerințe ale artei actorului; Aristotel, de exemplu, face în comentariile sale trimiteri la specialiști în probleme de prozodie, muzică, dicție.

¹⁰ Apud Sergiu Al. George, 1976: 148.

¹¹ Sergiu Al. George, 1976: 147.

¹² Apud G. Mounin, 1967: 69.

În afara acestor comentarii asupra structurii fonetice, în care își află originea *retorica* normativă, problemele limbii sînt abordate din două unghiuri, relativ succesive sub aspect cronologic: unul, *filozofic* și altul, *filologic*.

Primele reflecții substanțiale asupra limbii aparțin filosofilor (pre-socratici mai întîi, apoi pitagoreicii, sofistii, stoicii, epicureicii); în această primă fază, *filozofică*, în centrul dezbaterilor stau două probleme, una de filosofie a limbii, alta de teorie a gramaticii.

Problema filozofică, dezvoltată într-un cadru amplu, de filosofie socială și politică, în care se confruntau, de fapt, poziții ideologice ale aristocrației conservatoare, pe de o parte, și ale democrației sclavagiste, pe de alta, este cea a naturii raportului dintre obiect și numele pe care acesta îl poartă. Se conturează, mai ales în secolul al V-lea î.e.n., două concepții filozofic-lingvistice opuse, *φύσει* (*physei*) și *θέσει* (*thesei*).

Pentru reprezentanții primei teorii (pitagoreicii, stoicii, epicureicii, Platon), cuvintele reflectă în mod natural realitatea pe care o numesc, fie prin organizarea lor expresivă, fie prin structura lor etimologică. Există, de aceea, o strînsă corespondență între forma sonoră a cuvintelor și proprietățile obiectelor denumite. În dialogul *Cratylus*, Platon își argumentează ideea cu o serie de termeni de origine sau structură onomatopeică.

Reprezentanții celei de a doua teorii (sofistii, Democrit, Aristotel) neagă existența vreunei legături între nume și obiect. Cuvintele își dătoresc semnificația lor unei convenții, unui acord între oameni. Cuvintele sînt, pentru Aristotel, simboluri evocatoare ale lucrurilor, dar nedeterminate în nici un fel de natura lor. Chiar relativa aderență a conținutului la forma cuvintelor își are originea, în istoria limbilor, în convenția stabilită între vorbitori. Democrit argumentează teoria prin existența omonimelor și sinonimelor și prin evoluția limbii.

Pozițiile nu sunt totdeauna tranșante. Platon admite la un moment dat existența unor categorii de termeni rămași în afara legăturii naturale între obiect și numele său. Spre sfîrșitul vieții pare să adere definitiv la teoria convenției. Epicureicii făceau și ei distincția între diferite categorii de termeni, introducînd totodată în discuție criteriul istoric. Interjecțiile

și cuvintele constituite pe baza lor se caracterizează printr-o strînsă corespondență între obiect și expresia sonoră a termenului care îl denumește. Celelalte categorii de cuvinte sînt convenționale. Filozofii stoici disting două perioade în istoria limbii: o primă perioadă, naturală, a creării limbii, caracterizată printr-o relație condiționantă între obiect și nume, și o a doua perioadă, a dezvoltării limbii, cînd legătura dispare.

*

*

Problemele de teorie gramaticală preocupă mai întîi pe filozofi (Platon, Aristotel, stoicii) spre a deveni ulterior o permanență a interesului pentru limbă. Centrală este teoria *părților de vorbire*, dezvoltată mai întîi de Platon și Aristotel. Platon distinge între nume și verb. Aristotel deschide două perspective: a desfășurării discursului lingvistic și a structurii sale logice. Din prima perspectivă, el pune alături *litera, silaba, conjuncția, articolul, numele și verbul*. Din cea de a doua, definește și interpretează *numele și verbul*, în funcție de ideea de timp și prin analogie cu structura judecății. *Numele* (*ὄνομα*) este cuvîntul care poate fi subiectul judecății. *Verbul* (*ῥήμα*) este cuvîntul care poate fi predicatul judecății. Prin Aristotel se pun bazele sintaxei, structura frazei este bipolară, organizată în funcție de *subiect și predicat*.

Teoria gramaticală va cunoaște o substanțială dezvoltare și aprofundare în secolele următoare. Dyonisios Thrax (secolele II-I î.e.n.) adîncește teoria părților de vorbire, elaborînd o descriere foarte sistematică a morfologiei limbii grecești. El distinge opt părți de vorbire: *articolul, prepoziția, conjuncția, numele, pronumele, verbul, participiul și adverbul* și face observații despre unele categorii gramaticale: *gen, număr, caz* etc. Gramatica sa, *Τεχνή γραμματική* (*Technē grammatikē*), prima gramatică propriu-zisă, va impune aproape întreaga terminologie care, cu toate încercările de reformulare manifestate în diverse timpuri și mai ales în ultimele decenii, va rămîne în circulație pînă astăzi. În secolul II e.n., Apollonius Dyscolos, pe lîngă descrierea părților de vorbire, pe

linia lui D. Thrax, va concepe un prim tratat de sintaxă a limbii grecești, conținând și o serie de comentarii de teorie generală a limbii.

Cele două probleme, de filosofie a limbii și de teorie gramaticală, se vor îmbina, pe terenul gramaticii filologice, într-o altă dispută, devenită acută în secolul I e.n., cea dintre *anomaliști* și *analogiști*.

Gramatica *filologică* se dezvoltă din necesitatea stabilirii autenticității și înțelegerii poemelor homerice, create la începutul mileniului I î.e.n. și circulând multă vreme pe cale orală. La transpunerea lor în manuscris, în secolul VI î.e.n. și mai ales după aceea, se impunea în mod necesar comentarea diferitelor variante, explicarea unor forme lingvistice arhaice sau dialectale. Între limba epopeilor homerice *Iliada* și *Odissea*, precum și a altor texte poetice din secolele IX – VIII î.e.n., pe de o parte și limba secolelor IV – III î.e.n., când, în condițiile desfășurării procesului de unificare politică, economică, culturală, se constituie, pe baza dialectului atic, o limbă literară comună, *koinē* (κοινή), pe de alta, apar numeroase și însemnate diferențe.

În timpul lui Ptolemeu (360-283 î.e.) și după el, în secolele III-II î.e., la Alexandria, devenită principal centru al culturii și civilizației elenistice (cu muzee și biblioteci de mare valoare) se formează o puternică școală *filologică*. Deveniți conștienți de marea vechime a literaturii eline (prezentă în numeroase volume în celebra bibliotecă din Alexandria), de caracterul accentuat arhaic și dialectal al limbii în care fusese elaborată și de însemnatele probleme derivând de aici, Zenodot, Aristarh din Samothracē și discipolii inițiază, în secolele III-II î.e.n., clasificarea textelor, cercetarea lor, comentarea și explicarea formelor arhaice și dialectale în raport cu greaca literară comună (*koinē*), întâlnite în operele lui Homer, Hesiod, Alceu, Pindar ș.a. Între toți, faimă deosebită își cucereste, pe lângă gramaticianul Dyonisios Thrax (cca 170-cca 90 î.e.n.), filosoful, criticul foarte sever, Aristarh (cca 215-cca 143 î.e.n.).

Depășind perspectiva filologică, relativ limitată la variatele probleme puse de textele literare din secolele anterioare, reprezentanții școlii filologice se adâncesc mereu mai mult în studierea limbii în sine și pentru sine. Acest contact mai strâns cu limba elină ca atare provoacă pe

plan teoretic disputa dintre *anomaliști* și *analogiști*, legată, din perspectivă filosofică, de cea dintre concepțiile *thesei* și *physei*.

Reprezentanții teoriei naturale, pentru care numele sînt imitații ale obiectelor, nu recunosc în limbă decît neregularități și dezordine. Paradigma cuvintelor flexibile stă sub semnul *anomaliei*. Ideea este susținută de filozofii stoici și de școala filologică din Pergam. Creație spirituală superioară, limba rămîne în afara posibilității ale omului de intervenție. Prin cuvinte, omul cunoaște lucrurile, dar nu poate pătrunde mecanismul intern de funcționare a limbii și nici nu o poate regulariza.

Reprezentanții teoriei convenției, urmași de filologii alexandrini, cred că funcționarea limbii se face în baza unor reguli generale care trebuie cunoscute și în baza cărora omul poate interveni în limbă. Ei pun organizarea limbii sub semnul *analogiei*.

În plan practic, reprezentanții fiecăreia din cele două teorii trec la alcătuirea de gramatici care, în funcție de poziția pe care se situează autorii lor, pun în lumină paradigme regulate și descriu reguli de funcționare (*analogiștii*) sau insistă asupra excepțiilor, absolutizîndu-le și conducîndu-le spre concluzia caracterului neorganizat al limbii (*anomaliștii*).

Gramatica hindusă se caracterizează printr-o profundă cunoaștere și descriere a limbii, la nivel fonetic și morfologic mai ales, ca și printr-o serie de intuiții privind mecanismul ei intern de funcționare. Este o treaptă în istoria lingvisticii, fără a fi însă și o verigă din evoluția ei, întrucît a rămas mai degrabă necunoscută Europei pînă la începutul secolului al XIX-lea, când se constituie într-unul din factorii decisivi ai creării metodei comparativ-istorice și, prin aceasta, ai autonomizării științei lingvistice.

Gramatica elină, dimpotrivă, reprezintă o veritabilă etapă în evoluția ideilor despre limbă. Problemele aflate în atenția filozofilor și filologilor greci, mai puțin cele de fonetică, mai mult cele de teorie gramaticală, dar și cele de teorie generală a limbii, vor străbate întreaga istorie a meditațiilor despre limbă, impunînd unele direcții și viziuni. Rolul principal în acest proces de difuzare și impunere a gândirii lingvistice eline avea să-l aibă cultura latină.

Gramatica la romani

Este dominată de gramatica elină, în cadrul unei influențe generale a filozofiei și culturii grecești asupra celei romane. Romanii urmează foarte de aproape structura gramaticilor eline în tiparele cărora încearcă să introducă propria limbă. Manifestând prea puțină independență de sub tutela maeștrilor, ei sînt mai mult niște transmițători inteligenți și mai puțin spirite creatoare. În tratatul său de *Ars grammatica. De octo orationis partibus*, Aelius Donatus (secolul IV e.n.) reia foarte fidel teoria părților de vorbire și structura gramaticii lui Dyonisios Thrax, distingînd aceleași opt clase lexico-gramaticale: *nume, pronume, verb, participiu, conjuncție, adverb, prepoziție, interjecție*. În amplele sale *Institutiones rerum grammaticarum* (în 18 cărți), Priscianus din Bizanț (secolul VI î.e.n.) nu se lasă numai influențat de Appolonios Dyscolos, dar introduce chiar diferite fragmente traduse din gramatica lui. Prin sistematizarea materialului, prin claritatea interpretărilor și a descrierilor, aceste două lucrări, consacrate în parte foneticii și mai ales morfologiei și într-o mai mică măsură sintaxei, domină întreg Evul Mediu.

Dar înaintea acestor gramatici empirice, au mai fost elaborate, între secolele I î.e.n. și I e.n., alte lucrări, unele dintre ele atingînd și probleme teoretice mai largi. Din păcate cele mai multe s-au pierdut sau au supraviețuit doar fragmentar. Între acestea e de semnalat tratatul (pierdut) *De analogia*, conceput de Caesar, în timpul campaniei în Gallia. Ecouri ale disputei dintre anomalisti și analogisti se pot recunoaște în scrierea lui Quintilianus (secolul I e.n.), *De institutione oratoria*, situat pe o poziție conciliantă, vorbind de interacțiunea dintre rațiune și uz; *analogia* nu este un principiu al limbii, ci o cale de intervenție a rațiunii, atunci cînd în uz intervin *anomalii*. În prelungirea aceleiași dispute se află înscris Marcus Terentius Varro (116 - 27 î.e.n.), altfel, cel mai independent de gramaticii elini. Spirit enciclopedic, Varro străbate istoria culturii prin supraviețuirea a 5 (5-10) din cele 25 de cărți ale voluminosului său tratat consacrat limbii latine: *De lingua latina*. Se pare că a scris și un *De sermone latino*, pierdut o dată cu celelalte opere ale sale. În disputa dintre anomalism și analogism, poziția sa este

conciliantă și mai realistă. El consideră că limba nu poate fi explicată numai prin convenție. Ca orice fenomen natural, aceasta prezintă elemente de regularitate dar și excepții, explicabile prin condiționări impuse limbii de desfășurarea procesului de comunicare. Fiind un fenomen în neînteruptă evoluție, limba este supusă regularizării, în mod natural sau chiar și prin intervenție conștientă.

În descrierea și interpretarea limbii, Varro își depășește nu numai contemporanii și urmașii, dar și modelele grecești, prin intuiții și observații subtile mai ales în legătură cu flexiunea. În baza unui criteriu morfologic, el deosebește patru categorii de cuvinte: (1) cuvinte care se flexionează după cazuri (*numele*), (2) cuvinte care își schimbă forma pentru exprimarea timpurilor (*verbul*), (3) cuvinte care au cazuri și timpuri (*participiul*), (4) cuvinte care nu au nici caz, nici timp (*adverbul*).

În domeniul vocabularului vorbește de împrumuturi din greacă și etruscă. În fonetică introduce și un punct de vedere istoric, sesizînd rotacismul lui *s* intervocalic: *meliosem* > *meliozem*, *Valesius* > *Valerius* etc.

*
*   *

Cea de a doua etapă din istoria constituirii lingvisticii se caracterizează prin empirism și prin dezvoltarea observațiilor despre limbă din perspectiva raționalismului filozofic, cu puncte de plecare în Antichitate, mai ales în cultura elină și în gramatica latină, dar desfășurîndu-se ca treaptă specifică, în Evul Mediu și Renaștere.

În strînsă legătură cu extinderea și accentuarea supremației catolicismului, secole la rînd viața spirituală medievală europeană este dominată de suveranitatea latinei. Prestigiul latinei, limbă a bisericii, a administrației, a științei și a culturii, orientează vreme îndelungată preocupările lingvistice cu preponderență într-un singur sens. Se vorbește latinește. Se studiază latina. Se publică numeroase ediții din gramaticile lui Donatus și Priscianus. Se comentează gramaticile latine.

Până în secolele XV-XVI sînt extrem de rare tentativele orientării spre limbile naționale. La începutul secolului XIV, Dante scrie, dar tot în latină, *De vulgari eloquentia*, dînd o primă descriere a dialectelor limbii „vulgare” italiană.

Se iese din starea de empirism abia după secolul al X-lea. În reluarea disputei antice dintre cele două concepții din filosofia limbii, *thesei* și *physei*, se declanșează acum *cearta universaliiilor*. În funcție de concepția asupra raportului dintre *idee* și *cuvînt*, filozofii se grupează în *nominaliști* și *realiști*. *Realistii*, cu baza filozofică în Platon și neoplatonici, consideră cuvîntul manifestare concretă a ideii. Între cuvînt și idee există un raport de implicație: ideea creează cuvîntul, existența ideii este implicată în existența cuvîntului. *Nominaliștii*, situați pe linia filozofiei lui Aristotel, consideră că ideile există numai în spiritul omului iar cuvintele nu sînt altceva decît nume date prin convenție ideilor. Pe această din urmă poziție se situează Abelard (1079-1142), celebru teolog și filozof scolastic francez. Pentru el, creator al doctrinei conceptualiste (nominaliste), conceptul are o realitate distinctă de cuvîntul prin care se exprimă. Reprezentanții celor două poziții au atitudini opuse. Susținînd și în privința cunoașterii existența unui raport de implicație între cuvînt și concept, *realiștii* se situează pe poziția unei încrederi maxime în posibilitatea cunoașterii prin limbă. Negînd existența vreunui raport de obligativitate între idee și cuvînt, *nominaliștii* se arată sceptici în legătură cu posibilitatea cunoașterii conținutului cuvintelor.

În secolele următoare și mai ales începînd cu Renașterea, pe fondul unor complexe frămîntări în domeniul vieții culturale, consecință a accentuării contradicțiilor din planul social-economic și politic, registrul preocupărilor lingvistice se multiplică.

În legătură cu dezvoltarea sentimentului de naționalitate și cu dezvoltarea unor mișcări reformiste în interiorul bisericii are loc acum o scădere a prestigiului limbii latine și o orientare a atenției către limbile naționale. În acest sens, secolele XVI și XVII sînt de o importanță majoră în redimensionarea cercetărilor lingvistice. Se înființează acum instituții superioare de cultivare a limbii: Accademia della Crusca, în 1583, în Italia, Académie Française, în 1634. Se introduc limbile

naționale în biserică, administrație, cultură. În Franța, sub Francisc I, se introduce, în 1539, limba franceză în actele oficiale ale administrației regale și în instituțiile juridice. Începînd cu secolul al XVI-lea, în Țările Românești se introduce limba română în biserică, devenind astfel limbă a culturii religioase și laice. Această afirmare a limbilor naționale impulsionează alcătuirea de gramatici. Cele mai numeroase sînt consacrate limbii franceze; unele sînt redactate încă în latină (Dubois, 1530; Cl. de Sainlien, 1580; Th. de Bèze, 1584), altele, în franceză (Meygret, *Tretté de la grammère françoëze*, 1550; John Palsgrave, *Esclarcissement de la langue françoise*, 1530; R.-Estienne, 1558; Ramus, 1562 etc.). Pentru limba spaniolă, prima gramatică pare să fie cea a lui Antonio de Nébrija, *Gramatica castellana* (1492). La italieni, prima gramatică *Le regole della lingua fiorentina* (1495) este atribuită lui Lorenzo il Magnifico. În 1551, apare apoi *Della lingua che si parla e si scrive a Firenze*, alcătuită de Giambullari. În 1536, Fen. de Oliveira publică *Grammatica de linguagem portuguesa*. La români, în condiții istorice diferite, primele gramatici apar mai tîrziu. După o traducere a unei gramatici slave, realizată în 1670 de grămăticul Staicu, după elaborarea gramaticilor lui Macarie și D. Eustatievici Brașoveanu, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, dar rămase în manuscris, apare în 1780 o gramatică în limba latină, datorată lui S. Klein (Micul), *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Urmează imediat mai multe gramatici în limba română: Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orîndueleurilor gramaticii românești*, 1787, Rîmnic și Viena; Radu Tempea, *Gramatica românească*, 1797, Sibiu, și *Observații de limbă românească*, Buda, 1799-etc.

Paralel cu această orientare spre descrierea limbilor naționale, mai întîi dintr-o tendință de smulgere de sub suveranitatea limbii latine, apoi, dintr-una de depășire a dimensiunilor închise ale limbilor considerate individual, sfîrșitul Evului Mediu și Renașterea se caracterizează prin situarea interpretărilor limbii dintr-o perspectivă marcat filozofică. Predomină aspirația spre constituirea unei teorii generale a limbilor. Modul de abordare a fenomenului lingvistic reflectă concepțiile epocii despre raportul dintre limbă și gîndire, dintre logică și gramatică,

reflectate, mai întâi, în scrierile filozofilor Toma d'Aquino și Roger Bacon.

La distanță de secole sau concomitent se desfășoară disputa între teza care subordonează gramatica logicii și teza autonomiei gramaticii.

Prima direcție, cu rădăcini în filozofia lui Aristotel, domină mai întâi secolele XI-XIII, prin scrierile gramaticale ale lui Abelard, Gerbert d'Aurillac, Petrus Helias (autor și al unui rezumat în hexametri al gramaticii latine), spre a deveni autosuverană în secolul al XVII-lea. Prin *Summa grammaticae*, P. Helias reprezintă o treaptă însemnată în interpretarea filozofică, logicizantă, a categoriilor limbii.

Cea de a doua direcție caracterizează „școala *modistă*”, a gramaticilor speculative, elaborate de J. Aurifaber, Siger de Courtrai, Albertus Magnus și mai ales Thomas din Erfurt. Termenul derivă de la titlul cel mai frecvent dat acestor lucrări, *De modis significandi*, în strînsă legătură cu interpretarea relației limbă-realitate. Dintre toți se detașează Thomas din Erfurt, care, în prelungirea concepției filozofului R. Bacon, urmărește, în *Grammatica speculativa sive Summa de modis significandi* (secolul XIV), identificarea unei corespondențe între structura realității și structura gramaticală (aceeași pentru toate limbile), mediată de caracterul general al structurii logice a gândirii. În interiorul relației *plan ontologic - reflectare prin gândire - exprimare în limbă*, sînt distinse trei *moduri*, esențiale, care derivă unul din altul, într-o dependență semnificativă pentru limbă: *modi essendi* (modurile de a fi ale obiectelor realității), *modi intelligendi* (modurile în care obiectele sînt reflectate), *modi significandi* (modurile în care obiectele reflectate, din perspectiva însușirilor lor, se manifestă lingvistic).

Evul Mediu este dominat totodată de disputa dintre *realism* și *nominalism*. Realistii consideră lucrurile simple exteriorizări ale unor idei generale, universalile, acestea cu existență reală. *Modistii* – înscriindu-se între realiști – derivă modurile de a semnifica ale cuvintelor din modurile de a fi ale obiectelor. Nominalistii, în schimb, derivă universalile – cu existență în sfera gândirii – din lucruri – cu existență în realitatea obiectivă. Cuvintele nu reflectă realitatea, ci substituie, în mod

convențional, noțiunile; prin aceasta, universalile din gândire trec în cuvinte.

Secolele XV-XVI vor cunoaște disputa filozofică dintre *empirism* și *raționalism*. Empiriștii (Bacon, Hobbes, Locke), adepți ai tezei cunoașterii senzoriale, consideră că limba trebuie studiată în sine. Ea este doar un instrument al rațiunii; raportul dintre vorbire și realitate este mijlocit de planul noțional. Raționalistii (Descartes) văd, dimpotrivă, în limbă esența însăși a rațiunii; structura limbii reflectă în mod direct structura realității. Cei dintîi separă gramatica de logică; ceilalți ajung să le suprapună.

Venind în continuarea ideilor lui Aristotel, direct sau printr-o serie de gramatici latine, de largă circulație (cea a lui Donatus în primul rînd), *raționalismul filozofic* își va impune pentru multă vreme modul propriu de a concepe limba.

Într-un mediu cultural dominat de logicism aristotelic într-o primă etapă, ideea limbii ca esență a rațiunii este absolutizată și dezvoltată, într-o a doua fază, din perspectiva teoriei carteziene a universalității gândirii. În gramatica sa *De causis lingue latinae* (1540), italianul Scaligero (Iulius Caesar Scaliger) (1484-1558) încearcă interpretarea gramaticii latine în baza categoriilor logice ale lui Aristotel. Francezul Meygret aplică, în teoria părților de vorbire, criterii aristotelice; el definește verbul, de exemplu, în funcție de categoriile de timp și mod. Ecouri aristotelice trec și în scrierea spaniolului Francisco Sanchez, *Minerva seu de causis linguae latinae*, Salamanca (1587). În 1628 apare la Milano gramatica lui Scioppius, *Grammatica philosophica*, în structura căreia apropierea dintre limbă și gândire pare să prevestească faza ultimă în procesul de logicizare a limbajului, pentru care logicismul lui Aristotel nu mai este suficient.

Pregătită de scrierile imediat anterioare și în condițiile impunerii raționalismului filozofic, prin René Descartes (1596-1650) mai ales, care publică în 1637 *Discours de la méthode*, apare, în 1660, *Grammaire générale et raisonnée contenant les fondements de l'art de parler expliqués d'une manière claire et naturelle*, operă însemnată în tentativa

de creare a unei teorii generale a limbilor. Autorii ei sînt Claude Lancelot, profesor la Petites Écoles de Port Royal, și Antoine Arnauld.

Scopul unei gramatici universale este formularea unor principii generale, prin care să se explice și să se descrie mecanismul intern de funcționare a limbilor și căroră să li se supună toate limbile. Necesitatea unei astfel de gramatici o află creatorii ei în chiar funcțiile fundamentale ale limbii; funcția de comunicare a gândurilor se poate realiza numai dacă structura gramaticală este o oglindă foarte transparentă a structurii logice a gândirii; funcția limbii de reprezentare a gândirii înseamnă, de fapt, stabilirea unei analogii perfecte între cele două structuri.

Baza teoretică a gramaticii generale o constituie filozofia carteziană a universalității gândirii. Există o organizare logică universală a gândirii umane care poate fi revelată numai printr-o gramatică universală. Formularea principiilor universale se întemeiază pe cunoașterea exactă a operațiilor logice ale spiritului. Rolul gramaticii este tocmai acela de a descoperi sau crea reguli gramaticale conforme regulilor logicii și, în consecință, valabile pentru toate limbile. Modelul îl oferă limbile cele mai evoluat, considerate în epocile lor clasice, în cele trei perioade din evoluția unei limbi: formarea, apogeul, declinul; în perioada de apogeu ele sînt cel mai aproape de perfecțiune.

Procesul de logicizare a gramaticii se reflectă cel mai bine în descrierea categoriilor lingvistice care se suprapun celor logice. Părțile de vorbire sînt considerate și definite în funcție de momentele esențiale ale gândirii logice; *substantivele* desemnează *obiecte*, *adjectivele*, *proprietăți* ale obiectelor; *verbul* a fi desemnează actul de atribuire; celelalte verbe sînt un amalgam între verbul a fi și un adjectiv; ele arată nu numai acțiunile omului, dar și judecata lui asupra lucrurilor, afirmarea lor etc.

Paralelismul limbă-gîndire s-ar reflecta mai cu seamă în sintaxă. De aceea, organizarea și analiza gramaticală trebuie să reproducă întocmai analiza logică, singura în măsură să asigure unitatea gândirii, prin esență indivizibilă. Fiind subiectul și predicatul definite unul prin celălalt, unitatea de gîndire se menține nealterată. Propoziția se confundă în felul acesta cu judecata, iar structura ei internă, cu desfășurarea

procesului de reflectare și cunoaștere. Aceasta face ca și o serie de categorii lingvistice determinate de condițiile specifice ale comunicării să fie puse tot în legătură cu exercițiul gândirii logice iar regulile lor de funcționare și descriere să fie, de asemeni, universale. Astfel, acordul dintre adjectiv și numele regent, impus de necesitatea unei clarități în exprimare, derivă din faptul că amîndoi termenii se referă la același obiect din realitate. Odienea cuvintelor este, apoi, copia ordinii de desfășurare a proceselor gândirii: subiectul precede predicatul, întrucît mai întîi cunoaștem un obiect și numai după aceea îi atribuim o însușire ș.a.m.d.¹³

Orientarea raționalist-filozofică în teoria gramaticii va domina întreg secolul al XVIII-lea, trecînd și în următoarele, în ideile despre limbă ale enciclopediștilor, în gramaticile elaborate în diferite țări ale Europei. Caracterizează *Gramatica românească*, publicată la Sibiu, în 1828, de I. Heliade Rădulescu. Este reînviată de lingvistica modernă; școala generativist-transformaționalistă (reprezentată de doctrina lui Chomsky) consideră că formantii de bază ai sintaxei trebuie să fie identici pentru toate limbile, întrucît ei reflectă o serie de universalii.

Prin subordonarea absolută a limbii față de gîndire, promotorii gramaticii raționale pierd cel mai adesea din vedere specificul structural și funcțional al celor două facultăți esențial umane, lăsînd în umbră complexitatea raporturilor dintre ele ca și relațiile cu realitatea ontologică. Teza universalității limbii anulează în mod utopic specificul fiecărei limbi, condiționat de factori numeroși și complecși. Cînd caracterul specific al limbilor naturale se impune ca o realitate imposibil de ignorat, lingviștii și filozofii fac proiecte pentru crearea unor limbi artificiale. Un astfel de proiect se întîlnește la filozoful Leibniz. Articolul *Langue nouvelle* apoi, din *Encyclopedie*, vorbește de o limbă normalizată, regularizată. Un proiect de limbă universală propune, în 1795, Convenției naționale franceze, Delormel.

¹³ Pentru o cunoaștere mai în adîncime a *Gramaticii de la Port Royal*, vezi Al. Graur, L. Wald, 1977: 45 ș.u.

Prin depășirea cadrului restrâns al gramaticilor empirice, filologice, normative, speculative, închise în limitele unei singure limbi, gramatica rațională reprezintă un salt însemnat în istoria constituirii lingvisticii ca știință; ea dezvoltă aspectul teoretic și încercă identificarea unor principii esențiale, de profunzime, în funcționarea limbii. Direcția o va duce mai departe W. von Humboldt (1767-1835), care va scoate lingvistica de sub suveranitatea absolută a logicii, printr-o mai complexă înțelegere a funcției și structurii limbii: „Limba nu este un simplu mijloc de comunicare ci și expresia spiritului și a concepției asupra lumii”.

*
*   *

Etapa a treia în procesul de constituire a lingvisticii se conturează pe deplin la începutul secolului al XIX-lea, când sesizarea mai mult sau mai puțin întâmplătoare a unor afinități, reale sau superficiale, între limbi se dezvoltă într-o direcție *comparatistă*. Compararea limbilor, devenind obiect și metodă, împinge mai departe procesul de autonomizare a cercetării lingvistice. Fenomenul este paralel cu transformarea unor ipoteze genealogice într-o perspectivă *istorică* a cărei împletire cu cea comparativă devine factor hotărâtor în afirmarea definitivă a lingvisticii ca știință autonomă, cu un obiect propriu și cu metode specifice de cercetare.

Observații privind asemănări și deosebiri între limbi, ipoteze despre înrudirea lor s-au făcut încă din Antichitate. Multe din ele au fost accidentale, altele, exterioare, determinate de concepții religioase sau filozofice, dar peste toate s-a dezvoltat treptat conștiința caracterului neîntâmplător atât al asemănărilor, cât și al deosebirilor.

În filologia hindusă, Pānini observă, mai mult în treacăt, considerându-le anomalii, deosebirile dintre sanscrita clasică și cea vedică. Pe Vararuci, asemănările sesizate îl conduc la ideea descendenței din sanscrită.

La romani, M. T. Varro observă unele corespondențe fonetice între latină, greacă și sabină, corespondențe care-l duc la concluzii de

ordin etimologic; el consideră, cu dreptate, de origine sabină cuvintele latinești care au în structura expresiei un *l* căruia în grecește îi corespunde consoana *d*.

În epoca Renașterii, călătoriile, intensificarea relațiilor diplomatice, cunoașterea unui număr mereu mai mare de limbi, dintre cele mai diferite, dezvoltarea tiparului, amplificarea activității de traducere și elaborarea de dicționare bilingve, plurilingve și de gramatici au drept consecință înmulțirea observațiilor privind asemănările dintre limbi, alternând semnalarea constatativă a trăsăturilor comune, a afinităților, cu dezvoltarea ideii de înrudire.

La începutul secolului al XIV-lea, Dante vorbește, în *De vulgari eloquentia*, despre înrudirea dintre italiană, franceză și spaniolă. Latina era, în concepția sa, o creație a oamenilor de cultură, dezvoltată în baza aceleiași limbi (provensala), din care provin cele trei idiomuri, reprezentând faze alterate ale ei.

Ideea alterării caracterizează și viziunea cronicarilor români (G. Ureche, în primul rând), pentru care româna reprezintă o fază coruptă a latinei, în alte forme concepția va renaște aproape două secole mai târziu.

Poggio Bracciolini (1380-1459) vorbește de originea latină a limbilor romanice (inclusiv româna), Francesco Sassetti semnalează o serie de corespondențe între italiană și sanscrită: *sas-sei*, *sapta-sette*, *deva-dio*, *sarpa-serpe*. Francezul H. Estienne descrie unele afinități între franceză și greacă: *Traité de la conformité du langage françois avec le grec* (1565), J.J. Scaliger, *Diatrise de Europaeorum linguis* (1599), situează în aceeași grupă spaniola, franceza și italiana. A. de Piza compară siriana veche cu basca. P.F. Giambullari (1495-1555) derivă greșit florentina din etruscă iar pe aceasta din ebraică și aramaică. Lituanianul Michalon intuiește înrudirea dintre lituaniană și latină ș.a.m.d.

Secolul XVIII continuă o serie de idei și concepții din secolul anterior mai ales, dar îndreaptă tot mai mult descrierea afinităților dintre limbi spre afirmarea înruderii lor. În același timp, concepții religioase fac să circule în continuare ideea ebraice ca limbă-mamă a tuturor limbilor cunoscute, afirmată mai clar în 1606 de Guichard în *Harmonie*

étymologique des langues où se démontre que toutes les langues sont descendues de l'hébraïque. Ideea trece și în *Enciclopedie*.

Filozofia raționalistă impune mirajul limbilor perfecte, determinînd confruntări cu limbile clasice, greaca, latina. Ramus, de exemplu, își propune să demonstreze că descrierea francezei este compatibilă cu categoriile gramaticale ale latinei. Joachim Périon vorbește de înrudirea dintre franceză și limba greacă. G. d'Anvers și H. Estienne fac să descindă franceza din greacă. Enciclopediștii sînt preocupați de reconstrucția rațională a originii limbilor: J. J. Rousseau, *Discours sur l'origine de l'inégalité* (1755), Adam Smith, *Essai sur la première formation des langues et sur la différence du génie des langues originales et des langues composées*, Leibniz, *Brevis designatio meditationem de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum* (1710) etc.

Cunoașterea mai îndeaproape a limbilor va determina ulterior dezvoltarea unor observații mai realiste despre limbi înrudite. Chiar la începutul secolului, în 1702, Job Ludolf vorbește despre înrudirea limbilor semitice. În 1710, Lambert Ten Kate subliniază înrudirea dintre gotică și neerlandeză. În 1784, spaniolul Lorenzo Hervas y Panduro publică la Cesena un *Catalogo delle lingue conosciute a notizia della loro affinità e diversità*, prin care se arată încă tributar metodologiei și unor erori ale secolelor anterioare. Observațiile nu se mai limitează exclusiv la vocabular. Sînt sesizate asemănări (unele superficiale) la nivelul structurii gramaticale: între limbile clasice și sanscrită (lordul Monboddo), între greacă, sanscrită, malaeziană și polineziană (Hervas), între maghiară și finlandeză (Gyármathi, *Affinitates linguae hungaricae cum linguae fennicae originis grammaticae demonstratae*, 1799). Terenul pentru transformarea comparațiilor întîmplătoare și de suprafață într-o orientare esențială în cercetarea limbilor este pregătit. Pe acest teren, apare mai întîi W. Jones, judecător în Calcutta, în India cucerită de englezi, care, într-o comunicare prezentată la Asiatic Society din Calcutta, pe care o întemeiază el însuși, ajunge la concluzia că asemănările limbii sanscrite cu greaca și latina nu sînt întîmplătoare; ele

se explică prin descinderea lor dintr-un izvor comun, o limbă care nu mai există.

Impulsul decisiv în constituirea *gramaticii comparate* îl va da cunoașterea limbii sanscrite și a gramaticii sale. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primii ani ai secolului următor se alcătuiesc mai multe gramatici sanscrite și dicționare. După elaborarea unei astfel de gramatici, *Gramatica sanscridana*, austriacul P. Paulin de Saint-Barthélemy, misionar la Malabar, publică un studiu comparativ: *De antiquitate et affinitate linguae zendicae, sanscridanae et germanicae* (Padova, 1799). Parisul devine acum un important centru de sanscritologie; la Collège de France se formează aproape toți fondatorii gramaticii comparate: Fr. Schlegel, W. von Humboldt, Fr. Bopp. Primul pare să fie creatorul expresiei *gramatică comparativă*. În 1808 el publică *Über die Sprache und Weisheit der Indier*, construită pe ideea că explicația asemănărilor dintre sanscrită, pe de o parte, și latină, greacă, germană, persană, pe de alta, stă în înrudirea lor genetică. În legătură cu dezvoltarea comparatismului în științele naturii, el vede în compararea limbilor o cale de pătrundere în genealogia lor.

Personalitate deosebit de complexă, împletind în orizontul său intelectual orientări din secolul al XVIII-lea cu altele din secolul al XIX-lea, preocupări comparatiste cu altele de filozofie a limbajului, W. Von Humboldt se interesează de originea limbilor din perspectiva constituirii unei antropologii comparate și de structura și funcționarea lor, din perspectiva unei teorii generale a limbii. Cunoscător al unui mare număr de limbi, aparținînd la familii foarte variate (sanskrita, greaca și latina, chineza, maghiara, limbi semitice și amerindiene, japoneza, birmana, limba kawi, basca etc.) și cu o solidă bază filozofică, Humboldt depășește, mai ales prin lucrarea sa, apărută postum: *Über die Kawisprache auf der Insel Jawa* (1836-1840), cadrele etapelor, de altfel, destul de relative, din constituirea lingvisticii ca știință. El stă alături de Schlegel, Bopp și J. Grimm în dezvoltarea comparatismului lingvistic, înscriindu-se în același timp în perspectiva filozofiei limbii.

Pe baza sanscritei, limbă cu o structură deosebit de transparentă, și a conceptului de rădăcină (descoperit de gramaticii indieni și făcut

cunoscut europenilor prin traducerea gramaticii lui Pānini, realizată între 1815-1840 de către Böhtlingk), Franz Bopp (1791-1867) va orienta compararea limbilor, corelată definitiv cu ideea înrudirii lor, către precizarea obiectului propriu și a metodei principale de cercetare a lingvisticii. Prin prima lui lucrare, *Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Frankfurt a.M., 1816), el se înscrie în istoria cercetării limbii ca principalul fondator al gramaticii comparate și, implicit, al lingvisticii. În același timp cu Bopp și independent de el, danezul Rasmus Rask (1787-1832) dezvoltă gramatica comparativă în afara relațiilor cu sanscrita. În 1818 el publică lucrarea *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* (Cercetări asupra limbii vechi nordice sau originea limbii islandeze), elaborată în 1814, în vederea participării la un concurs organizat de Academia daneză de Științe, care a și premiat-o, de altfel.

Formulând legile mutației consonantice în germanică ($p > f$: *pater* > *fadir*, $g > k$: *genos* > *kyn* etc.), Rask adaugă gramaticii comparate o perspectivă istorică. Aceasta va fi ulterior adâncită de J. Grimm (1875-1836) cu *Deutsche Grammatik* (1822-1837) (o conjugare perfectă între studiul comparativ și evolutiv al unui grup de limbi), A. Schleicher *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1866), Fr. Raynouard, *Choix des poésies originales des Troubadours* (1816-1821), Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 vol. (1836-1843), Fr. Miklosich, *Grammaire comparée des langues slaves*, 5 vol. (1852-1855), J. K. Zeuss, *Grammatica celtica* (1853), Fr. Bopp, *Vergleichende Zergliederung des Sanskrits und der mit ihm verwandten Sprachen* (1824-31), *Vergleichende Grammatik* (1833-53).

*
*   *

Comparatismul și historicismul în cercetarea limbilor vor continua să domine cercetarea lingvistică până la sfârșitul secolului, după aceea

devenind doar aspecte în abordarea limbii, intrând și în sfera de preocupări a neogramaticilor (școală lingvistică fondată, în ultimul sfert al veacului, de Brugmann și Osthoff); G. Curtius publică prima gramatică comparată a limbii grecești: *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Brugmann, intrat în conflict cu el, fondează singur o culegere de studii de morfologie comparată: *Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. Delbrück va dezvolta sintaxa comparativă: *Einleitung in das Sprachforschung* (1878). La români, primul care a formulat principiile unei gramatici comparative este B. P. Hasdeu, în *Principie de filologia comparativă ario-europeană cuprinzând grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic*, 1875.

Extinderea sferei de cercetări la numeroase grupe de limbi și la toate nivelele: fonetic, morfologic, sintactic duce treptat la descoperirea și mai ales la aprofundarea caracterului sistematic atât al funcționării limbilor, cât și al evoluției lor. Se pregătește terenul pentru constituirea lingvisticii generale al cărei obiectiv este tocmai identificarea și formularea principiilor celor mai generale de funcționare a limbii. Nu se mai compară limbile nici pentru a descoperi sau demonstra înrudirea dintre ele, nici pentru a se ajunge la originea lor, o limbă eventual ipotetică. Se adâncește de acum studiul limbilor pentru a descifra secretele funcționării lor specifice. Procesul se produce în trecerea de la conceperea limbii asemenea unui organism viu la considerarea ei ca sistem. Trecerea o realizează Humboldt, care îl precede pe F. de Saussure, prin elaborarea unei teorii complexe, sistematice despre structura limbii și mecanismul său de funcționare în raporturile sale interne, nu numai cu gândirea, ci cu întreaga viață spirituală a omului, și în raporturile sale externe cu societatea și cu realitatea ontologică.

Apariția, în 1916, la Paris, a *Cursului* lui F. de Saussure (1857-1913): *Cours de linguistique generale*, publicat postum de studenții lui Ch. Bally și A. Sechehaye în colaborare cu A. Riedlinger, înseamnă pasul hotărâtor în constituirea lingvisticii generale și, prin aceasta, intrarea în etapa modernă a cercetării limbii. Se formulează la aproape trei secole de la apariția *Gramaticii de la Port Royal*, dar de pe cu totul

alte poziții, o teorie generală a limbii, aplicabilă oricărui idiom și fără încălcarea specificului acestuia.

Secolul XX este epoca marilor răsturnări în domeniul lingvisticii, multe dintre ele, însă, mai degrabă zgomotoase, ținând de domeniul metodologiei cercetării mai mult, al concepțiilor filosofice și lingvistice și mai puțin de esența obiectului de cercetare și, în consecință, a științei limbii; profilul acesteia s-a definit în toată complexitatea și profunzimea sa.

Sigle folosite

- ACIL I: *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, vol. I-IV, București, 1969-1971
 AUB – Analele Universității București, 1952
 AUT – Analele Universității Timișoara, 1963
 Cahiers – Cahiers de linguistique theorique et appliquée, București, 1962, ș.a.
 BIFR – Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, 1934-1945
 LR – Limba română, București, 1952
 SCL – Studii și cercetări lingvistice, București, 1950
 TCLP – Travaux du Cercle linguistique de Prague, Prague, 1929, ș.a.

Notă: Pentru aprofundarea problemelor abordate în *Curs*, studenții vor consulta în mod special lucrările înscrise în *Bibliografia generală* sub numerele 11, 13, 17, 18, 19, 20, 26, 30, 32, 43, 49, 49 bis, 50, 91, 93, 103, 106, 108 bis, 111, 112, 113. (În bibliografia ediției curente, titlurile sînt marcate cu asterisc).

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Volume de autor

- *A. Arnauld, Claude Lancelor, *Grammaire générale et raisonnée*, Paris, 1960
 D. Alonso, *Poezie spaniolă*, București, 1977
 J.L. Austin, *Quand dire c'est faire*, Paris, 1970
 Sergiu Al. George, *Limbă și gândire în cultura indiană*, București, 1976
 Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne, 1950
 Ch. Bally, *Le langage et la vie*, Paris, 1926
 E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966
 L. Bloomfield, *Language*, London, 1955
 V. Bröndal, *Les parties du discours*, Copenhague, 1928
 E. Buyssens, *La communication et l'articulation linguistique*, Paris-Bruxelles, 1967
 N. Chomsky, *Syntactic structures*, The Hague, 1957
 N. Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*, Cambridge, 1965
 E. Coșeriu, *Teoria del linguaggio e linguistica generale*, Bari, 1971
 E. Coseriu, *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio linguistico*, Montevideo, 1958
 I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, București, 1969
 T. de Mauro, *Senso e significato*, Bari, 1971
 G. Devoto, *Il linguaggio d'Italia*, Milano, 1974
 *O. Ducrot, T. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972
 U. Eco, *Tratato di semiotica generale*, Milano, 1975
 I. Evseev, *Semantica verbului*, Timișoara, 1974
 M. Foucault, *Les Mots et les Choses*, Paris, 1966

- H.A. Gleason, *Introduction à la linguistique*, Paris, 1969
 M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, 1933
 Al. Graur, „Contribuții la studiul raportului dintre forma și conținutul cuvintelor”, SCL, IV, 1953, p. 89-97.
 Al. Graur, *Fondul principal al limbii române*, București, 1960
 *Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960
 Al. Graur (coord.), *Introducere în lingvistică*, București, 1965, 1972
 *Al. Graur (coord.), *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971
 Al. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, 1965, 1977
 G. Galichet, *Méthodologie de la grammaire*, Paris, 1963
 A.J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966
 A.J. Greimas, *Despre sens*, București, 1975
 V. Guțu-Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, 1965
 G. Guillaume, *Langage et science du langage*, Paris, 1966
 P. Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Paris, 1959
 B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Istoria limbii române*; p. I: *Principie de lingvistică*, București, 1881
 Z.S. Harris, *Structural linguistics*, Chicago, 1960
 G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice*; p. I, *Logica*, București, Editura Academiei, 1962
 L. Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1966
 *L. Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii*, București, 1967
 I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956
 I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962
 I. Iordan, M. Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1965
 I. Iordan, V. Guțu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, București, 1967
 D. Irimia (ed.), *Mihai Eminescu despre cultură și artă*, Iași, Editura Junimea, 1970
 *G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983
 *R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963
 O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, Cambridge, 1967
 S. Karcevski, *Du dualisme asymétrique du signe linguistique*, TCLP, I, 1929, p. 88-93
 S. Karcevski, *Sur la phonologie de la phrase*, TCLP, IV, 1931
 J. Kuryłowicz, *Esquisses linguistiques*, Warsaw, 1960
 G.C. Lepschy, *La linguistica strutturale*, Torino, 1966; *Linguistique structurale*, Paris, 1968

- M. Leroy, *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles, 1971
 A. Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, Paris, 1964
 Cl. Lévi-Strauss, *Gîndirea sălbatică*, București, 1970
 B. Malmberg, *La phonétique*, Paris, 1966
 B. Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966
 M. Manoliu-Manea, *Structuralismul lingvistic*, București, 1973
 Solomon Marcurs ș.a., *Introducere în lingvistica matematică*, București, 1966
 A. Martinet, *Économie des changements phonétiques: Traité de phonologie diachronique*, Berne, 1955
 A. Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, București, 1970
 Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*, București, 1970
 A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris, 1934
 A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, Paris, 1908
 A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1936
 A. Meillet, *Traité de grammaire comparé des langues classiques*, Paris, 1925
 P. Miclău, *Le signe linguistique*, Paris, 1970
 G. Mounin, *Clefs pour la linguistique*, Paris, 1971
 G. Mounin, *Clefs pour la sémantique*, Paris, 1972
 G. Mounin, *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, 1967
 A. Philippide, *Filologia română*, 1. *Introducere în știința limbii*; 2. *Fiziologia sunetelor* (curs litografiat sub îngrijirea studenților D. Gafițanu, D. Găzdaru, M. Paulian), Iași, 1921
 A. Philippide, *Istoria limbii române. Principii de istorie a limbii*, Iași, 1894
 A. Philippide, *Originea românilor*, vol. I, II, Iași, 1923, 1928
 A. Philipide, *Opere alese*, București, 1984
 J. Piaget, *Le structuralisme*, Paris, 1968
 S. Pop, *La dialectologie*, Louvain, 1950
 S. Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Roma, 1966
 B. Pottier, *Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962
 B. Pottier, *Presentation de la linguistique*, Paris, 1967
 B. Pottier, *Linguistique générale*, Paris, 1974
 L. Prieto, *Message et signaux*, Paris, 1966
 S. Pușcariu, *Limba română* (reeditare), București, 1976
 S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj, 1937
 L. Renou, *La grammaire de Pānini*, Paris, 1948
 G. Révész, *Origine et prehistoire du langage*, Paris, 1950
 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, vol. I, 1960

- Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, 1963
 J.J. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*, vol. I, II, 1924
 *E. Sapir, *Le langage*, Paris, 1967
 A. Schaff, *Introducere în semantică*, București, 1966
 *F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1967
 A. Sechehaye, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1926
 T. Slama-Cazacu, *Comunicarea în procesul muncii*, București, 1964
 T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968
 Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, București, 1981
 S. Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, 1967
 C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977
 E. Teodorescu, *Propoziția subiectivă*, București, 1972
 L. Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959
 *N. S. Trubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957
 S. Ullman, *Précis de sémantique française*, Berne, 1952
 *E. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965
 E. Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, 1970
 A. Vraciu, *Lingvistică generală și comparată*, București, 1980
 L. Wald, *Progresul în limbă*, București, 1969
 H. Wald, *Realitate și limbaj*, București, 1968
 *H. Wald, *Structura logică a gândirii*, București, 1962
 *W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963

Volume colective

- Dialectologie română* (Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran), București, 1977
 **Elemente de lingvistică structurală* (Ion Coteanu, coord.), București, 1967
Gramatica limbii române (Alexandru Graur, coordonator), vol. I, II, București, 1963
Limbaj. Logică. Filozofie, (Sorin Stati ș.a.), București, 1968
Lingvistică generală (Culegere de articole traduse din limba rusă), București, 1963
Probleme de lingvistică generală (Al. Graur, coord.), București, 7 vol., 1959-1977

- **Probleme de stilistică*, Editura Științifică, București, 1964
Sociolingvistică (Dumitru Chițoran și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, coord.), București, 1975
Sistemele limbii (Ion Coteanu, coord.), București, 1970

Articole și studii

- *I. Coteanu, „Dicotomie sau tricotomie lingvistică?” în volumul *Omagiu lui Al. Rosetti*, București, 1965
 *I. Dănăilă, „Note despre conceptul de normă lingvistică”, LR, XII, 1963, nr. 4, p. 325-334
 P. Diaconescu, „Pe marginea unor lucrări despre morfem”, SCL, XIII, 1962, nr. 4, p. 519-544
 *O. Ducrot, „Le structuralisme en linguistique”, în volumul *Qu'est-ce que le structuralisme ?*, Paris, 1968, p. 15-96
 Fr. Engels, „Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om”, în Karl Marx și Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, 1967
 G. Ivănescu, „Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică”, BIFR, 1938 (extras), 1939
 G. Ivănescu, „Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes” în *Mélanges linguistiques*, București, 1957, p. 23-61
 *G. Ivănescu, „Gramatica și logica”, I, AUT, 1963, p. 259-263; II, AUT, 1964, p. 193-219
 G. Ivănescu, „Les lois fondamentales de l'évolution linguistique”, ACIL, X, 1971
 M. Manoliu-Manea, „Morphèmes lexicaux et grammaticaux”, în *Cahiers*, I, 1962, p. 89-102
 M. Manoliu-Manea, „Morfemul în lingvistica modernă”, LR, XII, 1963, nr. 1, p. 3-15
 K. Marx, Fr. Engels, „Ideologia germană”, în volumul *Despre artă și literatură*, București, 1953
 P. Miclău, „Limbă și vorbire”, AUB, XIV, 1965
 E. Vasiliu, „Limbă, vorbire, stratificare”, SCL, X, 1959, nr. 3
 L. Wald, „Despre concepția lingvistică a lui B. De Courtenay”, LR, VII, 1958

DUMITRU IRIMIA – FIINȚĂ ȘI STIL

„Limba este însemnul unei maxime libertăți
a omului și, prin aceasta, a esenței sale de
umanitate.”

(*Curs de lingvistică generală*)

„Omul este ființă liberă prin limbaj întrucât și
întru cât se întemeiază pe creativitatea sa”.

(*Introducere în stilistică*)

Scopul intervenției noastre paratextuale este acela de a explicita modul în care reflecția lingvistică a Profesorului Dumitru Irimia se împletește cu ideile sale despre stilistică și poetică, în încercarea de a demonstra că în spatele proiectului științific al Profesorului se ascunde un proiect existențial coerent, în centrul căruia se află Omul, ca ființă simbolică. Acesta creează limba în aceeași măsură în care se lasă creat de ea¹. Explicitarea noastră presupune deci punerea în dialog a două dimensiuni creator-științifice ale Profesorului, aceea a lingvistului, respectiv aceea a stilisticianului, pe baza *Cursului de lingvistică generală*

---

¹ Unul dintre adevărurile despre limbă cel mai des citate de Profesor vine din Eminescu: „Nu noi sîntem stăpîni limbei, ci limba e stăpîna noastră”, Ms. 2275 B, în *Opere XV, Fragmentarium. Addenda ediției*, p. 98.

(1986) și a *Introducerii în stilistică* (1999). Considerațiile noastre se vor deschide către trei direcții analitice distincte: în prima parte vom analiza raporturile care se stabilesc între lingvistică, stilistică și poetică, în ceea de-a doua parte vom aborda problema relațiilor constitutive ale limbii cu gândirea și societatea, așa cum se actualizează ele în contexte disciplinare distincte (lingvistic și stilistic), pentru ca în ultima parte să indicăm două coordonate fundamentale ale viziunii Profesorului Dumitru Irimia despre limbă și stil, analizând câteva aspecte ale scriiturii Domniei Sale.

1. Lingvistică-stilistică-poetică sau despre dialogul disciplinelor

Prima etapă a analizei noastre o reprezintă discutarea raportului lingvistică-stilistică-poetică, privite ca direcții științifice autonome și complementare de abordare a limbajului. Punerea în dialog va însemna, în acest context, prezentarea *diferențelor* (în planul obiectului de studiu) și *asemănărilor*, atât în planul funcționării convergente (toate trei fiind discipline de tip relațional, interesate în primul rând de *raporturile dintre fenomene*), cât și în planul complementarității (într-o viziune de ansamblu coerentă, în care lingvistica se împlinește prin stilistică și poetică).

Din perspectiva *Cursului de lingvistică generală*, obiectul de studiu al lingvisticii îl reprezintă *limba*, în dubla sa desfășurare funcțională, de *langue* și *parole*:

„Cum cele două moduri de existență a limbajului uman – *limba* și *vorbirea* – stau într-un raport de interdependență, expresie a dublei naturi a limbii – de sistem semiotic și fenomen social, trebuie considerat că există o singură *lingvistică*, al cărei obiect general de studiu îl reprezintă *limba ca sistem de semne și ca activitate lingvistică*, adică limba considerată în relațiile ei interne și în relațiile ei externe (cu gândirea și societatea) care le condiționează pe cele dintâi”.

După cum se observă din definiția de mai sus, lingvistica este, prin prisma obiectului său, o știință relațională, interesată de legăturile care se stabilesc între fenomene, mai mult decât de fenomenele înseși. Natura *relațiilor* pe care le are în vedere lingvistica variază de la elementara

opозиție a trăsăturilor pertinente care organizează sistemul fonetico-fonologic al limbii², până la raporturile de natură onto-ideologică dintre ființa umană, lumea în care aceasta viețuiește și limba prin care lumea i se comunică ființei și prin care ființa comunică despre/cu ea³. Între aceste două limite se dezvoltă, așadar, atât „relațiile interne” dintre unitățile lingvistice⁴, cât și „relațiile externe” dintre sistemul lingvistic și sistemele existențiale definitorii pentru ființa umană – gândirea și societatea⁵.

Cît privește stilistica, obiectul ei de studiu este *stilul*, definit de Profesorul Irimia dintr-o dublă perspectivă – substanțială și funcțională⁶;

² Acele trăsături care, *prin contrast*, ne permit să percepem ca semne diferite succesiunile sonore p-a-r respectiv b-a-r.

³ Nu întâmplător Profesorul descria acest nivel relațional printr-un cerc, simbol al continuumului funcțional om-limbă-lume; cf. Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 15, sau printr-un triunghi, cf. Dumitru Irimia, *Morfo-sintaxa verbului românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997, p. 5.

⁴ „Limba este un sistem de sisteme care generează, în actul lingvistic, structuri specifice dar interdependente. (...) Fiecare dintre aceste sisteme există și funcționează, în interiorul raportului *om-limbă-lume*, în baza unor unități fundamentale specifice și a relațiilor dintre ele, la propriul nivel [și] prin realizarea lor ca unități concrete, concomitent cu intrarea în diferite categorii de relații (dependență, interdependență etc.) și în unități superioare proprii celorlalte sisteme”. (*Gramatica limbii române*, ed. cit., p. 15).

⁵ „Raportul dintre cei trei factori [limbă-gîndire-societate] este de absolută reciprocitate în perioada devenirii omului, cînd se constituie cele trei atribute esențiale ale sale: *omul* = (1) *ființă socială*, dotată cu (2) *limbaj* și (3) *gîndire*”. (*Curs...*).

⁶ Aceste două perspective stau sub semnul a două întrebări distincte. Prima întrebare, legată de perspectiva funcțională, ar putea fi „Cum se constituie stilul?” și ar putea să primească un răspuns de tipul „Stilul se constituie prin diferențele de percepție, cunoaștere, simțire și gîndire și prin maniera specifică în care se comunică aceste diferențe. A doua întrebare, legată de perspectiva substanțială, ar putea fi „Sub ce formă se manifestă stilul în limbă?” și ar putea primi un răspuns de tipul „Stilul se manifestă sub forma opozițiilor expresive, prin care vorbitorul își exprimă atitudinea și viziunea în fața realității”. Opozițiile expresive sînt deci urmele „concrete” ale acestei atitudini/viziuni și pot fi

din perspectivă substanțială, „*stilul este, în fapt, modul specific în care se constituie, există și se manifestă expresivitatea unui text.*”⁷, în timp ce, dintr-un punct de vedere funcțional, stilul se înscrie în contextul „procesului de verbalizare orientat de raportul *om-limbă-lume*” și reprezintă „modul specific în care subiectul vorbitor înscrie în acest raport dinamica interioară dintre cele două dimensiuni fundamentale ale ființei umane: rațională și afectivă, dintr-o perspectivă, sacră și profană, din alte perspective”⁸.

Stilul, manifestat ca expresivitate, ar fi, deci, totalitatea elementelor prin care textul lingvistic își dobândește o identitate de *viziune* și de *atitudine* în desfășurarea tensională a câmpului semiotic prin intersectarea axei subiective (emițător-receptor) cu axa obiectivă (cod-referent). Situat la intersecția celor două axe, stilul impune deci tot o abordare de tip relațional: pe de o parte, stilistica se ocupă de *raportul între* utilizatorii limbajului (locutor-interlocutor, scriitor-cititor, personaje etc.) și de modul în care aceștia „subiectivează” limbajul ca instrument și eveniment existențial, iar pe de altă parte, stilistica are în vedere și *raportul între* limbă și realitate, din perspectiva libertății și limitelor expresive în care se poate desfășura „subiectivarea”.

Fără să insistăm pentru moment asupra specificității stilisticii, vom remarca doar raportul particular al acesteia cu lingvistica. Primul aspect care trebuie luat în calcul este acela că lingvistica și stilistica se apleacă asupra aceluiași sector al realității, *limba*, dar din perspective diferite: lingvistica pentru a identifica, descrie și interpreta „principiile generale de organizare și funcționare a limbii” (*Curs...*), stilistica pentru a identifica, descrie și interpreta *urmele umanului în limbă*, mărcile generate de asumarea și actualizarea limbii în spațiul specific al cunoașterii și comunicării cunoașterii.

de natură diferită: fonetic-fonologică (un „te rog!” care sună a amenințare), morfologică (un „deșteptul de mine!” autoironic), sintactică („Problema este interesantă, dar abstractă”), lexicală („Fiecare disciplină își are *cuiul* ei.”) etc.

⁷ Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 13.

⁸ *Ibidem*, p. 37.

Această vecinătate a făcut posibilă suprapunerea acestor două domenii de investigație, dizolvarea stilisticii în lingvistică și confundarea stilului cu limba, mai exact cu unele actualizări specifice ale limbii (trăirea participativ-afectivă a comunicării⁹). Consecința metodologică a acestei dizolvări o reprezintă limitarea descrierii/interpretării faptelor de stil prin folosirea uneltelor și taxonomiei lingvistice, fără să se țină cont de specificitatea lor structural-funcțională. Dacă se confundă limba cu stilul¹⁰, o sintagmă de tipul „*Lasă-mă, dom’le, în pace!*” va fi analizată din perspectiva nivelului fonetic (haplologia, elementele suprasegmentale etc.), va fi interpretată ca o structură familiară aparținând limbajului oral, în care, grație imperativului și a substantivului în vocativ se intersectează funcția expresivă (prin intermediul căreia locutorul își manifestă exasperarea) și funcția conativă care impune/solicită o reacție comportamentală din partea receptorului, și prin urmărirea acestor aspecte pur lingvistice s-ar epuiza analiza dimensiunii stilistice a enunțului.

Totuși, această înțelegere își va dovedi limitarea în momentul în care această structură este plasată într-un context existențial precis – un fiu care îi spune mamei sale „*Lasă-mă, dom’le, în pace!*”; în acest

⁹ Mult timp stilistica s-a limitat la descrierea formelor de *exprimare lingvistică a emoțiilor* și, în general, a *stărilor afective*, considerate ca fiind relevante pentru descrierea modului subiectiv de actualizare a limbajului, în opoziție cu exprimarea „neutră”, logică, rațională și pur referențială; ulterior, elementelor subiective li s-au adăugat *creațiile lingvistice ale fanteziei* vorbitorilor (locuțiuni, sintagme, expresii idiomatice de tipul „zgîrie-brînză”, „ca sare-n ochi”, „coate-goale”, „a o lua la sănătoasa” etc.), pentru ca mai târziu stilul să fie extins la nivelul limbii în toate ipostazele și manifestările ei, discutându-se, așa cum vom vedea, despre existența unui „sistem stilistic” consubstanțial sistemului lingvistic, și care integrează toate elementele expresive, de la planul cel mai general al limbii naționale, pînă la microuniversul de discurs al scriitorului, naratorului și personajelor.

¹⁰ Pentru detalii despre această confuzie și despre modul în care ea poate fi depășită, a se vedea criteriile pentru analiza stilului pe care le stabilește Michael Riffaterre în primul capitol din *Essais de stylistique structurale*, (Présentation et traduction par Daniel Delas, Flammarion, Paris, 1971, p. 27-63).

context, analiza enunțului, în tripla sa dimensiune (semantică – prin raportul paradoxal între semn și referent¹¹ –, sintactică – prin redundanța expresiv-exclamativă¹² – și pragmatică – prin tensiunea ilocuționar-perlocuționar a vocativului și imperativului¹³), va trebui așezată pe alte coordonate decât cele lingvistice (incluzând în lingvistică și explicitările de tip pragmatic sau de analiză a conversației), fără însă a renunța la ele. Ea va sta sub semnul identității de *viziune* și *atitudine* actualizate textual, prin circumscrierea unei *dimensiuni stilistice* care modelează și instrumentalizează faptele de limbă în direcția individualizării și specificității. Altfel spus, înțelegerea stilistică a aceluiași enunț va ține cont de interpretarea lingvistică, pe care o va proiecta la un alt nivel – acela al *expresivității imanente interacțiunii emițător-receptor* și al implicațiilor identitare, atitudinale și relaționale pe care se construiește ea.

Dacă analiza lingvistică se interesează în primul rând de forma și conținutul enunțului ca lanț de semne, stilistica va lega aceste semne de viață, răspunzând unor întrebări de tipul: cum trăiește și exprimă emițătorul identitatea de *fiu*?, care este atitudinea sa afectivă față de receptor?, ce identitate oferă/impune emițătorul receptorului?, ce relații se stabilesc între aceste identități *construite lingvistic* și orizonturile socio-ideologice în care se desfășoară (orizont familial, social, regional etc.)?, ce raporturi se stabilesc între protagoniștii actului lingvistic pe de o parte și sistemul limbii (în tripla sa desfășurare sistem-normă-vorbire) pe de altă parte, din perspectiva atitudinilor, valorilor și identităților actualizate textual? etc. În cadrul unor astfel de distincții metodologice își capătă relevanța deplină relația de *interdependență* sau de *consubstanțialitate* între *sistemul lingvistic* și *sistemul stilistic* despre care vorbește Profesorul

¹¹ Semnificatul lui „Dom'le” trimite spre /+masculin/, în tip ce referentul (mama) se înscrie în sfera femininului.

¹² Vorbitorul folosește și imperativul și vocativul.

¹³ În acest enunț ilocuționarul echivalează cu cererea, iar perlocuționarul cu alungarea mamei, sau cel puțin cu respingerea ei.

Dumitru Irimia¹⁴, consubstanțialitate proiectată și în plan epistemologic, prin raportul de complementaritate dintre lingvistică și stilistică:

¹⁴ Această idee, care apare și la Michael Riffaterre (*op. cit.*, p. 28), implică necesitatea delimitării între limbă și stil, între abordarea lingvistică respectiv stilistică a limbajului, pentru a surprinde specificitatea fenomenelor în funcție de orizontul de investigație în care sînt plasate. Cu alte cuvinte, aceeași structură verbală poate fi așezată fie în cîmpul limbii, deci înțeleasă cu ajutorul lingvisticii, fie în spațiul stilului, deci înțeleasă cu ajutorul stilisticii.

Astfel, ca să dăm un exemplu simplu, folosirea conjuncției conclusive „deci”, în limbajul oral, într-o propoziție principală poate fi privită fie din perspectiva sistemului stilistic, fie din perspectiva sistemului lingvistic. Să presupunem că în timpul unui examen, la întrebarea „Ce este sistemul stilistic?”, un student răspunde: „Deci, sistemul stilistic este un concept structuralist de analiză a stilului”. Privit din punct de vedere lingvistic, „deci”-ul inițial al enunțului este nemotivat sintactic și relevă o folosire improprie a „codului lingvistic”, fie din cauza emoțiilor, fie din cauza ignoranței. Din perspectivă stilistică însă, același „deci” poate fi înțeles în dinamica tensională a raportului student-profesor și a contextului specific în care se desfășoară acest raport (examinare orală). Cum în acest context, și în raportul pe care el îl generează, studentul trebuie să îl convingă pe profesor că este pregătit și că merită o notă bună, el se va folosi și de mijloacele persuasive pe care limba i le pune la dispoziție; deoarece conjuncția „deci” presupune desfășurarea unui raționament, iar raționamentul este un semn al gândirii critice, iar aceasta este, la rîndul ei, o garanție a unei evaluări pozitive din partea profesorului, studentul se va grăbi să folosească acest „deci” pentru a da de înțeles că în mintea lui s-a derulat un raționament și că îi oferă profesorului doar concluzia, ținînd pentru el restul demonstrației. Dacă din perspectivă lingvistică acest „deci” este o greșală de exprimare, din perspectivă stilistică, el este semnul unei proiect identitar propus de locutor (studentul), interlocutorului (mesajul implicit fiind „Sînt o persoană cu simț critic!”) în vederea obținerii unui rezultat („Dați-mi o notă bună!”). Pentru o discuție suplimentară a stilului ca actualizare a interacțiunii comunicative, a se vedea reinterpretarea unor teze ale creatorului stilisticii moderne (Charles Bally), de către lingvistul și stilisticianul francez Jean-Michel Adam în *Le style dans la langue. Une reconception de la stylistique*, Delachaux et Niestlé, Laussane-Paris, 1997, în special capitolul al treilea „Autour de cinq thèses de Charles Bally” („În jurul a cinci teze ale lui Charles Bally”), p. 55-84.

„Din această perspectivă [a stilului ca actualizare a expresivității], delimitarea stilisticii de lingvistică este impusă de specificul obiectului; obiectul de cercetare al lingvisticii îl reprezintă *opозиțiile funcționale* (din multiple perspective: sincron, diacronic, spațial etc.), circumscrise, să spunem, nucleului comunicării; obiectul de cercetare al stilisticii îl reprezintă *opозиțiile expresive*, circumscrise în primul rând zonei expresivității individuale, dar, prin aceasta, și raportului dintre zona expresivității individuale și nucleul (noțional) al comunicării”. (*Introducere...*, p. 14, s. a.).

Pe de altă parte, în ceea ce privește obiectul de studiu al *poeticii*, el nu mai este limba, ci modul specific în care aceasta este folosită în contextul literaturii.

Dacă legătura stilisticii cu lingvistica este determinată de „natura duală a textului (lingvistică și stilistică)”, de rolul modalizant al funcției stilistice față de „funcțiile particulare ale limbii”¹⁵ și de actualizarea lingvistic-formală a opozițiilor expresive, permițând o delimitare clară a celor două discipline, în cazul relației *stilistică-poetică* putem vorbi despre o complementaritate metodologic-funcțională determinată de specificul structural al textului *literar*, înțeles ca „o realitate cu două ipostaze consubstanțiale: (1) structură stilistică și (2) funcția de semnificare poetică” (*Introducere...*, p. 21).

În ce constă cele două ipostaze ale textului literar? Structura stilistică a textului literar, ca de altfel a oricărui tip de text, presupune, am văzut, o serie de opoziții expresive în care se reflectă „proiectarea

¹⁵ Cf. *Introducere în stilistică*, ed. cit., p. 77, și *Structura stilistică a limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 7. Rolul modalizant al funcției stilistice în raport cu celelalte funcții ale limbajului (referențială, expresivă, conativă, fatică, poetică și metalingvistică) se explică prin consubstanțialitatea sistemelor stilistic, respectiv lingvistic și se referă la faptul că funcțiile limbii slujesc, în comunicare, și actualizării dimensiunii expresiv-subiective a limbajului. (A se observa că expresivitatea stilistică înseamnă altceva decât expresivitatea înțeleasă ca manifestare a funcției expresive din planul locutorului; ea se află, cum am arătat deja, la intersecția dintre axa emițător-receptor cu axa limbă-referent.)

subiectului vorbitor în actualizarea sistemului limbii”, pe trei direcții de atitudine diferite: atitudinea vorbitorului față de (a). realitatea extraverbală, (b). interlocutor și (c). limbă. Funcția de semnificare poetică se circumscrie trecerii de la cunoașterea și comunicarea de tip lingvistic la comunicarea și cunoașterea de tip estetic care presupune absolutizarea raportului text-mesaj prin suspendarea referinței sub acțiunea funcției poetice și, ca o consecință directă a acestei absolutizări, „întemeierea de lumi semantice autonome în raport cu lumea extraverbală” (*Introducere...*, p. 16).

În contextul abordării discursului literar, poeziei îi revine deci sarcina de a delimita, descrie și interpreta *modul în care se construiesc operele*, într-o dublă dimensiune: ontologică și textuală; prin poziția dominantă a funcției poetice în relație cu celelalte funcții ale limbii, ontologicul se instituie textual. Lumea *pro-pusă* de opera literară reprezintă un univers generat discursiv, în spiritul acelei viziuni din *Mureșanu*, în care chipul feminin capătă substanță ființială prin chemarea-cînt a călugărului cu suflet chinuit:

„[CHIPUL]: Vin! Eu vin.
Sufletu-mi în vecia-i atras de-a ta chemare,
Din noaptea neființei înfiorat apare...
(...) Și-acele cînturi pline
De-amor, de inspirație, le îndreptai la mine
Și am urmat cîntării... ființa mea apare
Și-aruncă umbra-i tristă pe fruntea ta cea mare
(...) A tale gînduri, visuri, dorinți-s lumea mea,
Sînt umbră a cîntării-ți, o slabă umbră-abia.”¹⁶

Prin natura textual-cosmotică (în sens blagian) a discursului literar, acesta impune o abordare stilistico-poetică: stilistica se va ocupa, în acest context, de opozițiile expresive care circumscriu identitatea *Eului textului* și a *Eului auctorial* (cf. *Introducere...*, p. 21), în timp ce poetica va urmări *cum* aceste opoziții expresive participă la „generarea și

¹⁶ Mihai Eminescu, *Opera poetică*, Ediție îngrijită de Dumitru Irimia, Ediția a II, revăzută, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 294-295.

funcționarea lumii semantice”, în vederea unei „cunoașteri de profunzime a textului literar” (*ibidem*, p. 22)¹⁷.

Sintetizînd, putem observa, aşadar, că, din perspectivă epistemo-logică, stilistica întretine cu lingvistica şi poetica relaţii diferite ca natură şi semnificaţie. În interiorul cîmpului de investigaţie deschis de diversitatea raporturilor *om-limbă-lume*, lingvistica şi stilistica îşi împart studiul limbii fără să se suprapună nici la nivelul obiectului de studiu (cf. tensiunea între opoziţiile lingvistice – funcţionale – şi opoziţiile stilistice – expresive), nici la nivelul finalităţii euristice. La nivelul abordării discursului literar, stilistica (cu dimensiunea lingvistică interiorizată) se asociază cu poetica, într-un demers cognitiv cu valenţe ontologice, după cum vom vedea în partea a treia a intervenţiei noastre.

În partea a doua, vom restrînge analiza noastră la o discuţie punctuală despre modul în care, în viziunea Profesorului Irimia,

¹⁷ În contextul discuţiei noastre, ideile fundamentale în legătură cu modul în care Profesorul Dumitru Irimia înţelege textul literar şi abordarea analitică a acestuia sînt următoarele:

a. Textul literar se constituie ca lanţ de semne lingvistice şi ca lume textuală, pe care aceste semne o generează; spre deosebire de comunicarea obişnuită, unde lumea pre-există mesajului, lumea textului este creată odată cu elaborarea textului sau cu actualizarea lui prin lectură (ploaia care bate în fereastră în timp ce scriem rîndurile acestea există indiferent dacă noi spunem sau nu ceva despre ea, în timp ce ploaia din poemul *Lacustră* nu există decît în/prin cuvintele/versurile care alcătuiesc acest poem şi prin lectura lor).

b. Natura dublă a textului literar (semn-lume) impune o *abordare dublă*: în calitate de semn el este abordat cu mijloacele *stilisticii*, prin descrierea şi interpretarea opoziţiilor expresive, din perspectiva diverselor instanţe care interacţionează: eul textului, eul auctorial, eul „naratorial”, eul actanţial (al personajului). În calitate de lume, textul literar este abordat cu mijloacele *poeticii*, prin descrierea mecanismelor prin care semnele verbale încheagă o lume. (În acest sens trebuie înţeles fragmentul reprodus din *Mureşanu*, ca descriere poetică a modului în care cuvîntul – cîntul rugă al călugărului – dă naştere unei realităţi, scoţînd sufletul feminin „din noaptea nefiinţei”; la fel cum lumea textului nu există decît în/prin semnele verbale, aşa şi Chipul feminin nu există decît prin cîntul rugă al Călugărului „Sînt umbră a cîntării-ţi, o slabă umbră-abia”).

lingvistica şi stilistica iau în stăpînire raporturile care organizează limba şi anume relaţia limbă-gîndire şi relaţia limbă-societate. Întrebările la care vom încerca să răspundem sînt dacă raporturile limbă-gîndire respectiv limbă-societate sînt diferite în funcţie de perspectiva (lingvistică sau stilistică) din care le privim şi, dacă da, în ce constă aceste diferenţe.

II. Raportul limbă-gîndire-societate între oglinzi paralele

Din perspectivă lingvistică, „limba şi gîndirea se împletesc într-o unitate indisolubilă determinată de relaţia lor comună cu activitatea cerebrală, pe fondul dezvoltării sociale.” (*Curs...*). Aşadar, pentru Profesorul Irimia, raportul nu poate fi de subordonare (gîndirea domină limba sau limba domină gîndirea), ci este vorba despre **un raport de intercondiţionare**, motivat atît diacronic (cf. trecerea de la conştiinţa animalică şi sunetele interjecţional-imitative la conştiinţa umană şi sunetele cu valoarea de semne), cît şi sincronic-instrumental („Gîndirea stimulează limba. Limba organizează gîndirea”).

Acest raport de intercondiţionare interesează lingvistica prin modul în care se împletesc şi se condiţionează reciproc aceste două dimensiuni ale fiinţei umane. În viziunea Profesorului Irimia, raportul tensional limbă-gîndire se amorsează la nivel fonetic (fonemul fiind „o imagine acustică”, rezultat al unei prelucrări psihice a sunetului) şi devine funcţional din punct de vedere al construirii sensului, prin întîlnirea funcţiei denominative a limbii cu funcţia de reflectare prin care gîndirea interiorizează realul, la nivel lexical şi la nivel gramatical.

La nivel lexical, intercondiţionarea limbă-gîndire se actualizează în raportul de implicare reversibilă cuvînt-noţiune („noţiunea determină, prin activitatea de gîndire, naşterea cuvîntului; cuvîntul dirijează constituirea noţiunii, o conturează şi îi acordă independenţă faţă de obiect”) şi prin asimetria lor funcţională (noţiunea este o reflectare ideală a universului fenomenal, în timp ce cuvîntul se dezvoltă ca structură prin coprezenţa dimensiunii ideale – *sensul* – şi a celei materiale – *expresia*).

La nivel gramatical, legătura dintre limbă și gândire vizează modul în care realul este cunoscut (reflectat și comunicat), în termeni de relație între obiecte (în sens logic). Gândirea, prin intermediul operațiilor logice, reflectă lumea în termeni de *judecată*, iar limba exprimă lumea prin *propoziție*.

Privit dintr-o perspectivă generală, raportul limbă-gândire se leagă în primul rând de raportarea ființei la realitate și presupune o complementaritate a modurilor de asimilare cognitivă a acesteia, printr-o mișcare dinspre realitate care se impune ca obiect de cunoaștere și care constrânge, într-o anumită măsură, ființa umană să ordoneze constructiv lumea prin gândire și limbă. De aceea am putea spune că în plan funcțional acest raport se situează pe o axă a interiorității și individualității, dezvăluind doar un chip al „ființei” limbii¹⁸.

Pentru o înțelegere deplină a acestei „ființe a limbii” se cuvine să explorăm și celălalt raport constitutiv la care ea participă și anume raportul limbă-societate, raport care proiectează limba pe o axă a exteriorității/exteriorizării intersubiective. Profesorul Irimia se referă în treacăt la complementaritatea de funcție între aceste raporturi atunci când notează că „funcția de cunoaștere (a gândirii-limbă, n. n., I. M.), apoi,

¹⁸ Simplificând, putem spune că dinamica limbă-gândire se desfășoară în sfera activității de cunoaștere a individului și poate fi circumscrisă întrebărilor „cum gândim?” și „cum vorbim?”. Deși pare extrem de abstractă, problema în sine este una dintre cele mai interesante, dacă o raportăm la situații reale în care discutăm despre diferențele/aseamănările dintre ce gândim și ce exprimăm. Iată o listă cu întrebări care ar putea fi incluse în sfera raportului limbă-gândire și la care diverse discipline au propus multiple răspunsuri: 1. Gîndurile noastre au forma unui discurs, sau, altfel spus, noi gândim în cuvinte?, 2. Întîi gândim și după aceea „punem în cuvinte” ceea ce am elaborat prin gândire sau însăși punerea în cuvinte din mintea noastră înseamnă că gândim?, 3. Care sînt limitele exprimării? Există în om elemente de trăire care nu pot fi puse în cuvinte sau aceasta e o iluzie și, de fapt, trăim (simțim/gîndim) atît cît putem exprima?, 4. Ce se întîmplă în mintea noastră atunci cînd vorbim? (Cum stă limba în creierul nostru? Ce face creierul ca să producă și să înțeleagă enunțuri?) etc.

rămîne închisă în limitele activității cerebrale individuale, dacă nu se socializează”¹⁹.

Bineînțeles, *raportul limbă-societate* nu se reduce la exteriorizarea discursivă a cunoașterii, la trecerea de la discursului interior al ființei-pentru-sine la manifestarea ființei-cu-celălalt. În afară de aceasta, însăși această trecere nu este nici pe departe atît de simplă pe cît ne-ar plăcea nouă să credem. Este evident că atunci cînd vorbim despre trecerea de la conținutul psihic/verbal individual la stabilirea unei legături cu alteritatea, prin punerea în discurs a acestui conținut, noi operăm, de fapt, cu generalizări și distincții artificiale, provizorii și cu rol instrumental. Raportul interiorizare-exteriorizare nu este unul de consecutivitate; nu procesăm psiholingvistic informațiile pe care creierul le percepe și APOI le punem într-un discurs prin care comunicăm cu celălalt. Intercondiționarea filogenetică limbă-gândire (apariția simultană și reciproc motivată despre care vorbește Profesorul Irimia) se răsfrînge, cum se arată în *Curs...*, și în plan strict funcțional; dacă este adevărat că „gîndirea stimulează limba” și că „limba organizează gîndirea”, se cuvine să insistăm asupra ideii că o dimensiune particulară a modului în care limba organizează gîndirea este *intersubiectivitatea*. Raportul cu Celălalt nu este doar manifestarea exterioară a unui fond interior individual al fiecăruia, ci este o realitate structurantă a interiorității²⁰.

¹⁹ Cu alte cuvinte, limba nu este ea însăși văzută doar în planul gândirii, ci atunci cînd devine o activitate socială, cînd raportul limbă-gîndire este „pus la treabă” în relațiile interumane.

²⁰ Altfel spus, ceea ce gândim, simțim, exprimăm, poartă urmele gîndurilor, sentimentelor și cuvintelor celorlalți. Gîndurile noastre și sentimentele noastre nu sînt doar ale noastre pentru că în ele se văd frînturi din ce gîndesc și simt oamenii din jurul nostru, la fel cum nici cuvintele noastre nu sînt doar ale noastre, ci în ele se aud ecouri ale cuvintelor semenilor noștri. Chiar și postfața aceasta este plină de cuvintele altora: de cuvintele Profesorului Irimia, în primul rând, de cuvintele autorilor pe care i-am citit, ale persoanelor cu care am discutat, ale cititorilor pe care îi bănuim etc. Această formă de interacțiune poartă numele de *dialogism*, și se asociază de obicei cu gînditorul rus Mihail Bahtin (*Problemele poeziei lui Dostoievski*, Editura Univers, 1970 și *Probleme de*

Totuși, prin aceste considerații ieșim din contextul discuției noastre despre raportul limbă-societate din perspectiva *Cursului*... Aici, Profesorul Irimia analizează acest raport din multiple perspective, unele cu caracter preponderent istoric-informativ (originea limbajului, existența și formele limbii primitive), iar altele cu caracter analitic-interpretativ (funcțiile și ipostazele limbii, procesul de comunicare și dependența limbii de societate). Ceea ce ne interesează pe noi este că multitudinea aspectelor avute în vedere de Profesorul Irimia în subcapitolul *Limbă și societate* sînt polarizate în jurul „esenței sociale a limbii”, ca dimensiune definitorie a ființei umane.

Bineînțeles, considerațiile Profesorului Irimia în legătură cu modul în care se întrepătrund limba, gîndirea și societatea merg mult mai în profunzime; dacă alegem să ne păstrăm la un nivel elementar este pentru că scopul intervenției noastre nu este acela de a prezenta parafrastic poziția lingvistului Dumitru Irimia, ci aceea de a pune în dialog această poziție cu aceea a stilisticianului. Așadar, după ce am văzut cum pot fi exploatate relațiile dialectice dintre limbă-gîndire-societate pe teren lingvistic (cf. relația tensională logică-gramatică sau diversele modalizări sociale ale ființei limbii, atît în plan diacronic, cît și în plan sincron), se cuvine să ne întrebăm în ce chip va fi ea funcționalizată în contextul abordării stilistice a limbii.

La nivel teoretic, pentru stilistică, problematica raportului limbă-gîndire-societate se situează într-un context de cunoaștere *sui-generis*, delimitat de *oposițiile dinamice* care legitimează științific stilistica (individual-colectiv, afectiv-intelectual, subiectiv-obiectiv, inovație-tradiție, informație despre lume-informație despre sine, creativitate-repetabilitate, vorbire-limbă/normă etc.)²¹.

literatură și estetică, Editura Univers, 1982). Dintr-o perspectivă filosofică și religioasă ea apare la Martin Buber, un gînditor care l-a inspirat pe Bahtin; cel mai cunoscut text al lui Martin Buber este *Eu și tu* (Editura Humanitas, București, 1992).

²¹ Toate aceste perechi fac trimitere la unele încercări de a defini faptele de stil prin opoziție: stilul înseamnă individualul-original care se opune colecti-

În ceea ce privește înțelegerea *stilistică* a raportului limbă-gîndire, trebuie să remarcăm că Profesorul Irimia se detașează de tendințele reductive care limitează stilistica la reacțiile afectiv-emoționale ale vorbitorului în fața realității, excluzînd din sfera ei de cercetare aspectele intelectual-raționale; de aceea, în *Introducere în stilistică* el insistă asupra vocației totalizante a stilisticii care cuprinde manifestările comunicativ-discursive ale ființei umane în integralitatea ei: „în interiorul raportului om – limbă – lume, ființa umană se află înscrisă *deopotrivă* cu dimensiunea sa *afectivă* (complementară dimensiunii *raționale*) și cu dimensiunea *estetică*. (...) Pe de altă parte, omul este ființă liberă prin limbaj întrucît și întru cît se întemciază pe creativitatea sa” (*Introducere*..., p. 15).

În viziunea Profesorului Irimia, întrepătrundera dintre dimensiunea *rațional-afectivă* cu aceea *imaginar-creatoare* susține funcțional *expresivitatea stilistică* și este determinată de acțiunea „modalizantă” a *funcției stilistice* care, la rîndul ei, generează *sistemul stilistic* al limbii, plan aflat la intersecția limbajului ca trăire cu trăirea ca limbaj. Spre deosebire de abordarea lingvistică pentru care limba și gîndirea se află într-un același plan funcțional și ontologic (cf. Fig. 1), în contextul stilisticii, ele aparțin unor niveluri funcționale distincte (cf. Fig. 2). Pentru stilistică, gîndirea interesează mai puțin ca proces cognitiv (cum se întîmplă în cazul abordării lingvistice) și mai mult ca *substanță și formă a unui conținut* (ceea ce profesorul Irimia înțelege prin „dimensiunea rațională a ființei umane” care se întrepătrunde cu „dimensiunea afectivă” a omului ca ființă expresivă).

Fig. 1. Raportul limbă-gîndire din perspectivă lingvistică

vului-standardizat și stereotip, stilul înseamnă exprimarea afectivității în contrast cu neutralitatea logicii și a gîndirii, stilul înseamnă încălcarea a normei etc.

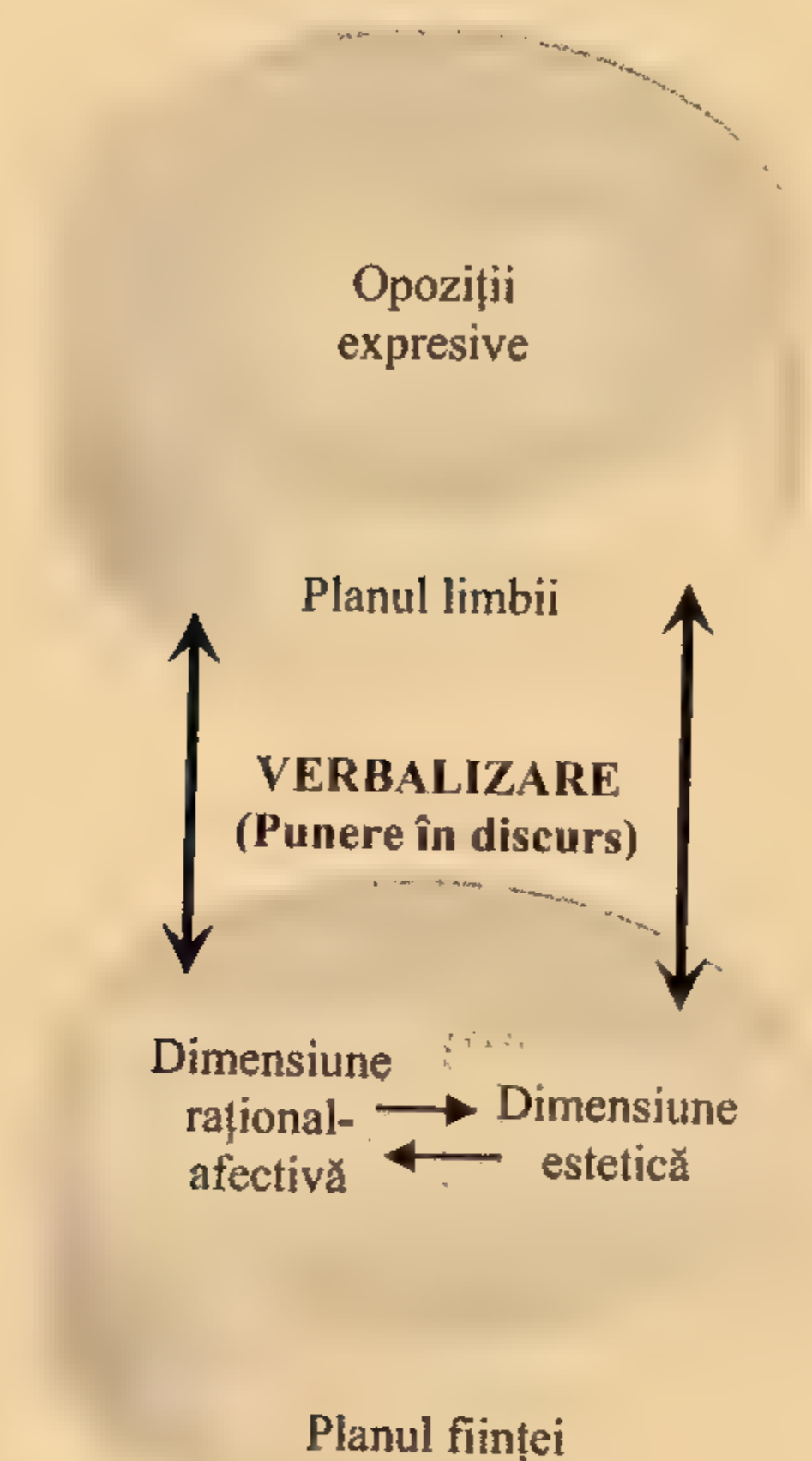

Fig. 2. Raportul limbă-gîndire din perspectivă stilistică

În ceea ce privește raportul limbă-societate, dacă lingvistica era interesată de modul în care limba depinde de societate (diacronic, în contextul apariției și evoluției limbajului și sincron, prin funcțiile și ipostazele limbii), stilistica se ocupă de modul în care se articulează identitatea

expresivă a unui text, la intersecția celor două axe ale cîmpului semiotic (axa obiectivă limbă-lume și axa subiectivă emițător-receptor). În orizontul dimensiunii sociale a limbajului, stilistica se deschide spre două planuri funcționale opuse dar complementare, prin care limba se actualizează simultan, ca vorbire și expresivitate; în concepția Profesorului Irimia, aceste planuri sînt *subiectivarea* și *contextualizarea*, iar întrepătrunderea lor determină structura stilistică a oricărui text și, într-un plan general, configurează sistemul stilistic al limbii.

Dar ce înseamnă subiectivare și contextualizare și de ce reprezintă aceste două procese fundamentele dimensiunii stilistice a limbajului?

Subiectivarea reprezintă, în viziunea Profesorului Irimia, totalitatea intervențiilor „personale” ale emițătorului și destinatarului în procesul de comunicare:

„Emițătorul, conștient sau subconștient, spontan sau în mod deliberat, subiectivează²² mesajul, fie doar din punctul de vedere al individualității sale (sau a grupului socio-cultural căruia îi aparține sau pe care îl reprezintă), fie din punctul de vedere al raportului cu destinatarul.

Intră în procesul de subiectivare atît lumea (referentul), cît și limba, obiective în sine, dar subiectivate prin specificul și gradul cunoașterii.

În alt mod, dar nu esențial deosebit, subiectivează și receptorul, concomitent, realitatea extralingvistică (referentul) despre care comunică mesajul și limba în care este realizat textul, structura verbală a mesajului”²³.

Din perspectiva acestui proces, butada lui Buffon, „*le style c'est l'homme même*”, s-ar putea circumscrie acțiunii transformatoare a filtrelor subiective prin care omul se raportează la realitate, la semenii și la limbă. Stilul ar fi determinat, în acest caz, de modul specific în care

²² În *Structura stilistică a limbii române contemporane* (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986), importanța acestui proces era marcată atît la nivel grafic, prin scrierea cu caractere aldine a verbului, cît și la nivelul structurii logico-argumentative a textului, prin discutarea problemei subiectivizării în capitolul inițial, *Introducere în studiul stilistic al limbii*.

²³ *Introducere în stilistică*, ed. cit., p. 25.

fiecare ființă umană, prin discursul „personal”, ia în stăpânire realul, în funcție de particularitățile sale psiho-cognitive și ideologice. Oricât de tentantă și onorantă ar fi această înțelegere a stilului, la o privire mai atentă, ea își dovedește caracterul unilateral, tocmai prin supraestimarea individualității, unicității și originalității, tributare unui elitism solipsist de sorginte romantică²⁴.

După cum am remarcat deja în observațiile despre dialogism, subiectivitatea și originalitatea sînt noțiuni mereu contextuale și se nasc dintr-un raport cu alteritatea: același aspect al realității (text, ținută vestimentară, ideologie, manieră de a vorbi etc.) poate fi considerat ca original în relație cu ceva și standard sau reproductiv prin raportare la altceva.

Din acest motiv, raportul limbă-societate nu înseamnă, din perspectivă stilistică, doar manifestarea subiectivității în limbaj²⁵, în relația emițător-receptor, ci și legăturile pe care rostirea „personală”, subiectivă și creativă, le întreține cu comunitatea, cu socialul înțeles în primul rînd ca tradiție/normă lingvistică, dar și ca orizont ideologic. Prin aceasta ajungem la cel de-al doilea plan de înțelegere a raportului limbă-societate din punct de vedere al stilisticii, și anume la ceea ce am numit *contextualizare*²⁶.

²⁴ După cum se știe, una dintre coordonatele ideologiei romantice este imaginea geniului, individ excepțional în contrast și în opoziție cu lumea mediocră, banală și limitată din jurul său.

²⁵ Atragem atenția asupra a două înțelesuri diferite pe care conceptul de „subiectivitate” le are în discursul lingvistic: primul sens este acela uzual (Conform *DEX*, „Subiectivitate” înseamnă „însușirea de a fi subiectiv; atitudine subiectivă, părtinitoare față de cineva sau ceva”), de la care a fost derivată valoarea semantică de „orizont al sinelui”. Al doilea sens, strict lingvistic, se referă la capacitatea emițătorului de a se institui pe sine ca subiect al propriului discurs. Despre această instituire lingvistică a „subiectului” a vorbit lingvistul francez Émile Benveniste într-un articol din 1958 („*De la subjectivité dans le langage*”), reluat în *Problèmes de linguistique générale*, I, Gallimard, 1966, p. 258-266.

²⁶ Cuvîntul în sine nu apare, cu această accepție, în scrierile Profesorului Dumitru Irimia, ci este o denumire aleasă de noi pentru a descrie, printr-un cuvînt, o serie de relații pe care textul le întreține cu limba ca instituție (o parte

Aceasta ar reprezenta, în concepția Profesorului Dumitru Irimia, rezultatul constrîngerilor pe care limba și realitatea le impun emițătorului și receptorului, rezultat care se manifestă în planul „organizării textului”:

„Contrar acestei tendințe de subiectivare, referentul se poate impune atitudinii emițătorului și receptorului prin datele sale obiective, condiționînd prin aceasta organizarea textului, iar limba impune rezistență, introducînd limite, variabile, dar permanente, procesului de subiectivare”²⁷.

Așadar, afit realitatea, cît și limba se oglindesc în structura textului, la fel cum în aceeași structură a textului se oglindește atitudinea emițătorului/receptorului. Care sînt formele sub care aceste două niveluri exercită o acțiune modelatoare asupra textului, printr-o dinamică opusă subiectivării?

În primul rînd, spune Profesorul Irimia, realitatea se impune prin „datele sale obiective”; să vorbești/scrii despre o situație tragică „în sine”²⁸ (un dezastru natural care a distrus orașe și a spulberat mii de vieți omenești, o mamă care își pierde copilul etc.) impune, prin „natura subiectului”, o anumită structură a textului, alegerea unor termeni și evitarea altora etc., tot așa cum, prezentînd o situație comică în sine, însăși situația te constrînge să utilizezi anumite cuvinte/sintagme și să renunți la altele, echivalente pe axa paradigmatică.

În al doilea rînd, limba însăși impune comunicării anumite „limite”. Despre aceste limite vorbea, de pildă, un poet francez nemulțumit că în franceză la „zi” se spune „*jour*” (termen care sugerează închiderea și întunericul), iar la noapte se spune „*nuit*” (care sugerează

din ipostaza *langue* din gîndirea lui Saussure sau *norma* din gîndirea lui Coșeriu) și cu realitatea.

²⁷ *Introducere în stilistică*, ed. cit., p. 25.

²⁸ Unii ar putea spune că nu există situații tragice/comice „în sine”, ci că este vorba despre „păreri”, „perspective”, prin care oamenii interpretează realitatea pe aceste coordonate (tragic/comic). Ceea ce desemnăm noi prin sintagma „tragic/comic în sine” nu trebuie înțeles în sens filosofic, substanțial, ci ca perspectivă consensuală a unei comunități, însemnînd „ceea ce oamenii (un anumit grup de oameni, familie, oraș, națiune, umanitate) numesc tragic/comic”.

deschidere, strălucire, lumină)²⁹. Tot în sfera acestui tip de limitări putem include și diferențierile între limbile naturale („pământ” în română este neutru, în franceză este feminin, „lună” este feminin în ambele limbi etc.). Pe lângă aceste limitări natural-idiomatice (legate de modul în care fiecare limbă dă nume lumii), limba constrânge discursul prin formele generice în care se organizează vorbirea; fiecare situație de interacțiune socială își are genul său: există un gen al raporturilor familiale și familiare, un gen al conversației protocolare, un gen al prediciei, altul al discursului electoral, un gen al discursului persuasiv-comercial etc.³⁰. Prin toate aceste forme stabile și codificate, subiectivarea este contrabalansată prin adecvare, supunere la o normă; genurile de discurs se constituie, prin urmare, într-un ansamblu de norme (formale și tematice) de utilizare a limbajului, impunând anumite organizări textuale.

În al treilea rând, în afară de aceste două căi prin care, în concepția Profesorului Irimia, mesajul este structurat „din afară”, am putea vorbi despre încă un factor de pre-determinare socială a textului, în legătură cu contextul socio-ideologic în care se integrează emițătorul și vorbitorul sau în care se desfășoară comunicarea. Din acest punct de vedere, fiecare

²⁹ Această problemă poate fi înțeleasă într-un context mai amplu și anume acela al specificului stilistic și de viziune al limbilor. După unii gânditori și lingviști (Vossler, Croce, Sapir, Lee Whorf ș. a.), fiecare limbă reprezintă un punct de vedere specific asupra lumii și oglindește modul particular în care diverse comunități etnice și culturale asimilează și organizează creator lumea, perspectivă împărtășită și de Profesorul Irimia, printre altele, în considerațiile despre raportul între Eul național, „Eul colectiv”, Ființa românească „deschisă către Ființa Lumii” (a se vedea subcapitolele despre limbajul popular și despre stilul gnomice din *Introducere în stilistică*, ed. cit., p. 80-81, 132-136).

³⁰ Ideea conform căreia genericitatea (problema genurilor) interesează doar literatura, critica și teoria literară este depășită; genurile, ca forme de intermediere între sistemul lingvistic și actualizarea sa discursivă, au intrat în atenția lingviștilor care se ocupă de lingvistica textuală. (Pentru o discuție despre problema genurilor în cercetarea lingvistică, a se vedea Jean-Michel Adam, *Linguistique textuelle. Des genres de discours aux textes*, Nathan, Paris, 1999, p. 81-100).

grup social își are propria modalitate de folosire a limbii³¹; același cuvânt, „comunist”, de exemplu, înseamnă ceva în gura unui adept al doctrinei și alt ceva în gura unei victime a sistemului politic comunist, la fel cum „deces” poate însemna altceva pentru un doctor, pentru un preot și pentru un manager al unei firme de pompe funebre.

Toate aceste trei căi prin care manifestarea subiectivității în limbaj este modalizată de axa obiectivă (limbă-realitate) se circumscriu analizei raportului limbă-societate din perspectivă stilistică. Rezumînd discuția de pînă aici, vom sublinia că același raport este înțeles diferit de către lingvistică (apariția și evoluția limbajului, funcțiile limbii etc.) și de către stilistică (formele de *subiectivare* circumscrise relației emițător-receptor și cele de *contextualizare* circumscrise dinamicii limbajului ca interacțiune socială).

Maniera în care, pornind de la viziunea Profesorului Irimia putem aborda raportul limbă-societate, în contextul stilisticii poate fi reprezentat prin imaginea de pe pagina următoare.

După cum se observă în figura de mai sus, stilistica are în vedere raportul limbă-societate pe două direcții: o direcție orizontală a subiectivării în interacțiunea socială dintre emițător și receptor (dimensiunea stilistică a mesajului depinzînd, în acest caz, de modul cum cei doi parteneri sociali se raportează la realitate, la limbă și la ei înșiși), și o direcție verticală a contextualizării ca dinamică a constrîngerilor „obiective” care organizează mesajul și, implicit, generează stilul. Ce ar trebui să reținem din această discuție este complexitatea viziunii stilistice a Profesorului Irimia, din perspectiva analizei raportului limbă-gîndire-societate.

³¹ Ceea se uneori se desemnează prin termenul de „sociolect”.

STILISTICĂ

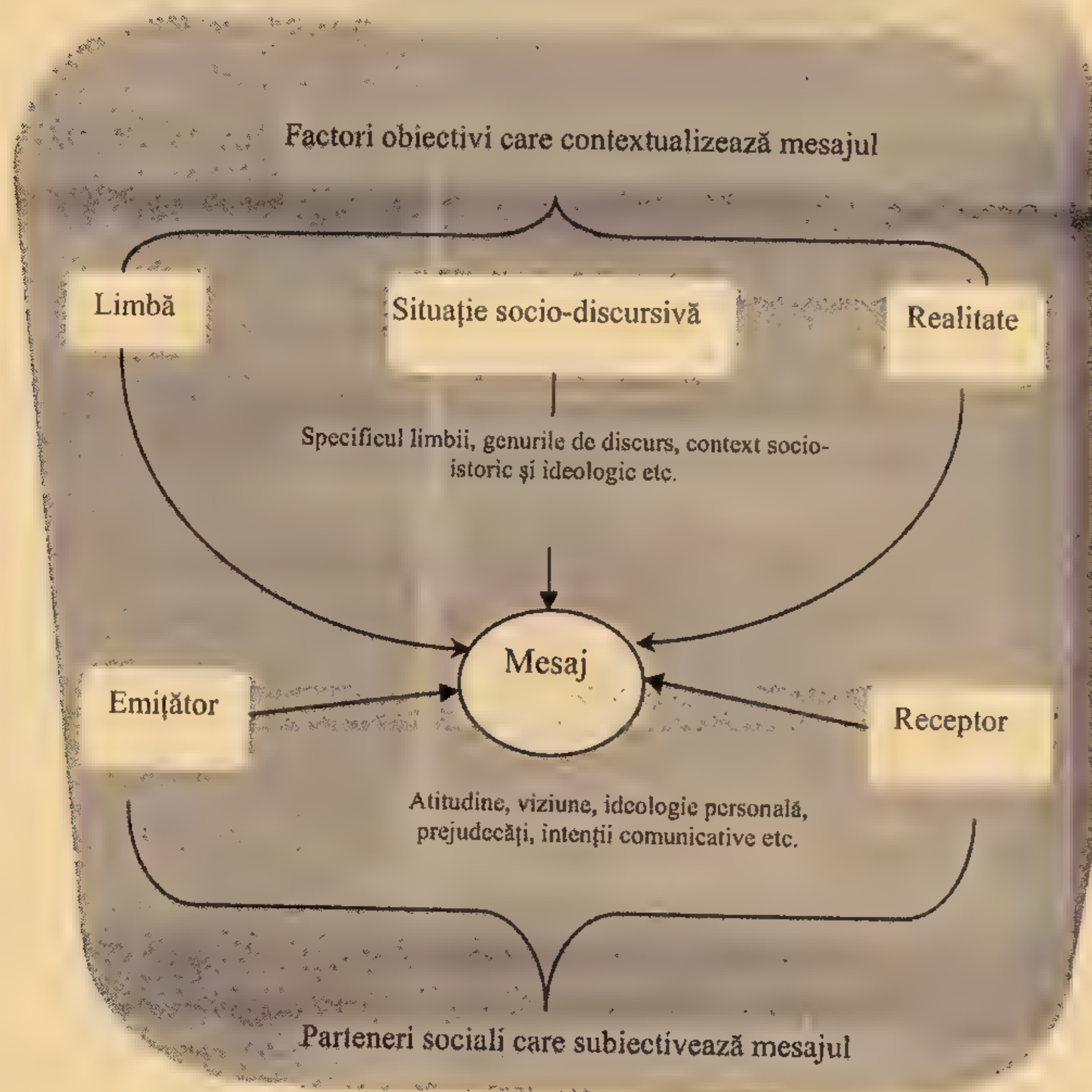

Fig. 3. Raportul limbă-societate
din perspectivă stilistică

III. Scriitură și viziune

În ultima parte a postfeței noastre ne vom interesa mai puțin de relația între lingvistică și stilistică, pentru a face câteva considerații generale despre „stilul” și „viziunea” Profesorului Irimia, așa cum pot fi ele deduse din analiza scriiturii sale, încercînd să demonstrăm coerența demersului său științific. Analiza scriiturii se va concentra pe descoperirea și interpretarea cîtorva elemente lexicale recurente în discursului Profesorului, în spatele cărora, credem noi, se ascunde o perspectivă originală asupra limbii și a stilului.

Un prim element textual care ne atrage atenția³² este *sfera semantică a ontologicului*; discursul profesorului Irimia despre limbă sau despre stil trimite, implicit, spre un orizont al Ființei. Este extrem de instructivă, din acest punct de vedere, punerea în dialog a *Structurii stilistice a limbii române*, apărută în 1986 și a *Introducerii în stilistică*, apărută în 1999. Chiar dacă în ambele ediții se păstrează aceeași scriitură abstractă, densă ca idee și deschidere de sensuri, cu structuri recurente care indică fixarea obiectului investigat într-un cadru de înțelegere coerent și stabil, în textul din 1999 se observă o anumită terminologie care iese din sfera îngustă a stilisticii, deschizîndu-se spre filozofie.

Vom alege spre exemplificare modul în care este abordată stilistica limbajului oral în cele două variante. În *Structura stilistică a limbii române*, limbajul popular este descris astfel:

³² „Atragerea atenției” poate fi considerată un indiciu al valorii expresive a unui termen. Doi dintre cei mai importanți stilisticieni (Leo Spitzer și Michael Riffaterre), în ciuda diferențelor de viziune, consideră că recunoaștem valoare stilistică a unui fapt lingvistic prin efectul pe care îl are asupra receptorului. A se vedea, în acest sens articolul lui Leo Spitzer despre „Arta limbajului și lingvistică”, unde vorbește despre metoda analizei stilistice (*Études de style*, précédé de *Leo Spitzer et la lecture stylistique* par Jean Starobinski, traduit de l'anglais et de l'allemand par Eliane Kaufholz, Alain Coulon, Michel Foucault, Paris, Gallimard, 1970, p. 45-78) și articolul lui Michael Riffaterre „Criterii pentru analiza stilului”, *op. cit.*, p. 27-63. În ceea ce ne privește, apreciem mai mult perspectiva spitzeriană.

„Instrument principal al culturii populare, prin esența ei, de natură orală și colectivă, limbajul popular reprezintă componenta fundamentală a variantei orale a limbii naționale. Cu o istorie foarte veche, limbajul popular și-a dezvoltat un sistem de procedee și mărci stilistice purtând amprenta modalității orale de întrebuințare a limbii române și constituind primul nivel din organizarea sistemului stilistic al limbii, *nivelul stilistic al limbii naționale*”³³.

În *Introducere în stilistică*, limbajul popular este plasat într-un context de viziune diferit:

„Limba română originală, esențial orală, definibilă în termenii lui W. Ong prin *oralitate primară*, este reprezentată de *limbajul popular*, propriu comunității și culturii rurale, adică *ființei românești deschise către Ființa lumii și intrată în raport direct cu Ființa lumii*.

[...] Constituent primar, sub aspect diacronic, al primului nivel din organizarea sistemului stilistic al limbii, limbajul popular reprezintă expresia *Eului național*, la acest nivel stilistic general.”³⁴

După cum se observă, în textul din 1999, structura lingvistică este proiectată pe coordonate metafizice. Aceste coordonate metafizice sînt actualizate textual prin sintagme nominale de tip nume + determinant, sintagme extrem de numeroase în scrierile relativ recente ale Profesorului Irimia. Numai în *Introducere în stilistică* apar următoarele structuri binare: „Ființa românească”, „ființa socială”, „ființa culturală”, „Ființa lumii”, „Eul Național”, „Eul auctorial”, „Eul scriitorului”, „Eul naratorului”, „Eul textului”, Eul colectiv/social, Eul individual, „Eu general-uman”, „Eu creator”, „Eu uman”, „Eu cosmic”. Prin intermediul lor, discursul și viziunea Profesorului Irimia se deschid spre o problemă a condiției umane, depășind mizele proiectului științific obiectiv-neutru.

O a doua serie de elemente textuale care ar defini „stilul Irimia” se actualizează în câmpul semantic al *dinamismului relațional*. Se integrează aici folosirea recurentă a termenilor „raport” (substantiv care apare de

325 de ori în *Cursul de lingvistică generală*), „relație” (substantiv care apare de 395 de ori în *Curs...*), „legătură” (123 de recurențe în *Curs...*)³⁵.

Pe lângă ele, importante mai mult prin implicațiile de viziune decît prin frecvență, apar structurile lingvistice ale mișcării, care se referă la trecerea dintr-o stare într-alta, sau dintr-un nivel într-altul sau la interacțiunile diferitelor „realități”. Includem aici termeni precum „a transforma/transformare”, „a se deschide/deschidere”, „a se intersecta/intersec-tare”, „a întemeia/întemeiere” „a converti/convertire”, „a orienta/ orien-tare”, „a comunica/comunicare”, „a desfășura/desfășurare” etc.

Dintre aceștia, cîteva substantive și verbe s-au specializat, în discursul Profesorului Irimia, în planul relației discursului lingvistic cu discursul literar. Astfel, atît în *Limbajul poetic eminescian* și în *Cursul de lingvistică generală*, cît și în *Introducere în stilistică*, transformarea semnului lingvistic în semn poetic este văzută ca o „convertire”, iar rezultatul acestei convertiri este „întemeierea” unui univers textual autonom:

„Implicită în comunicarea lingvistică, funcția poetică devine esențială în procesul de *convertire* a comunicării lingvistice în comunicare estetică, cînd limba se constituie în instrument fundamental al artei literare.”; „prin creația literară, limba iese din sistemul lingvistic spre a pătrunde în sistemul artelor; limba își *convertește* funcția de comunicare într-o funcție poetică”. (*Curs...*).

„Posibilitatea *convertirii* comunicării lingvistice în comunicare estetică își are originea în însăși structura internă, binară a limbii”³⁶.

În condițiile *convertirii* comunicării lingvistice în comunicare artistică, zona reflexivității individuale impune textului caracter reflexiv”; „În stilul beletristic, stilul individual (...) reprezintă o concretizare distinctă, variabilă, în funcție de *Eul Creator*, în procesul de *întemeiere* prin cuvînt a lumii semantice a textului”; „semnul lingvistic devine

³⁵ Chiar dacă pentru *Introducere în stilistică* nu am realizat o numărătoare exactă, o privire de ansamblu asupra acestui text ne permite să afirmăm cu certitudine că substantivele „raport” și „relație” sînt printre cele mai frecvente.

³⁶ Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Editura Junimea, Iași, 1979, p. 9.

³³ *Structura stilistică a limbii române contemporane*, ed. cit., p. 28.

³⁴ *Introducere în stilistică*, ed. cit., p. 80-81.

artistic numai prin înscrierea lui într-un text care *întemeiază* un univers estetic.” (*Introducere...*).

Dacă primul câmp semantic, acela al Ființei, reprezenta *conținutul* de adâncime al viziunii stilistico-lingvistice a profesorului Irimia, cel de-al doilea desemnează *modalitatea* de articulare a acestui conținut. Nu întâmplător sintagmele cu încărcătură ontologică sînt actualizate în termeni de relație³⁷. Orizontul lingvistic-ființial, așa cum este el conceput de către Profesorul Irimia, este deci un spațiu al legăturii, al relației, iar elementele analizate sînt situate într-un context tensional dinamic.

În fond, postfața noastră nu a făcut decît să surprindă cîteva dintre *relațiile* care organizează gîndirea lingvistico-stilistică a Domniei Sale; după ce am discutat despre asemănările și deosebiriile dintre lingvistică, stilistică și poetică, în prima parte, și după ce am analizat modul diferit în care lingvistica și stilistica valorizează raporturile constitutive ale limbii cu gîndirea și societatea, în ceea de-a doua parte, în ultima parte a intervenției noastre, am delimitat, pe baza unor elemente de scriitură, două coordonate ale gîndirii Profesorului Irimia, dimensiunea ontologic-relațională a considerațiilor sale despre limbă și stil. Prin toate acestea am dorit să arătăm modul în care cele două discipline se completează, într-un proiect științific coerent și substanțial.

Ilie Moisuc

³⁷ Vezi mai sus, limbajul popular specific „ființei românești deschisă către Ființa lumii și intrată în raport direct cu Ființa lumii”.

MIC DICȚIONAR DE AUTORI CITAȚI

Abelard (1079-1142), lat. *Petrus Abaelardus*. Eminent teolog și filosof. Pe terenul filosofiei limbajului, învățatul distinge, pe urmele lui Aristotel, categoria numelor de cea a verbelor, arătînd că, spre deosebire de nume, verbele au forță conectivă, adică proprietatea de a accepta sau respinge diverse clase de determinanți. Pentru învățatul francez, numele au două proprietăți semantice: referința (*nominatio*), ceea ce termenul denumește, și sensul (*significatio*), ceea ce auzirea termenului trezește în minte, conținutul său informațional. Sensul este, așadar, conținutul informațional al noțiunii asociate unui nume în momentul întrebuițării termenului. Sensul, rezultat al proceselor de percepție și de reprezentare, nu se identifică, în viziunea lui Abelard, cu noțiunea. Sensul apare ca produs al unui complex de factori fenomenali, noțiunea este o esență. Semantica numelor se aplică în mare parte și la semantica verbelor. În raport cu proprietățile semantice ale celor două categorii, numele și verbele, o propoziție reflectă existența principiului componentialității: întregul numit propoziție are înțeles numai în funcție de înțelesurile părților constituente. (V. Peter King, „Peter Abelard”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, www.seop.leeds.ac.uk, John Marenbon, „Peter Abelard”, în Jorge J. E. Gracia, Timothy B. Noone (editori), *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, Blackwell, 2002, p. 485-493.)

Adelung, Johann Christoph (1732-1806). Lingvist german. Autor al unor lucrări de gramatică și lexicografie, printre care *Über den Deutschen Styl* (1785), *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten besonders aber der Oberdeutschen* (4 vol., 1793-1801), *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert*

Sprachen und Mundarten (4. vol., 1806-1817). În ultima dintre lucrări se realizează clasificarea limbilor în conformitate cu trei criterii: geografic, tipologic și genetic. Astfel, limba română („valaha”) este considerată, acordându-se întâietate criteriului geografic, un idiom romano-slav. Sînt prezentate, pe baza unor lucrări elaborate de reprezentanții Școlii Ardelene (Ioan Molnar Piuariu, Samuel Micu, Gheorghe Șincai), trăsăturile principalelor clase lexico-gramaticale, fiind comentate cele de origine latină. Totodată, se schițează și influențele evidențiate în plan lexical (slavă, greacă, turcă). În finalul descrierii, sînt publicate ca probe lingvistice mai multe variante ale rugăciunii „Tatăl nostru” (vol. II, 1809, p. 723-737). În istoria lingvisticii, lucrarea *Mithridates* are importanță și pentru că în prefața celui de-al doilea volum este întrebuințat termenul „lingvistică” (*Linguistik*), pentru a numi disciplina care se ocupă cu cercetarea trăsăturilor limbilor omenești. (V. Sylvain Auroux, E.F.K. Koerner, Hans-Josef Niederehe și Kees Versteegh (ed.), *History of the Language Sciences: An International Handbook on the Evolution of the Study of Language from the Beginnings to the Present*, vol. II, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2000)

Albert cel Mare (1193/1206-1280), lat. *Albertus Magnus*. Învățat creștin, supranumit „Doctor Universalis” pentru lucrările sale care acoperă aproape toate domeniile de cunoaștere, așa cum erau ele recunoscute în Evul Mediu: logică, teologie, metafizică, astronomie, chimie, fizică, botanică, geografie ș.a. Mentor al lui Toma d'Aquino, profesor de teologie la Universitățile din Paris și Köln și promotor al ideilor aristotelice, Albert cel Mare a contribuit decisiv la dezvoltarea teologiei și științelor, fiind considerat una dintre cele mai strălucite minți ale perioadei medievale. În istoria ideilor despre limbaj, influența lui Albert cel Mare este adesea asociată cu dezvoltarea cadrului ideatic și cultural care a favorizat înflorirea *gramaticilor speculative*. (V. Markus Führer, „Albert the Great”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, www.seop.leeds.ac.uk, Sylvain Auroux, E.F.K. Koerner, Hans-Josef Niederehe și Kees Versteegh (ed.), *History of the Language Sciences: An International Handbook on the Evolution of the Study of Language from the Beginnings to the Present*, vol. I, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2000.)

Anderson, John Mathieson (n.1941). Lingvist britanic. Profesor de limbă engleză la Universitatea din Edinburgh (1964-2001). Membru al Academiei Britanice din 1991. Între lucrările sale se numără *The Grammar of Case* (1971, *Gramatica cazului*), *Modern Grammars of Case* (2006, *Gramatici moderne ale cazului*), *The Grammar of Names* (2007, *Gramatica numelor*).

Arnauld, Antoine (1612-1694). Teolog, filosof și învățat francez, părinte al *Gramaticii* (1660) și *Logicii* (1662) de la Port-Royal, monumente de cultură care anunță zorii modernității în științele umaniste din Europa. Asociată cu jansenismul și cartezianismul, mișcarea inițiată de învățații aflați în abația cisterciană de la *Port-Royal des Champs* este reprezentată, între alții, de Claude Lancelot, co-autor al *Gramaticii generale și raționale*, Pierre Nicole, co-autorul *Logicii*, filosoful Blaise Pascal și dramaturgul Jean Racine. Vederile teologice pe care le-a exprimat în diverse ocazii au condus la excluderea lui din rîndul învățaților de la Sorbona (1656) iar scrierile sale au fost declarate eretice, astfel încît *Gramatica* și *Logica* au fost publicate sub protecția anonimatului.

Ascoli, Graziadio Isaia (1829-1907). Lingvist italian, întemeietor al *glotologiei*, fondator al școlii italiene de lingvistică comparativ-istoric și dialectologie. Figură ilustră a vieții social-culturale italiene din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, profesor la prima catedră italiană de lingvistică diacronică, înființată la Academia științifico-literară din Milano, astăzi Universitatea din Milano, Ascoli a contribuit la dezvoltarea științelor limbii cu o seamă de lucrări, cele mai cunoscute fiind *Studi orientali e linguistici* (1844-1845), *Studi critici* (1860), *Lezioni di fonologia comparata del sanscrito, del greco e del latino* (1870). Este fondatorul faimoasei serii *Archivio glottologico italiano* (Arhiva de studii lingvistice italiene).

Augustin (de Hipona), lat. *Aurelius Augustinus* (354-430). Doctor al Bisericii Romano-Catolice, figură emblematică a creștinismului occidental, unul dintre marii învățați ai lumii vechi. Opera sa, de importanță capitală pentru înțelegerea relațiilor între gîndirea antică și fundamentele filosofice ale creștinismului, cuprinde lucrări de referință pentru istoria culturală a Europei, precum *Contra Academicos* (*Contra Academicilor*, 386-387), *De Libero Arbitrio* (*Despre liberul arbitru*, 387-395), *De Magistro* (*Despre învățător*, 389), *Confessiones* (*Confesiuni*, 397-401), *De Trinitate* (*Despre Trinitate*, 399-422), *De Civitate Dei* (*Cetatea lui Dumnezeu*, 413-427) etc. (v. James. J. O'Donnell, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, www.seop.leeds.ac.uk);).

Aurifaber, Johannes (c.1295-1333). Scolastic german. Autor al lucrării *Determinatio de modis significandi* (1332).

Austin, John Langshaw (1911-1960). Filosof al limbajului. Profesor de filosofie morală la Universitatea Oxford. Cea mai mare parte a operei sale a fost publicată postum: *Philosophical Papers* (1961), *Sense and Sensibilia* (1962). În lucrarea *How to do things with words* (1962) sînt transcrise conferințele pe care

Austin le-a susținut la Harvard (1955) și Berkeley (1958). Centrală în teoria învățatului britanic este noțiunea *act de limbaj*, fiind realizată, pe de o parte, distincția între *enunțuri constative* și *enunțuri performative*, iar, pe de altă parte, se deosebește actul *locutoriu* (actul „de a spune ceva”, Austin, 2005: 95) de cel *ilocutoriu* („performarea unui act în spunerea a ceva”, Austin, 2005: 99) și *perlocutoriu* („ceea ce facem să se întâmple sau obținem prin spunerea a ceva”, Austin, 2005: 107). Ideile sale s-au dovedit extrem de fertile pe terenul pragmaticii și al analizei discursului. (V. J. L. Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere din limba engleză de Sorana Corneanu, prefată de Vlad Alexandrescu, Editura Paralela 45, București, 2005.)

Bacon, Francis (1561-1626). Învățat și om de stat englez. Părinte al *empirismului*. Opera sa este împărțită de unii exegeți în trei categorii: scrieri filosofice (*Novum Organum*, 1620), scrieri literare (*The Essays*, 1601) și scrieri profesionale (cuvântări și texte juridice). Contribuția sa fundamentală la dezvoltarea culturii constă în dezvoltarea unei teorii a inducției (generalizarea inductivă se întemeiază pe evidențe empirice).

Bacon, Roger (1214/1220-1292). Scolastic englez. Studiază la Oxford și la Paris. Adept al ideilor aristotelice, este autor al unor lucrări de gramatică și logică: *Summa grammatica* (aprox. 1240), *De signis* (1260) etc. Acestor lucrări li se adaugă alte însemnări de astrologie, alchimie și medicină, fapt ce i-a determinat pe exegeți să afirme că Roger Bacon este unul din părinții științei experimentale.

Balbi, Adriano (1782-1848). Mare geograf italian. Autor al unor importante lucrări de specialitate scrise în colaborare cu geografi importanți ai vremii sale. Între scrierile sale se numără *Prospetto politico-geografico dello stato attuale del globo* (1808), *Atlas ethnographique du globe, ou classification des peuples anciens et modernes d'après leurs langues* (primul volum, 1826), *Abrégé de géographie* (1833), *Elemente di geografia generale* (1844) etc. În istoria reflecțiilor privind originea și evoluția limbajului, Adriano Balbi rămîne între fondatorii geografiei lingvistice, întrucît ideile sale, cuprinse în *Introduction à l'atlas ethnographique du globe* (1826), fac dovada unei erudiții care transcende cîmpul cercetărilor de geografie. Merită reținute, de exemplu, considerațiile sale cu privire la relația între națiune și limbă, observațiile referitoare la importanța contactelor lingvistice, criteriile avute în vedere în clasificarea limbilor.

Bally, Charles (1865-1947). Lingvist elvețian, discipol al lui Ferdinand de Saussure. Studiază la universitățile din Geneva și Berlin. Reprezentant de seamă

al Școlii de la Geneva, devine, din 1913, titularul catedrei de lingvistică generală și indo-europenistică de la Universitatea din Geneva, rămasă vacantă după moartea lui F. de Saussure. Este considerat întemeietorul stilisticii moderne și unul din părinții studiilor privind frazeologia. Publică, împreună cu Albert Sechehaye și Albert Riedlinger (colaborator), faimosul *Cours de linguistique générale* (1916), urmînd și aprofundînd, în publicațiile proprii, unele dintre ideile lui Ferdinand de Saussure, după cum rezultă din volumele *Précis de stylistique* (1905), *Traité de stylistique française* (2 vol., 1909), *Le langage et la vie* (1913), *Linguistique générale et linguistique française* (1932).

Bartoli, Matteo Giulio (1873-1946). Lingvist italian, fondator al școlii neolingvistice. Studiază filologia clasică și romanică la Viena, Strasbourg și Paris. I-a avut ca profesori pe Wilhelm Meyer-Lübke, reprezentant de seamă al neogramaticilor și pe Jules Gilliéron, fondator al geografiei lingvistice. Profesor de filologie clasică și romanică la Universitatea din Torino (1907), este inițiatorul *Atlasului Lingvistic Italian* (*Atlante Linguistico Italiano*). Sub influența ideilor lui Benedetto Croce, Bartoli și alți neolingviști s-au declarat adversari ai ideilor neogramaticilor și au contestat existența *legilor fonetice*, considerînd că limba, în calitatea ei de creație umană, nu se supune altor legi decît celor create și impuse de vorbitori. Consecința acestei teze este că nu există limbi „pure”, ci amestecuri lingvistice care pun în evidență diversitatea umană. Bartoli are meritul de a fi descris *dalmata*, o limbă romanică astăzi dispărută. Este autorul lucrărilor *Das Dalmatische* (1906), *Introduzione alla neolinguistica: principi-scopi-metodi* (1925), *Saggi di Linguistica Spaziale* (1945) etc. Una din contribuțiile științifice remarcabile ale lui Bartoli este așa-numita „teorie a ariilor”. (V. J. Albrecht, „Bartoli, Matteo Giulio” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006; Alexandru Graur și Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 153-160.)

Baudouin de Courtenay, Jan Ignacy Niecisław (1845-1929). Lingvist polonez, descendent al unei familii din aristocrația franceză. Studiază limbile slave la Universitatea din Varșovia, perioadă în care își manifestă interesul pentru interpretarea psihologică a faptelor de limbaj. Își continuă pregătirea la universitățile din Praga, Jena și Berlin, stagiul în Germania oferindu-i prilejul de a studia sanscrita și a-l avea ca profesor pe August Schleicher. Titlul de doctor îi este acordat la Universitatea din Leipzig (1870). A fost profesor de slavistică și de gramatică comparată la universitățile Sankt Petersburg, Kazan, Tartu și Cracovia. Conte Baudouin de Courtenay este lingvistul care propus conceptul

și denumirea de *fonem*, în 1870, într-un curs inaugural ținut la Universitatea din Sankt Petersburg, ocazie cu care a arătat că sunetele unei limbi sînt mai degrabă entități structurale decît simple manifestări fono-articulatorii. Deosebirea între sunet și fonem este una din distincțiile capitale care anunță apariția lingvisticii structurale. Totodată, lingvistul problematizează necesitatea de a face o distincție între limbă și vorbire și evidențiază importanța studiului sincron, descriptiv, al limbii. Lucrarea sa cea mai de cunoscută este *Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen* (Pentru o teorie a alternanțelor fonetice, 1895). Interesul său pentru psiholingvistică și pentru teoria limbii este reflectat și în cele 12.000 de pagini de manuscris privind limbajul copiilor. Cea mai mare parte a operei sale a fost publicată în poloneză și în rusă, aspect ce arată că opera revoluționară a acestui mare lingvist a rămas multă vreme inaccesibilă specialiștilor occidentali. (V. Paweł Rutkowski, „Baudouin de Courtenay, Jan Ignacy Niecisław” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005.)

Benfey, Theodor (1809-1881). Filolog și indolog german. Studii de filologie la Universitatea din Göttingen. Doctor în filologie (1828) și profesor de sanscrită al aceleiași universități. Este considerat fondatorul studiilor comparative de folclor (fabule, legende, povești) și un reprezentant de seamă al indologiei și indo-europenisticii. Dintre lucrările sale pot fi amintite primul tratat științific de etimologie, *Griechisches Wurzellexicon* (2 vol., 1839-1842), traducerea imnurilor *Sāmaveda* (1848), un manual de sanscrită, însoțit de o gramatică și de o antologie, *Handbuch der Sanskritsprache* (2 vol., 1852-1854), și un dicționar, *A Sanskrit-English Dictionary* (1866). (V. R. Schmitt, „Benfey, Theodor” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Benveniste, Émile (1902-1976). Lingvist francez, reprezentant de frunte al structuralismului. Studiază filologia clasică și indo-europenistica la Sorbona. Discipol al lui Antoine Meillet (1866-1936), obține titlul de doctor în 1935, cu o teză despre formarea substantivelor indo-europene (*Origines de la formation des mots en indo-européen*). Activitatea sa științifică este foarte bogată și cuprinde studii de lingvistică diacronică (*Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes*, 1969, trad. rom. *Vocabularul instituțiilor indo-europene*, 1999), lingvistică generală și teoria limbii (*Problèmes de linguistique générale*, 2 vol., 1966, 1974; trad. rom. *Probleme de lingvistică generală*, 2 vol., 2000). Concepția lui Benveniste despre enunțare și despre caracterul intersubiectiv al vorbirii omenești s-a dovedit foarte influentă în cercurile structuraliste și îl

recomandă pe marele lingvist francez ca deschizător de drumuri în semiotică, pragmatică, teoria actelor de limbaj. Pe terenul școlii sociologice franceze, al cărei reprezentant declarat este, Benveniste continuă, valorifică și nuanțează unele din ideile centrale ale măștrilor săi (Ferdinand de Saussure, Antoine Meillet): noțiunea de sistem, definit ca ansamblu de opoziții, relația complexă între limbă și cultură, caracterul arbitrar al semnului lingvistic (cu observația că, în viziunea sa, arbitraritatea caracterizează raportul între semn și ceea ce el denumește, nu între semnificant și semnificat), raportul limbă – vorbire, prin potențarea noțiunii de *discurs* etc. Viziunea teoretică propusă de Benveniste a influențat „noua critică” franceză, ai cărei reprezentanți, Julia Kristeva, Roland Barthes, Gérard Genette ș.a., au îndreptat interpretarea fenomenologiei literare în direcția unei semiologii a literaturii. (V. Carol Sanders, „Benveniste, Émile” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, 2005.)

Bergmann, Frédéric Guillaume (Friedrich Wilhelm) (1812-1887). Filolog francez, profesor de limbi și literaturi nordice la Universitatea din Strassbourg. Autor al unor lucrări de lingvistică (*Cours de linguistique*, 1875) și literatură (*Poèmes islandais (Voluspa, Vafthrudnismal, Lokasena) tirés de d'Edda de Sæmund*, 1838, *Dante, sa vie et ses œuvres*, 1881).

Bertoni, Giulio (1878-1942). Lingvist, filolog și critic literar italian. Fruntaș al școlii neolingvistice. Studiază la universitățile din Torino, Florența, Paris și Berlin. Profesor la universitățile din Fribourg (Elveția), Torino și Roma (Italia). Fondează, în 1917, revista *Archivum romanicum*. Este membru în colectivul de redactare al *Atlasului Lingvistic Italian (Atlante Linguistico Italiano)*. Adept al idealismului, promovat, între alții, de Benedetto Croce, Bertoni respinge ideile neogramaticilor cu privire la caracterul regulat al schimbărilor fonetice. Activitatea de critic literar este reflectată de participarea la elaborarea monumentalei *Storia letteraria d'Italia* (1899), în redactarea unei lucrări despre *Dante* (1921) și a numeroase alte studii despre renașterismul italian. Între lucrările de lingvistică cele mai apreciate pot fi amintite *L'elemento germanico nella lingua italiana* (1914) și *Programma di filologia romanza come scienza idealistica* (1922).

Bhartrhari (c. 570-651). Gramatic și poet indian. Este cunoscut pentru poemele adunate în ciclul *Śatakas* (Sutele) și pentru tratatul de gramatică intitulat *Vākyapadīya* (Despre propoziții și cuvinte), în care sînt discutate aspecte ale filosofiei limbajului, chestiuni legate de specificul propoziției și al sensului și probleme privind identitatea gramaticală a formelor lingvistice. În continuitatea

ideilor lui Patañjali (secolul al II-lea, î.Hr.), Bhartṛhari consideră că propoziția este unitatea lingvistică primară, considerată ca întreg indivizibil al cărui sens se manifestă instantaneu, întocmai cum un tablou este mai întâi perceput ca un tot, în ciuda diversității componentelor cromatice. (V. S. Shukla, „Bhartṛhari”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Biondelli, Bernardino (1804-1886). Lingvist și arheolog italian. Studiază la Verona, Veneția și Milano. Profesor la Academia Științifico-Literară din Milano. Interesele sale științifice variază de la indo-europenistică și dialectologie, la arheologie, numismatică și culturi și civilizații precolumbiene. În lucrarea *Saggio sui dialetti gallo-italici* (1853) prezintă o descriere a dialectelor și graiurilor din regiunile Lombardia, Emilia și Piemont. De asemenea, este autorul unei lucrări lexicografice inedite, *Glossarium azteco-latinum et latino-aztecum* (1869).

Bloch, Oscar (1877-1937). Dialectolog francez. Discipol al lui Jules Gilliéron (1854-1926). Autor al lucrărilor *Grammaire de l'ancien français* (1900), *Lexique français-patois des Vosges Méridionales* (1915), *Atlas linguistique des Vosges Méridionales* (1917) și *Dictionnaire étymologique de la langue française* (1932, în colaborare cu Walther von Wartburg).

Bloomfield, Leonard (1887-1949). Lingvist american. Studiază la Harvard și obține titlul de doctor la Universitatea din Chicago (1909). După un stagiul de studii în Europa (Leipzig, Göttingen), timp în care se familiarizează cu ideile neogramaticilor, se întoarce în Statele Unite, unde începe o fertilă activitate de cercetare a limbilor amerindiene (limbile algonquine). Devine profesor la Universitatea de Stat din Ohio (1921-1927), perioadă în care face cunoștință cu ideile psihologului behaviorist Albert Paul Weiss (1879-1931). Profesor la Universitatea din Chicago (1927-1940) și la Yale (1940-1946). Considerat părinte al structuralismului american, Leonard Bloomfield a rămas un adept declarat al concepției pozitivistice a neogramaticilor, pe care a fructificat-o cu statornicie în descrierea limbilor non-indo-europene de care s-a interesat. La baza concepției sale stă credința că numai faptele de limbă observabile pot face obiectul cercetării științifice. Orice manifestare interioară, lipsită de expresie externă, a proceselor de gândire și de simțire este exclusă din sfera de cercetare a lingvisticii. Pe baza distincției între *actul de vorbire* (engl. act of speech) și *evenimentele practice* (engl. practical events, circumstanțele desfășurării vorbirii), Bloomfield identifică trei momente de bază ale comunicării verbale:

A: Evenimentele practice care precedă actul de vorbire; B: Vorbirea (ca atare) și C: Evenimente practice care urmează actului de vorbire. În raport cu aceste trei momente, savantul descrie, în termenii relației *stimul-reacție*, procesele (verbale și non-verbale) activate în comunicare și concluzionează că se poate face deosebirea între *reacția non-verbală* (directă, imediată) și *reacția mediată de vorbire* (întemeiată pe substituția produsă de stimulul lingvistic, care circulă sub forma undelor sonore). Vorbirea are rolul esențial de a crea o punte (engl. to bridge) peste discontinuitatea dintre cei doi protagoniști ai comunicării, vorbitorul și ascultătorul. Stimulul reprezentat de vorbire declanșează, la rîndul său, alte reacții, ceea ce ar evidenția dimensiunea, activă, performativă a vorbirii omenesti. În ciuda slăbiciunii reprezentate de interpretarea restrictivă a problemei sensului, inovațiile metodologice și analitice propuse de Bloomfield în capodopera *Language* (1933) s-au dovedit esențiale pentru dezvoltarea altor direcții lingvistice precum *distribuționalismul*, *contextualismul* și *generativism-transformaționalismul*. Concepția structuralistă, diferită de perspectiva saussuriană, este caracterizată de împletirea necesității de a realiza o descriere precisă a relațiilor între unitățile limbii cu dezideratul de a încadra într-o perspectivă evolutivă, istorică, un anumit fapt de limbă. Modernitatea terminologică pe care o aduce lucrarea *Language* îl recomandă pe Bloomfield ca inovator. Vastitatea domeniilor de cercetare reliefate de contribuțiile lui Bloomfield este impresionantă: lingvistică generală, indo-europenistică și germanistică, geografie lingvistică și tipologie lingvistică, descrierea limbilor vorbite de nativii amerindieni. Între volumele de referință se cuvin a fi amintite și *An Introduction to the Study of Language* (1914), *Tagalog Texts with Grammatical Analysis* (3 vol., 1917), *The Menomini language* (1962). (V. J. G. Fought, „Bloomfield, Leonard”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006; Renate Born, „Bloomfield, Leonard” în Philipp Strazny (ed.) *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, 2005.)

Bonfante, Giuliano (1904-2005). Lingvist italian. Profesor la Universitatea Princeton (1937-1950) și la universitățile din Genova și Torino. Contribuțiile sale științifice acoperă arii de cercetare precum indo-europenistica (*I Dialetti indoeuropei*, 1931), romanistica (*The Origin of the Romance Languages: Stages in the Development of Latin*, 1999), slavistica (*La protopatria degli Slavi*, 1984) și etruscologia (*Lingua e cultura degli Etruschi*, 1985, în colaborare cu Larissa Bonfante; trad. rom. *Limba și cultura etruscilor*, 1995). Savantul italian s-a remarcat și prin evaluarea ideilor promovate de școala neolingvistică (*La*

dottrina neolinguistica, 1970). Interesul pentru limba română s-a concretizat într-o serie de studii grupate în volumul *Studi romeni* (1973; trad. rom. *Studii române*, 2001), în care avansează ideea unor influențe protoromâne asupra protoslavei.

Bopp, Franz (1791-1867). Lingvist și filolog german, considerat unul din fondatorii lingvisticii comparativ-istorice. A studiat sanscrita la Universitatea din Paris. Profesor de gramatică istorică a limbilor indo-europene la Universitatea din Berlin. Lucrarea de referință rămîne *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gotischen und Deutschen* (1833-1852, *Gramatica comparativă a limbilor sanscrită zendă, armeană, greacă, latină, lituaniană, slavă veche, gotică și germană*), dar trebuie menționate și alte contribuții deschizătoare de drumuri precum *Kritische Grammatik der Sanskrita-Sprache in kürzerer Fassung* (1834) sau *Glossarium sanscritum in quo omnes radices et vocabula usitatissima explicantur et cum vocabulis graecis, latinis, germanicis, lithuanicis, slavicis, celticis comparantur* (1847). Prietenia cu Wilhelm von Humboldt și interesul celor doi savanți pentru limbile malaio-polineziene par să fi favorizat redactarea, prezentarea și publicarea lucrării *Über die Verwandtschaft der malayisch-polynesischen Sprachen mit den indisch-europäischen* (1841).

Bottiglioni, Gino (1887-1963). Dialectolog și romanist italian. Autor al lucrărilor *Leggende e tradizioni di Sardegna* (*Legende și tradiții din Sardinia*, 1922), *Atlante linguistico etnografico italiano della Corsica* (*Atlas lingvistic și etnografic al Corsicii*, 10 vol., 1933-1942), *Manuale dei dialetti italici* (*Manual al dialectelor italice*, 1954).

Bracciolini, Gian Francesco Poggio (1380-1459). Umanist italian. Studiază la Florența. Secretar apostolic al papilor Bonifaciu IX, Inocențiu VII, Grigore XII, Alexandru V și Ioan XXIII. Afirmă latinitatea limbii române, prin exemple de „cuvinte românești dar în veșmînt latinesc (*oculus, digitus, manus, panis*)”. (V. E. Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului*, Editura Dacia, Cluj, 1994, p. 37.)

Bréal, Michel Jules Alfred (1832-1915). Lingvist francez, fondator al semanticii lingvistice. Studiază limba sanscrită la Berlin, unde l-a avut ca profesor, între alții, pe Franz Bopp. Obține titlul de doctor în 1863, cu o lucrare de mitologie comparată. Din 1864 este numit profesor de gramatică comparată la Collège de France. A fost unul dintre profesorii lui Ferdinand de Saussure. În

viziunea lui Bréal, semantica este disciplina care are ca obiect de cercetare schimbarea semnificației cuvintelor. Schimbarea de sens, consideră lingvistul, este produsul acțiunii și inteligenței umane, nu o lege naturală, așa cum au propus unii dintre adepții naturalismului lingvistic, ceea ce face ca limba să reflecte dinamica intelectului uman și fundamentele istorice și culturale ale schimbării. Lucrarea sa cea mai de seamă, *Éssai de sémantique: (science des significations)*, este organizată în trei părți („Legile intelectuale ale limbajului”, „Cum s-a fixat sensul cuvintelor”, „Cum s-a format sintaxa”), subdivizate în douăzeci și șase capitole, în care autorul descrie aspectele responsabile pentru identitatea semantică a elementelor unui idiom: specializarea, repartiția, iradierea, falsele percepții, analogia, înnoirea, dispariția formelor învechite, deprecierile, restrîngerile și extinderile semantice, identitatea părților de vorbire, importanța topicii, aspectul intelectual (logic) și cel subiectiv al comunicării verbale etc. Caracterul inovator al lucrării este reflectat, pe lîngă noutățile de concepție și de argumentare, și de faptul că Bréal descrie *polisemia*, relație semasiologică centrală pentru descrierea organizării semantice a unei limbi. (V. E. Guimarães, „Bréal, Michel Jules Alfred” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Bredsdorff, Jacob Hornemann (1790-1841). Precursor al lingvisticii diacronice. Studiază teologia și științele naturale la Universitatea din Copenhaga. Este autorul lucrării *Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer* (*Despre cauzele schimbării lingvistice*, 1821), considerată de exegeți o contribuție originală, aflată cu mult înaintea concepțiilor despre limbă din epoca sa. La fel de importante sînt și studiile sale despre scrierea runică (v. J. Van Pottelberge, „Bredsdorff, Jakob Hornemann” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Brugmann, Karl Friedrich Christian (1849-1919). Inițiator și reprezentant de frunte al școlii neogramatice. Studiază filologia comparată la Universitatea din Leipzig, ca discipol al lui Georg Curtius, de ale cărui idei se desprinde ulterior. Profesor la universitățile din Freiburg și Leipzig. Fondator (1891) al prestigioasei publicații „Indogermanische Forschungen”. Activitatea sa, reflectată de o bibliografie ce cuprinde aproximativ 400 de titluri, este dovada unei capacități de lucru extraordinare. Este considerat, alături de alți reprezentanți ai școlii neogramatice, fondatorul studiilor moderne de lingvistică istorică. În prefața primului volum al uneia dintre lucrările capitale în domeniul indo-europenisticii, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* (6. vol., 1878-1910, *Cercetări de morfologie în*

domeniul limbilor indo-europene), Karl Brugmann, sprijinit de Hermann Osthoff, în calitate de co-autor, lansează principiile a ceea ce, mai apoi, va fi considerat un *manifest* al neogramaticilor: „1. Limba este guvernată de legi fără excepție (dar e vorba numai de legi fonetice)” și 2. „Un rol important în schimbările de limbă îl joacă analogia (dar trebuie să recurgem la explicarea prin analogie numai acolo unde nu ne ajută legile fonetice)” (Graur și Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, 1977, p. 118). Un al doilea monument lingvistic, nedepășit ca realizare științifică, este lucrarea *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Privire asupra gramaticii comparative a limbilor indo-europene, 6 vol., 1886-1901; volumele I, II și VI sînt semnate de Brugmann, volumele III, IV și V, privind descrierea sintactică, sînt realizate de Berthold Dellbrück). Alte lucrări de prestigiu sînt *Griechische Grammatik* (Gramatică grecească, 1885), *Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen: Eine bedeutungsgeschichtliche Untersuchung* (Pronumele demonstrative ale limbilor indo-europene: un studiu istoric al înțelesurilor, 1904). Prin contribuțiile sale, Brugmann rămîne unul dintre cei mai importanți reprezentanți al lingvisticii istorice din veacul al XIX-lea. (V. Silvia Luraghi, „Brugmann, Karl”, în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; K. R. Jankowsky, „Brugmann, Karl”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Bühler, Karl (1879-1963). Psiholog și filosof al limbajului, reprezentant al cercului științific de psihologie cognitivă (germ. *Denkpsychologie*) de la Würzburg. Studiază medicina și psihologia la universitățile din Freiburg și Strasbourg. Profesor de psihologie la universitățile din Dresda și Viena (1922-1938), se refugiază în Statele Unite ale Americii, unde rămîne, pînă la moarte, ca profesor de psihiatrie la *University of Southern California* din Los Angeles. În istoria lingvisticii, Bühler este considerat unul din întemeietorii semioticii și psiholingvisticii actuale. Modelul funcțional propus sub denumirea de „organon” își are originea în credința că limbajul este un instrument (gr. *órganon*) de comunicare cu funcții distincte: *Darstellung* (reprezentare), *Ausdruck* (expresie) și *Appell* (apel). Altfel spus, limbajul este mijloc de reprezentare a lumii (funcția de reprezentare), de exprimare a stărilor vorbitorului (funcția expresivă) și de influențare a ascultătorului (funcția de apel). Acțiunea acestor trei funcții face ca semnul lingvistic să fie *simbol* al realității, prin funcția de reprezentare, *simptom* al personalității verbale a emițătorului, prin funcția expresivă, și *semnal* pentru receptor, prin funcția de

apel. Simplitatea și complexitate acestui model l-a transformat pe autorul acestei viziuni științifice într-unul dintre deschizătorii de drumuri în direcții de cercetare precum *funcționalismul* (Cercul lingvistic de la Praga, în special), *contextualismul*, semiotica lingvistică și generală și *pragmatica*. Capodopera sa este intitulată *Sprachtheorie* (Teoria limbii, 1943).

Bourcelot, Henri (1925-2006). Dialectolog francez. Editor al lucrării *Atlas linguistique et ethnographique de la Champagne et de la Brie* (Atlas lingvistic și etnografic al regiunilor Champagne și Brie, 3 vol., 1966-1978).

Burnett, James, Lordul Monboddo (1714-1799). Jurist și cărturar, personalitate a iluminismului scoțian. Studiază dreptul la universitățile din Edinburgh și Gröningen. Personalitate excentrică, lordul Monboddo publică sub acoperirea anonimului lucrarea *Of the Origin and Progress of Language* (1773-1792, 6 vol., *Despre originea și evoluția limbajului*), în care respinge perspectiva empirică propusă de Locke, adoptînd, în schimb, un punct de vedere aristotelic. În concepția acestui învățat, limbile clasice sînt superioare, prin armonie, celorlalte limbi, greaca fiind considerată modelul lingvistic cel mai înalt. Pe de altă parte, o serie de considerații eronate l-au discreditat pe autor în ochii posterității. Cea mai gravă dintre erori este considerarea urangutanilor ca ființe umane primitive. În acord cu această mistificare, lordul Monboddo considera că primii oameni ar fi fost lipsiți de facultatea limbajului, trecerea de la strigăte instinctive la sunete articulate realizîndu-se după depășirea acestui stadiu pre-lingvistic. (V. P. C. Sutcliffe, „Burnett, James, Monboddo, Lord” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Burnouf, Eugène (1801-1852). Cărturar și orientalist francez. A contribuit la descrierea scrierii cuneiforme și la cunoșterea vechii civilizații persane.

Buyssens, Eric (1900-2000). Lingvist belgian, adept al funcționalismului. Urmează cursuri de filologie germanică la Universitatea din Bruxelles, unde obține și titlul de doctor. Este autorul lucrărilor *Vérité et langue. Langue et pensée* (1960, *Adevăr și limbă. Limbă și gîndire*), *Linguistique historique* (1965, *Lingvistică istorică*), *La communication et l'articulation linguistique* (1967, *Comunicarea și articularea lingvistică*).

Cantemir, Dimitrie (1673-1723). Umanist român. În *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei, 1714), principele afirmă caracterul latin al limbii române („limba

moldovenească, ce se potrivește mai mult decât oricare altă limbă cu cea română”), influențele care s-au manifestat asupra românei (slavonă, greacă, turcă, poloneză), unitatea de limbă a moldovenilor, muntenilor și ardelenilor, unele din particularitățile dialectale esențiale ale vorbirii moldovenești (palatalizarea labialelor) și ale unor dialecte sud-dunărene (dialectul cuțovlahilor din Rumelia). Cantemir este unul din primii observatori atenți și interesați de relația între limbă și cultură, contactele lingvistice fiind, în concepția acestui mare cărturar, expresia istorică și culturală a întâlnirilor între civilizații. Foarte multe observații sînt îndreptate asupra atitudinii înaintașilor și contemporanilor săi față de influențe. Din acest punct de vedere, *Descrierea Moldovei* oferă lingvistului informații și date valoroase cu privire la mediul cultural de la începutul veacului al XVIII-lea și de dinainte de această perioadă. (v. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei Române, 1973).

Carnap, Rudolf (1891-1970). Filosof, logician și matematician de origine germană. Urmează cursuri de filosofie, matematică și fizică la universitățile din Jena și Freiburg, iar după Primul Război Mondial, aprofundează studiile asupra relativității, la Universitatea din Berlin. Între 1925 și 1935 activează ca profesor la universitățile din Praga și Viena, apoi emigrează în Statele Unite ale Americii. Principalele interese de cercetare ale acestui învățat au fost semantica, logica formală și filosofia științei. Sub influența ideilor lui Ludwig Wittgenstein, Carnap dezvoltă pragmatismul pozitivist, prin critica adusă curentelor metafizice, idealismul în special. Dintre contribuțiile sale științifice pot fi amintite *Introduction to semantics* (1942, Introducere în semantică) și *Meaning and necessity: a study in semantics and modal logic* (1947, Sens și necesitate: studiu de semantică și logică modală). (V. D. Bell, „Carnap, Rudolf”, în Peter V. Lamarque, R. E. Asher (editori), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*, Pergamon, 1997; T. P. Górski, „Carnap, Rudolf”, Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Cherubini, Francesco (1789-1851). Cărturar milanez. Autor al mai multor lucrări lexicografice, între care dicționarele dialectale ocupă locul cel mai însemnat: *Vocabolario milanese-italiano* (5 vol., 1839-1856); *Vocabolario mantovano-italiano* (1827); *Vocabolario patronimico italiano; o sia, adjettivario italiano di nazionalità* (1860, postum).

Chomsky, Noam Avram (n. 1928) Lingvist și filosof american, figură legendară a științelor socio-umane actuale. Este considerat unul din cei mai mari lingviști ai lumii și cel mai important reprezentant al lingvisticii americane. Studiază, sub îndrumarea lui Zellig Harris, la Universitatea din Pennsylvania. În 1955 obține titlul de doctor al aceleiași universități. Profesor la Massachusetts Institute of Technology (MIT), Doctor Honoris Causa al multor universități din lume. Fondator al *generativismului*, curent care a dominat lingvistica anglo-americană a ultimei jumătăți de veac, Chomsky a propus o serie de distincții esențiale pentru descrierea limbii ca activitate de comunicare. Astfel, distincția *competență – performanță*, prezentată ca deosebirea între capacitatea înăscută a individului de a construi și înțelege enunțuri corecte, în conformitate cu anumite modele (scheme) de generare și comportamentul său lingvistic ca atare, pune în lumină creativitatea vorbitorului și conștiința lingvistică a acestuia. Procesele de cunoaștere și de exprimare implicate în actul de vorbire pun în lumină dihotomia *structură de suprafață – structură de adîncime*, solidaritatea între cele două categorii de structuri fiind asigurată prin reguli care guvernează transpunerea sensului într-o expresie lingvistică. *Structura de adîncime*, descrisă ca ansamblul de relații ce determină interpretarea semantică a unui enunț și *structura de suprafață*, definită drept mulțimea de raporturi ce asigură interpretarea fonetică a unui enunț, reliefează tensiunile între componenta semantică și componenta fonologică a unui enunț (*Aspects of a Theory of Syntax*, 1965). Gramatica generativă este, în lumina unei asemenea interpretări mentaliste, teoria lingvistică menită să descrie procesele și regulile prin care structurile de adîncime generează structuri de suprafață. Interesul față de elementele și relațiile de bază care sînt puse în acțiune pentru a dezvolta enunțuri, în baza unor transformări a căror descriere poate fi realizată cu precizie, a făcut posibilă postularea unei gramatici universale, teorie menită să argumenteze existența unor universalii de cunoaștere și de procesare lingvistică grație cărora orice vorbitor este capabil să dezvolte un număr teoretic nelimitat de enunțuri, pe baza unor seturi finite și elementare de reguli și relații care evidențiază ceea ce lingvistul a numit intuiția, „cunoașterea” pe care emițătorul-ascultător le are despre limba pe care o întrebuințează ca mijloc de comunicare. Adversar al behaviorismului și adept al ineismului, Chomsky a fundamentat programul generativist prin raportare la momente cruciale din evoluția ideilor despre limbaj (concepția lui Descartes, cercul de la Port-Royal, activitatea științifică a lui Wilhelm von Humboldt), însă interpretările sale au iscat numeroase controverse și polemici (a se vedea, de exemplu, dezbaterile dintre Noam Chomsky și Jean Piaget în *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării*,

1988). În ciuda criticilor și polemicilor, nu se poate nega faptul că Noam Chomsky rămîne un spirit revoluționar. Cunoștințele vaste de logică, matematică, filosofie, psihologie și lingvistică i-au permis să intuiască și să propună noi direcții în cercetarea faptelor de limbaj. Lucrările sale figurează în literatura de referință pentru domenii de cercetare care depășesc terenul lingvisticii tradiționale: inteligență artificială și lingvistică matematică, psihologie și științe cognitive, filosofia limbajului și logică, politologie etc. Cele mai cunoscute lucrări sunt *Syntactic Structures* (1957, *Structuri sintactice*), *Aspects of the Theory of Syntax* (1965; trad. rom. *Aspecte ale teoriei sintaxei*, 1969), *Cartesian Linguistics* (1965, *Lingvistică carteziană*), *Language and Mind* (1968, *Limbaj și înțelegere*), *Reflections on language* (1975, *Reflecții despre limbaj*), *The Logical Structure of Linguistic Theory* (1985, *Structura logică a teoriei lingvistice*), *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use* (1986; trad. rom. *Cunoașterea limbii*, 1996) etc.

Condillac, Étienne Bonnot, de (1714-1780). Erudit francez. Adept al empirismului, el a dezvoltat doctrina numită *senzualism* (fr. sensualisme), potrivit căreia cunoașterea este dată de simțuri. Opera sa cea mai cunoscută, *Traité des sensations* (1754; trad. rom. *Tratatul despre senzații*, 1962), este o lucrare de psihologie în care se descrie importanța simțurilor în viața omului: conștiința umană este sistemul născut din acțiunea și sprijinul reciproc între senzații. În concepția sa, originea limbajului se află în izvorul senzațiilor care au făcut posibilă necesitatea de a fi exprimate. Pe fondul identității între judecățile prin percepție și cele prin afirmație (Condillac, *Œuvres complètes*, vol. 6, 1821, p. 383 ș.u.), cuvintele unei limbi sînt semne convenționale și necesare prin care se exprimă operațiile de descompunere și de ordonare a datelor de existență căpătate prin simțuri (v. *Oeuvres complètes de Condillac*, tome cinquième, *Art de penser et art d'écrire*; tome sixième, *Art de raisonner et grammaire*, 1821).

Coșeriu, Eugen (Eugeniu Coșeriu, Eugenio Coseriu) (1921-2002). Lingvist român, mentor al școlii de lingvistică de la Tübingen. Studii de filologie la universitățile din Iași (România), Zagreb (Croatia) și Roma (Italia). Studii universitare de filosofie la Universitatea din Padova (1944-1949). Profesor de lingvistică generală și indo-europenistică la Universitatea din Montevideo, Uruguay (1951-1963). Profesor titular de filologie romanică și lingvistică generală la Universitatea din Tübingen (din 1966). Între lucrările care s-au bucurat de circulație și recunoaștere internațională fac parte: *Introducción a la lingüística* (1951, ediție românească în 1995), *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* (1958, ediție românească în 1997, *Sincronie,*

diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice), *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios* (1962, ediție românească în 2004, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*), *Sprache. Strukturen und Funktionen* (1970), *Principios de semántica estructural* (1977), *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística* (1977), *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional* (1978), *Textlinguistik. Eine Einführung* (1980), *Trends in Structural Semantics* (cu Horst Geckeler, 1981), *Lecciones de lingüística general* (1981, ediție românească în 2000, *Lecții de lingvistică generală*), *Prelegeri și conferințe* (1994) etc. Ansamblul de aspecte teoretice care formează fundamentul viziunii științifice a lui E. Coșeriu poartă numele de *lingvistică integrală* (v. interviurile cu Eugen Coșeriu realizate de Nicolae Saramandu, publicate în volumul intitulat *Lingvistica integrală*, 1996). Profesorul Dumitru Irimia are meritul de a fi valorificat, încă din prima ediție a *Cursului* (1978), elementele centrale ale concepției marelui savant român, prin interpretarea relației care se stabilește între concepția lui F. de Saussure și perspectiva critică propusă de E. Coșeriu. De altfel, legăturile lui D. Irimia cu savantul de la Tübingen s-au concretizat, dincolo de corespondența privată, în traducerea și editarea de texte coșeriene, literare și științifice. Amintim, spre exemplu, studiul „Omul și limbajul său”, tradus de D. Irimia din limba italiană și publicat în revista ieșeană „Cronica”, an XXVII (1992), nr. 7, p. 6-7, 10 sau fragmentele literare din volumul de povestiri *Anotimpul ploilor*.

Courtrai, Siger de (c. 1280-1341). Scolastic francez (belgian), reprezentant al școlii modiste. Ca și alți mari autori de gramatici speculative din perioada de apogeu a studiilor de filosofie a limbajului din Evul Mediu (secolele al XIII-lea și al XIV-lea), Siger de Courtrai a îmbinat descrierea gramaticală cu elemente de metafizică și de logică aristotelică într-o operă puțin cercetată, din care fac parte, între altele, manuscrisele *Ars Priorum* și *Summa modorum significandi* (V. G. Wallerand, *Philosophes belges*, tome VIII, *Les oeuvres de Siger de Courtrai* (Étude critique et textes inédits), 1913).

Curtius, Georg (1820-1885). Mare clasicist german. Studiază gramatica comparativ-istorică cu August Wilhelm Schlegel, la Universitatea din Bonn, și cu Franz Bopp, la Universitatea din Berlin. Obține titlul de doctor în 1842 și devine titular al catedrei de filologie clasică de la Universitatea din Praga (1849). Profesor la universitățile din Kiel și Leipzig. Mentor al primei generații de neogramatici (Leskien, Brugmann, Osthoff), care i-au purtat respect, în ciuda conflictelor de idei în care au fost implicați. Activitatea sa științifică include studii de referință pentru cercetarea limbilor „clasice” (*Sprachvergleichende*

Beiträge zur griechischen und lateinischen Grammatik, 1846; *Grundzüge der griechischen Etymologie*, *Principii ale etimologiei grecești*, 1858-1862; în calitate de autor, editor sau co-editor: *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik*, 10 vol., 1868-1878), pentru dezvoltarea studiilor de indo-europenistică (*Zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschungen*, 1873) și pentru înțelegerea critică a ideilor asumate de neogramatici (*Zur Kritik der neuesten Sprachforschung*, 1885). Relația tensionată cu unii dintre elevii săi este motivată de unii exegeți prin rezervele pe care lingvistul le avea cu privire la regularitatea schimbărilor fonetice și prin tehnica sa conservatoare de prezentare a materialului faptic analizat (v. K. R. Jankowsky, „Curtius, Georg”, în Keith Brown (ed). *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Dante, Alighieri (1265-1321). Scriitor, gânditor și om de stat florentin (italian), unul dintre cei mai mari autori ai Evului Mediu european. Autor al binecunoscutei opere *Divina comedie* (*La Divina Commedia*, 1304-1321) și al unor însemnări (neterminate) despre limba vorbită din epoca sa (*De vulgari eloquentia*, aprox. 1302-1305; trad. rom. *Despre arta cuvîntului în limba vulgară*, în *Opere minore*, 1971).

Darwin, Charles Robert (1809-1882). Naturalist englez, una din cele mai influente personalități științifice ale veacului al XIX-lea. Studiază medicina la Universitatea din Edinburgh și teologia la Universitatea Cambridge. Între 1831 și 1836 întreprinde o călătorie în jurul lumii la bordul navei „Beagle”, punctele de interes ale expediției fiind pe coasta de vest a Americii de Sud (Țara de Foc, Chile, Peru, Arhipelagul Galapagos). Observațiile adunate în această călătorie stau la baza celebrei lucrări *The Origin of Species* (titlul complet: *On the Origin of Species by means of Natural Selection, or the Preservation of Favored Races in the Struggle for Life*, 1859; trad. rom. *Originea speciilor prin selecție naturală sau păstrarea raselor favorizate în lupta pentru existență*, 1957), prin care pune bazele evoluționismului, perspectivă științifică aflată astăzi la temelia științelor naturale. Opera, în care se arată că speciile evoluează din strămoși comuni, a avut un impact imediat și major asupra unor mari lingviști contemporani cu Darwin, August Schleicher și Max Müller, lucrările acestora din urmă contribuind la apariția și dezvoltarea naturalismului lingvistic. Un exemplu ilustru de influență este reprezentat de *teoria arborelui genealogic*, propusă de Schleicher pentru a explica înruderile între limbi. Într-un alt volum foarte cunoscut, *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex* (1871, p. 54 ș.u.; trad. rom. *Descendența omului și selecția sexuală*, 1967), Darwin își

exprimă poziția științifică cu privire la originea onomatopeică a limbajului articulat, prin raportare la cercetările adepților naturalismului lingvistic: „Cu privire la originea limbajului articulat, după ce am citit, pe de o parte, lucrările foarte interesante ale D-lui Hensleigh Wedgwood, pe cele ale Rev. F. Farrar și pe cele ale Prof. Schleicher și, pe de altă parte, faimoasele prelegeri ale Prof. Max Müller, nu am nici o îndoială că limbajul își are originea în imitarea și modificarea, însoțite de alte semne și gesturi, ale unor sunete naturale diverse, ale sunetelor scoase de alte animale și ale strigătelor instinctive ale omului”. Totodată, naturalistul observă și comentează similitudinile între limbi și specii: „Limbile, întocmai ca organismele vii, pot fi clasificate în grupuri și subgrupuri; ele pot fi clasificate în chip natural, pe baza originii, sau în chip artificial, pe baza altor criterii. Limbile și dialectele dominante se extind cu repeziciune și provoacă dispariția treptată a altor limbi. O limbă, precum o specie, odată dispărută, nu renaște niciodată, așa cum a remarcat Sir C. Lydell. Una și aceeași limbă nu are niciodată două locuri de naștere. Limbi diferite se pot încrucișa sau contopi. Observăm variabilitatea în orice limbă și noi cuvinte apar mereu; dar din pricina puterilor limitate ale memoriei, cuvintele individuale, ca și limbile în întregime, dispar treptat.” Punctul de vedere evoluționist exprimat de Darwin reprezintă, în ciuda criticilor aduse naturalismului lingvistic, un fundament al lingvisticii diacronice: limbile evoluează, chiar dacă vorbitorii nu au conștiința deplină și profundă a schimbărilor care configurează identitatea limbii pe care o întrebuințează ca mijloc de exprimare (V. James Mark Baldwin, *Darwin and the Humanities*, 1909).

Delbrück, Berthold (1842-1922). Reprezentant de frunte al școlii neogramatice. Studiază gramatica comparată, filologia clasică și istoria limbilor germanice la universitățile din Halle și Berlin. Îi are ca profesori pe August Friedrich Pott, Franz Bopp și Heymann Steintal. Obține titlul de doctor în 1863, cu o lucrare despre infinitivul verbelor grecești. Profesor la universitățile din Halle și Jena. Cercetările sale în domeniul sintaxei istorice ating un nivel de excelență greu de depășit. Lucrează, împreună cu Ernst Windisch, la elaborarea seriei *Syntaktische Forschungen* (*Cercetări sintactice*, 5 vol., 1876-1888). Colaborează cu Brugmann la realizarea monumentalei *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (*Privire asupra gramaticii comparate a limbilor indo-europene*, 6 vol., 1886-1901; volumele I, II și VI sînt semnate de Karl Brugmann, volumele III, IV și V, privind descrierea sintactică, sînt realizate de Dellbrück). Este autorul unor lucrări în care prezintă și apără fundamentele concepției neogramaticilor: *Einleitung in*

das Sprachstudium: ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergleichenden Sprachforschung (Introducere în cercetarea limbii: o privire critică asupra istoriei și metodelor întrebuintate în studiul comparativ al limbilor; 1884) și *Die neueste Sprachforschung: Betrachtungen über Georg Curtius Schrift zur Kritik der neuesten Sprachforschung* (Cea mai nouă direcție de cercetare a limbii: considerații despre critica lui Georg Curtius cu privire la noua orientare lingvistică; 1885). (V. K. R. Jankowsky, „Delbrück, Berthold” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Delormel, Jean (?-?). Profesor și avocat francez. Autor al unui proiect de dezvoltare a unei limbi universale.

Democrit (aprox. 470-400 î.Hr.). Filosof grec, adept al atomismului. În concepția sa, universul este format din vid și din atomi, aceștia din urmă fiind particule invizibile, eterne și aflate în permanentă mișcare. Perspectiva sa materialistă a fost respinsă de Platon și de Aristotel (V. Ian David, John & Margaret Millar, *The Cambridge Dictionary of Scientists*, 2002).

Descartes, René (Cartesius) (1596-1650). Matematician și filosof francez, întemeietor al geometriei analitice. Adept al raționalismului, Descartes a fost, totodată, un susținător al ineismului, teza ideilor înnăscute fiind fructificată în raționamentele prin care s-a edificat sistematizarea ulterior numită *cartezianism*. Ernst Cassirer (*Filosofia formelor simbolice*, vol.I, *Limbajul*, 2008, p. 78) observă că teoria limbajului nu a reprezentat o preocupare sistematică pentru Descartes, ci este o problemă ale cărei implicații filosoful le-a analizat în scrierile sale epistolare. Într-o scrisoare către părintele Marsenne, din 20 noiembrie 1629, Descartes se arată interesat de proiectul utopic al unei limbi universale ușor de învățat, ale cărei elemente specifice ar trebui să fie ordinea caracteristică lumii abstracte a numerelor și capacitatea de a exprima toate gândurile din mintea omului. Rațiunea este aspectul definitoriu al ființei umane, iar limba este expresia rațiunii. Perspectiva raționalistă adoptată de Descartes a avut o mare influență asupra elaborării și publicării de gramatici raționale (Școala de la Port-Royal). Între lucrările cele mai cunoscute ale filosofului francez amintim *Discours de la methode* (1637, trad. rom. Discurs asupra metodei) și *Meditationes de prima philosophia, in qua Dei existentia et animæ immortalitas demonstratur* (Meditații despre filosofia primă în care sînt demonstrate existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului, 1641).

Diez, Friedrich Christian (1794-1876). Întemeietor al studiilor moderne de romanistică. Studiază filologia clasică la universitățile din Giessen și Göttingen. Profesor de medievistică la universitățile din Giessen și Bonn. Activitatea sa științifică cuprinde numeroase contribuții filologice și lingvistice privind limbile și literaturile romanice: ediții și culegeri de texte, gramatici și dicționare. Dintre publicațiile cele mai cunoscute pot fi menționate *Die Poesie der Troubadours* (Poezia trubadurilor, 1826), *Grammatik der romanischen Sprachen* (Gramatica limbilor romanice, 3 vol., 1836-1844), *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen* (Dicționar etimologic al limbilor romanice, 1853). (v. N. Lioce, P. Swiggers, „Diez, Friedrich” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Diodor din Sicilia, lat. Diodorus Siculus (c. 90 -30 î.Hr.). Istoric grec, autor al lucrării *Biblioteca istorică*, una din puținele lucrări de istorie ale Antichității. Este adeptul caracterului arbitrar al atribuirii numelor în raport cu obiectele.

Discolos, Apollonius (secolul II, d. Hr.). Gramatic grec, autor al unor lucrări despre părțile de vorbire (pronume, adverb, conjuncție). Cea mai importantă dintre lucrările sale, *Sintaxa*, este o prezentare a claselor lexico-gramaticale și a distribuției acestora în raport cu substantivul și cu verbul, „părțile vitale” ale unei propoziții. Apollonius intuiește importanța principiului ierarhizării și a distribuției sintagmatice. Unitățile cele mai mici (literele) sînt folosite pentru a alcătui unități de rang superior. Ordinea sintagmatică și rolurile părților de vorbire reflectă importanța pe care o au în alcătuirea de propoziții (v. D. L. Blank, „Apollonius Dyscolus and Herodian” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Eco, Umberto (n. 1932). Semiotician, filosof al limbajului și scriitor italian, unul din cei mai cunoscuți cărturari ai veacului al XX-lea și fondator al semiologiei culturale. După absolvirea studiilor de filosofie la Universitatea din Torino, activează ca profesor la universitățile din Torino, Milano, Florența și Bologna, în paralel cu activitatea desfășurată la diverse instituții de cercetare și de învățămînt superior din America de Nord. Este autorul unor lucrări revoluționare în semiotica generală și teoria literară: *Opera aperta* (1962, trad. rom. *Opera deschisă*, 1969), *Trattato di semiotica generale* (1975, trad. rom. *Tratat de semiotică generală*, 1982), *Lector in fabula* (1969, trad. rom. 1991), *I limiti dell'interpretazione* (1990, trad. rom. *Limitele interpretării*, 1996), *Kant e l'ornitorinco* (1997, trad. rom. *Kant și ornitorincul*, 2002). Succesul său ca teoretician este întrecut numai de faima de scriitor, cele mai traduse dintre

operele sale literare fiind *Il nome della rosa* (1980, trad. rom. *Numele trandafirului*, 1992), *Il pendolo di Foucault* (1988, trad. rom. *Pendulul lui Foucault*, 1991), *Baudolino* (2000, trad. rom. Baudolino, 2001) și *Il cimitero di Praga* (2010, trad. rom. *Cimitirul din Praga*, 2010). (V. R. Pozzo, „Eco, Umberto” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Edmont, Édmond (1849-1926). Colaborator al lui Jules Gilliéron. Băcan de meserie, Edmont avea auzul foarte fin, așa că a fost instruit să realizeze transcrieri fonetice. În perioada 1896 -1900, el a dirijat în jur de 700 de interviuri cu informatori din 639 de puncte de anchetă. Informațiile adunate în urma anchetelor de teren au fost valorificate de Gilliéron pentru a elabora *Atlasul lingvistic al Franței* (1902-1910).

Engels, Friedrich (1820-1895). Gînditor german din veacul al XIX-lea. Redactează, împreună cu Karl Marx, *Manifest der kommunistischen Partei* (*Manifestul partidului comunist*, 1848). Dezvoltă concepția lui Marx, numită materialism dialectic, și contribuie la teoretizarea socialismului științific (*Socialisme utopique et socialisme scientifique*, 1880). (V. Terrell Carver, „Engels, Friedrich” în *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 1998.)

Epicur (341-270 î.Hr.). Filosof grec din perioada elenistică, întemeietor al școlii de filosofie epicureică. Concepția sa se dezvoltă ca reacție împotriva ideilor lui Platon. Adept al materialismului, Epicur continuă și nuancează doctrina atomistă formulată de Democrit. Cea mai cunoscută dintre contribuțiile sale, *Despre natură*, a supraviețuit numai fragmentar. Contribuția sa cu privire la originea și importanța limbajului verbal este cuprinsă în *Scrisori către Herodot* și în cartea a douăsprezecea a lucrării *Despre natură*. Epicur este adeptul originii naturale a numelor și susține ideea unei legături naturale între cuvinte și obiecte. Dezvoltarea limbajului uman din sunete nearticulate este un aspect paradigmatic în evoluția culturii. Totodată, Epicur afirmă apariția primelor forme de limbaj ca efect al acțiunii trăirilor și percepțiilor umane: „Firile umane au simțit emoții și senzații diferite de la o populație la alta și fiecare sentiment și senzație i-a făcut pe aceștia să sufle în mod distinct, în acord cu aria de așezare a fiecărei populații”. Originea limbajului este pusă în legătură cu evoluția, în două etape, a culturii omenestii. Prima etapă este etapa în care omul imită ceea ce observă în universul înconjurător. În cea de-a doua etapă, ființa umană rafinează și dezvoltă, cu ajutorul rațiunii, achizițiile din prima etapă. În evoluția limbajului și a culturii se observă, deci, existența unui stadiu natural și a unui rațional,

aflate în succesiune cronologică (V. Alexander Verlinsky, „Epicurus and his predecessors on the origin of language” în Dorothea Frede, Brad Indoow (editori), *Language and Learning. Philosophy of Language in the Hellenistic Age*, Cambridge University Press, 2005, p. 56-100).

Estienne, Henri (1531-1598). Erudit francez, unul din fiii tipografului Robert Estienne. Foarte bun cunoscător al limbilor clasice, publică mai multe lucrări în care urmărește să descrie, din perspectivă comparativă, specificul limbii franceze: *Traicté de la conformité du langage françois avec le grec* (*Tratat privind corespondențele între limbile franceză și greacă*, 1565) și *Thesaurus graecae linguae* (*Tezaurul limbii grecești*, 1572). În unele din lucrările sale, adoptă teza că franceza descinde din latină și consideră că celții sînt strămoșii vorbitorilor de limbă franceză. Preocupările sale pentru identitatea limbii franceze vorbite în vremea sa au favorizat redactarea și tipărirea volumului *Deux dialogues du nouveau langage françois italianizé* (*Două dialoguri despre noua limbă franceză italianizată*, 1579), în care critică abuzul de italianisme (v. John Considine, *Dictionaries in Early Modern Europe. Lexicography and the Making of Heritage*, Cambridge University Press, p. 56 - 100).

Estienne, Robert (1503-1559). Învățat și tipograf francez, editor și autor a numeroase lucrări lexicografice. Una din tipărituri, *Dictionarium, seu latinae linguae thesaurus* (*Tezaurul limbii latine*, 1531), este recunoscută atît prin bogăția frazeologică și de citate din autori clasici cît și pentru însoțirea termenilor latinești cuprinși în dicționar cu echivalente franțuzești, dar pot fi menționate și alte volume publicate în mai multe ediții revizuite și adăugite: *Dictionaire françois-latin* (*Dicționar francez-latin*, 1539-1540) și *Grammaire françoise* (*Gramatică franceză*, 1557). (V. John Considine, *Dictionaries in Early Modern Europe. Lexicography and the Making of Heritage*, Cambridge University Press, p. 38-55.)

Fick, August Konrad Friedrich (1833-1916). Lingvist german. Studii de filologie la Universitatea din Göttingen, unde îl are ca profesor de gramatică comparată pe Theodor Benfey. Profesor de indo-europenistică și lingvistică comparativ-istorică la universitățile din Göttingen și Breslau. Este primul învățat care elaborează un dicționar contrastiv al limbilor indo-europene, *Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Völkertrennung: Ein sprachgeschichtlicher Versuch* (*Dicționar al principalelor limbi indo-europene în perioada de dinainte de despărțirea populațiilor: o încercare istorico-lingvistică*, 1868, cunoscut mai tîrziu drept *Dicționarul*

comparativ al limbilor indo-europene). Este autorul unor studii însemnate pentru dezvoltarea unor domenii de cercetare lingvistică precum antroponimia (*Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt, mit den Namensystemen verwandter Sprachen verglichen und systematisch geordnet, Numele de persoane grecești lămurite după formarea lor, comparate cu sistemele de nume ale limbilor înrudite și ordonate sistematic*, 1874) și toponimia (*Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für Vorgeschichte Griechenlands verwertet, Numele de locuri pre-grecești folosite ca izvoare pentru preistoria Greciei*, 1905). (V. R. Schmitt, „Fick, August Konrad Friedrich” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Galiani, Ferdinando (1728-1787). Gînditor și economist italian. Activitatea sa culturală este reflectată în lucrări de economie, cea mai cunoscută fiind tratatul *Della moneta* (*Despre monedă*, 1751), și de dialectologie, *Del dialetto napoletano* (*Despre dialectul napolitan*, 1779) și *Vocabolario delle parole del dialetto napoletano* (*Dicționar de cuvinte din dialectul napolitan*, dicționar publicat postum, 1789).

Gerbert d'Aurillac (945-1003), Papa Silvestru al II-lea. Mare învățat medieval, primul papă de origine franceză. Una din cele mai durabile realizări constă în valorificarea vechilor surse grecești și arabe pentru dezvoltarea științelor, matematica în special. Opera sa, formată dintr-un tratat despre diviziunea numerelor, unul de geometrie și cîteva scrieri de aritmetică (cea mai cunoscută este intitulată *Abacus*), reflectă interesul pentru progresele științifice înregistrate în lumea arabă, după descoperirea și fructificarea unora din lucrările existente în marea bibliotecă din Alexandria. În calitate de *scholasticus* al școlii de pe lîngă catedrala din Rheims, Gerbert d'Aurillac a valorificat scrierile antichității greco-latine (Aristotel, Cicero), pentru a preda dialectica și retorica (v. James Countryman, „Sylvester II, Pope” în Jana K. Schulman (ed.), *The Rise of the Medieval World, 500-1300: A Biographical Dictionary*, Greenwood Press, Westport, 2002, p.409-411).

Giambullari, Pier Francesco (1495-1555). Cărturar florentin, membru al Academiei Florentine, susținător al supremației culturii și limbii florentine față de celelalte varietăți lingvistice italiene. Cea mai însemnată contribuție este reprezentată de volumul *Historia dell'Europa* (*Istoria Europei*, 1566). În lucrarea *Origine della lingua fiorentina* (*Originea limbii florentine*, 1549),

autorul pretinde, în chip eronat, că vorbirea florentinilor (dialectul florentin) își are originea în limba etruscă, care, la rîndu-i, descinde din aramaică.

Gilliéron, Jules (1854-1926). Lingvist francez, fondator al geografiei lingvistice. Născut în Elveția, studiază la École pratique des Hautes Études din Paris și devine, în 1883, profesor de dialectologie la aceeași instituție de învățămînt. La îndemnul profesorului său, Gaston Paris, începe elaborarea unei lucrări revoluționare, *Atlas linguistique de la France* (ALF, *Atlasul lingvistic al Franței*, 1902-1910), pe care o elaborează prin valorificarea materialului lingvistic adunat de Édmond Edmont. Unii specialiști au remarcat că viziunea lui Gilliéron asupra variației teritoriale a limbii este de tip structuralist. *Dialectul* este un sistem lingvistic ale cărui semne constitutive au expresie și conținut, sarcina lingvistului fiind aceea de a lămuri devenirea istorică a faptelor de limbă supuse descrierii sincronice. Acest demers analitic a favorizat lansarea ipotezei că istoria cuvintelor trebuie cercetată pentru fiecare termen considerat ca individualitate. Alți specialiști observă că dorința de a aprofunda istoria cuvintelor l-a îndrumat pe lingvistul francez pe căi greșite de interpretare, o asemenea eroare fiind considerația că nu există limite dialectale și nici legi fonetice (v. Alexandru Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Academiei Române, București, p. 139-142; W. H. Weith, „Gilliéron, Jules” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Van Ginneken, Jac. (Jacobus Joannes Antonius) (pseudonim J. van Groenendaal) (1877-1945). Cercetător olandez, autor al unor lucrări de pionierat în dialectologie și psiholingvistică. Profesor de psihologie la universitățile din Utrecht și Nijmegen. A predat cursuri de psiholingvistică la universitățile din Amsterdam și Nijmegen. Cel mai cunoscut dintre volume este *Grondbeginselen der psychologische taalwetenschap. Eene synthetische proeve* (*Principii de psihologie lingvistică: eseu de sinteză*, 2 vol., 1904-1906), în care examinează ipoteza conectivității în reprezentarea verbală, proces psihologic care presupune combinarea mai multor tipuri de reprezentare mentală în actul de comunicare lingvistică: orală, auditivă, vizuală, grafică (v. Jac. Van Ginneken, *Principes de linguistique psychologique. Essai de synthèse*, Paris, 1907).

Grammont, Maurice (1866-1946). Lingvist francez, discipol al lui Michel Bréal și Ferdinand de Saussure. A activat ca profesor la Universitatea din Montpellier. Concepția sa fonetică este inspirată de experimentalismul abatelui Rousselot. Este autorul lucrărilor *Traité pratique de prononciation française*

(1914, *Tratat practic de pronunție a limbii franceze*) și *Traité de phonétique* (1933, *Tratat de fonetică*).

Graur, Alexandru (1900-1988). Lingvist român. Studiază filologia clasică la Universitatea din București (1922). La Sorbona îl are ca profesor, între alții, pe Antoine Meillet. Obține titlul de doctor cu o teză de indo-europenistică (1929). Temele de cercetare avute în vedere acoperă domenii diverse de interes științific: lingvistică generală (*Scurtă istorie a lingvisticii*, 1961), gramatică și lexic (*Gramatica azi*, 1973; *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, 1954), antroponimie și toponimie (*Nume de persoane*, 1965; *Nume de locuri*, 1972), istoria limbii (*Evoluția limbii române. Privire sintetică*, 1963; *La romanité du Roumain*, 1965) și cultivarea limbii („Capcanele” limbii române, 1976; *Dicționar al greșelilor de limbă*, 1982). A fost redactor responsabil al unor lucrări fundamentale: *Gramatica limbii române*, 2 vol., 1963; *Tratat de lingvistică generală*, 1972; *Dicționarul limbii române* etc. (v. Jana Balacci, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Greimas, Algirdas Julien (1917-1992). Semiotician francez de origine lituaniană, reprezentant de primă mărime al structuralismului. Studiază lingvistica la Universitatea din Grenoble (1939) și la Universitatea Sorbona din Paris. Obține titlul de doctor în 1948, cu o teză despre vocabularul modei. Profesor de lingvistică la universitățile din Alexandria (Egipt), Ankara și Istanbul (Turcia). Din 1965 predă la École pratique des Hautes Études, unde întemeiază Școala de Semiotică de la Paris, mișcare de factură structuralistă, ai cărei membri au contribuit la dezvoltarea studiilor de semiotică, lingvistică și naratologie. Este fondator al revistei *Langages*. Urmîndu-i pe Ferdinand de Saussure și Louis Hjelmslev, dar raportîndu-se critic la lucrările acestora, Greimas concepe problema semnificației nu în termenii descrierii izolate a înțelesurilor cuvintelor, ci în direcția înțelegerii și interpretării rețelei de relații care permit dezvoltarea și manifestarea sensurilor într-un act de comunicare. Pe fondul distincției între limbă, considerată ca sistem de semne, și discurs, considerat, conform perspectivei propuse de Benveniste, ca act de vorbire, lingvistul se arată interesat de problema semnificației în discurs și teoretizează existența unui pătrat semiotic. Cele patru colțuri ale pătratului sînt reprezentate, în sensul acelor de ceasornic, de S1, S2, Non-S1, Non-S2. Astfel, dacă în poziția S1 introducem noțiunea *frumos*, în poziția S2 va figura noțiunea *urît*, în poziția Non-S1 va figura *ne-frumos*, iar în poziția Non-S2, *ne-urît*. Cele patru colțuri ale pătratului dezvoltă trei tipuri de relații: opoziție, complementaritate și contradicție. Relația bilaterală de opoziție se stabilește longitudinal, între

pozițiile S1 și S2. Relația de complementaritate se fixează latitudinal, între pozițiile S1 ↔ Non-S2, respectiv S2 ↔ Non-S1. Relația de contradicție se dezvoltă diagonal, între pozițiile S1 ↔ Non-S1, respectiv S2 ↔ Non-S2. Astfel, opoziția între *frumos* și *urît*, exprimată ca relație longitudinală între pozițiile S1 și S2, își pierde caracterul binar. S1 (*frumos*) intră în relație de complementaritate, latitudinală, cu Non-S2 (*ne-urît*), ceea ce înseamnă că *frumos* poate fi cuprinsă în *ne-urît*. Relația de contradicție, diagonală, între S1 (*frumos*) și Non-S1 (*ne-frumos*) arată că ceea ce este *frumos* nu se opune în mod necesar la ceea ce nu este *frumos* (*ne-frumos* poate fi și altceva decît *urît*). O altă inovație este dezvoltată în interpretarea narațiunilor folclorice și mitice, concepția lui Greimas purtînd numele de *model actanțial*. Avînd ca reper deosebirea realizată de Vladimir Propp între *personaje* și *dramatis personae*, Greimas distinge, prin reducerea variantelor la invariante, între *actori* (personajele care iau parte la evenimentele dintr-o narațiune) și *actanți* (rolurile atribuite respectivelor personaje). Rolurile actanțiale se stabilesc pe baza a trei perechi: *Subiect-Obiect*, *Destinator-Destinatar* și *Adjuvant-Opozant*. Categoria actanțială *Subiect-Obiect* reflectă, în planul discursului narativ, relația eroului cu obiectul dorinței sale (axa dorinței). Categoria actanțială *Destinator-Destinatar* reflectă relația între un trimițător și un primitor care caută să ducă la îndeplinire voința trimițătorului (axa comunicării). Categoria *Adjuvant-Opozant* reflectă relația între participanții circumstanțiali la desfășurarea acțiunii (axa voinței de a acționa). Modelul actanțial reflectă semantica invariantelor narațiunii folclorice sau mitice și pune în evidență ceea ce semioticianul va înțelege prin „gramatică narativă”. Prin fructificarea distincției chomskiene între *planul de suprafață* și *planul de adîncime* al unui enunț, Greimas trasează deosebirea între *nivelul aparent al narațiunii*, reprezentant de desfășurarea sintagmatică, enunțiativă, a unei narațiuni, și *nivelul imanent al narațiunii*, reprezentat de invariantele structurale care generează dezvoltarea enunțiativă a narațiunii respective. *Gramatica de adîncime* (nivelul imanent) generează *gramatica de suprafață* (nivelul aparent) al unei narațiuni. Cele mai cunoscute dintre lucrările lui Greimas sînt *Du sens: essais sémiotiques* (2 vol., 1970, 1983; trad. rom. *Despre sens*, vol. I, 1975), *Sémantique structurale* (*Semantică structurală*, 1966); *Sémiotique: dictionnaire raisonné de la théorie du langage* (*Semiotica: dicționar analitic al teoriei limbajului*, în colaborare cu Joseph Courtés, 1979), *Sémiotique des passions. Des états de choses aux états d'âme* (*Semiotica pasiunilor: de la stările lucrurilor la stările sufletului*, în colaborare cu Jacques Fontanille, 1991; trad. rom. 1997). (V. John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity*, Routledge, London, 1994, p. 131-136; David

Herman, *Universal Grammar and Narrative Form*, Duke University Press, Durham and London, 1995, p. 89-94.)

Griera y Gaja, Antonio (1887-1974). Dialectolog spaniol. Autor și coordonator al unor volume de lingvistică diacronică și dialectologie: *Gramàtica històrica del català antic* (Gramatică istorică a limbii catalanei vechi, 1931), *Atlas lingüístic de Catalunya* (Atlasul lingvistic al Cataloniei, 8 vol., 1923-1964), *Dialectologia catalana* (Dialectologie catalană, 1949).

Grimm, Jacob Ludwig Carl (1785-1863). Învățat german, pionier al lingvisticii istorice, fondator al studiilor științifice de germanistică, membru al Academiei Prusace de Științe. Studiază dreptul la Universitatea din Marburg (1802-1805). Profesor la Universitatea din Göttingen (1829-1837). Una din cele mai însemnate contribuții la fixarea identității limbilor germanice față de celelalte idiomuri indo-europene îi poartă numele. „Legea lui Grimm” reprezintă un lanț de mutații consonantice specifice evoluției dinspre proto-indo-europeană către proto-germanică. Astfel, 1) consoanelor oclusive surde *p, t, k* le corespund fricativele surde *f, θ, h*; 2) oclusivelor sonore *b, d, g* le corespund oclusivele surde *p, t, k* și 3) oclusivelor aspirate sonore *bh, dh, gh* le corespund oclusivele sonore *b, d, g*. Astfel, 1) formelor indo-europene *pisk-, treyes* și *krn-* le corespund formele germanice (englezești) *fish, three* și *horn*, 2) formelor indo-europene *abel-, dwō* și *genu* le corespund formele germanice (englezești) *apple, two* și *knee*, iar 3) formelor indo-europene *bhrāter, dhwer-* și *ghaido-* le corespund formele germanice (englezești), *brother, door* și *goat*. Legea lui Grimm a fost completată cu legea lui Verner, privind poziția consoanelor care suferă mutațiile consonantice în raport cu vocala accentuată. Jacob Grimm este autorul și coautorul unor opere de pionierat în lingvistica istorică: *Deutsche Grammatik* (Gramatică germană, prima ediție a vol. I, 1819, a doua ediție 1822), *Geschichte der deutschen Sprache* (Istoria limbii germane, 1848). Acestor lucrări li se adaugă și monumentalul proiect lexicografic inițiat de frații Grimm și continuat de alți învățați, *Deutsches Wörterbuch* (Dicționar german, 16 vol., primele trei volume publicate pe durata vieții fraților Grimm: vol. I, 1854, vol. II, 1860, vol. III, 1864). (V. Silvia Luraghi, „Grimm, Jacob” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; E.F.K. Koerner, „Grimm, Jacob Ludwig Carl” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006; Lyle Campbell, Mauricio J. Mixco, *A Glossary of Historical Linguistics*, Edinburgh University Press, 2007, p. 75-76).

Grimm, Wilhelm Carl (1786-1859). Învățat german. Culege și editează, împreună cu Jacob Grimm, faimoasa colecție de povești *Kinder- und Hausmärchen* (Povești populare și pentru copii, din 1812). Interesele sale științifice s-au îndreptat mai ales către culegerea, publicare și interpretarea de material folcloric germanic: *Altdänische heldenlieder, ballade und märchen* (Vechi legende, balade și povești daneze, 1811), *Die Deutsche Heldensage* (Legenda eroică germană, 1829). Contribuie la elaborarea primelor volume din marele *Deutsches Wörterbuch* (Dicționar german, 16 vol., primele trei volume publicate pe durata vieții fraților Grimm: vol. I, 1854, vol. II, 1860, vol. III, 1864).

Grootaers, Ludovic (Jean Joseph) (1885-1956). Lingvist belgian. În calitate de profesor la Universitatea din Louvain (Leuven), a contribuit la dezvoltarea studiilor consacrate dialectelor olandeze și flamande.

Guillaume, Gustave (1883-1960). Lingvist francez, discipol al lui Antoine Meillet. Prin raportare critică la preceptele teoretice saussuriene, Guillaume definește limba ca activitate discursivă și consideră că rolul esențial al acesteia este de a reflecta cunoașterea. În cea mai cunoscută dintre lucrările sale, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps* (1929, *Timp și verb. Teoria aspectelor, modurilor și timpurilor*), lingvistul impune teza că sistemele verbale sînt sisteme cognitive cu stadii succesive de dezvoltare, ale căror organizări se manifestă prin organizările complexe ale paradigmelor lingvistice. Ulterior, ca succesor al lui Meillet la École pratique des Hautes Études, dezvoltă o teorie *psihomecanică*, centrată pe ideea că limba reflectă structurile cognitive. Cea mai mare parte a operei sale a rămas în manuscris și se află în curs de publicare. Pînă în prezent au fost publicate în jur de 20 de volume (v. J. Hewson „Guillaume, Gustave” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Guiraud, Pierre (1912-1983). Lingvist francez. Profesor la Universitatea din Nisa, autor al unei opere vaste, care evidențiază interese științifice diverse: istoria limbii [*Structures étymologiques du lexique français* (Structurile etimologice ale lexicului francez, 1967), *L'Étymologie* (Etimologia, 1972) etc.], lexicologie [*Les mots savants* (Cuvintele savante, 1968), *Les mots étrangers* (Cuvintele străine, 1971), *L'argot* (Argoul, 1973) etc.], stilistică [*Essais de stylistique* (Eseuri de stilistică, 1969)], semiotică [*La Sémiologie* (Semiologia, 1971)]. Cele mai multe dintre lucrări au caracter introductiv și au fost publicate în colecția „Que sais-je?”, Presses Universitaires de France.

Guitier, Henri (1909-1994). Lingvist franco-catalan. Profesor de lingvistică romanică la Universitatea „Paul Valéry” din Montpellier, autor al lucrării *Atlas linguistique des Pyrénées-Orientales* (*Atlasul lingvistic al Pirineilor orientali*, 1966). A avut, de asemenea, preocupări în domeniul toponimiei și paremiologiei (*Proverbes et dictons catalans, Proverbe și zicători catalane*, 1969).

Halle, Morris (n. 1923) Lingvist american de origine letonă. Discipol al lui Roman Jakobson. Studiile de lingvistică începute la Universitatea din Chicago și continuate la Universitatea Columbia culminează cu obținerea titlului de doctor (1955), cu o teză coordonată de Jakobson. Profesor la MIT (Massachusetts Institute of Technology) și prieten cu Noam Chomsky, el face parte din pleiada de savanți care au transformat generativismul în cea mai importantă școală americană de lingvistică. Este considerat fondatorul fonologiei generative. Colaborează cu mentorul său la redactarea volumului *Fundamentals of Language* (*Fundamentele limbajului*, 1956), în care problematizează existența universalilor fonologice. În 1968, publică, împreună cu Chomsky, *The sound pattern of English* (*Principii de fonologie generativă*), lucrare revoluționară, în care se argumentează teza că informația fonologică nu ține doar de acțiunea articulatorie și de discriminarea perceptuală, ci se manifestă și ca ansamblu cognitiv cu un set specific de principii. În acord cu tezele generativismului, informația fonologică este structurată pe două nivele: un nivel de adâncime și un nivel de suprafață, structura de adâncime se reflectă în structura de suprafață prin mijlocirea unor reguli generative. Studiile sale de fonetică și fonologie sînt grupate în volumul *From Memory to Speech and Back: Papers on Phonetics and Phonology 1954-2002* (*De la memorie la vorbire și înapoi*, 2002). Lingvistul american are contribuții meritorii și în domeniul morfologiei (v. Andrew Carnie, „Halle, Morris” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005).

Harris, Zellig S(abbetai) (1909-1992). Lingvist american de origine ucraineană. Studiază la Universitatea din Pennsylvania și devine profesor al aceleiași instituții de învățămînt superior. Îl are ca discipol pe Noam Chomsky. Harris s-a declarat continuator al ideilor lui Edward Sapir și Leonard Bloomfield, deși nu i-a avut ca profesori, iar concepția sa structuralistă se desprinde de viziunea lui Bloomfield prin asumarea sarcinii de a descoperi un model matematic al funcționării limbii. Cercetarea lingvistică trebuie, în concepția lui Harris, să identifice și să prezinte operațiile de care se poate servi un specialist pentru a descrie organizarea limbii. În consecință, lingvistul trebuie să fie interesat de procedurile taxonomice de segmentare și clasificare a unităților și relațiilor între

elementele limbii. Acest proiect s-a concretizat în publicarea unui volum foarte tehnic, *Methods of Structural Linguistics* (*Metode de lingvistică structurală*, 1951), criticat de unii recenzenți pentru tendința de a încorseta realitățile de limbă într-o configurație teoretică și metodologică în care nu se mai ține seama de realitatea uzului. Programul lingvistic propus de Harris se întemeiază pe necesitatea de a descoperi constrîngerile și libertățile distributive ale unităților limbii. Totodată, cercetările lingvistului reflectă dorința acestuia de a depăși problema semnificației propoziționale, prin dezvoltarea unor tehnici de analiză a discursului. Numită și „gramatică transformațională”, viziunea lui Zellig S. Harris este vremelnic abandonată de elevul său, Noam Chomsky, mai puțin interesat de distribuția elementelor de limbă în conformitate cu transformările pe care distribuțiile le evidențiază și mai degrabă pasionat de aflarea seturilor de reguli care generează diversitatea structurală a enunțurilor. Alte contribuții științifice ale lingvistului reflectă statornicia punctelor sale de vedere: *A Grammar of English on Mathematical Principles* (*O gramatică engleză întemeiată pe principii matematice*, 1982), *A Theory of Language and Information: A Mathematical Approach* (*O teorie a limbii și a informației: o cercetare matematică*). (V. Alan D. Corré, „Harris, Zellig Sabbetai”, în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005.)

Hasdeu, Bogdan Petriceicu (1836-1907). Savant român. Profesor la catedra de filologie comparată a Universității din București, membru al Academiei Române și al altor prestigioase instituții culturale internaționale. Între numeroasele sale contribuții științifice și literare se numără *Principii de filologie comparativă ario-europea* (1875), *Cuvente den bătrîni* (3 vol., 1878-1881) și *Etymologicum Magnum Romaniae* (proiect neîncheiat, 4 vol., 1887-1898). În cultura românească, B. P. Hasdeu rămîne întemeitor sau deschizător de drumuri în filologie, lingvistică diacronică, dialectologie și geografie istorică, folclor și literatură veche (v. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Heliade Rădulescu, Ion (1802-1872). Om de litere, gramatic și publicist român, personalitate a culturii române de la începutul veacului al XIX-lea. Contribuțiile sale reliefează viața unui cărturar preocupat de progresul cultural. În calitate de editor și publicist, a încurajat dezvoltarea presei românești. În calitate de poet și scriitor a rămas în istoria literaturii române prin cîteva opere remarcabile. Ca traducător, a impulsionat publicarea creațiilor străine în înveliș lingvistic românesc. Ca educator, s-a arătat în permanență preocupat de

întocmirea de manuale și lucrări care să statornicească învățămîntul românesc. Activitatea sa lingvistică este deosebit de importantă, dacă se ia în considerare că Heliade Rădulescu s-a arătat foarte preocupat de unele din problemele centrale ale uzului lingvistic: ortografia, gramatica și vocabularul. Opera majoră rămîne, în această direcție, lucrarea *Gramatică românească* (1828), ale cărei mari calități sînt simplitatea și claritatea (V. Ion Heliade Rădulescu, *Gramatică românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, 1980; I. Heliade Rădulescu, *Scrieri alese*, 1984).

Helias, Petru (c.1100 - c.1166). Învățat francez, renumit profesor de gramatică și retorică. Este autorul unui comentariu asupra unuia din textele lui Cicero, *De inventione* și al unei lucrări despre manuscrisul lui Priscian, *Institutiones grammaticae*, lucrare intitulată *Summa super Priscianum*, în care face deosebirea între categoriile gramaticale secundare precum numărul și cazul și categoriile comune, cum ar fi genul și conjugarea. Proprietățile de natură morfologică permit fixarea distincției capitale între alcătuirile lexicale și cele propoziționale, sensul fiind crucial pentru a distinge corectitudinea sau incorectidunea unei propoziții. Apare, astfel, premisa dezvoltării *gramaticilor de dependență*. (V. C.H. Kneepkens, „Peter Helias”, în Jorge J. E. Gracia, Timothy B. Noone (editori), *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, Blackwell, 2002, p. 512-513).

Herder, Johann Gottfried (1744-1803). Învățat și gînditor german, fruntaș al mișcării „Sturm und Drang”. Este autor al mai multor studii de filosofie. Între cele mai importante idei de filosofia limbajului, exprimate în eseu *Abhandlung über der Ursprung der Sprache* (*Eseu despre originea limbii*, 1772), se regăsește teza că limba își are originea în împletirea gestului cu strigătele reflexe. Adept al relativismului cultural, Herder reliefează caracterul național al culturii tradiționale, înțeles ca rezultat al determinărilor geografice, climatice și lingvistice. În acest context ideatic, este lansată teza că limba nu este un dar divin, ci o creație umană, legată inerent de condițiile naturale ale existenței umane. Gînditorul interpretează limba „ca produs al senzației nemijlocite și, în același timp, ca rezultat al reflecției, al conștiinței: căci reflecția nu este ceva exterior care este adăugat ulterior conținutului senzației, ci este un moment constitutiv al acesteia. Doar „reflecția” transformă stimulul sensibil efemer într-un „conținut”, determinat și distinct în sine și, astfel, spiritual” (Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, *Limbajul*, Editura Paralela 45, București, p. 108). Unitatea între senzație și conștiință face ca limba să nu fie ceva dat, un produs, ci o energie a spiritului. Prin urmare, nașterea limbii este strîns legată de dezvoltarea

conștiinței umane, de care nu se desprinde și în raport cu care se perfecționează treptat. (V. și P.B. Salmon, „Herder, Johann Gottfried”, în Peter V. Lamarque, R.E. Asher (editori), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*, Pergamon, New York, 1997, p. 481-481.)

Hervás y Panduro, Lorenzo (1735-1809). Erudit filolog spaniol, autor al unei opere vaste și documentate, pe care a redactat-o în limbile spaniolă și italiană și care îl recomandă drept unul dintre precursorii lingvisticii comparativ-istorice. Din marea enciclopedie *Idea dell'Universo* (*Ideea de univers*, 21 vol., 1778-1787) fac parte cinci volume cu scrieri de lingvistică care cuprind un tratat despre originea limbilor, un catalog al limbilor cunoscute și un vocabular poliglot. E. Coșeriu observă că Hervás poate fi considerat primul *romanist*, adică primul învățat „care privește familia limbilor romanice (inclusiv româna) ca pe un întreg; de aceea, el este primul care, în Europa occidentală, tratează româna la un loc cu celelalte limbi romanice, întocmai ca ramură a acestei familii de limbi”. Afirmarea latinității limbii române este însoțită de considerații privind originea românilor, pe care îi menționează folosind etnonimul *Rumuin*, *Rumini* și de comentarii referitoare la unitatea de limbă a românilor, despre care arată că locuiesc în Valahia, Moldova și Transilvania. În scrierile sale lingvistice, învățatul spaniol consemnează faptul că limba română reprezintă o enclavă romanică între alte limbi neromanice. Specificul oriental al latinității limbii române este justificat prin viețuirea românilor între popoare vorbitoare de alte limbi și prin lipsa culturii latine. De mare însemnătate pentru cercetători este și lista de cuvinte românești amintite în dicționarul poliglot alcătuit de Hervás, întrucît culegerea de material lexical reprezintă primul lexicon tipărit al limbii române și „primul lexicon comparat al românei” (V. E. Coșeriu, *Limba română în fața Occidentului*, Editura Dacia, Cluj, 1994).

Hjelmslev, Louis Trolle (1899-1965). Lingvist danez, cel mai de seamă reprezentant al Cercului lingvistic de la Copenhaga. Studiază filologia comparată la universitățile din Copenhaga, Praga și Paris. Este numit conferențiar la Universitatea din Arhus (1934), apoi profesor de filologie comparată la Universitatea din Copenhaga (din 1937). Împreună cu Hans Jorgen Uldall, Hjelmslev dezvoltă, sub influența unora dintre ideile saussuriene, teoria lingvistică numită *glosematică*, potrivit căreia limba este un sistem de relații între invariante esențial abstracte, numite *gloseme* („forme minimale pe care teoria limbii ne îngăduie să le stabilim ca bază pentru explicarea faptelor; invariantele ireductibile”; L. Hjelmslev, *Preliminarii la o teorie a limbii*, traducere în limba română de Dumitru Copceag, 1967, p. 285).

Hobbes, Thomas (1588-1679). Filosof englez, adept al empirismului. Susține teza solidarității între limbă și gândire. El afirmă că limba este constitutivă gândirii și arată că cuvintele sînt manifestări sensibile ale gândurilor. Ființele omenești au nevoie de limbă pentru a raționa, deoarece, fără limbă, gândurile ar fi supuse dispariției. Urmarea acestei judecăți este că limba fixează fluiditatea gândirii și dobîndește, la rîndu-i, stabilitate. (v. Michael Losonsky, „Language and Logic”, în Donald Rutherford (ed.), *The Cambridge Companion to Early Modern Philosophy*, 2007, p. 170-197).

Hockett, Charles Francis (1916-2000). Lingvist american. Studiază istoria la Universitatea de Stat din Ohio și urmează studii aprofundate de antropologie și lingvistică la Universitatea Yale, unde încheie și studiile de doctorat (1939). Profesor de antropologie la universitățile Cornell și Rice. Este considerat discipolul lui Leonard Bloomfield. Cercetările sale s-au desfășurat mai cu seamă în cîmpul fonologiei și morfologiei. În volumul *Manual of phonology* (1955, *Manual de fonologie*) valorifică analiza în constituenți imediați pentru a descrie identitatea fonemelor în raport cu silaba. Este unul dintre cei mai notorii adversari ai generativismului. Este autor al lucrărilor *A course in modern linguistics* (1958, *Curs de lingvistică modernă*), *Refurbishing our foundations* (1987, *Reînnoirea temelurilor noastre*). (V. M. Brdar, „Hockett, Charles Francis”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Humboldt, Wilhelm Friedrich Christian Karl Ferdinand, Baron de ~ (1767-1835). Învățat german, personalitate de prim rang a culturii europene. Diplomat de carieră, ministru și fondator al Universității din Berlin, Wilhelm von Humboldt a rămas în conștiința posterității ca un spirit reformator. Studiile sale de filosofia limbajului îmbină perspectiva lingvistică cu cea cultural-istorică și cu cea filosofică, recomandîndu-l pe autor ca părinte al lingvisticii moderne. Influența operei sale asupra concepției marilor lingviști din veacul al XX-lea este de netăgăduit și se regăsește, în diferite grade de fidelitate interpretativă, în lucrările lui Franz Boas, Edward Sapir, Noam Chomsky, Eugenio Coseriu. Concepția lingvistică a lui Wilhelm von Humboldt s-a cristalizat de-a lungul mai multor decade, cea mai cunoscută expunere a ideilor sale de mare complexitate și subtilitate fiind *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (1836, trad. rom. *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, 2008). Concepută ca introducere la un tratat privind limba kawi din insula Java,

lucrarea evidențiază aspectele centrale ale concepției lui Wilhelm von Humboldt despre natura și funcționarea limbii ca mijloc de comunicare interumană. Opera sa, *Gesammelte Schriften* (17 vol., 1903-1936), include contribuțiile științifice (volumele I-IX), scrierile politice (volumele X-XII), jurnalele și corespondența (volumele XIV-XVII) (v. K. Willems, „Wilhelm von Humboldt”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006; Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească de Eugen Munteanu, 2008).

Ivănescu, Gheorghe (1912-1987). Mare lingvist român. Urmează cursurile Facultății de litere și filozofie a Universității din Iași, unde îi are ca profesori pe Al. Philippide și G. Ibrăileanu, apoi studiază la École pratique des Hautes Études din Paris și la Roma. Întors în țară, activează ca profesor la Universitatea din Iași. Dificultățile întâmpinate în perioada regimului comunist l-au obligat să activeze ca profesor la universitățile din Craiova și Timișoara, unde a pus bazele unor școli de lingvistică. Revine la Iași, în 1971, ca profesor de indo-europeanistică. Este autorul unor volume fundamentale de lingvistică și istoria limbii române: *Problemele capitale ale vechii române literare* (1947, 1956), monumentală lucrare *Istoria limbii române* (1980, 2000), *Lingvistică generală și românească*, 1983 și *Curs de sintaxa limbii române moderne* (postum, 2004).

Jaberg, Karl (1877-1959). Lingvist elvețian. Discipol al lui Jules Gilliéron și profesor la Universitatea din Berna, el inițiază, împreună cu Jakob Jud, cercetările pentru elaborarea *Sprach und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (*Atlasul etno-lingvistic al Italiei și Elveției de Sud*, 1928-1940), operă care impune cîteva inovații în cercetarea dialectală, cele mai relevante fiind folosirea întrebărilor indirecte, prin indicarea obiectului și solicitarea denumirii („cuvinte și lucruri”) și adoptarea perspectivei diacronice și comparative în analiza distribuției sincronice a termenilor. Jaberg este autorul a numeroase lucrări teoretice și metodologice care au avut un impact major pentru dezvoltarea geografiei lingvistice și pentru înțelegerea importanței acestei direcții în cadrul mai cuprinzător al lingvisticii teoretice și aplicate: *Aspects géographiques du langage* (Aspecte geografice ale limbajului, 1936), *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse* (Studii și cercetări lingvistice, 1937). (V. S.N. Dworkin, „Jaberg, Karl”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Jakobson, Roman (1896-1982). Savant american de origine rusă, una din figurile centrale ale structuralismului lingvistic și unul dintre cei mai importanți lingviști ai tuturor timpurilor. În perioada studiilor la Universitatea din Moscova fondează cercul lingvistic de la Moscova, centru al școlii formaliste ruse. În 1920 se mută la Praga și devine unul din fondatorii Cercului lingvistic de la Praga, leagăn al structuralismului funcțional. Obține doctoratul la Universitatea din Praga (1930). Între 1939 și 1941 ocupă diverse poziții didactice și de cercetare la universitățile din Copenhaga, Oslo și Uppsala. Se refugiază în Statele Unite ale Americii, unde activează ca profesor de slavistică și lingvistică generală la cele mai prestigioase universități americane (Columbia, Harvard, MIT). Activitatea sa științifică este foarte bogată, cea mai bună mărturie fiind bibliografia în care sînt incluse sute de titluri ale unor studii și cercetări de lingvistică generală și aplicată, stilistică și poetică, critică și teorie literară, filosofia limbajului, teoria comunicării și semiotică. Cele mai importante dintre studiile sale au fost publicate în voluminoasa colecție *Selected writings (Scriseri alese, 6 vol., 1971-1985)*. Este creatorul unor direcții de cercetare fundamentale pentru teoria și practica limbii: achiziția limbajului și patologia lingvistică, teoria trăsăturilor distinctive și problema marcării lingvistice, teza universalităților fonologice, modelul funcțional al comunicării verbale și cercetările de poetică sînt numai cîteva din realizările acestui savant. Astfel, publicarea, în 1941, a lucrării *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze (Limba copiilor, afazia și universalitățile fonologice)* se întemeiază pe teza existenței unei ierarhii în achiziția unităților limbii. Colaborarea cu Trubetzkoy s-a concretizat în dezvoltarea și nuanțarea concepției privind existența trăsăturilor distinctive, unități minimale și constitutive ale fonemelor, pe baza cărora se realizează descrierea sistemului fonologic al unei limbi. În aceeași lucrare, Jakobson avansează ideea că marcarea, adică mecanismul structural care asigură identitatea și relevanța lingvistică a unităților fonologice (prin prezența sau absența de trăsături distinctive), poate fi extinsă și la alte nivele ale limbii, pentru a descrie opoziții gramaticale și/sau semantice, și concluzionează că *marcarea este asimetrică*. Astfel, luînd ca exemplu opoziția de gen, masculin-feminin, realizată, în limba română, prin intermediul sufixelor moționale, se observă că, în perechea *leu-leoaică*, termenul *leoaică* este marcat, în sensul că denumește doar femela, în vreme ce termenul *leu* este nemarcat, fiind, așadar, dominant, în sensul că poate denumi, deopotrivă, și masculul și femela. Relația de opoziție *marcat-nemarcat* devine una dintre achizițiile centrale ale structuralismului, motiv pentru care va fi valorificată în numeroase alte domenii de cercetare, precum antropologia structurală (Claude Lévi-Strauss). În lucrările

de mai tîrziu, Jakobson va lansa ipoteza că 12 tipuri de opoziții fonologice sînt suficiente pentru a descrie organizarea sonoră a oricărei limbi (Roman Jakobson, Morris Halle, *Fundamentals of language*, 1956), teză ce va determina impulsivitatea cercetărilor asupra universalităților lingvistice, pe de o parte, și asupra relațiilor între limbă, gîndire și realitate, pe de altă parte. Interesul pentru literatură a constituit premisa elaborării modelului funcțional al comunicării verbale. Pe baza modelului propus de psihologul Karl Bühler, Jakobson dezvoltă o schemă cu șase elemente (emițător, mesaj, receptor, canal, cod, referent), cărora le corespund șase funcții (expresivă, poetică, conativă, fatică, metalingvistică și referențială), de care se folosește pentru a arăta ca principiul selecției (din planul paradigmatic al limbii) și principiul combinării (în planul sintagmatic al enunțului) generează relevanța contextuală a actului de comunicare verbală. Corelația între intenția de comunicare a vorbitorului și situația de comunicare în care acesta se află orientează identitatea fiecărei comunicări verbale și motivează acțiunea și ponderea diferită a funcțiilor. (V. John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity*, Routledge, London, 1994, p. 71-76; Linda R. Waugh „Jakobson, Roman”, în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; N. Kerecuk, „Jakobson, Roman”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Jespersen, Otto (1860-1943). Lingvist danez. Studiază dreptul și filologia la Universitatea din Copenhaga. În 1891 primește titlul de doctor, după ce susține o teză privind categoria cazului în limba engleză. Din 1893 devine profesor de limbă și literatură engleză la Universitatea din Copenhaga. Membru al Academiei Regale de Științe și Litere din Danemarca (din 1899), călătorește în repetate rînduri în Statele Unite ale Americii, ca profesor invitat. Spre deosebire de mulți dintre lingviștii formați în veacul al XIX-lea, Jespersen consideră că schimbarea lingvistică nu este o formă de degradare, ci de progres și arată că tendința de simplificare a organizării gramaticale a unei limbi este o manifestare lingvistică universală. Spre deosebire de formele mai vechi, formele mai noi sînt mai scurte (necesită mai puțin efort de exprimare), mai puțin (necesită mai puțin efort de memorare) și mai regulate (reflectă armonia și eficiența opozițiilor morfologice și sintactice). S-a remarcat prin contribuții însemnate în domenii ca: fonetică și fonologie, gramatică, teoria limbii, pedagogie lingvistică și lingvistică istorică. Este autorul unor lucrări de referință în lingvistica engleză și universală: *Language: its nature, development and origin*

(*Natura, dezvoltarea și originea limbii*, 1922); *The philosophy of grammar* (*Filosofia gramaticii*, 1924), *Growth and Structure of the English Language* (*Evoluția și structura limbii engleze*, 1938), *Modern English Grammar on historical principles* (*Gramatica istorică a limbii engleze moderne*, 8 vol. 1909-1949), *Efficiency in language change* (*Eficiența în schimbarea lingvistică*, 1941). (V. Julia S. Falk, „Jespersen, Otto”, în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; M. Peirce, „Jespersen, Otto”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Jones, William (1746-1794). Filolog și cărturar englez, precursor al lingvisticii comparativ-istorice. Este considerat unul dintre cei mai de seamă orientaliști. Publică, în 1771, o gramatică a limbii persane. Pasiunea pentru limbile și civilizațiile Orientului l-a îndemnat să obțină un post de judecător la Curtea Supremă de Justiție din Calcutta (1783). În același an este înnobilit. În calitate de fondator și președinte al *Asiatick Society* (*Societatea Asiatică*) elaborează și tipărește, cu resurse financiare proprii, mai multe cercetări de orientalistă, în prezent grupate sub titlul *The collected works of Sir William Jones* (Sir William Jones, *Opere complete*, 13 vol.). În discursul rostit la cea de-a treia aniversare a Societății Asiatică (1786), cărturarul observă înrudirile între latină, greacă și sanscrită și concluzionează că aceste limbi au avut o sursă comună, numită ulterior *indo-europeană*. (V. Edward A. Riedinger, „Jones, Sir William”, în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005).

Jud, Jakob (1882-1952). Lingvist elvețian. Discipol al lui Jules Gilliéron și profesor la Universitatea din Zürich, coordonează, împreună cu Jaberg, proiectul de descriere a varietății dialectale din Italia și Elveția. Interesat, în principal, de relația dintre limbă și cultură, Jud a dezvoltat interpretări dinamice ale distribuțiilor teritoriale ale faptelor dialectale supuse descrierii științifice. Analiza variației lexicale în interiorul arealului romanic i-a permis să observe și să interpreteze influența limbii latine asupra limbilor germanice și celtice, în perioada târzie a Imperiului Roman. Este unul dintre cei mai buni cunoscători ai retoromanei, idiom asupra căruia a realizat numeroase cercetări. Este fondator al revistei *Vox Romanica*, publicație a romanistilor elvețieni. Dintre lucrările individuale cele mai apreciate poate fi amintit volumul *Romanische Sprachgeschichte und Sprachgeographie: Ausgewählte Aufsätze* (*Scrieri alese de istoria limbii și geografie lingvistică romanică*, 1973) (V. S.N. Dworkin,

„Jaberg, Karl”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Juilland, Alphonse (1923-2000). Lingvist de origine română. Studiile filologice de la Universitatea din București culminează cu obținerea doctoratului la Universitatea Sorbona (1951). Profesor de franceză și italiană la Universitatea din Pennsylvania și la Universitatea Stanford (din 1961). Este unul din primii lingviști interesați de studierea limbii cu ajutorul metodelor cantitative și al mijloacelor computerizate. Elaborează, împreună cu Ileana Juilland și P.M.H. Edwards, un dicționar de frecvență al cuvintelor românești (*Frequency Dictionary of Rumanian Words*, 1965). Este co-autor al volumului *The Rumanian Verb System* (*Sistemul verbal românesc*, în colaborare cu P.M.H. Edwards, 1971).

Karcevski, Serge, orig. Karcevskij, Sergej Iosifovič (1884-1955). Lingvist de origine rusă, discipol al lui Ferdinand de Saussure. Membru fondator al Cercului lingvistic de la Praga, profesor la universitățile din Strasbourg (1920-1922) și Geneva (1927-1954). Este lingvistul care dezvoltă teza dualismului asimetric al semnului lingvistic. Această teză este întemeiată pe credința în oscilația limbii între poli, al generalului și al particularului, al abstractului și al concretului, al socialului și al individualului, al stabilității și al mobilității. Semnificantul (forma) și semnificatul (funcția) semnului nu se află în relație de corespondență biunivocă – ceea ce ar însemna că unui semnificant i-ar corespunde doar un semnificat și viceversa –, ci, dimpotrivă, că, în realitatea polară a limbii, unui semnificant îi pot corespunde două sau mai multe semnificate, după cum aceluiasi semnificat îi pot corespunde doi sau mai mulți semnificanți. Cu alte cuvinte, semnul are potențialul de a fi omonimic și sinonimic, întrucât, în realitatea uzului, semnificantul tinde spre omonimie (omofonie), iar semnificatul, către sinonimie. Această proprietate este numită dualism asimetric. Semnul lingvistic ar fi, potrivit acestei viziuni, și stabil (prin raportul cu realitatea pe care o exprimă), și instabil (prin raportul asimetric al semnificantului cu semnificatul), echilibrul fragil, instabil, dinamic dintre cele două laturi constitutive ale semnului fiind responsabil de evoluția lingvistică. Este autorul monografiei *Système du verbe russe* (*Sistemul verbului rusesc*, 1927). (V. Roman Jakobson, „Sergej Karcevskij”, în *Selected writings*, vol. II, Mouton, The Hague, Paris, p. 517-521; Peter Grzybek, „Karcevskij Sergej Iosifovic”, în Paul Bouissac, (ed.), *Encyclopedia of Semiotics*, Oxford University Press, New York, 1998.)

Kuryłowicz, Jerzy (1895-1978). Lingvist polonez. Studii de filologie la universitățile din Viena, Lvov și Paris. La Paris, îl are ca profesor pe Antoine Meillet. Pe baza studiului textelor hitite confirmă ipoteza lui Ferdinand de Saussure cu privire la comportamentul laringalelor indo-europene. Profesor la Universitatea „Jan Kazimierz” din Lvov (din 1928), membru al Academiei Poloneze de Arte și Științe (din 1938). După cel de-al doilea război mondial, activează ca profesor de lingvistică generală la Universitatea Jagellonă din Cracovia, unde rămâne până la sfârșitul vieții. Este autorul a numeroase studii de indo-europenistică, romanistică, slavistică și lingvistică generală, cele mai cunoscute fiind *Études indoeuropéennes* (Studii de indo-europenistică, 1935), *Esquisses linguistiques* (Eseuri lingvistice, 1960) și *Problèmes de linguistique indoeuropéenne* (Probleme de lingvistică indo-europeană, 1977). (V. R.D. Greenberg, „Kuryłowicz, Jerzy”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Lancelot, Claude (1615?-1695). Reprezentant de prim rang al Școlii de la Port-Royal. Redactează, împreună cu Antoine Arnauld, *Grammaire générale et raisonnée* (Gramatică generală și rațională, 1660), monument cultural european, sursă de inspirație pentru generații întregi de cărturari. Pedagog de excepție, Lancelot s-a dedicat căutării căilor de înlesnire a învățării limbilor clasice și moderne. Expresia acestui har este seria de volume *Nouvelle méthode pour apprendre facilement et en peu de temps la langue latine* (Metodă nouă pentru învățarea cu ușurință și în puțină vreme a limbii latine, 1644), *Nouvelle méthode pour apprendre facilement la langue grecque* (Metodă nouă pentru învățarea cu ușurință a limbii grecești, 1655). Sub pseudonimul M. de Trigny, învățatul a publicat manuale similare de învățare a limbilor italiană și spaniolă.

Lees, Robert Benjamin (1922-1996). Lingvist american, pionier al cercetărilor de traducere automatizată și reprezentant al glotocronologiei. Cea mai cunoscută dintre lucrările sale este *The Grammar of English nominalizations* (Gramatică construcțiilor nominale englezești).

Leibniz, Gottfried Wilhelm (Baron de, 1646-1716). Mare filosof și savant german, ale cărui scrieri acoperă arii vaste și diverse: filosofie și istorie, matematică și fizică, logică, drept, istorie. Realizarea unei mașini de calcul aritmetic, al cărei model numeric binar stă și astăzi la baza calculatoarelor digitale și metodele de calcul diferențial și integral sunt dovezi ale contribuțiilor sale remarcabile la progresul cunoașterii. Pe terenul metafizicii, Leibniz este întemeietor al monadologiei, concepție centrată pe monade, considerate atomi

spirituali, elemente eterne, indivizibile, în care se reflectă armonia universală a creației. În câmpul filosofiei limbajului, Leibniz a fost un apărător al ineismului, viziunea sa asupra doctrinei ideilor înăscute fiind exprimată în lucrarea *Nouveaux Essais sur L'entendement humaine* (1705, trad. rom. *Noi eseuri asupra intelectului uman*), publicată ca reacție la răspîndirea empirismului lui John Locke, autorul binecunoscutului volum *An Essay Concerning Human Understanding* (1690, trad. rom. *Eseu asupra intelectului omenesc*, 1961). În chestiunea pivotală a originii limbajului, filosoful împărtășește ideea unei limbi originare, adamice, irecuperabil pierdută. De altfel, interesul savantului pentru simbolurile lingvistice s-a concretizat în proiectarea unei *lingua generalis*, un sistem convențional și artificial, dezvoltat prin transcrierea consoanelor prin numere și a vocalelor, prin unități zecimale. Această perspectivă combinatorică reflectă esența concepției leibniziene asupra idealului de a dezvolta un sistem de simboluri care să facă posibilă exprimarea adevărului. Acest proiect titanic, nedesăvârșit, observă Umberto Eco (2002: 216-217), este caracterizat de existența a patru momente: „(i). identificarea unui sistem de primitive, organizate într-un alfabet al gândirii, sau enciclopedie generală; (ii) elaborarea unei gramatici ideale, după exemplul latinei simplificate (...); (iii) eventual, o serie de reguli pentru pronunțarea caracterelor; (iv) elaborarea unui lexic de caractere reale, pe care să se poată exercita un calcul în măsură a-l face pe vorbitor să formuleze în mod automat propoziții adevărate”. Scopul unei asemenea formalizări ar fi acela de a descoperi structura logică a arhitecturii semantice din limbile naturale și ar evidenția caracterul intim al legăturilor dintre formele și conținuturile, pe de o parte, și cele ale gândirii, pe de altă parte. Unii dintre exegeți consideră că proiectul unei asemenea gramatici raționale se apropie foarte mult de bazele inteligenței artificiale și prezintă numeroase convergențe cu cercetările de lingvistică computațională. (V. Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, ed. Polirom, Iași, 2002; M. Piot, „Leibniz, Gottfried Wilhelm” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Lepschy, Giulio (n. 1935). Lingvist italian. Profesor de limbă și civilizație italiană și lingvistică generală la unele din cele mai prestigioase universități din lume (Universitatea din Reading, Universitatea Cambridge). A fost ales membru al unor celebre foruri academice, între care British Academy și Academia della Crusca. Este autorul mai multor lucrări de referință în lingvistica veacului al XX-lea: *A Survey of Structural Linguistics* (1970, *O cercetare asupra lingvisticii structurale*), *The Italian Language Today* (1977, *Limba italiană azi*).

Giulio Lepschy este editorul seriei *History of Linguistics* (1994 *Istoria lingvisticii*, în cinci volume, din care patru deja publicate).

Leskien, August (1840-1916). Mare lingvist german, fondator, alături de Karl Brugmann, Berthold Dellbrück și Herman Osthoff, al orientării neogramatice. Studiază filologia clasică sub îndrumarea lui Georg Curtius și obține doctoratul la Universitatea din Leipzig, în 1864. Continuă și aprofundează cercetările de lingvistică istorică la Universitatea din Jena, unde îl are ca profesor de indo-europenistică și slavistică pe marele August Schleicher. A fost profesor de lingvistică comparativ-istorică la mai multe universități: Göttingen (1867-1869), Jena (ca succesor al lui Schleicher, 1869-1870) și Leipzig (1870 - 1916). Concepția sa științifică se dezvoltă ca reacție față de naturalismul lingvistic al lui Schleicher, ale cărui considerații privind analogia între limbă și organisme vii le respinge, și față de teoria valurilor propusă de Johannes Schmidt, pe care o judecă drept o realizare ce nu ține cont de importanța vorbitorului. Leskien susține tezele esențiale ale concepției neogramatice: caracterul absolut și regulat al legilor fonetice (analogia fiind admisă ca factor de schimbare lingvistică doar dacă au fost epuizate toate celelalte posibilități) și supremația formei față de conținutul lingvistic. Una din cele mai influente lucrări, *Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen* (1876, *Declinarea balto-slavică și germanică*) este urmată de numeroase cercetări asupra vechii slavone bisericești, cele mai apreciate volume fiind *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik, Texte, Glossar* (1871, *Manual de limbă bulgară veche (slavonă bisericească veche). Gramatică, texte, glosar*) și *Grammatik der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache* (1909; *Gramatica limbii bulgare vechi (vechea slavonă bisericească)*). (V. Alexander Sitzmann, „Leskien, August” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; K. Jankowsky, „Leskien, August”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Lévi-Strauss, Claude (1908-2009). Antropolog francez de origine belgiană, personalitate de primă mărime a structuralismului european. Încheie studiile de filosofie și drept la Universitatea Sorbona (1931). După o perioadă de cercetare și documentare în Brazilia, revine în Franța și obține titlul de doctor, în 1948, cu o lucrare despre sistemul relațiilor de înrudire. Profesor de antropologie la École Pratique des Hautes Études (1950-1974), director al departamentului de antropologie de la Collège de France (1959-1982) și membru al Academiei

Franceze. Criticată sau admirată, opera sa este expresia nevoii de a reduce variantele la invariante, pentru a observa și a descrie proprietățile unităților simbolice, prin analiza raporturilor dintre acestea. În viziunea lui Lévi-Strauss, sistemele culturale sînt asemenea unor coduri ale căror funcții există în virtutea legăturilor dintre elementele constitutive. Transpusă pe terenul de cercetare al antropologiei, deosebirea dintre limbă (*langue*, ipostază abstractă, supra-individuală) și vorbire (*parole*, ipostază concretă, individuală) este fructificată pentru a formula principiile de adîncime care animă dinamica socio-culturală de suprafață a colectivităților umane, prin raportare la datele concrete care dau seamă despre diversitatea comportamentului omenesc. În consecință, natura esențială a fenomenelor socio-culturale nu ar fi reprezentată de fenomenele considerate în sine, ci de relațiile sistematice dintre ele. Susținător al principiului universalității, savantul francez s-a declarat în favoarea ideii că invariantele reprezentate de relațiile între structurile sistemelor socio-culturale reflectă caracterul esențialmente universal al cunoașterii umane, în ciuda deosebirilor evidențiate de diversitatea comportamentelor și practicilor culturale din colectivitățile omenești. Între temele de cercetare supuse investigațiilor de tip structuralist pot fi menționate relațiile de rudenie (*Les structures élémentaires de la parenté*, 1949, *Structurile elementare ale gradelor de rudenie*), totemismul (*Le totémisme aujourd'hui*, 1962, *Totemismul azi*) și miturile (*Mythologiques*, 4 vol., 1964-1971, trad. rom. *Mitologice*). (v. John Lechte, *Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity*, Routledge, London, 1994, p. 82-89; Anita Sujoldzic, „Lévi-Strauss, Claude” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; A. Campbell, „Lévi-Strauss, Claude” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Levițki, Leon (1918-1991). Lingvist român, fost profesor la Universitatea din București. Activitatea sa științifică foarte bogată este reprezentată de lucrări de referință pentru studiile românești de anglistică și de traduceri din operele unor mari scriitori și învățați, români și străini deopotrivă. Între cele mai cunoscute volume se numără *Dicționar englez-român*, 1965, *Studii shakespeariene*, 1976 și *Istoria literaturii engleze și americane*, 2 vol., 1985, 1994.

Locke, John (1632-1704). Gînditor englez, părinte al empirismului. Capodopera sa, *An Essay concerning Human Understanding* (1690, *Eseu asupra intelectului uman*), a fost interpretată ca o contribuție hotărîtoare pentru evoluția filosofiei cunoașterii și a psihologiei. Partea a treia a lucrării sale cuprinde

considerații privind relația între limbă și gândire, interpretată ca raport între cuvinte și idei. Cele mai importante dintre observații fac referire la arbitraritatea legăturilor între cuvinte și idei, la geneza solidarității între un complex de sunete articulate și o idee și la semnificațiile pe care le au, pentru oameni, cuvintele. Arbitraritatea este interpretată ca manifestare a unor convenții generate prin învățare. Însușirea anumitor grupuri de sunete articulate cu anumite idei, în toate limbile, face ca orice cuvânt să fie un purtător al ideilor, un semn sensibil necesar și util pentru desfășurarea procesului social de comunicare între indivizi. Solidaritatea între cuvânt și idee reprezintă o creație a intelectului uman. Folosirea sunetelor articulate se deprinde și se perfecționează prin învățare, ceea ce face ca unele cuvinte să fie însușite de un individ înaintea ideilor pe care ele le semnifică. În calitatea lor de mărci arbitrare, sensibile ale ideilor, cuvintele capătă sens (devin expresii ale generalului) datorită faptului că ideile, la rîndu-le, devin generalizări desprinse de particular. Acest proces de abstractizare face ca numele (cuvintele) să fie semne ale ideilor complexe. Așadar, folosirea cuvîntului pentru a numi clase de elemente este o creație a intelectului uman. Asocierea mentală a cuvîntului cu ideea face ca numele să fie tipar (engl. patterns) sau formă a unei clase în care se lasă cuprinse elementele individuale. Nu toți indivizii au aceleași idei despre aceleași lucruri ceea ce face ca întrebuințarea cuvintelor să devină, în anumite circumstanțe, problematică, fie prin necunoașterea semnificației, fie prin oscilațiile semnificațiilor ori prin confuzia pe care indivizii o pot face între lucruri și semnificațiile acestora (care nu se identifică cu lucrurile respective), sau prin intervenții spontane ori deliberate asupra semnificațiilor (individul poate folosi cuvinte fără a preciza ce înseamnă, pe baza presupunerii că ceilalți îl înțeleg, dar în realitatea comunicării presupunerea sa poate genera ambiguitate și/sau neînțelegere). Cuvintele sînt semne imperfecte, dar, pentru a asigura eficiența și succesul funcțiilor centrale ale limbii, funcția comunicativă și funcția cognitivă, Locke propune patru remedii: 1. „Omul trebuie să aibă grijă să nu folosească nici un cuvînt fără înțeles, nici nume fără ideea pe care el o dorește reprezentată” (Locke, 1825: 375); 2. „Nu este suficient ca omul să întrebuințeze cuvintele ca semne ale unor idei; dacă ideile sînt simple, atunci cuvintele trebuie să fie clare și precise, dacă ideile sînt complexe, cuvintele trebuie lămurite” (Locke, 1825: 376); 3. „[oamenii] trebuie să facă tot ce le stă în puteri să dea cuvintelor înțelesuri pe cît posibil mai apropiate de cele existente în uzul comun” (Locke, 1825: 377) și 4. „este uneori necesar să se explice înțelesurile cuvintelor, pentru a le judeca sensurile” (Locke, 1825: 377). (V. John Locke, *An Essay concerning Human Understanding*, London, 25th edition, 1825.)

Lucrețiu (Titus Lucretius Carus) (c.99-c.55 î.Hr.). Poet latin. Sub influența ideilor lui Epicur, Lucrețiu problematizează, în poemul *De rerum natura* (trad. rom. *Poemul naturii*), originea limbajului omenesc, pe baza tezei privind originea naturală a cuvintelor. Teoria instinctului care favorizează geneza de emisii sonore este observabilă mai întîi în universul animalier, forța naturală a senzațiilor fiind cea care face ca animalele să emită diverse sunete. Nevoia naturală, de factură interioară, de a emite sunete i-a condus pe oameni către limbaj, iar aceștia au început să facă distincții între emisiile sonore. Fără a explica cum s-a realizat trecerea de la sunetul instinctual la sunetul articulat, de la emisia spontană la intenționalitate, Lucrețiu arată că ceea ce natura a lăsat să existe ca sunet natural este rafinat de om pe bază principiului utilității. În ansamblu, concepția expusă în *Poemul naturii* țintește către ideea că orice ființă umană are capacitatea de a trece de la stadiul prelingvistic către stăpînirea limbajului articulat grație dispoziției naturale de a emite sunete și de a întrebuința sunetele ca semne ale obiectelor, în procesul de comunicare (v. Catherine Atherton, „Lucretius on what language is not”, în Dorothea Frede, Brad Indoow (editori), *Language and Learning. Philosophy of Language in the Hellenistic Age*, Cambridge University Press, 2005, p. 101-138).

Ludolf, Hjob (1624-1704). Orientalist german, fondator al studiilor europene de limbă și literatură etiopiană. Este autorul lucrărilor *Lexicon Æthiopico-Latinum* (1661, 3 volume), *Grammatica linguæ Æthiopice* (1661); *Grammatica linguæ Amharicæ* (1698) și *Lexicon Amharico-Latinum* (1698).

Macrea, Dimitrie (1907-1988). Lingvist român, elev și colaborator al lui Sextil Pușcariu. După completarea studiilor la universitățile din Cluj și Paris, începe colaborarea la redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR). Profesor la universitățile din Cluj și București, autor al mai multor lucrări de lingvistică românească, precum *Probleme de fonetică*, 1953; *Lingviști și filologi români*, 1959; *Introducere în gramatica istorică a limbii române*, 1974; *Lingvistică și cultură*, 1978; *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, 1982 (v. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Maiorescu, Ioan (1811-1864). Cărturar român, tatăl lui Titu Maiorescu. Studii de teologie la Oradea și la Pesta. Abandonează teologia în favoarea studiilor de istorie și filologie și se dedică activității didactice, în calitate de profesor al mai multor școli românești din Banat și Oltenia. După Unirea Principatelor se stabilește în București și activează ca profesor la Școala superioară de litere, nucleu al viitoarei Universități. A fost unul dintre militanții pentru afirmarea

românității în perioada tulbure de la mijlocul veacului al XIX-lea. Este autorul a numeroase articole despre caracterul latin al limbii români și al unei lucrări originale asupra istro-românilor, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, 1874 (v. Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Marcus, Solomon (n. 1925). Matematician și lingvist român, pionier al formalizării matematice a limbajului verbal articulat și unul din fondatorii lingvisticii și poeticii matematice. Profesor de matematică la Universitatea din București, membru al Academiei Române. Autor al mai multor lucrări de lingvistică și poetică (*Introducere în lingvistica matematică*, 1966; *Poetica matematică*, 1970), semiotică (*Semne despre semne*, 1979; *Semnificație și comunicare în lumea contemporană*, 1985) și filosofia științei (*Timpul*, 1985, *Jocul ca libertate*, 2003). Este autorul seriei enciclopedice *Paradigme universale*, 4 volume, 2005.

Marr, Nicolai Iacovlevici (1865-1934). Cărturar georgian, fondator al marxismului, orientare lingvistică de inspirație marxistă, inițial acceptată, apoi repudiată de regimul totalitar sovietic. Studiază limbile orientale la Universitatea din St. Petersburg (1884-1888). În 1912 este ales membru al Academiei Ruse de Științe, iar din 1930 devine vicepreședinte al Academiei Sovietice de Științe. Serviciile aduse limbii și culturii armeniene, asupra cărora a redactat mai multe studii, între 1888 și 1912, pălesc în fața erorii de a apropia limba georgiană de ramura limbilor semitice, prin teoretizarea așa-numitului grup „iafetic”. În concordanță cu această eroare, Marr considera că substratul lingvistic primordial al lumii mediteraneene este iafetic, fiind mai apoi dislocat de emergența limbilor indo-europene. În viziunea sa, toate limbile omenești au aceeași origine. Principiul monogenezei limbilor a fost explicat prin existența a două stadii: 1. stadiul pre-fonic (manual, gestic) și 2. stadiul fonic (vocal), caracterizat de apariția formelor verbale articulate de comunicare. Astfel, potrivit lui Marr, limbajul articulat ar fi apărut prin muncă. Din 1924, Marr devine, în chip oficial, părintele lingvisticii ideologice sovietice, prin numirea sa ca director a șase institute de cercetare și al mării biblioteci din Leningrad. Într-o scrisoare către Roman Jakobson, din 6 noiembrie 1924, N. S. Trubetzkoy comenta, în legătură cu un studiu semnat de Marr, că „lucrarea ar trebui recenzată mai degrabă de un psihiatru, decât de un lingvist. Din nefericire (pentru știință), deși Marr este nebun, nu e suficient de nebun pentru a fi plasat într-un ospiciu. Chiar și forma eseului său e tipică pentru un lunatic.” (N. S. Trubetzkoy, *Studies in general linguistics and language structure*, 2001, p.

253). În 1950, în seria de studii *Marxismul și problemele lingvisticii*, semnată de Stalin, marxismul a fost denunțat ca o concepție ne-științifică și ne-marxistă, ale cărei erori fundamentale, ar fi fost considerarea limbii ca superstructură și promovarea ideii că limba ar avea caracter de clasă (v. Piers Gray, *Stalin on Linguistics and Other Essays*, 2002).

Martinet, André (1908-1999). Lingvist francez, întemeietor al funcționalismului structuralist. Studiază lingvistica germanică la Universitatea Sorbona și la École Pratique des Hautes Études. I-a avut ca profesori pe Antoine Meillet și Joseph Vendryes. Obține titlul de doctor în 1937. Între 1938 și 1946 este directorul Departamentului de Fonologie de la École Pratique des Hautes Études. După 1945 se mută temporar la New-York. Activează ca profesor de lingvistică la Universitatea Columbia (1948-1955). A fost editorul și fondatorul unor prestigioase publicații științifice: *Word* și *La Linguistique*. Excelența de care a dat dovadă în cercetarea limbii a fost recunoscută prin alegerea, ca membru titular sau onorific, în mai multe asociații științifice și foruri academice. Modernitatea și rigurozitatea concepției sale științifice se oglindesc deopotrivă în terminologia propusă și modalitatea originală de interpretare a faptelor de limbă, Martinet fiind unul dintre puținii lingviști ai veacului al XX-lea care a reușit să construiască o sinteză prin valorificarea celor mai importante achiziții ale unor școli structuraliste distincte (școala saussuriană, cercul de la Praga, școala glosematică de la Copenhaga și structuralismul american). Între cele mai frecvent invocate dintre contribuțiile sale pot fi amintite *teoria dublei articulări*, principiul *economiei în limbă* și problema *funcțiilor limbii*. Teoria dublei articulări are la bază distincția fonem-monem. Unitățile primei articulări, *monemele*, sînt unități înzestrate cu formă vocală și înțeles, prin care datele de experiență se organizează într-un sistem de semne numit limbă. Unitățile celei de a doua articulări, *fonemele*, au doar formă vocală și sînt unități discrete care se combină pentru a alcătui unitățile primei articulări. Astfel, prin combinarea unui inventar închis, finit de *foneme* se poate obține o listă deschisă de *moneme*. Dubla articulare trebuie considerată în legătură cu principiul economiei în limbă (legea minimului efort). Antinomia între nevoile comunicative crescînde ale masei de vorbitori și tendința vorbitorilor de a-și reduce activitatea fizică și mentală favorizează manifestarea a două tipuri de economie în limbă: *economia paradigmatică* și *economia sintagmatică*. Prin economie paradigmatică, Martinet înțelege conservarea numărului de unități din sistem și valorificarea lor pentru a impune denumiri noi pentru realități noi. Procedul lexical al derivării sau cel al compunerii reprezintă un exemplu de economie paradigmatică.

Economia sintagmatică se realizează atunci când necesitățile de comunicare reclamă o mărire a numărului de unități din sistem, împrumutul lexical fiind unul dintre exemplele tipice pentru acest tip de proces. Rolul esențial în demonstrația teoretică îl ocupă problema funcțiilor pe care le îndeplinesc în comunicare unitățile lingvistice, identitatea lor fiind judecată în virtutea relațiilor de asociere și contiguitate în care unitățile unei limbi se înscriu și funcționează. Pentru Martinet, limba este o instituție socială și reprezintă o organizare particulară a datelor de experiență umană, funcția de comunicare fiind însoțită și de o funcție de cunoaștere. Capodoperele semnate de acest mare lingvist sînt *Économie des changements phonétiques: Traité de phonologie diachronique* (1955, *Economia schimbărilor fonetice. Tratat de fonologie diacronică*) și *Éléments de linguistique générale* (1960, trad. rom. *Elemente de lingvistică generală*, 1970). (V. Anita Sujoldzic, „Martinet, André” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; T. P. Górski, „Martinet, André” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Marx, Karl Heinrich (1818-1883). Gînditor german, figură emblematică a veacului al XX-lea, personalitate centrală a socialismului și întemeietor al marxismului. Pentru unii exegeți, viziunea sa are la origine trei surse: idealismul filosofic german, socialismul francez și gîndirea economică din Anglia. Destinul postum al operei sale l-a transformat într-una din personalitățile cele mai influente ale veacului al XX-lea. Este considerat, împreună cu Friedrich Engels, părinte al materialismului dialectic, doctrină asumată ideologiei totalitare comuniste, repudiată ulterior în spațiile culturale care au suferit urmările nefaste ale comunismului. Cea mai importantă dintre lucrările sale este considerată *Das Kapital*, 3 vol, 1862, 1885, 1894 (trad. rom. *Capitalul*). Este autorul mai multor lucrări de filosofie, istorie și economie politică. (v. Adam Kuper, Jessica Kuper (editori), *The Social Science Encyclopedia*, vol. II, Routledge, 2004).

Meillet, Antoine (1866-1936). Lingvist francez, reprezentant de frunte al școlii sociologice franceze. Concepția științifică a lui Meillet a fost influențată de viziunea lui Ferdinand de Saussure, de perspectiva semantică propusă de Michel Bréal și de ideile sociologului Emile Durkheim, influențe ce au favorizat dezvoltarea activității sale în două direcții la fel de importante: indo-europenistica și lingvistica generală. Obține titlul de doctor, în 1879, cu teza *Recherches sur l'emploi du génétif-accusatif en vieux-slave* (Cercetări asupra întrebuirii genitivului obiectiv în slava veche). Profesor de limbă armeană la

École des langues orientales (din 1902) și profesor de indo-europenistică la Collège de France (din 1905). Concepția științifică a lui Meillet se edifică pe ideea că limba este un fenomen social, ceea ce face ca schimbările faptelor de limbă să fie interpretate din perspectiva cadrului socio-cultural care a favorizat apariția și dezvoltarea unei anumite configurații a unui sistem lingvistic. Din acest punct de vedere, dinamica schimbărilor este guvernată de trei categorii de factori: lingvistici, istorici și sociali. Meillet este lingvistul care a teoretizat conceptul de *gramaticalizare*, noțiune care ilustrează procesul de transformare a unei unități lingvistice purtătoare de sens în instrument gramatical. Ideile sale inovatoare l-au impus ca mentor sau colaborator al mai multor mari lingviști: Émile Benveniste, André Martinet, Louis Hjelmslev. Totodată, el a avut contribuții însemnate la dezvoltarea dialectologiei istoriei, teoriei contactelor lingvistice și lingvisticii tipologice. Lucrările sale cele mai importante sînt *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* (1903, *Introducere în studiul comparativ al limbilor indo-europene*); *Les dialectes indo-européens* (1908, *Dialectele indo-europene*); *Linguistique historique et linguistique générale*, (2 vol., 1921, 1936, *Lingvistică istorică și lingvistică generală*). (V. Alexandru Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, 1977, p. 180-182; Thierry Ponchon, „Meillet, Antoine” Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; T. C. Christy, „Meillet, Antoine” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Melnic, Vasile (1934-2009). Lingvist român. Profesor la Universitatea de Stat din Republica Moldova, este autorul mai multor lucrări de gramatică și dialectologie, între care *Texte dialectale*, 2 vol., 1969, 1971; *Dialectologia moldovenească*, 1976; *Elemente de morfologie dialectală*, 1977; *Dicționarul dialectal*, 5 vol., 1985-1986 (v. Vasile Pavel, „In memoriam Vasile Melnic”, în *Limba română*, an XIX, nr. 11-12, 2009, Chișinău).

Ménage, Gilles (1613-1692). Cărturar francez, autor al mai multor volume privind originea și evoluția limbii franceze, *Observations sur la langue françoise* (1672, *Observații asupra limbii franceze*) și *Dictionnaire étymologique de la langue françoise* (1650, *Dicționarul etimologic al limbii franceze*).

Meyer, Gustav (1850-1900). Lingvist german. Studii de filologie clasică și indo-europenistică la Universitatea din Breslau. Profesor de lingvistică comparativ-istorică la Universitatea din Graz. Este autorul lucrărilor *Essays und studien zur sprachgeschichte und volkskunde* (1885, *Eseuri și studii de istoria*

limbii și folclor), *Griechische Grammatik* (1886, *Gramatica limbii grecești*), *Etymologisches wörterbuch der albanesischen sprache* (1891, *Dicționarul etimologic al limbii albaneze*).

Meyer-Lübke, Wilhelm (1861-1936). Romanist german. Studiază la universitățile din Berlin, Zürich și Paris și activează ca profesor de filologie romanică la universitățile din Jena, Viena și Bonn. Adept al orientării neogramatice, pe care a urmat-o în toată cariera sa științifică, a devenit unul din cei mai reputați romaniști din toate timpurile. Capodoperele sale, *Grammatik der romanischen Sprachen* (1890-1902, 4 vol., *Gramatica limbilor romanice*, I. Fonetica, II. Morfologia, III. Sintaxa, IV. Index) și *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* (1911-1920, *Dicționarul etimologic al limbilor romanice*), reprezintă, la un veac de la publicarea lor, monumente culturale aflate încă în uzul curent al romaniștilor de astăzi. Înalta ținută științifică a acestor lucrări este reflectată atât de selecția riguroasă și exhaustivă a materialului faptic investigat cât și de claritatea expunerii. Acestor lucrări li se adaugă și alte contribuții valoroase precum *Italienische Grammatik* (1890, *Gramatica limbii italiene*), *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* (1901, *Introducere în lingvistica romanică*) și *Historische grammatik der französischen sprache* (1908, *Gramatica istorică a limbii franceze*). (V. G. Price, „Meyer-Lübke, Wilhelm” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Meygret, Louis (var. Meigret c.1500-c.1558). Autor al primului tratat asupra limbii franceze, *Le tretté de la grammère françoëze* (1550, *Tratat despre limba franceză*).

Miclău, Paul (n. 1931). Lingvist și om de litere român. Studiază la Universitatea din București și la Sorbona, unde îl are ca profesor pe André Martinet, a cărui lucrare fundamentală, *Eléments de linguistique générale*, 1960, o traduce în limba română în 1970. A activat ca profesor la Universitatea din București și este autorul mai multor lucrări de lingvistică, între care *Le signe linguistique*, 1970 și *Semiotica lingvistică*, 1977 (v. Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Miklošič, Fran, germ. Franz (von) Miklosich (1813-1891). Filolog sloven. Studiază filosofia la Universitatea din Graz, unde obține și titlul de doctor. Se mută la Viena cu intenția de a studia dreptul, dar se dedică filologiei limbilor slave și este numit profesor la Universitatea din Viena. În semn de recunoaștere a meritelor sale științifice a fost numit membru al Academiei vieneze și membru

corespondent al Academiei Franceze. Studiile sale sînt predominant orientate asupra limbilor slave, dar a realizate numeroase studii și asupra altor limbi, precum româna, albaneza, greaca și limba țigănească. Miklošič admite identitatea limbii ucrainene între celelalte idiomuri slave. Contribuțiile sale cele mai însemnate sînt *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* (1852-1875, 4 vol., *Gramatica comparativă a limbilor slave*), cu atenție sporită acordată sintaxei și *Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen* (1886, *Dicționarul etimologic al limbilor slave*). Acestor lucrări de referință li se adaugă alte studii privind fonetica și morfologia limbii slovene vechi și o serie de cercetări asupra formării numelor de locuri, de persoane și de luni în limbile slave. Interesul lui Miklošič pentru limba română s-a concretizat în elaborarea unor volume precum *Die slavischen Elemente im rumunischen* (1861, *Elementele slave din limba română*), *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte* (1881, *Contribuții privind fonetica dialectelor românești*) și *Rumunische Untersuchungen* (1881, *Cercetări asupra limbii române*). (V. N. Kerecuk, „Miklosich, Franc” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Monti, Pietro (1794-1856). Profesor milanez de limbi și literaturi clasice, autorul al dicționarului *Vocabolario dei dialetti della città e diocesi di Como con esempi e riscontri di lingue antiche e moderne* (1845, *Dicționarul graiurilor din regiunea Como cu exemple și comparații din limbile antice și moderne*).

Morris, Charles William (1901-1979). Semiotician și filosof american. Personalitate a semioticii mondiale, Charles Morris este considerat nu doar un reprezentant de seamă al școlii nord-americane de filosofie, ci și un deschizător de drumuri în constituirea unor științe moderne ale limbajului, precum pragmatica. După încheierea studiilor de filosofie la Universitatea din Chicago, în 1925, cu obținerea titlului de doctor, Morris activează ca profesor de filosofie și semiotică la universitățile din Florida, Boston (Harvard) și Texas. Prima dintre operele sale importante, *Foundations of the Theory of Signs* (1938, *Fundamente ale teoriei semnelor*), impune distincția între cele trei dimensiuni în care se poate înscrie un semn, dimensiunea semantică, definită ca relație între un semn și obiectul de cunoaștere pe care semnul îl reprezintă, dimensiunea sintactică, considerată ca relație a unui semn cu un alt semn și dimensiunea semantică, interpretată ca relație între indivizi și semnele pe care aceștia le întrebuințează. Definită ca știință care are ca obiect de cercetare ansamblul tuturor semnelor întrebuințate în procesul de comunicare, semiotica ar cuprinde, potrivit delimitărilor propuse de Morris, trei ramuri: semantica, sintaxa și

pragmatica. Cea de-a doua contribuție însemnată, *Signs, Language and Behaviour* (1946, *Semne, limbaj și comportament*), include considerații privind raporturile între semne și mediul în care se desfășoară comportamentul semiotic al indivizilor, problema semnificării și a tipurilor de discurs precum și o analiză a valorilor individuale și sociale ale semnelor, urmată de o sinteză asupra importanței cercetărilor de semiotică (v. M. Neț, „Morris, Charles” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Mounin, Georges (1910-1993). Pseudonim al lingvistului francez Louis Julien Leboucher. Discipol al lui André Martinet, a activat ca profesor de lingvistică generală, stilistică și semiotică la Universitatea din Aix-en-Provence. Este autorul mai multor volume de istoria lingvisticii, de stilistică și poetică, traductologie și semiotică. Cele mai cunoscute dintre lucrări sînt: *Histoire de la linguistique. Dès origines au XXe siècle* (1967, trad. rom., *Istoria lingvisticii*, 1999), *Introduction à la sémiologie* (1970, *Introducere în semiologie*), *Linguistique et traduction* (1976, *Lingvistică și traducere*) ș.a. (v. P. Martin, „Mounin, Georges” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Müller, Max Friedrich (1823-1900). Lingvist german stabilit în Anglia. Este considerat fondatorul studiilor de mitologie și religie comparată. Studiază limbile clasice, limbile orientale, sanscrita, filosofia și mitologia la universitățile din Leipzig, Berlin și Paris. Din 1851 activează ca profesor la Oxford. Lucrările sale reflectă interese științifice din cele mai diverse: filologie comparată și teoria limbii (*Lectures on the Science of Language*, 1862), sanscritologie (*Sanskrit grammar for beginners*, 1866), mitologie comparată și orientalistă (*The Sacred Books of the East*, 50 vol., 1879-1910; *The six systems of Indian Philosophy*, 1899), religie (*Introduction to the Science of Religion*, 1873; *Anthropological Religion*, 1892) etc. (v. P.C. Sutcliffe, „Friedrich Max Müller”, în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Münster, Sebastian (1489-1552). Cărturar german, profesor de ebraică la Universitatea din Basel. Este autorul mai multor lucrări, între care *Cosmographia*, 1544 și *Institutiones grammaticae in Hebraeam linguam*, 1524.

Navarro Tomás, Tomás (1884-1979). Lingvist spaniol, considerat unul dintre reprezentanții de prim rang ai cercetărilor de fonetică și dialectologie spaniolă. Adept al structuralismului praghez, cercetătorul spaniol a elaborat mai multe

lucrări de descriere a sistemului fonetico-fonologic al limbii spaniole, cele mai apreciate volume fiind *Manual de pronunciación española* (1918, *Manual de rostire a limbii spaniole*) și *Estudios de fonología española* (1948, *Studii de fonologie a limbii spaniole*). După alegerea sa ca membru al Academiei Regale Spaniole, în 1935, este numit directorul colectivului de specialiști care a lucrat la adunarea materialului pentru alcătuirea celor zece volume ale seriei *Atlas lingüístico de la Península Ibérica* (ALPI, *Atlasul lingvistic al Peninsulei Iberice*, I, 1962), din care a fost publicat doar un volum. Abia în 2002, David Heap a publicat, în format electronic, vastul material rămas în manuscrise. (v. S. N. Dworkin, „Navarro, Tomás” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Noiré, Ludwig (1828-1889). Filosof german. Prietenia sa cu Max Müller, s-a concretizat în elaborarea unor lucrări care au în centru devenirea ființei umane și a limbajului. Unul din aspectele centrale ale concepției sale cu privire la originea și evoluția limbajului este că vorbirea articulată, ca expresie a dimensiunii raționale a omului, s-a dezvoltat în procesul activităților sociale ale colectivităților umane. Lucrarea sa de referință, *Der Ursprung der Sprache* (1877, *Originea limbajului*), este expresia efortului de a sistematiza și analiza cele mai importante concepții asupra originii limbajului din epocă. Teza originii acționale a limbajului este nuanțată și în volumul *Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwicklungsgeschichte der Menschheit* (1880, *Unealta și însemnătatea ei în dezvoltarea istorică a umanității*). O evaluarea tezelor naturaliste ale lui Max Müller este realizată în lucrarea *Max Müller und Die Sprach-Philosophie* (1879, *Max Müller și filosofia limbajului*).

Osthoff, Hermann (1847-1909). Mare lingvist german, membru al grupului de fondatori ai orientării neogramatice. Studiază filologia clasică și evoluția limbilor indo-europene la universitățile din Berlin, Tübingen și Bonn. După 1870 activează ca profesor de lingvistică comparativ-istorică la universitățile din Kassel și Heidelberg. Este descoperitorul așa-numitei legi a lui Osthoff, potrivit căreia, în greacă și în alte limbi indo-europene, o vocală lungă, aflată înainte de i, u, r, l, m, n și o consoană devine vocală scurtă. Semnează, împreună cu Karl Brugmann, prefața lucrării care va deveni manifestul școlii neogramatice, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* (6. vol., 1878-1910, *Cercetări de morfologie în domeniul limbilor indo-europene*). Exceptînd contribuțiile din volumele colective, Osthoff este autor al lucrărilor *Schriftsprache und Volksmundart* (1883, *Limbă literară și*

limbă populară), *Etymologische parerga* (1901, *Contribuții etimologice*) și altele.

Pānini (c. 500 î.Hr.). Gramatic indian, cel mai vestit dintre vechii interpreți ai sanscritei sacre. Este autorul lucrării intitulate *Astādhyāyī* („Cele opt capitole”), alcătuită din 3996 de *sūtra*, sau reguli aforistice, prin intermediul cărora sînt descrise regulile gramaticale și conceptualizările metalingvistice necesare expunerii. Gramatica sa a devenit cunoscută în Europa abia în veacul al XVIII-lea, odată cu dezvoltarea studiilor de indologie. În secolul al XX-lea, pe fondul dezvoltării lingvisticii sincronice, gramatica lui Pānini a fost considerată o operă de geniu, în care pot fi descoperiți germenii structuralismului. Lui Pānini i se atribuie dezvoltarea unor concepte de bază pentru analiza descriptivă a limbii, cum ar fi fonemul Ø și gramatica cazurilor (noțiunea *kāraka*, propusă de Pānini, fiind considerată un echivalent pentru ceea ce Charles Fillmore a numit „cazuri de adîncime”, mai întîi, și „roluri semantice”, mai apoi). (V. Silvia Luraghi, „Pānini” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005).

Paris, Gaston Bruno Paulin (1839-1903). Lingvist și filolog francez, promotor al studiilor de romanistică. A activat ca profesor de studii medievale la Collège de France. Activitatea sa științifică, foarte bogată, include peste o mie de articole, studii, note și monografii. Este autorul unor contribuții remarcabile, precum *La Poésie du Moyen Âge* (1885, *Poezia medievală*), *François Villon* (1901), *Légendes du Moyen Âge* (1903, *Legende medievale*). Interesul pentru cercetarea vechilor monumente de limbă franceză s-a manifestat prin publicarea volumelor *Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française* (1862, *Studiu privind rolul accentului latin în limba franceză*), *Les plus anciens monuments de la langue française* (1875, *Cele mai vechi monumente ale limbii franceze*) și *Mélanges linguistiques* (1906-1909, 4 vol, *Studii lingvistice*).

Pasqualino, Michele. Cărturar italian, autor al dicționarului *Vocabolario siciliano etimologico, italiano e latino*, 5 vol, 1785-1795.

Passy, Paul Édouard (1859-1940). Lingvist și cărturar francez, pionier al cercetărilor de fonetică acustică. Interesul pentru cercetarea aspectului sonor al limbilor l-a impulsionat să se implice în fondarea mai multor asociații științifice, cea mai prestigioasă fiind Asociația Fonetică Internațională. După obținerea titlului de doctor, în 1891, aprofundează cercetările de fonetică istorică și comparativă. Printre contribuțiile sale cele mai apreciate se numără *Les sons du français* (1887, *Sunetele limbii franceze*), *Le français parlé* (1892, *Franceza*

vorbită) și *Petite phonétique comparée des principales langues européennes* (1906, *O mică expunere de fonetică comparată a principalelor limbi europene*). (v. J. A. Kemp, „Passy, Paul Édouard” în Bernard Spolsky (ed.), *Concise Encyclopedia of Educational Linguistics*, Elsevier, 1999).

Pașca, Ștefan (1901-1957). Lingvist și filolog român. Interesele sale științifice s-au îndreptat mai cu seamă către dialectologie și onomastică. Este unul dintre specialiștii care au lucrat la elaborarea a două lucrări fundamentale pentru cultura românească, *Dicționarul limbii române* (DLR) și *Atlasul lingvistic român* (ALR). Cel mai cunoscut dintre volumele sale este *Nume de persoane și nume de animale în țara Oltului*, 1936 (lucrare premiată de Academia Română). (V. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978.)

Patañjali (c. 150 î.Hr.). Gramatic indian, urmaș și comentator al lui Pānini. Gramaticul Kātyāyana (c. 300 î. Hr.) este primul dintre comentatorii marelui Pānini, opera sa, *Vārttikas* (*Regulile explicative*), fiind, în fond, o interpretare a unei treimi din numărul total de *sūtra* fixate de înaintașul său, iar Patañjali concepe *Mahābhāṣya* (*Marele comentariu*), prin care se raportează atît la regulile lui Kātyāyana, cît și la cele ale lui Pānini (V. Robert D. King, „Indian Traditional Grammar” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005.)

Paul, Hermann (1846-1921). Lingvist german, unul dintre cei mai renumiți germaniști de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutului secolului XX. Studiază la Universitatea din Berlin și obține titlul de doctor la Universitatea din Leipzig. Profesor de germanistică la universitățile din Freiburg și München. În semn de considerație față de meritele sale științifice a fost ales membru al Academiei de Științe din Viena. Concepția sa științifică se înscrie în liniile tutelare ale orientării neogramatice. Studiile de istoria limbii au fost în permanență dublate de contribuții de marcă în cîmpul studiilor literare. Concretizarea intereselor sale de cercetare este evidențiată de volume de referință pentru cele două arii de cercetare menționate: *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880, *Principii de istoria limbii*, lucrare foarte cunoscută, tradusă în mai multe limbi, care a avut o mare influență asupra multor lingviști), *Deutsches Wörterbuch* (1897, *Dicționarul limbii germane*, lucrare foarte valoroasă, aflată și astăzi în uz), *Deutsche Grammatik* (1916-1920, 5 vol., *Gramatica limbii germane*, monument cultural al limbii germane), *Mittelhochdeutsche Grammatik* (1881, *Gramatica limbii germane literare*

medievale) și altele (V. Marc Pierce „Paul, Hermann” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005).

Pavlov, Ivan Petrovici (1849-1936). Faimos fiziolog rus, autor al teoriei reflexelor condiționate. Studiază științele naturale și medicina la Universitatea din St. Petersburg. Activează ca profesor la Academia medicală din St. Petersburg și ca director al departamentului de fiziologie de la Institutul de Medicină Experimentală. În 1904 i se acordă premiul Nobel pentru medicină, iar în 1907 este ales membru al Academiei Ruse de Științe. Cercetările sale s-au axat în special asupra înțelegerii modului de funcționare al sistemului nervos. Teoria reflexelor condiționate, descoperirea enzimelor de fermentație în suc gastric și descrierea detaliată a funcționării glandelor digestive sînt cîteva din contribuțiile sale remarcabile (v. Michael T. Florinsky (ed.), *McGraw-Hill Encyclopedia of Russia and the Soviet Union*, New York, 1961).

Peirce, Charles Sanders (1839-1914). Filosof și logician nord-american, considerat, alături de Ferdinand de Saussure, întemeietor al semioticii. Studiază chimia la Harvard și lucrează vreme de trei deceni ca geodez pentru U.S. Coast Survey. Cu excepția unei scurte perioade cînd a activat ca lector de logică la Universitatea John Hopkins (1879-1884), Peirce nu s-a acomodat cu posibilitatea unei cariere universitare. Cu toate acestea, este astăzi considerat unul dintre cei mai originali gînditori ai veacului al XIX-lea, ideile sale fiind actualmente valorificate în mai multe domenii de cercetare științifică: epistemologie, lingvistică, semiotică, logică, antropologie etc. Este creatorul unor distincții esențiale pentru interpretarea organizării și funcționării sistemelor de semne. Modelul său triadic, întemeiat pe raportarea semnului la obiect și la interpretant, este fructificat pentru a distinge trei categorii ontologice: *calitatea* (engl. firstness – întîietate, primaritate, categorie ce ține de natura semnului în sine), *relația* (engl. secondness – secundaritate, categorie guvernată de raportul semnului cu obiectul) și *reprezentarea* (engl. thirdness – terțiaritate, categorie guvernată de raportul semnului cu interpretantul în reprezentarea obiectului). Cele trei categorii permit realizarea unei clasificări cu un grad înalt de abstractizare, iconicitatea fiind proprietatea *qualisemnelor* (calităților care se constituie în semne), indexicalitatea fiind caracteristica *sinsemnelor* (semnele care trimit către evenimențial), iar convenționalitatea fiind trăsătura definitorie a *legisemnelor* (semne întemeiate pe baza unor legi, reguli, convenții). În plan mai apropiat de activitatea concretă de comunicare și pe fondul existenței celor trei mari categorii ontologice, semnele sînt considerate ca *semne iconice* (semne

care seamănă cu obiectul reprezentat), ca *semne indexicale* (semne care indică obiectul) și ca *semne simbolice* (semnele constituite ca reprezentări convenționale ale obiectului). Claritatea și modernitatea concepției lui Peirce rezultă și din considerațiile pe care filosoful le face asupra *semiozei*, proces perpetuu de formare și întrebuintare de semne, prin transfigurarea unei categorii de semne în altă categorie de semne, grației medierii mijlocite de interpretant. Opera sa, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (Charles Sanders Peirce, *Opere complete*, 8 vol., 1931-1958), este mărturia excelenței științifice, recunoscută prin alegerea autorului ei ca membru titular și onorific în mai multe asociații și foruri academice nord-americane. (V. John Lechte, *Fifty key contemporary thinkers*, Routledge, London, 1994, p. 166-170; Kanavillil Rajagopalan, „Peirce, Charles Sanders”, în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005.)

Pellis, Ugo (1882-1943). Învățat italian. Colaborează cu Matteo Bartoli la adunarea materialului pentru realizarea *Atlasului Lingvistic Italian* (*Atlante Linguistico Italiano*).

Périon, Joachim (1499?-1559). Umanist și teolog francez. Este adeptul tezei eronate potrivit căreia limba franceză descinde din limba greacă, sau, mai precis, că limba galilor este identică cu limba grecilor. Teza este expusă în lucrarea *Dialogorum de linguae Gallicae, eiusque cum Graeca cognatione, libri quatuor* (1554, *Dialoguri despre originea limbii franceze și despre înrudirea ei cu limba greacă*) (V. Albert Dauzat, *La philosophie du langage*, 1912, p. 150).

Petrovici, Emil (1899-1968). Lingvist român. Urmează cursurile Facultății de litere și filosofie de la Universitatea din Cluj (1919), iar după un an pleacă la Paris, ca bursier (1920-1926), unde îi are ca profesori, între alții, pe Antoine Meillet și Jules Gilliéron. În 1930 obține titlul de doctor, prin susținerea unei teze despre nazalizare, sub îndrumarea lui Sextil Pușcariu. Profesor de slavistică la universitățile din Cluj și București, membru al Academiei Române. Este unul dintre specialiștii care au avut contribuții fundamentale la elaborarea *Atlasului lingvistic român* (ALR) și a *Micului atlas lingvistic român*. A avut multe contribuții valoroase în domenii lingvistice diverse: fonetică și fonologie (prin trasarea distincției între studiul sunetelor, varietăți concrete ale vorbirii, și studiul fonemelor, invariante abstracte ale limbii), dialectologie (Petrovici recunoaște existența subdialectului crișean), toponimie, raporturile româno-slave etc. Între lucrările sale de prestigiu pot fi amintite *De la nasalité en Roumain*, 1930, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*,

1956, *Studii de dialectologie și toponimie*, 1970 (V. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Pezzi, Domenico (1844-1905). Lingvist italian. Profesor la Universitatea din Torino. Popularizează în Italia concepția naturalistă a lui August Schleicher și traduce în limba italiană lucrarea *Compendium der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen* (*Compendio di grammatica comparativa dello antico indiano, greco ed italico*, 1869). Introducerea semnată de Pezzi va fi, la rîndul ei, tradusă în limba franceză, cu titlul *Introduction à l'étude de la science du langage* (1875).

Philippide, Alexandru (1859-1933). Lingvist român. Profesor la catedra de filologie română a Universității din Iași și membru al Academiei Române. Creator al școlii filologice ieșene, Philippide a privilegiat cercetarea limbii din perspectivă istorică, iar contribuțiile sale științifice poartă influența școlii neogramatice. Avînd ca model lucrarea lui Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1882), savantul ieșean publică *Principii de istoria limbii* (1894), lucrare modernă a vremii sale, în care este expusă, pe baza unui suport bibliografic bogat, o concepție teoretică riguroasă. Opera cea mai de seamă este *Originea românilor* (2 vol., 1925, 1928), care impresionează prin bogăția materialului faptic examinat. Lui Philippide i se datorează și prima încercare statornică de întocmire a unui *Dicționar al limbii române* (DLR), proiect lansat de Academia Română în 1898 și încheiat după mai bine de un veac. Numit și dicționar-tezaur, DLR a trecut prin mai multe redacții succesive în care se oglindesc epoci și concepții lexicografice diferite (V. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Picot, Émile (1844-1918). Filolog și învățat francez. În 1875 înființează catedra de limbă română la École de langues orientales vivantes. Interesul său pentru limba română datează din perioada în care a activat ca secretar al principelui Carol, mai apoi regele Carol I de România. Este unul din primii învățați care propune să se ia în considerare existența unei unități dialectale maramureșene, idee sprijinită și argumentată mai târziu de Emil Petrovici și Sever Pop. Are inițiativa de a traduce în limba franceză *Cronica* lui Grigore Ureche (1878-1886). Publică *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains* (1873, *Documente pentru studierea dialectelor românești*) și *Chants populaires des roumains de Serbie* (1875, *Cîntecele populare ale românilor din Serbia*).

Platon (c.427-c.347 î.Hr.). Filosof grec, discipol al lui Socrate și mentor al lui Aristotel. Este autorul faimoaselor *Dialoguri*, în care expune teoria ideilor,

întemeiată pe considerația că elementele lumii fenomenale sînt copii imperfecte ale unor idealuri, ansamblu conceptual numit adesea idealism platonician sau platonism. În istoria filosofiei limbajului, dialogul *Cratylus* reprezintă unul din nucleele importante ale controversei legate de originea naturală sau convențională a semnelor limbii. Bogăția de idei a acestei opere în care se problematizează chestiunile esențiale legate de natura, evoluția, întrebuițarea și efectele întrebuițării cuvintelor reprezintă, încă, o fertilă arie de cercetare în filosofia limbajului (v. Platon, *Opere complete*, vol. II, București, Humanitas, 2001; David Sedley, *Plato's Cratylus*, Cambridge University Press, 2003).

Podestà, Giovanni Battista (1640-1727). Orientalist vienez, traducător al curții imperiale de la Viena, autor al mai multor lucrări privind limbile arabă, turcă și persană, una dintre acestea fiind o gramatică, *Cursus grammaticalis linguarum Orientalium Arabicae scilicet, Persicae et Turcicae*, 1688.

Pop, Sever (1901-1961). Lingvist român. Urmează cursurile Facultății de Litere și Filosofie de la Universitatea din Cluj (1919-1923). Studiază la Paris, unde îi are ca profesori pe Antoine Meillet, Joseph Vendryes și alții. După obținerea titlului de doctor (1925), activează ca profesor de dialectologie și limbă română la universitățile din Cluj, Cernăuți și București. Se stabilește în Belgia, unde i se oferă postul de profesor la Universitatea Catolică din Louvain. Personalitate europeană a studiilor de dialectologie generală, a fost ales, în semn de recunoaștere, ca membru în mai multe foruri academice europene. A lucrat, sub direcția lui Sextil Pușcariu, la elaborarea *Atlasului lingvistic român*. Capodopera sa, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques* (1950, 2 vol., Dialectologia. Descriere istorică și metode de cercetare lingvistică) este una din cele mai valoroase sinteze europene cu privire la evoluția și sarcinile dialectologiei (v. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Popovici, Iosif (1876-1928). Lingvist român. Studiază filologia la universitățile din Budapesta, Leipzig și Viena, avîndu-i ca profesor pe unii din reprezentanții de seamă ai orientării neogramatice, Wilhelm Meyer-Lübke, August Leskien, Eduard Sievers. Aprofundează studiile de slavistică la Universitatea din Zagreb și studiile de romanistică la Collège de France. După obținerea titlului de doctor (1900) la Universitatea din Viena, Iosif Popovici activează ca profesor de limbă română și filologie slavă la universitățile din Viena, Budapesta și Cluj. Este întemeietorul foneticii experimentale românești, prin înființarea primului laborator românesc de fonetică experimentală (1919), la Universitatea din Cluj.

Contribuțiilor la dezvoltarea foneticii românești li se adaugă cele de dialectologie și etnologie: *Poezii populare române*, 1909, *Dialectele române* (2 vol., 1909-1914), *Scrieri lingvistice*, 1979 (V. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Porru, Vissentu (Vincenzo Raimondo) (1773-1836). Cărturar italian, promotor al studiilor de limbă și civilizație din Sardinia. Este autorul unor lucrări referitoare la identitatea limbii sarde și la varietatea ei dialectală: *Saggio di gramatica sul dialetto sardo meridionale* (1811, *Cercetări asupra gramaticii dialectului sard meridional*), *Dizionario sardu-italiano* (1866, ediția a doua, *Dicționar sard-italian*).

Potebnea, Aleksandr Afanasievici (1835-1891). Mare filolog și lingvist ucrainean, adept al psihologismului lingvistic, fondator al școlii de la Harkov. Sub influența ideilor lui Wilhelm von Humboldt și Heymann Steinthal, aprofundează problema raporturilor între limbă și gândire, arătând că vorbirea este procesul concret de înțelegere și cunoaștere, care determină înnoirea limbii. Considerarea vorbirii ca activitate creatoare l-a condus către afirmarea relativității semantice, în sensul că aceleași cuvinte au, la vorbitori diferiți, valori de înțeles diferite, din pricina deosebirilor psihice implicate în interpretarea lumii. Considerațiile humboldtiene privind descrierea vorbirii ca activitate și a limbii ca produs au fost valorificate în chip original în interpretarea actului de creație poetică (v. Alexandru Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, 1977, p. 112-115; N. Kerecuk, „Potebnja, Alexander” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Pott, August Friedrich (1802-1887). Erudit filolog german, fondator al etimologiei științifice moderne. Urmează cursuri de filologie și filosofie la Universitatea din Göttingen, unde obține și titlul de doctor (1827). Profesor la universitățile din Berlin și Halle. La recomandarea lui Wilhelm von Humboldt, se dedică cercetărilor de lingvistică generală. Este autorul unor lucrări de pionierat în domeniul indo-europenisticii și lingvisticii generale: *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen* (1833-1836, *Cercetări etimologice în domeniul limbilor indo-europene*), *Die Zigeuner in Europa und Asien; ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache* (2 vol., 1844-1845, *Țigarii din Europa și Asia; studiu etnografic și lingvistic, în principal asupra originii și limbii lor*) și *Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft* (1974, E. F. K. Koerner, ed.,

Introducere în lingvistica generală). (V. R. Schmitt, „Pott, August Friedrich” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Pottier, Bernard (n. 1924). Lingvist francez. Studiază la École pratique des Hautes Études și obține titlul de doctor, la Sorbona, în 1955. Activează la profesor de lingvistică hispanică, etnolingvistică și lingvistică generală la mai multe universități franceze: Bordeaux, Strasbourg, Nancy și Paris. Doctor honoris causa al unor faimoase universități europene (Heidelberg, Madrid) și membru al mai multor înalte foruri academice franceze și internaționale. Este autorul unor lucrări revoluționare, care îmbină tradiția structuralistă cu orientările actuale: *Linguistique générale*, 1974, *Théorie et analyse en linguistique* (1988, *Teorie și analiză în lingvistică*), *Sémantique générale*, 1992, *Représentations mentales et catégorisations linguistiques* (2000, *Reprezentări mentale și categorizări lingvistice*).

Pumnul, Aron (1818-1866). Cărturar român. După încheierea studiilor la Viena, desfășoară, la Blaj și la București, o intensă activitate de afirmare a conștiinței naționale românești. Prigonit în timpul revoluției de la 1848, se stabilește la Cernăuți, ca profesor de limba și literatura română la Liceul german. Apărător al latinității limbii române, are o bogată activitate de popularizare a literaturii române, prin adunarea unui bogat material, publicat în culegerea *Lepturariu rumînesc* (1862-1865, 4 vol.). În istoria limbii române literare, Aron Pumnul este considerat un susținător al curentului latinist, versiunea pe care el a sprijinit-o, numită și curentul pumnist, fiind caracterizată de punerea în circulație a unor forme lingvistice fanteziste, dezvoltate prin valorificarea resurselor combinatorii ale limbii române (v. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Pușcariu, Sextil Iosif (1877-1948). Mare lingvist român, unul din întemeietorii lingvisticii românești moderne. Studiile universitare le urmează la Universitatea din Leipzig, bastion al neogramaticilor, avîndu-i ca profesori pe Karl Brugmann, August Leskien și Eduard Sievers. Își continuă studiile la Paris, unde se familiarizează cu ideile lui Gaston Paris și Jules Gilliéron, apoi la Viena, unde îl audiază pe Wilhelm Meyer-Lübke. Obține titlul de doctor, la Universitatea din Leipzig, în 1899, cu o teză despre sufixele diminutive românești. La mai puțin de treizeci de ani devine membru corespondent al Academiei Române. Activează ca profesor la universitățile din Cernăuți și Cluj. În 1919 pune bazele Muzeului limbii române, institut în care se vor forma mai multe generații de

lingviști români de valoare. A avut o activitate științifică foarte bogată, însumând peste patru sute de lucrări în aproape toate domeniile de cercetare lingvistică și filologică ale vremii sale. De numele lui Sextil Pușcariu se leagă două dintre proiectele monumentale ale cercetării lingvistice românești, *Dicționarul limbii române* (DLR) și *Atlasul lingvistic român* (ALR). Formația sa de neogramatic nu l-a împiedicat să se apropie și să valorifice tezele structuraliste ale cercului lingvistic praghez, fără a se îndepărta însă de rigoarea și profunzimea descrierii istorice a faptelor de limbă. Este autorul unor lucrări fundamentale de lingvistică românească și comparativ-istorică: *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache: vol. I: Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen* (1905, *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, Elementul latin, cu luarea în considerare a tuturor limbilor romanice), *Istoria literaturii române: epoca veche*, 1930, *Études de linguistique roumaine* (1937, *Studii de lingvistică românească*) și capodopera *Limba română* (2 vol., vol. I, *Privire generală*, 1940, vol. II, *Rostirea*, publicat postum, 1959). În semne de prețuire față de valoarea contribuțiilor sale științifice a fost ales membru al mai multor societăți și foruri academice europene (V. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Ramus, Petrus (1515-1572). Umanist, logician și reformist francez (Pierre de la Ramée). Este cunoscut pentru vederile sale anti-aristotelice și anti-scolastice, considerând că dialectica aristotelică și scolasticismul nu aduc beneficii educative. Ruperea de tradiția vremii a fost atât de puternică, încât Ramus a ajuns să spună că „tot ceea ce a afirmat Aristotel este fals”. Publică, în 1543, un atac virulent împotriva concepției aristotelice, *Aristotelicae animadversiones*, ceea ce a făcut ca lucrarea să fie arsă în public (v. Frank Pierrepont Graves, *Peter Ramus and the educational reformation of the sixteenth century*, 1912).

Rask, Rasmus (Kristian) (1787-1832). Filolog și istoric literar danez, considerat unul din fondatorii lingvisticii comparativ-istorice. Profesor de istorie literară și de orientalistică la Universitatea din Copenhaga. Interesele științifice s-au concretizat în publicarea unor lucrări privind identitatea limbilor nordice: *Lexicon Islandico-Latino-Danicum* (autor: Björn Halldórsson, 1814), *Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog*, (1811), *Angelsaksisk sproglære* (1817).

Raynouard, François-Juste-Marie (1761-1836). Dramaturg, istoric și filolog francez, membru al Academiei Franceze. Deși a fost avocat de profesie, interesul pentru perioada medievală s-a concretizat în elaborarea și tipărirea mai

multor lucrări axate pe descrierea formării limbii franceze și a legăturilor acesteia cu celelalte limbi romanice. Este considerat un precursor al romanisticii. Cea mai importantă lucrare este *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours* (6 vol., 1836-1844, *Vocabular roman sau dicționarul limbii trubadurilor*), iar sintagma „limbă română” denumește limba aflată în uz în perioada de început a monarhiei franceze, numită și limbă *francică*. În 1821, Raynouard publică *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine dans leurs rapports avec la langue des troubadours* (*Gramatica comparată a limbilor Europei latine în raport cu limba trubadurilor*), lucrare care pregătește terenul pentru cercetările științifice de romanistică.

Révész, Geza (1878-1955). Psiholog maghiar. Studiază dreptul și psihologia la Universitatea din Göttingen. Activează ca profesor la mai multe instituții de învățământ superior din Ungaria. După 1923 se mută în Olanda și este numit profesor la Universitatea din Amsterdam. Este autorul mai multor lucrări de psihologie, una dintre ele, *The Origins and Prehistory of Language* (1956, *Originile și preistoria limbajului*), dovedindu-se influentă în epocă.

Riedlinger, Albert (1883-1978). Elev al lui Ferdinand de Saussure. Pe baza notițelor sale și ale altor studenți au fost publicate mai multe ediții ale binecunoscutului *Cours de linguistique générale* (1956).

Ries, John (1857-1933). Germanist praghez, autor al unor lucrări moderne de sintaxă: *Was ist Syntax ?* (1894, *Ce e sintaxa?*), *Was ist ein Satz ?* (1931, *Ce e o propoziție?*).

Rietz, Johan Ernst (1815-1868). Cărturar suedez, profesor la Universitatea din Lund, autor al unui dicționar al graiurilor suedeze și al mai multor lucrări de istorie și folclor.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). Cărturar francez de origine elvețiană, personalitate de marcă a veacului al XVIII-lea francez și european. În istoria ideilor privind geneza și evoluția limbajului, Rousseau rămâne ca autor al unui eseu asupra originii limbii, *Essai sur l'origine des langues* (1781, *Eseu despre originea limbilor*, trad. rom., 1999), în care propune originea muzical-armonică a comunicării verbale articulate. După mărturisirile autorului, *Essai* a fost, la origine, un fragment din *Discours sur l'origine de l'inégalité* (1755, *Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității între oameni*, trad. Rom., 1958), o altă lucrare în care cărturarul avansează ideea că discuțiile cu privire la originea limbajului sînt inutile și neconcludente, singura certitudine fiind reprezentată de

legăturile solidare dintre limbă și societate. În concepția lui Rousseau, așa cum este expusă în *Eseu asupra originii limbilor*, apariția vorbirii a fost guvernată nu de necesitate, ci de pasiuni, justificările invocate fiind că omul începe prin a simți, înainte de a gândi și simțirea este forța care îi apropie pe oameni unii de alții, în vreme ce rațiunea îi deosebește, creează distanță. În concordanță cu această perspectivă, Rousseau lansează ideea că limbajul figurat a luat ființă înaintea celui literal. Așadar, prima limbă vorbită, presupune Rousseau, trebuie să fi fost o limbă a imaginilor și sentimentelor, asemenea poeziei, iar componenta sonoră a acesteia trebuie să fi avut un inventar limitat de alcătuiri sonore născute din pasiuni (strigăte, exclamații, secvențe incantatorii). Ipoteza exotică propusă de Rousseau nu a fost validată științific (V. Jean-Jacques Rousseau, *Eseu despre originea limbilor, unde se vorbește despre melodie și despre imitația muzicală*, ediție de Eugen Munteanu, Iași, 1999).

Rousselot, Jean-Pierre, Abate (1846-1924). Fonetician și dialectolog francez, întemeietor al foneticii experimentale. Sub îndrumarea lui Gaston Paris, obține, în 1891, titlul de doctor, cu o teză asupra modificărilor fonetice din vorbirea unei familii din comuna Cellefrouin (sud-vestul Franței). Rezultatul cercetărilor de teren și al muncii de laborator este o lucrare inovatoare, *Principes de phonétique expérimentale* (1897-1901, 1901-1908, 2 vol., *Principii de fonetică experimentală*), în care sînt descrise și interpretate trăsături ale rostirii foarte puțin sau deloc studiate pînă la acea dată. Într-o altă lucrare, *Précis de prononciation française* (1902, *Manual de pronunție franceză*), scrisă în colaborare cu Fauste Laclotte, dezbată chestiunea ortoepiei. Sistemul de transcriere fonetică creat de abatele Rousselot este încă în uzul romaniștilor francezi, în paralel cu sistemul internațional de transcriere fonetică (v. C. Puech, „Rousselot, Pierre Jean, Abbé” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Russell, Bertrand (1872-1970). Filosof, logician și matematician britanic, considerat unul din întemeietorii filosofiei analitice, direcție dezvoltată ca reacție la idealism. A fost laureat al Premiului Nobel, în 1950. Prolixitatea și originalitatea scrierilor sale reflectă interesul pentru domenii diverse: filosofia cunoașterii și filosofia științei, logică și matematică, epistemologie, societate și politică. Contribuția sa cea mai importantă la dezvoltarea filosofiei limbajului este teoria numelor și a descrițiilor definite, pe baza căreia se realizează deosebirea între nume, al căror sens ține de relația cu un obiect al cunoașterii și descrițiile definite, a căror denotare nu este supusă unei asemenea constrîngerii, ceea ce face ca numele proprii să fie considerate descriții definite prescurtate.

Lucrarea în care este expus esențialul acestei concepții este *Problems of Philosophy* (1912, trad. rom. *Problemele filosofiei*, 1995) (v. R. M. Sainsbury, „Russell, Bertrand” în Peter V. Lamarque, R. E. Asher (editori), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*, Pergamon, 1997).

Salviati, Lionardo (1539-1589). Umanist italian. Născut într-o familie de aristocrați din Florența, primește o foarte bună educație clasică. Prima sa lucrare, *Dialogo dell'amicizia* (1560, *Dialog despre prietenie*), are ca sursă de inspirație opera lui Cicero, *De amicitia*. O altă contribuție, *Orazione in lode della fiorentina favella* (1564, *Orație întru lauda limbii florentine*), îi aduce faimă între membrii proaspăt înființatei Accademia Fiorentina. Opera sa de căpătîi, *Avvertimenti della lingua sopra 'l Decameron* (1583, *Observații despre limba Decameronului*) este rodul efortului (criticat mai apoi) de a cenzura *Decameronul* lui Boccaccio și de a tipări o viziune conformă cu moravurile epocii (v. Peter Bondanella, Julia Conaway Bondanella (editori), *Dictionary of Italian Literature*, Greenwood Press, 1996).

Sánchez, Francisco de las Brozas (El Brocense) (1523-1601). Umanist și gramatic spaniol. Personalitate legendară a culturii medievale spaniole, *Sanctius* a publicat o lucrare care își face simțită influența vreme de aproape două secole și care va fi considerată sursă de inspirație pentru alte spirite luminate ale vremii (Scioppius, port-royalistii): *Minerva, seu de causis linguae latinae* (1587, *Minerva sau despre originile limbii latine*).

Sapir, Edward (1884-1939). Lingvist nord-american, personalitate culturală a veacului al XX-lea. Urmează cursuri de filologie la Universitatea Columbia. În 1909, obține titlul de doctor, cu o teză de antropologie lingvistică referitoare la limba și cultura populației Takelma, din sud-vestul statului Oregon. A lucrat ca cercetător și profesor de antropologie și lingvistică la mai multe universități din Statele Unite ale Americii: California, Pennsylvania, Chicago, Connecticut (Yale). Discipol al lui Franz Boas, adoptă și valorifică cercetarea limbii din perspectivă structurală și antropologică. Este, probabil, cel mai rafinat cercetător al limbilor și culturilor amerindiene din epoca sa, iar mărturiile efortului său de a cunoaște în chip intim diversitatea lingvistică și culturală a populațiilor băștinașe constau în numeroase culegeri de texte și analize descriptive asupra idiomurilor amerindienilor, multe rămase încă în manuscris. Un model excelent de analiză este oferit în lucrarea *Time perspective in aboriginal American culture* (1916, *Perspectiva asupra timpului în cultura aborigenilor americani*), în care sînt fructificate elemente-cheie ale concepției lui Boas. O altă contribuție

capitală, pe lângă culegerea de material lingvistic pe baza anchetelor de teren este dezvoltarea unui nou sistem de clasificare genealogică a limbilor amerindiene vorbite în Statele Unite și Canada, prin reducerea unui arbore cu 55 de familii de limbi, concepută de John Wesley Powell, la un număr de numai șase grupuri. De altfel, capodopera sa, *Language: an introduction to the study of speech* (1921, *Limbajul: o introducere în studiul vorbirii*), concepută ca o lucrare adresată mai degrabă studenților săi decât specialiștilor, cuprinde o sumă de distincții privind tipologia lingvistică, unele fiind și astăzi de actualitate. Această lucrare conține germenii a ceea ce posteritatea va numi „ipoteza Whorf-Sapir” sau principiul relativității lingvistice, cu toate că urmele concepției filosofice avansate de Humboldt, părintele moral al ideii că limba creează în jurul vorbitorului „un cerc” în care se întemeiază o viziune asupra lumii, vor fi suferit mutații de anvergură în gândirea lui Benjamin Lee Whorf, discipol al lui Sapir și autor al teoriei relativității lingvistice (sistemele lingvistice sînt configurațiile care guvernează cunoașterea asupra lumii). Considerațiile lui Whorf nu au, însă, subtilitatea și finețea interpretativă a observațiilor și nuanțarilor propuse de maestrul său. Numită în chip eronat „ipoteza Whorf-Sapir”, problema relativității lingvistice a fost schițată de Whorf după dispariția lui Sapir. În a doua parte a carierei sale științifice, Sapir s-a concentrat asupra relației între personalitate și cultură, fără a renunța definitiv la cercetarea lingvistică. Opera sa, însumînd 16 volume, reprezintă unul din reperele cercetării antropologice și lingvistice actuale. (V. Julia S. Falk, „Sapir, Edward” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; J. G. Fought, „Sapir, Edward” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Sarmiento, Martín (1695-1772). Erudit călugăr spaniol, reprezentant al iluminismului spaniol, autor al mai multor volume despre începuturile literaturii și științei în Spania.

Sassetti, Filippo (1540-1588). Comerciant italian, născut la Florența. Aflat în India, unde a și murit, Sassetti notează, într-o scrisoare adresată lui Bernardo Davanzati, și el comerciant florentin, că localnicii folosesc o limbă veche despre care spun că se numește „Sanscruta” și în care există multe cuvinte asemănătoare unor cuvinte italienești precum „de’ numeri il 6, 7, 8 e 9, Dio, serpe et altri assai” (v. Lettere di Filippo Sassetti, 1874).

Saussure, Ferdinand de (1857-1913). Lingvist elvețian, considerat fondator al lingvisticii moderne și întemeietor al structuralismului. Studii de indo-europenistică la universitățile din Leipzig, Berlin și Paris. Conferențiar la École des Hautes Études (1881-1887), unde a predat cursuri de gotică, germană veche, lituaniană și de gramatică comparată a limbilor greacă și latină. Profesor de indo-europenistică la Universitatea din Geneva (1891-1913). În 1906 primește decizia de a ține cursuri de lingvistică generală, publicate postum în vestitul *Cours de linguistique générale* (1916). Între studenții lui F. de Saussure se numără, exceptîndu-i pe editorii *Cursului*, Maurice Grammont, Antoine Meillet, Paul Passy, Serge Karcevski. Deși faima lui Ferdinand de Saussure se datorează mai cu seamă influenței pe care a exercitat-o *Cursul* asupra mai multor generații de oameni de știință, nu este mai puțin important să arătăm că marele lingvist s-a făcut remarcat prin publicații precum *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1878) sau *De l'emploi du génitif absolu en sanscrit* (teza de doctorat, susținută în 1880 și publicată în 1881). Comunicările, articolele și studiile răspîndite în diverse publicații periodice au fost adunate și tipărite în *Recueil des publications scientifiques de Ferdinand de Saussure* (editori: Charles Bally, Léopold Gautier, 1922). Lucrare-manifest a diverselor orientări structuraliste, sursă de inspirație pentru numeroase alte contribuții celebre, *Cours de linguistique générale* este rodul lecțiilor ținute de Ferdinand de Saussure, în fața unui auditoriu restrîns, la Universitatea din Geneva, între 16 ianuarie 1907 – 3 iulie 1907 (șase studenți), noiembrie 1908 – 24 iunie 1909 (unsprezece studenți) și 29 octombrie 1910 – 4 iulie 1911 (doisprezece studenți). Istoria publicării *Cursului* nu este lipsită de controversă. Ferdinand de Saussure și-a exprimat în diferite ocazii reticența de a-și publica notele de curs. Volumului publicat în 1916 de Charles Bally și Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger, i s-a reproșat lipsa de autenticitate, Antoine Meillet considerînd, de pildă, că este „adaptarea unor învățături orale fugitive, despre care nu se știe dacă detaliile criticabile aparțin autorului sau editorilor”. O poziție similară a adoptat chiar Riedlinger, editor-asociat și proprietar al unora dintre notițele prelucrate de Bally și de Sechehaye. Într-o scrisoare din 1957, adresată lui Léopold Gautier, Riedlinger subliniază că omiterea unor fragmente de curs a denaturat spiritul saussurian al *Cursului* (pentru detalii, a se vedea Simon Bouquet, „Saussure au XXIe siècle: ce que les textes saussuriens originaux remettent en cause du *Cours de linguistique générale*”, lucrare prezentată la Colocviul Internațional *Révolutions saussuriennes*, 19-22 iunie 2007, Geneva, adresa electronică: <http://saussure.ch/preprints/>). În 1957, Robert Godel începe travaliul de editare, în acord cu normele filologice curente, a manuscriselor și

notelor de curs rămase de la studenții prezenți la cursurile de lingvistică generală ale lui F. de Saussure, efort continuat, între 1968 și 1974, de Rudolf Engler. Volumul lui Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de Ferdinand de Saussure* (1957) și ediția critică a *Cursului* realizată de Engler (1974) au deschis noi orizonturi pentru exegeza scrierilor saussuriene. În 2002, apare volumul *Écrits de linguistique générale*, editat de Simon Bouquet și Rudolf Engler, în colaborare cu Antoinette Weil, care cuprinde notele de curs descoperite în 1996 și alte documente inedite din arhiva manuscriselor saussuriene (v. Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, ediție critică de Tullio de Mauro, traducere în limba română de Irina Izverna Tarabac, 1998, și Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, ediție de Simon Bouquet și Rudolf Engler, în colaborare cu Antoinette Weil, traducere în limba română de Luminița Botoșineanu, 2004).

Scaliger(o) (it. Giulio Cesare Scaligero, fr. Jules-César Scaliger) (1484-1558). Om de literă și gramatic de origine italiană. Cunoscut în epocă pentru atacurile contra marelui Erasmus din Rotterdam, Scaliger este autorul unei lucrări clasice *De causis linguae latinae* (1540, *Originile limbii latine*), o lucrare considerată ingenioasă, dar tributară limitărilor epocii, în care autorul consideră gramatica o știință care poate fi interpretată în termenii teoriei aristotelice privind modelul fizic al legilor naturale, scopul gramaticii fiind acela de a explica uzul lingvistic. Una din inovațiile sale este considerarea gramaticii ca știință a vorbirii, gramatica limbii scrise fiind de natură secundară. În concepția sa, părțile indivizibile, literele, sînt elemente folosite pentru a forma unități mai ample. Scaliger include, astfel, fonetica în sfera de preocupări a gramaticii. Pentru Scaliger, conceptele sînt identice în toate limbile, iar înțelesurile cuvintele sînt de natură convențională. Teza arbitrarității semnelor limbii este preluată de la Aristotel, iar terminologia, de la modiști. (V. Charles Nisard, *Les gladiateurs de la république des lettres*, vol. I, Paris, 1860; N. Kerecuk „Scaliger, Julius, Caesar” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Schlegel, Carl Wilhelm Friedrich, von (1772-1829). Poet, critic literar și lingvist german, reprezentant al romantismului german. Urmează cursuri de drept la universitățile din Göttingen și Leipzig, dar se implică activ în mișcarea literară a vremii. Fascinația față de limbile Orientului l-a determinat, ca și pe alți romantici germani, să se aplece asupra studiilor de persană, arabă și sanscrită. Lucrarea care l-a făcut faimos, *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (1808, *Despre limba și înțelepciunea indienilor*), cuprinde capitole despre

limba, filosofia și religia vechilor indieni, la care se adaugă traduceri de poezie indiană în limba germană. Lui i se atribuie impunerea sintagmei „vergleichende Grammatik” („gramatică comparativă”), deși ea apare și la alți autori (unul dintre aceștia fiind August Wilhelm von Schlegel, fratele său mai mare), dar nu cu mult mai devreme. Tot Friedrich Schlegel este cel care accentuează necesitatea de a cerceta trăsăturile gramaticale ale limbilor pentru a observa gradul de înrudire dintre ele, iar ideea sa de a clasifica limbile după structura lor morfologică s-a dovedit revoluționară. Acest învățat este primul care observă asemănările multor radicali din armeană, latină, greacă, persană și germană și consemnează și convergențele de natură gramaticală (v. „E. F. K. Koerner”, „Schlegel, Friedrich von” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Schleicher, August (1821-1868). Lingvist german, profesor la universitățile din Bonn, Praga și Jena, unul dintre fondatorii lingvisticii comparativ-istorice. Lucrările sale au favorizat apariția naturalismului lingvistic, curent inspirat de răspîndirea evoluționismului darwinian. Printre elevii săi se numără Jan Baudouin de Courtenay, August Leskien, Johannes Schmidt și Hugo Schuchardt. *Compendium der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen* (1861-1862) este considerată cea mai importantă lucrare a lui Schleicher, dar merită amintite și volumele *Zur vergleichenden Sprachengeschichte* (1848), *Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht* (1850), compendiu în care clasificarea și descrierea limbilor europene se realizează pe baza criteriului genealogic, și *Die Deutsche Sprache* (1860). (V. E.F.K. Koerner, „Schleicher, August” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Schmidt, Johannes (1843-1901). Lingvist german, unul dintre cei mai importanți indo-europeniști ai vremii sale. Studiază limbile clasice la Universitatea din Bonn și urmează cursuri de indo-europenistică la Universitatea din Jena, unde îl are ca profesor pe August Schleicher. Profesor de lingvistică comparativ-istorică la universitățile din Bonn, Graz (Austria) și Berlin. Lucrarea în care se raportează critic la teza arborelui genealogic dezvoltată de Schleicher, *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen* (1872, *Relațiile între limbile indo-europene*), are ca element esențial ideea că regiunile adiacente au un grad de asemănare lingvistică mai mare, iar diferențele cresc proporțional cu distanța între regiuni, ceea ce face ca difuzarea spațială a unei inovații să fie progresivă. Spre deosebire de Schleicher, care propunea să se constate înrudirea între diversele ramuri lingvistice indo-europene, pe baza unor

verigi intermediare, Schmidt propune ca analiza să țină seama de faptul că inovațiile se propagă asemenea valurilor iscate de o piatră aruncată în apă. Deși a fost criticată pentru desconsiderarea importanței pe care o are vorbitorul în adoptarea și răspândirea inovațiilor lingvistice, teza sa, numită *wellentheorie*, „teoria valurilor” a fost aplicată cu succes în cercetările de dialectologie și de sociolingvistică (v. J. Van Pottelberge, „Schmidt, Johannes” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Schuchardt, Hugo (1842-1927). Lingvist german. Urmează cursuri de indo-europenistică la universitatea din Jena, sub îndrumarea lui August Schleicher și studiază romanistica și filologia clasică la Universitatea din Bonn, unde îl are ca profesor pe Friedrich Diez. Obține titlul de doctor, în 1863, cu o teză despre vocalismul latinei populare, cercetare care va fi extinsă și publicată sub forma celebrei lucrări *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, 3 vol., 1866-1868. Este numit profesor de romanistică la universitățile din Halle (Germania) și Graz (Austria). Fără a avea o viziune teoretică unitară, Schuchardt pare mai degrabă modelul de savant a cărui concepție se dezvoltă în raport cu materialul faptic analizat. Bibliografia contribuțiilor sale este uriașă, numărând peste șapte sute de titluri, și depășește spațiul romanic, prin extindere la interpretarea fenomenelor lingvistice din limbi și culturi mai puțin studiate în Europa (limbile berbere, idiomurile malaeziene). Vastitatea perspectivei deschise prin cercetarea unui număr mare de limbi din Europa, Asia și Africa l-a condus către ipoteza că nu există limbi neamestecate, ipoteză care îl recomandă pe Schuchardt ca întemeietor al contactelor între limbi. În raport cu poziția științifică a neogramaticilor, de care se desprinde, Schuchardt face observația că evoluția limbii nu poate fi interpretată doar din perspectiva legilor fonetice, întrucât dezvoltarea limbii ține de vorbitori și este produsul unui complex de legături etnice, sociale și psihice. Așadar, istoria cuvintelor trebuie interpretată în acord cu temeiurile culturale care configurează semnificația lor (v. W. H. Veith, „Schuchardt, Hugo” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Schuller, Johann Karl (1794-1865). Istoric, folclorist și filolog român. Studiază istoria la universitățile din Leipzig și Viena, apoi revine în Sibiul natal, ca profesor la liceul evanghelic. Interesul pentru sașii din Transilvania s-a manifestat prin publicarea mai multor contribuții științifice, demn de menționat fiind proiectul neterminat al unui dicționar al limbii sașilor transilvăni, publicat la Praga, după moartea autorului, de F.A. Credner (v. G. Gündisch „Schuller,

Johann Karl” în *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, vol. XI, p. 326-327; Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Scioppius, Gaspar (Caspar Schoppe) (1576-1649). Învățat german. A rămas în conștiința posterității prin virulența atacurilor împotriva protestanților, după convertirea la catolicism. Unul dintre cei mai cunoscuți preopinenți a fost Scaliger, deși, înainte de convertirea lui Scioppius la catolicism, cei doi erau prieteni. Cea mai cunoscută dintre lucrările sale este *Grammatica philosophica* (1628) (v. Charles Nisard, *Les gladiateurs de la république des lettres*, vol. II, Paris, 1860).

Seche, Mircea (1924-2000), **Seche, Luiza** (n. 1926). Lexicografi români, absolvenți ai Facultății de Filologie din București, cercetători la Institutul de Lingvistică al Academiei Române. Sînt redactorii, împreună cu Ion Coteanu, ai celui mai cunoscut dicționar românesc, *Dicționarul explicativ al limbii române*. Mircea Seche a elaborat una din cele mai bune lucrări de istorie a lexicografiei românești, *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, 2 vol., 1966, 1969 (v. Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Sechehayé, Albert (1870-1946). Lingvist elvețian, reprezentant de frunte al Școlii de la Geneva. Elev al lui Ferdinand de Saussure, publică, împreună cu Charles Bally și Albert Riedlinger (colaborator), *Cours de linguistique générale* (1916). Profesor la Universitatea din Geneva, continuator al ideilor saussuriene, publică, între altele, volumele *Programme et méthodes de la linguistique théorique. Psychologie du langage* (1908), *Essai sur la structure logique de la phrase* (1926).

Séguy, Jean (1914-1972). Dialectolog francez, coordonator al unei secțiuni din seria nouă a Atlasului Lingvistic al Franței, *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne* (1954-1973, 6 vol., *Atlasul lingvistic și etnografic al Gasconiei*).

Sievers, Eduard Georg (1850-1932). Lingvist german, adept al orientării neogramatice. La douăzeci de ani, după definitivarea studiilor de filologie, este numit profesor la Universitatea din Jena. După ce a refuzat oferta de a preda la Harvard, a ținut lecții de lingvistică comparativ-istorică la universitățile din Tübingen, Halle și Leipzig. Cea mai importantă dintre contribuțiile sale, *Gründzüge der Lautphysiologie* (1876, *Principii de fiziologie a sunetelor*) a fost

revizuită și dezvoltată, sub titlul *Gründzüge der Phonetik* (1881, *Principii de fonetică*). În prima ediție a lucrării, Sievers propune ca cercetarea sunetelor să nu tindă către interpretarea izolată a valorilor acestora, ci spre descrierea sistemului sonor din care fac parte unitățile sonore, prin analiza relațiilor și schimbărilor graduale dintre ele. În 1893, învățatul german publică *Altgermanische Metrik* (*Metrica limbii germane vechi*), contribuție în care dezvoltă o metodă experimental-estetică de interpretare a textelor scrise, întemeiată pe convingerea că receptorul este capabil să reconstituie structura ritmică originală a unui text, așa cum a conceput-o autorul textului respectiv. Metoda sa, numită Schallanalyse, „analiză a sunetului”, nu a trezit interesul și adeziunea cercetătorilor, în ciuda încercării de a o fundamenta teoretic în volume ulterioare, precum *Rhythmisch-melodische Studien* (1912, *Studii ritmico-melodice*). (V. E. Einhauser, „Sievers, Eduard” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Smith, Adam (1723-1790). Mare gânditor scoțian, părinte al teoriei moderne a circulației capitalului. În anii de început ai carierei a activat ca profesor de retorică și filosofie morală la Universitatea din Glasgow. Cele mai importante publicații din această perioadă de început sînt *Theory of Moral Sentiments* (1759, *Teoria sentimentelor morale*) și *Considerations Concerning the First Formation of Languages* (1761, *Considerații privind formarea limbilor*), lucrare în care pune dezvoltarea comunicării verbale articulate pe seama cauzelor naturale și a necesităților de ordin social, pe urmele modelului fixat de Jean-Jaques Rousseau, citat și apreciat în lucrare. Smith atribuie verbului un rol central în dezvoltarea unei comunicări și presupune că limbile începuturilor trebuie să se fi constituit în jurul unor verbe impersonale. În toate limbile, verbul cu cel mai abstract conținut și cu cea mai mare valoare metafizică este verbul *a fi*. Învățatul fixează ca maximă relația de inversă proporționalitate între alcătuire (engl. *composition*, bogăția de resurse formative) și paradigmele de declinare și conjugare și argumentează că limbile cu o mare bogăție de resurse formative au paradigme structurale simple, iar limbile cu paradigme structurale complexe sînt sărace în resurse formative. Se întrevește în această maximă un principiu al economiei în limbă. Asemenea mașinilor mecanice de început, limbile primitive ar fi fost sisteme în care paradigmele structurale erau extrem de bogate, întrucît fiecare constituent al paradigmei ar fi îndeplinit doar o singură funcție. Pe măsura dezvoltării limbilor, ca și în cazul progresului mecanic al mașinilor, paradigmele s-au simplificat, pentru că un singur element a ajuns să îndeplinească mai multe roluri în interiorul sistemului. Simplificarea structurală

înlesnește flexibilitatea și bogăția de resurse comunicative a limbii. Opera sa cea mai importantă, *The nature and causes of the wealth of nations* (1771, *Natura și cauzele bogăției națiunilor*), este considerată prima lucrare modernă de economie (v. *The works of Adam Smith*, vol. V, 1811; Adam Kuper, Jessica Kuper (editori), *The Social Science Encyclopedia*, vol. II, Routledge, 2004).

Spencer, Herbert (1820-1903). Filosof englez, adept al evoluționismului, una din cele mai influente personalități ale epocii sale. Spencer este gînditorul care a impus, înainte de Darwin, conceptul de *evoluție*, înțeles ca proces continuu de perfecționare a organismelor. Tot lui i se atribuie sintagma „survival of the fittest”, *supraviețuirea celui mai puternic*, folosită pentru a arăta că evoluția se manifestă numai prin concurența deschisă între indivizi, societăți sau rase. De altfel, Spencer a fost preocupat să argumenteze, în chip unitar și progresist, importanța evoluției, pe baza exemplificărilor din biologie, psihologie și sociologie. În concepția sa, societățile progresează asemenea organismelor biologice, iar populațiile constitutive devin din ce în ce mai specializate, structurile omogene și simple ale societăților primordiale fiind treptat înlocuite de organizări sociale cu stratificări din ce în ce mai complexe și mai diferențiate. Este autorul mai multor lucrări foarte populare, incluse în seria de zece volume intitulate *A system of syntetic philosophy* (*Sistem de filosofie sintetică*). (v. *Encyclopedia of Nationalism*, vol. II, Academic Press, San Diego, 2001.)

Steinthal, Heymann (1823-1899). Lingvist german și filosof al limbajului. Urmează cursuri de filologie și filosofie la Berlin, unde îi are ca profesori pe Jakob Grimm și Franz Bopp, apoi studiază limba chineză și limbile africane la Paris și la Londra. Fascinația față de concepția lui Wilhelm von Humboldt s-a manifestat prin publicarea mai multor lucrări care au ca nucleu ideile eruditului german. Teza sa de habilitare, *Die sprachwissenschaft Wilhelm von Humboldt's und die Hegel'sche Philosophie* (1849, *Lingvistica lui Wilhelm von Humboldt și filosofia lui Hegel*), este urmată de alte volume în care marile teme problematizate de Humboldt vor fi dezbătute și nuanțate. Dintre acestea, *Die Classification der Sprachen* (1850, *Clasificarea limbilor*) reflectă interesul pentru tipologia limbilor, iar *Der Ursprung der Sprache* (1851, *Originea limbii*) evidențiază încercarea de a explica originea limbii în termenii distincției humboldtiene ergon – energiea. Tot pe fondul ideilor lui Humboldt referitoare la forma internă a limbii și la interpretarea limbii ca factor activ ce orientează viziunea asupra lumii, Steinthal va impune conceptul de *völkerpsychologie* (psihologie a popoarelor), noțiune extrem de fertilă în paradigma epistemologică a veacului al XX-lea, valorificată mai cu seamă în activitatea lui Wilhelm

Wundt. Ideile sale vor avea ecou, prin activitatea lui Franz Boas, și în lingvistica antropologică americană. Prin activitatea sa, Steintal este considerat unul dintre întemeietorii psiholingvisticii, mai ales dacă se are în vedere lucrarea *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* (1871, *Introducere în psihologie și lingvistică*). (V. K.-A. Forsgren, „Steintal, Heymann” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Sturtevant, Edgar Howard (1875-1952). Filolog nord-american. Studiază filologia clasică la Universitatea din Chicago și devine profesor de limbi clasice la Universitatea Columbia din New York. Din 1923 profesează la Yale. Este unul dintre adepții remarcabili ai metodei comparativ-istorice și a avut contribuții valoroase la cercetarea limbii hitite și a identității acesteia în arborele limbilor indo-europene. Lucrările sale, *Linguistic change: an introduction to the historical study of language* (1917, *Schimbarea lingvistică: introducere în studiul istoric al limbii*), *A Hittite glossary* (1931, *Glosarul limbii hitite*) și *A comparative grammar of the Hittite language* (1933, *O gramatică comparativă a limbii hitite*) reflectă legăturile strânse între concepția științifică a lui Sturtevant și dezvoltarea lingvisticii europene (S.-H. Seong, „Sturtevant, Edgar Howard” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Swadesh, Morris (1909-1967). Lingvist nord-american, discipol al lui Edward Sapir, întemeietor al glotocronologiei. Urmează cursuri de lingvistică la Universitatea din Chicago, apoi își urmează maestrul la Yale, unde obține, în 1931, titlul de doctor, cu o lucrare despre limba indienilor Nootka. A activat ca profesor la mai multe universități din Statele Unite ale Americii și din Mexic. Este unul din pionierii distribuționalismului, fiind interesat de relația dintre poziția contextuală a sunetelor și valoarea aferentă respectivei poziții. Investigațiile sale asupra unor limbi pe cale de dispariție l-au condus către analiza vocabularului de bază, metoda folosită de Swadesh fiind aceea de a alcătui o listă restrânsă de cuvinte ale vocabularului fundamental, o grilă pe baza căreia să se descopere vocabularul esențial al unui idiom. Așa-numita listă a lui Swadesh a stîrnit controverse între cercetători, datorită faptului că mulți lingviști sînt de părere că este imposibil să se identifice sensuri universale. Metoda lexicostatistică a fost dezvoltată de Swadesh, în ciuda obiecțiilor ridicate de contemporanii săi, într-o direcție de analiză cantitativă a limbilor, numită glotocronologie. Principiile acestui tip de analiză sînt expuse în mai multe lucrări, cea mai importantă fiind *The origin and diversification of language* (1971, *Originea*

și diversificarea limbajului), publicată după dispariția autorului. (V. Philipp Strazny, „Swadesh, Morris” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; M. Makihara, „Swadesh, Morris” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Tchang Tchong Ming (Béda Tsang) (1905-1951). Preot și învățat chinez, autor al unei lucrări asupra ideogramelor chinezești, *L'écriture chinoise et le geste humain. Essai sur la formation de l'écriture chinoise*, (1938, *Scriptura chinezească și gestul uman. Eseu despre formarea scrierii chinezești*), în care avansează ipoteza că, la origine, aceste semne grafice își au originea în gesturi (dactilograme) (v. Révész, Geza, *The human hand: a psychological study*, Routledge & Paul, 1958).

Kate, Lambert Hermansz, Ten (1674-1731). Lingvist olandez, unul din cei mai reputați cărturari ai vremii sale, autor al lucrării *Aeinleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723, *Introducere despre noblețea limbii olandeze*), un dicționar de termeni comentați, în care se aduc dovezi în sprijinul similitudinilor dintre olandeză și gotică.

Tesnière, Lucien Valerius (1893-1954). Lingvist francez, membru al cercului lingvistic de la Praga. Urmează cursuri de lingvistică comparativ-istorică la universitățile din Viena și Leipzig. Profesor de lingvistică la Universitatea din Montpellier. Capodopera sa, *Éléments de syntaxe structurale* (1959, *Elemente de sintaxă structurală*), publicată postum, s-a dovedit o contribuție revoluționară la dezvoltarea metodelor moderne de analiză morfosintactică. Credința că analiza gramaticală tradițională funcționează pe baza unor concepte învechite (subiectul și predicatul), inspirate de logica aristotelică, l-a îndemnat pe Tesnière să dezvolte o metodologie și un instrumentar conceptual care să corespundă progresului înregistrat de știința limbii. Sintaxa structurală, notează lingvistul, are ca obiect revelarea realității structurale profunde care se ascunde în spatele lanțului liniar al vorbirii. Relațiile sintactice fundamentale stabilite pentru a descrie structura de profunzime a limbii sînt *conexiunea*, *translația* și *joncțiunea*. *Conexiunea* corespunde relației de subordonare din gramatica tradițională și reprezintă legătura dintre nouă *nuclee*, unul superior (regentul, element determinat), celălalt inferior (subordonatul, element determinant). În virtutea acestei perspective de interpretare, subiectul este interpretat ca unul dintre complementele verbului care îndeplinește funcția de predicat. *Translația* este relația de trecere a unui element dintr-o categorie gramaticală în altă

categorie gramaticală. Astfel, în construcția „cartea lui Mihai”, substantivul însoțit de marca posesiei genivitale, „lui Mihai”, este considerat ca epitet al substantivului „cartea”, întocmai cum în construcția „cartea roșie”, adjectivul roșie are rolul de calificativ al substantivului. În construcția „cartea lui Mihai” este, așadar, vorba despre o translație dinspre clasa substantivului (categoria actanților), în clasa epitetului (categoria determinanților actanțiali). Noțiunea de *joncțiune* corespunde relației de coordonare din terminologia tradițională. O altă inovație ține de distincția între două nivele de descriere, planul structural (definit de Chomsky ca „plan de suprafață”), care face obiectul de cercetare al analizei sintactice, și planul semantic (interpretat de Chomsky ca „plan de adâncime”), care face obiectul de cercetare al analizei semantice, cu observația că distincția de principiu dintre planuri nu poate fi indiferentă la interferența dintre ele. În descrierea comportamentului sintactic al verbului, lingvistul francez introduce noțiunea de valență, numărul de valențe ilustrând numărul de compliniri actanțiale ale verbului (v. Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, 1959; K.-A. Forsgren, „Tesnière, Lucien Valerius” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Thomas din Erfurt (c. 1300). Scolastic german, autor al uneia din cele mai cunoscute gramatici speculative, *De modis significandi sive grammatica speculativa*, lucrare atribuită mai întâi lui John Duns Scotus. *Grammatica speculativa* descrie modurile de semnificare și consemnificare. Prin semnificare se înțelege planul semantic al cuvântului, prin consemnificare se face referire la comportamentul sintactic al cuvântului, rolul său sintactic. Thomas din Erfurt desparte gramatica în etimologie sau analogie, sau, mai simplu spus, ceea ce în prezent ar corespunde descrierii lexicografice, și diasynetica, adică sintactica. Prima parte a gramaticii studiază clasele de cuvinte, cea de-a doua parte presupune descrierea regulilor de combinare a cuvintelor în enunțuri. (V. Mauricio Beuchot, „Thomas of Erfurt” în Jorge J. E. Gracia, Timothy B. Noone (editori), *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, Blackwell, 2002, p. 662-663.)

Thrax, Dionysios (c.190-c.70 î.Hr.). Mare gramatic grec, autor al unui monument cultural, *Hē grammatikē tékhne* (c. 130-100 î. Hr., *Arta gramaticii*), lucrare în care sînt deosebite opt clase lexico-gramaticale: nume (substantiv), verb, participiu, articol, pronume, prepoziție, adverb și conjuncție. Acest model de descriere a fost conservat în gramaticile medievale și a avut o influență decisivă în ceea ce privește descrierea gramaticală a părților de vorbire. Thrax

elaborează o prezentare pe baza categoriilor gramaticale specifice clasei din care face parte un anumit cuvînt: gen (masculin, feminin sau neutru), tip (primitiv, adică primar sau derivat), formă (simplă sau compusă), număr (singular, dual sau plural) și caz (moninativ, vocativ, acuzativ, genitiv sau dativ), pentru nume și determinanții săi, mod, diateză, tip, formă, număr, persoană, timp și conjugare, pentru verb. Tot el realizează deosebirea între numele proprii de cele comune, prin definirea numelui propriu ca nume al unei singure ființe, și a numelui comun, ca nume al unei substanțe, în general. Gramatica lui Thrax nu cuprinde o secțiune de sintaxă, aspect ce va fi dezvoltat de Apollonius Discolos. (V. Dionysius Thrax, *The grammar of Dionysios Thrax*, St. Louis, 1874; Christos G. Nifadopoulos „European Traditional Grammar” și Allison Smith, „Grammar, Traditional” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005.)

Tiedemann, Dietrich (1748-1803). Filosof german, precursor al cercetărilor de psihologie infantilă. Rezultatele observațiilor privind dezvoltarea psihologică a fiului său, viitorul anatomist Friedrich Tiedemann, au fost adunate în lucrarea *Beobachtungen über die entwicklung der seelenfähigkeiten bei kindern* (1787, *Observații despre dezvoltarea stărilor sufletești la copii*), studiu de pionierat asupra dezvoltării psihologice a copiilor. Cele mai multe din contribuțiile sale sînt în domeniul filosofiei (v. Leonard Zusne, *Biographical Dictionary of Psychology*, Greenwood Press, 1984).

Tiraboschi, Antonio (1838-1883). Lingvist și istoric italian. A contribuit la dezvoltarea dialectologiei și paremiologiei italiene prin publicarea lucrărilor *Vocabolario dei dialetti bergamaschi antichi e moderni* (1873, *Dicționar al graiurilor bergamasche vechi și moderne*) și *Raccolta di proverbi bergamaschi* (1875, *Culegere de proverbe bergamasche*).

Toma d'Aquino (1224/6 -1274). Cel mai important teolog european din secolul al XIII-lea și cel mai mare cărturar al Evului Mediu. Ariile sale predilecte de interes au fost metafizica, filosofia religiei și morală. Discipol al lui Albert cel Mare, studiază teologia la Paris. Capodopera sa, *Summa theologiae*, începută în jurul anului 1265 și rămasă neterminată, cuprinde interpretări ale celor mai importante dogme și învățături ale creștinismului catolic. Este autorul unui număr impresionant de opere în care sînt dezbătute cele mai importante dintre chestiunile intelectuale ale vremii sale. Lui Toma d'Aquino i se datorează integrarea viziunii aristotelice în teozofia creștinismului catolic. (V. Brian

Davies, „Thomas Aquinas” Jorge J. E. Gracia, Timothy B. Noone (editori), *A Companion to Philosophy in the Middle Ages*, Blackwell, 2002, p. 643-659.)

Trombetti, Alfredo (1866-1929). Lingvist italian. Într-una din lucrările sale reprezentative, *L'unità d'origine del linguaggio* (1905, *Unitatea originară a limbajului*), dezvoltă teza monogenezei, potrivit căreia toate limbile au la origine aceeași sursă.

Trubetzkoy, Nicolai Sergheievici (1890-1938). Mare lingvist rus, reprezentant al Cercului Lingvistic de la Praga. Urmează cursuri de filologie la universitățile din Moscova și Leipzig. În 1913, obține titlul de doctor, cu o teză despre realizarea timpului viitor în indo-europeană. A activat ca profesor de slavistică și lingvistică comparativ-istorică la universitățile din Moscova, Rostov, Sofia și Viena. Valorificarea dihotomiei saussuriene *limbă – vorbire* este reflectată în viziunea prințului lingvist ca distincție între *fonem* și *sunet* și, totodată, ca deosebire între *fonologie* (știința care studiază invariantele fonologice) și *fonetică* (disciplina care se ocupă cu cercetarea sunetelor unei limbi). Sistemul fonologic al unei limbi, considerat ca ansamblu de foneme și de relații între ele, se constituie și există în virtutea trăsăturilor distinctive, interpretate ca proprietăți fonologice pe baza cărora se realizează deosebirile necesare planului expresiei. Prezența sau absența unei trăsături fonologice are repercursiuni asupra planului conținutului. În cuvintele românești *pară* și *bară*, fonemele [p] și [b] au trăsăturile comune [labialitate] și [oclusivitate], adică se rostesc cu ajutorul buzelor și se realizează printr-o ocluzie, și se deosebesc prin trăsătura [sonoritate], prezentă la fonemul [b], dar absentă la [p]. Prezența trăsăturii [sonoritate] este esențială pentru a distinge înțelesurile diferite ale cuvintelor *pară* și *bară*. Perspectiva structuralistă adoptată de Trubetzkoy este reflectată de teza că fonemele nu pot fi definite în raport cu ele însele, adică prin ceea ce ele reprezintă ca atare, ci prin relațiile în care se înscriu și care le conferă identitate funcțională. Capodopera sa, publicată postum, se intitulează *Grundzüge der Phonologie* (1939, Principii de fonologie). (V. Elena Battaner-Moro, „Trubetzkoy, Nikolai Sergeyevich” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005; N. Kerecuk, „Trubetzkoy, Nikolai Sergeievich, Prince” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Udler, Rubin (1925-). Lingvist român. Activitatea sa științifică constă în elaborarea și publicarea unor lucrări fundamentale de dialectologie asupra limbii

române vorbite în Republica Moldova, cea mai importantă dintre realizări fiind lucrul la *Atlasul lingvistic moldovenesc*. Este membru al Academiei de Științe a Republicii Moldova.

Ureche, Grigore (c.1590-1647). Cronicar român, autor al *Letopisețului Țării Moldovei de când s-au descălicat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă pînă la Aron Vodă*, lucrarea redactată, cel mai probabil, în perioada 1642-1647. Cronica lui Ureche cuprinde numeroase referințe la limba română, „limba noastră moldovenească”, cele mai importante observații privind caracterul ei latin și influențele lingvistice din partea vecinilor „de prinprejur” (v. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955).

Varro, Marcus Terentius (116-27 î.Hr.). Gramatic latin, autor al unei descrieri gramaticale a limbii latine, *De lingua latina* (c. 100 î.Hr.), considerată primul monument lingvistic al antichității latine. Prin raportare la modelele grecești, Varro a comparat latina cu greaca, a latinizat terminologia gramaticală grecească și a dat o descriere a limbii latine, prin adaptarea regulilor de descriere pentru limba greacă. Este primul cărturar care deosebește derivativele de flectivele gramaticale. În viziunea lui Varro, limba ia ființă dintr-un număr finit de cuvinte primare, care stau la baza altor cuvinte. Ca și alți autori din Antichitate, Varro stabilește originea limbii latine în limba greacă. (V. Christos G. Nifadopoulos „European Traditional Grammar” și Allison Smith, „Grammar, Traditional” în Philipp Strazny (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor and Francis, New York, Oxon, 2005.)

Vasiliu, Emanuel (1929-2001). Lingvist român. Profesor la Universitatea din București și cercetător la Institutul de Lingvistică al Academiei Române. Membru al Academiei Române. Este autorul mai multor volume de lingvistică, în special de fonologie, dialectologie, gramatică și semantică, în care se observă interesul pentru valorificarea metodelor moderne de cercetare a limbii. Cele mai cunoscute lucrări sînt: *Fonologia limbii române*, 1965; *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, 1968; *Introducere în teoria textului*, 1990, *Introducere în teoria limbii*, 1992 și *Elemente de filosofie a limbajului*, 1995. (v. Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, 1978).

Vendryes, Joseph (1865-1960). Lingvist francez. Discipol și colaborator al lui Antoine Meillet. Adept, ca și mentorul său, al studiului diacronic al limbii, Vendryes adoptă orientarea sociologică a maestrului său, pe care o urmează în descrierea limbilor celtice. Lucrări precum *Grammaire du vieil irlandais*:

(*phonétique – morphologie - syntaxe*) (1908, *Gramatica vechii limbi irlandeze: fonetică, morfologie, sintaxă*) sau *La position linguistique du Celtique* (1937) îl recomandă drept unul dintre cei mai reputați cercetători ai limbilor celtice. În 1921 publică una din cele mai valoroase contribuții ale școlii sociologice franceze, *Le langage: introduction linguistique à l'histoire*.

Vico, Giambattista (1668-1744). Gînditor italian. În 1774, publică *La scienza nuova* (*Știința nouă*), o lucrare masivă și bogată în idei, în care autorul avansează, între altele, ideea că mitul și poezia sînt manifestări universale și supreme ale conștiinței umane. În contrast cu spiritul raționalist, descartian al vremii sale, Vico afirmă forța creatoare a imaginației. În acord cu teza sa despre verosimilitatea mitului, gînditorul afirmă că facultatea limbajului s-a dezvoltat în plan mental, imaginea fiind premergătoare apariției vorbirii articulate. Celor trei vârste simbolice ale umanității, vîrsta divină, vîrsta eroică și vîrsta omenească le corespund trei limbi distincte: limba divină, limba eroică și limba omenească. Limba divină este dominată de tăcere, limba eroilor este expresia egalității dintre tăcere și vorbire, iar limba oamenilor este dominată de vorbirea articulată.

Vidossi, Giuseppe (1878-1969). Etnolog și dialectolog italian. Participă la elaborarea primei ediții a *Atlasului lingvistic al Italiei*. Este autorul volumului *Saggi e scritti minori di folklore* (1960, *Eseuri și scrieri despre folclor*).

Vossler, Karl (1872-1949). Romanist german, întemeietor al idealismului. Pe calea interpretativă deschisă de Benedetto Croce și ca reacție critică față de preceptele teoretice ale neogramaticilor, Vossler va dezvolta ceea ce posteritatea consideră a fi lucrarea-manifest a școlii idealiste, *Positivismus un Idealismus in der Sprachwissenschaft* (1904, *Pozitivism și idealism în lingvistică*). Pentru Vossler, idealismul este direcția de cercetare istorică a limbii ce are ca țel explicarea relațiilor de cauzalitate între faptele de limbaj. Ca expresie și creație a spiritului uman, limba tezaurează cunoaștere omului despre sine și despre lume. Istoria limbii este, în esență, o istorie a formelor de expresie pe care o colectivitate umană le dezvoltă și le valorifică pentru a reliefa o perspectivă asupra lumii. Spiritul limbii este forța care oglindește expresia individualității vorbitorului, limba nefiind decît energia acestei individualități creatoare. În esența ei, limba este o activitate internă, un produs al unei activități spirituale, o intuiție asupra lumii, iar sarcina lingvistului este de a cerceta limba întocmai cum criticul se raportează la creația artistică. Activitatea științifică a lui Vossler a fost bogată și originală, însă ecourile școlii sale nu au depășit cadrul

lingvisticii romanice și al criticii literare. Dintre lucrările cele mai influente merită menționate volume precum *Sprache als Schöpfung und Entwicklung: Eine theoretische Untersuchung mit praktischen Beispielen* (1905, *Limba ca creație și dezvoltare: o cercetare teoretică cu exemple practice*), *Italienische Litteraturgeschichte* (1916, *Istoria literaturii italiene*), *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* (1921, *Cultura franceză în oglinda dezvoltării sale lingvistice*). (V. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică: evoluție, curente, metode*, București, 1962).

Vostokov, Alexandr Hristoforovici (1781-1864). Poet și filolog rus, unul dintre cei mai importanți slaviști ai veacului al XIX-lea.

Wartburg, Walther von (1888-1971). Mare lingvist elvețian. Studiază la universitățile din Berna, Zürich, Florența și Paris. Activează ca profesor de lingvistică romanică la universitățile din Lausanne, Leipzig și Basel. Este autorul celui mai bun dicționar istoric al limbii franceze, *Französisches etymologisches Wörterbuch* (25 vol., 1928-2002, *Dicționarul etimologic al limbii franceze*), monumet lexicografic al limbii franceze și al romanisticii, elaborat cu scopul de a explica originea, istoria și evoluția tuturor cuvintelor din lexicul francez. Deși a avut mai mulți colaboratori, se estimează că 85% din textul volumelor I-XIV, însumînd peste 11000 de pagini, a fost elaborat de Wartburg însuși, care s-a ocupat de elaborarea și publicarea a douăzeci de volume. În paralel cu lucrul la dicționar, învățatul a publicat mai multe contribuții individuale de valoare, între care o istorie a limbii franceze, *Evolution et structure de la langue française* (1971, *Evoluția și structura limbii franceze*) și o lucrare despre fărîmîțarea unității lingvistice romanice, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume* (1950, *Separarea spațiilor lingvistice romanice*). A fost unul dintre cei mai reputați editori ai faimoasei publicații *Zeitschrift für romanische Philologie* (*Revista de filologie romanică*). (v. G. Price, „Wartburg, Walther von” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Weigand, Gustav (1860-1930). Lingvist german, profesor de românistică la Universitatea din Leipzig. Interesul pentru limba română s-a concretizat în publicarea unui prim atlas lingvistic românesc, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes* (1909), a unor studii despre românii și dialectele românești de la sud de Dunăre, *Vlach-Meglen* (1892, *Vlaho-meglenii*), *Die Aromunen* (2 vol., 1895, *Aromânii*) precum și a unei gramatici a

limbii române, *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache* (1903, *Gramatica practică a limbii române*).

Wells, Rulon Seymour (1918-2008). Lingvist american. Urmează cursuri de lingvistică și filologie la Universitatea din Utah și la Harvard, unde obține titlul de doctor. Activează ca profesor de lingvistică și filosofie la Yale și la Universitatea din Utah. Este creatorul analizei în constituenți imediați, metodă de analiză lingvistică ce constă în descompunerea lanțului sintagmatic reprezentat de un enunț în elementele constitutive, cu grade de ierarhizare diferite, de la nivelul grupului (nominal, verbal), la nivelul structurii morfematice a cuvântului.

Wenker, Georg (1852-1911). Dialectolog german. Studiază filologia clasică, istoria și lingvistica comparativ-istorică și filosofia la universitățile din Zürich, Bonn și Marburg. În 1867 obține titlul de doctor la Universitatea din Tübingen. Este întemeietorul cartografiei dialectale și inițiatorul „metodei indirecte” de intervievare a informatorilor, rezultatul cercetărilor sale fiind sintetizat în lucrarea *Sprach-Atlas von Nord- und Mitteldeutschland* (1881, *Atlasul lingvistic al Germaniei de Nord și Centrale*). Materialul adunat de Wenker stă la baza unor lucrări fundamentale de dialectologie a limbii germane, *Kleiner Deutscher Sprachatlas* (1984-1999, *Micul atlas lingvistic german*) și *Deutscher Sprachatlas* (1926-1956, *Atlasul lingvistic german*). (V. W. H. Veith, „Wenker, Georg” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Wittgenstein, Ludwig Josef Johann (1889-1951). Unul din cei mai influenți filosofi ai veacului al XX-lea, personalitate culturală de origine austriacă. Figură centrală a filosofiei analitice, Wittgenstein este unul din reprezentanții de seamă ai pozitivismului logic. Urmează cursuri de inginerie la Berlin și Manchester, însă le abandonează în favoarea filosofiei și logicii, pe care le aprofundează sub îndrumarea lui Bertrand Russell, la Cambridge, după ce face cunoștință cu Gottlob Frege, la Universitatea din Jena. Deși a publicat foarte puțin pe durata vieții, ideile sale s-au dovedit revoluționare. Ideile expuse în cea mai vestită dintre lucrări, *Tractatus Logico-Philosophicus* – volum încheiat în 1918 și publicat, într-o versiune germană, în 1921 și, după un an, într-o versiune în limba engleză –, valorifică două dintre conceptele de bază ale mentorilor săi spirituali, noțiunea de „formă logică”, potrivit căreia fiecare propoziție cu înțeles reflectă existența unei organizări logice specifice, și noțiunea de „limbă ideală”, arhitectură abstractă și logică, lipsită de ambiguități, pe care limbile nu o posedă

în chip perfect. Aceste idei de fond vor fi problematizate în descoperirea limitelor între sens și nonsens. În cercetările de după 1929, mai cu seamă în scrierile grupate în volumul *Philosophical investigations* (trad. rom. *Cercetări filosofice*, 2004), Wittgenstein se preocupă îndeosebi de problema numirii și a sensului, unul din pivoții conceptuali ai viziunii sale fiind reprezentat de *teoria jocurilor de limbaj*, metodă descriptivă prin care se arată că diversele tipuri de enunțuri își întemeiază valoarea pe existența și acțiunea unor reguli. Ideile sale fertile au contribuit la progresul filosofiei limbajului și al pragmaticii (V. C. Travis, „Wittgenstein, Ludwig”, în Peter V. Lamarque, R. E. Asher (editori), *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*, Pergamon, 1997).

Wrede, Ferdinand Victor Karl Paul (1863-1934). Dialectolog german, colaborator și succesor al lui Georg Wenker la conducerea lucrărilor de elaborare a *Sprachatlas des Deutschen Reichs* (*Atlasul lingvistic al Germaniei*). Activitatea de profesor la Universitatea din Marburg l-a impus ca mentor al școlii marburgheze de dialectologie. Este fondatorul prestigioasei serii *Deutsche Dialektgeographie* (*Geografia dialectală germană*), echivalentul german al faimoasei *Archivio glottologico italiano* (*Arhiva de studii lingvistice italiene*), întemeiată în 1873 de Ascoli (W. H. Veith, „Wrede, Ferdinand” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

Wundt, Wilhelm Maximilian (1832-1920). Psiholog german, considerat unul din părinții fondatori ai psihologiei moderne. După încheierea studiilor de medicină urmate la universitățile din Tübingen și Heidelberg, obține, în 1855, titlul de doctor în medicină, cu o teză despre rolul neuronilor în procesele inflamatorii. A activat ca profesor la universitățile din Heidelberg, Zürich și Leipzig. În 1879 a înființat primul laborator de psihologie experimentală din lume. Este autorul unei lucrări de referință în domeniul psihologiei experimentale, *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (*Principii de psihologie fiziologică*), a cărei primă ediție, din 1874, a fost îmbogățită prin redacții ulterioare. Tot el pune bazele moderne ale psiholingvisticii, prin inițierea cercetărilor de psihologie socială (așa-numita psihologie a popoarelor, *Völkerpsychologie*). În concepția lui Wundt, limba este cea mai importantă cale de acces către înțelegerea și explicarea comportamentelor sociale și culturale din colectivitățile omenești. Produsul științific al acestei viziuni este seria intitulată *Völkerpsychologie* (*Psihologia popoarelor*), alcătuită din zece volume și publicată între 1900 și 1920, serie dedicată celor mai importante aspecte culturale: limbajul (volumele I și II), arta (volumul III), miturile și religia

(volumele IV, V și VI), societatea (volumele VII și VIII), dreptul (volumul IX) și cultura în istorie (volumul X). (V. E. Schröger, J. P. Rauschecker, „Wundt, Wilhelm” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006.)

Yerkes, Robert Mearns (1876-1956). Psiholog și antropolog american, pionier al studiilor asupra inteligenței și comportamentului animalelor. Prima dintre contribuțiile sale importante este *The Dancing Mouse: A Study in Animal Behavior* (1907, *Șoarecele dansator. Studiu asupra comportamentului animal*), lucrare urmată de *Introduction to Psychology* (1911, *Introducere în psihologie*). Fascinația sa față de comportamentul cimpanzeilor l-a motivat să publice mai multe lucrări de psihobiologie, domeniu de frontieră, cel mai frecvent amintit dintre volume fiind *Chimpanzee Intelligence and its Vocal Expressions* (1925, *Inteligența cimpanzeului și expresiile sonore ale acestuia*), operă redactată în colaborare cu Blanche W. Learned, în care sînt descrise comportamentele și reacțiile sonore a doi cimpanzei, Chim și Panzee, cu observația că sunetele scoase de cele două animale sînt specializate pentru a reda anumite nevoi.

Zeuss, Johann Kaspar (1806-1856). Filolog german, inițiator al cercetărilor privind limbile celtice. Urmează cursuri de filologie și istorie la Universitatea din München, unde a și activat ca profesor. Este autorul unor lucrări de pionierat, precum *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (1837, *Germanii și popoarele învecinate*), în care se prezintă originea și răspîndirea populațiilor din Europa centrală, pe baza documentelor istorice și a evidențelor lingvistice și maiestuoasa lucrare *Grammatica Celtica* (1853), capodoperă în care sînt reunite cele mai importante izvoare privind limbile celtice (v. R. Schmitt, „Zeuss, Johann Kaspar” în Keith Brown et al. (editori), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2006).

INDEX DE NUME

- A
 Abelard, P., 332, 334, 378
 Adelung, J. C., 334, 48, 377
 Albert cel Mare, 408, 492
 Anderson, J. M., 85, 378
 Aristotel, 39, 45, 90, 104, 116, 118, 192, 325, 326, 327, 332, 334, 335, 377, 396, 400, 434, 438, 444
 Arnauld, A., 336, 344, 379
 Ascoli, G. I., 62, 302, 379
 Augustin, 25, 116, 181, 379
 Aurifaber, J., 334, 379
 Austin, J. L., 132, 379, 380
- B
 Bacon, F., 335, 380
 Bacon, R., 334, 335, 380
 Balbi, A., 61, 380
 Bally, Ch., 20, 29, 343, 357, 380, 443, 447
 Bartoli, M. G., 64, 68, 69, 164, 299, 381, 433
 Baudouin de Courtenay, J. I. N., 91, 232, 272, 273, 381, 382, 445
 Benfey, T., 50, 59, 382, 399
 Benveniste, É., 53, 193, 368, 382, 383, 402, 425
 Bergmann, F. G., 30, 383
 Bertoni, G., 292, 305, 383
 Bhartrhari, 325, 383, 384
 Biondelli, B., 63, 384
 Bloch, O., 64, 384
 Bloomfield, L., 39, 75, 77, 183, 384, 385, 406, 410
 Bonfante, G., 292, 305, 385
 Bopp, Fr., 29, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 123, 294, 341, 342, 386, 393, 395, 449
 Bottiglioni, G., 64, 386
 Bourcelot, H., 64, 389
 Bracciolini, F., 339, 386
 Bréal, M., 51, 386, 387, 401, 424
 Bredsdorff, J. H., 50, 387
 Brugmann, K., 51, 53, 343, 387, 388, 393, 395, 418, 429, 437
 Bühler, K., 126, 127, 388, 413
 Burnett, J., Lord Monboddo, 340, 389
 Burnouf, E., 50, 389
 Buysens, E., 201, 389
- C
 Cantemir, D., 61, 301, 389, 390
 Carnap, R., 39, 390
 Cervantes, M., 159
 Cherubini, F., 62, 390
 Chomsky, N., 79, 80, 85, 153, 337, 391, 392, 406, 407, 410, 452
 Condillac, É. B., 109, 392
 Coșeriu, E., 15, 16, 32, 73, 81, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160,

- 185, 272, 273, 284, 312, 369, 386, 392, 393, 409
 Courtrai, S., 334, 393
 Curtius, G., 52, 343, 387, 393, 418
- D
 Dante, A., 53, 61, 158, 301, 332, 339, 383, 394
 Darwin, Ch., 34, 35, 109, 116, 117, 394, 395
 Delbrück, B., 51, 343, 395
 Delormel, J., 337, 396
 Democrit, 110, 192, 326, 396, 398
 Descartes, R., 335, 391, 396
 Diez, F. C., 51, 342, 397, 446
 Diodor din Sicilia, 107, 110, 398
 Dyscolos, A., 327, 330, 397, 453
- E
 Eco, U., 19, 21, 183, 228, 398, 417, 452
 Edmont, É., 64, 67, 68, 313, 398, 401
 Eminescu, M., 158, 170, 171, 206, 283, 351, 359
 Engels, F., 24, 91, 111, 112, 116, 128, 398, 424
 Epicur, 117, 398, 412
 Estienne, H., 339, 340, 399
 Estienne, R., 333, 399
- F
 Fick, A. K. F., 50, 59, 399
- G
 Galiani, F., 62, 400
 Gerbert d'Aurillac, 334, 400
 Giambullari, P. F., 333, 339, 400
- Gilliéron, J., 63, 64, 67, 68, 69, 299, 302, 313, 381, 384, 398, 401, 411, 414, 433, 437
 Ginneken, J. Van, 112, 115, 117, 118, 119, 122, 401
 Gongora, 158
 Grammont, M., 20, 293, 294, 401, 443
 Graur, Al., 21, 22, 24, 35, 39, 47, 71, 83, 91, 116, 119, 126, 135, 238, 271, 273, 275, 276, 291, 292, 299, 300, 301, 302, 308, 307, 402
 Greimas, A. J., 20, 73, 74, 244, 402, 403
 Griera y Gaja, A., 64, 68, 404
 Grimm, J., 50, 61, 291, 294, 301, 341, 342, 404, 405, 449
 Grimm, W., 61, 405
 Grootaers, L., 65, 405
 Guillaume, G., 152, 405
 Guiraud, P., 20, 71, 405
 Guiter, H., 64, 406
- H
 Halle, M., 73, 406
 Harris, Z., 75, 77, 80, 85, 391, 406, 407
 Hasdeu, B. P., 21, 30, 38, 53, 65, 67, 70, 302, 314, 343, 407
 Heliade-Rădulescu, I., 209, 337, 407, 408
 Helias, P., 334, 408
 Herder, J. G., 60, 109, 116, 118, 408
 Hervás y Panduro, L., 340, 409
 Hjelmslev, L., 20, 32, 154, 183, 213, 215, 218, 219, 221, 228, 230, 257, 268, 402, 409, 425
 Hobbes, Th., 108, 335, 410

- Hockett, Ch., 77, 410
 Humboldt, W., 30, 38, 48, 91, 110, 155, 211, 294, 338, 341, 343, 386, 391, 410, 411, 436, 442, 449
- I
 Ivănescu, G., 21, 81, 100, 278, 411
- J
 Jaberg, K., 64, 67, 411, 414
 Jakobson, R., 15, 20, 46, 72, 73, 127, 130, 131, 152, 213, 214, 236, 406, 412, 413, 422
 Jespersen, O., 109, 110, 117, 413
 Jones, W., 340, 414
 Jud, J., 64, 67, 411, 414
 Juilland, A., 71, 415
- K
 Karcevski, S., 20, 72, 262, 415, 443
 Kate, L., 340, 451
 Kuryłowicz, J., 53, 415
- L
 Lancelot, C., 336, 379, 416
 Lees, R. B., 71, 416
 Leibniz, G. W., 61, 63, 116, 118, 119, 123, 298, 337, 340, 416, 417
 Lepschy, G., 21, 73, 417, 418
 Leskien, A., 51, 53, 393, 418, 435, 437, 445
 Lévi-Strauss, C., 110, 412, 418, 419
 Leviṭki, L., 201, 419
 Locke, J., 108, 335, 389, 417, 419, 420
 Lucreṭiu, 107, 108, 116, 117, 421
 Ludolf, H., 340, 421
- M
 Macrea, D., 71, 421
 Maiorescu, I., 63, 65, 421
 Marcus, S., 22, 73, 214, 229, 422
 Marr, N. I., 91, 114, 115, 123, 166, 167, 292, 422
 Martinet, A., 15, 20, 78, 85, 133, 134, 152, 154, 157, 188, 214, 225, 232, 237, 238, 242, 243, 247, 251, 254, 277, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 308, 314, 423, 424, 425, 426, 428
 Marx, K., 91, 112, 128, 146, 192, 221, 398, 424
 Meillet, A., 20, 37, 52, 53, 54, 58, 69, 169, 271, 277, 281, 282, 283, 291, 302, 304, 320, 382, 383, 402, 405, 416, 423, 424, 425, 433, 443, 455
 Melnic, V., 66, 425
 Ménage, G., 62, 425
 Meyer, G., 51, 425
 Meyer, P., 305, 310
 Meyer-Lübke, W., 53, 381, 426, 435, 437
 Meygret, L., 333, 335, 426
 Miclău, P., 22, 201, 204, 426
 Miklosich, F., 52, 53, 342, 426, 427
 Monti, P., 62, 427
 Morris, Ch., 89, 190, 427
 Mounin, G., 22, 49, 62, 318, 320, 325, 428
 Müller, M., 35, 36, 109, 135, 394, 395, 428, 429
 Münster, S., 61, 428
- N
 Navarro Tomás, T., 64, 428
 Noiré, L., 110, 116, 118, 429

- O
Osthoff, H., 51, 53, 343, 388, 393, 418, 429
- P
Pānini, 48, 49, 323, 324, 325, 338, 342, 430, 431
Paris, G., 53, 305, 313, 401, 430, 437, 440
Pașca, Șt., 65, 431
Pasqualino, M., 62, 430
Passy, P., 286, 287, 288, 430, 443
Patañjali, 323, 324, 384, 431
Paul, H., 51, 53, 431, 434
Pavlov, I. P., 39, 134, 432
Peirce, Ch. S., 432, 433
Pellis, U., 64, 433
Périon, J., 340, 433
Petrovici, E., 46, 65, 67, 68, 303, 433, 434
Pezzi, D., 30, 434
Philippide, A., 21, 30, 51, 185, 188, 232, 411, 434
Picot, É., 62, 434
Platon, 107, 116, 118, 192, 325, 326, 327, 328, 332, 396, 398, 434
Podestà, G. B., 61, 435
Pop, S., 65, 67, 68, 435
Popovici, I., 46, 302, 435
Porru, V., 63, 436
Potebnea, A. A., 118, 436
Pott, A. F., 50, 59, 395, 436
Pottier, B., 18, 20, 73, 74, 138, 142, 244, 249, 250, 437
Pumnul, A., 168, 209, 297, 437
Pușcariu, S., 21, 59, 65, 67, 264, 288, 291, 303, 421, 433, 435, 437, 438
- R
Ramus, R., 333, 340, 438
Rask, R., 29, 49, 50, 51, 52, 55, 291, 342, 438
Raynouard, Fr., 51, 53, 342, 438, 439
Révész, G., 110, 116, 117, 118, 120, 439
Riedlinger, A., 29, 343, 381, 439, 443, 447
Ries, J., 261, 439
Rietz, J. E., 62, 439
Rousseau, J. J., 43, 110, 111, 118, 340, 439, 440, 448
Rousselot, J. P., 46, 302, 401, 440
Russell, B., 39, 440, 458
- S
Salviati, L., 62, 441
Sánchez, F., 335, 441
Sapir, E., 21, 41, 91, 168, 169, 170, 303, 370, 406, 410, 441, 442, 450
Sarmiento, M., 63, 442
Sasseti, F., 339, 442
Saussure, F., 15, 16, 20, 30, 31, 32, 34, 37, 51, 70, 91, 128, 137, 147, 149, 152, 153, 153, 155, 157, 159, 160, 177, 182, 183, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 193, 201, 204, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 228, 231, 249, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 284, 291, 292, 293, 305, 309, 311, 343, 369, 380, 381, 383, 386, 393, 401, 402, 415, 416, 424, 432, 439, 443, 444, 447
Scaliger, J. C., 335, 339, 444, 447

- Schlegel, Fr., 341, 393, 444, 445
Schleicher, A., 30, 34, 35, 36, 48, 50, 58, 59, 62, 291, 294, 298, 299, 302, 342, 381, 394, 395, 418, 434, 445, 446
Schmidt, J., 69, 123, 299, 418, 445, 446
Schuchardt, H., 59, 124, 299, 445, 446
Schuller, J. K., 63, 446
Scioppius, G., 335, 441, 447
Seche, L., 71, 447
Seche, M., 71, 447
Sechehayé, A., 29, 343, 381, 443, 447
Séguy, J., 64, 447
Shakespeare, W., 158
Sievers, E. G., 51, 435, 437, 447, 448
Smith, A., 110, 340, 448
Spencer, H., 109, 116, 117, 449
Steinthal, H., 39, 91, 110, 118, 119, 299, 300, 395, 436, 449, 450
Sturtevant, E. H., 112, 114, 450
Swadesh, M., 41, 71, 450
- T
Tchang Tchong Ming, 112, 451
Tesnière, L., 20, 260, 261, 451, 452
Thomas din Erfurt, 334, 452
Thrax, D., 327, 328, 330, 452, 453
Tiedemann, D., 109, 453
Tiraboschi, A., 62, 453
Toma d'Aquino, 334, 378, 453
Trombetti, A., 123, 454
- Trubetzkoy, N. S., 20, 21, 72, 151, 214, 277, 314, 412, 422, 454
- U
Udler, R., 66, 454
Ureche, Gr., 339, 434, 455
- V
Varro, M. T., 291, 330, 331, 338, 455
Vasiliu, E., 22, 152, 455
Vendryes, J., 37, 52, 423, 435, 455
Vico, G., 116, 118, 456
Vidossi, G., 64, 456
Vossler, K., 292, 370, 456
Vostokov, A. H., 52, 59, 457
- W
Wartburg, W., 20, 285, 384, 457
Weigand, G., 63, 67, 68, 302, 457
Wells, R. S., 77, 458
Wenker, G., 63, 67, 68, 69, 302, 313, 458
Wittgenstein, L., 39, 390, 458, 459
Wrede, F., 64, 459
Wundt, W., 39, 109, 112, 113, 115, 116, 118, 299, 300, 450, 459
- Y
Yerkes, R., 118, 460
- Z
Zeuss, J. K., 52, 342, 460